

Menningarminjar í Borgarfirði norðan Skarðsheiðar

SVÆÐISSKRÁNING.

Orri Vésteinsson

FS016-95033

FORNLEIFASTOFNUN ÍSLANDS

Efnisyfirlit

1. Inngangur	3
1.1 Um svæðisskráningu	5
1.2 Fornleifakönnun á skipulagssvæðinu	8
2. Yfirlit um sögu og einkenni byggðar á skipulagssvæðinu	13
2.1. Náttúrufar og einkenni byggðar	13
2.2 Landnám og byggðapróun á fyrstu öldum	16
2.3 Byggðapróun á seinni öldum	28
3. Helstu tegundir menningarminja og ástand þeirra	32
Friðlýstar minjar	34
Bæjarhólar og bæjarstæði	36
Útihús og tún	38
Kvíar og stekkir	39
Beitarhús og sel	40
Engjar og áveitur	41
Myllur	42
Minjar um eldsneytisöflun	42
Minjar um veiðar	43
Samgönguminjar	43
Minjar um samkomur og þinghald	44
Kuml og kirkjugarðar	46
Böð og sundlaugar	48
4. Verndun og kynning menningarminja á skipulagssvæðinu	48
5. Skrá um menningarminjar í Borgarfirði norðan Skarðsheiðar	50
6. Heimildir	259

Töflur

1. Eignarhald og dýrleiki jarða í Borgarfirði norðan Skarðsheiðar 1707-1708	15
2. Helstu tímabil hjáleigubýggðar og nýbýlastofnunar	30
3. Skrá yfir þær 20 jarðir í Borgarfirði norðan Skarðsheiðar sem flestir skráðir minjastaðir eru á	32
4. Fjöldi skráðra fornleifastaða í hverjum hreppi samanborinn við matsverð jarða.	32
5. Helstu tegundir skráðra fornleifastaða í Borgarfirði norðan Skarðsheiðar	33
6. Fornleifastaðir í Borgarfirði norðan Skarðsheiðar flokkaðir eftir hlutverki	34
7. Friðlýstar minjar í Borgarfirði norðan Skarðsheiðar	35

8. Bæjarhólar í Borgarfirði norðan Skarðsheiðar sem flutt hefur verið af og líkur eru til að séu að mestu leyti óskemmdir	37
9. Kotbýli og eyðijarðir í Borgarfirði norðan Skarðsheiðar þar sem rústir bæjarhúsa munu vera sýnilegar	38
10. Skrá um staði, aðra en þekkt kuml, þar sem vísbendingar eru eða sagnir um að menn hafi verið grafnir utan kirkjugarða.	46

1. Inngangur

Hátt á aðra öld er liðið síðan skráning fornleifa hófst á Íslandi en þó er enn langt í land að til sé heildstæð skrá um fornleifar á Íslandi. Á síðustu áratugum 19. aldar voru margir minjastaðir kannaðir á vegum Hins íslenska fornleifafélags, einkum og sérílagi staðir sem á einn eða annan hátt tengdust fornsögum og sögu þjóðveldisins. Eftir aldamótin dró úr fornleifakönnun á vegum félagsins og var þráðurinn ekki tekinn upp að nýju fyrr en um og eftir 1980.

Skoðanir manna á því hvað teljast fornleifar hafa breyst mikið á þessum tíma. Byggingar sem voru hversdaglegar fyrir hundrað árum síðan eru nú orðnar minjar um horfna lífshætti. Skilningur hefur vaknað á nauðsyn þess að skrá upplýsingar um slíkar minjar og vernda þær fáu sem eftir eru fyrir komandi kynslóðir. Nauðsynlegum upplýsingum um gerð og ástand fornleifa er aðeins hægt að afla með vettvangsathugun, og við það er venjulega átt með hugtakinu fornleifaskráning. Til þess að vettvangsathugun komi að fullu gagni verður þó fyrst að taka saman ýmiskonar upplýsingar, bæði skriflegar og munnlegar, sem vísa á minjastaði og geta gefið vísbendingar um hlutverk mannvirkjaleifanna. Slík heimildakönnun er nauðsynlegur undirbúningur undir vettvangsathuganir en hún getur líka skilað sjálfstæðum niðurstöðum. Nægilegar heimildir eru til, til að gefa grófa mynd af fjölda, eðli og ástandi minja á ákveðnum svæðum, og skipuleg heimildauttekt í því skyni getur komið að gagni við skipulagsgerð jafnt sem minjavernd og rannsóknir. Af þessum ástæðum hefur Fornleifastofnun Íslands á undanförunum árum unnið að þróun aðferða við fornleifaskráningu sem fela í sér að skráningunni er skipt þrjú afmörkuð stig og eru þar höfð til viðmiðunar hin þrjú stig skipulagsvinnu. Svæðisskráning er gerð fyrir svæðisskipulagsgerð, aðalskráning fyrir aðalskipulagsgerð og deiliskráning fyrir deiliskipulagsgerð. Svæðisskráning felst í öflun heimilda um fornleifar á viðkomandi skipulagssvæði og söfnun gagna sem gefa margvíslegar vísbendingar um menningarminjar. Markmið svæðisskráningar er

að gefa heildaryfirlit um ástand og eðli menningarminja á skipulagssvæðinu, finna og skilgreina svæði og staði sem eru sérstaklega athyglisverðir eða í sérstakri hættu og vera undirbúningur undir aðalskráningu fornleifa. Aðalskráning felst í vettvangsvinnu og miðar að því að staðsetja og kortleggja einstaka minjastaði og lýsa þeim á skipulagan hátt. Deiliskráning er síðan nákvæmari úttekt á litlu svæði og er unnin samhliða áætlanagerð um endanlega ráðstöfun jarðnæðis.

Að tengja fornleifaskráningu við skipulagsgerð á sér stoð í Þjóðminjalögum þar sem segir í 18. gr. að skylt sé ‘að fornleifaskráning fari fram á skipulagsskyldum svæðum áður en gengið er frá skipulagi eða endurskoðun þess ...’ Samkvæmt lögunum á Þjóðminjasafn Íslands að hafa samvinnu við skipulagsyfirvöld um fornleifaskráningu en að öðru leyti er ekki kveðið á um hvernig standa eigi að fornleifaskráningu og reglugerð hefur ekki verið samin. Þjóðminjasafn Íslands hefur ekki haft fjárhagslegt bolmagn til að sinna fornleifaskráningu og hefur raunin orðið sú á undanförunum árum að kostnaður af fornleifaskráningu er borinn af sveitarfélögum. Þó að sveitarfélögum beri ekki lagaskylda til að kosta fornleifaskráningu eru það augljóslega hagsmunir þeirra að til séu nákvæmar og aðgengilegar upplýsingar um menningarminjar á yfirráðasvæðum þeirra. Fornleifar eru auðlindir sem ekki er hægt að varðveita né hafa tekjur af nema fyrir liggi upplýsingar um staðsetningu þeirra og gerð. Samkvæmt Þjóðminjalögum (21. gr.) ber þeim sem fyrir meiriháttar framkvæmdum standa skylda til að greiða fyrir rannsóknir á fornminjum sem í ljós koma við jarðrask á þeirra vegum. Það eru því hagsmunir slíkra aðila að hægt sé fletta upp í ábyggilegum skráum um staðsetningu fornleifa áður en framkvæmdir hefjast svo komist verði hjá óþarfa kostnaði og töfum. Einnig eykst nú skilningur á að fornleifar eru vannýttar auðlindir í ferðaþjónustu en forsenda þess að hægt sé að velja staði til kynningar fyrir ferðamenn er að til séu heildstæðar upplýsingar um menningarminjar, ástand þeirra og staðsetningu á viðkomandi svæði.

Að auki má minna á að mat á því hvað teljast markverðar fornleifar hefur lengst af tekið mið af sögu lands og þjóðar í heild. Minni gaumur hefur verið gefinn að sérkennum ákveðinna svæða og fornleifum sem eru markverðar í samhengi héraðssögu. Af þessum ástæðum er eðlilegt að fornleifaskráning sé unnin í nánú samstarfi við sveitarstjórnir og með hliðsjón af þörfum þeirra.

Í kafla 1.1 er gerð grein fyrir þeirri aðferðafræði sem liggur að baki svæðisskráningu fornleifa. Hér er þó rétt að minnast stuttlega á þær skilgreiningar sem lagðar eru til grundvallar við fornleifaskráningu. Í 16. grein Þjóðminjalaga eru þessi skilgreiningar:

Til fornleifa teljast hvers kyns leifar fornra mannvirkja og annarra staðbundinna minja sem menn hafa gert eða mannaverk eru á, svo sem:

- a. byggðaleifar, bæjarstæði og bæjarleifar ásamt tilheyrandi mannvirkjum, húsaleifar hvers kyns, svo sem kirkna, bænahúsa, klaustra og búða, leifar af verbúðum, naustum verslunarstöðum og byggðaleifar í hellum og skútum;
- b. vinnustaðir þar sem aflað var fanga, svo sem leifar af seljum, verstöðvum, bólum, mógröfum, kolagröfum og rauðablæstri;
- c. gömul tún- og akurgerði, áveitumannvirki og leifar eftir veiðar til sjávar og sveita;
- d. gamlir vegir, stíflur, brýr, vatnsvöð, varir, hafnir og bátalægi, slippir, ferjustaðir, kláfar, vörður og vitar og önnur vega- og siglingamerki ásamt kennileitum þeirra;
- e. virki og skansar og önnur varnarmannvirki;
- f. gamlir þingstaðir, meintir hörgar, hof og vé, brunnar, uppsprettur, álagablettir og aðrir staðir og kennileiti sem tengjast siðum, venjum, þjóðtrú eða þjóðsagnahefð;
- g. áletranir, myndir eða önnur verksummerki af manna völdum í hellum eða skútum, á klettum, klöppum eða jarðföstum steinum;
- h. haugar, dysjar og aðrir greftrunarstaðir úr heiðnum eða kristnum sið;
- i. skipsflök eða hlutar úr þeim.

Að jafnaði skal telja minjar 100 ára og eldri til fornleifa

Það er skýrt af þessari skilgreiningu að fornleifar eru ekki aðeins öll mannvirki heldur einnig staðir sem á einn eða annan hátt tengjast menningu og atvinnuvegum, hvort heldur sem er vöð eða álagablettir. Þessari víðu skilgreiningu hefur verið fylgt við gerð fornleifaskrárinnar og í anda hennar eru einnig skráðir staðir eins og orrustustaðir, skilgreinanlegir staðir þar sem atburðir, sem tengjast sögu og bókmenntum Íslands, hafa átt sér stað og staðir þar sem draugar hafa átt að hafa búið. Dæmi um staði sem eru ekki skráðir eru eykatmörk sem eru ekki manngerð og drangar sem kallaðir eru nátttröll, en það heiti virðist oftast vera tegundargreining á náttúrumyndunum frekar en að sagnir séu um að tröll hafi dagað uppi. Þar sem slíkar sagnir eru, eru þær auðvitaðskráðar. Á hinn bóginn eru öll Grettistök skráð og er þetta vitanlega umdeilanlegt og byggir fyrst og fremst á því að fyrirsjáanlegt sé að gagn megi hafa af upplýsingunum. Annarskonar upplýsingar sem átt gætu heima í menningarsögulegum gagnagrunni eru t.d. um staðsetningu engja og bithaga, nytjaskóga og veiðistaða. Söfnun slíkra upplýsinga krefst hinsvegar annarskonar gagna og öðruvísi aðferðafræði en skráning eiginlegra fornleifa og er mun viðráðanlegri á stigi aðalskráningar.

Samkvæmt lögunum eru öll mannvirki eldri en 100 ára skilgreind sem fornleifar en við skráninguna er notuð aðeins víðari skilgreining. Allar byggingar úr torfi og grjóti eru skráðar sem og önnur mannvirki sem eru vitni um horfið verklag eða tækni. Þar með geta talist elstu steypubyggingar, byggingar úr blönduðu efni (torf, grjót, timbur, steypa, bárujárn) og mannvirki eins og heimarafstöðvar, sundlaugar, upphlaðnir vegir frá því fyrir jarðýtuöld, fiskplön, áveituskurðir og hverskyns minjar aðrar sem tengjast umbreytingum í atvinnuvegum og lífsafkomu á fyrri hluta 20. aldar. Minjar sem tengjast seinni

heimstýrjöldinni, veru setuliðsins og framkvæmdum á vegum þess (vegir, flugvellar, braggahverfi, skotgrafir o.s.fr.v) eru einnig skráðar. Þær heimildir sem stuðst er við í svæðisskráningu geyma yfirlitt mjög lítið af upplýsingum um nútímamínjar og er því ekki að vænta heildstæðs yfirlits um þær fyrir en á stigi aðalskráningar. Helst er að upplýsingar um gamlar sundlaugar komi fram við svæðisskráningu.

1.1 *Um svæðisskráningu*

Við hefðbundna fornleifaskráningu hefur fyrst og fremst verið leitast við að finna og staðsetja einstakar rústir sem sýnilegar eru á yfirborði. Ekki var reynt að grennslast fyrir um hvar fornleifar gætu leynst þó þær séu ekki sýnilegar á yfirborði, en ætla má að meginþorri mínja á Íslandi sé hulinn sjónum. Til að ráða bót á þessu hefur Fornleifastofnun Íslands þróað aðferðir til að áætla staðsetningu menningarminja en það er mikilvægt bæði frá vísindalegu sjónarmiði og nauðsynlegt ef forðast á röskun mínja við framkvæmdir. Annarsvegar er um að ræða leit að vísbendingum um staðsetningu einstakra menningarminja, einkum með stuðningi gamalla túnakorta og örnefnaskráa. Hinsvegar eru óbeinar vísbendingar um byggð og búsetu en með því að fá yfirlit um hvar byggð hefur verið má gera sér allgóða hugmynd um umfang og eðli menningarminja sem þeirri byggð hafa fylgt jafnvel þó þeirra sjái ekki stað lengur.

Við upphaf svæðisskráningar fornleifa er gefið yfirlit um sögu byggðar, skilgreindar jarðir og takmörk þeirra og gert yfirlitskort yfir staði þar sem vitað er að búið hafi verið. Helstu heimildir eru jarðabækur frá ýmsum tímum, sölubréf og landamerkjalyýsingar. Þá er farið skipulega yfir vísbendingar um menningarminjar á hverjum stað, þ.e. túnakort og örnefnaskrár. Að því loknu er leitað í beinum heimildum um fornleifar þ.e. eiginlegum fornleifaskýrslum.

Að gagnaöflun lokinni liggur fyrir skrá um þekktar mínjar á skipulagssvæðinu og er á grundvelli hennar gert gróft minjakort. Gerð er lýsing á menningarminjum svæðisins og reynt að draga fram sérkenni þess. Síðast eru gerðar tillögur um rannsóknir, hagnýtingu og kynningu mínja á svæðinu en þann verkþátt þarf að vinna í samhengi við aðrar skipulagstillögur. Á grundvelli þeirra upplýsinga sem safnað er, er einnig reynt að leggja mat á ástand minjastaða og skilgreina þá hættu sem þeir kunna að vera í og síðan gerðar tillögur um úrbætur. Þar sem minjastaðir eru í hættu vegna fyrirhugaðra framkvæmda sem skipulagstillögur gera ráð fyrir, er gerð sérstök úttekt og tillögur um aðgerðir.

Notagildi svæðisskráningar eru ákveðin takmörk sett og hún getur aldrei komið í staðinn fyrir

vettvangskonnnun (aðalskráningu). Í fyrsta lagi takmarkast svæðisskráning við þá flokka heimilda sem eru aðgengilegastir og gefa heildstæðasta mynd af menningarminjum á viðkomandi svæði. Er þar um að ræða jarðabækur, fornleifaskýrslur, örnefnaskrár og túnakort. Aðrar heimildir eins og t.d. ævisögur eða ferðasögur, sem oft geyma nákvæmar upplýsingar um húsaskipun og staðsetningu mannvirkja á 19. öld, eru ekki rannsakaðar skipulega á stigi svæðisskráningar þar sem nákvæmni og fjöldi slíkra upplýsinga er tilviljanakenndur og erfitt að hafa upp á þeim þegar stór svæði eru könnuð. Heimildir af þessu tagi eru hinsvegar kannaðar á stigi aðalskráningar. Í öðru lagi getur svæðisskráning ekki gefið nákvæmar upplýsingar um staðsetningu allra minjastaða og í þriðja lagi er ekki hægt að segja til um ástand eða afdrif allra minjastaða á grunni svæðisskráningar. Nákvæmra upplýsinga um þessi atriði er ekki hægt að afla nema með vettvangsathugun, en á grunni svæðisskráningar má hinsvegar gefa grófa mynd af dreifingu og ástandi fornleifa á skipulagssvæðinu.

Helstu flokkar heimilda sem við er stuðst við svæðisskráningu fornleifa eru jarðabækur, landamerkjaskrár, túnakort, örnefnaskrár og fornleifaskýrslur. *Jarðabækur.* Jarðabók Árna Magnúsonar og Páls Vídalín er helsta og ítarlegasta verk sinnar tegundar og grundvallarheimildarrit um sögu byggðar á Íslandi. Jarðabókin fyrir Borgarfjörð norðan Skarðsheiðar var tekin saman á árunum 1707 og 1708. Á grunni hennar, Jarðatals Johnsens frá 1847 og ritsins Byggðir Borgarfjarðar má fá allgóða hugmynd um hvar byggð hefur verið á svæðinu. Með því að bera jarðabækurnar saman við ýmiskonar jarðaskjöl og landamerkjaskjöl fæst einnig gróf mynd af þróun byggðar, skiptingu jarða og breytingar á eignarhaldsfyrirkomulagi. Þessar heimildir geta að jafnaði ekki um einstaka minjastaði, aðra en bæjarstæði og stöku sinnum selstöður, en heildstæðar upplýsingar um dreifingu byggðar eru grundvöllur fyrir túlkun flestra annarra minja, þ.e. þeirra sem orðið hafa til í sambandi við landbúnað en það er þorri allra fornleifa. *Landamerkjaskjöl.* Allnokkrir landamerkjadómar og jarðasölubréf þar sem landamerki eru tilgreind hafa varðveist frá miðöldum og seinni öldum en skipuleg skráning landamerkja kom fyrst í kjölfar Laga um landamerki frá 1881. Samkvæmt þeim átti að skrá landamerki allra jarða í landinu og geyma þau í landamerkjabókum hjá sýslumönnum. Í Borgarfirði voru landamerki langflestra jarða skráð á nokkrum árum eftir 1881 og er þar um að ræða all-umfangsmikið heimildasafn. Í landamerkjaskrár er oft að finna upplýsingar um gömul mannvirki sem voru á merkjum eða miðað var við í lýsingum. Þær eru þannig beinar heimildir um fornleifar en eru einnig, eins og jarðabækurnar, mikilvægar heimildir um skiptingu eignarhalds og þar með samhengis fornleifanna hvoru megin við

merkin. *Túnakort*. Á árunum 1916-21 voru gerðir uppdrættir í 1:2000 af túnnum svotil allra jarða á Íslandi. Kortin eru allmisjöfn að gerð eftir mismunandi mælingamönnum. Öll sýna þau þó mörk túnanna og longoftast er staðsetning bæjarhúsa og útihúsa innan þeirra sýnd, en yfirleitt engra utan túns. Einnig er ritað á kortin hversu stór túnin voru í fermetrum og/eða dagsláttum, hversu stór hluti þeirra var þýfður þegar mælt var og hversu stórir matjurtagarðir voru. Öll kortin í Borgarfirði voru gerð af Páli Zóphóníassyni frá Kletti á árunum 1917-20. Þau sýna rétta stærð húsa í túnunum og túngarða þar sem þeir voru. Einnig eru oft merkt önnur mannvirki, s.s. brunnar, heygarðar og jafnvel húsatóftir. Þá er stundum merkt ef mýrar eða klettaholt voru innan girðingar. Allgott samræmi er á kortum Páls. Af túnakortum má oftast ráða hvar bæjarhóllinn hefur verið miðað við útihús. Þó að hús sem voru enn í notkun 1917-20 teljist ekki til fornleifa lögum samkvæmt þá hafa þau engu að síður nærfelt öll verið torfhús og staðið á sömu stöðum og útihús höfðu staðið um aldir. Túnakort eru því einstakar heimildir um dreifingu og afstöðu bæjarhúsa og skipulag mannvirkja innan garðs. Þau eru sérstakleg mikilvæg því fornleifar innantúns eru sá flokkur fornleifa sem hefur orðið fyrir hvað stórfeldastri eyðileggingu á þessari öld. Túnasléttun með stórvirkum vinnuvélum, plógum og jarðýtum, hefur rutt úr vegi þorra útihúsa innantúns og á rústum hinna standa yfirleitt útihús úr nútímaefnum eins og steinsteypu. *Örnefnaskrár*. Söfnun og skráning örnefna hófst á seinni hluta 19. aldar og þá fyrst og fremst í samhengi við skýringu fornrita. Það var hinsvegar ekki fyrr en eftir 1920 að skipuleg skráning allra örnefna á einstökum jörðum hófst að marki. Örnefnaskráning varð síðan eitt af aðalverkefnum Þjóðminjasafnsins og er nú í umsjá Örnefnastofnunar safnsins. Ekki eru margar gamlar örnefnaskrár úr Borgarfirði norðan Skarðsheiðar og voru flestar samdar um og eftir 1950, og enn var gert átak litlu eftir 1970 og höfðu þá verið gerðar örnefnaskrár fyrir nær allar jarðir á skipulagssvæðinu. Síðan hefur verið gert nokkuð átak í að safna athugasemdum og viðbótum við eldri skrár. Allmisjafnt er hversu nákvæmlega er getið um rústir í örnefnaskrár en sjaldgæft er að höfundar skráanna láti alveg hjá líða að minnast á mannvirkjaleifar. Þar kemur auðvitað aðallega til að margar rústir bera nöfn og eru auk þess fastir punktar í landslaginu sem hægt er að miða við í lýsingum á landinu. Örnefnaskrár eru stærsta og heildstæðasta safn upplýsinga um fornminjar sem völ er á en helstu gallar þeirra eru, að það er ekki hægt að treysta því að fullt samræmi sé á milli skráa, þar sem þær eru samdar af ólíku fólki á ólíkum tímum, og höfundar þeirra eru oft of staðkunnugir þannig að lýsingar á landslagi verða illskiljanlegar þeim sem ekki þekkja til. Sjaldgæft er að fornleifum sé lýst að marki í örnefnaskrár heldur er langoftast aðeins getið um þær í framhjálaupi eða til skýringar. *Fornleifaskýrslur*. Í næsta kafla er gefið yfirlit um

fornleifarannsóknir á skipulagssvæðinu og má af henni fá nokkuð góða hugmynd um þær áherslur sem lagðar hafa verið við fornleifakönnun. Langmest var rannsakað af fornleifum í lok 19. aldar og hafa síðari rannsóknir að mestu leyti byggt á þeim athugunum. Áhugamál fornleifakönnuða 19. aldar snérust fyrst og fremst um fornsögur og sögu þjóðveldisins og eru því til allgóðar upplýsingar um fornminjar, sem hafa - með réttu eða röngu - verið taldar tengjast viðburðum sem lýst er í miðaldaritum. Fornleifskýrslur eru mjög misjafnlega nákvæmar, en um þær má hafa þá grófu reglu til viðmiðunar að þær verða ónákvæmari eftir því sem þær verða eldri.

Það má því segja að jarðabækur, landamerkjaskrár og skyldar heimildir gefi ramman utan um skráningu menningarminja, en þorri upplýsinga um einstaka staði kemur úr örnefnaskrá og af túnakortum. Á svæðum þar sem aðalskráning (vettvangsathugun) hefur ekki farið fram eru fornleifaskýrslur aðeins til um örfáa staði, og yfirleitt um staði sem á einhvern hátt hafa þótt sérstakir. Mjög sjaldgæft er, að til séu nákvæmar lýsingar á minjum um landbúnaðarstörf og daglegt líf seinni alda.

1.2 *Fornleifakönnun á skipulagssvæðinu*

Fyrstu fornleifaathuganir sem vitað er um í Borgarfirði voru gerðar af Árna Magnússyni en hann reyndi að átta sig á staðsetningu Þverárþings og breytingum á farvegi Hvítár hjá Stafholtsey.¹ Auk þess eru miklar upplýsingar um forna byggð í jarðabók þeirri sem þeir Páll Vídalín tóku saman á þessu svæði á árunum 1707 og 1708.² Jón Grunnvíkingur Ólafsson fjallar lítillega um minjar um heiðið helgihald á Lundi í Lundarreykjadal í ritgerðum sínum frá því um miðja 18. öld.³ Eggert Ólafsson og Bjarni Pálsson skoðuðu og lýstu Krosslaug í Lundarreykjadal og Snorralaug í Reykholti á rannsóknarferð sinni um Ísland 1752-57.⁴

¹ Árni Magnússon: Chorographica,

² JÁM IV.

³ Addit. 44 fol. Óákveðnari er frásögn Jóns Ólafssonar um hið sama í ritgerð sinni Um Fornmanna hauga (AM 434 fol.), en í Antkv. Annaler II 188, þar sem vitnað er í frásögn hans, er þetta misskilið.

⁴ FEB I, 64-65, 67-68.

Upp úr aldamótunum 1800 var gerð gangskör að skráningu fornleifa í Danaveldi og 1816-17 setti Finnur Magnússon saman skýrslu um markverðar fornleifar á Íslandi fyrir Hina konunglegu nefnd til varðveislu fornminja. Nefnir hann m.a. Snorralaug og var hún ein þeirra 10 fornleifa sem friðlýstar voru á Íslandi að tilstuðlan nefndarinnar. Á árunum 1817-23 stóð nefndin fyrir skráningu fornleifa á Íslandi og voru spurningalistar sendir öllum sóknarprestum í landinu og þeir beðnir að gera grein fyrir fornminjum hver í sínu prestakalli. Eggert Guðmundsson í Reykholti svaraði með hraði og lýsti Snorralaug, dómhring og virki í Reykholti og gat um smiðjusindur sem fundist hafði í jörðu á Kjalvararstöðum og gaf skýrslu um árangurlausa leit sína að haugi Tungu-Odds á Skáneyjarbungu.⁵ Aðrir prestar í Borgarfirði voru ekki jafnviðbragðssnökkir og í bréfi til nefndarinnar 1820 skrifuðu fjórir þeirra að engar fornleifar væru þekktar í sóknum þeirra. Þeir voru Jón Bachmann fyrir Hvanneyrar- og Bæjarsóknir; Hallgrímur Jónsson fyrir Garða- og Innra-Hólmssóknir, Þórður Jónsson fyrir Lundar- og Fitjasóknir og Eggert Guðmundsson fyrir Húsafells- og Stóra-Ássóknir. Enn var Eggert þó áhugasamastur því hann kom að stuttri athugasemd um gull Miðfjarðar-Skeggja í Gulltjörn á Stóra-Ási.⁶ Að beiðni nefndarinnar skrifaði Jón Bachmann síðar ítarlega skýrslu um altarstöfluna í Hvanneyrarkirkju, enn ekkert minntist hann á aðrar fornleifar í prestakalli sínu.⁷

Í spurningalista þeim sem Hið íslenska bókmenntafélag sendi sóknarprestum 1838 til að afla upplýsinga fyrir Íslandslýsingu þá sem félagið hafði í hyggju að gefa út, voru tvær spurningar helgaðar fornleifum. Enn var fátt um svör og töldu flestir prestanna að engar fornleifar væri að finna í prestaköllum sínum. Þó er í sóknalýsingum getið um nokkur eyðibýli í fyrsta sinn.⁸ Jónas Hallgrímsson stjórnaði verkefni þessu fyrir hönd Bókmenntafélagsins og gerði ýmsar athuganir á náttúrufari og fornleifum af því tilefni. Hann gerði þó engar athuganir í Borgarfirði aðrar en hann kom í Húsafell og lýsti leifum þar og á Geitlandi.⁹

⁵ FF, 287-88.

⁶ FF, 268-69.

⁷ FF, 279-86.

⁸ SSB. Ath betur.

⁹ Jónas Hallgrímsson: Ritverk II, ATH

Fyrsta eiginlega fornleifakönnunin sem gerð var í Borgarfirði var rannsóknarferð Kristians Kálunds á árunum 1872-74. Kálund reið um landið með Íslendingasögur í hnakktöskunni og kannaði staði og leiðir sem lýst er í sögunum. Hann kom ekki á alla þá staði sem hann fjallar um en studdist þá við frásagnir staðkunnugra. Hann kom á Hvítárvelli og lýsir þar tóftum sem hann taldi vera verslunarbúðir og einnig lýsir hann fornleifum á Lundi í Lundarreykjadal og í Reykholti. Hann reyndi einnig að finna vöð þau á Hvítá sem getið er í Íslendingasögum og velti fyrir sér staðsetningu Þverárþings. Óvíst er hinsvegar hvort hann kom í Þingnes en hann staðhæfir að þar sé engar minjar um þinghald að finna.¹⁰

¹⁰ Kaalund I, 301-30.

Hið íslenska fornleifafélag var stofnað 1879 og hófst það strax handa við að láta kanna fornleifar í sveitum landsins. Á vegum þess kannaði Sigurður Vigfússon fornfræðingur fornleifar og sögustaði í Borgarfirði sumarið 1884. Áherslur Sigurðar voru að flestu leyti svipaðar og Kaalunds og fór Sigurður ofaní saumana á athugunum fyrrirennara síns og fann yfirleitt mun fleiri fornleifar á hverjum stað en Kaalund hafði gert (t.d. bæði á Hvítárvöllum og í Þingnesi). Óvíst er hvort það stafaði af því að Sigurður var svo miklu gleggri á gamlar tóftir eða hvort að sannfæringarkraftur hans var einfaldlega meiri, en víst er að Sigurður fann yfirleitt það sem honum fanst að ætti að vera á hverjum stað. Yfirferð Sigurðar var mun ítarlegri en Kaalunds; hann kom á fleiri staði og staldraði lengur við á hverjum. Á Lundi í Lundarreykjadal gróf hann upp farna tóft á hjallanum fyrir ofan bæinn og taldi hiklaust að um væri að ræða hof úr heiðnum sið¹¹. Er það fyrsti fornleifagröftur í Borgarfirði og einn af umfangsmestu uppgröftum Sigurðar. Eftirmaður Sigurðar við fornleifakönnun á vegum fornleifafélagsins var Brynjúlfur Jónsson frá Minna Núpi. Áhugi Brynjúlfs var ekki jafn rígbundin við fornsögur eins og þeirra Sigurðar og Kaalunds heldur lagði hann sig eftir munnmælum og heimildum um almenna byggðasögu. Fyrsta ritgerð hans sem snerti Borgarfjörð var um bæjanöfn í Landnámu í Hálsasveit og Hvítársíðu og reyndi hann þar að finna stað hinum ýmsu býlum sem getið er í fornsögum.¹² Ritgerð þessi er allmerk í sögu fornleifafræðinnar á Íslandi því ólíkt Kaalund og Sigurði Vigfússyni, sem töldu að rannsókn staðhátta og formmenja væri fyrst og fremst til að varpa ljósi á atburðalýsingar í fornsögum, var afstaða Brynjúlfs sú að með því að skoða fornar mannvirkjaleifar í ljósi fornsagnanna mætti auka skilning á sögu þjóðarinnar. Sumrin 1903 og 1907 ferðaðist Brynjúlfur um Borgarfjörð og kom á marga staði sem fornfræðingar höfðu ekki skoðað fyrir.¹³ Matthías Þórðarson varð þjóðminjavörður með nýjum lögum 1907 og fljótlega upp úr því hætti fornleifafélagið rannsóknarferðum sínum. Þar með lögðust skráningarferðir af því tagi nær algerlega af þó Matthías skryppi af og til út á land og athugaði staka minjastaði. Sumarið 1909 fór hann þó í allitarlega könnunarferð um Borgarfjörð en virðist fyrst og fremst hafa verið að

¹¹ Sigurður Vigfússon: 'Rannsókn í Borgarfirði 1884.' *Árbók 1884-85*, 61-138 og *1886*, 1-51.

¹² Brynjúlfur Jónsson: 'Nokkur bæjanöfn í Landnámu í ofanverðri Hvítársíðu og Hálsasveit.' *Árbók 1893*, 74-80.

¹³ Brynjúlfur Jónsson: 'Rannsókn í Þverárþingi sumarið 1903.' *Árbók 1904*, 1-17. 'Rannsókn fornleifa sumarið 1907.' *Árbók 1908*, 9-31.

kynnast með eigin augum stöðum sem áður hafði verið lýst.¹⁴

Næstu áratugi var afarlítið um fornleifaathuganir í Borgarfirði. Þó má minna á að um og uppúr 1930 friðlýsti Matthías Þórðarson fjölda minjastaða minjastaða um allt land, og eina 20 í Borgarfirði norðan Skarðsheiðar. Við val á stöðum til friðlýsingar studdist Matthías að mestu leyti við fornleifaskýrslur þeirra Kaalunds, Sigurðar Vigfússonar og Brynjúlfs Jónssonar. Síðan hafa fjórir minjastaðir verið friðlýstir á skipulagssvæðinu, þrír árið 1978 og einn árið 1985. Virðist þar vera stuðst við vettvangsathuganir Þór Magnússonar Þjóðminjavarðar.¹⁵ Af þessu má ljóst vera að friðlýsingar í Borgarfirði gefa fyrst og fremst mynd af því hverskonar minjastaðir þóttu markverðir á seinni hluta 19. aldar. Flestir hinna friðlýstu staða hafa enn mikið menningarsögulegt gildi en hitt verður að teljast hæpið að þeir geti talist gott úrval af markverðum minjastöðum miðað við nútíma forsendur. Árið 1989 gerði Guðmundur Ólafsson rannsókn á friðlýstum stöðum í Borgarfjarðarsýslu og er það eina athuginin af því tagi sem Þjóðminjasafnið hefur staðið fyrir. Rannsókn Guðmundar var mjög ítarleg og sýnir vel hvað fornleifaskráning með nútímaaðferðum getur skilað miklum árangri. Guðmundur fór á alla minjastaði í sýslunni sem teknir hafa verið á friðlýsingarskrá og gerði nákæma uppdrætti af þeim flestum. Í skýrslu um þessa rannsókn, sem komið hefur út á sænsku, rekur Guðmundur fyrri rannsóknir á hverjum stað og lýsir eigin athugunum¹⁶. Skýrsla þessi er væntanleg í íslenskri þýðingu innan skamms.

¹⁴ Matthías Þórðarson: 'Smávegis. Um nokkra staði og fornmenjar ...' *Árbók* 1909, 40-49.

¹⁵ Fornleifaskrá, 19-21.

¹⁶ GÓB.

Þó lítið hafi verið um fornleifaskráningu í Borgarfirði milli 1909 og 1989 hafa allmargir fornleifauppgreftir verið gerðir á skipulagssvæðinu. Sumarið 1939 gróf finnski fornleifafræðingurinn Jouko Voionmaa upp tóftina miklu á Lundi í Lundaarreykjadal, sem Sigurður Vigfússon hafði áður grafið í og talið vera hof. Voionmaa komst að því að engin góð rök væru fyrir því að telja tóftina vera eftir hof og taldi hann líklegra að hún væri eftir bæjarhús, þó hann væri ekki allsendis sáttur við þá niðurtöðu heldur¹⁷. Kristján Eldjárn benti síðar á að tóft þessi væri í öllum meginráttum eins og tóft eftir fjós og hlöðu sem grafin hefur verið upp á Gröf í Örafum. Hafa fræðimenn flestir fallist á þá skoðun síðan að hofatóft Sigurðar væri í raun stórt fjós með hlöðu.¹⁸ Árið 1959 fór fram gagnnger viðgerð og endurbygging á Snorralaug í Reykholti og hafði Þorkell Grímsson eftirlit með verkinu fyrir hönd Þjóðminjasafns og gerði athuganir á gerð og byggingarsögu þessa merka mannvirkis.¹⁹ Við jarðrask í Reykholti hefur tvívegis verið komið niður á vatns- og gufustokka sem liggja frá Skriflu og gerði Þorkell athuganir í stokkunum í bæði skiptin, seinna skiptið með Guðmundi Ólafssyni og hafa þeir ritað ítarlega grein um þessar einstöku minjar.²⁰ Á árunum 1960-65 stjórnaði Þorkell Grímsson fornleifauppgrefti á eyðibýlinu Reyðarfelli í landi Húsafells. Þar hafa komið í ljós leifar lítils eða miðlungsstórs býlis frá seinni hluta miðalda. Uppgrefti þessum var aldrei alveg lokið en helstu niðurstöður hafa verið birtar²¹ og lokaskýrsla mun væntanleg. Sumarið 1961 munu enskir fornleifafræðingar hafa grafið útúr tóft við Hringsgil í landi Húsafells, en sá staður er nú jafnan kenndur vera býlið Grímmsgil. Ekki er vitað til að skýrsla hafi verið gerð um þessa rannsókn og eru niðurstöður hennar óljósar en þó mun þeir hafa talið að um stekk væri að ræða.²² Á árunum 1987-89 fór fram fornleifauppgreftur á gamla bæjarstæðinu í Reykholti undir stjórn Guðrúnar Sveinbjarnardóttur.²³ Var grafið niður á undirgöngin milli bæjar og Snorralaugar og

¹⁷ Voionmaa, Jouko: 'Lundur. Borgarfjarðarsýsla.' *Forntida gærdar í Island*, 171-190.

¹⁸ Kristján Eldjárn: 'Athugasemd um fornar tóftir á Lundi í Lundaarreykjadal.' *Árbók 1964*, 102-110.

¹⁹ Þorkell Grímsson: 'Gert við Snorralaug.' *Árbók 1960*, 19-47.

²⁰ Þorkell Grímsson, Guðmundur Ólafsson: 'Fornar leiðslur í Reykholti í Borgarfirði.' *Árbók 1987*, 99-122.

²¹ Þorkell Grímsson: 'Miðaldabyggð á Reyðarfelli.' *Minjar og menntir*, 565-76.

²² Þorkell Grímsson: 'Miðaldabyggð á Reyðarfelli.' *Minjar og menntir*, 566.

²³ 'Skýrsla um Þjóðminjasafnið 1987.' *Árbók 1987*, 152. 'Skýrsla um Þjóðminjasafnið 1988.' *Árbók 1988*, 240. 'Skýrsla um Þjóðminjasafnið 1989.' *Árbók 1989*, 189.

kannaðar undirstöður torfbæjar frá 18. öld og og gengið úr skugga um að undir þeim eru þykk mannvistarlög sem benda til að bærinn hafi ávallt staðið á þessum sama stað. Ekki varð framhald á rannsóknnum þessum og er til um þær skýrsla á Þjóðminjasafni. Sumurin 1988 og 1989 var einnig grafið á fornu bæjarstæði í landi Kollslækjar sem talið er vera eftir býlið Háls eða Hálsa. Þar hafa komið í ljós bæjarhús og allnokkur útihús eftir minniháttar býli og er talið að það hafi verið í byggð frá því um miðja 10. öld og fram á þá 13.²⁴ Hlé hefur orðið á þessum rannsóknum, sem stjórnað var af Sigurði Bergsteinssyni og Kevin Smith, en haft mun í hyggju að halda þeim áfram sumarið 1996.

2. Yfirlit um sögu og einkenni byggðar á skipulagssvæðinu

²⁴ GÓB, 115-17; Smith: Landnám, 334-35.

2.1. *Náttúrufar og einkenni byggðar.* Í grófum dráttum má skipta skipulagssvæðinu í tvennt eftir náttúrufari og áhrifum þess á dreifingu og eðli byggðar. Annarsvegar eru víðáttumikil votlendi meðfram Hvítá, skorin af lágum klettaholtum þar sem skógur hefur vaxið. Hér er um að ræða Andakíl, Bæjarsveit, utanverðan Reykholtssdal og miðjan Flókadal. Á þessu svæði voru flestar jarðir stórar eða afarstórar að hundraðatali og á þeim stærstu voru hjáleigur, margar í óstöðugri byggð en nokkrar urðu að lögbýlum á 18. og 19. öld. Helsta stórbýlið á þessu svæði var Hvanneyri, sem upphaflega hefur verið a.m.k. 120 hundraða jörð. Kirkjujarðirnar Ausa og Ásgarður hafa snemma byggst úr landi Hvanneyrar og Bárustaðirsennilega einnig, en kotin Svíri, Hamrakot, Tungutún, Kista og Staðarhóll hafa verið minniháttar og ekki alltaf byggð. Heggstaðir og Hvítárvellir hafa báðar verið 40 hundraða jarðir áður en Heggstaðanes var selt undir Hvítárvelli á 17. öld. Ekki er vitað um hjáleigur frá Heggstöðum þó hugsanlegt sé að heilsársvist hafi verið á þeim stað sem seinna var kallað Vallnassel í Heggstaðanesi. Í landi Hvítárvalla voru öðru hvoru í byggð hjáleigurnar Norðurkot (Búðarhöfði) og Suðurkot. Sennilegt er að Grímastaðir hafi byggst úr landi Hvítárvalla, en það hefur gerst snemma og eru Grímastaðir (16 hdr) eitt fárra meðalstórra lögbýla á þessu svæði. Kvígsstaðir (20 hdr) og Vatnshamrar (24 hdr) eru einnig meðalstórar jarðir, en ekki er hægt að sjá hvort þær hafa byggst úr stærri landareignum. Hestur (40 hdr²⁵) og Þingnes (60 hdr) eru stórar jarðir þar sem ekki hafa verið hjáleigur að fornu svo vitað sé. Af afstöðu landamerkja verður þó að teljast líklegt að jörðin Bakkakot (nú Hvítárbakki) (10 hdr) hafi byggst úr landi Þingness. Í landi Varmalækjar (60 hdr) var hjáleigan Þórdísarholt á miðöldum. Bær með Kálfanesi var 30 hundraða jörð en af legu landamerkja verður að teljast sennilegt að bæði Langholt (16 hdr) og Steðji (8 hdr) hafi tilheyrt sömu landareign og Bær. Mögulegt er að fleiri býli hafi verið á þessu svæði og skipting jarðanna því öðruvísi því byggð virðist hafa verið við Blundsvatn og mögulega á stað sem nú er kallaður Keldur ef marka má 13. aldar heimildir. Einnig var byggð lengi framan af í Þrándarholti í miðjum Flókadal en hvort það hefur verið stórbýli eða aðeins afbýli frá Geirshlíð er óljóst. Deildartunga var 60 hundraða jörð og virðast þar lengi hafa verið nokkrar hjáleigur og urðu tvær þeirra, Klettur og Brekkukot, seinna lögbýli. Jörðin Stafholtsey (16 hdr) virðist ekki vera fornt býli og tilheyrði auk þess Stafholti í Mýrasýslu.

²⁵ Um þetta mat er farið eftir JJ. Skv. JÁM IV, 193 var jarðardýrleiki óviss og hafði svo verið lengi. Ætla má að fornt mat jarðarinnar hafi ekki verið minna en það sem lagt var á á 19. öld.

Í dölunum upp frá Andakíl og Bæjarsveit er talsvert annað byggðamunstur. Á mörkum svæðanna eru meðalstórar og stórar jarðir eins og Skeljabrekka (28 hdr), Fossar (30 hdr) og Kroppur (60 hdr?) sem hafa ekki skipst niður í aðaljörð og hjáleigur heldur í jafnstór býli eins og í tilfelli Fossa (Syðri og Nyrðri 15 hdr hvor²⁶) eða í eitt stórt og annað minna en þó meðalstórt býli eins og í tilfelli Kropps (Stóri-Kroppur 40 hdr og Litli-Kroppur 16 hdr). Í dölunum eru mjög fáar stórar jarðir en langflestar eru meðalstórar (16-24 hdr) eða litlar (5-12 hdr). Landslagi er þannig háttað í dölunum að ræktunarland var fyrst og fremst í hlíðum og fjallsrótum en undirlendi lítið, og það sem var af því var annaðhvort mýrlent, undir vatni (í Skorradal), eða óstöðugir árfarvegir (í Lundarreykjadal). Mestur hluti þessa svæðis hefur verið skógi vaxinn við landnám og héldust allmiklir skógar lengi, bæði í Hálsasveit og Skorradal. Þessi skilyrði virðast hafa ráðið því að jarðir voru flestar áþekkar að stærð og fáar mjög stórar. Viðvarandi hjáleigubýggð var óvída og helst þar sem undirlendi var, svo sem í utanverðum Reykholtssdal og við báða enda Skorradalsvatns. Hinsvegar hafa verið nokkur minniháttar lögbylí, bæði í Hálsasveit og Lundarreykjadal, sem lögðust snemma í eyði og allnokkuð var um húsmennskubýli, sérstaklega í Lundarreykjadal, á tímum fólksfjölgunar á 17. og 19. öld. Af landamerkjum og sögulegum heimildum má greina nokkrar landareignir sem önnur býli hafa skipst út úr eða eru sýnilega eldri en nágrannajarðir. Þar er helst um að ræða jarðir sem áttu víðlend heiða- eða fjalllönd. Meirihluti jarða í dölunum eru þó landlitlar og áþekkar að stærð og lögun (misbreiðar ræmur lands frá á og upp á mitt fjall) þannig að illmögulegt er að segja í hvaða röð þær hafa byggst. Þetta á sérstaklega við þar sem mest er af lágt metnum jörðum eins og í Skorradal og í Hálsasveit (sbr. Töflu 1). Í grófum dráttum má því segja að á flatlendi hafi verið ráðandi stórbýli með hjáleigum en í dölunum hafi lítil eða meðalstór býli verið ríkjandi.

Upphaflega voru í kringum 20 jarðir í öllum hreppunum nema Reykholtssdalshreppi þar sem þær hafa verið nær 25. Af 31 jörð í Andakílshreppi 1707 voru 9 hjáleigur eða afbýli frá Hvanneyri og ein hjáleiga frá Nyrðri-Fossum. Í Skorradalshreppi voru Grund, Svangi og Grafardalur nýbýli frá 17. öld og í Lundarreykjadalshreppi var ein hjáleiga frá Oddsstöðum. Af 32 jörðum í Reykholtssdalshreppi 1708 voru 8 hjáleigur, þrjár frá Deildartungu, tvær frá Skáney, ein frá Reykholti, ein frá Geirshlíð og a.m.k. ein frá Bæ í Bæjarsveit. Í Hálsasveit voru 16 jarðir 1708 en vitað er um tvær jarðir sem farið höfðu í eyði síðan á miðöldum, Vatn og Hálsa, og líklega má

	<u>Bændaeign</u>		<u>Kirkjueign</u>		<u>Stólsjarðir</u>		<u>Jarðir</u>	<u>Hdr</u>	<u>Meðalstærð jarða</u>
	fjöldi	%	fjöldi	%	fjöldi	%	samtals	samtals	í hdr
Andakílshreppur	23	74.2	4.5	14.5	3.5	11.3	31	619	19.9

²⁶ Fossakot (5 hdr) byggðist síðar úr landi Nyrðri-Fossa sem eftir það hafa heitið Mið-Fossar og hinir Syðstu-Fossar.

Skorradalshreppur	15	71.4	4	19.1	2	9.5	21	360	17.1
Lundarreykjadalshreppur	12.5	56.8	4	18.2	5.5	25.0	22	438	19.9
Reykholtsdalshreppur	19.5	60.9	10	31.3	2.5	7.8	32	566/(31)	18.2
<u>Hálsahreppur</u>	<u>8.5</u>	<u>50.0</u>	<u>5.5</u>	<u>32.4</u>	<u>3</u>	<u>17.6</u>	<u>17</u>	<u>294/(16)</u>	<u>17.3</u>
	78.5	62.8	28	23.1	16.5	14.1	123	2277/(121)	18.8

Tafla 1. Eignarhald og dýrleiki jarða í Borgarfirði norðan Skarðsheiðar 1707-1708. Byggt á JÁM. Engar konungsjarðir voru á þessu svæði í byrjun 18. aldar en 1674 hafði konungur selt Hinrik Bjelke Grjóteyri með Kónsodda, Litlu Drageyri með Kolbeinshúsum, hálfa Bolastaði í Hálsasveit og hluta í Oddsstöðum í Lundarreykjadal - JJ, 444 en Bjelke seldi þær strax aftur til bænda sbr JÁM XIII, 501, 506; Jarðabréf, 32, 44, 46. Ath. að dýrleiki Húsafells og Reykhólts er ekki þekktur og eru þessar jarðir því ekki teknar með í útreikningi á meðalstærð jarða. Ætla má að jarðir þessar hafi verið dýrt metnar þannig að raunveruleg meðalstærð jarða í Reykholtshreppi hafi verið nær 20 hundruðum. Húsafell tilheyrði raunar ekki Hálsasveit fyrr en 1853 en í henni höfðu áður verið fleiri jarðir þannig að raunveruleg meðalstærð jarða í Hálsasveit var upphaflega mun minni eða nær 15 hundruðum. Skv. JJ var Reykholt metið á 20 hundruð 1847 en það er vafalaust of lágt mat miðað við 'hið forna mat' sem var á öðrum jörðum. Um dýrleika Hests er farið eftir JJ og um dýrleika Lundar í Lundarreykjadal eftir DI VI, 557, 687.

einnig bæta þar við Trútsstöðum. Af þessu má ráða að upphaflega²⁷ hafi verið liðlega 100 jarðir á skipulagsvæðinu og hafi meðalstærð jarða þar verið um 21 hundrað, en langstærstar hafi þær verið í Andakílshreppi eða um 30 hundruð að meðaltali, því næst í Reykholtshreppi eða um 23 hundruð. Í Lundarreykjadal hafa jarðir upphaflega verið um 19 hundruð að meðaltali en ívið minni í Skorradal eða 18 hundruð. Langminnstar hafa jarðir svo verið í Hálsasveit eða um 15 hundruð að meðaltali.

Þó ekki sé vitað á hverju matsverð jarða var byggt, má ætla að það gefi nothæfa hugmynd um mismunandi búskaparskilyrði og má því af þessum tölum ráða nokkuð um mismunandi búsæld milli sveita og um það hvernig landsins gæðum var skipt milli bænda. Þar sem búsældin var mest, á flatlendinu meðfram Hvítá í Andakílshreppi og utanverðum Reykholtshreppi, voru lögbýli stór en hjáleigubýggð umtalsverð. Öll stórbýlin voru bændaeign en sum afbýlanna voru að nafninu til eign kirknanna sem á stórbýlunum stóðu. Allar kirkjurnar á þessu svæði voru hinsvegar sjálfar bændaeign þannig að bændurnir sem þeim réðu höfðu einnig umráð yfir kirkjujörðunum. Á Hvanneyri, Hvítárvöllum, í Þingnesi, Bæ, á Varmalæk og í Deildartungu bjuggu á ýmsum tímum höfðingjar, sýslumenn og stóreignamenn og hefur búskapur þeirra annarsvegar byggst á umsvifamiklum búrekstri á höfuðbólunum og hinsvegar á leigutekjum af afbýlum og hjáleigum. Á seinni öldum komst Skálholtsstóll yfir Hest og Bæ ásamt með jörðum Bæjarkirkju en að öðru leyti voru allar jarðir á flatelndissvæðinu bændaeign eða kirkjujarðir undir stjórn bænda.

Þar sem búskaparskilyrði voru rýrari, eins og í Hálsasveit og í Skorradal voru löbýlin hinsvegar lítil og stærra hlutfall þeirra eign kirkna og Skálholtsstóls. Hátt hlutfall kirkjujarða í Reykholtshreppi og

²⁷ Þetta má auðvitað hártoga og benda á að upphaflega hafi engar jarðir verið í Borgarfirði. Hér er átt við óskilgreint tímabil eftir að land var að fullu numið og eftir að tíundarinnheimtur urðu löglegar og farið var að flokka bólstaði í lögbýli og afbýli eða hjáleigur.

Hálsahreppi stafar fyrst og fremst af eignasöfnun Reykhóltsstaðar sem var langsamlega eignamesta kirkjustofnunin á skipulagssvæðinu. Athyglisvert er að hlutfall stólsjarða er hæst í Lundarreykjadal, en þrjár þeirra höfðu áður verið Viðeyjarklaustursjarðir. Allar eru þessar jarðir í miðjum dalnum en ekki er augljóst af hverju þessi jarðasöfnun á þessum stað hefur stafað. Þó má minna á að aðalleiðin milli Suðurlands og Vesturlands lá um Lundarreykjadal og má vera að þessum stofnunum hafi verið akkur í að eiga jarðir þar vegna þess. Fæstir bændur í dölunum hafa verið efnamenn en ekki voru heldur mörg örreytiskot þar. Bændur í dölunum voru flestir leiguliðar en þeir hafa þó verið sýnu sjálfstæðari en hjáleigubændurnir á flatlendinu. Sjálfseignarbændur voru fáir, hvort heldur í dölunum eða á flatlendinu. 1707-1708 voru, á öllu svæðinu, aðeins 13 sjálfseignarbændur eða bændur sem áttu hluta í jörðum þeim sem þeir byggðu. 1847 hafði þeim fjölgað í 34 og var fjölgunin mest á meðalstórum dalajörðum, sérstaklega í Skorradal þar sem tæpur helmingur jarða var kominn í sjálfseign.

2.2 Landnám og byggðapróun á fyrstu öldum. Lítið verður sagt með vissu um í hvaða röð lönd voru numin á skipulagssvæðinu eða um þróun byggðar þar á fyrstu öldum byggðar. Um þessi atriði eru engar áreiðanlegar heimildir en hinsvegar má reyna að bregða upp mynd sem kemur heim við þær vísbendingar sem tiltækar eru. Er eftirfarandi tilraun í þá átt.

Í Egilssögu er gert ráð fyrir að byggð hafi fyrst hafist næst Hvítárósum, á Hvanneyri, þar næst á Varmalæk og síðan í Flókadal.²⁸ Það verður auðvitað að teljast eðlilegt að fyrst hafi verið byggt næst sjó og síðan hafi menn smátt og smátt kannað og byggt lengra inn til landsins og er frásögn sögunnar um þetta mögulega ekki annað en ályktun höfundar hennar. Hvað sem því líður hefur einnig skipt máli að þessi flatlendissvæði hafa ekki nema að litlu leyti verið hulin skógi og því sýnu auðveldari yfirferðar en dalirnir fyrst í stað og hægara um vik að átta sig á legu landsins og landkostum. Landnám á þessu svæði voru gríðarstór samkvæmt Landnámu og fær það nokkurn stuðning af afstöðu landamerkja og dreifingu byggðarinnar. Má geta þess til að byggð þar hafi til að byrja með verið skipulögð á svipaðan hátt og lýst er í Egils sögu um landnám og byggðaskipan Skallagríms á Mýrum. Þá hefur leiðtogi landnámsins sest að á einum stað og síðan skipað leysingjum sínum, ættmennum eða öðrum fylgismönnum á bólstaði innan landnámsins og hefur þá verið ýmist hvort þeir töldust sjálfstæðir bændur eða forstöðumenn búa leiðtogans. Hvort sem var þá hafa allir þeir sem landnámið byggðu verið tengdir hver öðrum og sér í lagi

²⁸ ÍF II, 73, 76-77, 97-98.

leiðtoganum og ætt hans á einn eða annan hátt og hefur sá hópur myndað einhverskonar félagslega einingu. Hópur af þessu tagi hefur getað staðið saman gegn utanaðkomandi ógn og áreiti²⁹ og haft samstarf um nýtingu landsins. Af því hvernig löndum hefur verið skipt í Andakíl og Bæjarsveit má ráða að þar hafi aðaláherslan verið lögð á rekstur eins stórbýlis, þar sem jafnvel margar fjölskyldur bjuggu, og að til þess hafi verið lagt eins mikið land og hægt var að nýta frá einum stað með góðu móti. Þeim hlutum landnámsins sem fjarlægastir voru þessum byggðakjarna var síðan skipt í minni einingar, sem hafa annaðhvort verið sjálfstæð býli frá byrjun eða bú sem rekin voru með það fyrir augum að auka við afrakstur aðalbólsins. Í Andakíl er Hvanneyrartorfan langsamlega landmesta jörðin og héldust hjáleigur hennar og afbýli undir beinni eða óbeinni stjórn Hvanneyrarbóndans um aldir. Nyrst og austast í landnáminu eru síðan allstórar jarðir: Hvítárvellir, Heggssstaðir, Hestur og Fossar, sem ætla má að hafi byggst snemma. Einnig er hugsanlegt að jarðir neðst í Skorradal hafi byggst frá Hvanneyri, s.s. Vatnsendi, Indriðastaðir, Mófellsstaðir og Hreppur en minna má á að þessir bæir áttu kirkjusókn til Hvanneyrar frá því á 13. öld a.m.k (sjá nánar hér fyrir neðan).

²⁹ Sbr. frásögn Egils sögu af deilum Andkílinga og Varmlækinga sem lauk með bardaga á Laxafit - ÍF II, 100 sbr. BO-662:001 og BO-169:021.

Í Bæjarsveit hefur þróunin orðið lítillega önnur. Þar er Þingnes eina stóra jörðin önnur en Varmalækur og hefur hún líklega byggst snemma á sama hátt og jarðimar nyrst í Andakíl. Þó að Varmalækur væri stórbýli var það þó ekki á sama hátt og Hvanneyri með fjölda hjáleiga. Í Varmalækjarlandi virðast hafa byggst nokkrir bólstaðir dreifðir um landreignina sem seinna urðu frekar litlar sjálfstæðar jarðir. Þetta má ráða af því að þegar Bæjarkirkja var vígð eftir nokkuð stímabrak í kringum 1180 þá voru lögð til hennar býlin Kálfanes, Steðji og Múlaland (nú Múlakot) og kölluð útlönd frá Bæ.³⁰ Hafi þessi lönd verið hluti af þeirri landareign sem Bæjarkirkja stóð á, eins og algengast var um jarðir sem lagðar voru til kirkna, þá hlýtur Varmalækur að hafa verið það líka þar sem Varmalækjarland er á milli Bæjar og Múlakots.

Erfiðara er að gera sér grein fyrir byggðapróun í Flókdal. Frásagnir Egils sögu og mismunandi gerða Landnámu eru nokkuð misvísandi um landnámsmörk í Flókadalsdal og virðist sem á 13. öld hafi verið hefðir um landnámsbyggð annarsvegar á Hrísum og hinsvegar í Þrándarholti/Geirshlíð. Samkvæmt Egils sögu nam Óleifur hjalti á Varmalæk land milli Grímsár og Flókadalsár að ráði Skallagríms á Borg og síðar komu feðgarnir Ketill blundur og Geir sonur hans út og vísaði Skallagrímur þeim til landa milli Flókadalsár og Reykjadalsár og bjó Ketill í Þrándarholti en Geir í Geirshlíð. Geir átti annað bú á Kópareykjum samkvæmt sögunni og var einn sona hans Þóroddr Hrísabundur sem fyrstur bjó á Hrísum.³¹ Síðar kemur fram í sögunni að annar sonur Geirs, Þorgeir blundur, á að hafa búið 'fyrir neðan Blundsvatn'³² sem er klárlega í landnámi Óleifs en ekki þeirra Blunda ef marka má söguna.

³⁰ Bsk I, 284-87 sbr. DI III, 123-24.

³¹ ÍF II, 76, 97-98.

³² ÍF II, 288.

Í Þórðarbók Landnámu er greint nokkuð öðruvísi frá landnámunum á þessu svæði og mun það að mestu sótt úr Styrmissbók sem er a.m.k. jafngömul og jafnvel eldri en Egilssaga. Þar hefur Grímur háleyski á Hvanneyri verið talinn sjálfstæður landnámsmaður látinn nema Andakíl og Lundarreykjadal sunnan Grímsár og Skorradal norðan Andakílsár og Skorradalsvatns.³³ Þar hefur og staðið að Flóki leysingi Gufu Ketilssonar hafi numið Flókadal allan milli Flókadalsár og Geirsár og búið á Hrísum.³⁴ Um Óleif hefur staðið að hann hafi numið mikið land að ráði Gríms háleyska á Hvanneyri en ekki Skallagríms og að hann hafi búið á Varmalæk en landnámsmörk ekki tilgreind³⁵ en óvissara hvernig landnámi þeirra Ketils og Geirs hefur verið lýst. Þó virðist ljóst að Geir hafi verið talinn sjálfstæður landnámsmaður og numið landið milli Geirsár og Reykjadalárs og að synir hans hafi verið taldir þeir Þorgeir blundur, Blund-Ketill og Svarðkell á Eyri í Flókadal og að dóttur hafi hann átt sem hét Bergdís og hafi hún verið gift Gnúpi Flókasyni á Hrísum.³⁶ Fellur þá allt í ljúfa löð nema um bústað og landnám Ketils blunds. Í Sturlubók Landnámu er sagt - eins og í Egli og líklega eftir henni - að Ketill hafi búið í Þrándarholti en bætt við að við hann sé kennt Blundsvatn og þar hafi hann búið síðan.³⁷ Mögulegt er að í Styrmissbók hafi staðið að Ketill hafi búið við Blundsvatn og að Sturla hafi reynt að samræma frásagnir Egli og Styrmissbókar með því að láta Ketil fyrst búa í Þrándarholti og síðan við Blundsvatn. Á hinn bóginn er einnig mögulegt að Sturlu hafi þótt nauðsynlegt að skýra örnefnið Blundsvatn með því að forfaðir Blunda-ættarinnar hafi búið þar eða hann hefur þekkt sjálfstæðar sagnir þess efnis. Fyrri möguleikinn virðist þó líklegri því Sturla reynir greinilega að taka eins mikið og hægt var úr báðum meginheimildum sínum um landnám á þessum slóðum, Egilssögu og Styrmissbók. Þannig gerir hann ráð fyrir að Flóki hafi verið landnámsmaður í Flókadal (úr Styrmissbók) en að Óleifur hjalti hafi numið land upp að Geirsá (ályktun Sturlu) og að Flóki hafi verið drepinn (ályktun Sturlu) og Ketill og Geir hafi

³³ ÍF I, 70 nmgr. 6.

³⁴ ÍF I, 72 nmgr. 3 sbr. Jón Jóhannesson: Gerðir Landnámabókar, 78-79.

³⁵ ÍF I, 73 nmgr. 6. Ástæða þess að landnámsörk Óleifs eru ekki tilgreind í Styrmissbók er væntanlega sú að Birni gullbera er í þeirri Landnámugerð eignað land milli Grímsár og Flókadalsár, og var þó tekið fram að Óleifur hafi komið út 'snemma landnámstíðar.' Það er greinileg tilhneiging í Styrmissbók að láta vatnsföll ráða landnámsmörkum, jafnvel þar sem það getur ekki talist eðlilegt og þar sem gagnstæðar sagnir hafa ljóslega verið til. Árekstur landnáma þeirra Óleifs og Bjarnar hefur ekki verið leystur í Styrmissbók.

³⁶ ÍF I, 74 nmgr. 1.

³⁷ ÍF I, 73 sbr. nmgr. 9.

numið Flókadal allan fyrir ofan brekkur en Þorgeir Hrísablund telur hann hafa verið afkomanda Bergdísar Geirsdóttur og Gnúps Flókasonar á Hrísum frekar en son Geirs eins og Egilssaga heldur fram.³⁸

³⁸ ÍF I, 72-74.

Í stuttu máli þá er munurinn á Egils sögu og Styrmisbók sá að Egils saga gerir alls ekki ráð fyrir landnámi Flóka og óvíst er hvort Styrmisbók hafi eignað þeim feðgum Blund-Katli og Geir neitt land milli Flókadalsár og Geirsár. Miðað við núverandi landamerki er sennilegt að uppi í Flókadal sjálfum hafi Flókadalsá verið á mörkum landnáms þeirra Varmalækinga en til þess bendir að jarðirnar Múlastaðir og Eyri eru í Andakílshreppi og Bæjarsókn meðan aðrar jarðir í Flókadal tilheyra Reykholtssdalshreppi og Reykholtssókn. Múlastaðir fylgdu Varmalæk enn í kaupum á 17. öld.³⁹ Fyrir neðan brekkur þær sem eru fyrir mynni Flókadals er hinsvegar líklegra að landnámsmörkin hafi verið um Geirsá eða milli ána, en sennilegt er að bæði Steðji og Kálfanes hafi verið hluti af upphaflegri landareign Varmalækjar eins og áður var bent á. Hinsvegar átti Stóri-Kroppur (nú Runnar) allnokkurn skika vestan við Geirsá næst Hvítá og má vera að það endurspegli gömul landnámsmörk.

Það lítur út fyrir að bæði hafi verið sagnir um landnámsbyggð í Þrándarholti og á Hrísum og virðast afkomendur þeirra Hrísamanna hafa farið heldur halloka í keppni um elsta og virðulegasta landnámsforföðurinn. Hvernig sem því hefur verið farið í raun og hvað sem þeir hafa heitið sem á þessum stöðum byggðu fyrst, þá eru þessir tveir staðir um margt líklegri en aðrir til að vera þeir sem fyrst byggðust í Flókadal. Þrándarholt er í miðjum dalnum og hefur líklega verið einna minnstur skógur þar í kringum vötnin í dalbotninum og því byggilegast þar í fyrstu áður en skógurinn í hlíðunum var ruddur. Sama gæti gilt um Brúsholt en önnur þekkt bæjarstæði í Flókadal eru á stöðum þar sem þéttur skógur hefur verið við upphaf landnáms ef dæma má af líkum. Hrísar eru efsta jörð í Flókadal og eina jörðin í dalnum sem átti umtalsvert fjallendi (Þóreyjartungur - á seinni öldum eign Reykholtskirkju) en heiðarnar inn af Flókadal voru annars eign jarða í Lundaarreykjadal og Reykholtssdal, sem bendir raunar til að landnám í þeim dölum hafi orðið fyrir en í Flókadal. Sú hugmynd hefur komið fram að eftir að skóglaus láglendissvæði með sjó fram voru farin að byggjast hafi menn sótt til að reisa sel eða smábýli við efri skógarmörk til þess að nýta sumarreit á fjöllum og til kolavinnslu og rauðablásturs.⁴⁰ Hrísar geta vel hafa byggst snemma sem sel eða jarvinnslustaður frá einhverjum bæ niðri á láglendinu og síðan orðið að sjálfstæðu býli áður en önnur byggð hófst að marki í dalnum. Það landnám hefur þá líklega ekki náð niður fyrir brekkurnar fyrir mynni Flókadals og jafnvel hvergi náð að Geirsá í dalnum sjálfum og varla hafa aðrar jarðir byggst úr því en Brúsholt og Skógar.

³⁹ Jarðabréf, 27 sbr. 131.

⁴⁰ Smith: Landnám: the Settlement of Iceland.

Ein möguleg skýring á missögnum um landnám þeirra Blund-feðga er að Ketill blundur hafi fyrst er hann kom út reist sér bú við Blundsvatn undir handarjaðri þeirra sem þegar höfðu hafið byggð á Varmalæk og að landnám sona hans í Flókadal og Reykholtssdal hafi ekki orðið fyrr en miklu seinna. Margt mælir með þeirri hugmynd að til að byrja með hafi verið algengt að margar fjölskyldur næmu land saman og reistu sér bústaði í hnapp,⁴¹ og má vera að þeir sem seinna komu hafi fyrst byggt á slíkum stöðum áður en farið var að ryðja skóg að ráði og jafna byggðinni. Sennilegt er að í kringum Varmalæk hafi verið slíkur kjarni og að þaðan hafi komið það fólk sem nam land í Flókadal og í neðanverðum Reykholtssdal.

Í sögnum um landnám Geirs í Geirshlíð kemur fram að hann á að hafa átt annað bú á Kópavörðum í Reykholtssdal. Hvað sem kann að vera til í því þá er um margt sennilegt að margar af hinum minni jörðum í dölunum eigi upphaf sitt að rekja til 'útbúa' eða selja frá eldri landnámsbyggð á láglandinu. Hinsvegar eru í dölunum nokkur stærri býli sem ætla má að hafi verið sjálfstæðir byggðakjarnar sem seinna skiptust upp í minni býli. Helstir eru Vatnshorn/Fitjar í Skorradal, Gullberastaðir/Lundur í Lundarreykjadal, Breiðabólstaður/Reykholt í Reykholtssdal, Stóri-Ás í Hálsasveit og Húsafell/Geitland. Í Reykholtssdal eru nokkrir minni kjarnar sem sumir hafa skipst upp í tvær minni jarðir (Vilmundarstaðir/Steindórsstaðir, Búrfell/Rauðsgil) og aðrir sem haldist hafa sem heil lögbýli með hjáleigum (Deildartunga, Sturlureykir, Skáney⁴²). Það lítur því út fyrir að byggð í dölunum hafi hafist annarsvegar sem útibú eða sel frá bæjum á láglandi og hinsvegar sem sjálfstæð landnám, oftast í miðjum dal eða efst í honum, sem byggð hefur síðan breiðst út frá. Auðvitað er hugsanlegt að slíkir byggðakjarnar hafi risið þar sem fyrir voru selbyggingar, jarvinnslustaðir eða útibú frá láglandisjörðum og að land hafi þá verið keypt eða tekið með valdi af þeim láglandisbændum sem áður höfðu gert tilkall til þess.

⁴¹ Sbr. fornbýli eins og Reykjavík, Hvítárholt og Herjólfssdal þar sem fleiri en einn íbúðarskáli hafa verið og vel mögulegt að þeir hafi verið í notkun samtímis. Mjöll Snæsdóttir hefur bent á þennan möguleika.

⁴² Á öllum þessum jörðum voru hálfkirkjur.

Um landnám í Skorradal hefur Landnáma ekki annað en að Skorri leysingi Ketils gufu (réttara líklega Gufu Ketilssonar) hafi numið dalinn fyrir ‘ofan vatn’ og verið drepinn þar.⁴³ Af öðrum fornritum kemur fram að Vatnshorn hefur til að byrja með verið aðalbærinn ofan til í dalnum.⁴⁴ Í Laxdælu er látin vera selstaða frá Vatshorni í Sarpi fyrir innan Fitjar. Það gæti bent til að allur dalbotninn hafi upphaflega verið samfelld landareign og að Sarpur og Efstibær hafi jafnvel ekki orðið að sjálfstæðum bújörðum fyrr en seint á miðöldum. Enn má benda á að í máldögum Fitjakirkju frá miðöldum er skýrt tekið fram að kirkjan eigi þriðjung af heimalandi og að sá þriðjungur sé 20 hundruð.⁴⁵ Jörðin Fitjar var hinsvegar ekki metin hærra en 40 hundruð ef Bakkakot er talið með og ekki var algengt að mat jarða breyttist svo hastarlega. Að vísu var ekki óalgengt að eignarhluti bændakirkna í heimalandi væri gleymdur er komið var fram á 17.-18. öld, og svo var í tilfelli Fitjakirkju, en erfitt er að finna dæmi um að slík gleymska hafi komið niður á matsverði jarðarinnar. Sennilegasta lausnin á þessu er að Vatnshorn hafi upphaflega verið 60 hundraða jörð og að Fitjakirkja hafi átt þriðjung af því jarðarverði, en Vatnshorn var á seinni öldum metin til 24 hundraða með Grafardal.⁴⁶

⁴³ ÍF I, 71 sbr. Jón Jóhannesson: Gerðir Landnámabókar, 82-84.

⁴⁴ ÍF V, 184; ÍF XIII, 6, 60-61.

⁴⁵ DI III, 222; DI IV, 119; DI XV, 625.

⁴⁶ JÁM IV, 162; XIII, 90.

Það er athyglisvert að fyrir utan Hvanneyri og Stóra-Ás voru engar af sóknarkirkjunum á skipulagssvæðinu á jörðum sem taldar voru landnámsjarðir, en allar á jörðum sem lágu að meintum landnámsjörðum og í tilfellum Reykholt og Lundar voru kirkjujarðirnar taldar byggðar frá landnámsjörðunum Breiðabólstað og Gullberastöðum. Þetta gæti bent til þess að til að byrja með hafi verið algengt að kirkjur væru byggðar á víðavangi fjarri bæjum á sama hátt og tíðkaðist í Noregi og að föst búseta með búskap hafi ekki hafist á þeim stöðum fyrr en eftir að kirkjurnar voru byggðar. Samkvæmt Landnámu voru sauðahús Tungu-Odds í Breiðabólstað hjá lauginni í Reykholti⁴⁷ og má geta þess til að kirkjunni hafi verið valinn staður þar vegna þess að fólk frá nágrannabæjum var vant að koma til laugarinnar. Svipaðar aðstæður gætu hafa ráðið staðarvali Bæjarkirkju.⁴⁸ Það hefur síðan verið misjafnt hvort kirkjunum var gefið landið sem þær stóðu á eða einhver önnur, og hvort landið sem þær stóðu á varð seinna skilgreint sem heil jörð og kirkjan þar með staður (eins og Reykholt) eða hvort þær voru aðeins taldar eiga hluta í þeirri landareign (eins og á Lundi). Hér er stungið upp á því að kirkjan á Fitjum hafi verið byggð í landareign Vatshorns og að þriðjungur Vatshornslands hafi verið lagður til hennar, líklega á 11. eða 12. öld. Síðan hafi Fitjar orðið sérstök jörð sem auk kirkjuhlutans náði yfir annan þriðjung Vatshornslands. Slík þróun bendir líka til þess að kirkjustaðurinn hafi fljótlega orðið mikilvægari staður að búa á en gamli landnámsbærinn og jafnvel að Vatshornsbóndinn hafi flutt búskap sinn til Fitja og að gamli landnámsbærinn hafi orðið minniháttar bú og jafnvel hjáleiga eins og í tilfelli Breiðabólstaðar sem var orðin kirkjujörð Reykholtskirkju þegar á 12. öld.

⁴⁷ ÍF I, 192/193.

⁴⁸ Samskonar munstur kemur fram í utanverðri Eyjafjarðarsveit þar sem fornleifaskráning hefur einnig farið fram. Hrafnagilskirkja hefur verið byggð frá landnámsjörðinni Kristnesi en hjá Hrafnagili var laug þar sem fólk kom saman til forna. Á Kaupangi hefur hinsvegar verið reist kirkja frá *Fiskilæk (nú Þórustaðir eða Gröf) en hún hefur verið nálægt þingstað og mögulega verslunarstað sem hefur verið utarlega í þeirri landareign.

Hér hefur verið stungið upp á því að Vatnhorn/Fitjar séu gamall byggðakjarni og jafnvel þungamiðja landnáms í dalnum. Lítið undirlendi er meðfram Skorradalavatni og er sennilegt að menn hafi fyrst sest að þar sem undirlendi var og ekki farið að ryðja skóg meðfram vatninu fyrr en seinna. Ef marka mátti lengri gerð Harðar sögu og Hólmverja (sem lítil ástæða er til) þá byggðust Hvammur og Indriðastaðir í utnaverðum Skorradal frá Vatnshorni.⁴⁹ Það getur tæplega talist sennilegt um Indriðastaði en hinsvegar var Hvammur ysti bær í Fitjasókn og má vera að það sé vísbending um að norðurhlíðar dalsins út að Vatnsenda hafi byggst frá byggðakjarna í dalbotninum. Bent hefur verið á þann möguleika að jarðirnar yst í Skorradal (Indriðastaðir, Mófellsstaðir, Vatnsendi og Hreppur - Hálsar og Horn hafa líklega byggst seinna) hafi byggst frá Hvanneyri en þangað áttu þær kirkjusókn. Sennilegt er að þetta svæði hafi byggst aðeins seinna en láglandið í Andakíl og Bæjarsveit og má vera að mönnum hafi verið vísað til landa þar frá Hvanneyri og að þessvegna hafi bæir þar átt kirkjusókn til Hvanneyrar. Málið er hinsvegar líklega aðeins flóknara. Í elsta máldaga Hvanneyrarkirkju frá 1238x68 kemur fram að Hvanneyrarkirkja átti allar tíundir fyrir neðan Fossabrekkur en að ljóstollur lægi þangað frá öllum þeim bæjum sem þangað ættu gröft, nema Indriðastöðum.⁵⁰ Samkvæmt 14. aldar máldögum átti Hvanneyrarkirkja hinsvegar tíundir og ljóstolla frá 28 bæjum⁵¹ en það hlýtur að vera sama svæði og átti sókn til Hvanneyrar á seinni öldum (31 býli 1847) og þar eru jarðirnar yst í Skorradal með. Þetta bendir til að á 13. öld hafi verið lítil kirkjusókn yst í Skorradal og að bændur á Mófellsstöðum, Horni, Hálsu, Vatnsenda og Drageyri hafi greitt tíundir til Indriðastaðakirkju.⁵² Ólíklegt er, en ekki útilokað, að prestskyld hafi verið á Indriðastöðum, en dæmi eru þekkt um að hálfkirkjur og alkirkjur sem þjónað var af prestum frá öðrum kirkjum, hafi átt tíundir frá allmörgum bæjum á 13. öld.⁵³ Indriðastaðakirkju hefur líklega verið þjónað af Hvanneyrarpresti og af þeim sökum hefur fyrst gröftur og ljóstollur og síðan tíund lagst til Hvanneyrar. Þessi skipan mála á 13. öld og það mikilvægi sem Indriðastaðir fá í Harðar

⁴⁹ ÍF XIII, 8, 50.

⁵⁰ DI I, 592.

⁵¹ DI III, 125 sbr. DI IV, 191-92.

⁵² Jörðin Hreppur hlýtur að vera 'fyrir neðan Fossabrekkur' eins og komist er að orði í máldaganum en mögulegt er að hún hafi samt átt kirkjusókn til Indriðastaða af sömu ástæðum og hún tilheyrir Skorradalshreppi en ekki Andakílshreppi sem þó væri eðlilegra miðað við legu landsins.

⁵³ Sbr. Vörðufell á Skeiðum - DI I, 406, Stóra-Ás í Hálsasveit og Akra á Mýrum, DI I, 594, 596.

sögu gætu bent til þess að á Indriðastöðum hafi verið lítill landnámskjarni og að hinar jarðirnar neðst í Skorradal hafi byggst þaðan. Samkvæmt Landnámu var Skeljabrekka annar slíkur lítill landnámskjarni í landnámi Hafnar-Orms og eiga jarðirnar Árdalur, Grjóteyri og Grjóteyrartangi að hafa byggst þaðan.⁵⁴

Í miðjum Lundarreykjadal norðanmegin hefur verið sjálfstæður byggðakjarni en ekki getur það verið tilviljun að jörðunum Lundi, Gullberastöðum og Oddsstöðum fylgdu víðáttumikil heiðalönd fyrir ofan efstu bæi í dalnum á Bláskógaheiði og upp undir Ok-hlíðar. Það styður frásögn Landnámu um að fyrsta byggð í dalnum hafi verið á Gullberastöðum og að þaðan hafi þeim sem seinna komu verið vísað til landa milli Grímsár og Tunguár (jarðirnar Brautarholt, Tungufell, Brenna, Reykir og Þverfell).⁵⁵ Samkvæmt Sturlubók Landnámu nam Björn gullberi á Gullberstöðum allan Lundarreykjadal sem ber væntanlega að skilja sem dalinn báðum megin Grímsár þar til komið er niður á láglandi hjá Hesti eða svo. Í Þórðabók er hinsvegar sagt - og væntanlega ættað úr Styrmisbók - að Björn hafi numið Lundarreykjadal frá Grímsá og til Flókadalsár.⁵⁶ Þetta hefur verið skilið sem svo að landnám Bjarnar hafi átt að ná niður að Hvítá og náð yfir allt landnám Óleifs hjalta. Það getur þó varla talist sennilegt né þarf að skilja söguna svo: það segir berum orðum að Björn hafi numið *dalinn* frá Grímsá og að Flókadalsá en ómögulegt er að höfundur þeirra orða hafi hugsað sér að Lundarreykjadalur hafi náð alla leið niður að Hvítá. Sennilegra er að höfundurinn hafi átt við að landnám Björns hafi náð að Flókadalsá ofan við Flókadal enda náði landareign Lundar að ánni þar á kafla og Lundarprestar gerðu á seinni öldum tilkall til Þóreyjartungna sem eru sunnan við Flókadalsá og tilheyrðu Hrísum og síðar Reykholtskirkju.

⁵⁴ ÍF I, 71.

⁵⁵ ÍF I, 72.

⁵⁶ ÍF I, 72 nmgr 1. Sbr. Harðar sögu, ÍF XIII, 3.

Samkvæmt Njáls sögu bjó Þjóstólfur sonur Bjarnar gullbera á Lundi,⁵⁷ sem er næsti bær við Gullberastaði og Lundur hefur snemma orðið kirkjustaður og höfðingjasetur og við hann var kennt goðorð héraðsins á 12. öld (Lundarmannagoðorð). Það er athyglisvert, og tæplega tilviljun, að samkvæmt Landnámu bjuggu afkomendur Gríms háleyska, fyrsta landnámsmannsins í héraðinu, á Lundi og í Reykholti á 11. öld en á 12. og 13. öld voru þessir bæir helstu höfðingjasetur héraðsins. Má vera að þeir sem bjuggu á Lundi um 1200, eða Garðamenn, sem áttu Lundarmannagoðorð, hafi getað rakið ættir sínar til Kolls Kjallakssonar, sem var fimmti maður frá Grími og á að hafa verið höfðingi og búið á Lundi á 11. öld.⁵⁸

Fjalllendi það sem tilheyrði Gullberastöðum, Gullberastaðatunga, er aðskilið frá heimajörðinni af Oddsstaðatungu og gæti þetta bent til að Lundur hafi fyrst byggst frá Gullberastöðum og Oddsstaðir síðar.

Örðugt er að segja hvernig og hvaðan jarðirnar sunnanmegin í Lundarreykjadal hafa byggst. Fyrir utan England og Skarð er þeirra ekki getið í fornritum. Þær eru allar svipaðar að dýrleika og ámóta landlitlar. Hóll, gegnt Oddsstöðum, var stærst og dýrast metin eða til 30 hundraða, og styrkir það enn hugmyndina um að þungamiðja byggðar í dalnum hafi verið í kringum og neðan við ármót Grímsár og Tunguár. Kuml sem fundist hefur á Snartarstöðum bendir þó til að byggð hafi hafist snemma sunnanmegin í dalnum ekki síður en norðanmegin.

Það er erfitt að ímynda sér hvernig byggð hefur þróast þar sem eru stór samfelld svæði af ámóta stórum jörðum. Tveir möguleikar virðast helst koma til greina. Annarsvegar er hugsanlegt að slík svæði hafi verið hluti af stórum landnámunum en of fjarlæg landnámskjarnanum eða ekki nógu búsældarleg til að vera nytjuð beint þaðan og hafi þau verið bútuð niður í litlar einingar (í samanburði við landnámsbýlið) og seld eða leigð þeim sem seinna komu til landsins, leysingjum eða yngri sonum. Hinn möguleikinn er að eftir að byggð var risin á öllum búsældarlegustu stöðunum, hafi enn verið stór svæði ónumin milli byggðakjarnanna sem þóttu minna gírnileg til búskapar og enginn gerði tilkall til og hafi þau byggst smátt og smátt af fólki sem átti minna undir sér og hafði ekki aðstöðu til að brjóta víðáttumikil lönd til búskapar. Landnámaþætur gera klárlega ráð fyrir fyrri möguleikanum, þ.e. að þeir sem fyrstir komu hafi numið víðáttumikil lönd sem þeir gátu með engu móti nytjað sjálfir og að þeir og afkomendur þeirra

⁵⁷ ÍF XII, 28.

⁵⁸ ÍF I, 78, 79 sbr. 57; Samkvæmt tímatali Harðar sögu var Kollur uppi á 10. öld - ÍF XIII, 7.

hafi síðan stjórnað, eða a.m.k. haft mikil áhrif á, hvernig byggð þróaðist innan landnámsins. Hvort var, er rannsóknarefni sem ekki verður leyst úr hér.

Áður hefur verið fjallað um landnám í Flókadal og bent á að byggð þar hefur annaðhvort ekki verið burðug eða hafist seinna en byggð í Lundarreykjadal og Reykholtssdal, eða hvort tveggja. Geir Blund-Ketilsson á að hafa byggt í Geirshlíð en átt annað bú á Kópareykjum í Reykholtssdal. Vel má vera að byggð hafi snemma hafist í Geirshlíð en hæpið er að þeir Geirshlíðingar hafi haft mikil áhrif á byggðina í Reykholtssdal. Bæði Vilmundarstaðir og Steindórsstaðir eiga land á Hælsheiði sem ólíklegt verður að telja að Geirshlíðingar hefðu gefið undan sér hefðu þeir mátt ráða og hafi áhrif Geirshlíðinga í raun náð yfir í Reykholtssdal hafa þau tæplega náð lengra en að austurmerkjum Vilmundarstaða og eðlilegra virðist raunar að líta svo á að eftir að byggð var komin á legg á Varmalæk hafi menn leitað upp í Reykholtssdal áður en farið var að ryðja skóg í brekkum Flókadals.

Fyrir mynni Reykholtssdals stendur bærinn Kroppur fyrir sunnan Reykjadalssá. Á báðum bæjunum voru kirkjur og í Kroppi var prestskylld um 1200.⁵⁹ Það gæti bent til að þá hafi verið lítil kirkjusókn sunnan við Reykjadalssá, t.d. frá Snældubeinsstöðum og um Flókadal norðan Flókadalsár. Minna má á að prestskylld virðist ekki hafa verið í Bæ fyrr en Þorlákur helgi vígði kirkjuna um 1180,⁶⁰ en hvort að kirkjunni þar og á Varmalæk hafi verið þjónað frá Kroppi eða annarsstaðar frá eða hvort prestskylld í Kroppi var líka nýupptekin er erfitt að segja. Hvort sem var þá er Kroppur um margt sennilegri staður til að hafa verið miðstöð byggðar sunnan Reykjadalssár en Geirshlíð. Það þarf auðvitað ekki að þýða að Kroppur hafi verið byggður fyrr en Geirshlíð.

⁵⁹ DI XII, 10.

⁶⁰ Þetta má ráða af því að áður en kirkjan var vígð hafði prestkaup þar ekki verið meira en 12 aurar - Bsk I, 285, sem var vanalegt kaup fyrir útkirkju eða bænhus sem þjónað var annarsstaðar frá fjórða hvern helgan dag eða sjaldnar. Vanalegt prestkaup við alkirkju var 4 merkur eða 32 aurar.

Eins og í Lundarreykjadal virðist byggð í Reykholtssdal hafa breiðst út frá byggðakjarna í miðjum dalnum en ekki frá mynni hans eins og virst gæti eðlilegra í fljótu bragði. Það bendir til sjálfstæðs landnáms fólks sem ekki vildi vera undir áhrifum þeirra sem þegar höfðu tekið sér bólfestu. Í Styrmissbók Landnámu var maður að nafni Krömu-Oddur sagður hafa numið all tunguna milli Reykjadalssár og Hvítár upp að Deildargili og að hann hafi verið faðir Önundar breiðskeggs en ekki mun hafa komið fram hvar þeir áttu að hafa búið en sagt að Tungu-Oddur sonur Önundar hafi búið á Breiðabólstað. Í Sturlubók er þessu breytt þannig að Önundur er gerður að landnámsmanni og látinn vera Úlfarsson en austurmarka landnámsins er ekki getið enda gerði Sturla ráð fyrir sjálfstæðum landnámsmanni í Hálsasveit. Í gerð Sturlu er Önundur látinn búa á Breiðabólstað.⁶¹ Þar kemur einnig fram að Kjölvrör systir Önundar bjó á Kjalvararstöðum og að þegar Önundur gifti dóttur sína þá fylgdi henni hálfur Breiðabólstaður og 'Hálsaland' með. Torfi sá er átti dóttur Önundar á síðan að hafa gefið systur sinni Signýjarstaði og er eðlilegast að skilja það þannig að þeir hafi verið hluti af 'Hálsalandi' sem annars er ekki hægt að staðsetja nákvæmlega. Sonur þeirra Torfa á síðan að hafa búið á Skáney.⁶² Reykholt byggðist síðar úr landi Breiðabólstaðar eins og þegar hefur verið getið og Reykholtskirkju fylgdu frá upphafi að því er virðist auk Breiðabólstaðar, bæði Norður-Reykir og Hægindi sunnan Reykjadalssár auk þess sem Háfur (nú í eyði) var í umsjá kirkjubónda og má ætla að öll þessi býli, að viðbættum Grímsstöðum, hafi verið hluti af hinni upphaflegu landareign Breiðabólstaðarmanna.

Þetta er svipað byggðamunstur og rætt var um fyrr í þessum kafla að hefði verið í landnámskjarnanum á Varmalæk. Hér hefur verið allstór landnámsjörð sem síðan hefur skipst niður í allmargar landlitlar en þó góðar jarðir en fjær eru stærri jarðir bæði að landareign og dýrleika (Skáney og Signýjarstaðir) sem hafa verið sjálfstæðar bújarðir frá byrjun. Sennilegt er að auk þeirra jarða sem hér hafa verið nefndar hafi Kópaleykir,⁶³ Úlfsstaðir og Hofstaðir byggst úr hinni eiginlegu landnámsjörð en að Sturlureykir, Deildartunga, Snældbeinsstaðir/Kleppjársreykir, Vilmundarstaðir/Steindórsstaðir og jafnvel Búrfell/Rauðsgil hafi verið sjálfstæðar bújarðir innan landnámsins.

⁶¹ ÍF I, 74 sbr. nmgr. 2.

⁶² ÍF I, 74-76.

⁶³ Auðvitað er hugsanlegt að Hægindi/Kjalvararstaðir/Kópaleykir hafi verið sjálfstæður byggðakjarni landnema og að tengslin við Breiðabólstaðarmenn sem greint er frá í Landnámu hafi verið tilbúningur seinni tíma manna til að styrkja landareign Reykholtskirkju sunnan Reykjadalssár, en kirkjan átti Hægindi frá upphafi og eignðist bæði Kjalvararstaði og Kópaleyki síðar.

Í Sturlubók Landnámu er gert ráð fyrir fjórum sjálfstæðum landnámunum á því svæði sem Hálsahreppur nú nær yfir, auk þess sem ljóst er að gert hefur verið ráð fyrir að landnám þeirra Breiðabólstaðarmanna hafi náð yfir vestasta hluta sveitarinnar norðan Reykjadalssár. Í umfjölluninni um þessi landnám eru nefndir langflestir bæir í sveitinni og er um enga sveit í Borgarfirði fjallað jafnnákvæmlega í Landnámabókum og Hálsasveit. Það er í öfugu hlutfalli við pólitískt eða efnahagslegt mikilvægi sveitarinnar, en eins og áður hefur verið bent á voru jarðir hvergi minni í Borgarfirði en í Hálsasveit.

Tvær mögulegar skýringar á þessu má benda á. Annarsvegar er hugsanlegt að vegna hlutfallslega lélegra landgæða hafi sveitin byggst aðeins seinna en aðrar og að þeir sem þar numu land hafi verið fé- og áhrifalitir og landnámin því einfaldlega lítil. Á móti þessu mælir að a.m.k. eitt landnámanni í Hálsasveit virðist vera viðbót Sturlu, en Styrmissbók hefur gert ráð fyrir að landnám Krömu-Odds hafi náð að Deildargili og þá verður ekki pláss fyrir landnám Þorkels kornamúla í Stóra-Ási.⁶⁴ Þetta bendir á aðra skýringu, sem sé að eignarhaldsskipan í Hálsasveit hafi ekki verið komin í jafnfastar skorður þar sem annarsstaðar þegar Landnamabækur voru teknar saman, og að vegna þess hafi verið til fleiri og fjölbreytilegri sagnir um upphafsmenn byggðar þar en venjulegt var. Í Hálsasveit virðist lengi hafa verið mikill skógur og má vera að framan af hafi verið lítið þar um eiginlegar sjálfstæðar bújarðir heldur hafi sveitin verið jaðarsvæði milli Reykholtssdals og Hvítársíðu/Geitlands þar sem haft var í seli, gert til kola, mýrarauði unninn og smábýli verið í óstöðugri byggð. Í Heiðarvíga sögu er því haldið fram að í byrjun 11. aldar hafi byggð verið minni í norðanverðri Hálsasveit en þegar sagan var skrifuð (13. öld) og gefið í skyn að fáir eða engir bæir hafi þá verið milli Hallvarðsstaða (nú eyðibýlið Sudda í landi Skáneyjar) og Áss (nú Stóri-Ás).⁶⁵ Staðhæfing þessi stendur í samhengi við frásögn af liðsöfnun Borgfirðinga fyrir Heiðarvíg og má vera að höfundur hafi þótt ástæða til að útskýra á þennan hátt afhverju engir menn komu frá bæjum í Hálsasveit öðrum en Ási en líklegra verður þó að telja að höfundurinn hafi einfaldlega viljað koma þessum þekkingarmola að, því ekki fengust menn til eftirreiðar frá nærri öllum bæjum í Hvítársíðu, Þverárhlið eða Norðuradal. Hversu áreiðanleg þekking söguhöfundar um byggð í Hálsasveit var er síða erfiðara að meta en líklegt verður að telja að hann hafi haft á einhverju að byggja.

⁶⁴ Jón Jóhannesson: Gerðir Landnámabókar, 163-64.

⁶⁵ “Þá var fábyggt fyrir sunnan ána.” ÍF III, 297.

Athyglivert er að engin sóknarkirkja var í Hálsasveit fyrr en á 13. öld. Staður hafði verið settur á Húsafelli á seinni hluta 12. aldar en þangað áttu engir sókn aðrir en heimilismenn á Húsafelli og hjáleigubændur í Húsafellsjörðu hafi þeir einhverjir verið. Meira að segja Reyðarfell sem er vestan við Húsafell átti ekki sókn þangað heldur til Kalmannstungu.⁶⁶ Aðrir bæir efst í Hálsasveit hafa átt sókn til Gilsbakka en kirkjan á Stóra-Ási var ekki gerð að sóknarkirkju fyrr en á 1258 og átti þó að vera þjónað af Gilsbakkapresti.⁶⁷ Í hinni nýju sókn voru auk Stóra-Áss, Sigmundarstaðir, Refstaðir, Kollslækur, Vatn, Háls og Augastaðir. Athyglisvert er að Hraunsás taldist ekki til þessarar nýju sóknar en þar hefur þó verið komin byggð á 13. öld því þá voru uppi sagnir um að Illugi rauði hafi búið þar fyrstur en hann var uppi um og eftir 1000.⁶⁸ Verið getur að Húsafellskirkja hafi átt stærri sókn á 13. öld en síðar en ekki getur það talist líklegt. Sennilegra er að Hraunsás hafi átt sókn til Gilsbakka og hefur þá líklega enn verið brú á Hvítá hjá Barnafossi. Sú brú hefur væntanlega einnig verið ástæða þess að bæirnir efst í Hálsasveit áttu sókn til Gilsbakka en ekki Reykhólts. Geta má þess til að þéttur skógur hafi lengi verið um miðja Hálsasveit, þ.e. milli Signýjarstaða/Bolastaða og Refstaða að norðan og Uppsala og Kollslækjar að sunnan. Að bæirnir efst í sveitinni hafi byggst frá Hvítársíðu meðan hinir neðri byggðust úr Reykholtssdal og að byggðin hafi verið lengur að taka á sig fast mót en annarsstaðar. A.m.k. fimm bæir hafa farið í eyði í Hálsasveit eftir landnáms tíð, Háls og Vatn einhverntíma á 13. eða 14. öld. Trútsstaðir líklega um svipað leyti og Reyðarfell eða á 15. eða 16. öld, og Bolastaðir á 18. öld. Uppgröftur á rústunum á Hálsi hefur leitt í ljós að áður en þar hófst heilsársbyggð var þar jarvinnslustaður og má vera að framan af hafi verið fjöldi slíkra staða þar sem síðar var hafin föst búseta. Ef slík býli hafa byggt efnahag sinn að stórum hluta á kolagerð og jarvinnslu þá er skiljanlegt hversvegna svo mörg býli gátu haldist í byggð á svæði sem ekki er nema í meðallagi gott til hefðbundins búskapar. Býlunum hefur þá fækkað eftir því sem gekk á skóginn þar til fjöldi þeirra var kominn niður í það sem byggt gat á búfjárrækt. Ef þróunin hefur verið á þessa leið þá er vel hugsanlegt að á 11. og 12. öld hafi verið enn fleiri smábýli í Hálsasveit en seinna varð. Mögulegt er að svipuðu máli hafi gegnt um byggð í innanverðum Skorradal en þar var einnig mikill skógur og föst búseta virðist hafa hafist seint á Sarpi og landsunnanvert við Skorradalsvatn.

Svotil ekkert verður sagt með vissu um tímasetningu landnámsins í Borgarfirði annað en að engin

⁶⁶ Sbr. DI IV, 632-33.

⁶⁷ DI I, 594.

⁶⁸ ÍF I, 78/79 sbr. 83.

ástæða er til að ætla að þar hafi byggð hafist fyrr eða seinna en annarsstaðar á landinu. Elstu mannvistarlög sem aldursgreind hafa verið á Hálsi í Hálsasveit eru frá 10. öld en það voru viðarkol sem stóðu í sambandi við jarvinnslustað sem þar var áður en föst búseta hófst þar. Aðeins er vitað með vissu um tvö kuml á skipulagssvæðinu, eitt á Snartarstöðum í Lundarreykjadal og annað á Skógum í Fnjóskadal. Þau auk minjanna á Hálsi benda til að búið hafi verið að ryðja skógi og taka mestallt land til búskapar fyrir lok 10. aldar. Um miðja 13. öld hafa flestir bæir sem vitað er um frá seinni öldum, þ.m.t. hjáleigur hjá Hvanneyri, verið komnir í byggð. Um önnur tímamörk er ekki að ræða á þessu stigi rannsókna, en líklegt verður að telja að föst skipan hafi verið komin á byggðina ekki seinna en 1100 nema þá helst í Hálsasveit.

2.3 Byggðapróun á seinni öldum

Byggð á skipulagssvæðinu hefur ávallt verið mjög stöðug. Á því eru nær engin jaðarsvæði þar sem skiptist á heilsársbúskapur, seljabúskapur og eyðibygð eins og var víða um landið í dalbotnum og upp um heiðar. Aðeins í Geitlandi og Húsafellslandi eru minjar sem bent gætu til slíks byggðamunsturs en þar hefur verið bent á rústir sem eru taldar geta verið eftir bæi. Þar er þó á litlu að byggja og gætu allir þessir staðir verið fornar selstöður og þar hefur sannarlega ekki verið byggð, hvorki stöðug né óstöðug, á seinni öldum. Óvíst er hve gróðri hefur hrakað mikið í Geitlandi fyrr en á 19. öld en þá leiddi stóraukin sumararbeit sauðfjár til þess að gróðurþekjan þar lét mjög ásjá og hætt var að nota Geitland sem almenna afrétt Reykdæla og Hálshreppinga um 1880.⁶⁹ Mögulegt er að Geitland og afréttur Húsfallinga hafi verið friðað fyrir byggð/seljabúskap á 15.-16. öld þegar mikilvægi sauðfjárræktar fór vaxandi. Engar góðar heimildir eru um fasta búsetu á öðrum heiðalöndum á skipulagssvæðinu fyrr en á 19. öld. Þó voru stór sel á Hælsheiði, í tungunum milli Flókadalsár og Grímsár og í kringum Reyðarvatn, sumararbeit góð og engjar nægar. Á þessu svæði var á nokkrum stöðum reynd búseta á 19. öld og fyrstu árum 20. aldar, bæði á gömlum selstöðum (t.d. í Gullberastaðaseli) og á nýbýlum (t.d. á Hlíðarenda í Gullberastaðalandi og hjá Fuglaþúfu austan við Reyðarvatn). Auðvitað er þess ekki að vænta að þögn heimilda sé áreiðanleg vísbending um að föst búseta hafi aldrei verið á heiðunum fyrr en á 19. öld, en þó má benda á að á seinni hluta 17. aldar var var vaxtarkippur í byggð á skipulagssvæðinu, en sjá má af Jarðabók

⁶⁹ GR II, 331 sbr. 345-46.

Árna og Páls að þau nýbýli voru öll á láglendi. Vera má að það sé meginástæðan fyrir að lítið reyndi á heiðabyggð á skipulagssvæðinu, þ.e. að rúmt hafi verið um byggð á láglendi og að það hafi verið auðvelt að koma fyrir nýbýlum og nýjum hjáleigukotum innan um þá byggð sem þegar var komin þegar fólki fjölgaði og/eða búskaparskilyrði vænkuðust. Önnur ástæða gæti verið að mörg af hinum búasældarlegri heiðalöndum voru eign kirkjustofnanna á stórbýlum (Reykholt og Lundur) og er hugsanlegt að bústjórum þeirra hafi þótt betra að nýta heiðalöndin beint eða að meira hafi fengist fyrir að heimta af þeim afréttartoll heldur en að kreista leigur út úr hokurkørlum.

Af heimildum frá 13. og 14. öld að dæma hefur byggð á skipulagssvæðinu þá verið í hámarki. Á 13. öld var Hvanneyrarhjáleigan Tunga eða Tungutún t.d. í byggð og fleiri bæir en nokkurntíma síðar í Hálsasveit en þeim fór síðan að fækka strax um 1300. Einnig hafa þá verið í byggð bæir eins og Þrándarholt í Flókadal, Þórdísarholt í Varmalækjarlandi sem voru löngu komnar í eyði um 1700 og Kista í Andakíl og Kálfaþes í Bæjarlandi sem voru í óstöðugri byggð á seinni öldum. Mjög lítið er hægt að átta sig á byggðapróun á næstu öldum þar á eftir að öðru leyti en því að byggð í Hálsasveit hefur farið minnkandi smátt og smátt. Í kjölfar Svartadauða hafa allmargar jarðir lagst tímabundið í eyði en 1463 voru tvær af sjö jörðum Reykholtskirkju enn í eyði. Það voru Kjalvararstaðir og Hraunsás sem hvorug getur talist harðbýlisjörð sem líkleg var til að leggjast í eyði í tímabundnum harðindum.⁷⁰ Mjög lítið er hægt að segja um hversu lengi byggðin á skipulagssvæðinu var að rétta úr sér en á 16. öld voru nokkrar af hinum smærri kirkjujörðum stundum í eyði. Þannig virðist Reykholtskirkjujörðin Hægindi hafa verið í eyði alla þá öld, Múlakot í Lundarreykjadal var í eyði 1553 en hafði byggst á ný 1570 og Stóra Drageyri var í eyði 1583. Heimildir um byggð á 16. öld eru þó of lítið kannaðar til að hægt sé að segja til með vissu hvort taka má þessu sem vísbendingu um að byggðin hafi almennt verið í lægð eða hvort hér var aðeins um að ræða tímabundna eyðingu byggðar vegna harðæra eða breytinga á nýtingu eða byggingu jarða í kirkjueign.

Í Jarðabók Árna og Páls er yfirleitt gerð rækileg grein fyrir öllum eyðibæjum sem vitað var um um 1700. Af þessum færslum má gera sér nokkra grein fyrir þróun byggðar fyrir 1700. Færslum um eyðibýli í Jarðabókinni má skipta í tvennt. Annarsvegar er sagt frá bæjarrústum og/eða þjóðsögum um byggð sem komin var í eyði fyrir minni heimildamanna þeirra Árna og Páls.

Býli sem komin Býli sem Býli sem Ótímasetjan-

⁷⁰ DI V, 399-400.

	voru í eyði löngu fyrir 17. öld	byggðust á 17. öld	byggðust á 19. öld	legar bæjar- rústir ⁷¹
Skorradalur	1 ⁷²	12 ⁷³	6	1

⁷¹ Um suma af þessum stöðum er ómögulegt að segja hvort um var að ræða selstöður eða heilsársbyggð.

⁷² Þetta býli er Grafardalur sem byggðist upp aftur á 17. öld á stað þar sem talið var að byggð hafi verið enn áður, en óvíst er hvort það var sels taða eða heilsársbyggð.

⁷³ Þar af eru 5 jarðir sem héldust í byggð fram á 20. öld: Mófellsstaðakot, Grund, Bakkakot, Svangi (tvíbýli á 17. öld) og Grafardalur. Mögulegt er einnig að Litla-Drageyri hafi ekki byggst fyrr en á 16.-17. öld.

Andakílshr.	3	8 ⁷⁴	8 ⁷⁵	1
Lundarreykjadalur	5	5	10 ⁷⁶	0
Reykholtisdalur	7	8 ⁷⁷	5	5
Hálsasveit	7	1	2	10
	23	34	31	17

Tafla 2. Taflan sýnir helstu tímabil hjáleigubýggðar og stofnun nýbýla. Alls er um að ræða 90 staði en á 15 af þeim var byggt á fleiri en einu tímabili. Um heimildir sjá Skrá um menningarminjar.

Hinsvegar er greint nákvæmlega frá eyðibólum sem höfðu verið í byggð skömmu áður en þeir félagar riðu um héruð, þ.e.a.s. á 17. öld. Líklegt er að hlutfallslega betur og nákvæmlegar sé greint frá eyðibólum og nýbýlum af seinni tegundinni en engu að síður má gera sér allgóða mynd af þróun byggðar á grunni þessara heimilda.

Forn eyðibýli eru langflest í Hálsasveit og ofanverðum Reykholtisdal, og fær þetta nokkurn stuðning af fornleifakönnun sem þar hefur farið fram. Lítið verður sagt um eðli þessarar byggðar umfram það sem áður hefur verið getið til, en vitað er um nokkur lögbýli í þessum hópi (Vatn, Háls, Reyðarfell) en önnur hafa verið hjáleigur eða afbýli í óstöðugri byggð. Enn eru allmargar rústir á þessu svæði, sérílagi í Húsafellslandi, sem ekki er getið í ritheimildum og eru mögulega eftir býli en geta líka verið eftir sel. Ekki er að sjá að öll þessi býli hafi lagst í eyði í einu heldur virðist hafa verið um langtímaþróun að ræða og virðast býli á þessu svæði hafa verið að fara úr byggð smátt og smátt frá 13. öld og fram á 18. öld.

Sambærilega þróun en í minna mæli má greina í Flókadal og Lundarreykjadal en í Andakíl og Skorradal er ekki annað sjá en að byggð hafi verið stöðug í aðalatriðum fram á 17. öld. Um og eftir miðja 17. öld hafa farið saman allmörg góð ár og talsverð fólksfjölgun og þá eru byggð fjölmörg nýbýli og byggð endurreist á gömlum eyðibýlum. Sérstaklega verður þessa vart í Skorradal þar sem byggð jókst um meir en þriðjung á skömmu tímabili, og af þeim nýbýlum hafa fimm haldist í byggð fram á þessa öld. Sambærileg þróun er greinileg í Andakíl og á hinum landmiklu jörðum neðst í Reykholtisdal en minni í Lundarreykjadal og varla eða ekki í ofanverðum Reykholtisdal og í Hálsasveit. Þar hefur góðærið í

⁷⁴ Þar á meðal eru Kista og Kálfanes sem báðar höfðu verið byggðar áður. Hinsvegar voru bæði Grjóteyri og Grímastaðir í eyði um skeið um og fyrir 1700. Af býlum þeim sem byggðust fyrst á 17. öld eru Fossakot og Staðarhóll enn í byggð.

⁷⁵ Þar með er talið Suðurkott í Hvítárvallalandi sem byggðist á ný þegar á 18. öld.

⁷⁶ Auk þessara eru óljósar heimildir um allmörg húsmennskubýli og þurrabúðir í kringum Lund og Gullberastaði á seinni hluta 19. aldar.

⁷⁷ Flest þessara býla voru yst í Reykholtisdal.

mesta lagi hægt á hnignun byggðarinnar.

Mjög mörg af þeim nýbýlum sem byggðust á 17. öld voru komin í eyði aftur um 1700 og langflest hinna fóru í eyði á 18. öld. Að öðru leyti hélst byggð stöðug fram á 19. öld en rétt fyrir miðja þá öld hófst annar nýbýlakafla sem entist fram yfir síðustu aldamót. Eins og á 17. öld var þessi aukning byggðar afleiðing af mikilli fólksfjölgun. Í þetta skiptið dreifðist þó hin nýja byggð jafnar um skipulassvæðið en var þó mest í Lundarreykjadal. Þar risu nokkur heiðabýli, sum á gömlum selstöðum, en einnig voru þar allmörg húsmennskubýli og þurrabúðir og virðist hafa verið algengt að menn sem höfðu aðaltekjur sínar af fiskveiðum á vetrarvertíð hefðu lögheimili inn til dala þar sem þeir hafa væntanlega hafst við um sumur og haust og haft nokkrar skepnur en oftast virðist grasnyt þeirra hafa verið lítil sem engin.

Meirihluti nýbýla 19. aldar var aftur kominn í eyði fyrir 1910 og þau síðustu fóru í eyði á millistríðsárunum. Eina 19. aldar nýbýlið sem enn er í byggð er Fossatún sem raunar byggðist þegar 1808 eða miklu fyrr en flest hinna nýbýlanna.

Á 20. öld, og sérstaklega eftir heimstyrjöldina síðari, hefur þróunin verið sú að á flestum stærri jörðum hefur verið fleirbýli og sumstaðar hefur verið jörðum verið skipt í nokkuð jafnstóra hluta sem sumum hafa verið gefin ný nöfn. Mest bar á þessari þróun á árunum 1950 til 1970 en síðan hefur hún sumstaðar gengið til baka og nokkrar jarðir jafnvel farið alveg í eyði þó að langmest landbúnaðarland sé enn nytjað. Á jarðhitasvæðum hafa risið allmörg garðyrkjubýli og er á nokkrum slíkum stöðumgreinileg þéttbýlismyndun og hefðbundinn búskapur að hverfa.

3. Helstu tegundir menningarminja og ástand þeirra

Á skipulagssvæðinu hafa verið skráðir 2148 fornleifastaðir og eru að meðaltali 17.6 minjastaðir á jörð.

Á flestum jörðum, eða 51, eru á bilinu 11-20 skráðir staðir, en á 33 jörðum er 1-10 staðir.

Langlestir skráðir minjastaðir eru í landi Húsafells, eða 110, en næst er Þingnes með 45 skráða staði. Í töflu 3 er skrá yfir þær 20 jarðir sem flestar skráðar fornleifar eru á.

	Heiti jarðar	fjöldi minjastaða		Heiti jarðar	fjöldi minjastaða
1.	Húsafell	110	8.-11.	Deildartunga	35
2.	Þingnes	45	12.	Grafardalur	34
3.	Gullberastaðir	43	13.	England	33
4.	Stóri-Ás	40	14.	Hrísar	32
5.	Efstibær	38	15.	Hraunsás	31

6.-7.	Lundur	37	16.-20.	Hvítárvellir	30
6.-7.	Reykir	37	16.-20.	Oddsstaðir	30
8.-11.	Fitjar	35	16.-20.	Þverfell	30
8.-11.	Hæll	35	16.-20.	Hóll	30
8.-11.	Stóri Kroppur	35	16.-20.	Reykholt	30

Tafla 3. Skrá yfir þær 20 jarðir í Borgarfirði norðan Skarðsheiðar sem flestir skráðir minjastaðir eru á. Með Lundi eru taldir fornleifastaðir í Lundartungu, með Gullberastöðum fornleifastaðir í Gullberastaðatungu og fornleifastaðir í Oddsstaðatungu með Oddsstöðum.

Í aðalatriðum eru því fleiri skráðir fornleifastaðir á jörð eftir því sem hún er stærri en einnig eru örnefnaskrár allmisjafnlega ítarlegar hvað varðar fornleifar og má nefna að örnefnaskrár Húsafells og Stóra-Kroppis eru óvenju greinargóðar. Annarsstaðar hefur fornleifakönnun aukið við tölu skráðra fornleifastaða og skýrir það afhverju mikið er af fornleifastöðum á frekar landlútilli jörð eins og Reykholti.

	fjöldi skráðra fornleifastaða	samanlagt mats- verð jarða í hdr.	fornleifastaðir/ jarðarhundruð
Andakílshreppur	402	619	0.65
Skorradalur	354	360	0.98
Lundarreykjadalur	458	438	1.05
Reykholtisdalur	536	566	0.95
Hálsasveit	279	294	0.95
Húsafell og Geitland	119	?	

Tafla 4. Fjöldi skráðra fornleifastaða í hverjum hreppi samanborinn við matsverð jarða. Matsverð Húsafells og Geitlands er ekki þekkt.

Athyglisvert er að allgóð fylgni er milli fjölda skráðra fornleifastaða á hverri jörð og matsverðs þeirra.⁷⁸ Þetta samhengi bendir til að fjöldi skráðra fornleifastaða gefi allgóða mynd af umfangi mannvirkjagerðar á hverri jörð en eins og vænta má þá er umfang og fjöldi mannvirkja á hverri jörð afleiðing af framleiðslugetu hennar. Aðeins í Andakílshreppi er frávik í fylgni milli fjölda skráðra fornleifastaða og matsverðs jarða og eru þar meir en þriðjungur færri fornleifastaðir á jarðarhundruð en í öðrum hreppum. Þetta bendir til að annaðhvort séu heimildir um fornleifar í Andakílshreppi ekki jafnítarlegar sem annarsstaðar eða að fornleifastaðirnir séu á einhvern hátt annarskonar, t.d. að minna sé af stöðum sem ekki voru mannvirki í Andakílshreppi en í hinum hreppunum. Hvorugt getur þó talist sérstaklega líklegt og sennilegra að frávikið bendi til betri búskaparskilyrða í Andakílshreppi, þ.e. að þar hafi minna þurft af mannvirkjum til að ná upp í sömu framleiðslu og í dölunum.⁷⁹

⁷⁸ Hlutfall fornleifastaða sem ekki eru mannvirki (sögustaðir, álagablettir o.s.fr.v.) er of lítið til að áhrif á þetta samband. Sjá hér fyrir neðan.

⁷⁹ Jarðardýrleiki er þá skilinn sem mat á framleiðslugetu sem er óháð kostnaði við framleiðsluna.

Við skráningu fornleifa er notast við tvennskonar flokkun fornleifastaða. Í fyrsta lagi er flokkað eftir eðli minjanna, en með því er reynt að greina á milli hvort á staðnum er mannvirki, hvort aðeins er vísbending um að mannvirki sé eða hafi verið, hvort um er að ræða staði sem tengjast þjóðsögum eða markverðum atburðum eða náttúruminjar sem hafa menningarsögulegt gildi. Innan hvers flokks er síðan reynt að greina enn frekar eftir gerð. Flokkun af þessu tagi kemur ekki nema að takmörkuðu gagni við svæðisskráningu vegna þess að heimildir þær sem stuðst er við eru yfirleitt ekki svo nákvæmar að hægt sé að sjá hvort að mannvirki er enn á þeim stað sem lýst er eða hvort mannvirki hefur nokkurntíma verið á minjastaðnum (t.d. þar sem talað er um stöðla). Þessi flokkun kemur fyrst að verulegu gagni eftir að farið hefur verið á vettvang.

Heimild um fornleifar	1067	götur og vegir	34
Örnefni vísar á fornleifar	357	vörður	143
Bæjarhólar og bæjarstæði	143	Legstaðir	16
Tóftir	240		
Önnur mannvirki	69	Þjóðsögustaðir	43
Önnur mannaverk	16	Sögustaðir	3
		Náttúruminjar	19
Samtals			2148

Tafla 5. Helstu tegundir skráðra fornleifastaða í Borgarfirði norðan Skarðsheiðar.

Meira gagn er að flokkun fornleifastaðanna eftir hlutverki þeirra. Hægt var að greina hlutverk á um 84 % staðanna, en af hinum sem ekki var hægt að greina voru flestir vörður (6 %) en sjaldnast er greint frá hvort þær voru byggðar til að vísa á veg, sem kennileiti fyrir heimamenn, sem eyktamörk eða sem minnisvarðar. Flestir hinna staðanna sem ekki varð ákveðið hlutverk fyrir eru tóftir eða garðar sem ónógar upplýsingar eru um. Í Töflu 6 er gefið yfirlit um helstu flokka fornleifastaða á skipulagssvæðinu eftir hlutverki þeirra en í næstu köflum verður fjallað um hvern flokk fyrir sig og gerð grein fyrir hversu nákvæmlega skráningin lýsir fjölda og ástandi hvers flokks minjastaða. Fyrst verður þó gefið yfirlit yfir friðlýstar minjar á skipulagssvæðinu.

Friðlýstar minjar

Á skipulagssvæðinu eru friðlýstir 23 minjastaðir á 13 jörðum auk afréttarlands í Geitlandi. Eins

Mannabústaðir	221	12.3 %	
útihús og garðar innantúns		579	32.2 %
Minjar sem tengjast hirðingu skepna í úthögum	352	19.6 %	
þ.a. stekkir	133		
sel	74		
Minjar sem tengjast engjum og nýtingu þeirra	12	0.7 %	
Minjar sem tengjast nýtingu og öflun vatns	64	3.6 %	
Minjar um öflun byggingarefnis	36	2.0 %	
Minjar um eldsneytisöflun	87	4.8 %	
Minjar um járnvinnslu	1	0.06 %	
Minjar um veiðar	29	1.6 %	
Samtals minjar um búsetu og búskap	1381	76.8 %	
Minjar tengdar mannamótum	47	2.6 %	
þ.a. kirkjur og bænhús	26		
Legstaðir	33	1.8 %	
Eyktamörk	35	1.9 %	
Landamerki	36	2.0 %	
Samgönguminjar	239	13.3 %	
Þjóðsögur	26	1.5 %	
Samtals	1797	99.96 %	

Tafla 6. Fornleifastaðir í Borgarfirði norðan Skarðsheiðar flokkaðir eftir hlutverki.

og áður hefur verið getið voru flestir þessarar staða friðaðir af Matthíasi Þórðarsyni á árunum 1930-33 en fjórir staðir til viðbótar voru friðaðir 1978 og 1985. Þessum stöðum öllum hafa verið gerð ítarleg skil af Guðmundi Ólafssyni í bók um friðlýstar minjar í Borgarfirði. Þar eru birtar lýsingar og uppdrættir af nær öllum stöðunum. Á Þingnesi hefur verið sléttað yfir friðaðar tóftir sem taldar voru þingbúðir og á Gullberastöðum hefur meint hofatóft verið sléttuð undir tún. Á öllum hinna staðanna eru enn greinilegar rústir og á mörgum þeirra myndi henta vel að kynna þær fyrir almenningi (sjá kafla 4). Á flestum stöðunum eru rústir í góðu ástandi og þar sem rof herjar á rústir (t.d. á Hálsi, við 'Grímshil' og í Kaldárbotnum) er það ekki meira en svo að vel mætti stöðva með litlum tilkostnaði.

Þó að ekki sé hægt lengur að fallast á þær forsendur sem gefnar voru á sínum tíma fyrir friðun sumra staðanna - en óvíst verður að telja að hringurinn í Heggstaðatúni hafi raunverulega haft eitthvað með dóma að gera eða að tóftin við Blundsvatn hafi verið bústaður Blund-Ketils - þá eru á öllum stöðunum merkar minjar sem ástæða er til að varðveita áfram. Gott dæmi er tóftin á Lundi í Lundarreykjadal sem fyrst var grafin upp af Sigurði Vigfússyni 1884 og þá talin vera hof og friðlýst sem slík. Við enduruppgröft 1939 var hún talin vera bæjarrúst en síðan hefur verið bent á að hún munu vera

stórt fjós með hlöðu. Byggingin er stór og vel varðveitt og er eitt af örfáum dæmum um fjós frá miðöldum sem þekkt er á Íslandi. Sem slík hefur hún tvímælalaust varðveislun-

Heggsstaðir í Andakíl

Hringlaga girðing, kölluð Löggarður eða dómrhringur í túni.

Þingnes í Bæjarsveit

Tóft við 'Blundhól' við suðvesturenda Blundsvatns

Meintar minjar um þinghald í túninu á Þingnesi

Hóllinn Harðhaus syðst í túninu á Þingnesi

Bær í Bæjarsveit

'Keldur', afgirt tún og útihús, norðaustur frá Bæ

Lundur í Lundarreykjadal

Fjós og hlaða og tvær aðrar tóftir auk garðs á hjalla ofan við bæinn í Lundi

Gullberastaðir í Lundarreykjadal

Meint hoftóft í túni (horfin)

Brenna/Reykir í Lundarreykjadal

Krosslaug

Reykir í Lundarreykjadal

Gíslavarða

England í Lundarreykjadal

Pétursvirki, hlaðinn stöpull á Englandshálsi

Reykholt í Reykholtssdal

Snorralaug og veitustokkar

Breiðabólstaður í Reykholtssdal

2 tóftir, taldar vera eftir bæinn Forna-Breiðabolstað

Hofsstaðir í Hálasveit

Meint hoftóft í túninu

Hofklettur, hjá hoftóftinni

Kollslækur í Hálsasveit

Rústir eyðibýlis, sem kallað hefur verið Háls eða Hálsar

Húsafell

Rústir við Hringgil, taldar vera eftir býlið 'Grímmsgil'

Rústir eyðibýlisins Reyðarfells

Tóftaþyrping í Árnesi

Rústir í Kaldárbotnum, taldar vera eftir býlið 'Karlstaði'

Rústir eyðibýlisins Hlíðarenda

Grettistak (hrunið)

Afréttur (Geitland)

Rústir sels eða býlis á Hamraendum

Rústir sels eða býlis þar sem kallað er Kot

Tafla 7. Friðlýstar minjar í Borgarfirði norðan Skarðsheiðar.

og kynningargildi. Svipuðu máli gegnir um gerði það sem kallað hefur verið Keldur og er í Bæjarlandi. Því var upphaflega lýst af Brynjúlfi Jónssyni af því að hann taldi að þar hefði verið býli sem nefnt væri í Heiðarvígasögu. Það er ósannanlegt með öllu, og raunar ólíklegt, en minjarnar þar eru hinsvegar merkilegur fulltrúi fyrir búskaparhætti sem lítið er vitað um, nefnilega nýtingu vallendisbletta í úthögum fyrir túnrækt eða einskonar 'heimasel.'

Í kafla 1.2 var gerð grein fyrir forsendum friðlýsinga og sýnt að þær hafa að mestu leyti byggst á rannsóknum fornfræðinga á 19. öld og úrval staða til friðunar mótaðist af hugðarefnum þeirra. Það vill raunar til að þeir fundu marga af umfangsmestu og best varðveittu minjastöðunum í hverju héraði og að mörgum slíkra staða hefur verið forðað frá eyðileggingu með friðlýsingum og gildir auðvitað einu á hvaða forsendum staðirnir voru friðlýstir; þeir hafa eftir sem áður mikið menningarsögulegt gildi. Vandinn liggur miklu frekar í því hvaða staðir, sem nú teljast menningarsögulega mikilvægir, urðu útundan við fornleifakönnun og friðlýsingar fyrri aldar. Um það verður ekki dæmt með vissu fyrr en vettvangsrannsóknir hafa verið gerðar en benda má á tvö atriði:

- Fornfræðingar 19. aldar leituðu fyrst og fremst fornleifa sem þeir töldu að hefðu gildi fyrir sögu og menningu landsins í heild. Þar af leiðir að fáir eða engir fornleifastaðir sem hafa fyrst og fremst gildi fyrir sögu og menningu síns héraðs njóta friðlýsingar. Önnur afleiðing af þessu að dreifing minjastaða er mjög ójöfn þannig að í sumum byggðarlögum eru engar friðlýstar minjar (t.d. í Skorradal) meðan í öðrum eru fjölmargar á litlum bletti (t.d. í Húsafellsalndi).

- Minjar sem eru dæmi um búskaparhætti seinni alda er yfirleitt ekki að finna meðal friðlýstra fornleifa. Slíkum stöðum hefur fækkað gríðarlega eftir tilkomu vélvæðingar í landbúnaði en brýnt verður að telja að varðveita sem flesta fyrir komandi kynslóðir.

Bæjarhólar og bæjarstæði

Yfirleitt hafa bæir staðið á sama stað öldum saman, og jafnvel allt frá landnámsöld til þessarar og hafa þá myndast bæjarhólar sem eru samsettir úr byggingaleifum og mannvistarlögum. Í bæjarhólum er mestra

og fjölbreytilegastra formminja að vænta, í þeim er geymd saga daglegs lífs kynslóðar á kynslóð ofan og í þeim er flesta forngripi að finna. Bæjarhólar eru því langmikilvægasta tegund fornleifastaða og brýnt að koma í veg fyrir að þeir verði eyðileggingu að bráð. Vandinn við bæjarhóla er að í meirihluta tilfella er enn búið á þeim og víðast hafa steypuhús með djúpum kjöllum verið byggð á þeim og skemmt þá að meira eða minna leyti. Þar sem enn er búið á bæjarhólum er hæpið að réttlætanlegt sé eða raunhæft að friða þá fyrir frekara raski, en skemmdir bæjarhólar geta þó verið markverð rannsóknarefni og er mikilvægt að reynt verði að finna leiðir til að fylgjast með framkvæmdum á bæjarhólum. Mikilsverðastir eru þó bæjarhólar sem ekki hefur verið byggt á eða orðið fyrir raski. Sjaldnast er hægt að komast að því hvort bæjarhólar eru óskemmdir eða ei nema með vettvangsathugun en til eru upplýsingar um hvar bæjarhús hafa verið flutt og má ganga útfrá að þar sem hús hafa ekki verið flutt þar séu bæjarhólar meira eða minna skemmdir. Í töflu 8 er skrá yfir bæjarhóla sem vitað er að hús hafa verið flutt af á undanliðinni öld eða svo. Þó að bæjarhús hafi verið flutt er það auðvitað engin trygging fyrir því að bæjarhóllinn hafi ekki orðið eyðileggingu að bráð. Mörg bæjarstæði voru flutt í Hálsasveit og Reykholtshreppi á eftirstríðsárunum og má vera að þar hafi áður verið byggingar sem höfðu skemmt hólana. Bæjarstæði sem hafa verið yfirgefin hafa einnig mörg verið sléttuð undir tún. Það er því engin trygging fyrir því að bæjarhólar séu óskemmdir þó bæjarhús hafi verið flutt og verður að lesa Töflu 8 með það í huga.

Efri Hreppur (um 1900)	Breiðabólstaður (Stekkjarhóll BO-200:007)
Hálsar (f. 1916)	Hægindi (1950)
Stálpastaðir (gömul hlaða á bæjarstæði)	Kópareykir (1948)
Sarpur (f.1938)	Snældubeinsstaðir (1932)
Grafardalur?	Hamrar (1952)
Grjóteyratunga (um 1910, sumarhús á bæjarstæði)	Giljahlið (1963)
Árdalur (f. 1938, sumarhús á bæjarstæði)	Hrísar (BO-214:022)
Heggsstaðir (f. 1915)	Búrfell (f. 1924)
Langholt (Syðra Langholt BO-173:005)	Úlfsstaðir (f. 1952)
Múlastaðir (1960)	Signýjarstaðir (1952)
Brenna (um 1958)	Sigmundarstaðir
Reykir (gamlt timburhús á bæjarstæði)	Stóri-Ás (1952, kirkja flutt 1965)
Þverfell (1880)	Uppsáir (1952)
England (núv. bæjarstæði byggt eftir 1700)	Auðsstaðir (e. 1944)
Reykholt (1933)	Húsafell (1908)

Tafla 8. Bæjarhólar í Borgarfirði norðan Skarðsheiðar sem flutt hefur verið af og líkur eru til að séu að mestu leyti óskemmdir. Feitletrun merkir staði þar sem vitað er að bæjarhólar eru óskemmdir. Ártal í sviga segir til um hvenær bæjarhús voru flutt.

Í töflu 9 eru aðeins þeir bæjarhólar teknir með þar sem vitað er að bæjarhús hafa öll verið flutt. Algengt var að fyrsta kynslóð timbur- eða steypuhúsa væri byggð við hlið gamla torfbæjarins og stundum

spölkorn frá honum og í slíkum tilfellum geta bæjarhólar hafa varðveist lítið skemmdir jafnvel þó þeir séu enn í dag undir hlaði og byggingar allt í kring.

Fyrir utan bæjarhóla á býlum sem verið hafa í byggð fram á þessa öld eru fjölmargir staðir þar sem byggð hefur annðhvort varað í stuttan tíma eða þar sem gömul býli hafa lagst í eyði. Um 70 slíkir staðir eru á skráningarsvæðinu og á 43 þeirra eru vísbendingar um að rústirnar séu enn sýnilegar og í aðalatriðum óskemmdar. Frá sjónarmiði fornleifafræðinnar eru staðir af þessu tagi jafnvel enn mikilvægari en bæjarhólar á lögbýlum því oft er meira eftir af byggingum í kringum bæjarhólinn, þ.e. útihúsum og görðum. Slíkir staðir hafa einnig meira kynningargildi því að á þeim er oft auðvelt að átta sig á legu og afstöðu bygginga meðan að bæjarhólar eru oftast ekki

nr. fornleifar	nafn býlis	í byggð	nr. fornleifar	nafn býlis	í byggð
BO-127:024	Kaldárbakki	1915-16	BO-119b:004	Hamraendar*	?
BO-128:015	Kaldárbakki	1891-1905	BO-199b:005	Kot í Geitlandi*	?
BO-131:003	Hreppskot	1867-86	BO-199d:002	Illugabúfa	19. öld
BO-137:014	Gunnarshús	1890-1912	BO-200:011	Forni Breiðabólstaður	?
BO-140:024	Fitjakot	17. öld	BO-202:009	Koteyri	17. öld
BO-144:003	Ásahús	17. öld	BO-205:011	Melkot	?
BO-148:004	Kolbeinshús	17. öld	BO-210:008	Þrándarholt	á miðöldum
BO-163:009	Kista	fram á 17. öld	(á bæjarrústunum stendur nú sumarhús)		
BO-163:014	Hvítárós 1845-1925		BO-212:008	Fornu-Brennistaðir	?
BO-163b:001	Skógarkot	17.-18. öld	BO-220:019	Lambhagi	17. öld
BO-165:001	Hamrakot?	til 1896	BO-224:013	Hrútatún	17. öld
BO-169:020	Vallnasel	1881-87	BO-225:021	Sudda	á miðöldum, 17. öld og 1882-1908
BO-174:015	Kálfanes	fram á 18. öld	BO-233:010	Hólakot	1866-1936
BO-174:017	Keldur*	?	BO-234b:001	Bolastaðir	fram á 18. öld
BO-179:029	Hlíðarendi	19. öld	BO-236:011	Vatn/Vatnskot	á miðöldum
BO-179b:001	Gullberstaðasel	19. öld	BO-240:003	Háls	á miðöldum
BO-180:010	Kleppar	17.-18. öld	MH-001:003	Hlíðarendi	17. öld
BO-180:018	Sáðmannsgerði	fyrir 17. öld	MH-001:010	í Kaldárbotnum*	?
BO-185:013	Kringla	17. öld	MH-001:024	Reyðarfell	fram á 16. öld
BO-186:006	Vörðufell	1880-1901	MH-001:048	bæjarrústir?	?
BO-191:017	bæjarrústir?*	?	MH-001:076	‘Grímshil’*	?
BO-197:019	Andróastaðir	á miðöldum			

Tafla 9. Kotbýli og eyðijarðir í Borgarfirði norðan Skarðsheiðar þar sem rústir bæjarhúsa munu vera sýnilegar.

* merkir að staðurinn sé mögulega selstaða en ekki býli.

annað en ólöglegir hólar og flestir huldur sjónum af byggingum og uppfyllingum. Í Töflu 9 er skrá yfir staði af þessu tagi sem samkvæmt tiltækum heimildum eru enn óskemmdir. Tiltækar heimildir eru oft ekki aðrar en örnefnaskrár sem margar eru frá miðri öldinni eða fyrr og getur vel verið að sléttað hafi verið yfir suma af þessum stöðum í millitíðinni.

Útihús og tún

Fyrir utan bæjarhúsin sjálf voru skepnuhús helstu byggingar á hverri jörð. Eins og víðast á Íslandi voru útihús dreifð um tún og hafa það fyrst og fremst verið hús fyrir sauðfé og hesta en fjós voru yfirleitt nær bæjarhúsum og stundum sambyggð bæjarþorpinu. Einnig stóðu skemmur og smiðjur stundum stakar í túni næst bæjarhúsum og á nokkrum stöðum voru smiðjur alllangt frá bæ og jafnvel í túnjaðri. Algengast var að á hverjum bæ væru 3-5 útihús innantúns og virðast þau oftast hafa staðið á sömu stöðum um aldir og hafa á slíkum stöðum myndast litlir rústahólar. Fyrir einni öld síðan voru langflestar byggingar á Íslandi skepnuhús en þeim hefur fækkað síðan meira en nokkurri annarri tegund mannvirkja. Ástæðan er fyrst og fremst túnrækt með stórvirkum vinnuvélum en einnig hafa yngri skepnuhús úr steypu oft verið byggð ofan á eldri útihúsrústum. Nefna má að bæði á Úlfsstöðum og Uppsölum í Hálsasveit eru enn sýnilegar rústir útihúsa í hinum gömlu túnum þeirra jarða.

Langflest skepnuhús voru byggð fyrir sauðfé en einnig hafa verið hesthús og fjós á hverjum bæ. Á nokkrum stöðum í Borgarfirði var búið með geitur og er vitað um geitakofa á Fitjum í Skorradal og í Húsfelli. Hænsnakofa er einnig getið á nokkrum stöðum en ekki er hægt að greina hvort hænsnarækt hefur verið almenn. Þá er örnefnið Svínatóft þekkt úr Reykholtstúni og má vera að það vísi á að þar hafi verið búið með svín til forna.

Hlöður voru ekki almennar í Borgarfirði fyrr en undir lok 19. aldar og voru hey víðast geymd í stæðum eða gryfjum við skepnuhúsin.

Á fyrri hluta 19. aldar voru tún almennt ekki girt í Borgarfirði og virðist svo hafa verið um allnokkrar aldir. Á 19. öld var rekinn áróður fyrir túngarðahleðslu og um aldamótin síðustu voru komnir garðar í kringum allmörg tún á skipulagssvæðinu. Flestir túngarðar eru skráðir í Reykholtshreppi en þar gæti verið að heimildir villi um því Páll Zópaníasson frá Kletti sem túnakortin gerði hóf kortagerð sína í heimahreppi sínum 1917 og eru þau kort nákvæmari en þau sem hann gerði á næstu árum og má vera að hann hafi hætt að merkja túngarða sérstaklega þegar nýjabrumið var farið af starfi hans. Forna túngarða er hvergi að finna svo vitað sé nema í kringum gömul eyðibýli.

Á undanförunum árum hafa orðið hraðar framfarir á sviði fornleifavísinda og hafa menn m.a. þróað aðferðir sem byggja á efnagreiningum á jarðvegi og geta með því móti sagt til um ræktun túna og áburðarnotkun til forna. Til þess að hægt sé að beita slíkum aðferðum verða túnin að vera óskemmd af vinnuvélum og helst má gerfiáburður ekki hafa verið borinn á þau. Slík tún virðast hvergi vera til á skipulagssvæðinu nema í kringum gömul eyðibýli.

Kvíar og stekkir

Fráfærur tíðkuðust víðast á skipulagssvæðinu fram á annan áratug þessarar aldar og sumstaðar fram á þann þriðja. Stekkir eru því víða enn sýnilegir og eru raunar sú tegund fornleifa sem mest er eftir af en vitað er um 133 stekki á skipulagssvæðinu og virðist meirhluti þeirra hafa varðveist. Stekkir virðast yfirleitt vera einfaldar girðingar með litlu hólfi (lambakró) á einni hlið/við annan enda. Sumsstaðar hafa myndast litlir túnblettir í kringum stekki sem voru slegnir. Hugtakið 'stekkur' er í Borgarfirði stundum notað um slíka túnbletti án þess að þar hafi verið eiginlegir stekkir til að nota við fráfærur.

Kvíar voru yfirleitt mun nær bæ en stekkimir og oft beinlínis í túnjaðri. Ekki hafa það alltaf verið hlaðnar kvíar, heldur aðeins ákveðinn staður þar sem ær voru mjaltaðar og sumsstaðar voru færirkvíar notaðar. Hugtakið 'stöðull' er í Borgarfirði oft notað um staðinn þar sem ær voru mjaltaðar hvort sem þar voru hlaðnar kvíar, færirkvíar eður ei. 59 kvíar og stöðlar eru skráðir á skipulagssvæðinu en slíkir staðir hafa eflaust verið á hverjum bæ og er líklegast að ástæðan fyrir því að þeirra er ekki getið nema á um helmingi jarðanna sé að færirkvíar voru miklu algengastar í seinni tíð og að þær hafi ekki staðið á sama stað í meira en nokkur ár.

Nátthagar hafa víða verið en oftast virðist það heiti vera notað um staðinn þar sem ærnar voru bældar um nótt og eru aðeins þekkt 4 dæmi um afgirta nátthaga en þeir hafa vafalaust verið fleiri.

Aðrar minjar sem tengjast mjaltaám eru smalakofar. Aðeins 19 slíkir eru skráðir á skipulagssvæðinu og flestum tilfellum er um að ræða örnefnaskrásetjara sem geta kofa sem þeir höfðu sjálfir byggt í kringum síðustu aldamót. Líklegt er að smalakofar eða -skýli hafi verið á flestum jörðum og jafnvel margir á hverri því algengt hefur verið að nýir smalar byggðu sinn eigin kofa frá grunni. Smalakofar eru undantekningalítið við staði sem hátt ber og þaðan sem víðsýnt er. Eitt af athygliverðari mannvirkjum sem tengjast yfirsetum er s.k. Pétursvirki á Englandshálsi, en það er nánast varðturn sem Pétur G. Guðmundsson byggði 11 ára árið 1890. Mannvirki þetta er friðlýst.

Beitarhús og sel

Aðeins 7 beitarhús eru skráð á skipulagssvæðinu, flest í Reykholtssdal og Hálsasveit, en sú tala segir líklega meira um borgfirskar nafnvenjur en að sauðfé hafi ekki verið hýst um vetur í úthögum. Slík hús

eru í Borgarfirði einfaldlega kölluð fjárhús og hafa þar af leiðandi verið skráð undir því nafni. Algengt var að túnblettir hefðu myndast í kringum beitarhús og eru þeir því sem næst alltaf kallaðir Húsatún. Á nokkrum stöðum er getið um fjárborgir en upplýsingar skortir yfirleitt til að meta hvort þær benda til að sumstaðar hafi sauðfé verið látið ganga úti allt árið eða hvort um er að ræða réttir (byrgi).

Aðeins ein hrossaborg er þekkt á skipulagssvæðinu (BO-127:016) en verið getur að hrossaeygn hafi ekki verið mikil þar og að bændur hafi almennt ekki átt annað en brúkunarhross og hafi þau verið hýst á vetrum.

Selfarir munu enn hafa verið almennar í Borgarfirði á 18. öld⁸⁰ en þegar komið er fram á þá 19. virðast selstöður aðeins nýttar frá stærstu búum og á sumum af hinum stærri seljum var hafinn búskapur um nokkra áratugi á 19. öld. Seljarústir eða vísbendingar um að sel hafi verið er að finna á 74 jörðum, eða rúmlega helmingi jarða á skipulagssvæðinu. Af þeim eru örnefni ein til vitnis um selfarir á 22 jörðum og bendir það til að allnokkur tími sé liðinn síðan selfarir lögðust af. Sel voru á flestum landmeiri jörðum og á þeim jörðum sem áttu land á fjalli voru oft fleiri en eitt sel. Í Andakíl, Bæjarsveit og í tungunni milli Reykjadalár og Hvítár voru sel aðeins á stærstu jörðunum (Hvanneyri, Kvíksstöðum, Heggstöðum, Hvítárvöllum, Þingnesi, Varmalæk, Deildartungu, Skáney og Sigmundarsöðum) en í dölunum voru sel á flestum jörðum nema þeim sem standa undir Skorradalshálsi og undir Brennistaðahálsi/Kroppsmúla. Þannig virðast ekki hafa verið nein sel í Hvammi og á Dagverðarnesi í Skorradal, á jörðum í sunnanverðum Lundarreykjadal frá Iðunnarstöðum til Máfahlíðar, á Litla-Kroppi, Geirshlíð og Giljahlíð í Flókadal né Kópareykjum, Kjalvararstöðum eða Snældubeinsstöðum í Reykholtssdal. Þessar jarðir eru allar landlitlar miðað við dalajarðir og sennilegt að það hafi einfaldlega ekki tekið því að hafa sérstakar selstöður á þeim. Sumar af þeim jörðum sem ekki höfðu selstöður innan takmarka sinna áttu selstöður í öðrum jörðum oftast gegn einhverjum nýtum öðrum. Þannig áttu Grímastaðir selför í landi Vatnsenda gegn engjaítaki á Grímastaðaengjum og Skarð átti selför í Gullberastaðalandi gegn mósukurði í landi Skarðs. Stórbýli eins og Reykholt og Hvanneyri áttu sérstök sellönd inn til fjalla auk selfara í öðrum jörðum. Á landmiklum jörðum eins og Fitjum, Bakkakoti, Efstabæ, Lundi, Gullberastöðum, Oddstöðum, Þverfelli, Hæli, Hrísum, Búrfelli og Húsafelli voru tvær eða fleiri selstöður. Á sumum voru það sel frá öðrum jörðum en annarsstaðar eru selstöður misgamlar. Ekki eru þekkt dæmi um að haft hafi verið í seli á fleiri en einum stað í einu á sömu jörðinni en það er þó ekki óhugsandi á jörðum eins og

⁸⁰ FEB I, 90.

Húsafelli eða Lundi.

Vitað er um seljarústir á 46 stöðum á skipulagssvæðinu og eru það ásamt með eyðibýlum (sbr. Töflu 9) þeir minjastaðir þar sem mest er að sjá af mannvirkjaleifum og sem einna best gætu hentað til kynningar. Mörg rannsóknarverkefni er einnig enn óleyst varðandi seljabúskap. Ekki hefur enn verið ráðið fram úr hvernig greina megi muninn á selbyggingum og byggingum þar sem búið var allt árið og er það eitt af mikilvægari verkefnum íslenskrar fornleifafræði. Sömuleiðis er lítið sem ekkert vitað um mismunandi tegundir af seljabúskap en líklegt er að sel á láglendi eins og í Andakíl hafi gegnt öðru hlutverki en sel inn til fjalla og væri mikilsvert að geta sýnt í hverju sá munur var fólgin.

Engjar og áveitur

Fram á þessa öld var stór hluti heyaflla hveirrar jarðar fenginn á engjum. Gjöfulastar voru flæðiengjar þar sem sjór eða ferskvatn flæddu yfir öðru hvoru. Slíkar engjar eru meðfram Hvítá og neðst í Andakíl í Hvanneyrarlandi og fyrir landi Skeljabrekku. Margar jarðir áttu engjaítök í þessum jörðum og hefur þurft að fara langar vegalengdir til að flytja heyin heim til bæja. Hefur það verið gert um vetur á ís og heyin geymd hjá engjunum fram til þess. Vitað er um nokkur heystæði á engjum en þau hljóta að hafa verið allmörg. Lítið hefur verið af mannvirkjum á flæðiengjunum en á önnur engi hefur verið stíflað upp. Ekki eru margir áveitugarðar skráðir á skipulagssvæðinu og eru flestir ofarlega í Lundarreykjadal en þeir hafa sennilega verið miklu víðar. Flestir veitugarðar eru byggðir í votlendi og sökkva því fljótt og hverfa ef þeim er ekki haldið við. Einstakir áveituskurðir eða stíflugarðar teljast kannski ekki merkileg mannvirki, en þau eru samt minjar um tegund af jarðrækt sem fæstir af yngri kynslóðinni hafa hugmynd um eða bera skynbragð á, og er því nauðsynlegt að koma í veg fyrir að öll veitumannvirki hverfi.

Myllur

Á fyrri öldum var allt korn malað í höndum en á 19. öld var farið að byggja vatnsmyllur til að sjá um þetta erfiða verk. 13 myllur eru skráðar á skipulagssvæðinu og eru flestar þeirra í Reykholtssdal og Hálsasveit. Myllur eru eitt fyrsta merkið um innreið nýrra tíma í íslenskum sveitum og er af þeim sökum mikilsvert að reynt verði að varðveita nokkrar slíkar fyrir koamnsi kynslóðir.

Minjar um eldsneytisöflun

Á langflestum jörðum á skipulagssvæðinu var mór aðaleldsneytið í byrjun 18. aldar og var svo fram um síðustu aldamót. Mógrafir sáust enn víða þegar örnefnaskrár voru teknar saman um og eftir miðja öldina en líklegt er að þær séu nú óðum að hverfa. Mógrafir geta ekki talist mjög athyglisverðar fornleifar í sjálfum sér en mikilvægt er að halda til haga upplýsingum um hvar mór var tekinn.

Á nokkrum stöðum á skipulagssvæðinu var birkiskógur sem nýttur var til kolagerðar og jafnvel raftiviðar þar sem hann var mestur. Skógur var mestur í innanverðum Skorradal efst í Hálsasveit og Húsafelli en skógarleifar og hrísrif var einnig smávægilegt í Flókadal og í Hálsasveit. Á þessum slóðum má enn víða sjá kolagrafir en einnig finnast þær á stöðum þar sem skógur hefur ekki verið lengi og eru þá til vitnis um útbreiðslu skóga til farna. Kolagrafir eru meðal þeirra fornleifa sem ekki er getið reglulega í örnefnaskrá.

Mjög fáar jarðir höfðu hvorki skóg né mótekju en þar sem þannig var háttað (t.d. á Skeljabrekku báðum, mörgum bæjum efst í Lundarreykjadal og sumstaðar í Reykholtadal og Hálsasveit) var eldsneyti yfirleitt keypt af öðrum bændum en á aðeins tveimur bæjum var taði elt um 1700, Englandi og Brennu í Lundarreykjadal.

Minjar um veiðar

Lax- og silungsveiði var mikilvægt búslag á mörgum jörðum á skipulagssvæðinu en slík hlunnindi voru reyndar snemma eftirsótt af kirkjum. Margar af helstu veiðiám á svæðinu voru alfarið eða að hluta til eign kirkna. Ýmsum aðferðum var beitt við fiskveiðina og fæstar hafa þær skilið eftir mannvirkjaleifar á veiðistöðum. Þó eru á nokkrum stöðum í Hvítá grjótgarðar þar sem net voru lögð fyrir laxa og í Reyðarvatnsósi eru merkilegir garðar sem virðast hafa verið notaðir til silungsveiða.⁸¹ Garðar þessir eru einstakir og er einsætt að þeir ættu að njóta sérstakrar friðunar.

Fuglveiðar hafa verið stundaðar af ýmsum og er á nokkrum stöðum getið um skotbyrgi sem gæsaskyttur lágu við í. Annars eru flest skotbyrgi á skipulagssvæðinu tengd refaveiði. Skotbyrgi þessi

⁸¹ Helgi Þorláksson: 'Mannvirkið í Reyðarvatnsósi.'

eru frá 19. öld eða þeim tíma þegar byssueign óx að marki meðal bænda. Minjar um eldri aðferð við að eyða refum eru refagildir, einfaldir hellukassar sem lokuðu rebba einni er hann hafði bitið á agnið. Refagildir eru merkilegar minjar um tæknistig gamla bændasamfélagsins og er nauðsynlegt að nokkrar slíkar verði varðveittar.

Samgönguminjar

Um skipulagssvæðið lágu áðurfyrr helstu þjóðleiðir milli suður- og vesturlands auk annars helsta fjallveggar milli suður- og norðurlands. Þeir sem lögðu leið sína til vestur- eða norðurlands frá suðurlandi fóru flestir um Þingvöll á Bláskógaheiði. Þar skiptust leiðir. Þeir sem ætluðu í Húnavatnssýslu eða Skagafjarðarsýslu fóru um Kaldadal og áðu í Húsafelli áður en þeir lögðu yfir Hvítá áleiðis á Arnarvatnsheiði. Þeir sem ætluðu í Reykholtssdal eða Hálsasveit fóru um Okveg og komu annaðhvort niður hjá Augastöðum eða Rauðsgili. Þeir sem ætluðu í aðrar sveitir Borgarfjarðar eða lengra vestur á firði eða í Hrútafjörð fóru niður um Lundarreykjadal og yfir Hvítá annaðhvort á vöðum hjá Langholti eða ferju hjá Hvítárvöllum, líklega eftir því hvorum megin Norðurár förinni var heitið. Eftir svæðinu endilöngu lá leið frá Húsafelli niður eftir Reykholtssdal, um Bæjarsveit hjá Bæ og yfir Grímsá á Hólmavaði og eftir brekkum austan við Andakíl og yfir Skarðsheiði. Þessi leið var fjölfarin af Norðlendingum á verferðum og skreiðarferðum. Önnur, minna farin, leið milli Borgarfjarðar og suðvesturlands var um Síldarmannagötur úr Hvalfirði yfir í Skorradal.

Á miðöldum voru brýr á Hvítá, önnur hjá Barnafossi og önnur líklega þar sem nú heitir Kljá- eða Kláffoss hjá Hurðarbaki. Eftir af brúin hjá Barnafossi fór af hefur leiðin færst lengra upp með ánni þar sem eru góð vöð á Hvítá og hefur það aukið mikilvægi Húsafells sem áningarstaðar. Brúin hjá Kljáfossi, sem vitað er að var uppi á 13. öld, hefur gegnt mikilvægu hlutverki fyrir samgöngur milli Suðurlands og Hrútafjarðar/Húnaflóa en mikilvægi hennar hefur þó fyrst og fremst verið fólgið í því að auðvelda samskipti yfir Hvítá innan héraðsins og hefur hún mjög styrkt héraðsstjórn manna eins og Snorra Sturlusonar sem átti bú bæði í Reykholti og Stafholti.

Innan svæðisins lágu leiðir á mörgum stöðum yfir hálsana milli Skorradals og Lundarreykjadals, Lundarreykjadals og Flókadals og milli Flókadals og Reykholtssdals. Allt voru þetta stuttir og auðveldir heiðavegir. Fyrir utan árnar voru því ekki aðrir farartálmar innan héraðsins en votlendið í Bæjarsveit og Andakíl. Þjóðleiðir lágu að mestu þar sem land lá hærra eða þurrleik var en milli bæja og svietarhluta

þurfti oft að fara yfir mýrarforöð og keldur sem gátur reynst hættulegar ókunnugum. Á sumum slíkum stöðum voru byggðar brýr úr tofi og grjóti í mýrarnar. Þær lágu oft undir vatni þannig að góða staðþekkingu þurfti til að nota þær. Fyrir utan vörður er varla um nein önnur mannvirki tengd samgöngum að tala. Þó má minna á að á fyrri hluta 19. aldar lét Fjallvegafélagið ryðja bæði Kaldadal og Okveg og sést fyrir þeim framkvæmdum enn á nokkrum stöðum.

Nauðsynlegt er að aflað sé heimilda um nákvæma legu einstakra leiða og að minjar þeim tengdar séu varðveittar. Gamlar leiðir eru sá hluti menningararfs okkar sem hvað auðveldast er að skila áfram en þær eru oft upplagðar og sjálfsagðar reiðleiðir fyrir hestamenn nútímans.

Minjar um samkomur og þinghald

Við ármót Grímsár, Hvítár og Norðurár hefur snemma orðið miðstöð héraðsins. Þar var verslunarhöfn fram á 13.-14. öld. að því er virðist bæði í landi Hvítárvalla sunnan Hvítár og í landi Ferjubakka vestan hennar. Fornfræðingar 19. aldar lýstu búðum þar sem heitir Búðarhöfði í landi Hvítárvalla og töldu þær vera verslunarbúðir. Brýnt er að þessar leifar verði rannsakaðar gerr. Samkvæmt Egils sögu komu menn einnig saman til leika um vetur á Hvítárvöllum þannig að þar hefur verið samkomustaður héraðsmanna allt árið um kring. Í Þingnesi hefur þing verið haldið eins og nafnið bendir til en það þinghald hefur verið löngu aflagt á 12. öld og óvíst hvers eðlis það hefur verið. Þess hefur verið getið til að þar hafi verið þing Borgarfjarðarhéraðs beggja vegna Hvítár áður en fjórðungaskipun var komið á um 965 en það er í raun alls óvíst. Á 19. öld töldu menn sig hafa fundið leifar þingbúða í túninu á Þingnesi en þær hafa verið sléttaðar út og hæpið að skorið verði úr um eðli þeirra úr þessu.

Á 12. - 14. öld var þing haldið í Stafholtsey, og eflaust bæði fyrir og síðar. Þrátt fyrir mikla leit hefur ekki tekist að finna neinar minjar um þetta þinghald í eynni og hafa menn af þeim sökum hallast að því að þingið hafi verið í Faxinu sem Hvítá braut sig í gegnum á 16. öld og hafi leifarnar þar með horfið. Raunar er ekkert sem segir að þinghaldi hafi endilega þurft að fylgja mannvirkjagerð og má vel vera að á stað eins og Þverárþingi hafi menn gíst í tjöldum á jafnsléttu eða gíst á nálægum bæjum.

Á seinni öldum voru flest þing í héraði hreppaþing. Hreppsamkomur voru fyrir hvern hrepp en innig voru haldin dómping fyrir fleiri hreppa í einu, yfirleitt 3 og stundum 4. Slík þing voru yfirleitt háð á sama stað ár eftir ár og oft að því er virðist á berangri fjarri bæjum, en hreppsamkomur voru hinsvegar stundum haldnar í kirkjum eða í túnfæti þess bæjar er taldist þingstaður hreppsins. Minjar um þinghald

af þessu tagi eru tvennskonar. Annarsvegar eru garðar (dómhringar eða lögréttur) og búðaleifar sem, með réttu eða röngu, meinast hafa tengst þinghaldinu. Hlutverk slíkra mannvirkja er raunar óljóst og óvíst að þau hafi í raun haft nokkuð með þinghald að gera.⁸² Hinsvegar eru meintir aftökustaðir en á þá vísa stundum örnefni með liðnum ‘gálgi’ í.

Þingstaður Skorradalshrepps var á Indriðastöðum en þar er ekki vitað um neinar leifar tengdar þinghaldi. Þingstaður Lundarreykjadalshrepps var að Lundi og er þar heldur ekki vitað um neinar minjar því tengdar. Hinsvegar er til í landi Snartarstaða Gálgaskarð (BO-190:011) og fylgir sú sögn að þar hafi þeir verið hengdir sem dæmdir voru á þingstaðnum að Lundi.

Á Heggstöðum var þingstaður Andakílshrepps og þar voru líka haldin þriggja hreppa þing. Þarí túninu er hringlaga girðing sem kölluð er Löggarður eða Dómhringur en óvíst verður að telja hvort hún stendur í einhverju sambandi við þinghaldið (BO-159:006). Á milli Heggstaða og Kvígsstaða heitir klettaholt Gálgi og gæti það bent til að þar hafi aftökur farið fram. Í landi Langholts í Bæjarsveit var fjögurra hreppa þingstaður þar sem heita Sandatorfur (BO-173:011) og þar voru dæmdir dómur á árunum 1584-1677. Nær bænum í Langholti heitir Gálgaholt og undir því hafa fundist mannabein (BO-173:004-005) sem benda sterklega til að þar hafi verið aftökustaður tengdur þinghaldinu á Sandatorfum.

Fram á 18. öld var þingstaður Reykholtisdalshrepps í Reykholti og þar var á 19. öld vísað á hringlaga girðingu framan við hlaðið sem kölluð var Lögrétta (BO-199:013). Til hennar sést ekki lengur og óvíst hvaða hlutverki hún hefur gegnt. 1748 var þingstaður hreppsins fluttur til Sturlureykja en á merkjum milli Sturlureykja og Skáneyjar eru klettadrangar kallaðir Stórigálgi og Litlitgálgi en ekki eru neinar sagnir um aftökur tengdar þeim stað (BO-224:018).

Þingstaður Hálsahrepps var að Búrfelli fram á 19. öld. Þar heitir Þinglout eða Þinglág austan við túnið (BO-228:014) og munu samkomurnar hafa verið þar. Einnig heitir Þingflöt í túni á Auðsstöðum (BO-242:021) en þar voru hreppaþing um skeið á 19. öld áður en þingstaður hreppsins var fluttur að Stóra Ási.

Kuml og kirkjugarðar

Aðeins tvö kuml hafa fundist á skipulagssvæðinu, eitt á Snartarstöðum í Lundarreykjadal og annað á

⁸² Adolf Friðriksson & Orri Vésteinsson: ‘Dómhringa saga.’

Skógum í Flókadal. Í báðum tilvikum eru fundaraðstæður óljósar og bein og haugfé skemmt. Það hversu fá kuml hafa fundist á Vesturlandi og sérílagi í Borgarfirði hefur gefið tilefni til vangaveltna og hefur verið stungið upp á því að það bendi til að kristni hafi átt meiri ítök með Borgfirðinga rá upphafi en menn hafa síðar ætlað. Kristján Eldjárn hallaðist frekar að því að sennilegra væri að nóg væri af kumlum í Borgarfirði en að þar væru ekki jafngóðar aðstæður og víða annarsstaðar til þess að þau myndust. Hvernig sem á þessu stendur þá skortir ekki sagnir um fornmannahauga og dysjar á skipulagssvæðinu.

Indriðastaðir	BO-127:018		‘smaladys’
Indriðastaðir	BO-127:022	Indriðaleiði	haugur Indriða
Mófellsstaðir	BO-128:013	Múshildarleiði	haugur Múshildar
Efstibær	BO-143:012	Brandsdys	steinahrúga
Vatnshorn	BO-144:007	Inguhóll	beinafundur
Vatnshorn	BO-144:015	Skorrhólar	haugur Skorra
Vatnshorn	BO-144:016		sverðsfundur
Grafardalur	BO-145:028		beinafundur. Kona að nafni Sesselja á að hafa orðið úti á þessum stað
Árdalur	BO-151:003		dys
Ytri Skeljabrekka	BO-152:008		haugur Jöðurs
Kvígsstaðir	BO-157:010		dys
Þingnes	BO-171:013	Harðhaus	álög og sögn um greftrun
Þingnes	BO-171:034	Blundshóll	haugur Ketils blunds
Langholt	BO-173:020	Haugsfloöt	haugur manns sem var drepinn í skæru Borgfirðinga og Snorra goða við Haugsendavað
Lundur	BO-178:018	Bláskeggsleiði	dys
Lundur	BO-178:022		dys sjálfsmorðingja
Gilstreymi	BO-186:012	Brandsdys	Maður að nafni Brandur á að hafa orðið úti á þessum stað
Kaldidalur	BO-673:006	Beinabard	Bóndi frá Englandi á að hafa orðið úti á þessum stað
Steindórsstaðir	BO-201:019	Steinþórsleiði	haugur Steinþórs
Kleppjárnreykir	BO-207:006	Dysið	dys Eyjólf Kolgrímssonar d. 1539
Skáney	BO-225:023	Gullhóll	beinafundur
Sigmundarstaðir	BO-235:012	Miðaftansvörður	haugur Eiðs Skeggjasonar
Stóri-Ás	BO-236:032	Skegghóll	haugur Miðfjarðar-Skeggja
Auðsstaðir	BO-242:012	Auðarvarða	haugur Auðs

Tafla 10. Skrá um staði, aðra en þekkt kuml, þar sem vísbendingar eru eða sagnir um að menn hafi verið grafnir utan kirkjugarða.

Að órannsökuðu máli verður lítið sagt um það hvort sumir slíkra staða kunni að vera kuml úr heiðni en ekki er það ómögulegt.

Greftrað hefur verið í kirkjugörðum og bæði þar sem voru sóknarkirkjur og útirkirkjur og jafnvel einnig þar sem voru bænhus en kirkjur og bænhus voru á miðöldum miklu víðar en seinna varð. Mannabein hafa komið upp á Indriðastöðum og Steinþórsstöðum sem víst má telja að séu úr kristnum

grafreitum.

Ekki eru til heildstæðar upplýsingar um hvar útkirkjur og bænhús voru á miðöldum. Í Hvanneyrarþingum er vitað um hálfkirkjur á Indriðastöðum og Grjóteyri og bænhús á Kistu og Vatnsenda. Einnig er sennilegt að bænhús eða útkirkja hafi verið á Hesti en þar var kirkja á seinni öldum þegar jörðin var orðin lénsjörð presta í Hvanneyrarþingum.

Í Fitjapíngum er aðeins vitað um bænhús í Sarpi og er raunar mögulegt að það hafi verið nýstofnað í lok 14. aldar þegar þess er getið. Einnig eru getugátur um bænhús á Dagverðarnesi. Í Lundaþingum er vitað um bænhús á Skálpastöðum og Englandi en örnefni benda á bænhús á Oddsstöðum og Gullberastöðum. Í Bæjarþingum var aðeins ein útkirkja, á Varmalæk. Í Reykholtspíngum voru hinsvegar a.m.k. fjórar hálfkirkjur; í Skáney, á Sturlureykjum, í Deildartungu og á Stóra-Kroppi. Stóra-Kroppskirkja virðist raunar hafa verið prestskyldarkirkja á tímabili í kringum 1200 og sennilegt að undir hana hafi heyrt bænhús og hálfkirkjur í Flókadal en þar er aðeins vitað um kirkju á Hæli. Talið er að bænhús hafi verið á Hömrum og kristnar grafir hafa fundist á Steinþórsstöðum sem benda til að þar hafi verið kirkja eða bænhús. Í Stóra-Ás sókn er ekki virtað um nein bænhús eða útkirkjur en hinsvegar eru vísbendingar um kirkju eða bænhús í Reyðarfelli en óvíst er hvaðan henni hefur verið þjónð. Kemur til greina að henni hafi verið þjónað frá Stóra-Ási, Húsafelli, Kalmannstungu eða Gilsbakka. Húsafellsprestur hafði á miðöldum engin þing þar sem aðeins Húsafell sjálft lá undir kirkjuna þar.

Ef dæma má af dreifingu og fjölda útkirkna og bænhúsa annarsstaðar á landinu þá hafa slík hús verið til muna fleiri á skipulagssvæðinu. Sérstaklega er vitað um hlutfallslega fá bænhús. Erfitt er að geta til um hvar slík hús hafa staðið en yfirleitt voru þau þó á stærri jörðum og má nefna Hvítárveili, Vatnshorn, Þingnes, Hól í Lundaþreykjadal, Geirshlíð, Snældubeinsstaði og Signýjarstaði sem hugsanlega möguleika.

Á 17. öld höfðu flestar útkirkjur og bænhús á svæðinu verið aflögð og sjást nú hvergi menjar neinna þeirra svo vitað sé. Aðeins í Stóra-Ási mun vera sýnilegt óspillt kirkjustæði en kirkjan þar var flutt á núverandi bæjarstæði 1965. Einnig er vísað á tóft af bænhúsi sem byggt var á 17. aldar nýbýlinu Grund í Skorradal í túninu þar. Kirkjur og bænhús stóðu yfirleitt framan við bæjarhlað og er því nauðsynlegt að farið sé að með gát þegar staðið er fyrir framkvæmdum á bæjarstæðum þeirra jarða sem hér hafa verið nefndar.

Böð og sundlaugar

Ein er sú náttúruauðlind sem hefur sett svip sinn á menningarsögu skipulagsvæðisins en það er jarðhitinn. Mjög snemma hefur hveravatn verið nýtt til baða og er vitað um laugar í Reykholti (Snorralaug - BO-199:009) og á Reykjum í Lundarreykjadal (Krosslaug - BO-183:009) þegar á miðöldum. Ekki er ástæða til að ætla annað en að þær hafi báðar verið gerðar mjög snemma. Setlaug virðist einnig hafa verið í Þórdísarholtum í Varmalækjarlandi (BO-175:021) en hún á að hafa verið með steinbekkjum í kring sem bendir til að hún hafi verið svipað mannvirki og Snorralaug. Hún er nú löngu horfin.

Laugar og hverir voru einnig notuð til matargerðar, einkum virðist brauð hafa verið soðið í hverum og hafa til skamms tíma sést pottar hjá hverum sem notaðir voru í þeim tilgangi. Einnig voru föt þvegin og ull þvegin og þæfð í laugum og við þær (sbr. Deildartunguhver BO-220:031 o.fl. hverir í Reykholtisdal).

Jarðhiti og hveravatn var einnig notað til lækninga á 19. öld. Á Sturlureykjum var hús yfir þurrabað sem ætlað var til lækningar gigtveikra (BO-224:013) og einnig eru munnmæli um að þar hafi verið baðkofi fyrir holdsveika (BO-224:014). Á Háafelli í Skorradal stundaði Guðmundur Þorvaldssonar gigtarlækningar á 19. öld og sjást þar enn rústir kofa þess sem hann notaði við laugarbarminn (BO-139:006).

Enn var hveravatn víða notað til að gera sundpolla á síðustu árum 19. aldar og fyrstu árum þessarar. Þessar fyrstu sundlaugar voru oft ekki annað en fyrirhleðslur úr torfi en margir lærðu samt að synda í þeim og eru minjar þessara sundpolla áþreifanlegustu mannvirkjaleifarnar sem enn sjást og minna á starf og anda ungmennafélaganna.

4. Verndun og kynning menningarminja á skipulagssvæðinu

Eins og þegar hefur verið minnst á þá eru líkur á að meirihluti fornleifa á skipulagssvæðinu hafi verið eyðilagður á þessari öld og sést nú aðeins lítið brot þeirra rústa sem áur voru til. Skilvirk minjavernd verður að byggja á vettvangsathugunum en benda má á nokkur atriði sem vert er að hafa í huga við áætlanagerð og skipulag byggðar.

- Langmest af fornleifum er að finna á gömlum bæjarstæðum sem oftar en ekki er enn búið á. Mikilvægt

er að reynt verði að takmarka framkvæmdir á slíkum stöðum og fylgjast vel með því raski sem nauðsynlegt er.

- Dregið hefur úr framkvæmdum í landbúnaði á síðastliðnum áratug og stafar því þeim tóftum sem enn eru sýnilegar ekki jafnmikil hætta og áður af framræslu og túnasléttun. Stórt hlutfall slíkra tófta eru stekkir, beitarhús, eyðikot og sel og hafa margar þeirra kynningargildi. Brýnt er að komið verði í veg fyrir frekari eyðileggingu slíkra minja. Auk vegagerðar og línulagna stafar fornleifum nú helst hætta af skógrækt og aukinni sumarbústaðabyggð auk þess sem þéttbýlismyndun á stöðum eins og Reykholti og Kleppjársreykjum ógnar fornleifum.

- Skógur eyðileggur ekki fornleifar á sama hátt og skurðgröfur. Rætur trjáa sprengja hinsvegar vegghleðslur og afmynda rústir þannig að það verður erfitt bæði að átta sig á þeim á yfirborði og kanna þær með uppgreftri. Það er þó ekkert sem segir að hagsmunir skógræktar og minjavörslu geti ekki farið saman. Fornleifar þekja aðeins brotabrot af heildarfaltarmáli mögulegs skógræktarlands og ætti að vera auðvelt að sneyða hjá þeim. Slíkt krefst aðeins að fornleifastaðirnir séu þekktir og að skógurinn sé hirtur þannig að hann sái sér ekki sjálfur í tóftir á auðum svæðum.

- Bygging sumarbústaða getur valdið miklu alvarlegri spjöllum á fornleifum ef ekki er farið að með gát. Þar gildir hinsvegar það sama og með skógrækt. Ef fornleifastaðirnir eru þekktir á að vera auðvelt að sneyða hjá þeim. Augljóst er að með lágmarkskynningu og viðhaldi geta fornleifastaðir aukið útivistargildi sumarbústaðalanda og því réttara að líta svo á að fornleifar auki verðmæti þeirra frekar en að þær séu fyrir framkvæmdum.

- Ekki verður tekið tillit til fornleifa á skógræktarsvæðum, sumarbústaðalöndum eða þar sem aðrar framkvæmdir eiga sér stað nema fornleifastaðirnir hafi verið rannsakaðir á vettvangi og staðsetning þeirra færð inn á kort. Það er brýnt að gerðar séu vettvangsathuganir á fornleifum í Borgarfirði en sérstaklega er mikilvægt að slíkar athuganir fari fram áður en land er lagt undir skóg eða sumarbústaði. Það sama gildir um land sem þegar hefur verið úthlutað til þessara þarfa.

Margir athyglisverðir minjastaðir eru á skipulagssvæðinu og ljóst að miklu fleiri munu koma í dagsljósið við vettvangsathugun. Eins og stendur er Snorralaug eini minjastaðurinn sem er vel aðgengilegur almenningi og auðvelt að nálgast upplýsingar um. Marga sambærilega staði mætti finna með vettvangskonnnun en af þekktum minjastöðum má nefna að rústimar á hjallanum fyrir ofan bæjarstæðið á Lundi í Lundarreykjadal eru bæði sérstaklega spennandi og skýrar og þyrfit lítið að gera til að þær væru

aðgengilegar almenningi. Sennilegt er að enn séu á nokkrum stöðum gömul bæjarstæði sem hentað gætu til kynningar, t.a.m. á Kistu í Andakíl og öruggt að seljarústir eru víða til. Einnig sjást merki vegruðnings á Okvegi og þar mun einnig vera gömul torfbrú og væri rétt að benda á hvorttveggja ef reiðleið er um þær slóðir. Þá má nefna að á Hvítárvöllum er full ástæða til að rannsaka betur hvort hægt er að finna minjar um verslun og samkomuhald þar.

Að lokum skal hér bent á tvö lykilsvæði fyrir kynningu á menningarminjum. Það er Húsafellsland og efri hluti Hálsasveitar annarsvegar og hinsvegar innri hluti Skorradals. Í Húsafelli er þegar mikil uppbygging kringum ferðamenn og þar eru á allmörgum stöðum, misaðgengilegum, skýrar rústir sem ástæða er til að benda á og kynna jafnvel markvisst. Í Skorradalsbotni eru allir bæir komnir í eyði og er þar hafin mikil skógrækt. Þar er einstakt tækifæri til að varðveita búskaparminjar frá seinni öldum og kynna þær fyrir almenningi.

Það á raunar við um öll svæði sem skipulögð eru til útivistar: það er sjálfsagt að reynt sé að nýta þær auðlindir sem fyrir eru og fornleifastaðir geta verið afar spennandi og upplýsandi fyrir ferðamenn, jafnt innlenda sem útlenda, að skoða. Til þess að það sé hægt þarf ekki annað en að skrá staðinn á vettvangi, merkja hann svo fólk viti hvert það eigi að fara og gera upplýsingar um hlutverk og gildi minjanna aðgengilegar á einn eða annan hátt, t.d. með prentuðum bæklingum eða skiltum á staðnum.

5. Skrá um menningarminjar í Borgarfirði norðan Skarðsheiðar

Skorradalshreppur

BO-127 Indriðastaðir

40 hdr. 1707. Skv Harðar sögu bjó Indriði sonur Þorgrímu smiðkonu í Hvammi og Þorvalds í Vatnshorni, á Indriðastöðum, mágur Harðar. Engi var lagt frá Indriðastöðum við stofnun Grundar á 17. öld - JÁM IV, 159. Hvanneyrarkirkja átti selför í Indriðastaðaland - Jarðabréf, 127. Pálsbær, húsmennskubýli í bænum í byrjun 20. aldar. Selsskógur, 50 ha, í austanverðu landinu hefur verið seldur Skógrækt ríkisins. Aðrir 30 ha austast í landinu hafa einnig verið seldir (sumarhús)

1918: 58.250 m² = 18 1/2 dagsl. 1/3 þýft. Garðar 1184 m². "...skóglendi gott og silungsveiði í Skorradalsvatni. ... Með vatninu sunnanverðu, upp til Skarðsheiðar, er skógarkjarr með mýrar- og móateygingum á milli ... Undirlendið vestan vatnsins var grasivaxið votlendi, Indriðastaðafloi, sem hefur verið ræstur fram, en undirhlíðar vaxnar vallendis og móagróðri." BB II, 233

BO-127:001 bæjarhóll bústaður
Túnakort 1918

BO-127:002 heimild útihús
Túnakort 1918

BO-127:003 heimild útihús
Túnakort 1918

BO-127:004 heimild útihús
Túnakort 1918

BO-127:005 heimild útihús
merkt sem 'tóft'

Túnakort 1918
BO-127:006 heimild hálfkirkja

"Við norðurbrún hlaðsins var heygarður og fjósið við suðaustur horn hans en norðaustur af hlaðinu. Hefur það að líkindum staðið að einhverju leyti á þeim stað er kirkjugarðurinn var, þegar kirkja var á Indriðastöðum. Árið 1930 var grafið fyrir súrheystóft við norðausturhorn hlaðsins og var þá komið niður á beinagrind. Ekki hafði þar verið jarðað í kistu og ekki einu sinni á fjöl, heldur hafði líkinu verið búinn beður úr torfi ... Beinin voru úr lítilli konu ..."

1397: Kirkja a Eindridastodumm er halfkirkia.

skal syngia annan hvorn dag helgann oc lvka presti ij merkur.

skal þar takast heima tiunder oc lysitollar wistarmanna; Máld DI IV 192

1707: Hálfkirkja hefur hjer verið að fornu innan 40 ára, og tíðir veittar fimm sinnum á ári hverju, þá heimamenn voru til sakramentis. - JÁM IV, 158

Ö-Indriðastaðir
BO-127:007 hús fjárhús Erlingskofi

"Austan við tún og ofan við Aurinn er Erlingskofi."

"Erlingur Jóhannsson, sonur Jóhanns Torfasonar, er bjó á Indriðastöðum síðast á 19. öld, byggði sér þarna lítinn kindakofa."

Ö-Indriðastaðir
BO-127:008 örnefni mógrafir Mógrafaskörð

"... upp af Mómýri, fyrir ofan Húsalæk, eru Mógrafaskörð."

Ö-Indriðastaðir
BO-127:009 heimild mógrafir Grafarsund
í Grafarsundi var mótekja

Ö-Indriðastaðir
BO-127:010 tóftir sel Sellág
"Stutt austan við Djúpalæk fellur lækur í vatnið, sem heitir Sellækur ... Milli Djúpalækjar og Sellækjar er ekkert fyrir en Selflatir, vestast upp við fjallið, og Sellág ... Niður af Sellág er Sellágarás. Neðan við hann eru tættur, sem trúlega eru eftir selið ... Niður undan [Háumýri] við ána er selrústin fyrrnefnda, ofan við Illagil."

Ö-Indriðastaðir
BO-127:011 heimild
"Hugsanlegt er, að einnig séu tættur í tungunni milli Djúpalækjar og Skálalækjar, en Guðmundur [Guðmundsson] vill ekkert fullyrða um það."

Ö-Indriðastaðir
BO-127:012 örnefni Skálalækur
"Hugsanlegt er, að einnig séu tættur í tungunni milli Djúpalækjar og Skálalækjar,..."

Ö-Indriðastaðir
BO-127:013 heimild fjárhús Húsalækur
"Nafn sitt dregur [Húsalækur] af því, að lengi voru fjárhús við hann neðanverðan. Þau stóðu eitthvað fram á þessa öld og blöstu við frá bænum."

Ö-Indriðastaðir
BO-127:014 heimild brunnur
"... norðan við [Húsagötu] var Haugflöt og Brunnhóll, og meðfram honum lá Brunnstígur úr fjósinu í brunninn."

Ö-Indriðastaðir
BO-127:015 álagablettur Peningaþúfa
"En ofarlega, vestast í túninu, er þúfa, sem nefnd er Peningaþúfa. Sagt er, að ef grafið væri í hana, mundi bærinn standa í björtu báli."

Ö-Indriðastaðir
BO-127:016 tóft hrossaborg
"Grundir eru sléttar eyrar út að Kaldá, niður með ánni upp að Réttarkasti [gljúfrunum]. Norður og niður af Grundunum, með ánni er Hestaréttarmói ... í móanum er einkennileg rúst, eins og grafin inn í bakkann ..." Hestaréttarmói "hefur nú verið breytt í tún. Í þessum móa var rúst, sem líklega hefur verið leifar af hrossaborg, er gerð hefur verið handa útigangshestum til að leita þar afdreps fyrir veðrum." Örnlys. Guðmundar Guðmundssonar

Ö-Indriðastaðir
BO-127:017 heimild rétt
"Grundir eru sléttar eyrar út að Kaldá, niður með ánni upp að Réttarkasti [gljúfrunum]. ... Þar fyrir ofan var lengi rétt í gljúfrunum."

"Ari Gíslason segir að enn séu þeir til sem haldi að þetta nafn sé dregið af því, að þarna hafi verið réttað fólk. Ekki hefur Guðmundur Guðmundsson heyrt þetta."

Ö-Indriðastaðir
BO-127:018 heimild legstaður
"Þarna hjá [Réttarkasti] er dys gömul, en hún átti að vera smaladys." Dysin "er nú horfin. Maður, sem byggði sumarbústað á balanum, hefur tekið svotil allt grjót úr dyinni í undistöður undir kofann. Enginn hörgull var þarna á öðru grjóti eins góðu."

Ö-Indriðastaðir
BO-127:019 tóft heygarður Stórarúst
"Neðan við Laugafen og austan við Grundarengi er rúst, sem heitir Stórarúst. Hún er geysistór og auðséð að þar hefur verið borið upp hey í mörg hundruð ár."

Ö-Indriðastaðir
BO-127:020 tóft Litlarúst
"Upp af Torfhyl er girtur túnblettur, nýr og nafnlaus. Skammt þar upp af er Litlarúst ..."

Ö-Indriðastaðir

- BO-127:021** örnefni Húsás
Austan við túnið "í mýrarstykki, sem heitir Aur, sem nær austur að Ás, öðru nafni Húsás ..."
Ö-Indriðastaðir
- BO-127:022** heimild legstaður Indriðaleiði
Austan við túnið er "mýrarstykki, sem heitir Aur, sem nær austur að Ás, ... Neðst í Aur og nærri túni er Indriðaklöpp eða Indriðaleiði. Þar á hann að vera heygður."
Ö-Indriðastaðir
- BO-127:023** tóft óþekkt
"Á Dyrholtinu er rúst eftir eitthvað, en holtið sjálft er klapparholt."
Ö-Indriðastaðir
- BO-127:024** tóft bústaður Kaldárbakki
"Ofarlega í [Vatnsendaengi] er rúst eftir Kaldárbakka, sem byggður var 1915. Sú byggð varaði ekki lengi."
"Annar Kaldárbakki var byggður í Mófellsstaðalandi 1892 og stóð sú byggð fram yfir aldamót.
Hvor tveggja var byggður yfir Erlend Jóhannsson."
Ö-Indriðastaðir
- BO-127:025** tóft
Svo virðist sem rústaleifar séu í Horblöðkutjarnarbörðum. Má vel vera, að þar hafi verið sett upp hey líkt og kann að hafa verið í 'Rústunum' vestur í flóanum."
Ö-Indriðastaðir
- BO-127:026** tóft beitarhús
"Þegar ég [Guðmundur Guðmundsson] var strákur, vr rúst úr grjóti á grjótbala við Kaldá niður undan Háumýri. Það var aflöng kró og lítil tótt á bak við ... Nú er hún svo hrunin og mosavaxin að örðugt er að finna hana."
GG telur trúlegt að þarna hafi átt að vera beitarhús en byggingin hafi aldrei verið kláruð, því ekki sjáist af gróðri að skepnur hafi verið þarna.
Ö-Indriðastaðir

BO-128 Mófellsstaðir

30 hdr. 1707. Einnig Mófellsstaðir - Árb 1923, 36. Mófellsstaðafló, meginhluti lands þess er Mófellsstaðir áttu austan við Kaldá, var lagt til Vatnsenda og Grundar er hún var stofnuð á 17. öld. Er Vatnsendaspildan meðfram Kaldá. Í staðinn fengu Mófellsstaðir skógarítak, Vatnsendatungu - JÁM IV, 157. Mófellsstaðakot ytra/Kolbeinsstaðir byggt skömmu eftir 1600 - (BO-129) - Neðan Mófells gengur Mófellsstaðakotsland inn í land Mófellsstaða; Mófellsstaðakot eystra/Vindheimar byggt um 1655 en lagðist af á 18. öld og var þá landið sameinað Mófellsstöðum aftur. Réttarbakki, hjál í byggð í 2 ár fyrir 1660. Kaldárbakki (efri) húsmennskubýli 1891-99, 1902-1905. Einnig rústir eftir Móakot.

1918: 58.624 m² = 18 1/3 dagsl. allt slétt. Garðar 952 m². "Mófell [er] lítt gróið að ofan, en hlíðarnar að vestan, norðan og austan eru allgrónar ... Með Kaldá og Andakílsá eru eyrar, en undirlendið er að mestu grasivaxinn flói, Mófellsstaðafló. "

- BO-128:001** bæjarhóll bústaður
Túnakort 1918
- BO-128:002** heimild heygarður
Túnakort 1918
- BO-128:003** heimild heygarður
Túnakort 1918
- BO-128:004** heimild útihús
Túnakort 1918
- BO-128:005** heimild útihús
Túnakort 1918
- BO-128:006** heimild útihús
Túnakort 1918

- BO-128:007** heimild útihús
Túnakort 1918
- BO-128:008** heimild býli Vindheimar
"Upp af bænum, aðeins ofan við hann og utan við læk, sem rennur vestan hans, er stykki sem nefnt Vindheimar. Þar er það sem gamli bærinn var." - "Vindheimar voru suður af bænum, fyrir austan lækinn. Þar var stórþýfður mói og rústir eftir býlið. Nú er þar tún."
1707: "Mófellsstadakot Eistra. Önnur hjáleiga, kölluð öðru nafni Vindheimur. Bygð fyrir 50 árum ... Hagar, skógur, eldiviðartak og önnur hlunnindi eru óskift við heimaörðina." JÁM IV, 158. Kotið var metið á 5 hdr. Byggðin mun hafa staðið fram á 18. öld en landið þá aftur sameinað Mófellsstöðum. - BB II, 243
Ö-Mófellsstaðir + AV
- BO-128:009** heimild býli Réttarbakki
"Kotið stóð vestast í Mófellsstaðafloa, norður undir Andakílsá." 1707: "Eyðikot, byggt í heimalandi fyrir 50 árum. Varaði byggðin tvö ár." JÁM IV, 158
BB II, 243
- BO-128:010** heimild bústaður Móakot
"Vestur af bæ er flöt, sem heitir Móakotsflöt. Þar var gömul rúst ..."
"Mitt á milli Mófellsstaða og Mófellsstaðakots, er flöt, sem nefnist Móakotsflöt. Þar voru rústir eftir býli, en þess er ekki getið í heimildum."
Ö-Mófellsstaðir; BB II, 243
- BO-128:011** heimild Jórunnartættur
"... Jórunnartættur eru niðri í túninu."
Ö-Mófellsstaðir
- BO-128:012** örnefni Múshildargerði
Í túninu "er og Múshildargerði"
Ö-Mófellsstaðir
- BO-128:013** mannvirki legstaður Múshildarleiði
Í túninu "er og Múshildargerði, og í því stykki er Múshildarleiði. Það er þríhyrnt og upphlaðið."
Ö-Mófellsstaðir
- BO-128:014** örnefni kvíar Kvíaból
"...upp af bænum, neðan við Hjallhól, heitir Kvíaból."
Ö-Mófellsstaðir
- BO-128:015** tóftir býli Kaldárbakki
"Neðst í [Sandeyri] eru rústir, sem heita Kaldárbakki, því þar var eitt sinn býli." Syðst í Mófellsstaðafloa Kaldárbakki (efri) var húsmennskubýli með grasnyt í Mófellsstaðalandi í byggð 1891-99 og 1902-1905. - BB II, 243 Erlendur Jóhannsson (d. 1916) var húsmadurinn
Ö-Mófellsstaðir
- BO-128:016** tóftir sel Gljúfrasel
"... en utan við [Langaás], með ánni er Gljúfrasel. Þar eru tvennar seltættur. Þetta sel er á merkjum móti Mófellsstaðakoti."
Ö-Mófellsstaðir
- BO-128:017** tóft stekkur
Stekkjardalsbrúnir heita austast í Mófellinu "Neðan við brúnirnar er það nefnt Brekkur niður að löngum melhrygg ofan við bæina, og við innri enda hans er Stekkurinn ..."
Ö-Mófellsstaðir
- BO-128:018** varða eyktamark Miðmundavarða
"Framan í [Mófelli] er mjög gömul varða, sem heitir Miðmundavarða."
Ö-Mófellsstaðir

BO-129 Mófellsstaðakot

5 hdr. 1707. "Mofellstadakot ytra. Hjáleiga [frá Mófellsstöðum], kölluð öðru nafni Kolbeinstaðir. Bygt að vísu í 80 ár." JÁM IV, 157 Kolbeinsstaðir virðist hafa verið algengara nafnið fram yfir miðja 19. öld.

1918: 34.498 m² = 11 dagsl. 1/6 þýft. Garðar 842 m². "... land jarðarinnar nær ekki hátt upp í brekkurnar ofan og utanbæjarins, niður undan Mófelli, norðan Skarðsheiðar, en slær sér þó heldur til suðurs. Skiptast þar á mýrar, móar, valllendi, melar og holt, en neðan vegar er Mófellsstaðafloi, sem Mófellsstaðakot á hluta í." BB II, 235

BO-129:001 bæjarhóll bústaður

Túnakort 1918

BO-129:002 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-129:003 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-129:004 tóft sel Gljúfrasel

Móts við bæ eru Innri- og Ytri-Sellækur "en þegar þeir eru komnir saman, nefnast þeir Sellækur ... Út af Halabrún, út við Hornsá, heitir Hrafnssnös, og þar rétt innar er svo Gljúfrasel. Þar eru tvennar selrústir."

Svo er að skilja að önnur selrústin hafi verið frá Mófellsstaðakoti en hin frá Mófellsstöðum, en þetta er á merkjum milli bæjanna sbr. BO-128:016

Ö-Mófellsstaðakot

BO-130 Horn

12 hdr. 1707. Hvanneyrarkirkjuförð síðan 1420 að hún var lukt kirkjunni fyrir portio hennar, þá voru hús enginn - DI IV 286. Kirkjutungur hafa líklega tilheyrt Horni í upphafi og komist með býlinu undir kirkjuna. Þetta eru nú aðskilin lönd, hvort tveggja þó í eigu ríkissjóðs. - Horn á væna skák austan Hornsár neðan til, annars er hún á merkjum við Mófellsstaði. Kirkjutungugil er á merkjum milli Kirkjutungna og Hornslands en Álfsteinsá er á merkjum við Efra Hrepp. Horni fylgir Hornsengi, slægjuftak í Suðurengjum sunnan við Andakílsá. Ábúð með föstu aðsetri lauk 1975 en landið er ennþá nýtt.

1918: 23.843 m¹ = 7 1/2 dagsl. Garðar 634 m². "Landið er fremur ófrjótt neðan til, einkum mólendi, en eyrar með ám. Ofar skiptast á holt og hryggir, mýrarsund og vellendisbrekkur. Inn í Skarðsheiði, austan Skessuhorns (Heiðarhorns), gengur dalur, Hornsdalur, sem er allgróinn." BB II, 231

BO-130:001 bæjarhóll bústaður

Túnakort 1918

BO-130:002 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-130:003 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-130:004 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-130:005 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-130:006 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-130:007 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-130:008 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-130:009 tóft stekkur Stekkur

"Ofan við Safneyrarnar er langt holt, sem heitir Stekkjarás. Undir honum eru brekkur, sem heita Stekkjarbrekkur og í þeim eru rústir sem heita Stekkur ..."

Ö-Horn

BO-130:010 tóft sel Hvanneyrarsel

"... neðantil neðan við [Miðhól] er Hvanneyrarsel, eru það rústir eftir sel sem er nefnt þessu nafni um 1700."

1707: "Selstöðu hefur jörðin [Horn] fyrir sjálfa sig í heimalandi, hana má ábúandinn öðrum ljá, ef hann vill ei sjálfur brúka, og hefur það sjaldan gjört verið, en þá ske hefur, fyrir einhvörn góðvilja minni en xx álnir." JÁM IV, 156 'Hvanneyrarsels' er ekki getið í JÁM eða Jarðabréfum

Ö-Horn

BO-130:011 örnefni huldufólksbústaður Álfhóll

"Norðvestast í túninu er sérkennilegur hóll, sem nefndur er Álfhóll ..."

Ö-Horn

BO-130:012 örnefni kvíar Kvíahóll

"... neðst í túni er hólbunga, sívafin grasi og gróðri, sem heitir Kvíahóll."

Ö-Horn

BO-131 Efrihreppur

24 hdr. 1707. Efrihreppur á land milli Hrafnagils og Álfsteinsár, og engjaítak undan Innri-Skeljabrekku. Hreppskot, hjáleiga á 17. öld, í eyði fyrir 1687.

1920: 36.967 m² = 11 1/2 dagsl. 1/5 þýft, Garðar 560 m². "Undirlendi er fremur takmarkað neðan bungunnar [sem bærinn stendur undir og lokar Skorradal], þar eru mýrar og engjar, en þegar kemur upp fyrir bunguna, verður landið nokkuð jafnlent, skiptast þar á melar, móar, valllendi og mýrarteygingar. ... Hlíðin er allbrött upp til Skarðsheiðar og Miðfitjaskarðs, en víða gróin neðan til. Eru þar holt, ásar og melar með mýraflákum, mómum og vallendisbölum á milli ... Lax- og silungsveiði er lítilsháttar í Andakílsá." BB II, 224

BO-131:001 bæjarhóll bústaður

"Gamli bærinn í Efra-Hreppi var á hól suðvestur af Kvíalág þar til upp úr aldamótunum síðustu. Þá var hann fluttur þangað sem hann er nú."

Túnakortið sýnir bæjarstæðið eftir flutninginn líklega

Ö-Efrihreppur

BO-131:002 heimild útihús

Túnakort 1920

BO-131:003 tóftir býli Hreppskot

"Mýrin, sem nær frá túni að gílinu, heitir Túnmýri og utast í henni eru leifar eftir kot, sem þarna var. Er það nefnt Kotið eða Bælið." - "Býlið stóð vestur af bænum ... við túnblett út við læk." 1707: "Hreppskot.

Eyðihjáleiga byggð fyrst fyrir manna minni, en hefur í auðn verið yfir 20 ár." JÁM IV, 156

Ö-Efrihreppur; BB II, 243

BO-131:004 mannvirki rétt Hreppsrétt

"Norðan undir [Réttarási], á melunum, stendur Hreppsrétt, hlaðin úr grjóti." Hreppsrétt er skilarétt bæjanna sunnan Andakílsár og Skorradalsvatn

Ö-Efrihreppur

BO-131:005 heimild fjárhús

"Rétt utan við réttina [BO-131:004] voru gömul fjárhús vestur af Réttarás."

Ö-Efrihreppur

BO-131:006 heimild mógrafir Grafarmýri

"Nokkuð upp með Álfsteinsá, í Réttarás austanverðum, er Grafarmýri. Er þar mikið af gömlum mógröfum."

Ö-Efrihreppur

BO-131:007 tóftir sel Selskarð

"Í hrygginn, sem er framhld af Réttarás vestur af Sauðadal, er skarð sem heitir Selskarð, og sér móta þar fyrir rústum í skarðinu."

Ö-Efrihreppur

BO-131:008 heimild brú

"Við enda [Sauðahryggjarins], efst, er mýrarsund, sem heitir Brúarsund. Í gamla daga var sett hér brú, sem nú er að mestu sokkin."

Ö-Efrihreppur

BO-131:009 heimild leið Skarðsheiðarvegur
Skarðsheiðarvegur lá upp Sauðadal, austan í Réttarás en síðan vestan í Langahrygg á Kattarhryggi
og um Miðfitjaskarð suður yfir

Hkort

BO-131:010 örnefni kvíar Kvíalág
"Fyrir ofan túnið, í melunum, er alut sem heitir Kvíalág ..."

Ö-Efrihreppur

BO-131:011 örnefni stekkur Stekkjarlaut
"Fyrir ofan túnið, í melunum, er alut sem heitir Kvíalág, og upp af henni er Stekkjarlaut."

Ö-Efrihreppur

BO-132 Neðrihreppur

16 hdr. 1707. Engjaítak átti Neðri Hreppur "á flæðiengi því, sem liggur við Andakólsá, framundan Innri Skeljabrekku og kallað er Neðra-hrepps engi." JÁM IV, 155, en það gekk til Efra Hrepps fyrir allmörgum árum.
- Hreppskot, afbýli 1867-86.

1920: 63.535 m² = 19 2/3 dagsl. allt slétt. Garðar 1923 m². "Undirlendi er hér fremur flatt, eyrar með ánni, ofar að mestu mýrlendi og stöku melabungur, hlíðin aflíðandi að mestu, allgróin móa- og vallendisgróðri með holtum og bungum. Lax- og silungsveiði er dálítill í Andakólsá." BB II, 237

BO-132:001 bæjarhóll bústaður
íb.hús byggt 1913, úr steypu og timbri.

Túnakort 1920

BO-132:002 heimild útihús
Túnakort 1920

BO-132:003 heimild útihús
Túnakort 1920

BO-132:004 heimild útihús
Túnakort 1920

BO-132:005 heimild útihús
Túnakort 1920

BO-132:006 heimild útihús
Túnakort 1920

BO-132:007 tóft fjárhús Sauðhúsbörð

"Upp af Breiðumýri fer landið hækkandi og heita þeir hjallar Sauðhúsbörð. Þau eru fyrir neðan gömlu fjárhúsin og sjást leifar þeirra."

Ö-Neðrihreppur

BO-132:008 tóft heygarður Guðnatóft
"Guðnatóft er vestur af bæjarhúsinu í Neðra hreppi í túninu þar. Hún er nú lítill hóll, en er þannig til komin að maður að nafni Guðni er bjó í Hvammi í Skorradal, heyjaði á Hvammsengi og fékk að setja heyið upp þarna."

Ö-Neðrihreppur

BO-132:009 heimild býli Hreppskot
"Í túninu í Neðra Hrepp var býli áður, sem hét Hreppskot, í stefnu á Ausu frá bænum séð. Þar var búið rétt fyrir aldamót." Í Hreppskoti var búið 1867-86 - BB II, 243

Ö-Neðrihreppur, AV

BO-132:010 tóftir sel
"Í Einiberjahvömmum, alveg niður við lækinn eru tættur eftir mannvirki, sennilega sel frá Neðra Hreppi."

Ö-Neðrihreppur, AV

BO-133 Hálsar

16 hdr. 1707. Fyrst getið 1369 við jarðakaup. Skálholtsstólsjörð síðan 1563, seld 1799.

1918: 41.518 m² = 13 dagsl. Garðar 925 m² + Húsatún 4261 m² = 1 1/3 dagsl. "Bærinn er suðaustan undir melabungum og ásum, sem aðskilja Andakíl og Skorradal, Fossamelum. Hallar landi þar til suðausturs að Andakílsá, og stendur bærinn í brekkuhalli ... og er land þar nokkuð aðkreppt. ... Hálsaland er ásótt mjög. Í norðausturhorni landsins í Hetkjarri er dálítið kjarr. Ásarnir eru víða blásnir að ofan, en annars vaxnir móa- og vallendisgróðri og mýrarsund á milli. Er nær dregur ánni, verður samfelldara votlendi, sem nú er framræst og ræktað sem tún. Silungsveiði var í Andakílsá áður en hún var virkjuð."

BO-133:001 bæjarhóll bústaður

".. Bæjarhóll er í heimatúninu niður við ána þar sem bærinn var áður en hann var færður upp, þangað sem hann er nú."

Túnakort 1918; Ö-Hálsar, 2

BO-133:002 heimild útihús

"Í kring um gömlu fjárhúsin er Húsatún."

Túnakort 1918; Ö-Hálsar, 2

BO-133:003 heimild vað Engjavað

"... Engjavað var við klappirnar neðan við [Engjanes og Engjaneshyl]. Vestan við nesið kemur svo í ána lækur sem heitir Engjalækur."

Ö-Hálsar, 1

BO-133:004 örnefni sel Selás

"Vestan við Kýrmúlasundið (vestra) er ás skógivaxinn, sem heitir Selás. Vestan við ásin er gil, sem heitir Selgil, en það kemur sunnan við Kálfabót ... og Grafarmel, sem er niður af Selásnum ..." "Engjalækurinn ... kemur úr Selgilinu [sem er] vestan við Kálfabótarskóginn."

Ö-Hálsar, 1

BO-133:005 örnefni mógrafir Grafarsund

"Grafarsund er vestan við Engjalæk upp af Flóðunum." sbr. Grafarmelur "sem er niður af Selásnum."

Ö-Hálsar, 1

BO-133:006 heimild fjárhús

"Suður af [Votasundi] er Miðhóll og Miðhólslaut, er þá komið að Húsás, en það er ásin, sem fjárhúsin voru undir, og bæjarmegin við fjárhúsin er holt, sem heitir Húsholt, og nú hafa fjárhúsin verið flutt utan í það." - "Landbrotið ... rennur túnmegin við Flóðin en vestan við Fjárhúsin."

Ö-Hálsar, 1

BO-133:007 heimild leið

"Gamli vegurinn niður að Andakílsá lá þar milli [Stórahóls og Magnúsarhóls]." - "Við suðurenda Kinnarinnar er Faldakriki, þar lá vegurinn ..." - "Bjöllás ... er norður af Landbrotinu milli Húsasunds og vegarins, sem áður var farinn. Niður þennan ás lá slóði, sem stundum var farinn."

Ö-Hálsar, 2

BO-133:008 varða landamerki Digravarða

"... uppi af Merkjalág á há kinnarbrún er merkjavarða, sem heitir Digravarða."

Ö-Hálsar, 2

BO-133:009 örnefni kolagröf Kolás

"Þegar hálsinn hækkar aftur suður af Faldakrika heitir hann Kolás og heldur þaví nafni alla leið suður að Andakílsá. Að vestan við Landbrotið er hvammur undir ásnun, sem heitir Kolasund."

Ö-Hálsar, 2

BO-133:010 örnefni mógrafir Mómýri

"Heldur utar á [Kolásnum], en móts við fjárhúsin, er Mómýri."

Ö-Hálsar, 2

BO-133:011 varða Kolásvarða

"... á há-Kolás var varða, sem hét Kolásvarða."

Ö-Hálsar, 2
BO-133:012 heimild vað Hálsavað
 "Hálsavað er ánni rétt neðan við bæinn og liggur það yfir á Mófellsstaðaflóann."
 Ö-Hálsar, 2

BO-134 Grund

Nýbýli á stekkjarsæði frá Vatnsenda, stofnað af Brynjólfi biskupi Sveinssyni og ætlaði hann það fyrir ekkju sína. Til Grundar var lagður þriðjungur af Vatnsendalandi og land í Mófellsstaðaflóa og Indriðastaðaflóa. Nefndist jörðin Nýjagrund, Biskupsgrund og Vatnsendagrund.

1918: 83.646 m² = 26 dagsl. Garðar 1937 m². "Með [Andakílsá] eru vallendis og malareyrar, þá votlendi og móar, en síðan ganga kjarrivaxnir ásar upp í Grundarháls, og eru mýrarsund á milli og melaflákar. Hálsinn er lítt gróinn hið efra og klettóttur í Kýrmúla, en skógarkjarr í hlíðinni ofan bæjar. Silungsveiði er í Skorradalsvatni og var einnig fyrrum í Andakílsá." BB II, 227

BO-134:001 bæjarhóll bústaður
 Bærinn var byggður á stekkjarsæði frá Vatnsenda

Túnakort 1918

BO-134:002 tóft hálfkirkja Bænhústóft
 "Austast í túninu er Bænhústóft og kringum hana er Bænhúsvöllur, öðru nafni Krosshúsvöllur." - "Bænhús Brynjólfs biskups er enn sýnt í túninu skammt A við núverandi íbúðarhús." OV 1990, 1707: Hjer er hálfkirkja, reist í fyrstu af biskupinum Mag. Brynjólfi og um hans daga og allt til fárra ára voru hjer tíðir veittar, þegar heimamenn og nábuar voru til altaris. En í næstu 12 ár hafa hjer aldrei tíðir flutst; JÁM, IV, 170.

. "Tóftin snýr N-S, er opin til S með þykkan og bogadreginn N gafl. Utanmál 5x7 m, veggir um 1,5-2 m á þykkt, innanmál 2x3,5 m - Davíð Pétursson, Grund, 10.7.1990 (Dagb. OV 1990, s. 46)

Ö-Grund, 2; Dagb. OV 1990, s. 46

BO-134:003 heimild útihús
 Túnakort 1918

BO-134:004 heimild útihús
 Túnakort 1918

BO-134:005 heimild fjárhús
 "... allt upptúnið [er kallað] Fjárhúsvöllur."

Túnakort 1918; Ö-Grund

BO-134:006 heimild rétt
 "Upp af túninu er ás sem heitir Bæjarás. Við austurenda hans niður við Bjarlækinn er slétt flöt, sem heitir Réttarflöt. Þar var rétt."

Ö-Grund, 3

BO-134:007 heimild sel Selhóll
 "Ofan við Bæjarásinn, út við lækinn er skógarhóll, sem heitir Selhóll. Mun þar hafa verið sel frá Grímastöðum, sem finna má í gömlum skjölum."

Ö-Grund, 3

BO-134:008 örnefni stekkur Stekkjarás
 "... Stekkjarás er Skógarás, sem liggur meðfram [Stekkjars]læknum að vestanverðu."

Ö-Grund, 4

BO-134:009 örnefni stekkur Stekkjarholt
 "Austan við Grafarmýrina heima við tún er Stekkjarholt."

Ö-Grund, 4

BO-134:010 örnefni mógrafir Grafarmýri
 "Austan við Grafarmýrina heima við tún er Stekkjarholt."

Ö-Grund, 4

BO-134:011 heimild huldufólksbústaður Vindhóll

"Norðarlega í [Langás] utan við Krubbulæk, móts við Stórabergstaglið er hár hóll, sem heitir Vindhóll. Þar búa álfar."

Ö-Grund, 5

BO-134:012 heimild fjárhús

Eftir Löngulág rennur Löngulágarlækur "Hann rennur niður hjá gömlu fjárhúsunum, breytir þar um nafn og heitir þá Húsálækur." etv sama og 005

Ö-Grund, 5

BO-134:013 heimild vað Ósvald

"Rétt upp við vatn er Ósvald á ánni ..."

Ö-Grund, 6

BO-134:014 heimild vað Steinsvald

"Rétt upp við vatn er Ósvald á ánni, og næsta vald þar fyrir neðan er Steinsvald. Það er á þjóðveginum rétt fyrir neðan brúna."

Ö-Grund, 6

BO-134:015 heimild vað Brot

"Vald, sem nefnt var Brot, var ofan við svonefndan Kirkjuvaldshyl, sem er út af neðri hluta Ósmóans."

Ö-Grund, 6

BO-134:016 heimild vað Kirkjuvald

"Vald, sem nefnt var Brot, var ofan við svonefndan Kirkjuvaldshyl, sem er út af neðri hluta Ósmóans. Kirkjuvald var neðan við hylinn." - "Kirkjuvald er á leið til Hvanneyrarkirkju."

Ö-Grund AV; Ö-Grund, 6

BO-134:017 örnefni Húsás

"Vestan við Löngulág ... er stór ás, sem heitir Húsás. Sunnan í enda hans er Húsatún, afgirt stykki. ... Húsasund er vestur af Húsatúni og hallar mót vestri."

Ö-Grund, 6

BO-134:018 heimild mógrafir Grafarhringur

"Að vestan við [þjóð]veginn, suðvestur af Norðlingasundi er Grafarhringur. Hann nær niður að á." Grafarhringur er engi og þar voru mógrafir -

Ö-Grund, 6; AV

BO-134:019 örnefni Norðlingasund

"Að vestan við [þjóð]veginn, suðvestur af Norðlingasundi er Grafarhringur."

Ö-Grund, 6

BO-135 Vatnsendi

40 hdr. 1707. Vatnsendi var 40 hdr jörð þar til Grund var stofnuð um miðja 17. öld á þriðjungi af landi Vatnsenda. Í staðinn fékk Vatnsendi landsvæði í Indriðastaðaflóa/Mófellsstaðaflóa, sem síðan nefndist Vatnsendaengi.

1918: 51.227 m² = 16 dagsl. 2/3 þýft. Garðar 954 m². "Fyrir Vatnsendalandi má segja, að undirlendi sé allt þrotið, túnið liggur í brekku móti suðri. Hlíðin verður brattari eftir því sem austar dregur, og um merkin verða klettur í brúnum og gróðurlítið sem og hið efra. Annars er hér kjarrgróður víða, en valllendis og móagróður í rjóðrum. ... Silungsveiði er í Skorradalsvatni." BB II, 241

BO-135:001 bæjarhóll bústaður

Túnakort 1918

BO-135:002 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-135:003 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-135:004 tóftir stekkur Stekkur

"Utan við Stekkjargilið eru miklar rústir, sem nefndar eru Stekkur."

Ö-Vatnsendi, 1
BO-135:005 örnefni Húsagil
 "Næst fyrir utan túnið er gil, sem heitir Húsagil."
 Ö-Vatnsendi, 1
BO-135:006 örnefni Húsahóll
 "Austan við [Bæjarklett] er grænleitur hóll, sem heitir Húsahóll."
 Ö-Vatnsendi, 2
BO-135:007 örnefni kolagröf Kolhóll
 "Upp og vestur af núverandi fjárhúsum er hóll, sem heitir Kolhóll."
 Ö-Vatnsendi, 2
BO-135:008 tóftir Leiti
 "Vestan við [Mjógrundargil] er grasi vaxin hæð með rústum á, sem heitir Leiti."
 Ö-Vatnsendi, 2
BO-135:009 heimild bænhús
 1.2.1369: [Snorri Torfason kaupandi jarðarinnar skyldi] suara þvilikum spællum sæm a hæfði vordit bænhusinu aa vatzænda oc þui sem þi til hæyrði jnnan sigh; DI III 251

BO-136 Hvammur

20 hdr. 1707. Hvammur átti engjaítak, Hvammsengi, í landi Innri-Skeljabrekku og taldist það 4 hdr af jarðarverðinu. Búskap lauk í Hvammi 1957 og hefur Skógrækt ríkisins landið á leigu síðan og rekur skógrækt.
 1918: 36.826 m² = 11 1/2 dgs. 1/2 þýft. Garðar 709 m². "Hvammsland er sunnan í Skorradalshálsi, sem hér er víðast mjög brattur og með klettum í brúnum. Neðan hlíðarróta er aflíðandi brekka, alllöng, en undirlendi ekki annað að kalla. Austast í landinu gengur allhá bunga fram frá hálsinum. Er bærinn í hvammi sem myndast af hálsinum og bungunni ... Í Hvammsland hefur verið sáð lúpínu, sem sáir sér um hlíðina allt upp í kletta. Í undirhlíðum skiptist á vall- og votlendi með runnum á víð og dreif. ... Silungsveiði er í Skorradalsvatni." BB II, 232

BO-136:001 bæjarhóll bústaður
 Starfsmannahús Skógræktarinnar, b. 1966-77 er á gamla bæjarstæðinu
 Túnakort 1918
BO-136:002 heimild útihús
 Túnakort 1918
BO-136:003 heimild útihús
 Túnakort 1918
BO-136:004 heimild útihús
 Túnakort 1918
BO-136:005 tóft Hof
 "... niðri á túninu er hringmynduð tóft, sem kölluð er Hof."
 Ö-Hvammur, 1
BO-136:006 tóftir Stekkatún
 "Upp af Ennum er Stekkatún, slétt flöt ... Í Stekkatúninu eru grónar tættur. Stekkurinn er aftur á móti rétt fyrir vestan túnið ..."
 Ö-Hvammur, AV
BO-136:007 tóftir stekkur Stekkur
 "Upp af Ennum er Stekkatún, slétt flöt ... Í Stekkatúninu eru grónar tættur. Stekkurinn er aftur á móti rétt fyrir vestan túnið. Melarnir eru milli hans og túnsins. Á Stekknum eru líka tættur."
 Ö-Hvammur, AV
BO-136:008 heimild leið Efrigata
 "Brekurnar eru snarbrattar og skógi vaxnar; slóð lá undir þeim, nefnd Efrigata."
 Ö-Hvammur, AV
BO-136:009 varða Varða

"Fyrir ofan Stekk og austan við Ennið er helluhlaðin varða, nefnd Varða. Efrigatan lá rétt hjá henni."

Ö-Hvammur, AV

BO-136:010 Þjóðsaga

Skorradalsormur

Um miðja 15. öld gaf auðugur bóndi í Hvammi í Skorradal Ingibjörgu dóttur sinni gullhring. Hún geymdi hann í tréski og lagði brekkusnigil á til að gullið skyldi vaxa. Óx hann ákaflega svo leggja varð í kistu og loks varð að fleygja kistunni með gulli og ormi í Skorradalsvatn. Þar varð hann að ófreskju og sáust ýmsir hlutar hennar af landi. Nálægt 1600 sá maður á leið suður yfir Bröttubrekku í tunglsljósi að ormurinn teygði kryppuna svo hátt að loft var að sjá í milli fjallanna. Þorðu menn lítt til silungsveiða er svo var komið. Séra Hallgrími Péturssyni í Saurbæ tókst loks að binda orminn niður á báðum endum og í miðjunni en þó hefur hann nokkrum sinnum látið sjá sig á undan illveðrum."

ÍV, 128; ÞJÁ I, 133; Þjóðsögur og munnmæli, 370-72

BO-137 Dagverðarnes

16 hdr. 1707. Einnig Dögurðarnes. Digranes er þó talið upphaflegri mynd á nafni bæjarins - HÞ í Árb 1923, 36. Sögn í dalnum er að Þorgils Hölluson og félagar hafi snætt dagverðinn, áður en þeir réðu til atlögu við Helga Harðbeinsson í selinu á Sarpi, á nesi þessu - Árb. 1884-85, 92 nmgr. 2. Gunnarseyri tómthús 1890-1912.

1918: 32.170 m² = 10 dagsl. þýft 2/3. Garðar 686 m². "... fram í vatnið, gengur frá hálsinum há, breið og brött bunga, ávöl að framan sem myndar nes fram í vatnið. ...bærinn stendur hátt í hlíðinni á hjalla, sem myndast á bungunni, og verður þar dálítið vik inn í hálsinn. Nesið er skógivaxið, svo og hlíðarnar sín hvoru megin við bæinn. Annars skiptast á holt og vallendisbrekkur. Raftskógur var hér enn í byrjun 18. aldar. Hér var gott berjaland. Hið efra á hálsinum skiptast á mýrarsund og móabörð með holtum á milli. Klettabrún er hér engin, en hálsinn aflíðandi. Með vatninu eru á stöku stað eyrar ... Slingsveiði er í Skorradalsvatni."

BO-137:001 bæjarhóll bústaður

Túnakort 1918

BO-137:002 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-137:003 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-137:004 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-137:005 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-137:006 tóft stekkur Fornistekkur

"Gamlistekkur er vestan við Stekkjartungu um hana miðja ... ætíð nefndur Fornistekkur. Hann er niður af Skolladal, við lækinn þar. Þar er rúst nokkuð greinileg."

Ö-Dagverðarnes, AV

BO-137:007 örnefni Torfholt

"Heldur utar en Gamlistekkur og Torfholt er Ytristekkur ..."

Ö-Dagverðarnes, 1

BO-137:008 heimild stekkur Ytristekkur

"Heldur utar en Gamlistekkur og Torfholt er Ytristekkur, og utan við hann er lækur, sem heitir Kaldilækur."

Ö-Dagverðarnes, 1

BO-137:009 tóftir

"Heldur utar en Gamlistekkur og Torfholt er Ytristekkur, og utan við hann er lækur, sem heitir Kaldilækur. Hann er austast úr Höfðanum sem fyrr getur. Við Kaldalæk eru rústir." eða eru þetta rústirnar af Ytrastekku?

Ö-Dagverðarnes, 1

BO-137:010 örnefni Húsamýri

"Vestur eða útsuður frá fjárhúsunum er Húsamýri."

Ö-Dagverðarnes, 3

BO-137:011 örnefni kvíar Stöðulgil

"Þegar komið er yfir Stöðulgilið er fast neðan túns Húsaholt."

Ö-Dagverðarnes, 2

BO-137:012 örnefni Húsaholt

"Þegar komið er yfir Stöðulgilið er fast neðan túns Húsaholt."

Ö-Dagverðarnes, 2

BO-137:013 heimild brunnur Brunntunga

Í túninu var "Brunntunga, niður og austur af bænum. Þar var brunnur."

Ö-Dagverðarnes, 3

BO-137:014 tóftir bústaður Gunnarshús

Vestan við Gunnarseyri er Stekkjarbunga "Neðat í henni, efst á eyrinni, eru Gunnarshús. Þar eru tættur eftir býli, sem hér var um tíma."

Einnig Gunnarseyri eða Gunnarshóll. Tómtús þetta var undir Stálpastaðamerkjum. "Lifði fólkið á garðrækt og veiðiskap. Héslt byggðin 1890-1912." BB II, 243

Ö-Dagverðarnes, 1

BO-138 Stálpastaðir

8 hdr. 1707. Búskap lauk 1946 og hefur verið eign Skógræktar ríkisins frá 1951.

1918: 27.961 m² = 8 2/3 dagsl. 2/3 þýft. Garðar 1054 m². "Land Stálpastaða er í suðurhlíð Skorradalsháls. Undirlendi er hér ekkert teljandi og erfitt um slægjur og útgræðslu túns. ... Hér hefur löngum verið vænn skógur, 1707 var hér skógur til kolagjörðar og eldiviðar nægur og enn tekinn raftviður til húsabóta. ... Tún var tæpir 4 ha, en nú hefur verið plantað í það trjám."

BO-138:001 bæjarhóll bústaður

"Bærinn var í dálitlum hjalla neðarlega í hlíðinni, vestarlega í landi jarðarinnar. Hús eru nær horfin. Enn stendur þó fjóshlaða, sem innréttuð var sem svefnskáli skógræktarmanna." BB II, 239

Túnakort 1918

BO-138:002 heimild útihús

"Bærinn var í dálitlum hjalla neðarlega í hlíðinni, vestarlega í landi jarðarinnar. Hús eru nær horfin. Enn stendur þó fjóshlaða, sem innréttuð var sem svefnskáli skógræktarmanna." BB II, 239

Túnakort 1918

BO-138:003 heimild útihús

"Bærinn var í dálitlum hjalla neðarlega í hlíðinni, vestarlega í landi jarðarinnar. Hús eru nær horfin. Enn stendur þó fjóshlaða, sem innréttuð var sem svefnskáli skógræktarmanna." BB II, 239

Túnakort 1918

BO-138:004 heimild rétt Stálpastaðarétt

"Á [Markeyri] eru leifar gamallar skilaréttar, Stálpastaðaréttar, sem reyndar er nefnd Markeyrarrétt í landamerkjabréfi Háafells. Þessi rétt var lögð niður 1886 þegar Oddsstaðarétt var tekin í notkun."

"Forn skilarétt, Stálpastaðarétt, var á lítilli eyri við vatnið á austurmerkjum Stálpastaða, Markeyri, en hennar sjást nú engin merki vegna vegagerðar."

Ö-Stálpastaðir, 1; BB II, 239

BO-138:005 heimild stekkur Gamlistekkur

"Beint upp af Svartakletti er Gamlistekkur, og utan við hann og Svartaklett er Síngil."

Ö-Stálpastaðir, 1

BO-138:006 tóft stekkur Litlistekkur

"Beint upp af Svartakletti er Gamlistekkur, og utan við hann og Svartaklett er Síngil. Austan við gilið, hærra en Gamlistekkur, er leiti í hlíðinni, sem nefnt er Litlistekkur. Þar er tóft á leitinu."

Ö-Stálpastaðir, 1

BO-138:007 örnefni kolagröf Koleyri

- Ö-Stálpastaðir, 1
BO-138:008 heimild kvíar
 "Þar ofar [en Koleyri], austan undir túninu eru kvíar."
 Ö-Stálpastaðir, 1-2
BO-138:009 örnefni sel Selslakki
 "Austan við Síngil, upp af Stekknum, er slakki í brúnina, sem heitir Selslakki."
 Ö-Stálpastaðir, 2
BO-138:010 örnefni Húsatún
 "Húsatún var niður undan fjárhúsunum."
 Ö-Stálpastaðir, 2
BO-138:011 heimild brunnur Brunnflöt
 "Brunnflöt var nefnd slétt flöt fyrir ofan veginn. Hana sléttaði Árni Kristjánsson, var hún kennd við gamlan brunn, sem þar var."
 Ö-Stálpastaðir, AV
BO-138:012 örnefni Valagerði
 Í Örnefnastofnun er varðveittur lauslegur uppráttur af Stálpastaðalandi með númerum sem vísa á örnefni skv. meðfylgjandi skrá, gerður af Helga Benónýssyni. Þar er merkt Valagerði skammt fyrir ofan bæinn og virðist utantúns en engar skýringar eru gefnar á nafni þessu.

BO-139 Háafell

12 hdr. 1707. Skálholtsstólsjörð. Ábúð lauk 1968 og er landið nýtt frá Snartarstöðum í Lundarreykjadal, mest til beitar.

1918: 37.492 m² = 11 2/3 dagsl. 1/5 þýft. Garðar 867 m². "Undirlendi er nær ekkert. Hlíðin er há og víða skógi vaxin, en rjóður með vallendis- og móagróðri inn á milli. Höfðu rjóður í skóginum verið brotin til túnræktar áður en búskap lauk. ... Silungsveiði var sunduð í Skorradalsvatni." BB II, 229

BO-139:001 bæjarhóll bústaður
 Á bæjarstæðinu stendur íbúðarhús úr timbri, byggt 1930

Túnakort 1918

BO-139:002 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-139:003 heimild útihús

í túnauka, rétt ofan við gamla túngarðinn

Túnakort 1918

BO-139:004 heimild túngarður

1918: Tún girt gömlum hrundum garði - mótar fyrir á loftmynd í BB II, 229 - "Túnið á Háafelli var girt grjótgardi frá tíð Guðmundar Þorvaldssonar ..."

Ö-Háafell

BO-139:005 tóftir sel Sel

Út fyrir Stekkjargilið er skógi vaxið svæði "en með litlum nöfnum fyrr en kemur út að gili, sem heitir Selgil ... Utan við Selgilið er skógurinn nefndur Sauðhúshlíðar, upp af þeim eru skóglausir móar, sem nefnast sel."

"Sel: Gamlar húsarústir og smá túnleifar frá fortíð." Helgi Benónýsson á lista með upprætti af örn. í Háafellslandi í Örnst. Í svörum við spurningum er haft eftir honum að þarna séu nú (1979) "miklar rústir, eins og þar hefði verið borg."

Ö-Háafell

BO-139:006 mannvirki laugarhús

"... upp af [Laugareyri] er laug, þar sést enn votta fyrir rústum af kofa þeim, em Guðmundur Þorvaldsson notaði við gígarlækningar sínar."

"... hér er laug, sem Guðmundur Þorvaldsson, bóndi í Háafelli á 19. öld, notaði til lækninga." BB II, 249

- Ö-Háafell
BO-139:007 örnefni stekkur Gamlistekkur
 "Þar sem [Stekkjargil] rennur í vatnið heitir Stekkjareyri ... Stekkjargilið kemur upp í tvennu lagi og sameinast neðan við miðja hlið og heitir tungan sem þarna myndast Stekkjartunga." ... "Gamlistekkur er skóglaus blettur niður við vatn í Bótinni, út við Stekkjargilið."
- Ö-Háafell
BO-139:008 örnefni lambhús Lambhúslækur
 Miðmorgunsbrekka "nær alveg að Lambhúslæk, en hann rennur ... austan við túnið og er á köflum nefndur Lambhúsgil, þó lítil sé sú gilmyndun."
- Ö-Háafell
BO-139:009 örnefni Miðgerði
 Vestan við Harðhauslout og Miðgerði er Fjósalág. Í Svörum við spurningum segir HB að engar garðleifar sjáist kringum Miðgerði
- Ö-Háafell
BO-139:010 örnefni fjós Fjósalág
 Vestan við Harðhauslout og Miðgerði er Fjósalág
- Ö-Háafell
BO-139:011 heimild traðir
 "Í gegnum túnið liggja gamlar traðir frá tíð Guðmundar Þorvaldssonar."
- Ö-Háafell
BO-139:012 örnefni Sauðagerði
 "Austast í túninu, meðfram grjótagarðinum, heitir Sauðagerði."
- Ö-Háafell
BO-139:013 heimild fjárhús Fjárhúsenni
 "Austast í túninu, meðfram grjótagarðinum, heitir Sauðagerði. Þá er nanflaus spilda, en efst í túninu eru tvær bungur, sem heita Fjárhúsenni." - Sama og 002?
- Ö-Háafell
BO-139:014 örnefni hesthús Hesthúseyri
 "... fyrir utan [túnið], við vatnið [er] eyri, sem heitir Hesthúseyri."
- Ö-Háafell
BO-139:015 heimild Bjarnarkofi
 "... fyrir utan [túnið], við vatnið [er] eyri, sem heitir Hesthúseyri. Upp af henni er kallað Bjarnarkofi, þar er nú hesthús." - Mögulegt er að Bjarnarkofi hafi verið hesthús og eyrin dragi nafn af því
- Ö-Háafell
BO-139:016 örnefni Sauðhúshlíð
 Út fyrir Stekkjargilið er skógi vaxið svæði "en með litlum nöfnum fyrr en kemur út að gili, sem heitir Selgil ... Utan við Selgilið er skógurinn nefndur Sauðhúshlíðar, upp af þeim eru skóglausir móar, sem nefnast sel."
- Ö-Háafell
BO-139:017 heimild leið
 "Fra Fitjars nabogård mod vest ligger en vej over den smalle og ikke særlig besværlige Skorradalshals ind til den indre del af Lundarreykjadal - denne vej valgtes, som det ses af Laxd., på toget mod Helge Hardbenssøn."
 Kaalund I, 310

BO-140 Fitjar

30 hdr. 1707. Bakkakot hjáleiga b. á 17. öld var 10 hdr eða 1/4 af óskiptu landi en 1894 var hún seld undan Fitjum. Fitjakot/Tungukot, hjáleiga í byggð á seinni hl. 17. aldar. Annað Fitjakot (á öðrum stað) í byggð 1852-55 og húsmennska með grasnyt 1884-1917 og þá oftast kallað Narfakot. Fitjar eiga land þvert yfir dalbotninn af Skorradalshálsi og suður um yfir á Botnsheiði. Fitjar eiga skógarítak í Vatnshornshlíð. Fastri búsetu lauk 1981 en skógarbúskapur í undirbúningi.

1918: 63.243 m² = 19 1/2 dagsl. 1/4 þýft. Garðar 917 m². "Þóttu þar góðar engjar, vallendisbakkar með ánni, en mýri milli þeirra og grunda í hlíðarrótum. Fitjahlíð, en svo nefnist hlíðin framan Háafells fram að Fitjum, er skógivaxin ... Ofan bæjar og fram að Sarpi ... er hlíðin skóglaus, og skiptast þar á melholt og vallendisgróður, en á hálsinum, sem víðast er gróinn ... Silungsveiði er í Skorradalsá." BB II; 226

BO-140:001 bæjarhóll bústaður

Austan við kirkjugarðinn. Af loftmynd í BB II, 226 að dæma hefur tún verið sléttað yfir hólinn

Túnakort 1918

BO-140:002 hús kirkja

FITJAR Í SKORRADAL (B) -Nikulási (LUNDSANNEXÍA)

c. 1200: Kirknaskrá Páls, DI XII 10.

[1358]: ä þridiung j heimalanndi

Þanngat liggia vij bæir ad tijunndum oc lysitollum

Þar skal vera heimilisprestur; Máld DI III 124

[1367]: a þridiung j heima lande. xxc. ix kyr

Alltt annad suo sem Vilchinsbok jnnehelldur; Hítardalsbók DI III 222

1397: a þridiung j heimalanndi .xxc.

Þangad liggia vnder vij bæer ad tiundum oc lysitollumm.

Þar skal vera heimilisprestur.

Jtem lagdi Jon til Bænhvs af Sarpi kv oc .vj. ær. skal þar lukast af vj aurar j offur.

kirkian a .vjc. j Digranesi.

Jtem gaf Sumarlidi Einarsson ij asaudar kugildi; Máld DI IV 119

1575: á Sarp og Gilstreymi, þriðjung í heimalandi eð 20 hndruð samkvæmt einni gerð máld. Máld DI XV 625

1667: Getið til að skipt hafi verið á 6 hdr í Digranesi og Gilstreymi - Vísitasía

1825: Gilstreymi selt

16.11.1907: Lundar- og Fitjasóknir lagðar til Hestþinga; (PP, 123) [lög]

- Núv. Kirkja byggð 1896-97 og vígð 1898. Hún er úr timbri, járnklædd á hlöðnum grunni, turnlaus, en krossmark á vesturgafli, 5 x 3,5 m á stærð. Er hún mjög tekin að feyskjast. - Fitjakaleikur er á Þjms. - BB II, 219

BO-140:003 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-140:004 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-140:005 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-140:006 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-140:007 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-140:008 örnefni Smalagerði

"Smalagerði er neðst og austast [í túninu] fyrir austan lækinn, en neðst í Smalagerði er Kvíatóft ..."

Ö-Fitjar

BO-140:009 tóft kvíar

"Smalagerði er neðst og austast [í túninu] fyrir austn lækunn, en neðst í Smalagerði er Kvíatóft, sést þar enn fyrir rúst." - "Kvíar voru á flöt við ána."+ svar Helga Benediktssonar til Örnefnast

Ö-Fitjar

BO-140:010 heimild fjós

Yfir lækinn neðst í túninu er klettur sem "hét áður Strókur þó nú sé hann opt nefndur Fjósaborg, af því að þar var fjós fyrir eina tíð." Tæplega það sama og 006 eða 007

Ö-Fitjar

BO-140:011 heimild heygarður

"Austan við kirkjuna er heygarður."

Ö-Fitjar; Túnakort 1918

BO-140:012 tóft skotbyrgi Skothús

"Rétt utan við [Hvítaklettsgil] er kofarúst, sem heitir Skothús, þar var verið við fuglaveiðar hér áður fyrr." -

"Skothúsið var á vatnsbakkanum. Á vetrum, þegar ís var á vatninu var látið æti út á ísinn fyrir refi og legið svo í skothúsinu. Lítið sést fyrir þessu mannvirki nú (1971) aðeins smáhola í bakkann." AV

Ö-Fitjar + AV

BO-140:013 örnefni smiðja Smiðjuhóll

"Smiðjubali var þar austan við Prett [læk] en vestan við hann var Smiðjuhóll, þar sem hesthús og hlaða standa nú."

Ö-Fitjar

BO-140:014 örnefni fjárhús Fjárhúsvöllur

"Út með hlíðinni heitir Grjóthlíð og Fjárhúsvöllur náði inn að Prett [læk]"

Ö-Fitjar

BO-140:015 örnefni Gerði

"Út með hlíðinni heitir Grjóthlíð og Fjárhúsvöllur náði inn að Prett [læk], Trumba var efsta stykkið í Fjárhúsvelli og vestan við það heitir Gerði."

Ö-Fitjar

BO-140:016 örnefni sel Selhóll

"Þá er eins og 100 m frá vatninu hóll nokuð utar, sem heitir Selhóll og heldur utan við hann heitir Selgil."

Ö-Fitjar

BO-140:017 heimild kolagröf Brunabót

"Skógurinn kringum Selhól frá Selgili inn að Hvítaklettsgili heitir Brunabót. Hafði kviknað í honum við kolagjörð."

Ö-Fitjar

BO-140:018 örnefni kvíar Kvíafoss

"... neðsti fossinn á ánni heitir Kvíafoss."

Ö-Fitjar

BO-140:019 örnefni geitakofi Kiðhúsballi

"Þegar komið er rétt út fyrir Selgilið er balli sem heitir Kiðhúsballi." + Kiðhúsbalagil + Kiðhúseyri

Ö-Fitjar

BO-140:020 hleðsla samgöngubót Vegggil

Í Vegggil (sem svo er nefnt frá Háafelli) féll um 1915 smáskriða "niður smálækjarskorning og svipti burt götunni og gróf djúpan skurð niður, þar hlóð Stefán [Guðmundsson á Fitjum] vegg í það og lét svo gilið bera að því sand og möl, þangað til gatan var aftur orðin eins og hún var áður fyrr. Svo er enn spölur að Djúpagili. En utan við það eru flatir fyrir ofan gömlu götuna sem heita Einiberjaflatir"

Ö-Fitjar

BO-140:021 heimild leið

Í Vegggil (sem svo er nefnt frá Háafelli) féll um 1915 smáskriða "niður smálækjarskorning og svipti burt götunni og gróf djúpan skurð niður, þar hlóð Stefán [Guðmundsson á Fitjum] vegg í það ... Svo er enn spölur að Djúpagili. En utan við það eru flatir fyrir ofan gömlu götuna sem heita Einiberjaflatir"

Ö-Fitjar

BO-140:022 heimild traðir

"Fyrir neðan og vestan Strók [í túninu] heita Dyravellir, eru beint niður undan húsinu sem nú er, voru í gamla daga neðan við tröðina heim."

Ö-Fitjar

BO-140:023 tóft stekkur Stekkjarnes

"Utan við buginn tekur við Stekkjarnes, sem er austan við Mjóanesið í Vatnshorni ... Bakkinn á nesinu heitir

Stekkjarkabakki." Í svari við spurningum Örnefnast segir Helgi Benónýsson: "á Stekkjarkabakka, þar eru smárústir eftir stekk."

Ö-Fitjar

BO-140:024 bæjarstæði býli Fitjakot

"Á merkjum móti Sarpi er gil, sem heitir Sátugil og næsta gil þar fyrir utan heitir Kotagil. Inn við Sátugil er eyðibýli, sem nefnt var Tunga, var það byggt um 1660 og fór í eyði um 1695. Og af þessu eyðibýli er það dregið, að landsvæðið héðan frá Sátugili og út á móts við Kvíafoss er kallað einu nafni Kot og fjllið upp af því Kotafjall."

1707: "Fitjakot, kallað öðru nafni Tungukot. Forn eyðihjáleiga í heimalandi. Bygð fyrir innan 50 ára. Varaði bygðin til þess nú fyrir 10 eða 12 árum." JÁM IV, 166 sbr. BB II, 243

Ö-Fitjar

BO-140:025 hleðsla sundlaug

"Suðvestur af Hádegishnúkum suður á heiðinni um 300 m frá þeim er hóll sem heitir Laugarhóll. Þar er laug, sem hefir verið hlaðin upp, greinilega vottaði þar fyrir gamalli hleðslu en svo hlóð Björn, bróðir Guðmundar Ólafssonar, frá Sarpi hana upp aftur og gerði þar sundpoll."

Ö-Fitjar

BO-140:026 heimild skotbyrgi Skothúsklettur

"Upp af Börðunum [innan við Fálkagil] og graslundinum við ána er smáklettabelti nafnlaust, nema innst á því heitir Skothúsklettur, þar var kofi."

Ö-Fitjar

BO-140:027 tóftir sel Sarpasel

"Innan við Fálkagil ... er gil, sem heitir Selgil ... Austanvert við Selgilið, í miðri hlíð er hóll sem heitir Selhóll, þar eru rústir eftir Sarpasel."

Ö-Fitjar

BO-140:028 heimild smalakofi

"Gamall yfirsetukofi er þar sunnarlega utan í [Digravörðu]hryggnum." AV: "Kannast ekki við neinn yfirsetukofa utan í Digravörðuhrygg ..."

Ö-Fitjar

BO-140:029 heimild smalakofi

Yfirsetukofi austan til í svonefndum Smáholtum

Ö-Fitjar

BO-140:030 heimild smalakofi

Yfirsetukofi vestan til á Smáholtum

Ö-Fitjar

BO-140:031 tóft heygarður

"Bakkinn utan við Harðabakka, beint á móti Vatnshorni, heitir Torfbakki, á honum er gömul rúst, líklega ekið þar saman heyi."

Ö-Fitjar

BO-140:032 örnefni Torfbakki

"Bakkinn utan við Harðabakka, beint á móti Vatnshorni, heitir Torfbakki, á honum er gömul rúst, líklega ekið þar saman heyi."

Ö-Fitjar

BO-140:033 heimild bústaður Stekkur

"Ofan við Stekkjarmelinn er Stekkur. Hann var svo nefndur Fitjakot eftir að Narfi Bjarnason bjó þar og dó um 1917." - Þetta Fitjakot (einnig Narfakot) var í byggð 1852-55 og 1884-1917. Þá oftast kallað Narfakot og kennt við Narfa Bjarnason, sem lengi bjó þar. Þetta Fitjakot stóð í Fitjahlíð, skammt frá innri enda Skorradalsvatns, um 1/2 km fyrir vestan Fitjabæ. Síðari byggð í Fitjakoti var húsmennska með grasnyt. - BB II, 243

Ö-Fitjar

BO-140:034 örnefni lambhús Lambhúsgil

"Hlíðin frá Kotagili að Eystra-Lambhúsgili heitir ... Kotafjall, ... Eystra Lambhúsgil rennur fyrir austan túnið en Vestra Lambhúsgil í gegnum það."

Ö-Fitjar

BO-140:035 heimild mógrafir

"Utan við Vestri-Stekkjarás kemur smágil, sem nefnist Mógil. ... Rennur það í boga neðan við Mógrafarmýri ... [sem] nær heim undir tún [í Sarpi]. Tekinn var upp mór í henni. Hann þótti sámilegur en ekki voru grafirnar djúpar. Betri mór var sunnan við ána og voru þar miklu dýpri grafir. Það land tilheyrir nú Fitjum. Alltaf var tekinn mór á báðum stöðunum."

Ö-Sarpur

BO-141 Bakkakot

10 hdr. 1707. Bakkakot byggðist á seinni hluta 17. aldar í heimalandi Fitja. Þá fylgdi skógarítak í Fitjahlíð og 30 hesta engi í Fitjaengjum og beutiland var óskipt. Bakkakot var selt undan Fitjum 1894. Jörðin fór úr byggð 1964 og er nú eign Skógræktar ríkisins.

1918: 39.084 m² = 12 dagsl. 1/5 þýft. Garðar 516 m². "Bærinn í Bakkakoti er beint á móti Fitjum, sunnan við Fitjaá, uppi undir norðurhlíð Botnsheiðar, sem er há og brött, víða grýtt og gróðurlítill, með holtum og móum og vallendisbrekkum á stöku stað. Undirlendi er takmarkað. Heiðin er hér jafnlend og votlend, víða með holtum og hryggjum. Skógur er nú víða að koma upp í Bakkakotslandi, einkum vestan til. Sagt hefur verið, að ekki hafi annar skógur verið vöxtulegri í Skorradal en Bakkakotsskógur á fyrri hluta 19. aldar, en hann eyddist allur á þeirri öld." BB II, 222

BO-141:001 bæjarhóll bústaður

Túnakort 1918

BO-141:002 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-141:003 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-141:004 heimild kvíar

"En ofan við Kvíafoss og neðan við Kjúkufoss voru hafðar kvíar á grasbletti þar sem ær voru mjaltaðar, en lömb voru geymd í Lambahelli sem er smáskúti við ána utan í Bakkakotsmel."

Ö-Bakkakot

BO-141:005 hellir Lambahellir

"En ofan við Kvíafoss og neðan við Kjúkufoss voru hafðar kvíar á grasbletti þar sem ær voru mjaltaðar, en lömb voru geymd í Lambahelli sem er smáskúti við ána utan í Bakkakotsmel."

Ö-Bakkakot

BO-141:006 heimild rétt Bakkakotsrétt

"austan við Farvegin og túnið er grund, sem heitir Réttargrund, þar var aðrekkstrarrétt." - "Fyrir austan Bakkakotstún er skilarétt Fram-Skorrdæla, Bakkakotsrétt." - BB II, 222

Ö-Bakkakot

BO-141:007 örnefni sel Selfló

"Vestur af Mósu er dalverpi sem heitir Hvítidalur. Þegar kemur hér upp á hálsinn tekur við víðáttumikill flói, sem heitir Selfló, nær hann vestur að Selflóahrygg."

Ö-Bakkakot

BO-141:008 heimild sel Fitjasel

Slakki er "lægð, sem nær alla leið að Laugarhól til austurs. Í Slakkanum er neðst gamalt sel, sem nefnt er Fitjasel."

Ö-Bakkakot

BO-141:009 örnefni leið Löngugötugil

"austanverðu upp af Löngugötugili er vel hlaðin varða, sem heitir Hlunka ..."

Ö-Bakkakot

BO-141:010 varða Hlunka

"austanverðu upp af Löngugötugili er vel hlaðin varða, sem heitir Hlunka og er nú orðin mosavaxin."

Ö-Bakkakot

BO-141:011	varða	Kristínarvörður
Kristínarvörður eru hrundar		
	Ö-Bakkakot	
BO-141:012	varða	Tvívörður
Á Tvívörðuhæðum eru Tvívörður		
	Ö-Bakkakot	
BO-141:013	örnefni	leið
Vegagilsfoss er á Vegagili		
	Ö-Bakkakot	
BO-141:014	örnefni	stekkur
Fornistekkur		
"Hjalli vestan við Vegagilsfoss í Vegagili er nefndur Fornistekkur. Ekki sést þar fyrir rúst nú, en þarna gæti hafa verið stekkur frá Fitjum."		
	Ö-Bakkakot	

BO-142 Sarpur

16 hdr. 1707. Skv. Laxdæla sögu var Sarpur sel frá Vatnshorni ÍF V, 184-90. Fitjakirkjueign frá því fyrir 1575 (en eftir 1397). Búskap lauk 1970. Sarpur er nú eign Skógræktar ríkisins.

1918: 28.622 m² = tæpar 9 dagsl. 2/3 þýft. Garðar 1028 m². "Hér hækkar dalurinn og þrengist, með ánni eru sums staðar grónar eyrar, en annars holt niður undir á, hlíðarnar eru með vallengisbölum og mýrardrögum og holtum og hryggjum á milli. Á hálsinum eru víða flóar og mýrarsund með melum og holtum á milli. Skógarkjarr hefur verið að koma upp út frá bænum síðustu 50 árin, en land var orðið með öllu skóglaut." BB II, 238

BO-142:001 bæjarhóll bústaður/sel

"Gamli bærinn stóð miklu austar en núverandi íbúðarhús." - Líklegt verður að telja að bærinn hafi staðið þar sem selið var sbr. Laxdælasögu: "Verða þeir Helgi þá eigi fyrr varir við en þeir Þorgils taka á þeim selit. Þeir Helgi lúka aptr hurðina ... Hrappur hleypr þegar upp á selit ... ok þegar lagði Helgi spjóti út umselsglugginn ok í gegnum Hrapp ... [192] ... Selit var gort um einn ás, og lá hann á gaflhloðum, ok stóðu út af ásendarnir, ok var einart [=einfalt] þak á húsinu ok ekki gróit. Þá mælti Þorgils, at menn kyldu ganga at ásendunum ok treysta svá fast, at brotnaði eða ella gengi af inn raptarnir, en sumir skyldu geyma duranna, ef þeir leitaði út. ... þeir aðrir forunautar rifu af ræfrit af selinu, ok höfðu þeir þar skipt liði til; tók annan ásenda Húnbogi inn sterki ok þeir Ármóðssynir, en þeir Þorgils ok Lambi annan ásenda ok þeir synir Guðrúnar; treyta þeir nú fast á ásin, ok brotnaði hann sundr í miðju. Ok í þessi svipin lagði Harðbeinn út atgeiri ór selinu, þar sem hurðin var brotin." Laxdæla s, 64. kap. SV útskýrir um þakrofið: "Eg hefi og þekt þann sið, að þegar t.d. hús eru bygð að vorinu til, þá er fyrst þakið með hálfpurru torfui undir þakið, og grasrótin látin snúa inn. Getr þá þakið ekki vel gróið. Síðan er að haustinu þakið með blautu torfi nýskornu, og grasrótin látin snúa út. Þegar tvöfalt þak er orðið svo vel gróið, er ekki vel hægt að rjúfa það, nema stinga það með páli, eða skera með ljá." Árb. 1884-85, 95

Túnakort 1918; Ö-Sarpur; ÍF V, 191-92.

BO-142:002 heimild heygarður

"Þar niður með læk [vestan við Rauðukamba] fyrir vestan heygarðinn, var slétt og sjálfgerð flöt, sem hét Dúkur ... ofan við fjósið og heygarðinn, niður af Harðhaus, voru kallaðar Fjósaflatar."

Túnakort 1918; Ö-Sarpur

BO-142:003 heimild fjárhús Fjárhúshóll

"Þar sem bærinn stendur nú, heitir Fjárhúshóll. Þar eru einnig öll útihúsin. Fjárhúsin eru austan við bæinn. Kringum þau heitir Húsatún."

Túnakort 1918; Ö-Sarpur

BO-142:004 mannvirki fjárskýli

"Móts við Miðfossinn [í Fitjá] er klettabyrgi undir fossberginu, sennilega gamalt innrekstrarbyrgi."

Ö-Sarpur

BO-142:005 tóft rétt

"Við [Kvíafoss] er réttin í Sarpi ... Niðri við ána, utan við Þrífossana, er smámói, sem heitir Byrgismói. Réttin, sem fyrr var nefnd var þar við ána." - Réttin sést á gamalli ljósmynd af Kvíafossi á Örnefnastofnun

Ö-Sarpur

BO-142:006 örnefni kvíar Kvíafoss

"Við [Kvíafoss] er réttin í Sarpi ..."

Ö-Sarpur

BO-142:007 hleðsla

"Við Keilufoss var velgja, þegar Jóhann var ungur. Hún var orðin köld þegar hann fór þaðan, en þarna sá fyrir gamalli hleðslu utan um lind." Jóhann var f. 1908 og fór frá Sarpi 1935

Ö-Sarpur

BO-142:008 heimild stekkur

"Utan við Stekkjargilið var mói, sem hét Stekkur, nú orðinn að túni. Þar efst voru tóftarbrot, en stekkurinn ekki notaður í minni Jóhanns." Jóhann var f. 1908 og fór frá Sarpi 1935

Ö-Sarpur

BO-142:009 heimild mógrafir Mógrafarmýri

"Utan við Vestri-Stekkjjarás kemur smágil, sem nefnist Mógil. ... Rennur það í boga neðan við Mógrafarmýri ... [sem] nær heim undir tún. Tekinn var upp mór í henni. Hann þótti sæmilegur en ekki voru grafirnar djúpar. Betri mór var sunnan við ána og voru þar miklu dýpri grafir. Það land tilheyrir nú Fitjum. Alltaf var tekinn mór á báðum stöðunum."

Ö-Sarpur

BO-142:010 tóft kvíar Kvíaberg

"Neðan og austan við Veitu [mýrina fyrir neðan túnið] er klapparbelti, Kvíaberg. Þar undir var tóft, og var hún notuð sem kvíar, þegar Jóhann var drengur. Þar var seinna fjárhúskofi."

Ö-Sarpur

BO-142:011 heimild fjárhús

"Fjárhúsin voru áður fyrr á svokallaðri Trumbu, móastykki, sem hæst ber ofan við Harðhaus."

Ö-Sarpur

BO-142:012 varða eyktamark Miðmorgunsvarða

"Niður af [Miðmorgunsbrekku] miðri er varða á steini, Miðmorgunsvarða, og var hún eyktamark frá Sarpi."

Ö-Sarpur

BO-142:013 heimild leið

"Eftir [Vegás] er gatan yfir að Englandi."

Ö-Sarpur

BO-142:014 tóft smalakofi

"Eftir [Vegás] er gatan yfir að Englandi. Sunnarlega á þessum ás eru rústir, trúlega eftir gamalt smalabyrgi."

Ö-Sarpur

BO-142:015 tóft skotbyrgi

"Syðst á [Skothúsmel] er gamalt skotbyrgi, hlaðið úr grjóti. Vestan við Digravörðuhrygg er flói, sem heitir Skothúsflói."

Ö-Sarpur

BO-142:016 heimild skotbyrgi Skothússteinar

"Vestan við Digravörðuhrygg er flói, sem heitir Skothúsflói. Suður af honum er slétt klöpp með tveimur steinum, er heita Skothússteinar. Þar á Sarpa-Gísli að hafa gert sér kofa og legið fyrir tófu, og hafa fundist þar hrossabein eins og felygt hafi verið út æti."

Ö-Sarpur

BO-142:017 varða Digravarða

"Á [Digravörðuhrygg] er varða, sem heitir Digravarða."

Ö-Sarpur

BO-142:018 varða Bakkakotsvarða

"Á endanum á ... melhrygg [sem liggur að Sátugili] er varða, sem heitir Bakkakotsvarða." Varðan sást frá Bakkakoti

Ö-Sarpur

BO-142:019 heimild bænhus

1397: Jtem lagdi Jon til Bænhvs af Sarpi kv oc .vj. ær. skal þar lukast afvj aurar j offur [til prests á Fitjum];

Máld DI IV 119 [Fitja - hjómar eins og bænhúsið sé nýlega stofnað]D

BO-142:020 sögustaður Sata

Sata er ofurlítill hnjúkur í hlíðinni fyrir neðan leitið sem ber í milli Sarps og Fitja "Þar er mælt að [Þorgils Hölluson og félagar] hafi setið neðan undir, enn smalasveinninn [njósarmaður Helga frá selinu í Sarpi] legið uppi á hnúknum; nafnið Sata á að vera komið af því, að þeir Þorgils sátu þar fyrir neðan."

SV gefur lítið fyrir þessa örnefnaskýringu og telur að þeir hafi setið að dagverðinum heldur ofar í hlíðinni (innar í dalnum) en þó sömu megin við leitið. ATH Að mögul. er að þessi staður sé í Fitjalandi.

Árb. 1884-85, 92 nmgr. 2

BO-143 Efstibær

16 hdr. 1707. Fór í eyði 1947 og hafði þá að hálfu verið nýtt frá Sarpi og hélst svo áfram en Háafellsbóndi keypti hinn hlutan.

1918: 76.088 m² = 24 dagsl. 1/5 þýft. Garðar 864 m². "Efstibær er fremsti bær í dalnum norðanverðum, sem þrengist hér allmjög og lokast að nokkru rétt fyrir framan Efstabæ af svonefndu Eiríksfelli. Undirlendi er hér takmarkað og nær allt norðan ár. Eru eyrar og grundir með ánni, meðan dalsins nýtur. Hlíðin að norðan er víða gróin, eru þar móar, valllendi og mýrar með holtum, hryggjum og graflækjum, en á hálsinum melar og flóar og lág, gróin fell, Kúpa, Teigfjall og Eiríksfell. ... Í Eiríksvatni er dálítill silungsveiði. Sunnan árinna eru Bollafell, Skúlafell og Botnsheiði. Eru hlíðarnar grýttar, en víða grónar og gil í hlíðinni norður af Botnsheiði en á henni smá tjarnir, holtahryggir og blautir flóar." BB II, 225

BO-143:001 bæjarhóll bústaður

Túnakort 1918

BO-143:002 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-143:003 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-143:004 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-143:005 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-143:006 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-143:007 örnefni mógrafir Mógrafamýri

"Þar rétt innar [en Laugabrekka] er Mómýri, sem oftast var kölluð Mógrafamýri."

Ö-Efstibær

BO-143:008 tóft Reiðingskofi

"Þar sem Skúlagil rennur í ána heitir Reiðingskofafoss og vaðið ofan við fossinn Reiðingskofavað. Eru þau nöfn frá því nokkru fyrir aldamót amk, en á þeim tíma var reiðingskofi frá Efstabæ utan við Skúlagil, neðarlega og sjást þar enn rústir eftir kofann."

Ö-Efstibær

BO-143:009 örnefni vað Reiðingskofavað

"Þar sem Skúlagil rennur í ána heitir Reiðingskofafoss og vaðið ofan við fossinn Reiðingskofavað."

Ö-Efstibær

BO-143:010 garðlag varnargarður Garðurinn

"Rétt neðan við Torfdalsfossa er Torfdalsvað. Nokkru neðar er allmikið mannvirki í ánni, fyrirhleðsla er gjörð var í tíð Sveinbjarnar Bjarnasonar, til þess að bægja ánni frá túnnum, vegna landbrots hennar. Var sú

fyrirhleðsla nefnd Garðurinn."

Ö-Efstibær

BO-143:011 heimild vað Torfdalsvað

"Rétt neðan við Torfdalsfossa er Torfdalsvað."

Ö-Efstibær

BO-143:012 dys legstaður Brandsdys

"Að norðanverðu við Eiríkuvatn, þar sem lönd Efstabæjar og Gilstreymis koma saman við vatnið, heitir Brandsdys, dálítill steinahrúga."

Ö-Efstibær

BO-143:013 heimild sel

"... milli Teigsfjalls og Eiríksfjalls er Selslakki, og hafa þó grasbrekkurnar sunnan í honum aðallega borið það nafn á síðari tímum, en mun áður hafa heitið Selbrekkur. Þar var sel áður, eins og nafnið bendir til, og er haldið, að þar hafi verið sel ofarlega og austarlega í hallanum við Selgilið, og eru sagnir um, að þar hafi sézt rústir fyrir nokkru síðan, en nú mun gilið hafa eytt þeim."

Ö-Efstibær

BO-143:014 tóft

Í Mýrarhvammi "er gömul rúst eftir varðmannakofa, frá því er kláðavörður var á þessum slóðum."

Ö-Efstibær

BO-143:015 tóft sel Sæmundarhólssel

"Suðvestan við Eiríkuvatn eru Sæmundarhólar rétt við ósinn. Þar var áður Sæmundarhólssel." Þar mun sjást lítil rúst

Ö-Efstibær, AV

BO-143:016 tóft stekkur Stekkur

"Vestan til Teigsmýrinni er Tjaldholt og nokkuð þar fyrir vestan er Stekkurinn." - Í svari við spurningu Örnefnast. um hvort stekkurinn væri greinilegur, segir: "Já, mjög, hann var girtur og sléttað kringum hann eftir að ég man eftir mér og alltaf sleginn."

Ö-Efstibær, AV

BO-143:017 örnefni Tjaldholt

"Vestan til Teigsmýrinni er Tjaldholt og nokkuð þar fyrir vestan er Stekkurinn."

Ö-Efstibær

BO-143:018 varða eyktamark Hádegisvörður

"... á hábrúninni á Fellinu, beint suður af bænum eru Hádegisvörður ..."

Ö-Efstibær

BO-143:019 varða Eystri Hræða

"Upp af Teigsmýrinni er varða uppi á hæð, sem hlaðin var til að hræða dýrbít og heitir hún Eystri Hræða."

Ö-Efstibær

BO-143:020 varða Vestari Hræða

"Upp af Teigsmýrinni er varða uppi á hæð, sem hlaðin var til að hræða dýrbít og heitir hún Eystri Hræða. Fyrir ofan Stekkinn eru Stekkjarvörður. Nokkru vestar er Vestari Hræða, sem er sams konar varða og sú eystri."

Ö-Efstibær

BO-143:021 varða Stekkjarvörður

"Fyrir ofan Stekkinn eru Stekkjarvörður."

Ö-Efstibær

BO-143:022 varða Ásgeirsvarða

"vestan í brúninni [við Hrísgilið] er Ásgeirsvarða, kennd við Ásgeir Torfason, sem bjó á Englandi, d. um 1857 ..."

Ö-Efstibær

BO-143:023 varða Sökkvarða

"... rétt við [Hrísa]gilsupptökin, er Sökkvarða hlaðin á klett."

- Ö-Efstibær
BO-143:024 varða Kúpuvarða
 "Vestast á Kúpunni er Kúpuvarða, hét Þorleifsvarða, kennd við við Þorleif, afa Þorleifs í Nesi ..."
- Ö-Efstibær
BO-143:025 varða Tobbavarða
 "Vestast á Kúpunni er Kúpuvarða, hét Þorleifsvarða, kennd við við Þorleif, afa Þorleifs í Nesi ... Norðar er Tobbavarða, kennd við Þorbjörn Jónsson, móðurbróður Þorbjörns Péturssonar á Draghálsi."
- Ö-Efstibær
BO-143:026 varða Varðmaður
 "Nokkru innar [en Klöppin] er allstór varða, Varðmaður, og sést frá Efstabæ. Svæðið fyrir innan og ofan Varðmann er kallað Vangi."
- Ö-Efstibær
BO-143:027 varða Jónsvarða
 "Nokkru innar [en Klöppin] er allstór varða, Varðmaður, og sést frá Efstabæ. Svæðið fyrir innan og ofan Varðmann er kallað Vangi. Uppi á brúninni er Jónsvarða .."
- Ö-Efstibær
BO-143:028 heimild rétt
 "Fyrir ofan réttina er Réttarholtið"
- Ö-Efstibær
BO-143:029 heimild rista Torfdalur
 "Innan túns er austast Torfdalurinn. Þar var áður rist torf í mýri, sem þar var ... Nú er mýrin löngu orðin að túni og nafnið flutt yfir á flatirnar þar."
- Ö-Efstibær
BO-143:030 heimild hesthús
 "Þar fyrir vestan og neðan [Flatirnar og Jarðfallið] eru Hesthúsflatirnar, upp af þeim Hesthúslautin, og fast við hesthúsið að austan Hesthúshóll."
- Ö-Efstibær
BO-143:031 örnefni kvíar Kvíatunga
 "Þar fyrir vestan [lækinn sem er fyrir vestan hesthúsið] er Kvíatunga en Hesthústunga þar fyrir neðan."
- Ö-Efstibær
BO-143:032 heimild brunnur Brunnur
 "Á miðjum Þórðarvelli var Brunnurinn, og rann úr honum sytran Brunnlækurinn ..."
- Ö-Efstibær
BO-143:033 örnefni huldufólksbústaður Álfhóll
 "... austan við [Votumýri er] Höfðinn, sem einnig var nefndur Álfhóll."
- Ö-Efstibær
BO-143:034 heimild lambhús
 "Upp af Höfðanum [Álfhól] var Lambhústúnið, upp af lambhúsinu."
- Ö-Efstibær
BO-143:035 örnefni áveita Veita
 "Fyrir austan Höfðan [Álfhól] neðst, er Veitan, en austur af henni Eyrin, eða Kvíaeyrin."
- Ö-Efstibær
BO-143:036 örnefni kvíar Kvíaeyri
 "Fyrir austan Höfðan [Álfhól] neðst, er Veitan, en austur af henni Eyrin, eða Kvíaeyrin."
- Ö-Efstibær
BO-143:037 heimild brunnur Gamlibrunnur
 "Ofan við Veituna er Barðið, og austan við það er Gamlibrunnurinn ..."
- Ö-Efstibær
BO-143:038 heimild Húsadalur

"Norðaustan til á Veggjumer Veggjadalur. Þar voru þústir nokkrar, er kallaðar voru Húsadalur."
Ö-Efstibær

BO-144 Vatnshorn

20 hdr. 1707. Getið í Laxdælu og Harðar sögu. Sky. Laxdælu var í Sarpi selstaða frá Vatnshorni og bendir það til þess að allur dalbotninn hafi áður tilheyrt Vatnshorni. Grafardalur byggðist á selstöðu frá Vatnshorni fyrir 1700. Ásahús hjáleiga um skamma hríð á 17. öld. Vatnshorn er í eyði frá 1961 en notað sem sumarbeutiland frá Innri-Skeljabrekku. Fitjar, Efstibær, Lundur í Lundarreykjadal, Reynivellir, Meðalfell og Hvammur í Kjós og Viðeyjarklaustur áttu ítök í Vatnshornsskógi

1918: 74.569 m² = 23 dagsl. 1/10 þýft. Garðar 923 m². "... bærinn er undir brattri hlíð og grýttir, en utan bæjarins tekur við skógur í Vatnshornshlíð. Þótti þar einna fríðastur skógur í Skorradal, enda áttu margar jarðir og kirkjur þar ítök. ... Milli Bakkakots og Vatnshorns er dálítill skógartorfa og fer skógur nú vaxandi. Undirlendi er takmarkað, grundir og eyrar með ánni og vatninu og holt austur frá bænum." BB II, 243

BO-144:001 bæjarhóll bústaður
Túnakort 1918

BO-144:002 heimild útihús
Túnakort 1918

BO-144:003 tóftir býli Ásahús
"Sauðhúshóll er miðja vegu á milli Vatnshornsbæjar og vesturmerkja. Upp af hólum eru rústir, trúlega Sauðahús."

1707: "Aasahus, kallað stundum Saudhús, stundum Finnshus, stundum Hiardarveller. Eyðikotgrey, byggt fyrst í heimalandi innan 30 ára. Varaði bygðin hvorki vel né lengi. Engin veit hvað hjer var skulda hæð. Ekki er hjer aftur byggjandi, nema til skaða heimajörðunni."

JÁM IV, 163; BB II, 243

BO-144:004 örnefni stekkur Stekkjarmelur
Ytra og Innra Stekkjargil ná ekki niður að vatni "Undan Stekkjargilinu gengur eyri fram í vatnið innst í skóginum, heitir Ytri-Stekkjareyri ... Uppaf eyrinni eru hagabörð sem heita Stekkjabörð. Melhóll fram við vatnið milli giljanna heitir Stekkjarmelur ... Vestan við eystra gilið er klettur sem heitir Stekkjarklettur."

Ö-Vatnshorn

BO-144:005 örnefni hesthús Hesthústunga
"Vestan við holtið [í túninu] er Hesthústunga, hún er upp af fjárhúsunum [002]"

Ö-Vatnshorn

BO-144:006 örnefni lambhús Lambhúshóll
"Upp af [Járnhrygg] er austasti og efsti hóllinn í túninu, sem heitir Lambhúshóll."

Ö-Vatnshorn

BO-144:007 mannabein legstaður Inguhóll
"Þar austur í túninu [nál. Lambhúshól] er hóll, sem heitir Inguhóll, þar fundust eitt sinn um aldamót bein af ungum kvenmanni."

Ö-Vatnshorn

BO-144:008 örnefni smiðja Smiðjuhóll
"Austan við Bæjarlæk norður af bænum er hóll sem heitir Smiðjuhóll."

Ö-Vatnshorn

BO-144:009 örnefni rétt Réttarholt
"Upp af túninu ofan við Kastalann er holt, sem heitir Réttarholt, það nær inn að Bæjargili ..."

Ö-Vatnshorn

BO-144:010 heimild kvíar Kvíastallar
Grasbörðin frá Bæjargili inn að Skútagili heita Kvíastallar, þar voru áður færiskvíar.

Ö-Vatnshorn

BO-144:011 örnefni fjárskýli Lambabyrgisás
"... ás í hlíðinni [upp af Bakkakotssíki] heitir Lamabyrgisás, og framan í ásnúm er stakur klettur, Lambabyrgisklettur."

Ö-Vatnshorn

BO-144:012 örnefni sel Selhóll
"Suður af [Borgarflóahæðum] er svo hóll, sem heitir Selhóll. Hann er á brún að sunnanverðu en austur af honum er flóaflæmi, sem heitir Selflóí."

Ö-Vatnshorn

BO-144:013 tóft beitarhús Beitarhúsatættur
"Í brúninni ofan við skóginn vestan við Klausturskógargil má finna gamlar beitarhúsatættur, sem heita Beitarhúsatættur og eru á hól sem heitir Sauðhúshóll."

Ö-Vatnshorn

BO-144:014 heimild leið Síldarmannagata
KK 1877: "Fra gården Vatnshorn ligger ... Sildarmannagata over Botnsheide til Hvalfjorden (eller nøjere bestemt Botnsvåg); er man først kommen op på heden, frembryder sig som sædvanlig vide strækninger, I dette tilfælde mest moer (c: lyngflader) og mosestrækninger; fra den høje hede haves en udstrakt og ejendommelig udsigt til højlandet nord for Tingvoldsvejten med sine mange forskellige fjælde og jøkler."

Kaalund I, 310

BO-144:015 heimild legstaður Skorrhólar
KK 1877: "På grænsen mellem Vatnshorn og nabogården mod vest påvises tre Skorrhólar, I den ene af hvilke "Skorri" skal ligge." 1884: "Fyrir utan Vatnshorn eru þrír hólar, sem heita Skorrhólar." [sbr. 016?]

Samkvæmt Þórðarbók Landnámu var Skorri þræll Gufu Ketilssonar, sem hljópst á brott og var um vetur í Skorraholti og annan í Skorradal en var að lokum drepinn í Skorraeyju fyrir Mýrum - ÍF I, 66-67 nm. Sú sögn virðist byggð á Egils sögu en þar er Skorri ekki látinn vera í Skorradal - ÍF II, 240-41. Samkvæmt Sturlubók Landnámu var Skorri leysingi Ketils gufu, sem nam Skorradal fyrir ofan vatn og var drepinn þar. Jón Jóhannesson taldi að sögnin um Skorra leysingja væri leif úr Styrmisbók en að Sturla hefði að öðru leyti tekið frásögn Egils sögu fram yfir - Gerðir Landnámab, 82-84.

Kaalund I, 310; Árb. 1886, 22 nmgr 1.

BO-144:016 gripir
"I Espólins Árb. er skýrsla um það 1823 [uppg. í Krumskeldu] Espólin segir og, að í sama sinn grófu menn á tveim stöðum upp í Borgfirði, enn fundu ekkert, því það var eftir munnmælum tómun, enn í Vatnshornslandi í Skorradal, þar í melarúst, fanst eitthvað af sverðshjöltum, að þeir álitu, sem var úr "látúnsblendingi"."

Árb 1886, 22 nmgr. 1.

BO-145 Grafardalur

4 hdr. 1707. Grafardalur var nýbýli á selstöðu í landi Vatnshorns á síðari hl. 17. aldar og taldist 4 hdr. Eigandi Vatnshorns keypti skóglendið Klausturtungu, er áður var konungs eign, og lagt það undir jörðina, og var það selt 1824. - JJ, 112 Heiðarland Grafardals, áður kallað Fitjakirkjuland, var selt Ytri-Akraneshreppi 1929 og er nú eign Akraneshreppis. Jörðin hefur tilheyrð Hvalfjarðarstrandarhreppi síðan 1955

1920: 45.182 m² = 14 dagsl. 1/4 þýft. Garðar 463 m². "afskekkt fjallajörð með gott sumarbeitiland." BB II, 31

BO-145:001 bæjarhóll bústaður

"Bærinn stóð á hól, sem nefndur var Vestrihóll. Sagt var, að huldufólk væri í Vestrihólum og að ekki mætti slá lengra upp eftir honum að vestan en að tveim steinum, er stóðu upp úr með nokkru millibili."

1707: "Nýbýli, byggt fyrir innan 30 ára, þar sem aldrei hafði fyrr bær verið í manna minni, á seltóftum gömlum frá Vatnshorni í Skorradal. Sumir ætla hjer hafi í gamla daga bygð verið, af þeim líkindum, að menn hafa hjer fundið koparbrot í jörðu." JÁM IV, 162

- Túnakort 1920; Ö-Grafardalur, 5
BO-145:002 heimild útihús
- Túnakort 1920
BO-145:003 heimild útihús
- Túnakort 1920
BO-145:004 heimild útihús
 merkt sem 'Tóft'
- Túnakort 1920
BO-145:005 heimild útihús
- Túnakort 1920
BO-145:006 heimild útihús
- Túnakort 1920
BO-145:007 heimild útihús
- Túnakort 1920
BO-145:008 varða Merkjavarða
 "Austan við sundið á [Merkjamel] er Merkjavarða, sem þó er alls ekki á merkjum. Varðan er á þeim stað, sem sér til beggja bæjanna, Dragháls og Grafardals."
- Ö-Grafardalur, 3
BO-145:009 tóftir Tóttir
 "Austan við Austastalæk er Tóttamýri og Tóttir. Hvort tveggja er vellisslægja, ca. 50-60 hestburðir. Sagt er, að tóttir þessar séu rústir af beitarhúsum frá Vatnshorni ... var Grafardalur byggður úr Vatnshornslandi á 17. öld. Hefur þar verið slæmur húsgangur frá Vatnshorni. En í Grafardal er nóg beit og nægar slægjur, en minna af því síðartalda heima í Vatnshorni. Benda tóttirnar á, að í Grafardal hafi verið miklar byggingar og lengi."
- Ö-Grafardalur, 3-4
BO-145:010 álagablettur Óperrisbörð
 "Austur af Tóttunum eru þrjú slægjubörð, sem heita Óperrisbörð. Þau mátti ekki slá."
- Ö-Grafardalur, 4
BO-145:011 heimild huldufólksbústaður Hlaðgerðarhóll
 "Skammt austur af Tóttunum [009] er melhóll hér um bil niður við á, sem heitir Hlaðgerðarhóll. Sagan segir, að nafn sitt hafi hann af því, að eitt sinn hafi barn, sem var þar í hjásetu eða á gangi, sofnað utan í hólnum. Dreymdi það, að til sín kæmi kona, er nefndi sig Hlaðgerði. Kvaðst hún búa í hólnum. Bað hún barnið að færa sig, því að það lægi fyrir dyrunum á bæ sínum."
- Ö-Grafardalur, 4
BO-145:012 tóft stekkur Stekkur
 "Austur frá Tóttum [009] er Stekkur. Var hann notaður til aðrekstra til 1917. Kringum hann eru vellisbörð, sem heita Stekkjabörð. Þau eru niður að á, vestur að Hlaðgerðarhól [011] og austur að Stekkjartungu. Það er slægjuland, sem nær austur að Stekkjarlæk."
- Ö-Grafardalur, 4
BO-145:013 heimild mógrafir Grafarmýri
 "Austan við Stekkjarlæk er holt, sem heitir Stekkjarholt. Heldur austur var annað holt, Miðholt, en það er nú orðið að túni. Spildan, sem holtin eru í, heitir Grafarmýri, og voru í henni mógrafir. ... Grafarmýri [er nú orðin tún]."
- Ö-Grafardalur, 4
BO-145:014 heimild túngarður
 Stóriskurður er "jarðfall skammt fyrir utan gamla túngarðinn."
- Ö-Grafardalur, 4
BO-145:015 örnefni hesthús Hesthúsflatir
 "Hesthúsflatir eru fyrir neðan neðri húsinn í túninu."
- Ö-Grafardalur, 5
BO-145:016 örnefni kvíar Stöðull

"Vestan í [Vestrihól - 001] var Stöðullinn."

Ö-Grafardalur, 5

BO-145:017 gata leið Djúpagata

"Fyrir austan túnið lá Djúpagata í gegnum vellismóa."

Ö-Grafardalur, 5

BO-145:018 örnefni skotbyrgi Skothúsmelur

"Austur af Hæðarsundi er Skothúshæð, í daglegu tali nefnd Hæðin. Þar var legið fyrir refum."

Ö-Grafardalur, 6

BO-145:019 gata leið Tæpagata

"Tæpagata lá yfir Hæðina [018] nálægt ánni."

Ö-Grafardalur, 6

BO-145:020 tóftir sel Selslakki

"Frá hæðinni [018] er stórt svæði, mýrar og vallendi með smáholtum. Það heitir Selslakki og nær austur að Selhól ... Selslakkinn mun draga nafn af seli, sem þar hefur verið, líklega frá Vatnshorni, og munu sjást rústir þess rétt við ána vestan við Sellæk undir háu melbarði."

Ö-Grafardalur, 6

BO-145:021 tóft herslubyrgi

"... upp af bænum ... er klettur í brúninni, sem heitir Fálkaklettur. Þar ahfði verið fiskhús úr grjóti, og sá rústir þess."

Ö-Grafardalur, 7

BO-145:022 varða landamerki

"Hrosshæð eystri er hæsta hæðin á hálsinum norðaustur frá bænum. Þar er varða, sem er á merkjum."

Ö-Grafardalur, 7

BO-145:023 varða

"Selhóll ... er á brúninni austan við Selslakkann ... Á honum er varða."

Ö-Grafardalur, 7

BO-145:024 örnefni kvíar Kvíafoss

Í Grafardalsá er Heimafoss eða Kvíafoss heima við tún

Ö-Grafardalur, 8

BO-145:025 tóft smalakofi Helluhús

"Sunnan við Selflóann er hjásetuhús á melhól, sem heitir Helluhús. Vestan við það rennur lækur, sem heitir Hellulækur ... Helluhús var lítið byrgi, hlaðið úr hellum."

Ö-Grafardalur, 8

BO-145:026 varða landamerki Tómasarvarða

"Á Grenás er varða, sem heitir Tómasarvarða og er á merkjum. Hún er kennd við Tómas Sigurðsson hreppstjóra á Kalastöðum á Hvalfjarðarströnd."

Ö-Grafardalur, 9

BO-145:027 tóftir Seldalur

"Seldalur er suður með Grenás. Í honum eru rústir suður við Kúavallará."

Ö-Grafardalur, 9-10

BO-145:028 mannabein

"Sesseljuhryggur er frá Geitabergsá að Kúavallará, vestn við Seldal og Skútasund. Sagt er, að hann beri nafn af konu, sem hafi orðið úti undir kletti syðst á honum, sem heitir Sesseljuklettur. Þar hafa fundist bein."

Ö-Grafardalur, 10

BO-145:029 heimild leið

"Móts við Sesseljuhrygg, þegar kemur yfir Geitabergsá, er Vegahryggur. Þegar farið var yfir heiðina suður á Hvalfjarðarströnd, var farið eftir honum." - "Austan við Vegahrygg er Vegasund."

Ö-Grafardalur, 10

BO-145:030 heimild mógrafir Gömlugrafir

"Vestan Miðmundagils eru mógrafir, Gömlugrafir."

Ö-Grafardalur, 11

BO-145:031 örnefni rista Torfmýri

"Gráimelur er mosahóll í miðri heiði, og niður af honum er Torfmýri móti bæ."

Ö-Grafardalur, 11

BO-145:032 heimild huldufólksbústaður Álfhóll

"Álfhóll er næst vestur af Ásbjarnarhól. Þar hafa sézt ljós og heyrzt mannamál."

Ö-Grafardalur, 11

BO-145:033 varða Hjúsetuvörður

"Vestan við Rjúpnaskarð eru Hjúsetuvörður. Þar byggðu Pétur Beinteinsson og Halldóra systir hans, er þau sátu fyfir ánum 1918. Þær heita: Jónki, Sveinki, Banki og Brúki."

Ö-Grafardalur, 11

BO-145:034 örnefni fjárhús Fjárhúseyri

"Fjárhúseyri er á móti Tóftunum [009]."

Ö-Grafardalur, 11

BO-146 Svangi

10 hdr. 1707. Leirárkirkja átti hálfa Svangajörð en þar mun ekki hafa verið byggð fyrr en um miðja 17. öld að því er talið var um 1700. Til að byrja með voru tvö býli á jörðinni, Ytri og Eystri Svangi og var hvor 5 hdr að dýrleika. Frá 1922 heitir jörðin Hagi. Ýmsar kirkjur áttu hér ítök til skógarhöggs og beitar eða uppreksturs.

1918: 17.469 m² = 5 1/2 dagsl. 3/4 þýft. Garðar 389 m². "undirlendi er hér mjög lítið og brattlent mjög fyrir framan bæinn. Út og upp frá bænum er hlíðin að mestu vaxin vallengis - og móagróðri, með mýrarteygingum á stöku stað. Töluverður skógur er í landi Haga vestanverðu. Er þar örnefnið Lurkabrekkur. Hinsvegar er skógur mjög lítill austan við bæinn." BB II, 228

BO-146:001 bæjarhóll bústaður

íb. hús úr timbri, byggt 1927

Túnakort 1918

BO-146:002 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-146:003 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-146:004 heimild stekkur Ytri Stekkur

"Inn með hlíðinni, þegar Lurkabrekkum sleppir, innantil, er gamall stekkur, nefndur Ytri-Stekkur."

Ö-Svangi

BO-146:005 heimild stekkur Gamlistekkur

"Nokkuð A við Voteyrargil er annað gil, sem heitir Litlagil og á vesturbarmi þess er Gamlistekkur. Þar hefur bærinn í Eystri Svanga verið ..."

Ö-Svangi

BO-146:006 heimild leið Vatnsgata

"Austan við Litlagil er eyri sem heitir Stekkjareyri ... Utan við Stekkjareyrina var gata með vatninu, sem nefnd var Vatnsgata."

Ö-Svangi

BO-146:007 heimild brú Brúarsund

"... austan við [Lurkabrekkumel] tekur við smámýrarsund, sem heitir Brúarsund. Þar hefur endur fyrir löngu verið gerð brú."

í AV segir: "Yfir Brúarsund var ekki brú í þeim skilningi að um brú væri að ræða, heldur var steinum raðað í forina svo fært var þar yfir."

Ö-Svangi

BO-146:008 stífla Lón

"Bið brún upp af bænum hefur myndast örnefni þegar byggð var vatnsaflsstöð til heimilsnota og kallað Lón."

Þar er smá uppistaða byggð úr steinsteypu, grjóti og torfi."
Ö-Svangi

BO-147 Stóra Drageyri

12 hdr. 1707. Hvanneyrarkirkjueign frá 1420. Var í eyði 1583 - Kirknaregistur Skálholtsstiftis sbr. DI IV, 286 nmgr. 3. Oddsstaðir áttu skógarítak, Oddsstaðatungu, við austurmörkin, einnig átti Stafholtskirkja hér ítak. Stóru Drageyri fylgdi engjaítak í hólma í Andakílsá, Kistuhólma. Í eyði frá 1966 en hluti túna hefur verið sleginn síðan. Ríkiseign en Skógrækt ríkisins hefur umráð yfir mestum hluta jarðarinnar, utan túns og hestagirðingar, og er þar hafin skógrækt

1918: 41.487 m² = 13 dagsl. 1/2 þýft. Garðar 757 m². "Dragafell er víða skriðurunnið og allbratt, undirlendi er lítið með vatninu austur frá bænum. Skógur var hér orðinn mjög eyddur um 1'700. ... Mýrardrög eru á stöku stað, en annars vallendisbalar og móar og holt á milli. Silungsveiði er í Skorradalsvatni, ef eftir er leitað

BO-147:001 bæjarhóll bústaður
íb. hús, steyp, b. 1927

Túnakort 1918

BO-147:002 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-147:003 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-147:004 tóft mylla

"Utar á Eyrinum [en Dragalækur - Eyrarnar ná heiman frá túni og út að á] er Mylnulækur og við hann er rúst eftir mylnuna."

Ö-Stóra Drageyri

BO-147:005 heimild mógrafir Móholt

"Fyrir sunnan [Móholtíð], nær Höfðanum eru mógrafirnar. Þar var töluvert mikill mór, líklega 7-8 skóflustungur ..."

Ö-Stóra Drageyri

BO-147:006 örnefni Vörðuholt

Klifð er við endann á Vörðuholti, niður við vatnið

Ö-Stóra Drageyri

BO-147:007 heimild rétt

Klifð er við endann á Vörðuholti, niður við vatnið "Í Klifinu var einu sinni fjárrétt."

Ö-Stóra Drageyri

BO-147:008 tóft stekkur

"Þegar komið er austur fyrir Vörðuholtið, sést móta fyrir stekk. Kristofer minnir, að foreldrar hans hafi notað hann eitthvað, eftir að þau komu að Stóru-Drageyri 1923 ..."

Ö-Stóra Drageyri

BO-147:009 heimild rétt Lambarétt

"Ofan við Stekkinn [008] er Stekkhóll. Þegar kemur A. fyrir Stekkhól, tekur við Skriða. Austan við hana, alveg við vatnið, hefur verið rétt, sem hét Lambarétt."

Ö-Stóra Drageyri

BO-148 Litla Drageyri

8 hdr. 1707. Litla Drageyri hefur líklega verið nýbýli í landi Drageyrar eftir 1420 og komist í hendur konungs eftir siðaskipti, en hún er meðal þeirra jarða sem konungur seldi Henrik Bjelke aðmírál 1675 og hann seldi síðan aftur. - JJ, 444; JÁM XIII, 501. 1675 og 1676 er jörðin seld ásamt með Kolbeinshúsum, sem þá hafa verið byggt ból. Búskap lauk 1977, en tún hefur stundum verið slegið eða nýtt til beitar

1918: 30.809 m² = 9 1/2 dagsl. 1/6 smápýft. Garðar 709 m². "Landið er allt mjög skógi vaxið, en mýrlendi er austur frá túni og holt og mólendi í norðausturhorni landsins. ... Sliungsveiði er í Skorradalssvatni." BB II, 234

BO-148:001 bæjarhóll bústaður

Túnakort 1918

BO-148:002 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-148:003 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-148:004 tóftir bústaður Kolbeinshús

Upp með Dragánni verður "fyrir okkur karagþýfður rústabakki, sem heitir Kolbeinsbakki. Þar er sagt, að eitt sinn hafi búið karlinn, er síðar bjó að Mófellsstaðakoti og gaf þeirri jörð nafnið Kolbeinsstaðir. Þarna hefur fundist smíðjusindur, svo sá sem hér hefur búið, hefur smíðað járn." "Kolbeinshús" voru seld með Litlu Drageyri 1675 og 1676 - JJ, 444; JÁM XIII, 501; Jarðabréf, 32.

Ö-Litla Drageyri

BO-148:005 tóft sel

"Nokkuð ofan við [Stórhól] fellur Sellækur í Dragána. Þegar kemur yfir þann læk, er skógi vaxin spilda, sem heitir Selskógur." AV: "Ummerki sels nálægt Sellæk; Selrúst er þar á lækjarbakkanum."

Ö-Litla Drageyri + AV

Andakílshreppur

BO-163b Hvanneyri (Skógarkot)

6 hdr. 1707. Spilda vestan við Grjóteyrarland sem tilheyrði Hvanneyrarkirkju. Þar var byggð ca. 1670-1759 en var síðan notað sem upprekstrarland frá Hvanneyri en selt Grjóteyri 1966. Kotinu fylgdi engi við Andakílsá.

BO-163b:001 bæjarstæði bústaður Skógarkot

"Á spildu utast í Grjóteyrarlandi hét Kirkjuholt (eign Hvanneyrarkirkju). um 1670 er byggt þarna kot. Er það svo í byggð, þó líklega ekki samfellt, til 1759. Á þessu holti má sjá rústir þess." JÁM: "Bygð þar sem aldrei hafði fyrr bær verið innan 40 ára í landi því sem eignað er Hvanneyrarkirkju" (nýlenda). JJ 1847:

"Hér er getið eyði jarðarinnar Skógarkots, er sé Hvanneyrarkirkjueign, en liggi hentugast handa Grjóteyri."

Ö-Grjóteyri; JÁM IV, 173; JJ, 113

BO-149 Grjóteyri

5 hdr. 1707. [1706]: "Munnmæli höfð eftir þeim manni, sem hét Þórður Ásgeirson og sagðist hafa verið smali í Tungu, áður en Grjóteyri var upp aftur byggð, að þá hefði jarðarnafnið eigi verið almennilega brúkað, heldur hafi landið verið kallað Kóngsskógur, en engið Kónsoddi." JÁM XIII, 506. Á Grjóteyri var hálfkirkja og bendir það til að það hafi verið aðaljörðin sem síðan hefur lagst í eyði af einhverjum orsökum en Grjóteyrtunga hafi þá orðið aðaljörðin. Grjóteyrtunga (BO-150) var sameinuð Grjóteyri 1906. Skógarkot var eign Hvanneyrarkirkju (vestan við Grjóteyri - BO-163b) en var selt Grjóteyri 1966. Grjóteyri fylgdi einnig engjaítak fyrir innan Hvanneyrarland sem kallað var Kónsoddi. Enginn búskapur síðan 1968 en notað til sumardvalar og fyrir hesta.

1920: 26.582 m² = 8 dagsl - 1/2 þýft. Garðar 1149 m². Skv. byggingabréfi frá 1706 var ábúanda heimilt að: "brúka og versla af skógi sem með þarf, húsum og heyjum til viðhalds, ítem að selja sér til gagnsmuna þrjár tunnur kola á ári og einar raftaklyfjar." JÁM XIII, 506 "Vestan Grjóteyrarár hækkar land með fjallinu, og verður þar breiður malarhjalli, Grjóteyrarhæðir, allbrattur niður að firðinum. Eru þar melar og valllendisteygingar og skógarkjarr norðan þjóðveggar í brekkunum niður að firði. Hafa brekkumar nú verið girtar af að nokkru og land friðað ... Veiðiréttur er í Andakílsá." BB II, 179

- BO-149:001** bæjarhóll bústaður
Túnakort 1920
- BO-149:002** heimild útihús
Túnakort 1920
- BO-149:003** heimild útihús
Túnakort 1920
- BO-149:004** heimild útihús
Túnakort 1920
- BO-149:005** heimild kirkja
[1315]: Þat er skipan herra ärnna biskups j skalhollte at kirkia su er stendur a grioteýre skal hafa þennan
maldaga: bonde sa er þar Býr hafi heima halfua tijunnd sijna og heima manna sinna. hálft tijunnd og
lysitollur af grioteyre skuli gr[e]idast [til hvanneyrar]; Máld DI II 402- 403
[1358]: Kirkia ä grioteyre hefur þennan mældaga eptir skipan arnna biskups af skalhollti. ad bondi sa er þar
byr take heima hálfta tijunnd sijna oc heima manna sinna oc lysitolla hálfta. enn half tijunnd oc halfir
lysitollar lvkist thil huanneyrar.
a kirkian ij kugilldi oc eina a yfir fram; Máld DI III 126
{1598: hálfkirkja; AM 263 fol. bl. 70}
1707: Munnmæli eru hjer hafi bænhús verið. Engin sjást þess merki. JÁM IV, 174
"Kirkja var þar, og eru til mældagar hennar frá 1305 og 1358. Ekki er sú kirkja nefnd ... 1600 þegar rætt
er um ónauðsynlegar kirkjur, líklega hefur hún farið fyrir ágangi árinna."
Ö-Grjóteyri
- BO-149:006** tóftir Gömluhús
"... á sjávarbakkanum eru Gömluhús. Þar sér vel fyrir rústum."
Ö-Grjóteyri
- BO-149:007** örnefni kolagröf Kolamannalágar
"Út við Seleyrargil eru lægðir, sem heita Kolamannalágar. Mun þar hafa verið gert til kola, því skógur var hér
nógur."
Ö-Grjóteyri
- BO-149:008** örnefni skipsuppsátur Virki
"Túnið var alveg niður að ánni. Þar niður við á eru stakir klettur, sem eru nefndir Virki. Þar voru hafðir
bátar."
Ö-Grjóteyri
- BO-149:009** örnefni stekkur Ytri Stekkjardalur
"Innan við Torfdalinn er svo melhryggur, og þar austar eru tvö dalverpi sem heita Ytri Stekkjardalurog Innri
Stekkjardalur."
Ö-Grjóteyri
- BO-149:010** örnefni stekkur Innri Stekkjardalur
"Innan við Torfdalinn er svo melhryggur, og þar austar eru tvö dalverpi sem heita Ytri Stekkjardalurog Innri
Stekkjardalur."
Ö-Grjóteyri
- BO-149:011** örnefni sel Selhóll
"... upp af báðum dölunum [Ytra og Innra Stekkjardal], laus við fjallið, er hól, sem heitir Selhóll."
Ö-Grjóteyri
- BO-149:012** heimild mógrafir Grafarmýri
"Innan við [Silungalæk] er mýri, Grafarmýri. Þar hafði verið tekinn upp mór."
Ö-Grjóteyri

BO-150 Grjóteyrartunga

12 hdr. 1707. "Tunga eða Tungukot eða Grjóteyrartunga [eða Grjóteyrartangi] var áður aðaljörðin eins og
sést af mati þeirra." Ö-Grjóteyri, 1 (JJ telur Grjóteyri 5 hdr en Tungu 14 hdr) - Ruglingur er í jarðabókinni á
þessari jörð og Tungutúni sem var hjáleiga frá Hvanneyri í túninu þar. JÁM telur Tungu 12 hdr að

viðbættum 2 hdr fyrir engi í landi Ytri Skeljabrekku. Skv JÁM féll Grjóteyrará fyrrum milli bæjanna. Tunga var sameinuð Grjóteyri 1903 en húsmennskufólk var áfram nokkur ár í bæjarhúsunum. 1920 var bærinn hruninn.

1920: 22.335 m² = 7 dagsl

BO-150:001 bæjarhóll bústaður Grjóteyrartunga
"Bærinn í Grjóteyrartungu stóð NA frá núv. Grjóteyrarbæ og hefur verið reistur sumarbústaður á gamla bæjarstæðinu." BB, 209. Merkt sem "Bæjartóft" á Túnakorti frá 1920 Ö-Grjóteyri; BB, 209; Túnakort 1920

BO-150:002 heimild útihús
í túnjaðri, hrúnið 1920
Túnakort 1920

BO-150:003 heimild útihús
í túnjaðri, hrúnið 1920
Túnakort 1920

BO-151 **Árdalur**

16 hdr. 1707. Árdalur var seldur Innri-Skeljabrekkubónda 1959 og er jörðin nýtt þaðan síðan. 1920: 45.368 m² = 14 dagsláttur, 1/3 þýft. Garðar 616 m². "Suð austur úr dalbotninum [Bæjardals], gengur dalur sunnan Brekkufjalls, og var þar helsta beitoland jarðarinnar. Votlendi er með Andakílsá og firðinum, en holt og móar nær fjallinu ... Hlunnindi eru lax og silungsveiði í Kitufirði. Ytri Skeljabrekka átti upprekstur í Hrosskinnsdal ofan Brekkufjalls." BB II, 171

BO-151:001 bæjarstæði býli Árdalur
"Áður stóð [bærinn] uppi undir brekkum nær fjallinu, og er þar nú sumarbústaður." Á túnakorti eru sýnd 2 útihús í túninu vestur af bænum. Íbúðarhúsið á nýja bæjarstæðinu er frá 1938 og hefur bærinn væntanlega verið fluttur þá. BB, 171, Túnakort 1917

BO-151:002 heimild bústaður Sigmundartættur
"Að austanverðu við Árdalsá, þar sem bærinn [er nú] hét áður Sigmundartættur. Þar voru miklar rústir eftir gamlalt þurrabúðarkot ... og ofan við tættarnar var Sigmundarflöt, sem nú er orðin tún." Ö-Árdalur, 1

BO-151:003 heimild legstaður
"Að austanverðu við Árdalsá, þar sem bærinn [er nú] hét áður Sigmundartættur. Þar voru miklar rústir eftir gamlalt þurrabúðarkot. Þar var dys ..." Ö-Árdalur, 1

BO-151:004 tóftir Húsadalur
(Austan við Bæjardal, þar sem gamli bærinn stóð, er Húsadalur) "Í þessum dal eru gamlar húsatættur."

Ö-Árdalur, 2

BO-151:005 heimild leið Fálkaklif
"Útan við Skuggagil er gata, sem farin var niður milli Ytri- og Innri-Fálkakletta, niður á Selhólinn hjá Grjóteyri og heitir hún Fálkaklif." Ö-Árdalur, 2

BO-151:006 tóft stekkur Stekkur
"[í Bæjardal] er gamlar sekkjarrústir nefndar Stekkur ... móti Gljúfrabrekkunni ..." Ö-Árdalur, 2

BO-151:007 örnefni huldufólksbústaður Huldufólkstún
"Þar niður af [Sneiðarbrekkunni] í miðjum gljúfrunum er stykki, sem heitir Huldufólkstún. Þetta er tvískipt og er hluti af því berjahólmi." Ö-Árdalur, 2

BO-151:008 heimild leið Sneið
"... Sneiðin sjálf er upp með [Bolakletti]. Er nú ófær, [en] var einu sinni vegurinn til selja, er höfð voru uppi á fjalli ... Þegar farið var upp Sneiðina var komið í Hrosskinnsdal, sem er upp af Árdal" sbr. BO-151:009

Ö-Árdalur, 3
BO-151:009 heimild sel Selflöt
"... Sneiðin sjálf er upp með [Bolakletti]. Er nú ófær, [en] var einu sinni vegurinn til selja, er höfð voru uppi á fjalli ... Á Hrosskinnsdal eru gamlar selrústir, og heitir þar Selflöt," sbr. BO-151:008

Ö-Árdalur, 3
BO-151:010 örnefni Vörðuhóll
"Austan við [Árdalshryggi] er á merkjum hóll, sem heitir Vörðuhóll."

Ö-Árdalur, 3
BO-151:011 varða landamerki
"[merki milli Árdals og Ytri-Skeljabrekku, beina línu úr Brekkufjallshnúk] í Stríp, er liggur næst fyrir norðan Bolaklett og svo þaðan beina línu yfir Rauðalækjartungu, í torfvörðu, suður úr leirstokk þann við Andakílsá hvar Baula ber yfir syðsta og hæðsta Kistuhól ..." Kistuhóll er í túnstæði Kistu sem er í Hvanneyrarlandi
LM 20.12.1922

BO-152 Ytri Skeljabrekka

16 hdr. 1707. Lóðarspilda, við lendingu hjá Skipalæk, var seld undan jörðinni 1908 og er nú eign Borgarfjarðar- og Mýrasýslna. - BB, 207

1920: 41.582 m² = 13 dagsl. Allt slétt. "Neðan bæjarins eru flæðiengjar með Andakílsá. Áttu þar ýmsar jarðir engjaitök, svo sem Höfn í Melasveit. Utarlega í landinu er svonefndur Skipalækur, þangað var oft komið flutningi með bátum, eftir að verslun hófst í Borgarnesi ... Fjallið ofan bæjarins er dálítið gróið efra í lautum og dældum, en jörðin átti upprekstrarítak í Hrossskinnsdal í Árdalslandi, ofan Brekkufjalls." BB, 207

BO-152:001 bæjarhóll bústaður
"... neðan við húsið [timburhús b. 1907], sem nú er, er gamli Bæjarhóllinn."

Ö-Ytri Skeljabrekka, 2; Túnakort 1920

BO-152:002 heimild útihús
Túnakort 1920

BO-152:003 heimild útihús
Túnakort 1920

BO-152:004 heimild útihús
Túnakort 1920

BO-152:005 heimild útihús
Túnakort 1920

BO-152:006 heimild heystæði
f. súrhey

Túnakort 1920

BO-152:007 heimild skipsuppsátur Skipalækur
"Innan við [Stóruskriðu] er gamalt skipsuppsátur nefnt Skipalækur. Þangað voru oft fluttar vörur úr Borgarnesi og lengra að, m.a. í tíð Sigurðar Þórðarsonar í Árdal."

Ö-Ytri Skeljabrekka, 1

BO-152:008 dys legstaður
"Innan úr Torfdal er í melnum grjóthröngl, sem talið er haugur Jöðurs þess, er Þorgeir vó. Aldrei hefur grjóthrúga sú verið rannsökuð."

Ö-Ytri Skeljabrekka, 1

BO-152:009 heimild brú Brúarengi
"Þá er þar upp af Brúarengi, var milli engjabrúa er lagðar höfðu verið niður yfir engjarnar ..."

Ö-Ytri Skeljabrekka, 2

- BO-152:010** örnefni sel Selbrekkur
 "Fyrir ofan bæinn er brekka, sem nefndar eru Selbrekkur."
 Ö-Ytri Skeljabrekka, 2
- BO-152:011** örnefni stekkur Stekkjarhöfði
 "... upp af [Selbrekkum] er grasi gróinn höfði, Stekkjarhöfði. Hann er neðan við fjallið, og sunnan við hann er skarð í fjallið, sem heitir Stekkjarskarð."
 Ö-Ytri Skeljabrekka, 2
- BO-152:012** sögustaður Þorgeirsskora
 "Upp af [Stórsteinagili] liggja svo tvö skörð í gegnum klettabeltið; þar eystra er mjög þröngt og heitir Þorgeirsskora þar fór Þorgeir Hávarsson upp eftir víg Jöðurs
 Ö-Ytri Skeljabrekka, 2-3
- BO-152:013** heimild fjárskýli Hringabyrgi
 "Uppi á brún milli Skeljabrekknanna er á merkjunum svonefnt Hringabyrgi [í Tjarnardal] var oft setið hjá lömbum á daginn, sem geymd voru í Hringabyrgi á nóttunni."
 Ö-Ytri Skeljabrekka, 3

BO-153 Innri Skeljabrekka

12 hdr. 1707. Skv. Landnámu keypti Þorbjörn svartí land frá Seleyri og upp til Forsár (Andakílsár) og bjó á Skeljabrekku. Skv. Fóstbræðra sögu bjó síðan Jöður Klængsson á Skeljabrekku, sá er vó Hávar föður Þorgeirs

1920: 45.808 m² = 14,5 dagsl. mýrar = 3 dagsláttur. Höfuðkostur jarðarinnar var engjar með Andakílsá neðan bæjarins, og áttu margar jarðir þar ítök. Votlendi er frá ánni upp til Brekkufjalls, sem er bratt er hömrótt móti norðri, en aflíðandi móti austri og þar nokkuð gróið, einnig er fjallið gróið efra í dældum og lautum. ... Laxa- og silungsveiði er í Andakílsá. - BB, 192

- BO-153:001** bæjarhóll bústaður
 Túnakort 1920
- BO-153:002** heimild útihús
 Túnakort 1920
- BO-153:003** heimild útihús
 Túnakort 1920
- BO-153:004** heimild útihús
 Túnakort 1920
- BO-153:005** heimild útihús
 Túnakort 1920
- BO-153:006** heimild útihús
 "Austast í [túninu] var Húsatún."
 Túnakort 1920; Ö-Innri Skeljabrekka, 3
- BO-153:007** garðlag
 "... Fitin er afskorin frá Tunguvegi af Svartastokksbotni, garðbrot móti Grjóteyrarengi."
 Ö-Innri Skeljabrekka, 2
- BO-153:008** heimild fjárhús
 "... undir klettunum, fyrir ofan gamla veginn og melana er Húsadalur, [úr honum rennur] Húsadalslækur [sem] var beint upp af gömlu fjárhúsunum."
 Ö-Innri Skeljabrekka, 2
- BO-153:009** heimild stekkur
 "[suður af Brekkusneið er Kindaklettur] "Niður af honum er stekkur."
 Ö-Innri Skeljabrekka, 2
- BO-153:010** heimild Stöðull
 "... þar neðar [en Húsatún BO-153:006] var Stöðull, gamalt nafn og var mjaltað þar í tíð Einars Þ."
 Ö-Innri Skeljabrekka, 3

BO-153:011 örnefni smiðja Smiðjuflöt

"Austan við lækinn hét Smiðjuflöt."

Ö-Innri Skeljabrekka, 3

BO-153:012 örnefni hesthús Hesthúsflöt

"Austan við lækinn hét Smiðjuflöt og næst henni Hesthúsflöt, rétt norðan við bæinn." - etv sama og BO-153:002-4

Ö-Innri Skeljabrekka, 3

BO-153:013 heimild huldufólksbústaður Fuglhóll

"Fyrir utan lækinn, rétt ofar í túninu, var hóll lítill, sem heitir Fuglhóll; þar bjó huldufólk."

Ö-Innri Skeljabrekka, 3

BO-154 Syðstufossar

15 hdr. 1707. Fossar voru áður ein jörð og er landi Miðfossa og Syðstufossa en óskipt. Áður en Fossakot byggðist (BO-156) var jörð þessi kölluð Syðri Fossar. Hvanneyrarkirkja átti áður meginhluta veiði fyrir neðan fossa. Fossar áttu engjaítak við Skeljabrekkuland, sunnan Andakílsár kallað Fossoddi - JÁM IV, 197 1920: 37.233 m² = 11 2/3 dagsl. 1/6 þýft. Garðar 1190 m². "Sunnan Hestfjalls eru lítt grónar melabungur og ásar. Fjallið er nokkuð gróið sunnan til, einkum lögðin Seldalur, og er þar dálítill skógur. Að vestan er Hestfjall mjög bratt og klettótt, vestan þess og suðvestan eru víða blautir flóar, en holt standa víða upp úr, vestar taka við ásar og holt, og mýrar á milli. Vallendis og malareyrar eru með Andkílsá neðan fossa."

BO-154:001 bæjarhóll bústaður

Túnakort 1920

BO-154:002 heimild útihús

Túnakort 1920

BO-154:003 heimild útihús

Túnakort 1920

BO-154:004 heimild útihús

Túnakort 1920

BO-154:005 heimild útihús

Túnakort 1920

BO-154:006 heimild útihús

Túnakort 1920

BO-154:007 heimild útihús

Túnakort 1920

BO-154:008 heimild útihús

Túnakort 1920

BO-154:009 örnefni brunnur Brunnflöt

"Flöt ofan við götuna um túnin, þar sem var lægra, hét Brunnflöt."

Ö-Fossar, 5

BO-154:010 heimild fjárhús

"Austan við [Grafarlæk?], þar sem höfðu verið sauðahús til forna, suður af Halavelli ..."

Ö-Fossar, 5

BO-154:011 örnefni Stöðull

"Austan við [Grafarlæk?], þar sem höfðu verið sauðahús til forna, suður af Halavelli m. mýri á milli, var hóll, Stöðull."

Ö-Fossar, 5

BO-154:012 örnefni lambhús Lambhústún

"Norðan við [Stöðul] og niður af mýri, sem var sunnan við Brunnflötina og niður af heimreiðinni, hét lambhústún." -líkl sama og eitt af útihúsunum BO-154:005-8

Ö-Fossar, 5

- BO-154:013** örnefni Kolás
 "Melhryggurinn norður af [Hrossakletti] heitir Kolás og er ofan við bæinn á Hálsum."
 Ö-Fossar, 1
- BO-154:014** heimild leið Melgötur
 "Nokkuð norðan við [Fossstapana] skerast melarnir sundur af djúpu, klettalaus gili, sem heitir Sandgil. Efst yfir þessi drög lá gamli vegurinn. Rétt austan við það skiptust leiðir. Syðri Melgöturnar lágu til Skorrads en þær nyrðri til Lundarreykjadal."

Ö-Fossar, 2
- BO-154:015** heimild sel Seldalur
 "Þar sem [Selmýri] mjókkar, myndast svo Seldalur ... Í dalnum eru rústir eftir sel ..."
 Ö-Fossar, 2
- BO-154:016** heimild smalakofi
 "Þar sem [Selmýri] mjókkar, myndast vo Seldalur ... Í dalnum eru rústir eftir sel og hjásetukofa."
 Ö-Fossar, 2
- BO-154:017** varða landamerki Digravarða
 "Að austanverðu við Seldalinn, á há-Kinnarbrún, er varða, sem heitir Digravarða og er á merkjum."
 Ö-Fossar, 2
- BO-154:018** varða landamerki
 "Að austanverðu við Seldalinn, á há-Kinnarbrún, er varða, sem heitir Digravarða og er á merkjum. Uppi á há-Hestfjalli er svo önnur varða ..."
 Ö-Fossar, 2
- BO-154:019** gata leið
 "... eftir melunum, milli Grímulágar og stapanna, lá gamli þjóðvegurinn og lestamannagata um fleiri aldir, og þar sem farið var niður melinn, heitir Sneið. Mun lengi sjá merki þess að þarna var mikil umferð."
 Ö-Fossar, 3
- BO-154:020** heimild rétt
 "Næstefsti fossinn hét Réttarfoss. Við hann var gömul aðrekstrarrétt og hvilft inn undir bergið, sem heitir eða hét Hellir, því nú er hann horfinn og báðir efstu fossarnir í sambandi við sprengingar frá virkjuninni."
 Ö-Fossar, 3
- BO-154:021** heimild mógrafir
 "Í dalnum [sem heitir Dalur og er f. neðan fossana] voru mógrafir. Hafði þar lengi verið tekinn upp mór, og voru margar stungur niður."
 Ö-Fossar, 4
- BO-154:022** heimild stekkur Stekkjarbarð
 "Vestan við Dalinn er svo stekkarbarð og á barðinu var stekkur. Er hann nú milli húsa, sem byggð hafa verið."
 Ö-Fossar, 4
- BO-154:023** örnefni Ullarbakki
 "Laugarbakkar [niður m. ánni sem rennur úr Da l] draga nafn af laug sem er handan árinna, en enðsti hluti bakkans hét Ullarbakki. Þar var ullin þvegin og þurrkuð á bakkanum."
 Ö-Fossar, 4
- BO-154:024** varða landamerki Strákur
 "[vestur af Smáborgum] í átt til Vatnshamra eða heldur norðar, er varða þar á jötnagarði, sem heitir Strákur. Hún er á merkjum Fossalands, Vatnshamra og Kvígstaða."
 Ö-Fossar, 7

BO-155 Miðfossar

10 hdr. 1707. en var 15 hdr áður en Fossakot byggðist um 1670. Fossar voru upphaflega ein jörð og er landi enn óskipt milli Syðstufossa og Miðfossa. - Minjastaðir eru taldir með Syðstufossum. Jörðin hét Nyrðri

Fossar áður en Fossakot byggðist. Kotið var aftur sameinað Miðfossum 1905. Fossar áttu engjaítak við Skeljabrekku-land, sunnan Andakílsár kallað Fossodda - JÁM IV, 197 1920: 42.713 m² = 12 dagsl. 1/23 þýft. Garðar 644 m². (landi lýst með Syðstufossum)

BO-155:001 bæjarhóll bústaður

"... Bæjarhóll var nefnt, þar sem gamli bærinn stóð, og húsið stendur á sama hólnum aðeins sunnar."- Íb. húsið steipt, byggt 1915. 1980 var nýtt íb. hús byggt norður frá hinu gamla bæjarstæði

Ö-Fossar, 5; Túnakort 1920

BO-155:002 heimild útihús

Túnakort 1920

BO-155:003 heimild útihús

Útihúsið sem hér stóð 1920 gæti verið leifar bæjarins Fossakots (?). Íb. hús frá 1980 mun vera nálægt þessum stað

Túnakort 1920

BO-155:004 heimild fjárhús

"Austur af Fossakoti og sunnan við lækinn er hæð sem heitir Húsaborg. Undir henni voru Mið-Fossafjárhúsin áður en þau voru færð nær, þar sem þau eru nú."

Ö-Fossar, 6

BO-155:005 heimild bústaður Tóftarholt

"Við suðurenda Ráðarholts vestanverðu, aðskilið af upphafi Fossalandbrots, er annað holt, lágt að austan en hallandi móti vestri. Heitir það Tóftarholt. Vestan undir því var húsmennskukot nokkuð fyrir síðustu aldamót."

"Árið 1872 byggði maður að nafni Sigurður Sigurðsson býli í landi Mið-Fossa, er hann nefndi Tóftarholt og bjó þar til 1880. Bær þessi stóð undir Tóftarholti norðan Mið-Fossa. Ekki bjuggu aðrir í Tóftarholti.."

Ö-Fossar, 6; BB, 210

BO-155:006 vegur leið

"Gamli vegurinn lá yfir Fossalandbrotið ofanvert v. Fossakotstúnið, svo eftir melnum, síðan neðan undir Þorfinnsholt og framhjá Vatnshamraborg, sem er stór Klettaborg hér vestur af."

Ö-Fossar, 6

BO-155:007 þjóðsaga Nykurtjörn

"Vestur af Flögholti og Hestfjalli er mýrasund nokkuð blautt. Í því er Nykurtjörn, sem Hestlandbrot kemur úr."

Ö-Fossar, 6

BO-156 Fossakot

5 hdr. 1707. 1707: Afbýli og afskiptur partur og bær af jörðunni Nyrðri Fosum. Bygt fyrst í manna minni innan 40 ára, þar sem aldrei hafði fyrr bær verið, en nú, síðan hjer ræktaðist tún, kallað v c af jörðunni Nyrðri Fossum, sem öðru nafni eru kallaðir Miðfosar, síðan þetta býli kom upp. Áður hjet jörðin öll Nyrðri Fossar." JÁM IV, 196 Fossakot var sameinað Miðfossum aftur 1905 Fossakotstúnið mun vera afskipti túnhelmingurinn norðan við túnið kringum Miðfossa. Túnin voru því sem næst jafnstór.

BO-156:001 bæjarstæði bústaður Fossakot

"Um túnið [á Miðfossum] liggur nú þjóðvegurinn, sem áður lá með Melunum, og norðan við það er nyrsti hóllinn sem heitir Fossakot. Þar var býlið áður fyrr ..."

"Fossakotsbærinn stóð nálægt þeim stað, þar sem nú eru bæjarhús á Mið-Fossum." BB, 209

Mögulega sama og BO-155:003

Ö-Fossar, 6; BB, 209

BO-157 Kvígsstaðir

20 hdr. 1707. Einnig Kvíksstaðir. Bróðir Hegg á Heggssstöðum hét Kvígr og mun það eiga að skýra bæjarnafn þetta. Egils s. - Svonefnt Kvíksstaðaengi er engjaítak í Hvanneyrarengjum, sem tilheyrir Kvígsstöðum.

1920: 41.880 m² = 13 1/10 dagsl. 1/13 þýft. Garðar 530 m². "Kvíksstaðabærinn er sunnan við Heggstaðaholt, þar sm þau eru hædt, í brekku móti suðvestri. Suður af bænum verða ásarnir breiðari, flatari og meira um mela, en mýrasund allstór milli holtanna. Þá eru flóar allmiklir, sem tilheyra Kvígsstöðum, báðum megin ásanna. Að austan nær Kvíksstaðaland austur á Hestfjall, en vesturhlið þess er mjög brött og klettótt, einkum í brúnum." BB, 194

BO-157:001 bæjarhóll bústaður

Á bæjarhólnum stendur gamalt steypthús, en bæjarstæðið var flutt 1974 er nýtt íb. hús var byggt á öðrum stað.

Túnakort 1920

BO-157:002 heimild útihús

Af mynd í BB að dæma eru enn útihús á þessum stað

Túnakort 1920

BO-157:003 heimild útihús

Af mynd í BB að dæma eru enn útihús á þessum stað

Túnakort 1920

BO-157:004 heimild aftökustaður Gálgaholt

"Holtið, sem bærinn stendur sunnan í heitir, Gálgaholt ... [Gálgi] er stuðlabergsstöpull norðan í holtinu; það myndar eins og gang í holtinu ..."

Heggstaðir voru þingstaður Andakílsþrepps. Ekki eru þekktar heimildir eða sagnir um aftökur á þessum stað - sbr. Páll Sigurðsson: 'Aftökur og örnefni.' Svipmyndir úr réttarsögu, Rvk 1992, s. 153

Ö-Kvíksstaðir, 1

BO-157:005 mannabein Gálgaholt

"Holtið, sem bærinn stendur sunnan í heitir, Gálgaholt ... [Gálgi] er stuðlabergsstöpull norðan í holtinu; það myndar eins og gang í holtinu. Þegar verið var að girða þarna, komu menn niður á bein, sem voru grafin í Bæjarkirkjugarði."

Ö-Kvíksstaðir, 1

BO-157:006 tóftir sel

"Austan við Gálgaholtið er dalur, sem heitir Grafardalur. Í honum eru rústir eftir gamalt sel."

Ö-Kvíksstaðir, 1

BO-157:007 heimild rista Torfholt

"... lítið holt er innanvert við [Flögholt], sem heitir Torfholt. Kvíksstaðir áttu hér reiðingsristu og þurrkuðu á þessu holti"

Ö-Kvíksstaðir, 2

BO-157:008 tóft stekkur

"Austan við Rásarholtið er rétt, sem hefur verið stekkur eða eitthvað þess háttar."

Ö-Kvíksstaðir, 2

BO-157:009 varða Kerling

"Undir enda [holts sem heitir Klif] sem veit að Heggssstöðum, var Kerling; nú er lítið eftir af henni, því hún er hrúnin."

Ö-Kvíksstaðir, 2

BO-157:010 dys legstaður

"[hjá Kerlingu BO-157:009] er Dys, þótti reimt þar og ekki heiglum hent að vera á ferð, eftir að skyggja tók."

Ö-Kvíksstaðir, 2

BO-157:011 gata leið

"Á Klifinu liggur svo gata suður yfir Móvegsholt."

Ö-Kvíksstaðir, 2

BO-157:012 örnefni sel Selhóll
 "... yfir mýrarsund í Selhól, þar sem koma saman Heggstaðir og Kvígsstaðir." -Selhóls er ekki getið í
 örnefnalýsingu Heggstaða
 Ö-Kvígsstaðir, 2

BO-157:013 heimild bústaður Stekkjarkot
 í landi Kvígsstaða. "Fardagaárið 1840-41 bjuggu Ólafur Vigfússon og Guðrún Jónsdóttir í Stekkjarkoti í
 Andakílshreppi. Stekkjarkot mun hafa verið í landi Kvígsstaða. Ekki fer frekari sögum af byggð í
 Stekkjarkoti."
 BB, 210

BO-158 Hestur

Stólsjörð og lénsjörð presta í Hestþingum frá um 1600. Jörðinni fylgdi Hestsengi í Hvanneyrarengjum.
 1849: "Prestsetrið Hestur hefir slæm en stór tún, reitings heyskap í heimalandi, en í Hesteingi á
 Hvanneyrar eingjum, sem fylgir prestsetrinu má heyja 150 hesta útheys. Vetrararbeit er góð og skógarhrís á
 Hestur til lédengingar, svo og fjórðung laxveiðar í Laxfossi í Grímsá." JJ, 119 1920: 65.413 m² = 20 1/3 dagsl.
 1/8 þýft. Garðar 1007 m². "... stendur bærinn á Hesti uppi í brekku undir [Hestfjalli] norðanverðu. Eru mýrar
 og flóar með fjallinu vestanverðu, sem er þar bratt og klettótt, einnig norðan og norðaustan bæjarins, en nær
 Grímsá eru kjarrivaxnir ásar, slíkir ásar eru einnig austan Hestfjalls með mýrarsundum á milli, en fjallið er
 allvíða gróið valllendis - og móagróðri með mýrateygingum á milli." BB, 182 -

BO-158:001 bæjarhóll bústaður
 "[Miðaftansklettur] er beint í vestur frá, þar sem gamli bærinn stóð, í miðju túninu. Bærinn stóð á litlum hól
 (eða upphækkun)." - íb. hús, steipt, frá 1906, stóð 1920 í túnkantinum. Bæjarhóllinn gæti því hafa verið nær
 þeim stað sem BO-158:003 er og íb. hús frá 1956 var byggt (?)

Túnakort 1920; Ö-Hestur, 1

BO-158:002 heimild útihús
 Stórt hús með heytóft eða -garði
 Túnakort 1920

BO-158:003 heimild útihús
 Mögulega er íb. húsið frá 1956 á þessum stað
 Túnakort 1920

BO-158:004 heimild útihús
 Túnakort 1920

BO-158:005 heimild útihús
 Túnakort 1920

BO-158:006 heimild hálfkirkja

HESTUR Í ANDAKÍL (B)
 1707: "Ekki vita menn að hjer hafi í gamalli öld bænhus nje kirkja verið; en í næstliðin 100 ár hefur hjer
 bænhus og hálfkirkja haldist, og prestarnir hjer heima fyrir sig og heimamenn þjónustu þegið, og þá verið
 tíðir veittar, er presturinn óskað hefur. Nú er hjer hálfkirkja með predikunarstól og altari (Inventarium er
 ekert, en bænhus neccessaria, patína, kaleikur og lítil klukka er af þessum presti til lögð fyrir brúkun um sína
 tíð, er hann kveðst þó sjálfur eiga.)" JÁM IV, 193
 17.5.1765: Kirkja á Hesti lögð niður; (PP, 122) [konungsbréf]

BO-158:007 heimild stekkur Innri Fornistekkur
 "Útan í Fjárbólsás um það bil miðjan blasir við frá bænum grænn bali, sem er hærri en mýrarnar, sem annars
 taka við fyrir neðan ásin. Þar var áður fyrr stekkur eða færíkviar. Heitir þar Innri-Fornistekkur."

Ö-Hestur, 3

BO-158:008 heimild rista Torfholt
 "Vestur frá [Stórhóli], nær veginum, er smáholt með stórum steini á. Þar heitir Torfholt. Þar var heytorfið
 þurrkað."

Ö-Hestur, 3
BO-158:009 tóft stekkur Heimari Fornistekkur
"Við norðausturenda Bæjaráss [SA viðbæinn] eru gömul stekkjartrot. Var þar kallað Heimari Fornistekkur."

Ö-Hestur, 4
BO-158:010 varða eyktamark Miðmorgunsvaða
"Þar [hjá Heimari Fornastekkur] uppi á kletti er varða sem heitir Miðmorgunsvaða ..."

Ö-Hestur, 4
BO-158:011 varða eyktamark Dagmálavarda
"Önnur varða, nær bænum [en BO-158:010] var einnig á ásnun norðanverðum, sem kölluð var Dagmálavarda."

Ö-Hestur, 4
BO-158:012 varða eyktamark Nónvarða
"Beint upp af bænum, í suður frá því sem hann er nú, er lægð í fjallið, sem heitir Miðmundarlág. Nónvarða var á hábrún fjallsins, nokkuð vestar."

Ö-Hestur, 4
BO-158:013 gata leið Götuás
"Nafn sitt dregur [Götuás] af því, að eftir honum liggur aldagamall þjóðvegur (gata)."

Ö-Hestur, 4
BO-158:014 heimild áfangastaður Mannamótsflöt
"Nafn sitt dregur [Götuás] af því, að eftir honum liggur aldagamall þjóðvegur (gata). Við suðvesturenda Götuáss er valllendiskriki, gamall áningarstaður, Mannamótsflöt. Þar hafa meira að segja verið gerðir samningar."

Ö-Hestur, 4
BO-158:015 varða landamerki Digravarda
"... Digravarda ... er á merkjum móti Hálsun, Fossum og Kvígsstöðum." (upp af Merkjálág, sem er milli Hests og Hálsa)

Ö-Hestur, 5

BO-159 Heggstaðir

20 hdr. 1707. Skv. Egils sögu bjó Heggur á Heggstöðum faðir Gríms er Egill vó. Heggstaðir voru þingstaður Andakílshepps. Heggstaðanes, sem nú er kallað Hvítárvallakverk, var lagt til Hvítárvalla á 17. öld en við það lækkaði mat jarðarinnar úr 40 hdr í 20 hdr. Heggstöðum fylgdi engjastykki í Hvanneyrarengjum, Heggstaðaengi.

1920: 56.083 m² = 17 1/2 dagsl. 1/17 þýft. Garðar 840 m². "Land Heggstaða nær þvert yfir Heggstaðaholt og ræmur af undirlendinu báðum megin. Er undirlendið mýrlent, en ásarnir klettóttir með móa- og valllendisteygingum og mýrasundum á milli." BB, 180

BO-159:001 bæjarhóll bústaður
Bæjarhóllinn er í miðju túninu. Nýtt íb. hús úr steini var byggt í túnjaðrinum 1915, en hús stóðu enn á hólnum 1920 og þá voru þar garðar
Túnakort 1920

BO-159:002 heimild útihús
Túnakort 1920

BO-159:003 heimild útihús
Stór 'tóft' er sýnd áföst þessu húsi - heytóft?
Túnakort 1920

BO-159:004 heimild bústaður
'Bær' á túnakorti er íb. hús byggt 1915. Ekki er vtað hvort þar hafa verið byggingar áður
Túnakort 1920

BO-159:005 heimild útihús

utaní bæjarhólnum

Túnakort 1920

BO-159:006 tóft

Löggarður

Friðlýstar minjar

"Beint upp af Löggarðinum í túninu eru klettur bæjarmegin." Einnig kallaður dómhringur. Í túninu norðan við bæjarhólinn

Brynjúlfur Jónsson segir frá dómhring í ferð s inni um Vesturland 1907: "Fyrir ofan bæinn norðan til, skamt uppi á túninu, er hringur, mjög fornlegur með afar digrum veggjum. Er þó víða mikið fallið úr þeim inn í hringinn, og orðið að stórum þúfum, er liggja langsetis með honum. Hefir hann í fyrstunni verið stórvaxið mannvirki. Hann er um 8 faðm. í þvermál. Hann er kallaður dómhringur. Þó er líka sagt, að Heggur landnámsmaður sé jarðaður í honum og þeir húskarlar hans, sem féllu með honum. Allur er hringurinn þýfður að innan, og eru margar þúfurnar líkar leiðum, en snúa þó ýmislega. Leiði Heggur er sýnt, og er það miklu nýlegast að sjá. En sú er orsök til þess, að því fylgja, að sögn, þau ummæli, að hver ábúandi á Heggstöðum skuli endurbæta leiðið, svo honum búnist þar vel, og kvað því hafa verið hlýtt til þessa. Aðrar fornleifar eru þar ekki að sjá. Þykir mér líklegt, að hringurinn hafi verið til þess gjörður, að vera grafreitir, en verið síðar haldinn að hafa verið dómhringur vegna líkingar." (Árb 1908,18-19).

Árið 1930 friðlýsti Matthías Þórðarson staðinn og lýsti honum með svohljóðandi orðum: "Forn girðing, hringmynduð, nefnd "dómhringur", uppi á túninu norðaustur af bænum." Guðmundur Ólafsson skráði hann 1989.

Við mynduðum staðinn úr lofti 3.júlí 1990 en gerðum vettvangskonun 11. júlí og teiknuðum hringinn 5. ágúst.

Hringurinn er um 17.5 metrar ef mælt er frá norðri til suðurs og um 17.0 metrar ef mælt er frá austri til vesturs. Veggurinn er 1.0 - 2.5 metra breiður og um 0.60 metrum hærri en landið umhverfis. Hann er rofinn hér og hvar og er líkari þúfum og þúfnarönum fremur en vegghleðslu. Að innan er hringurinn allur stórþýfður og þær þúfur eru samskonar þúfunum eða hleðslunni er myndar vegginn: háar, stórar, með djúpt skornum skilum á milli. [Mynd 4]

Vestan við miðju hringsins er stór og breið þúfa, með jöfnum brúnum og ekki ólík gömlu leiði. Þar á Heggur landnámsmaður að hafa verið grafinn. Beint í suður frá dómhringnum er gamli bæjarhólinn. Heggstaðir var þingstaður Andakílshrepps og jafnframt þriggja-hreppa þingstaður. Ö-Heggstaðir, 2; Árb 1908,18-19; GÓB, 48-51; Dómhringar 1,

BO-159:007 tóft

Goðahús

Suðaustan til í bæjarhólnum er "Goðahús" Þessa nafns er ekki getið af fyrri fornleifakönnuðum og má vera að það sé nýgervingur

Dómhringar 1

BO-159:008 örnefni

Þingmannabekkir

"Sólmundur G. Hjörleifsson á Heggstöðum sagði okkur að í suðausturhorni holtsins norðan við dómhringinn væri kallað "þingmannabekkir". Er það nokkuð skýrir stallar eða brúnir er líkjast götum neðarlega í holtinu."

Þessa örnefnis er ekki getið af fyrri fornleifakönnuðum og má vera að það sé nýgerving

Dómhringar 1

BO-159:009 örnefni

sel

Selholt

"Vestan við [Heggstaðaflóa] eru holt, sem merkin eru eftir móti Grímastöðum og eru héðan nefnd Selholt. En frá Grímastöðum eru þau nefnd Grímastaðaselholt."

Ekki er ljóst hvort hér á að hafa verið haft í seli frá Heggstöðum eða Grímastöðum nema hvorttveggja sé

Ö-Heggstaðir, 1

BO-159:010 heimild

mógrafir

Skjólhólsgrafir

"... neðan við [Litlaskjólhól] eru gamlar mógrafir, Skjólhólsgrafir."

Ö-Heggstaðir, 1

BO-159:011 heimild

huldufólksbústaður

Roðhatur

"Norðan undir Hattinum [sem er hár hóll upp af húsunum] er stór klettur burstmyndaður með hellisskúta undir. Þar býr huldufólk. Heitir þessi klettur Roðhatur."

- Ö-Heggsstaðir, 2
BO-159:012 heimild huldufólksbústaður Stallar
 "... þess má og geta, að í Stöðlunum var huldufólk." - 'Stöðlunum' er þágufall af 'Stallar'. Stallarnir eru grasvallar sem ná heim að Hatti.
- Ö-Heggsstaðir, 2
BO-159:013 heimild fjárhús Húsabaráð
 "Fjárhúsin stóðu á mel, sem hallaði af bæði niður í flóa og norður. Hann heitir Húsabaráð." Gæti verið það sama og BO-159:003
- Ö-Heggsstaðir, 2
BO-159:014 heimild útihús Húsaklettur
 "Bæjarmeginn við brekkuna [Húsabrekku, sem er upp af húsunum og að Hatti] eru litlit klettur eða klappir sem heita Húsaklettur. Þar voru hús áður fyrir niður af þeim klettum."
- Ö-Heggsstaðir, 2
BO-159:015 heimild rista Húsasund
 "[í Húsasundi] var stunginn hnaus til bygginga, þegar allt var hlaðið úr torfi og grjóti."
- Ö-Heggsstaðir, 2
BO-159:016 varða eyktamark Miðmorgunshóll
 "Upp af [Kinnarkletti] er stór bungumyndaður sandhóll með vörðu á. Hann heitir Miðmorgunshóll."
- Ö-Heggsstaðir, 2
BO-159:017 heimild kvíar Stöðulás
 "Framhald af [Miðmorgunshóli] er lágur ás, melhryggur, sem heitir Stöðulás. Á honum eru merki eftir gamlar kvíar."
- Ö-Heggsstaðir, 2
BO-159:018 heimild mógrafir Gíslaholtsgrafir
 "Neðantil við Gíslaholt eru Gíslaholtsgrafir. Þar var góður mór."
- Ö-Heggsstaðir, 2-3
BO-159:019 heimild mógrafir Grafarsund
 "Næst [við Tjarnarsund] er Mjóasund eða Illasund og syðst Grafarsund. Þar eru gamlar grafir við Stöðulásinn. Þar var góður mór sem vont var að ná."
- Ö-Heggsstaðir, 3
BO-159:020 tóft stekkur Stekkjarholt
 "Samhliða Vesturholtum eru stór holt, sem heita Stekkjarholt ... Í holtinu er hlaðinn stekkur úr grjóti."
- Ö-Heggsstaðir, 3

BO-160 Vatnshamrar

24 hdr. 1707. Getið í Sturlungu, 390. Jörðin fylgdi Hvanneyri í arfaskiftum [e. 1470] - DI V, 589.

1920: 45.530 m² = 14 dagsl 1/2 dagsl. þýðð. Garðar 504 m². "Vatnshamrar eiga land í suðvesturhluta holta, sem eru í miðásaröðinni norðaustur eftir Andakíl. Fara holt þessi lækkandi niður að Andakílsá. Eru holtin í meginhluta landsins að sunnan og austan, og eru þar víða melabungur, en mýrasund á milli. Norðurhluti landsins er að mestu flatur flói. Vestur frá bænum var dálítið vatn, sem hét Vatnshamravatn, en hefur nú verið ræst fram. Austan við vatnið er aflíðandi og allhá brekka vestan í holtunum og klettur efst. Er Vatnshamrabærinn þar á brúninni ... en aðaltúnið í brekkunni og niður að vatninu. ... Silungsveiði var dálítill í Vatnshamravatni og varp í hólma í því. Þá var silungsveiði í Andakílsá, en nú arður af laxveiði."

- BO-160:001** bæjarhóll bústaður
 Túnakort 1920
- BO-160:002** heimild útihús
 Túnakort 1920
- BO-160:003** heimild útihús
 Túnakort 1920

- BO-160:004** heimild útihús
Túnakort 1920
- BO-160:005** heimild útihús
Túnakort 1920
- BO-160:006** heimild vígi Vatnshamraborg
"Sagt er frá því í Sturlungu, að Þorgeir í Görðum var uppi á [Vatnshamraborg] nóttina 19. apríl 1237 með lið sitt. Hefur þótt betra en ekki að hafa þar vígi." - "... en Þorleifur fer upp í hérað með flokkinn og fór um kveldið á borgina hjá Vatnshömrum." Sturl, 390.
Ö-Vatnshamrar, 2
- BO-160:007** heimild huldufólksbústaður Vatnshamraborg
"Norður af Grafarholti í Vatnshamraborg, hefur orðið vart við huldufólk ..."
Ö-Vatnshamrar, 2
- BO-160:008** heimild huldufólksbústaður Kastali
"Norður af Grafarholti í Vatnshamraborg, hefur orðið vart við huldufólk, einnig í Kastalanum, sem síðar verður nefndur." - "Framhald af klettunum, sem bærinn stendur utan í, heitir Kastali."
Ö-Vatnshamrar, 2
- BO-160:009** heimild stekkur Stekkjarholt
"Vestur af Vatnshamraborg og suðvestur af Klifinu var holt, sem heitir Stekkjarholt. Austan í þessu holti er Stekkurinn."
Ö-Vatnshamrar, 2
- BO-160:010** heimild brú Símonarbrú
"Vestan við Kastalann er flóasund allblautt. Yfir það lágu brýr, sem orðnar voru að vatnsgötum, en traustar í botninn. Símonarbrú er yfir sundið nær Bárustöðum, kennd við Símon á Kvígsstöðum, sem var verkstjóri við hana ... þegar rigning var gat vatnið náð böggunum. Vel getur skeð, að vegurinn hafi verið lagður yfir þessar brýr, svo þær séu horfnar."
Ö-Vatnshamrar, 2
- BO-160:011** heimild brú Vatnshamrabrú
"Vestan við Kastalann er flóasund allblautt. Yfir það lágu brýr, sem orðnar voru að vatnsgötum, en traustar í botninn. Símonarbrú er yfir sundið nær Bárustöðum, ... og Vatnshamrabrú nær Vatnshömrum. Þegar rigning var gat vatnið náð böggunum. Vel getur skeð, að vegurinn hafi verið lagður yfir þessar brýr, svo þær séu horfnar."
Ö-Vatnshamrar, 2
- BO-160:012** varða landamerki Helluvörðuholt
"Vestan við [Bergljótarvatn] er holt, sem heitir Helluvörðuholt. Á því er varða, og þar eru merkin."
Ö-Vatnshamrar, 3

BO-161 Ausa

12 hdr. 1707. Hvanneyrarkirkjueign og líklega útland frá Hvanneyri

1920: 35.833 m² = 11 1/5 dagsl. 1/20 þýft. Garðar 650 m². "Landið er víða mýrlent, en hæðir og smá mjar í landinu vestanverðu, en Ausa á land að Vatnshamrvatni á skömmum kafla. Með Andakílsá eru víða valllendisbakkar og flæðiengjar., en þar gat heyjum orðið hætt í stórstraumsflóðum og útsynningi. Silungsveiði er í Andakílsá ..." BB, 169

- BO-161:001** bæjarhóll bústaður
"Hóllinn, sem bærinn stendur á í túninu, heitir Hóll..." - Á hólum stendur steypit íb. hús byggt 1933, nú notað sem geymsla
Túnakort 1920; Ö-Ausa, 2
- BO-161:002** heimild útihús
Túnakort 1920
- BO-161:003** heimild útihús
Túnakort 1920

BO-161:004 heimild útihús
Túnakort 1920
BO-161:005 heimild útihús
Túnakort 1920
BO-161:006 örnefni stekkur Stekkjarhóll
"Norður af bænum er hóll, sem heitir Stekkjarhóll. Er rétt við Ausulæk."
Ö-Ausa, 2

BO-162 Ásgarður

12 hdr. 1707. Eign Hvanneyrarkirkju og í Hvanneyrarhverfi. 1707: "Hefur aldeilis í auðn legið næstumliðin 3 ár, þángað til lafði hjer á byggingarnefna." JÁM IV, 179. Fylgdi Hvanneyri í kaupum og sölum og var síðast seld ríkissjóði 1907. Byggð til 1897
1920: 44.752 m². Ásgarðshluti túnanna á Hvanneyri er geiri norðaustan til við bæjahverfið. Eggversvon var í Ásgarðshólma nær Hvítarósi

BO-162:001 bæjarhóll bústaður Ásgarður
"Bærinn stóð á Ásgarðshóli, vestan við Tungutún." - BB, 209; "Sunnan við [Hvanneyrarlæk] eru tveir hólur, Tungutúnshóll, og vestur af honum er Ásgarðshóll." Af túnakorti að dæma hefur öllum bæjarhúsum verið jafnað út fyrir 1920
BB, 209; Ö-Hvanneyri, 6

BO-163 Hvanneyri

80 hdr. 1707. Tungutún (10 hdr 1890), Svíri, Hamrakot og Staðarhóll taldar hjáleigur í JÁM 1707. JÁM telur einnig Bárustaði byggða úr Hvanneyrarlandi. Ausa og Ásgarður voru kirkjueign og hafa líklega verið hluti af heimalandi við stofnun kirkjunnar. Tungutún var gömul hjáleiga, sem lagðist undir Hvanneyri 1890. Svíri byggðist á seinni hl. 17. aldar og lagðist af 1890. Hamrakot var gömul hjáleiga, sameinað Hvanneyri 1896. Staðarhóll byggðist um 1670 á stekkjastæði frá Hvanneyri en lagt undir Hvanneyri 1902. Kista var eign Hvanneyrarkirkju, 12 hdr jörð í byggð 1687-92 en hefur fylgt Hvanneyri síðan. Hvítarós var nýbýli í landi Hvanneyrar b. 1845-46 og 1860-1925. Á Hvanneyri hefur verið bændaskóli frá 1889. Hvanneyrarkirkja átti jarðirnar Ásgarð, Kistu, Ausu, Horn, Stóru-Drageyri og Tungu. Einnig hált Kirkjuholt, Keldnalandseigi, Kirkjutungur, alla veiði í Andakílsá ofan Hrafnagils og reka í Steingrímsfirði.

1920. Tún samtals 227.525 m² = 71 1/3 dagsl. Garðar 13.544 m². Inni í þessum tölum eru tún Hamrakots, Svíra, Tungutúns og Ásgarðs en Hvanneyrartúnið sjálft var 35.140 m² og Tungutúns 58.346 m². Þessar tölur eru tæplega marktækar um túnastærðir eða hlutföll fyrir stofnun Bændaskólans. "Land Hvanneyrar er að mestu votlendi nema kringum holtin, sem rísa upp á áshryggnum á stöku stað, og í brekkunum niður af flæðiengjunum, sem eru meðfram Hvítá og þóttu einn mesti kotur Hvanneyrar. Ýmsar jarðir áttu engi í Hvanneyrarngjum, svo sem Hestur, Kvígsstaðir og Heggstaðir." BB, 183

BO-163:001 bæjarhóll bústaður
"Stóðu bæjarhús og kirkja og síðar skóli á brekkubrún, þar sem vel sá yfir fjörðinn, en skólinn hefur nú verið reistur mun sunnar í slakka ..." BB, 183. Á túnakorti er sýnd stór rúst sunnan við kirkjuna þar sem skólastjórahús var byggt 1920-21 (?
)Túnakort 1919

BO-163:002 hús kirkja
Kirkjan stendur sér vestan við kirkjugarðinn
HVANNEYRI Í ANDAKÍL (B) -**Maríu**, Pétri, Tómasi erkibiskupi, Marteini
c. 1200: Kirknaskrá Páls, DI XII 10
[sept. 1257]: a land j tungu. xij hundraða land ... oc halft kirkio hollt [+skóg]
Þar liggja thil tiunder allar fyrir neðan forsa breckur
Lyse tollr af avllum þeim bø[i]um er þangat er groptr. nema af eindriðastoðum

prestr skal þar hafa iiij merkr kavps oc borðhalld sem bvandi meðan snorri byr eða son hans
 [+selför og ornamenti umfram, og Arnarhólm]
 Þetta er samit með raði sigvarðar biskups; Máld DI I 592
 YNGRA [LÍKL. 1269-1298]: Nu hefir siðan fengit verið thil kelldna engi ok klocka ok halft kugilldi. ok eru nu full iiij. ok torfskurðr j asgarðs land; Máld DI I 592
 [1315]: hálft tijunnd og lysitollur af grioteyre skul gr[e]idast [til hvanneyrar]; Máld DI II 402-403
 [Grjótéyrar]
 [1358]: a xij hunndrada lannd er hejtir j tunngu
 liggia þar thil atta bæir og xx ad tijunndum oc lysitollum
 Skal þar vera heimilisprestur oc skal taka fíorar merkur arliga
 kirkian a kelldna einngi. og hálft kirkjuholt [+ítök]
 Jtem gafst med lijki orms arason[ar] hundrad; Máld DI III 125
 [1358]: half tijunnd oc halfir lysitollar lvkist thil huanneyrar. [frá Grjótéyri]; Máld DI III 126
 [Grjótéyrar]
 [1367]: a xij hundrada land er heiter j tungu.
 alltt epttir wilchinsbok; Hítardalsbók DI III 223
 1397: a xijc land. er heiter j Tungv
 Þar liggia til viij bæir ad tiundum oc lysitollum.
 Þar skal vera heimilisprestur oc taka iiij merkur.
 kirkian a Kielldna eingi i Kalldaardal oc halftt Kirkjuholt [+torfskurð og selför]
 Jtem hefur þetta tillagst sijdan Gunnar kom jkvikfé og vaðmál]
 Hefur Gunnar vordid skyldugur kirkjunni iiij hundrad oc xx oc ein mork.
 portio xLc^a; Máld DI IV 191-192
 22.11.1420: [Úttektarmenn tilnefndir af séra Þorkatli Ólafssyni í umboði Árnabiskups til] ath skoda ok meta iardir þær sem Audun Salomonsson let i frammi til ath luka kirkjunne a Hvanneyre I portionem er fallit hafde medan gunnar modurfader hans hafdi buit. voru þat fimm iarder er svo heita. asgardur. ausa. kista. horn. ok eyr. en saker þess ath ur ser uoro geingnar taudur ok hus voro eingi matum vær allar þessar nefndar iarder firir halfvan fimta [tug] hundrada. Lyste adurnedndur audun firir oss ath hann lykte þessar iarder allar [sa]man i portionem greindrar kirkju epter voru mati. Saum [vær] ok skodudum maldaga kirkjunnar ath honum bar ecki minna ath luka; DI IV 286
 5.9.1444: Jörðin Hvítárvellir er ... j huanneyrar kirkjusoknn; DI IV 659
 [c.1463]: Mariukirkia a huanneyri a tungulannd allt. asgard. kistu. ausu. horn oc drageyri. liggia þessar allar i hennar kirkjusokn.
 hon a xvj. kugilldi bulæg. halft h[u]ort asauðr edr kyr. fiogr geldfiar kugilldi. ij. hesta.
 Reiknast hier med mortalia fra þui at vermundr heitinn kolbeinsson med tok til þess et nu er. er med kistu eitt ku gilldi er rodan a þar.
 kirkian a alla fiskveiði i andakilsarfossi ofan at hrafnagili. en attung lexveidar i grimsa. skogarpart [i grioteyrar skog]. hon a selfor i indridastada land; Máld DI V 408-409
 5.3.1470: [Jón bóndi Ketilsson á Hvanneyri kærir Geirmund Þorvarðarson hinn yngri bónda á Fossum fyrir að hafa farið í veiði sína og kirkjunnar á Hvanneyri milli Hrafnagils og Andakílsárfoss og eignað sér og sinni jörð á Fossum helming þeirrar veiðar. Jón sýnir bréf prests þess er gefið hafði veiðina og staðfestingrbréf Jóns biskups krabba þar með fest. Guðmundur var dæmdur í sekt til Hvanneyrarkirkju og Skálholtsbiskups.] DI V, 562-64
 [1478]: [Visitatia Magnúsar biskups - kópía af fyrri máldaga +]
 a kirkian smahamra reka er liggur j fellzkirkju soknn j steingrijmsfirde hualreka oc vidreka.
 Jtem a hun hualreka toltung a gamla stronnd milli dranngs oc grinndar; Máld DI VI, 174
 1560: Máld DI XIII 553
 1575: Máld DI XV 626-627
 15.09.[1704]: Á í föstu Ásgarð, Kistu, Ausu, Horn, Drageyri, item selland, sem heitir Kirkjutunga, hálft Kirkjuholt, Keldnalandsegi, áttung í veiði í Grímsá, Smáhamrareka Steingrímsfirði, tóltung á milli

Drangs og Grinda, alla veiði í Andakílsá fyrir ofan Hrafnagil, selför í Indriðastaðaland. Í fríðu á kirkjan xx málnytukúgildi og vc í geldum sauðum og köplum; Máld Jóns Vídalín, Jarðabréf, 127 Skv. Antikvaríkse Indberetninger 1817 var gerð tilraun til að ná fé Skallagríms úr Krumskeldu í kápólskri tíð og náðist þá kistuhringurinn, sem nú sé fyrir kirkjuhurðinni á Hvanneyri. (e. SV í Árb 1884-85, 22 nmgr 1.)

Fyrri kirkja fauk 1903 og var núverandi kirkja byggð 1905

BO-163:003 kirkjugarður legstaður Kirkjuhóll

Kirkjugarðurinn er austan við kirkjuna "Kirkjuhóll er austan við íbúðarhúsið sem nú er, og kirkjugarðurinn utan í honum ... Á Kirkjuhólnum stóð kirkjan sem fauk."

Túnakort 1919; Ö-Hvanneyri

BO-163:004 heimild útihús

á þessum stað voru 1920 fjós, 2 hlöður og haugur, og síðan hefur þarna verið byggt mun stærra fjós

Túnakort 1919

BO-163:005 örnefni stekkur Stekkjarholt

"Nær [Borgar]firðinum [en Vesturholt] eru svo Stekkjarholt ..." - Einnig eru til Stekkjaklettar - sama?

Ö-Hvanneyri

BO-163:006 heimild leið Tíðagata

"Þarna út Stekkjaklettana lá gata 1721, sem nefnd var Tíðagata og var á merkjum Ásgarðs og Hvanneyrar."

Ö-Hvanneyri

BO-163:007 heimild lending

"En beint þar móts við [Klifina og Norðurkinn] aðeins sunnanvert á tanganum [Kistuhöfða] er holt, sem heitir Kríuholt. Þar var til forna lending í lítilli vík."

Ö-Hvanneyri

BO-163:008 heimild rétt

"Við Syðstuvík er hóll, sem heitir Hrosshóll; hann er fram við fjörðinn og sjávarmeginn við hann var byggð rétt til að rétta í fé."

Ö-Hvanneyri

BO-163:009 bæjarstæði býli Kista

"Norðaustur af [Hrosshól] er svo lágur hól, en nokkuð stór um sig, hann heitir Bæjarhóll. Þar voru bæjarrústir eftir gamla bæinn í Kistu." - "[Andakílsá] beygir ... hjá bænum Ausu, til suðurs og síðan til suðausturs og myndar boga, sem innilykur Skeljabrekkuengjar. Þá beygist hún til sjávar og myndar annan boga, sem áfastur er Hvanneyrarlandi. Þó er þar kill í milli, og má kalla, að nesið, sem þessi bogi myndar, sé umflotið alt um kring. Í nesi því stóð fyrrum bær, er Kista hét, og sjást rústir hans glögg. Eru þær eigi allfornlegar. Hefir sá bær haft sjálfvarið tún og engjar í hinu umflotna nesi. En hagarnir voru í Kistuhólum, sem skaga út í sjóinn litlu norðar."

1707: Kista. Eyðijörð. Hefur í auðn legið í 15 ár; þá hafði bygðin haldist í 5 ár, en fyrir þau 5 lánga stund í auðn legið, og þó byggð í gamalla manna minni og lögbýli kölluð ... Eigandinn Hvanneyrarkirkja ... Landskuld var, að menn minnir, síðast þegar leigðist lx álnir og galst í öllum landaurum. Að fornu ætla menn hjer hafi verið hundraðs landskuld, en eru þar um óvissir. Leigukúgildi, hvort nokkur voru eður engin, minnast menn ekki, ætla þó heldur engin verið hafa. Kvöð var mannslán á Akranesi um vertíð, ef ábúandi fer til sjáfar. Það ætla menn, að því hafi jörðin eyðst, að heyskapur var lítill, árið hart og landþröng fyrir jörðina Hvanneyri, ef þar byggji peningamaður. Nú hafa Hvanneyrar ábúendur þessa eyðijörð til allra nytja, og gjalda öngva aðra landskuld af, en hjer eftir er skrifað á Hvanneyri. Örvænt þykir mönnum aftur hjer að byggja, nema til skaða jörðunni Hvanneyri og hennar býlum. Þar með og segja menn, að vatnsfjúk úr Andakílsá fyrir landsynnings stórviðrum hafi hjer merkilega forjarfað hús og hey, helst innhirð í garði." JÁM IV, 179 Land Kistu hefur síðan fylgt Hvanneyri Kistuhóll heitir syðst í hinu forna bæjarstæði Kistukots - landamerkjaskrá Árdals 20.12.1920

Ö-Hvanneyri; Árb 1908, 18; BB, 209-10

BO-163:010 örnefni sel Selhóll

"Norðvestan við Bæjarhólinn [BO-163:009] er svo einn hóllinn enn, sem heitir Selhóll." - "Skammt N við

[Selhól] rennur lítill lækur í Andakílsá sem heitir Litlilækur. Þetta er ekki í gamla Kistulandinu. Hér voru lagnir. Þetta er næstum því móti Fossaoddanum."

Ö-Hvanneyri

BO-163:011 heimild smalakofi

"Norðvestan við Bæjarhólinn [BO-163:009] er svo einn hóllinn enn, sem heitir Selhóll. ... Þar var byggður yfirsetukofi við Selhól."

Ö-Hvanneyri

BO-163:012 heimild brú Brúarholt

"Í flóanum vestur af Ausulæk eru nokkur holt, sem heita einu nafni Brúarholt ... Nafn sitt hafa þau af því að milli þeirra voru grjótblýr yfir sundin. Þessar blýr sukkur svo og urðu að vatnsgötum."

Ö-Hvanneyri

BO-163:013 heimild skipsuppsátur Skálahóll

"Bærinn að Hvítárósi var byggður á hól, sem heitir Skálahóll. Þar mun hafa verið uppsátur í gamla daga."

Ö-Hvanneyri

BO-163:014 bæjarstæði býli Hvítárós

"Bærinn að Hvítárósi var byggður á hól, sem heitir Skálahóll."

"Sunnan við ós Hvítár er hár klapparhóll." - "Þar reisti Teitur Símonarson, sem lengi bjó á Hvanneyri, tvisvar afbýli á 17 hundruðum Hvanneyrar, fyrst 1845, og stóð búskapur sá eitt ár, og aftur 1860. Varð sú byggð samfelld allt til 1925, að býlið lagðist til Hvanneyrar. Bær þessi var nefndur Hvítárós, en í daglegu tali kallaður Hólinn. Voru engjarnar undirstaða búskparins, en túnstæði var ekkert nema hóllinn." Á túnakorti frá 1920 er sýnd ein 4 húsa þyrping og önnur tveggja húsa en auk þess 4 stök útihús. Túnið var í tveimur pörtum, allt slétt og girt samt. 7.222 m² = 2 1/4 dagsl. Garðar 886 m²

Ö-Hvanneyri; BB, 209; Túnakort 1920

BO-163:015 garðlag

"Norðan við Klofana og austan við Snoppu er kúabeitiland Hvanneyrar, afgirt með skurði og garði..."Ekki er ljóst hvort garður þessi er gamall

Ö-Hvanneyri

BO-163:016 garðlag landamerki

"[Við Staðarhólstjörn] beygja merkin og er nú aðskilið af garði Kirkjutungur og Bárustaðaengi; þá tekur við Ásgarðsengi. Þetta garðbrot liggur svo alla leið í Grímastaðastokk, en hann liggur svo í Vallnastokk ..." Ekki er ljóst hvort garður þessi er gamall

Ö-Hvanneyri

BO-163:017 heimild mylla Mylluhóll

"Suður af [Kirkjuhól] var annar hóll, sem hét Mylluhóll; þar var vindmylla."

Ö-Hvanneyri

BO-163:018 örnefni stekkur Stekkjarlág

"... stærsta lægðin í melhrygginn frá Hvanneyri inn eftir heitir Stekkjarlág."

Ö-Hvanneyri

BO-163:019 garðlag

"Milli Hestengis og Bárustaðaengis, Ásgarðsengis og Kirkjutungna er garður sem liggur ofan í Kvígsstaðastokk ..."

Ö-Hvanneyri

BO-163:020 bæjarstæði býli Tungutún

"Tungutún var nokkurn spöl í útuður frá Hvanneyrakirkju, og stendur á bæjarstæðinu íbúðarhús með sama nafni."

JÁM telur Tungutún hluta af Hvanneyri metinn á 10 hdr. 1760 var landsk 40 al og kúg. 2. Býlið var sameinað Hvanneyri 1890 en húsmennskufólk var þar til 1895. Húsið sem nú stendur á bæjarstæðinu er steyp, byggt 1938. SV kom á Hvanneyri 1884 og fékk þá tvo bollasteina, sem hann lýsir nákvæmlega. Þeir höfðu fundist, svo álnum skifti, í jörðu þegar grafinn var kjallari í Tungutúni "þar fundust hleðslur og allmikið af grjóti og aska." Þess var getið til að steinarnir hefðu verið hlautbollar úr hofi Gríms háleyska - Árb

1886, 42

BB, 210

BO-163:021 heimild bænhus

KISTA Í ANDAKÍL (B) - BÆNHÚS (HVANNEYRARÞING)

[eftir 1470]: Jtem til kistu til bænhus skyldar kugilldi. en Jon heiten gaf annat; [Testamentisbréf

Gunnhildar Vermundardóttur ekkju Jóns Ketilssonar á Hvanneyri]; DI V, 588-89.

Sbr. Hvanneyrarkirkjumáldaga frá c. 1463: Reiknast hier med mortalia fra þui at vermundr heitinn

kolbeinsson med tok til þess et nu er. er med kistu eitt kugilldi er rodan a þar, DI V, 408- 409.

BO-164 Svíri

15 hdr. 1707. Svíri var hjáleiga frá Hvanneyri "Bygt fyrst í manna minni af heimajörðinni." - JÁM IV, 181;

Byggðin lagðist af 1890 og jörðin féll undir Hvanneyri. - BB II, 210

1920: 43.981 m²

BO-164:001 bæjarstæði býli Svíri

"Bæjarstæðið var á hól SA frá kirkjunni. Stendur íbúðarhús á hólum, sunnan gömlu heimreiðarinnar að Hvanneyri og ber nafnið Svíri." Á túnakorti er sýnd 'tóft' á þessum stað.

BB II, 210; Túnakort 1919

BO-165 Hamrakot

12 hdr. 1707. Hamrakot var hjáleiga frá Hvanneyri og fylgdi með aðaljörðinni í kaupum og sölum. Hamrakot var sameinað Hvanneyri 1896

1920: 45.306 m²

BO-165:001 bæjarstæði býli Hamrakot

"... norður frá Hvanneyrbæ er klettarni, á honum vr Hamrakot ... Austan við Hamrakot var raklend slétta, nefnd Fjósflatir. Þar var fjósið í Hamrakoti."

"Hamrakot stóð nálægt því, sem nú er húsið Garður í Hvanneyrarhverfi, á klapparhól í landnorður frá Hvanneyrarkirkju." Á túnakorti frá 1919 eru á þessum slóðum sýnd 3 hús og svað umhverfis

Ö-Hvanneyri; BB II, 209; Túnakort 1919

BO-166 Staðarhóll

5 hdr. 1707. Staðarhóll var hjáleiga frá Hvanneyri: 1707: "Þriðja afbýli fyrir innan 40 ár byggt á stekkjastæði frá Hvanneyri." JÁM IV, 181. Býlið var lagt undir Hvanneyri 1902 en húsmennskufólk var þar til 1915. Eftir 1940 var ákveðið að flytja prestsetrið að Staðarhóli og 1946 voru þar reist íbúðarhús og íbúðarhús á gamla bæjarstæðinu. Hvanneyri hefur nú landsnytjar af Staðarhóli. 1920: 19.224 m² = 6 dagsl. engir garðar

BO-166:001 bæjarhóll bústaður

Á túnakorti merkt 'rústir og kofar'

Túnakort 1918

BO-166:002 heimild útihús

Á túnakorti merkt 'R' fyrir rúst

Túnakort 1918

BO-166:003 örnefni eyktamark Miðaftanshóll

"Rétt utan við Staðarhól er smáklettahóll, sem nefndur er Miðaftanshóll ..." eyktamark frá Hvanneyri?

Ö-Hvanneyri

BO-167 Bárustaðir

10 hdr. 1707. Einnig Báreksstaðir/Bárugsstaðir/Báruksstaðir. Byggð úr Hvanneyrarlandi skv. JÁM á 10 hdr.

1920: 28.051 m² = 9 dagsl. 1/10 þýft. Garðar 641 m². Silungsveiði var í Vatnshamravatni

BO-167:001 bæjarhóll bústaður

núv. íb.hús er byggt 1930, steipt

Túnakort 1918

BO-167:002 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-167:003 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-167:004 örnefni lambhús Lambhúshæð

"Frá íbúðarhúsinu til suðvesturs liggur áframhaldandi klettaraní grasi gróinn, sem er tún og heitir Lambhúshæð eða Lambavöllur."

Ö-Bárustaðir, 1

BO-167:005 örnefni stekkur Stekkjarholt

"Upp af Lambatanga er holt, sem heitir Stekkjarholt."

Ö-Bárustaðir, 1

BO-167:006 örnefni hesthús Hesthúsvöllur

"Í NV horni túns er lágt holt, sem heitir Hesthúsholt." Hugsanlega sama og BO-167:002

Ö-Bárustaðir, 1

BO-167:007 heimild fjárhús Fjárhúsás

"Þar vestur af [Hesthúsholti] er langt holt, sem heitir Fjárhúsás. Norðan til í honum er slétt grund, grasi gróin. Þar voru fjárhúsin."

Ö-Bárustaðir, 2

BO-167:008 heimild brú Eilífsbrú

"Svo er gamalt nafn til, Eilífsbrú; er af melunum innan við Bárustaði, niðursokkin grjótblú þar em engjarnar eru mjóstar."

Ö-Bárustaðir, 2

BO-167:009 garðlag landamerki

"[niðri á lágglendinu] er svo Bárustaðaengi, aðskilið frá Hvanneyrarengjum af garði."

Ö-Bárustaðir, 2

BO-168 Grímastaðir

16 hdr. 1707. Einnig Grímarstaðir. Skv. Egils sögu bjó Grímar Grímsson Grímólfssonar á Grímarstöðum, en Grímólfur hafði verið einn manna Skallagríms. 1703: Þessi jörð byggist nú varla, húsalaust að mestu og tún skemmd - JÁM XIV, 90. Grímastaðir áttu selstöðu ofan við Bæjarásinn á Grund (Vatnsenda) sbr. BO-134:007 en ábúandi á Vatnsenda hafði í staðinn engispart, sem 1707 var kallaður Æluengi í Grímastaðalandi, nálægt Vatnsendagarði - JÁM IV, 184. 1920: 47.123 m² = 14 2/3 dagsl. Allt slétt. Garðar 919 m² heima á túni "Þar er við fjósið gamla, Fjósflöt ..." Ö-Grímastaðir, 2. "landi hallar til norðurs og vesturs frá bænum, og tekur þar við mýrlendi og engjalönd, en suðaustur og austur frá bænum eru melaflákar og holt og berangur hið næsta, en fjær flatir móar með smávötnum. Hefur hið stærsta þeirra, Grímarstaðavatn, verið ræst fram." BB II, 178

BO-168:001 bæjarhóll bústaður

Steipt íb.hús var byggt 1924

Túnakort 1920

BO-168:002 heimild útihús

Túnakort 1920

BO-168:003 heimild útihús

Túnakort 1920

BO-168:004 heimild útihús Húsholt

Er þá komið heim að túni austanvert, og er þar holt, sem heitir Húsholt. Standa nú fast við það fjárhús, hlaða

og hesthús."

Túnakort 1920; Ö-Grímastaðir, 2

BO-168:005 heimild útihús

Er þá komið heim að túni austanvert, og er þar holt, sem heitir Húsholt. Standa nú fast við það fjárhús, hlaða og hesthús."

Túnakort 1920; Ö-Grímastaðir, 2

BO-168:006 heimild býli Bjarnakot

Bjarnakot "stendur í grasbrekku sunnan í Bjarnakotsholti." Ekki getið í JÁM, JJ eða BB. Verið getur að ekki sé um býli eða neinskonar mannabústað að ræða

Ö-Grímastaðir

BO-168:007 örnefni stekkur Stekkjarholt

"Syðst í [klettarana vestan v. gamlan vatnsfarveg úr Bergljótarvatni] er Stekkjarholt, þá Stekkjarás ..."

Ö-Grímastaðir, 2

BO-168:008 örnefni mógrafir Móholt

"Þá er Grafarsund, og enn heldur áfram holtaröðin og heitir sú lengja einu nafni Móholt ... Móholtin eru samhliða Stekkjarás."

Ö-Grímastaðir, 2

BO-168:009 tóft óþekkt

"Meðfram Grímastaðavatni vestanverðu er langt holt, sem heitir Vatnsholt. Við vesturenda þess er smárúst."

Ö-Grímastaðir, 2

BO-168:010 heimild brú

"Frá Grímastaðavatni er svo [sund til norðurs] og heitir Merkjásund ... yfir það lá brú, áður en þjóðvegurinn kom yfir þar."

Ö-Grímastaðir, 2

BO-168:011 tóftir Hallvarðsgarður

"Syðst og utast við engjarnar er holt með grashól við ytri enda þess og tóftaleifum í miðju. Það holt heitir Hallvarðsgarðsholt."

Ö-Grímastaðir, 2

BO-168:012 heimild áveita Vatnsendarður

1707: "Munnmæli segja, að jörðin hafi brúkað selstöðu í Vatnsendalandi í Skoradal, en ábúandi á Vatnsenda aftur engispart þann, sem nú er kallaður Æluengi í Grímastaðalandi, nálægt örnefni því, sem kallast Vatnsendarður."

JÁM IV, 184

BO-169 Hvítárvellir

60 hdr. 1707. Skálholtsstólsjörð til 1683 og eftir það var Heggstaðanes keypt og lagt til jarðarinnar og jókst mat hennar þá úr 40 í 60 hdr - JÁM IV, 184. Hjáleigurnar Suðurkot, Norðurkot/Búðarhöfði og Vallnasel hafa verið lagðar undir heimajörðina aftur. Mjólkurskóli starfræktur 1904-18. Nú tvö lögbýli en jörðin nytjuð í einu lagi.

1920: 71.224 m² = 22 1/3 dagsl. Allt slétt. Garðar 285 m². "Klapparásar eru austast og vestast í landinu. Er bærinn nyrst í þeim vestri og hálf umluktur. Annars er þar ríkjandi mýrlendi, góðar flæðiengjar eru með Hvítá, en þurrlendisbakkar víða með Grímsá. Laxveiði er mikil í ánum og sandnám við Hvítá." BB II, 191

BO-169:001 bæjarhóll bústaður

Eldra núv. íb. hús er byggt 1924, steipt

Túnakort 1920

BO-169:002 heimild útihús

Túnakort 1920

BO-169:003 heimild útihús
Túnakort 1920

BO-169:004 heimild útihús
Túnakort 1920

BO-169:005 heimild útihús
Túnakort 1920

BO-169:006 heimild útihús
Túnakort 1920

BO-169:007 heimild útihús
Túnakort 1920

BO-169:008 heimild útihús
Túnakort 1920

BO-169:009 heimild útihús
Túnakort 1920

BO-169:010 heimild býli Búðarhöfði

"En ofan við brúna er Búðarhöfði. Á honum eru rústir eftir gamlar verslunarbúðir eða þá, þegar þarna var hjáleigan Norðurkot ..."

Býli þetta er ýmist kallað Búðarhöfði eða Norðurkot eða Vallnakot. 1707: Byggt í heimalandi innan 30 ára, JÁM IV, 185. "Búðarhöfði eða Norðurkot byggt um 1680. Var ekki í byggð nema eitthvað fram á 18. öld. Svo var Norðurkot byggt þarna á sama stað."

Ö-Hvítárvellir, 1 "Byggð stóð þar með hvíldum til 1843. Síðasti ábúandi á Norðarkoti reisti sér bæ á nýjum stað í Hvítárvallalandi og nefndi Skipholt." BB II, 210. Ath einnig meintar búðarústir 027 en SV sem rannsakaði staðinn 1884 átti ekki í vandræðum með að greina á milli búðarústa og rústanna af kotinu.

Ö-Hvítárvellir, 1, 3; JÁM IV; 185

BO-169:011 heimild býli Skipholt

"Jón Þorkelsson og Kristín Þorkelsdóttir fluttu byggð sína frá Norðarkoti/Búðarhöfða 1843 og reistu bæ er þau nefndu Skipholt. Bærinn stóð sunnan í samnefndu holti, sem er við ána, sunnan við veginn yfir Hvítárbrú. Stóð búskapur þeirra þar til 1861. Ekki bjuggu aðrir í Skipholti." Hvítárskrímslið kom á land á Skipholti 1820 - 026

BB II, 210

BO-169:012 heimild stekkur Stekkjarholt

"Að vestanverðu við [Hvítárvalla]flóðin eða milli þeirra og árinna er samfelld hæð, sem nær að ánni við Neðstaklöpp ... Þar upp af er svo stekkjjarbarð, og upp af því er Stekkjarholt. Það eru eiginleg tvö holt. Enn nær bæ er svo í holtinu stekkur."

Ö-Hvítárvellir

BO-169:013 örnefni ferja Ferjuklöpp

"... upp með ánni vestan við Stekkjarholtin, þá er þar klöpp nokkuð ofar en Neðstaklöpp, sem heitir Ferjuklöpp."

1877: "Fra gården fører en sti ned mod åen til færgestedet - fra Hvitåvold til den lige over for liggende gård Ferjukot nord for åen er nemlig et meget benyttet overfartssted -,"

Kaalund I, 302 Sbr. SV í Árb 1886, 23; Ö-Hvítárvellir, 2

BO-169:014 heimild brú Steinbogi

"Neðan við [Skipholt] er gömul grjótbú yfir mýrarsund niður að ánni, sem heitir Steinbogi."

Ö-Hvítárvellir, 3

BO-169:015 varða legstaður

"Á ásnum, heldur norðar en í austur frá bæ, er varða. Hún er reisuleg. Þar mun vera grafinn hundur, sem Andrés Fjeldsted missti í ána og sá mjög eftir."

Ö-Hvítárvellir,

BO-169:016 varða landamerki

"Þar suður af [fjárhúsunum á Vallnaási] í lágflóanum er ás, sem heitir Eyjólfssás, og meðfram Vallnaás utast er holt með vörðu á við merkin og heitir þar Skurðsendaholt."

Ö-Hvítárvellir,
BO-169:017 heimild leið Slörk
"Skammt frá Eyra-Landbrotinu er Kelda, sem heitir Troðningskelda. Með bökkum hennar er heldur óþverraleig leið, sem nefnd er Slörk."

Ö-Hvítárvellir,
BO-169:018 heimild vað Dyravað
"[hjá Slörk BO-169:017] er í ánni hólmi, sem heitir Dyravaðshólmi, og NA af honum með ánni heita Dyravaðsbakkar, og undan þeim miðjum var Dyravað, sem nú er ófært." - "...Dyravað er undir Dyravaðsbökkum ... var ágætt vað nokkuð fram yfir 1930 ..."

Ö-Þingnes, 12; Ö-Hvítárvellir, 4
BO-169:019 heimild vað Hólmavað
"... ofan við [Selholt, sem nær upp að Grímsá] er vað á ánni, sem heitir Hólmavað." - "[fyrir neðan Lambaklettsfljót] kvíslast áin og eru í henni margir hólmar. Þar er gott vað á henni og heitir Hólmavað ..."

Ö-Þingnes, 12; Ö-Hvítárvellir, 4
BO-169:020 tóftir bústaður/sel Vallnasei
"Vallnasei var undir [Selholti] og sér þar fyrir miklum rústum." - "Árin 1881-82 og 1886-87 var þar grashúsbýli, sem kallaðist Hvítárvallasei eða Vallnasei, og raunar tvíbýli síðara árið. Ekki fer frekari sögum af búskap þar."

Ö-Hvítárvellir; BB II; 210
BO-169:021 tóftir
"Þaðan af hófusk deildir með þeim Óleifi [hjalta á Varmalæk] ok He gg [á Heggssstöðum]; þeir borðusk á Laxafit við Grímsá; þar fellu sjau menn, en Hegg varð sár til ólífis, ok Kvígr fell, bróðir hans." Egils saga 40. kap.

Sigurður Vigfússon fór um Borgarfjörð 1884 og kannaði söguslóðir Egils sögu. Í leit að Laxafit fór hann upp með Grímsá að sunnan og fann tvær hringlaga rústir, skammt frá árbakkanum gegnt Þingnesi.

SV 1884: "Laxafit heitir enn upp með Grímsá að sunnanverðu, nær suður frá Þingnesi; hún er sléttar eyrar með ánni, vaxnar töðugresi. Nær á miðri fitinni, lítinn kipp frá ánni, er tótt, nær kringlótt eða lítið aflöng, og dyr suður úr; tóttin er um 7 faðma í þvermál; hún líkist mjög þeim gömlu stakkgörðum, sem eg hefi séð annarsstaðar. Litlu ofar og nær Mýrunum er önnur upphækkun komin í þýfi; sést enginlögun; hún er um 6-7 faðma í þvermál. Menn hafa getið þess til, að önnurhvor þessara upphækkana væru dys þeirra manna, sem féllu á Laxafit ..." Árb 1886, 26 "Svæðið var myndað úr lofti 3. júlí 1990 og vettvangsskönnun gerð 11. júlí.

Eftir nokkra leit funduð við stað sem líklega er fyrri rústin er Sigurður lýsir. Þetta mannvirki er í SSA frá Þingnesbæ, um 200 metrum sunnan Grímsár. Þetta er ógreinileg þúst sem vel kann að hafa verið mannvirki. Grjótið er í ytri brúnum og hefur hún óreglulega hringlögun. Hin rústin er um 4 - 500 metrum vestar upp með ánni og um 150- 200 metrum frá árbakkanum. Hún er beint í suður frá Árbakka og beint í VSV frá kirkjunni á Bæ. Þetta líkist fremur hól en rúst. Hann er vel greinilegur, um 1 - 1.5 metra hærri en landið í kring. Hann er stórþýfður og utan um hann liggja þúfur líkt og garður. Rof er í milli hólsins og garðsins norðvestan og suðvestan megin, þar liggja nokkrir steinar eins og í boga utan um hólinn, en þeir eru fáir og stakir og langt á milli þeirra. Ekki er víst að þetta sé hleðsla. Hóllinn er hringlaga að sunnan, vestan og norðan, en gengur inn að austan og er því fremur skeifulaga. Ekki er hægt að dæma um hvort þetta sé manngert eða náttúrumin."

Árb 1886, 26; Dómhringar, 7
BO-169:022 heimild draugur Stormhöttur
"Sigurður Jónsson var sýslumaður á Hvítárvöllum snemma á 18. öld. Kona hans var Ólöf Jónsdóttir Magnússonar frá Eyri í Seyðisfirði vestra. Marga hafði hún hryggbrotið og sendi einn biðill henni draug sem var kallaður Stormhöttur. Sigurður fékk kunnáttumann til að setja hann niður í Heggstaðaásnum suðaustur frá Hvítárvöllum. Þá sendu Vestfirðingar Sigurði sjálfum Hvítárvallaskottu [BO-025]."

ÍV, 137; ÞJÁ I, 348, 380
BO-169:023 heimild draugur Heygarðsdraugur

Í annari útgáfu af sögunni um Stormhött draug gerði Ólóf húsfreyja hann sjálf óskaðlegan með því að skipa honum: "Farðu til andskotans norður á heygarð" og varð hann þá að Heygarðsdraugi. ÍV, 137; ÞJÁ I, 348, 380

BO-169:024 heimild draugur Hvítárvallaskotta

Eftir að Stormhöttur/Heygarðsdraugur hafði verið kveðinn niður sendi vonsvikinn biðill Ólafar Jónsdóttur Sigurði manni hennar, sýslumanni á Hvítárvöllum, kvendraug sem kallaður var Hvítárvallaskotta. "Sagt var að hún hefði verið vakin upp volg. Birtist hún fyrst í tófulíki en síðan í konumynd. Var hún þá sögð í svartri belghempu með gamaldags fald á höfði og lafði hornið aftur á hnakkann. Henni tókst að komast suður yfir Hvítá sem laumufarþegi á ferju. Eftir það þótti Sigurður jafna sækja illa að svo að stórgripir lágu dauðir eða lamaðir og varð Sigurður oft að bæta fyrir athæfið. Fleiri glettur gerði hún og sást eitt sinn vera að þvo sér upp úr páskagrautum. Hún fylgdi sumum afkomendum þeirra hjón og hét þá eftir bústöðum þeirra Brekkuskotta og Leirárskotta."

ÍV, 69; ÞJÁ I, 348-52, 377, 380; II, 553; Úr fylgsnum fyrri aldar I, 441.

BO-169:025 heimild Hvítárskrímsli

Hvítárskrímsli "átti að hafast við í Hvítá í Borgarfirði og skríða á land fyrir tíðindum. Þannig sást það liggja á Skippholti við ána fáum kvöldum áður en Stefán Stephensen amtmaður á Hvítárvöllum andaðist í desember 1820. Var það grátt tilsýndar í tunglsljósi og hringlaði í því eins og skeljum. Vinnumenn amtmanns vildu fara með byssur og forvitnast um skrímslið en hann bannaði það." ÍV, 69; ÞJÁ I, 133; IV, 17

BO-169:026 heimild verslunarbúðir

2 til 8 tóftir á svæðinu kringum Búðarhöfða, meðfram Hvítá að Ferjukulöpp

KK 1877: "Fra gården fører en sti ned mod åen til færgestedet ... og ikke langt fra bredden her ligger den eneste formodede lævning af de gamle bodtomter; tomten er med lave og meget sammenfaldne vægge, 5 fv. lang, 4 fv. bred (udvendigt mål), dør findes på den mof åen vendte endevæg; til højre for den ligger en anden mindre tomt, omtrent af samme form som hin og med indgang i samme retning (omtr. 1 1/2 fv lang, 1 fv.bred)."

SV 1884: "Niðr við ána við ferjustaðinn er klöpp ein, sem kölluð er Ferjukulöpp; beint frá henni og í stefnu á Hvítárvelli stendr hin neðsta kaupstefnutótt; hún er 39 fet á lengd; ofan á tóttinni stendr nú íshúsið, sem kallað er, enn sem nú er haft fyrir geymsluhús; fjórum föðmum norðar er önnur tótt ferskeytt, um 10 fet á hvern veg; í henni hefir Andrés Fjeldsteð fundið hlóð og viðarösku, og nokkuð af beinum, þar á meðal nautsbein. (nmgr: Kálu nd segir I. bls. 302, að þetta séu þær einu leifar, sem hér sjáist af gömlum búðatóttum ("den eneste formodede levning")); hann segir að stóra tóttin sé 5 faðmar á lengd utanmáls, eða 30 fet; enn hún er 39 fet, sem að ofan er sagt.) Þessi litla tótt hefir því verið eldahús við stóru tóttina, sem sýnir, að hún mun vera ein af þess konar búðum. Nokkru ofar er kletthöfði, sem nú er kallaðr Norðrkot, eftir koti einu, sem þar var bygt; það er nú löngu í eyði; enn menn vita með vissu, að höfði þessi hét áðr Búðarhöfði ... Búðarhöfði er að sunnan og vestan grasi vaxinn, neðan til, þar sem höfðinn fer að lækka, stendr mikil tótt og gömul; snýr gaflinn að ánni; í þeim enda hennar er afhús með dyr á millumveggnum; öll tóttin er vel 60 fet á lengd, að því [24] er mælt verðr; því veggir eru mjög útflattir; á breidd er hún um eða yfir 30 fet: Fyrir ofan þessa tótt eru 3 tóttir, allar samhliða og snúa eins og hin stóra tótt; þær eru minni og auðsjáanlega yngri. Fyrir neðan þessa tótt eru rútirnar af Norðrkoti í brekkunni; Andrés sagði mér, eftir þeim manni, sem kotið hafði bygt, að þar undir hefði verið ákaflega stór tótt, og sú stærsta af öllum þeim, sem hér finnast. Rétt fyrir neðan kotið sést þatr af vegg af fornri tótt, enn að öðru leyti er hún afbrotin af ánni. Þessar 5 tóttaleifar finnast hér fyrir utan þær 3, sem eru yngri, enn það má ætla, að hér hafi verið fleiri tóttir gamlar; því bæði hafa getað staðið fleir tóttir þar, sem kotið var bygt, og verið óglöggari, og því ekki veitt eftirtekt, og þar til mun áin hafa brotið af fleiri tóttir, sem er sjáanlegt, og Andrés sagði mér, að hún hefði stórkostlega brotið í sinni tíð; áin hefir og grafið fareg gegn um háan bakka, og flóir hún þar í vatnavöxtum. Hér á þessu svæði hefir því kaupstefnustaðrinn verið, frá Búðarhöfða með ánni, og ofan að geymsluhúsinu því fyrrnefnda við ána. Skipalægið hefir verið einkanlega við Búðarhöfða, hann er með klettum að framan, er að ánni veit, sem fyrir segir; þar er hlydýpi að; gátu þar skipin legið við klappirnar, og útyli hafðr aftr af, og svo bryggja í land." (útyli = akkeri og akkeristaug)

Kaalund I, 302; Árb. 1886, 23-24

BO-169:027 heimild

Grímsárós

- "Snæbjörn [Eyvindarson] átti skip í Grímsárósi ..." ÍF I, 194 - "Þeir [Ingimundr gamli, félagar hans og þrælar] tóku Grímsárós fyrir sunnan land ok váru allir um vetrinn á Hvanneyri með Grími fóstbróður Ingimundar." ÍF I, 218 (Sturlubók - Vatnsdæla og Þórðarbók Landnámu láta þá taka land í Leiruvogi) - Mögulega einnig "Þórðr [dofni Atlason] fekk þá Þórunnar, dóttur Ásgeirs austmannaskelfis, er drap skipshofn austmanna í Grímsárósi fyrir rán, þat er hann var rænt austr." ÍF I, 376 sbr Flóamannasögu ÍF XIII, 247-48, en verið getur að hér sé átt við Grímsárós í Flóa sbr. Árb 1905, 8.

Landnámabók

BO-169:028 heimild leikvöllur

"Knattleikr var lagiðr á Hvítárvöllum llfjolmennr á ondverðan vetr; sóttu menn þar til víða um herað ..." Egils saga, 40. kap

SV 1884: "Niðr frá Hvítárvöllum er sléttlendi mikið, sem Andrés [Fjeldsteð] sagði mér að yrði alt hála-svell á vetrum, svo að jafnvel mætti fara á skautum alt út að Hvanneyri; hér hefir því þessi knattleikr verið, og var það vel til fallið."

Árb. 1886, 26; ÍF II, 99

BO-169:029 heimild ferja Köllunarklettur

"... gegnt Ferjubakka sunnan til við Hvítá er klettr einn sérstakr, rúmar 7 ál. á hæð á þá hlið, er að ánni veit. Hann er sléttur að framan. Klettr þessi er nú kallaðr Köllunarklettr. Hér á að hafa verið ferjustaðr á Hvítá frá Ferjubakka ..."

Árb 1886, 50

BO-169:030 heimild brú Eylífsbrú

á leið að Köllunarkletti, þar sem á að hafa verið ferja frá Ferjubakka [030] - "... mætti þá ætla, að vegr hefði legið að þessum ferjustað. Þegar að sunnan var komið, hefir mátt fara eftir melunum frá Hvanneyri, enn fyrir innan Bárustaði og þvert þaðan að Hvítá, yfir svokallaða Eylífsbrú, sem er niðrsokkin grjótblú; hér eru Hvítárvalla engjarnar mjóstar, því þar taka holt úr. Þetta er fyrir ofan Hvanneyrar engjarnar. Þar sem grjótblúin er, er beint hinn fúnasti kaflinn af þessum vegi, enn annarsstaðar er svo seigt, að fara má. Hér var gamall kirkjuvegur frá Hvítárvöllum og að Hvanneyri, því þá voru ekki komnar brýr á efri veginn, sem nú er farinn; að fara hinn neðri veg var ekki mikill krókr, heldr nær beint."

Árb 1886, 50

BO-170 Suðurkot

Hjáleiga frá Hvítárvöllum. Einnig Hvítárvallakot eða Vallakot eða Vallnakot. "Býli þetta var í eyði 1707 og hafði verið í 10-12 ár, en áður byggt nokkurn tíma. Byggðin var endurreist á 18. öld og varaði allt til 1883. Lagðist hjáleiga þessi þá til Hvítárvalla." BB II, 210 sbr. JÁM IV, 185

BO-170:001 bæjarhóll býli Suðurkot

Skv JÁM var Vallnakot "eyðikot í túninu" skv. BB stóð það suður frá Hvítárvallabænum. Á túnakorti Hvítárvalla frá 1920 er sýndur afskiptur túnblettur sunnan við aðaltúnið og í honum miðjum hús (BO-169:009). Má vera að þetta sé eftir kotið.

JÁM IV, 185; BB II, 210; Ö-Hvítárvellir

BO-171 Þingnes

60 hdr. 1707. Getið í Landnámu: "Snæbjörn [galti Hólmsteinsson] var fóstaraður í Þingnesi með Þóroddi." ÍF I, 190 sbr. 191. (Þóroddur er annars ókunnur) "Snæbjörn tók við Þóroddi ór Þingnesi fóstara sínum ok konu hans (og fóru að leita Gunnbjarnarskerja)." ÍF I, 194. Einnig í Heiðarvíga sögu, ÍF III, 301. Árbakki er nýb. á 3/8 Þingnesslands óskiptu, stofnað 1938

1920: 54.626 m² = 17 1/4 dagsl. 1/4 þýft. Garðr 796 m². Túnauki 9105 m² = 3 dagsl. Húsatún: 13.143 m² = 4 1/3 dagsl. "Neðan til er Þingnesland flatt, eru þar eyrar og vallendisbakkar með ánum, en votlendi, er fjær dregur. Austur frá bænum eru smátjarnir, enn austar fer landið hækkandi og gersit ásótt vestur og suðvestur af Blundsvatni. Heita þar Þingnessásar. eru þar mýrarsund á milli. Skógur til kolagerðar var í ásum þessum fram undir 1700, og enn er þar talsvert kjarr." BB II, 208 Örn í túni: "Tungan milli vegarins og

brunnisins (007) að öskuhaugnum hjá fjósinu að skurðinum bæjarmeginn við fjárhúsin (lambhúsin) nefnist Fjósatunga." Ö-Þingnes

BO-171:001 bæjarhóll bústaður

"[Bæjarhóllinn] er suðaustan við íbúðarhúsið." Íb. húsið er úr timbri, byggt 1906

Túnakort 1920; Ö-Þingnes, 1

BO-171:002 heimild útihús

Túnakort 1920

BO-171:003 heimild útihús

Túnakort 1920

BO-171:004 heimild útihús

Túnakort 1920

BO-171:005 heimild útihús

Túnakort 1920

BO-171:006 heimild útihús

Túnakort 1920

BO-171:007 heimild brunnur

Túnakort 1920

BO-171:008 heimild útihús í Húsatúni

lítið hús [009] en áfast því er stórt svæði merkt 'tóftir'

Túnakort 1920

BO-171:009 heimild fjárhús Húsin

"Upp með Grímsá, þar sem Árbakki stendur nú, voru fjárhús. Það var kallað Húsin. Túnið þar hét Húsatún." - Árbakki var stofnaður 1938 - BB II, 170

Túnakort 1920; Ö-Þingnes, 3

BO-171:010 öskuhaugur

"Tungan milli vegarins og brunnsins (007) að öskuhaugnum hjá fjósinu að skurðinum bæjarmeginn við fjárhúsin (lambhúsin) nefnist Fjósatunga."

Túnakort 1920

BO-171:011 heimild traðir Gamlatröð

"Spildan hinum megin við veginn, vestur að túngarðsbrotinu og suður að Gömlutröðinni, sem enn [1952] sést móta fyrir, þótt búið sé að slétta hana ... Eftir tröð þessari var heimreiðin að bænum, meðan farið var yfir Grímsá á Steinavaði."

Ö-Þingnes, 1

BO-171:012 örnefni lambhús Lambhúshóll

"Vestan til á Fjórðungnum er Lambhúshóll." - í túni?

Ö-Þingnes, 1

BO-171:013 dys legstaður Harðhaus **Friðlýstar minjar.**

"Lítill hóll er vestan við rás [sem liggur út í síkið fyrir austan túnið] og heitir Harðhaus. Þar er talinn vera gamall haugur, og í kolli hans eru steinar, sem ekki má snerta, og reyndar má ekki hreyfa við hólnum. Liggur líf þess við er það gerir."

Í athugasemdu við örnefnalýsingu er haft eftir Birni Sveinbjörnssyni að Harðihaus hafi sennilega bara verið gaflhlað á einhverju útihúsi. GÓ rekur þá sögn að í nokkur skipti hafi verið reynt að grafa í haug þenna en þá hafi bærinn sýnst standa í ljósum logum og hafi menn þá hætt við gröftinn, og að nafnið hafi hóllinn fengið af því hve erfitt reyndist að grafa í hann. GÓ stingur upp á því að nafnið geti eins stafað af því að erfitt hafi verið slá hólinn. GÓ lýsir Harðahaus svo: "Harðhaus er en liten kulle vid den gamla tuninhägnadens sydvästra hörn. Den är cirka 1.2 m hög och nagot strutformad. Nagra stenar ligger överst på kullen. Dess diameter är cirka 9 x 14 m, den är i det närmaste trekantig och smalnar mot söder. Ovanpå dess mitt finns en mindre förhöjning som är cirka 4 m i diameter." GÓB, 56

Ö-Þingnes, 2; GÓB, 56

BO-171:014 garðlag túngarður

BO-171:022 heimild lögn

"Við [klettinn Klett] er laxalögn."

Ö-Þingnes, 5

BO-171:023 heimild lögn

"Hamramir ofan við Lambalág, meðfram Hvítá, heita ekkert nema sá hæsti heitir Arnarstapi. Undir hömrum þessum eru þrjár laxalagnir í ánni. Ekki munu vera á þeim forn nöfn, enda sumar ekki gamlar."

Ö-Þingnes, 5

BO-171:024 heimild lögn Hamralögn

"Við Bíldshamra, sem venjulega eru kallaðir Hamrar, er laxalögn, Hamralögnin."

Ö-Þingnes, 5

BO-171:025 heimild lögn Bæjarholtslögn

"Rétt ofan við [Bæjarholtið] er efsta lögnin í ánni, Bæjarholtslögnin."

Ö-Þingnes, 6

BO-171:026 varða Skólavarða

"Á Bæjarholtinu er stór varða, venjulega kölluð Skólavarða, og hlóð hana fólk af Hvítárbakkaskólanum." - Lýðskólinn á Hvítárbakka var starfræktur 1905-31

Ö-Þingnes, 6

BO-171:027 örnefni mógrafir Gömlugrafir

"Vestur af Brennivínsholtinu eru Smáholtin. Sunnan við þau eru Gömlugrafirnar."

Ö-Þingnes, 6

BO-171:028 þjóðsaga Griðkonuþyttur

"Áframhald af síki þessu [Stöðulsíki] liggur norðan með túninu, gróðurlaus þyttur með sefi í kring ... Hann er talinn draga nafn af því að eitt sinn hafi tvær griðkonur staðið sín hvoru megin hans og verið að rífast. Ætluðu þær síðan að hlaupa hvor á aðra, en drukknuðu þá í þyttinum."

Ö-Þingnes, 6

BO-171:029 heimild leið

"Fram um 1920 lá reiðvegurinn norður frá Þingnesi yfir Fjóssíkið undan hólnum, sem fjósið er á, upp á engjarnar."

Ö-Þingnes, 6

BO-171:030 álagablettur Álfthólmi

"Undan Litlufit er smáholmi í síkinu, sem er graslaust þarna upp frá, og heitir hann Álfthólmi. Það er gömul trú að ekki megi slá hann en sé það gert, á bóndinn að missa kú á næst vetri."

Ö-Þingnes, 8

BO-171:031 heimild rista Torfkelda

"Á Torfkeldunni var rist heytorf það, er þurfti. Norðan við hana er Torf[ólæsil], rétt austan við veginn sem nú liggur þarna yfir flóana."

Ö-Þingnes, 9

BO-171:032 tóft fjárhús

"Vestasti ásinn, næst Grímsá og Þingnesi, heitir Fjárhúsás. Þar voru áður fjárhús (sauðahús) og sjást rústirnar enn norðvestan undir ásnum."

Ö-Þingnes, 10

BO-171:033 tóft óþekkt Blundshóll **Friðlýstar minjar**

"Blundshóll, hæsti hóllinn í Ásunum, er fast við Blundsvatn. Sunnan í honum eru fornar rústir, enda getur Egils saga Skallagrímssonar um byggð þar." Tóftin er á lágrí tungu, gróinni, sem gengur út úr hólnum um 60-80 m frá Blundsvatni. Þessi staður er á merkjum Bæjar og Þingness

BJ 1903: "Suðvestanmegin við vatnið er hár hóll, sem enn heitir Blundshóll. Hann er grasi vaxinn að mestu og sunnanundir honum grasblettur eigi alllitill. Þar um kring eru flög. Grasbletturinn er allur stórpýfður; en eigi er nnað að sjá, en að alt það þýfi sé myndað af náttúrunni og eigi byggingaleifar. Að eins ein tóft er vestantil á blettinum og er hún nokkurn vegin glögg. Þó læt ég ósagt hvar dyrnar hafa verið, en þykir líklegast, að þær hafi verið í suðurendanum, því tóftin snýr frá norðri til suðurs. - Hún er nál. 8 fðm

löng og nál. 4 1/2 föm. breið út á vegg. Eigi sést, að miðgafl hafi verið í henni. En þilgafl gat skift herbergjum. Það er nú ekki ástæða til að efast um að bærinn "fyrir neðan Blundsvatn" hafi verið hér ..." Árb 1904, 14

Skv. Landnámu byggði Ketill blundr við Blundsvatn (ÍF I, 73) og skv. Egils sögu bjó Þorsteinn blundr sonarsonur Ketils líka við Blundsvatn (ÍF II, 288). Það mun ágiskun fræðimanna að tóftin við Blundhól sé leifar býlis þeirra Blunda sbr. Kaalund 1984 I, 228 og BJ 1904, 14-15. GÓ lýsir henni svo: "Den norra delen är cirka 6 m x 3.5 m i innermatt. Väggarna är cirka 0.4 m höga, byggda av torv. Längsmed väggarna inomhus finns cirka 0.6 m breda tuvor, som där bildar en lag plattform. Den norra gaveln har förstörts mycket genom tuvbildning, men det finns en öppning i västergaveln där man kan gå in i den södra delen. Denna dels väggar tycks vara något lägre och smalare än den norra delens. I innermatt är den cirka 3 m x 3.5 m. Den södra gaveln har börjat att sönderfalla i tuvor. Ingangen finns på västersidan. Denna del är ev. äldre än den norra delen. Hela området består av stora tuvor och på markytan syns inte huruvida det ligger flera hus i området." GÓB, 45-46. GÓ bendir á að þó að tóft þessi sé afskekkt nú hafi alfarleið um Hólmavöð áður legið hér skammt frá. Hann telur jafnsennilegt að um útihús af einhverju tagi sé að ræða eins og bæjarhús.

Ö-Þingnes, 10

BO-171:034 þjóðsaga legstaður Blundshóll
Blundshóll er stór hóll við suðvesturenda Blundvatn. Þar á annarhvor þeirra langfeðga, Ketill blundr landnámsmaður eða sonarsonur hans, Þorsteinn blundr, að vera heygður, og á nafnið að vera tilkomið af því.

1877: "Gård eller tomter findes nu ikke ved søen, men ved dens vestlige bred står højden Blundshóll, som sagnet lader bære navn efter den deri højlagte." nmgr: "Det er dog Ketil blund, som siges at ligge i Blundshol."

Kaalund I, 307; GÓB, 45

BO-171:035 garðlag
Garðlag sést á um 120 m spotta frá klettum norðan við Blundshól suður að tungunni sem tóftin BO-171:033 stendur á

e. Haraldi Matthíassyni. Landið og Landnáma, 1982, 105. GÓB, 46

BO-171:036 tóftir sel Selhóll
"Suðvestan við Ásana og Breiðasund tekur Seljanesið við og afmarkast af stórum bug, sem Grímsá tekur á sig til suðurs. Stærsti og hæsti hóllinn þar heitir Selhóll. Austur af honum gengur lágur ás meðfram Breiðasundi og heitir Selás ... Selholt er lítið holt á milli Selhóls og Skotthóls." Aths: "Selhóll er líklega 4 km frá bæ og eru rústir sunnan í honum."

Ö-Þingnes, 10-11, AV

BO-171:037 heimild leið Höllugötur
"Reiðgatan lá utan í Gráubökkum neðan til og hétur þar Höllugötur."

Ö-Þingnes, 11

BO-171:038 heimild þvottastaður Húsaklöpp
"Undan nýbýlinu Árbakka er stór klöpp út í ána, sem heitir Húsaklöpp eða bara Klöpp. Við hana var þvegin ull. Hylurinn þar heitir Húsakvörn."

Í örnefnalýsingu Gujóns Eiríkssonar frá 1923 segir: "Húsakvörnin er undan fjárhúsunum hjá Klöppinni." Fjárhúsin eru 008 eða 009

Ö-Þingnes, 12,

BO-171:039 heimild vað Steinsvað
"Steinsvað [á Grímsá] var nokkru neðan við Nestána um hólma sem þar er." Um hin vöðin, Hólmavað og Dyravað sjá Hvítárvelli

Ö-Þingnes, 12,

BO-171:040 varða Vörðuhóll
Einn þriggja ása suður af Selhól heitir Vörðuhóll. Á honum er varða

Ö-Þingnes, 11, AV

BO-171:041 heimild smalakofi Skollhóll

Næsti hóll við Vörðuhól er Skollhóll. Þegar móðir Björns Sveinbjörnssonar var ung sátu börn þar yfir ám og gerðu sér smákofa

Ö-Þingnes, 11, AV

BO-171:042 mannvirki lögn Ármótalögn

Björn Sveinbjörnsson 18.07.1980: "Björn [Blöndal í Vötnin ströng] getur um Ármótalögn í Hvítá. Hún er ekki nefnd í [örnefna]skránni, en grjótagarðurinn sést enn, og ég man eftir nafninu ..." Bréf Björns

Sveinbjörnssonar til Örnefnastofnunar 18.07.1980

BO-171:043 mannvirki lögn Kvíslalögn

Björn Sveinbjörnsson 18.07.1980: "Björn [Blöndal í Vötnin ströng] getur um Ármótalögn í Hvítá. Hún er ekki nefnd í [örnefna]skránni, en grjótagarðurinn sést enn, og ég man eftir nafninu ...Ég hygg að einnig sjáist fyrir Kvíslarlögn, er Björn nefnir."

ATH BB Vötnin ströng; Bréf Björns Sveinbjörnssonar til Örnefnastofnunar 18.07.1980

BO-171:044 heimild þingstaður Þingnesþing

Tillögur um staðsetningu þingsins sbr. 014 og 015

- "En þeir [Hænsa Þórir] váru sóttir á þingi því es vas í Borgarfirði í þeim stað, es síðan es kallat Þingnes." Íslendingabók .

"Ok er várar, safna þeir at sér monnum ok fara suðr til Borgarfjarðar ok koma í Norðr tungu ok stefna Arngrími til þings í Þingnes ok Hænsa-Þóri." Hænsa-Þóris saga.

ÍF I, 12; III, 34 nmgr. 2; ÓL í Árb 1925-26, 4-17; Kaalund 1985 I, 224-25. Árb 1886, 27-29.

BO-171:045 heimild vað Þrælastraumur/Eyjavað

"... [Þórðr gellir með tvö hundruð menn] ríða nú ofan fyrir útan Norðrá ok yfir á at Eyjavaði, fyrir ofan Stafholt, ok ætla yfir Hvítá, þar sem heitir Þrælastraumur. Þá sjá þeir mannaferð mikla fyrir sunnan ána; er þar Tungu-Oddr ok nær fjögur hundruð manna; gæða nú ferðina ok vilja fyrr koma til vaðsins. Hittask nú við ána, ok hlaupa þeir Oddr af baki ok verja vaðið, en þeim Þórði gengr ógreitt framreiðin, ok vildu gjarnan komask á þingit; slær nú í bardaga, ok verða þegar áverkar; fellu fjórir menn af Þórði ... Einn maðr fell af Oddi, en þrír urðu mjök sárir." Hænsa-Þóris saga 13. kap

1709: "Nú er þar að byrja söguna, er vér tókum oss upp úr tjaldstað við Þingnes miðvikudag ... Eyjavað á Hvítá er sagt reitt, meðan að sér smáeyrar sunnan fram, og norður yfir má slarka, meðan stóra eyrin er uppi; það er riðið á snið yfir ána til vesturs, suður yfir móti straum; svo að Hamaraendum ..." s. 227

Jón Eyjólfsson: 'Ferðasaga úr Borgarfirði vestur að Ísafjarðardjúpi sumarið 1709, ásamt lýsingu á Vatnsfjarðarstað og kirkju.' Blanda. Fróðleikur gamall og nýr 2: 225-39.

KK 1877: "Dette vad svarer sikkerlig til det nu næsten aflagt vad Trælleörevad (Þrælaeyrarað) I Hvítá lige over for gården Tingnæs mellem denne og de nærmeste gårde på nordsiden af åen. Sidstnævnte vad er vel igen det samme som det sognebeskrivelsen for Stavholt (M. 1853) omtaler, vadet skal ifølge denne kilde have ført over nogle Stavholt tilhørende småholme I Hvítá ud for Tingnæs, hvoriblandt en ved navn Trælö (Þræley) I omtrent indtil århundredets midte havde vadet, der kaldtes "á hólmunum", været I brug." Kaalund I, 303

SV 1884: "Þrælastraumur, þar sem Þórðr gellir ætlaði yfir ána, er í útnorðr frá Þingnesi; hér hagar þannig til, að Hvítá myndar hér ey, sem heitir Þræley; áðr á síðari öldum, og til skams tíma, rann áin mest öll fyrir norðan Þræley, enn nú fellur hún mest öll fyrir sunnan eyna, eins og hún hefir gjört í fornöld, eða á þeim tímum, sem hér ræðir um; sönnun fyrir því að svo hafi verið, er sú, að Þræley liggir undir Stafaholt, og hefir legið alt síðan 1140; þannig hefir hún altaf heyrt til þeirri sveit, er liggir fyrir norðan Hvítá, og eins var meðan áin rann fyrir norðan eyna. Þræley dregur nafn af Þrælastraumi, og vaðið var þar skamt ofar á broti einu; er þar slétt graseyri að sunnanverðu við vaðið, og lítil sandeyri er þar nú í ánni við syðra landið; vað þetta er nú kallað Þræleyjarvað; litlu neðar beljar áin með klöpp einni við syðra landið; þar er nú kallað Straumur, og er sá gamli Þrælastraumur, er vaðið dregur nafn af, sem er litlu ofar, sem þegar er sagt. Þetta vað var farið til skams tíma, enn er nú orðið ófært, enda er Hvítá hér nokkuð stórkostleg orðin, því Þverá er þá löngu komin í hana; Þræleyjar [30] vað hét vaðið líka, meðan áin rann fyrir norðan eyna; ármótin á Hvítá og Norðrá eru neðan til norðr undan Þræley; þeir, sem að vestan komu á Þingnesþing, og fóru yfir um á Þrælaeyjarvaði, hafa þá líklega, þegar yfir ána kom, slegið sér suðr að Grímsá, og up með henni, og varð þá fyrir þeim þingstaðrinn, samkvæmt því sem fyrr er sagt; enn að fara frá Þræleyjarvaði og beint á Þingnes, eru nú nær ófærar mýrar."

BO-172 Bakkakot

5 hdr. 1707. Bakka er getið í Grettis sögu ÍF VII, 148. 18.5.1417 handlagði Þorkell Magnússon Árna biskupi jörðina Bakka í Bæjarþingum DI IV, 252-53. 27.8.1487 geldur Einar Björnsson Magnúsi Eyjólfssyni Skálholtsbpi Bæ í Borgarfirði og þar með Langholt og Hvítárbakka er þar liggja undir - DI VI, 603. Sbr. DI VI, 604-605. Síðar taldist Bakkakot eign Skálholtskirkju á móti Bæjarkirkju og gæti verið að jarðirnar hafi framan af verið tvær, en Bakkaland síðan lagst undir Bakkakot. Nafninu var breytt í Hvítárbakka eftir að stofnaður var hér lýðskóli 1905. Skólinn starfaði hér til 1931 að hann var fluttur til Reykhólts. Hvítárbakkalandi var skipt í þrennt 1958, Hvítárbakka I og II og Vindheima og voru gerð full landskipti.

Túnakort vantar. "Hér er fremur jafnlent, en land fer þó aðeins hækka ndi til austurs. Hætt getur verið hér nokkur af flóðum í Hvítá. Að henni eru eyrar og valllendisbakkar, en mýrlendi, er fjær ánni dregur, og mólendi efst." BB II, 189

BO-172:001 bæjarhóll bústaður

"Bærinn stendur á lágum hól skammt frá Hvítá, en tvo íbúðarhús hafa verið reist með nokkru millibili suðaustur frá gamla bæjarstæðinu."

BB II, 189

BO-172:002 tóftir í Glæfrum

"Í Glæfrunum er mikið um rústir. Hvort það er gamli Bakkabærinn, er ekki gott að segja."

Ö-Hvítárbakki, 2

BO-172:003 örnefni Rúst

"Við upptök Teningslækjar heitir Rúst."

Ö-Hvítárbakki, 1

BO-172:004 heimild

1877: "Når Kirkevad [MH-097:022] göres til Bakkavad [MH-097:015], antages gården Bakke at hve stå straks syd for vadet, hvor der findes en lav høj med nogle tomter. Der er imidlertid I og for sig intet, der antyder en sådan beliggenhed for denne gård, og kun en formodning om, at Kirkevad oprindeligt havde heddet Bakkavad, kunde opfordre til at anvise den plads her."

SV 1884: "Fyrir sunnan farveginn í suðr útsuðr frá bænum Stafholtsey sést fyrir fornum rústum rétt á bakka farvegarins. Þetta er mjög stutt bæjarleið fyrir ofan Bakkakot. Þessar rústir eru mjög fornlegar og eru á nokkurri upphækkun eða bakka, en ekki sést þar með vissu fyrir tóttalögun, nema lítil tótt, sem er hringmynduð, og er þó nokkuð af veggjunum af brotið af ákaflega miklu jarðfalli, sem þar hefir brotitzt fram af farveginum og sjálfsagt tekið af fleiri tóttir. Túnstæðið hefir verið hér mikið og náð langt vestr með ánni. Þetta er auðséð, því að þar er mikill jarðvegr og töðugresismóar. Það er auðsætt að Bakkavað er kennt við þennan bæ, sem hét Bakki, eins og t.d. Langholtsvað er nú kent við Langholt ... [SV telur jafn auðsætt að tóftir þessar séu af býlinu Bakka sem getið er í Grettis sögu og Bakkavað hafi verið þar hjá, en hann rekur götur úr Stafholtsey yfir farveginn á Kirkjuvaði, sem brotnar eru af jarðfellinu] Það sýnizt vera hið eðlilegasta, að bærinn Bakki hafi eyðilagzt af jarðföllum, því að fyrir utan þetta langa og djúpa jarðfall, sem áðr er nefnt, þá er bæði fyrir utan og ofan rústirnar sem heilt kerfi af jarðföllum, og sum fleir mannhæðir á dýpt; lengra úti í hinu gamla túni eru og mörg; sum jarðfallannna eru mjög gömul að sjá og grasi vaxin, og sum eru að aukast." Árb. 1884-85, 83

Kaalund I, 306; Árb. 1884-85, 83

MH-097 Stafholtsey

Skv elsta máldaga Stafholtskirkju frá miðri 12. öld átti kirkjan "ey þá er Þverárþing er í" - DI I, 179, og er það vafalaust Stafholtsey. Orðalagið bendir til að þar hafi þá ekki verið býli. Skv. Vilchinsbók frá 1397 átti kirkjan "ey vid Hviyta" - DI IV, 188-90. Maður var drepinn á þingi sem lögmenn héldu í þingey í Borgarfirði 1378 - Flateyjarannáll. Á 16. öld braut Hvítá sér leið yfir í Þverá í gegnum Faxið, þar sem Þverárþing á að hafa verið

haldið, líklega 1536-37, og færðist eyjan þar með suður fyri Hvítá. 1685 var hún lögð til Bæjarsóknar og 17.05.1852 var hún færð í Andakílshrepp í Borgarfjarðarsýslu. Læknissetur Borgarfjarðarhéraðs 1874-1924. Nýbýli, Stafholtsey II, stofnað 1956 en jarðirnar sameinaðar aftur 1977.

1920: 53.700 m² = 17 dagsl. + náttthagi 8072 m² = 2 2/3 dagsl samt 61.772 m² = 19 2/3 dagsl. Garðar: 632 m². Skv. túnakorti var Náttthagi austan við Farveg. "Stafholtsey er öll láglend, en hingað og þangað með síkjum, sem eru gamlir farvegir eftir Hvítá og Þverá." Ö-Stafholtey, 1. "Með Hvítá eru sand- og malareyrar og valllendisbakkar, en annars er landið að mestu þurrlegt, en með smátjörnum og -síkjum, og er hér víða hætt við flóðum úr Hvítá. Silungs- og laxveiði er nokkur í Hvítá." BB II, 203

MH-097:001 bæjarhóll bústaður

"Bærinn er á hæð tæpum kílómetra sunnan Hvítár, en rétt vestan hins gamla farvegar." BB II, 203

Túnakort 1920

MH-097:002 heimild útihús

Túnakort 1920

MH-097:003 heimild útihús

Túnakort 1920

MH-097:004 heimild útihús

Merkt 'tóftir'

Túnakort 1920

MH-097:005 heimild leið Fax

"Nyrsti hluti eyjunnar heitir Fax, Eyjafax, til aðgreiningar frá Nesfaxinu norðan ár. Á seinni árum Ögmundar biskups hafði Hvítá vafið sig í gegnum Faxið vestur í Þverá. Hver jarðbrú á Faxinu var riðin 1 1/2 ár, meðan áin braut hana ekki, en sagt er, að prestur í Stafholti hafi stungið hana niður. En Þórður lögmaður kvaðst hafa riðið hana 12 ára, og hann var fæddur 1524."

1685: "Þá reid Þórdr biskup fyrir fardaga vestr í Borgarfjörð, ok norðr Holtavörðduheidi; var því komid til leidar vid hann í þeiri ferd, at Stafholtsey, er legit hafði til Stafholtssóknar þangad til, legdist til Bæar, því Hvítá hafði grafit sig í gegnum Eyrafaxit vestr í Þverá, ok var þar forðum jarðbrú." Espólín, Íslands Árbækur, VII. d. s. 9.

Skv. sögnum var gegnumbrotið ekki í fullkomlega á enda í tíð Þórðar lögmanns (1570-1605) því þá var enn við lýði jarðbrúin milli Stafholtseyjar og veturlandsins - ÁM Chorographia (sbr. Kaalund II, 413)

-Jón Pétursson sagði SV að Jón sýslumaður á Melum í Hrutáfirði (f. 1787) hafi sagt sér að þegar hann var ungur og var að fara suðr til lærdóms, þá hafi hann heyrt gamla menn segja, að jarðbrú hafi verið á Hvítá hjá Stafholtsey.

Andrés Fjeldsteð sagði SV svo: "Guðrún Þórðardóttir, kona Símonar, sem lengi bjó á Kvígsstöðum ... sagðist hafa heyrt í ungðæmi sínu föður sinn oft tala um Faxbrúna, enn ekki segist hún muna, hvað mörg ár hann hafi sagt að hún hefði verið frin, enn hitt segist hún muna rétt, að faðir sinn hefði sér sagt, að fólk hefði síðasta árið verið hálf-hrætt að fara brúna. Guðrún er fædd og upp alin í Stafholtsey, og faðir hennar hafði búið þar langa hríð."

Halldór Danielsson sagði SV: "Faðir minn, Daniel á Fróðastöðum, sem er fæddur 1802, segist hafa heyrt, að Jón Jónsson, sem var prestur í Stafholti frá 1707-1739, hafi látið stinga af jarðbrúna á Hvítá, á Föxunum, því að hún hafi verið orðin háskaleg yfirferðar." SV stingur upp á því, að hafi brúin verið stungin niður, hafi það heldur verið Jón Egilsson sem prestur var í Stafholti frá 1571 fram yfir 1600. Árb 1886, 34 nmgr 1.

SV 1884: [Hjá Faxinu er] farvegr Hvítár ... nú orðinn ákaflega breiðr ... eg hygg að það sé meira eða minna á annað hundrað faðma. Eyjarfaxið er á hæð 30 fet, og á breidd ofan inn við ána 55 faðmar; Faxið er slétt [32] ofan eða flatt; grasbrekka er utan í Faxinu að neðan, og eggslétt graseyri þar niðr frá ofan með ánni ..." Árb 1886, 31-32

"Það er almennt álit manna í Borgarfirði og víðar, þeirra sem til þekkja, að jarðbrú hafi hér myndast á Hvítá, við það er áin gróf sig gegn um Faxið, og að hún hafi haldist þar við nokkra stund, svo að manna umferð hafi verið yfir brúna, enn að hún hafi verið fyrirboðin, þegar brúin tók að gjörast ótrygg." Árb 1886, 33 ATH

ÁM Chorographia Isl.

Ö-Stafholtsey, 3

MH-097:006 heimild þingstaður Þverárþing

a) "Stór eyri er í Hvítá undan Undirlendinu. Hún heitir Kríueyri. Hún er ef til vill leifar af hinum forna þingstað."

b) "...á Faxinu hefur þingstaðurinn verið og er nú alveg horfinn. Sést ekki urmull eftir hann hérna megin, en nokkrar búðarústir eru á Nesfaxinu."

Um heimildir um þinghald á Þverárþingi sjá Neðranes.

SV reið um allt Eyjarland 1884 ásamt með Páli Blöndal lækni og ábúanda í Stafholtsey og fundu hvergi neins konar merki um þingstaðinn. Taldi SV því að þingbúðirnar hefðu verið í Faxinu þar sem Hvítá hefur brotið sig í gegn, en þingstaðurinn niðri á eyrinn með ánni sbr. 005. Jafnframt taldi hann ólíklegt að þingstöðin hefði verið þar sem bærinn stendur því þar sjáist engar búðatóftir og auk þess sé enginn sléttur völlum þar nálægt sem hentað hefði getað fyrir þinghald, og ennfremur sé bæjarstæðið nær Hvítá en Þverá og hefði það gert nafngift þingsins ólíklega - Árb 1886, 31-32

Ö-Stafholtsey, 3

MH-097:007 heimild áveita Stíflugarður

"Neðrasíki er rétt fyrir neðan [bæinn], og þar yfir, neðarlega, er svo Stíflugarður. He fur hann verið gerður þar til að veita á ... Upp með bæjarsíkinu, að vestan, er svæði, sem enft er Áveita. Það er frá Stíflugarðinum, sem fyrr er nefndur."

Ö-Stafholtsey, 1, 2

MH-097:008 garðlag Skotgarður

"Yfir Votulág er hlaðinn garður, sem heitir Skotgarður; er leifar, síðan álfveiðar voru stundaðar."

Ö-Stafholtsey, 2

MH-097:009 heimild stekkur Stekkur

"Beint á móti bæ heitir Stekkur, sem notaður var til 1913."

Ö-Stafholtsey, 2

MH-097:010 heimild stekkur Fornistekkur

"Beint á móti bæ heitir Stekkur, ... og annar, Fornistekkur, er nokkru norðar. Hann heitir nú Grænhóll; dregur nafn af lit sínum."

Ö-Stafholtsey, 2

MH-097:011 heimild stekkur

Stekkur 3: "Beint á móti bæ heitir Stekkur, ... og annar, Fornistekkur, er nokkru norðar. ... Annars eru fjórir eða fimm stekkir í landinu hingað og þangað."

Ö-Stafholtsey, 2

MH-097:012 heimild stekkur

Stekkur 4: "Beint á móti bæ heitir Stekkur, ... og annar, Fornistekkur, er nokkru norðar. ... Annars eru fjórir eða fimm stekkir í landinu hingað og þangað."

Ö-Stafholtsey, 2

MH-097:013 tóft Greni

"Beint norðvestur af Blöndusíki er rúst, sem heitir Greni."

Ö-Stafholtsey, 2

MH-097:014 örnefni áveita Engjagarðsflói

"Vestur af Stekknum er flói, sem heitir Engjagarðsflói."

Ö-Stafholtsey, 2

MH-097:015 heimild vað Bakkavað

"... rétt neðan við Djúpapoll [í Farvegi] er hið forna Bakkavað."

"Þeir [Þorgils Hölluson] riðu at Eyjarvaði yfir Norðrá, en at Bakkavaði yfir Hvítá, skammt fyrir Bæ ofan; riðu þeir Reykjadal ..." Laxdæla saga 62. kap.

- [Grímkell sat fyrir Þórði Kolgrímsyni] "Grímkell var við þriðja mann. Þeir fundust við Bakkavað fyrir austan Hvítá undir torfstökkum nökkurum." Harðar saga, 41. kap.

- Kaalund: "Man vil her [á Kirkjuvaði 022] söge sporene af et af de ældre vad over Hvítå, Bakkavad, en

hypotese, der står i forbindelse med forestillingen om, at Hvidå tidligere udelukkende løb syd for Stavholtsø; men da, som det er vist, Stavholtsø fra gammel tid har været en ø, er det ikke rimeligt, at et over øen førende vad ikke skulle tage navn efter denne. Bakkavad der nævnes i et par sagaer (Harðar saga, Laxdæla s.) bar navn efter en gård Bakke, der nu ikke kendes; dog er dens navn vel endnu bevaret i navnet på gården Bakkakot, som i vest fra Kirkevad ses ligge længere nede ved farvejens udløb, nær Hvitåens bred. Når Kirkevad göres til Bakkavad, antages gården Bakke at have stået strax syd for vandet, hvor der findes en lav høj med nogle tomter [BO-172:004]. Der er imidlertid i og for sig intet, der antyder en sådan beliggenhed for denne gård, og kun en formodning om, at Kirkevad oprindeligt havde heddet Bakkavad, kunde opfordre til at anviser den plads her. [sbrl ýsingu Grettis sögu á Bakka] Til denne beskrivelse passer det bedst at antage en beliggenhed for Bakke omtrent som det nuværende Bakkakots, Bakkavad førte, efter Laxd. at dømme, over Hvitå kort over for gården Bakke; vadet må vel altså - under forudsætning af Bakkakot som Bakkas arvtager - have været strax vest for Stavholtsø, på strækningen hvor Hvitå har bevaret sit leje uforandret." Kaalund I, 306;

Sigurður Vigfússon kannaði staðhætti á þessum slóðum 1884 og taldi að Bakkavað hefði verið á Farvegi þar sem rústírnar BO-172:005 eru Bakkakotsmegin, nálægt Kirkjuvaði en þó líklega ekki alveg á sama stað (sbr. 023) enda minnir hann á að Hvitá breytir oft vöðum sínum, Árb. 1884-85, 82-83. Þá telur SV enn að Grófarvað eða Grafarvað sem getið er um í Þórðar sögu kakala, Sturl, 478 sé það sama og Bakkavað og stafi nafnbreytingin af að Bakki hafi þá (1242) verið kominn í eyði - Árb. 1884-85, 112 sbr. Skýringar í Sturl II (Þórðar s. k. 10. kap.)

Ö-Stafholtsey, 2; ÍF IV, 184; ÍF XIII, 96

MH-097:016 heimild vað Hvítárbakkavað

"Efst, ofan við [Eyrar]oddann, var Hvítárbakkavað; var fjölfarið vað ásinni tíð

Ö-Stafholtsey, 2

MH-097:017 heimild leið Vaðskarð

"Norður við Fax er við ána Vaðskarð; er þar, sem vegurinn lá niður að ánni."

SV 1884: "Fyrir mörgum árum, þó síðan eg man til, myndaðist hér vað á Hvitá, sem kallað var Faxvað; þegar eg fór þar síðast, minnir mig að farið væri, þegar að vestan var komið, ofan til við Nesfaksið, og þá ofan eftir stórrí eyri, sem var í ánni; var þá komið upp að sunnanverðu neðan til við Eyjarfaksið; nú er vað þetta löngu af." Árb. 1886, 32 nmgr. 1.

Ö-Stafholtsey, 3

MH-097:018 heimild fjárhús Húsasíki

"Framhald af Vaðláginni er svo Húsasíkið ... Hér hefur það dregið nafn sitt af því, að fjárhúsin voru við það."

Ö-Stafholtsey, 3

MH-097:019 heimild vörslugarður

"Norðan við túnið lét Páll héraðslæknir [Blöndal] hlaða fjárheldan garð milli Bæjarsíkis og Húsasíkis."

Ö-Stafholtsey, 3

MH-097:020 heimild eyktamark Hádegispollur

"Skammt suður af túninu er pollur, sem heitir Hádegispollur. Hann er í Húsasíkinu, er gamalt eyktamark."

Ö-Stafholtsey, 3

MH-097:021 heimild rétt

"Rétt vestan við [Hádegispoll] er gömul hestarétt"

Ö-Stafholtsey, 3

MH-097:022 heimild vað Kirkjuvað

1877: "Langs den omtalte "farvej" [p.e. Farvegur] strækker sig gamle ridestier, og navnlig ned mod dennes midparti bliver de fra forskellige [306] punkter af Stavholtsø meget tydelige og giver sletten (moen) næsten udseende af gammelt, nu græsgrot, opløjet land. Her i sydlig retning fra gården Stavholtsø, finde et almindelig benyttet overgangssted over den moradsige og upålidelige rende - sædvanlig kaldet Kirkjuvað, fordi det benyttes af de til Bæ kirke søgende."

Sjá undir Bakkavað 015 um það hvort það sé sama og Kirkjuvað. SV kannaði staðhætti á þessum slóðum 1884 og lýsir fornum götum sem liggja yfir Farveg að rústunum BO-172:005 "Þetta var er oft kallað kirkjuvað, því að hér yfir er kirkjuleið að Bæ frá Bakkakoti og Þingnesi; enn ekki eru þessar fornu götur af því; þær eru bæði meiri og fleiri, enn að þær geti verið frá tveimr bæjum; þær eru og allar gamlar, en engin ný, og liggja þar að auki í alt aðra stefnu." Árb. 1884-85, 83 nmgr. 1 Kaalund I, 305-306; Árb. 1884-85, 83

MH-097:023 gata leið

SV 1884: "... við þessar rústir [BO-172:005] hefir verið almenningssvað í gamla daga yfir Hvítá. Fyrir vestan farveginn og með honum í Eyjarlandi, rökum við [SV og Páll Blöndal] fornar götur vallgrónar, er sjást glögglega. Þær leggja frá vestri til austurs, eins og vanalega er kallað; enn það er þó nær að norðan í stefnu, og þannig liggja göturnar og suður með farvegnum. Í einum stað taldi ég 20 götur. Sumstaðar eru þær orðnar óglöggar; síðan liggja göturnar á snið út í farveginn, heldr neðanhalt á móti rústunum, og beint á móti hinu mikla jarðfalli, sem brotið hefir þær af þeim megin." SV 1884 Nmgr: "Þetta vað er oft kallað kirkjuvað [sbr. MH-097:022] enn ekki eru þessar fornu götur af því; þær eru bæði meiri og fleiri, enn að þær geti verið frá tveimr bæjum; þær eru og allar gamlar, en engin ný, og liggja þar að auki í alt aðra stefnu."

Árb. 1884-85, 83

MH-097:024 tóft

1884: [SV leitaði að búðatóttum eftir Þingnesþing] engin tótt er þar til, nema als ein upphækkun þar vestr frá, sem engin slík lögun er á, og hefir líklega verið stakkgarðr gamall." Árb 1886, 31

BO-173 Langholt

16 hdr. 1707. Skálholtsstólseign. Við jarðasölur 1487 var Langholt talin liggja undir Bæ ásamt Hvítárbakka - DI VI, 603, 604-605. 1931 var nýb. Laugarholt stofnað en 1947 fór Langholt sjálft í eyði og lagðist þá jörðin öll undir Laugarholt. Langholt var síðan endurreist 1962 á öðrum stað en áður.

1920: 42.508 m² = 13 2/3 dagsl. Garðar 468 m 2 + 1000 m² utantúns. "Með ánum eru malareyrar og valllendisbakkar. Melar eru nokkrir vestur frá Flókadalsá. Landið er víða mýrlent með smátjörnum, en harðlendara austan til. Í landinu miðju er aflangt holt. Stóð langholtsbærinn á því sunnanverðu allt til 1947. Blautt mýrarsund var sunnan holtsins og því mjög ógreitt að komast að bænum. ... Laxveiði er góð fyrir Langholtslandi í Hvítá, en lítil í Flókadalsá." "Hæsti hóll túnsins heitir Stórhóll. Á honum eru rústir eftir bæ. Er það síðan tvíbýli var í Langholti. Hét þá þetta Syðra Langholt. Norðvestur af Stórhól er Litlihóll, og kringum hann sveigði brunngatan. Svo var harðvellisbali í landsuður frá Litlahól að fjárhúshlöðu. Þessi bali hét Húsabali, og holt upp af bænum, í átt til Stafholtseyjar, hét Hesthúshóll. Norðan við götuna heim að bænum var hvammur, Norðurhvammur, og vestan við hann Fjóshvammur [Brunnskarð á spássíu]. Syðst í túninu eru þrír grjóthólar, sem nefndir eru Smáhólar. Og að lokum: suðvesturhallinn á túninu var nefndur Fjóskinn, oft stytt í Kinn." Ö-Langholt, 2 sbr. 002-004

BO-173:001 bæjarhóll bústaður
Túnakort 1920

BO-173:002 heimild útihús
Túnakort 1920

BO-173:003 heimild útihús
Túnakort 1920

BO-173:004 heimild fjárhús
í túnjaðrinum norðan við bæjarstæðið
Túnakort 1920

BO-173:005 bæjarstæði bústaður
Syðra-Langholt "Hæsti hóll túnsins heitir Stórhóll. Á honum eru rústir eftir bæ. Er það síðan tvíbýli var í Langholti. Hét þá þetta Syðra Langholt."

Ö-Langholt, 2

BO-173:006 heimild brunnur

"Norðvestur af Stórhól er Litlihóll, og kringum hann sveigði brunngatan."

- Ö-Langholt, 2
BO-173:007 örnefni Húsasíki
 "Norðan að landinu liggur Hvítá og vestan að því Húsasíkið hjá Stafholtsey, sem er hinn forni farvegur Hvítár."
- Ö-Langholt, 1
BO-173:008 tóft Byrgiskelda
 "Eftir [Langholtsflóa] er kelda, miklu nær Stafholtsey en Langholti, sem heitir Byrgiskelda. Hún er á vesturmörkum hins vanalega nefnda Langholtsflóa"
- Björn Blöndal segir um örn. Byrgiskeldu að hann hafi helst heyrt þetta: "1) Að litla rústin, sem þarna er, bendi til, að hey hafi verið sett þarna saman á sumrum og flutt heim að Langholti á sleða á vetri. 2) að þarna hafi verið byrgi fyrir sauði. Beit er þar ágæt, fjalldrapi og brok í víðlendum flóa. Þetta þykir mér sennilegra, og má þó vera, að hvorutveggja sé rangt." AV
- Ö-Langholt, 1; AV
BO-173:009 heimild huldufólksbústaður Lambholt
 "Sunnanverðu við Laugarlækinn er holt, sem heitir Lambholt. Það er huldufólksbústaður."
- Ö-Langholt, 1
BO-173:010 mannabein
 "... haustið 1947 fundust bein undir kletti, innarlega undir klettunum [í Langholti] ... upp af þessum stað er einhver sá bezt gálgi, til hengingar fallinn, sem finnast gerist í héraðinu."
 Ekki er ljóst af lýsingunni hversu nærri þingstaðnum á Sandatorfum þessi staður er. Ari Gíslason skoðaði beinafund þennan ásamt með KE og var beinagrindin undir kletti eða hellu - Páll Sigurðsson hefur rætt við Ara um fundinn -
 Svipmyndir úr réttarsögu, 152
- Ö-Langholt, 2
BO-173:011 heimild þingstaður Sandatorfur
 "Ofanvert við [Kúalágar] og yfir þær eru merkin móti Bæ, og vestan við þær er graslendi nokkuð á melnum. Það heitir Sandatorfur. Það er merkilegur staður fyrir það, að þar var haldið fjögurra hreppa þing um fleiri ár. 1584-1677 er vitað um, að þar voru dæmdir dómur. Hefur þarna verið mikið um að vera, þótt ekki sjáist þess nein merki."
 Björn Blöndal segir í athugasemdum við örnefnalýsingu: "Ekki skrifa ég undir, að engin merki sjáist um þinghaldið. Þar tel ég að móti fyrir dómhringnum."
- Ö-Langholt, 3; AV
BO-173:012 gata leið
 "Inn með þessum klettum [í Langholtinu] liggja götuslóðar, sem benda á talsverða umferð, enda liggja þær að Langoltsvaði á Hvítá."
- Ö-Langholt, 2
BO-173:013 heimild vað Langholtsvað
 "Inn með þessum klettum [í Langholtinu] liggja götuslóðar, sem benda á talsverða umferð, enda liggja þær að Langoltsvaði á Hvítá. Langt mun nú síðan áin hefir verið farin þar. Þegar vaðið var farið, var farið út í hana um 250 metrum fyrir ofan Reiðskarð að sunnanverðu og upp langa eyri í ánni."
 KK 1877: "Vil man derpå over Hvítå, nord eller vest på, har man, når man ikke vil benytte sig af færgerne, kun ét vadested, så godt som det eneste på hele den lange å, at søge til. Det er det såkaldte Langholtsvad, der ligger kort oven for Stavholtsø, omtrent lige over for gården Langholt; vadet der dannes [308] ved, at den brede strøm her deler sig om en betydelig øre eller grund, er ganske fortrinligt. I sagaerne nævnes dette dog ikke, og må vel altså være af nyere oprindelse ..." Kaalund I, 307-308.
- Ö-Langholt, 2
BO-173:014 tóftir stekkur Fornistekkur
 "Vestan við [Langholtstjörn], milli hennar og klettaranans, eru miklar hleðslur og rústir, heitir það Fornistekkur..."
- Ö-Langholt, 2
BO-173:015 tóft óþekkt

"[norður af Fornastekk] er lágur klettarani, sem heitir Tjarnarklettur. Undir klettunum að vestanverðu eru rústir eftir eitthvað mannvirki."

Ö-Langholt, 2

BO-173:016 örnefni

Hjásetuklettur

"[frá Tjarnarklettum er] klettalaust sund norður að á, en við hana er þar lítill klettur, sem heitir Hjásetuklettur."

Björn Blöndal segir um Hjásetuklett í bréfi frá 29.07.1979: "Þarna sat ég og bræður mínir og fleiri yfir ánum frá Stafholtsey." AV

Ö-Langholt, 2

BO-173:017 örnefni

Skipanes

"[Skipanes] er heildarnafn á stóru svæði, sem nær frá Langholtstjörn niður að Skurðum og Hörðuhólahyl, upp að Melum og Svarthöfða."

Ö-Langholt, 3

BO-173:018

gata

leið

Lestamannagötur

"Yfir [Skipanes], frá Sandatorfum ... lágu Lestamannagötur til Langholtsvaðs; þær eru nú grasi grónar."

Björn Blöndal segir um Lestamannagötur í bréfi 29.07.1979: "Þær eru varla sjáanlegar lengur. Þær lágu í stefnu frá Sandatorfum í átt að Langholtsvaði, sem var bezta vaðið á Hvítá. Sagt er, að menn sem áttu heima sunnan Hvítár og fóru til fiskkæva undir Jökul, hafi farið þessar götur. En fleiri fóru á Akranes."

Ö-Langholt, 3

BO-173:019

heimild

vað

Haugsendavað

"Niður frá [Svarthöfða], svo sem 150 metra, var Haugsendavað á Hvítá. Göturnar að vaðinu eru horfnar, enda vaðið orðið kvikófært fyrir löngu. Þarna með ánni var sléttur bakki, sem að mestu er farinn í ána, sem þarna liggur með allmiklum þunga."

"Snorri [goði] kemr at ánni vestan fram við Haugsenda; hefir hann átta hundruð manna, en Borgfirðingar tólf hundruð ... Snorri riðr at ánni ok biðr þá selja fram vegandann. Þeir [neita] ... við sjálft lá, at þeir myndi berjask yfir um ána; en margir góðir menn áttu hlut í, at eigi skyldi svá mrgir menn berjask; riðu hváirtveggju fram í ána. En Snorri reið fram í eina eyri, sem í var miðri ánni, ok kvað þat log, at tala þar máli sínu, sem maðr kæmisk lengst at hættulausu, ok stefndi Gesti um víg Styrs." Heiðarvíga saga, 10. kap ÍF III, 239-40.

"Þeir [Snorri goði] kómusk it lengsta suðr til Hvítár, at Haugsvaði gegnt Bæ; þar var fyrir sunnan ána Illugi svartir ... Þeir Snorri goði náðu eigi at riða suðr yfir ána ok hófðu þar fr málín, er þeir kómu framast, svá at þeim var óhætt, ok stefndi Snorri Gesti um víg Styrs." Eyrbyggja saga 56. kap, ÍF IV, 153-5

KK 1877: "I følge bonden på Langholt skulde Haugsvad være at søge oven for Langholt, kort syd for Flokedalsåens udløb i Hvitå; her er ved åbredden en lille græsflade Haugsflet (en del af en større strækning Skipanes), der ud mod åen har haft en høj, som dog nu er helt bortreven af åen, men i hvilken man endnu i mands minde skal have fundet oldsager; og i Hvitå her ud for påviste samme hjemmelsmand stedet for et vad, hvis benyttelse af og til han fra sin ungdom mindedes, og som i følge ham kaldtes Haugsvad. Om virkelig dette "Haugsvad" er det i Eyrbyggja saga forekommende ligelydende stedsnavn, må imidlertid synes meget tvivlsomt. For det første lader Heiðarvíga s. snarest formode, at vadet har taget navn efter et punkt vest for åen (Haugsende) og ikke efter nogen høj syd (öst) for denne; for det andet passer Eyrbyggja s. udtryk "Haugsvad lige over for Bæ" kun dårlig til det nu som "Haugsvad" påviste nedlagte vadested. Men Eyrbyggja s. angivelse er rigtignok noget beynderlig; der kan egentlig ikke tænkes noget vadested ved Hvitå, hvis beliggenhed naturlig kan nagives i forhold til den noget inde i landet liggende gård Bæ; det skulde da snarest være det over Stavholtsö-flodlejet førende Kirkevad, hvis man vilde antage det for oprindeligt at have været et vad over Hvitå; - men at det i al fald næppe er noget af dem, hvorom efterretning haves, er tidligere omtalt." Kaalund I, 308

SV 1884: "Þetta vað á Hvítá er nú kallað Haugsendavað; það er skamt fyrir neðan þar sem Flókadalsá kemr í Hvítá; sunnan til við ána heitir Haugseyri; þetta er nær því gagnvart Bæ, þar sem Þorsteinn Gíslason bjó." Árb 1886, 27

Ö-Langholt, 3

BO-173:020

heimild

legstaður

Haugsflet

"[hjá Haugsendavaði var] með ánni ... sléttur bakki, sem að mestu er farinn í ána, sem þarna liggur með allmiklum þunga. Haugurinn, sem vaðið er kennt við, stóð á sléttum bakka nokkrum fótum neðan við vaðið. Hann var mjög greinilegur, eingöngu gerður úr torfi, strýtumyndaður. Hann var um 4x5 m að flatarmáli og náði manni í brjóst. Áin fór með hauginn rétt eftir 1930."

KK 1877: "I følge bonden på Langholt skulde Haugsvad være at søge oven for Langholt, kort syd for Flokedalsåens udløb i Hvitå; her er ved åbredden en lille græsflade Haugsflöt (en del af en større strækning Skipanes), der ud mod åen har haft en høj, som dog nu er helt bortreven af åen, men i hvilken man endnu i mands minde skal have fundet oldsager;" Kaalund I, 308.

"Við vaðið var sunnan ár eyri, sem nefnd var Haugseyri, mun alveg glötuð, og líklega er Haugsflöt, sem Kaalund talar um, öll farin í ána." Björn Blöndal segir að flötin hafi heitið Hauksflöt og sé nú nær öll horfin í Hvítá. "Sú sögn var til hér, að sá hafi Haukur heitið, sem heygður var þarna á árbakkanum. Þar fundust forngrípir. Þegar Borgfirðingar vörðu Snorra goða að komast yfir ána, er sagt, að einn úr liði Snorra hafi skotið spjóti í flokk Borgfirðinga og drepið mann að nafni Haukur."

Ö-Langholt, 3; AV

BO-173:021 heimild sundlaug Langholtslaug
Í læknum sem fellur úr hverunum við Laugarhól (Laugarlæk?) var fyrst stunduð sundkennsla í Borgarfirði og allt fram á 5. áratug 20. aldar.

Ö-Langholt, 1; BB II, 197

BO-174 Bær

30 hdr. 1707. Getið í Heiðarvíga s., Harðar s., Grettis s., Landnámu og Sturlungu. Í Heiðarvíga s. er getið um sel frá Bæ (ÍF III, 249). Kálfnas var hjáleiga frá Bæ norðan við Hvítá sem fór í eyði á 18. öld, landið síðan nytjað frá Bæ. Nýi Bær nýb. stofnað 1935 á 1/3 úr landi Bæjar. Jaðar, garðyrkjubýli á 5 ha af landi Bæjar stofnað 1942. Laugabær nýbýli stofnað 1949 á 1/3 af landi Bæjar. Bæjarkirkja átti ekkert í heimalandi en henni fylgdu útjarðirnar Bakkakot, Kálfnas og Múlakot og seinna eignaðist hún Steðja og hálfu Hrísa. Bær varð síðar eign Skálholts og taldist hálf Bakkakot einnig heyra til stólnum. Ítök kirkjunnar voru veiði öll í Flókadalsá nema að hálfu á móti Varmalæk, nautaganga í Svanga og á Hellistungur og selför í Faxadal

1920: 100.424 m² = 31 1/2 dagsl. Garðar 1996 m². 1877: "Gården Bær, der selv ligger forholdsvis højt, er omgivet af bløde moser og vanskelig tilgængelig." Kaalund, 306; Villtir laukar vaxa í túni á Bæ (*Allium oleraceum*). "Með Flókadalsá eru eyrar, en síðan taka við mýrarsund, en þá melar með dálitlu skógarkjarri syðst, þá mýrlendi austan og vestan bæjar, en í suðvesturhorni landsins eru kjarri vaxnir ásar." BB II, 173 "Jarðhiti er víða í hinu forna Bæjarlandi, eru þar laugar, og var ekkert vatnsból annað og þótti til ókosta." BB II, 196

BO-174:001 bæjarhóll bústaður

MÞ 1909: "I Bæ byggði Björn bóndi Þorsteinsson í sumar mikið og vandað hús. Þegar grafið var niður fyrir kjallara og undirstöður varð fyrir veggjahleðsla mikil á 3 álfa dýpi; stóðu þar undirstöður á móhellu. Litlu ofar varð vart gólfskánar og hér fundust og allmargir tígulsteinar gulir að lit, fremur þunnir, en að öðru leiti svipaðir nútíma tígulsteinum að stærð. Frá því 1896 er "normal" stærð venjulegra tígulsteina í Danmörku: l. 23 sm.; br. 11 sm. og þ. 5,5 sm.; steinarnir í Bæ voru: l. 25 sm., br. 11,8 sm. og þ. 4 sm. - Því miður höfðu flestir steinarnir verið notaðir aftur í hina nýju byggingu. Steinarnir virtust vera úr fremur "mögrum" leir og naumast meira steiktir en "hálfsteiktir" á við það sem tígulsteinar gerast nú. Þessir steinar munu vera frá fyrstu tímum [41] að hér var farið að nota tígulsteina, sem mun hafa verið þegar á 13. öld; í Danmörk var farið að nota tígulstein til húsabygginga á 12. öldinni seinast og í Noregi var steikt tígulgrjót á 13. öld.

Við þennan sama gröft í Bæ fannst allstór steinn, 8 löguninni til sporbaugsmyndaður nokkurn veginn, flat, og sléttur að ofan; lengd 47 sm., br. 40. Í honum miðjum að ofanverðu, heldur nær öðrum enda, var stór hola eða bolli höggvinn í, nær því kringlóttur, 14 og 17 sm. að vídd efst og um 11,5 sm. að dýpt. Auk þessa bolla voru og 2 smáholur í steininum að ofan, bersýnilega höggvar í og voru þær um 5 sm. að dýpt. Umhverfis þær vottaði fyrir hálfhringmyndaðri rák, rauðleitri; fyrir innan þessa rák var steinninn hreinni en annarsstaðar að ofanverðu, og virðist sem hér hafi staðið t.d. stóð á steininum, fest ofan á hann með tveim typpum, er gengið hafi ofan í litlu holurnar. Stóri bollinn mun svo hafa verið hafður fyrir ljósker. - Að neðan

var steinninn allvel sléttur, dálítið bungulagaður. Nokkuð virtist slegið utan úr honum til þess að laga hann til, einkum að framan. - Lagt var fyrir að flytja nokkra af tígulsteinunum og þennan bollastein til Forngripasafnsins. Steinkola hafði og fundist hér, en týnst aftur í moldina."

Túnakort 1920; Árb 1909, 40-41

BO-174:002 heimild kirkja

BÆR Í BÆJARSVEIT (B) -Maríu, Pétri, Ólafi, Marteini, Agnetu mey. maricii sociorumqve eius

1049: En er hróðólfr byskup fór brott ór Bæ, þar er hann hafði búit, þá váru þar eptir munkar þrír;

Landnámabók (H), ÍF I, 65

f. 1118: Símon Jörundarson prestur þar; Kristni saga; Bsk I, 29.

1178-1193: Högni Þormóðsson prestur missir embætti vegna aðildar sinnar að hjúskaparbroti dóttur

sinnar. Kemur með kirkjuvið frá Noregi, reisir kirkju en Þorlákr bp vill ekki vígja. Kirkja óvígð

um stund, deilt um staðarhald, heimanfylgju og tíðaooffur, þar til sættir komast á og kirkjan fær útlönd

í stað heimalands en heldur jafn miklu fé; Þorlákssaga yngri, Bsk I, 284- 287.

c. 1200: Kirknaskrá Páls, DI XII 10

1237: Bæjarbardagi. skipaði Þorleifur Þórðarson liði sínu til varnar á húsum og um kirkjugarð. Var Þorleifur á húsum þeim er eru í útnorður frá kirkju ... Jörundur hinn mikli úr Hvammi var á forskála milli húsa og kirkju

... Þeir flýðu af húsunum norður til kirkjugarðsins; Íslendingasaga, Sturl, 391

[1358]: a Stedia lannd. kalfanes. mulaland [+ítök]

Þar skal vera ij prestar oc diakn.

Þangad liggia átta bæir ad tijunndum oc lysitollum; Máld DI III 123-124

[1367]: a stedia land. kalfanes. mulalandi. afriett j huarfsartungur. veidi j flokadalsaa ad helminge vid warmlækinga medann land þeirra liggur vid enn ein vpp þadan.

Þetta ber allt samann vid Vilchins maldaga; Hítardalsbók DI III 223

1397: aa Stedialand. Kalfanes. Mvlaland [+afrétti, veiði, selför]

Þar skulu vera ij prestar oc diakn.

Þangad liggia viij bæir ad tiundumm oc lysitollumm.

portio xxc medann Magnus hieilt. fiell nidur af viijc.

portio vmm iij ar medann Einar hieilt [vantar]; Máld DI IV 191

1400: [Sigfús einn af sveinum Gunnlaugs í Reykholti var lokkaður út af kirkjunni í Bæ í Borgarfirði og höggvinn]; Lögmanssannáll, Isl. Ann, 286

18.5.1417: Jörðin Bakki ... liggr j bæiar þingum; DI IV 253

5.9.1444: Jörðin Þingnes ... stenndur j bæiar kirkju soknn; DI IV 658

[c.1463-c.1470]: Þessa kirkju hefir vigt en helgi Thorlakr biskup ... hann leggr til kirkju [land] i

kalfanesi. stedialand oc mula. lx asaudar oc kyr xiiij. hestar fim.

kirkia a afrett uppi i nordurardal oc annann meira þan er boduar gaf til. oc laxveidur i

flokadalsa til motz vid varmlækinga at helmingi medan land þeirra liggur vid. enn hun a ein upp

þadan. hun aa oc sandascog upp til laxagotu. hun aa skog med stedialandi. oc kalgjörd upp i

norduraardal. hun aa afrett ungneyta tueuetra oc yngri sudur i skorradal i suanga oc þar einn skog.

selfor i faxadal.

hier skulu vera prestar ij ok messudiakn. vera heima at ollum hatidum. enn syngia sidar i burtu ef þarf. gefa kirkjupresti þuilikt kaup sem ad odrum graptarkirkium.

firir fe þetta oc land skal reida hundrad hundrada ef skipti ganga aa eda sie selt; Máld DI V 401-402

27.8.1487: Einar Björnsson geldur Magnúsi Skálholtsbiskupi fyrir ýmsar sakir alls 240 hundraða 'voru þar í þessar jarðir þar til skildar. Í fyrstu Bær í Borgarfirði og þar með Langholt og Hvítárakki er þar liggja

undir fyrir hundrað hundraða og oftnefndur Einar kvittur um kirkjureikning í Bæ og kirkjufé og uppgjörð kirkjunnar þar.' DI VI, 603

1.10.1487: Vér bróðir Magnús með Guðs náð biskup í Skálholti gjörum góðum mönnum kunnugt með

þessu voru opnu bréfi að vér meðkennumst að vér höfum gefið Ingibjörgu Eyjólfsdóttur systur vorri

jörðina Bæ er liggur í Borgarfirði með þeim tveimur jörðum sem þar undir liggja er svo heita Hvítárakki og Langholt sem Einar Björnsson oss fékk með greindri jörðu Bæ. DI VI, 604-605.

[1553-54]: Máld DI XII 666

1575: Mál DI XV 636

1707: Afrjett eigna menn jörðunni í kirkjunnar nafni fyrir naut tvævetur og yngri í Svánga í Skoradal.

Gamalla nauta upprekstur í samam máta á Hellistúngur framfrá Norðurárdal. ...

Laxveiði er jörðunni eignuð í kirkjunnar nafni í Flókadalsá, til móts við Varmalækjarmenn -

JÁM IV, 190

Túnakort 1920

BO-174:003 heimild útihús

Túnakort 1920

BO-174:004 heimild útihús

Túnakort 1920

BO-174:005 heimild útihús

Túnakort 1920

BO-174:006 heimild útihús

Túnakort 1920

BO-174:007 heimild útihús

Túnakort 1920

BO-174:008 heimild útihús

Túnakort 1920

BO-174:009 heimild útihús

Túnakort 1920

BO-174:010 örnefni Gerði

"Vegur liggur gegnum túnið ... neðan við hann nyrzt er kallað Gerði."

Ö-Bær, 4

BO-174:011 örnefni Fjósalaug

"Fjósalaug var þar sem Nýibær stendur nú."

Ö-Bær, 4

BO-174:012 álagablettur Grásteinn

"Vestur úr túninu, örstutt frá fjóshlöðunni, heitir Grásteinn. Hann má ekki hreyfa."

Ö-Bær, 4

BO-174:013 örnefni smiðja Smiðjuhóll

"Smiðjuhóll var nærri húsinu áður fyrr, er nú horfinn."

Ö-Bær, 5

BO-174:014 heimild Orrustuhóll

"Orrustuhóll var norðaustur af kirkjugarðinum, var um 2 m hár og 4-6 m að ummáli. Jafnaður við jörð 1916. Hvort þar hefur verið einhver minning um Bæjarbardaga, skal ég láta ósagt, en eitthvað hefur legið bak við þetta nafn."

Ö-Bær, 5

BO-174:015 bæjarstæði býli Kálfanes

"Útan í Kálfanesmelunum, á háhávaðanum fyrir ofan brekkuna, er eyðibýlið Kálfanes. Sjást þar minjar bæjarins ... Norðan við [Kálfa neslind] er hóllinn sem bærinn stóð á, og heitir hann Bæjarhóll." 1707:

"Það hefur nú bygt verið yfir 40 ár, og þó kallað Bæjarheimaland, en liggur til Reykholts að kirkjusókn ..." -

"Bygt á fornu eyðibóli fyrir innan 50 ár. Jarðardýrleiki viii c ... Torfrista og stúnga fín. Reiðingsrista nýtandi.

Móskurður til eldiviðar bjarglegur. Lax og silúngsveiði engin nema í Bæjarveiðum. Landþröng mikil.

Kirkjuvegur lánur." JÁM IV, 190, 223.

"Kálfanesland afmarkast af Flókadalsá að suð- og norðvestan, en áin fellur hér í kröppum sveig, Reykjadalssá er á norðurmörkum (Klettur). Að austan er land Runna og ríkissjóðs á Stórakroppsmeilum, en að suðaustan Steðjaland. Austast í landinu eru samfelldir melar, Kálfanes- og Stórakroppsmeil, vestar er mýrlendi, en eyra r með ánum ... Byggð stóð hér fram eftir 18. öld. ... Kálfanesbærinn stóð vestan undir melunum, nokkru sunnar en þeir eru mjóstir. Starfsmannafélag á sumarbústað í Kálfanesi." BB II, 352.

Ö-Bær, 1-2

BO-174:016 örnefni stekkur Stekkjareyri

"Þar við [síki þar sem Reykjadalssá og Flókadalsá mætast] er eyri, sem ýmist var nefnd Síkiseyri eða Stekkjareyri."

Ö-Bær, 2

BO-174:017 bæjarstæði býli Keldur **Friðlýstar minjar.**

"Norðan við Spóaflóa er nafnið Keldur. Það er gamalt eyðibýli, var í byggð fram á Sturlungaöld. Þar sést enn votta fyrir túngarði greinilega." Í mýri, um 1 km norðaustan við Bæ.

BJ 1910: "... í sumar (1910) var mér sagt í Borgarfirði að skamt frá Bæ væri eyðibýli, er hétu að Keldum og væri sagt að vígunum hefði verið lýst þar. Fór eg því þangað og vildi sjá, hvort þetta væri líklegt eftir afstöðu. Og svo vildi ég líka sjá rústirnar sjálfar. Þær eru skamt norðaustur frá Bæ og næstum í leið fyrir þeim Snorra. Er þar mýrlendi á milli og keldur í, sem bærinn hefir verið kendur við. Á þeim dögum mun mýrin hafa verið þurt skógland nema keldurnar, og þær þó varla jafnblautar og nú. Nú verður að ríða dálitinn krók til að komast frá Bæ að rústum Keldna. Rústirnar eru í mýrlendi og er það þegjandi vottur um, að þurlendara hafi verið þar áður. Rústirnar eru glöggvar og eigi mjög niðursoknar; enda mun jarðvegur ekki mjög djúpur. Eru rof skamt þaðan og sést þar, að hann er grunnur. Bæjarrústin er græn og hygg eg að hún hafi verið höfð fyrir stekk frá Bæ síðar. Þó hefir rústunum eigi verið breytt. Bæjarrústin liggur hérumbil frá autri til vesturs og skiftist í tvær tóftir um miðgafli, sem ekkert er fullyrðandi um dyr á. Breiddin er um 3 fðm. út á vegg. Þeir eru þykkvir og þó mjög fallnir inn. Vestari tóftin er 4 fðm. löng og dyr á vesturenda. Eystri tóftin er 6 fðm. löng og eru dyr á austurgafli. Þar er suðurkampurinn áfastur við kringlóttu tóft, sem er 3 fðm. í þvermál. Hún hefir dyr mót suðri og aðrar gagnvart austurtóftardyrnum. Út úr ganginum milli þeirra eru útidyr mót norðri. Eigi eru veggir hinnar kringlóttu tóftar alveg eins þykkvir og bæjarveggirnir. Sunnanundir suðurvegg austurtóftarinnar lítur út fyrir að hafi verið útbygging nokkur. Þaðan gengur svo veggur vesturmeð suðurveggunum. Milli þeirra verður mjó tóft sem mjaltakvíar. Þessi granni suðurveggur þeirrar tóftar heldur svo áfram, sem túngarður. Verður fyrst bugða nokkur á honum og gengur hann síðan í norðvestur, þráðbeinn að kalla og nokkuð langur. Frá enda hans gengur þvergarður í norðaustur. Nokkrum föðmum fyrir austan hina kringlóttu tóft er önnur rúst, 8 fðm. löng, er liggur nál. frá norðri til suður. Hún hefir miðgafli með dyrum á 3 faðm. frá suðurenda, en útidyr eru á norðurenda. Kann það að hafa verið fjós og hlaða. Austurkampur útidyranna heldur áfram til norðurs, sem túngarður, jafnlangur hinum sem til norðvestur gengur, og endar, eins og hann, við norðaustur-þvergarðinn. Eigi er sá garður lengri en milli garðendanna beggja, og er hann túngarður fyrir norðurenda túnsins. [39] Hefir það verið mest á lengdina til norðurs, miklu breiðara þó í norðurendann. Í suðurendann er breiddin aðeins jöfn rústunum og bilinu milli þeirra. Þess skal getið, að enn er skógland norðan og austanmegin við mýrina eigi alllangt frá rústunum." Árb 1910, 38-39

GÓ gefur nákvæma lýsingu á tóftunum. Af upprætti hans að ráða er um að ræða trapisulaga túngarð um 120 x 60 m. Ein stök tóft lítil er innan garðsins norðantil, en mestar byggingaleifar eru í suðurendanum, áfastar garðinum. Þær skiptast í tvær aðalþyrpingar og nokkur hólf, misgömul í hvorri. GÓ telur ekki vafa á að hér hafi verið býli. Túnið virðist hafa verið um 7200 m² eða rétt rúmlega 2 dagsláttur, sem er harla lítið fyrir býli, en það er meira en þrisvar sinnum minna en minnsta tún í Borgarfirði 1917.

Minjar þessar hafa verið tengdar við frásögn Heiðarvígasögu um næsta bæ við Bæ - ÍF III, 249-50. BJ virðist telja að Keldur sé bærinn þar sem Snorri goði lýsti vígi Þorsteins Gíslasonar [ÍF III, 249], enda hafi hann verið á leið flokksins aftur yfir Hvítá, en sagt er að þeir hafi farið upp með ánni og yfir í Hvítársíðu og bendir það á Heugsendavað fyrir norðan Bæ. Í sögunni er hinsvegar sagt að kona Þorsteins hafi, eftir að hún fann líkin, riðið sem skjótast til næsta bæjar, og taldi Jón Ólafson að hann hefði heitið Kelda (minnir mig, heldur en Klúka eða Lækur), og fundið þar klerk einn, frænda sinn [ÍF III, 250]. Tæplega verður leyst úr þessu, þar sem þessi hluti sögunnar er aðeins til í endursögn Jóns Grunnvíkings, en benda má á að nær hefði verið að klerkur hefði átt að vera að Varmalæk, þar sem þó var hálfkirkja. Munnmæli þau um nafnið á rústum þessum, sem BJ getur um, geta verið tilkomin undir áhrifum frá sögunni, og er einkennilegt að hvorki Kaalund né SV höfðu veður af þeim þegar þeir riðu hér um.

Ö-Bær, 3; GÓB, 44

BO-174:018 örnefni Húsakelda

"Skammt norðan við Bæjartún var Kelda, sem heitir Húsakelda."

Ö-Bær, 3

BO-174:019 örnefni Kirkjurúst
"Þar í Grefrunum er hóll á merkjum [við Bakkakot] sem heitir Grefrahóll eða Kirkjurúst."

Ö-Bær, 3

BO-174:020 heimild fjárhús Sauðhús
"Sauðafloí dregur nafn sitt af sauðhúsunum, sem voru sunnan við gamla Bæjartúnið."

Ö-Bær, 3

BO-174:021 örnefni rétt Réttarholt
"Réttarholt ... eru norðan við Sauðafloa."

Ö-Bær, 3

BO-174:022 heimild
1707: "Silungsveiðivon nokkur þar sem heitir Blundslækur, það so að lækurinn sje stíflaður og veitt með höndum sínum."

JÁM IV, 190

BO-174:023 álagablettur Blundsvatn
1707: "Silúng í vatninu hyggja menn ei alllittinn, en veiðist ei fyrir gamalli superstítio n, að jafnmikið kvikfé skuli missast."

JÁM IV, 190

BO-175 Varmalækur

60 hdr. 1707. Landnámsjörð Óleifs hjalta sem nam milli Grímsár og Geirsár. Jörðinni fylgdi "Engjatak í Skeljabrekkulandi, fyrir sunnan Andakílsá, sem kallast Breiðafit, er erfitt og langt til að sækja." JÁM IV, 191
Engið var upphaflega eign hálfkirkjunnar á Varmalæk sem einnig átti 10 hdr af heimajörðinni þar sem verið hefur afbýlið/hjáleigan Þórdísarholt. Fossatún nýb. á 10 hdr b. 1808. Nýb. Hellur b. 1947 á 1/4 Varmalækjarlands.

1920: 91.931 m² = 29 dagsl. + Náthagi 7470 m² = 2 1/3 dagsl. + Hólstún 4267 m² = 1 1/3 dagsl = 33 dagsl. Garðar: 1211 m². "Land Varmalækjar afmarkast að nokkru af Flókadalsá og Varmalækjarmúla. Múlinn er mjög brattur með hamrastöllum. Framan við Múlann eru melabungur, fornar sjávarminjar, sem nú hafa verið græddar upp að mestu, en mýrardrög og móar á milli, en í landinu austan- og norðaustanverðu er skógarkjarr, ósamfellt, sem nefnisr Varmalækarskógur og Snagi. Út frá bænum frá suðvestri til norðvesturs er framræst mýra- og flóaland. ... Í Flókadalsá er allgöð laxveiði og í Blundsvatni er silungsvottur." BB II, 205

BO-175:001 bæjarhóll bústaður
Túnakort 1918

BO-175:002 heimild útihús
Túnakort 1918

BO-175:003 heimild útihús
Túnakort 1918

BO-175:004 heimild útihús
Túnakort 1918

BO-175:005 heimild útihús
Túnakort 1918

BO-175:006 heimild útihús
Túnakort 1918

BO-175:007 heimild rétt í Náthaga
Túnakort 1918

BO-175:008 heimild hálfkirkja
VARMALÆKUR Í BÆJARSVEIT (B) - Tómasi eb- HÁLFKIRKJA
[1367]: les Vilchinsbok; Hítardalsbók DI III 222

1397: aa land j Þordysarholli. tekst leiga af iiij merkur; Máld DI IV

[c. 1463 - c.1470]: Thomas kirkia erchibiskups aa Warmalæk aa land j þordijsarholle. lagdi þorlakur þorkelsson til kirkiunnar þar eingi er kallad er breidafit er liggur j skeljabrekku iordu; Máld DI V,

{1598: hálfkirkja; AM 263 fol. bl. 69, 70}

1617: Jón Gunnlaugsson selur Snorra Ásgeirssyni alla jörðina Varmalæk, 50 hdr að dýrleika, að tiltekinni kirkjujörðinni Þórdísarholti, 10 hdr., 5 hdr engi á Andakílsengjum ... - Jarðabréf, 27.

1707: "Hjer hefur að fornu bænhús verið, og var húsið uppi fyrir meir eða minna en 30 árum, en nú affallið. Enginn minnst hér hafi tíðir veittar verið." JÁM IV, 190

BO-175:009 heimild legstaður Þórdísarholt

"Neðst og nyrzt í landinu eru nokkur lág holt, sem heita Þórdísarholt. Þar var Þórdís, fóstura Signýjar, móður Harðar Grímkelssonar grafin."

"Þau [Signý og Torfi] fóru þá að heimboðum um vetrinn, ok er þau vátu at heimboði niðri í Bæ, varð fóstura Signýjar bráðdauð ok er jörðuð í Þórdísarholti; þat er skammt frá Bæ." Harðar saga, 8. kap - ÍF XIII, 19-20

Ö-Varmalækur, 1; ÍF XIII, 19-20

BO-175:010 heimild bústaður Þórdísarholt

"Þórdísarholt nefnist h luti af holtahrygg, sem gengur norður eftir Bæjarsveit." BB II, 210

"Í þessum holtum eru gamlar rústir, sem benda á einhverja byggð. Þar hefur nú verið reist samkomuhúsið Brún ... og austast á holtinu nýbýlið Hellur, þar sem gömlu byggingaleifarnar voru." Skv Vilchinsbók átti hálfkirkja á Varmalæk "land j Þordysarholli. tekst leiga af iiij merkur." DI IV; ATH og skv. sölubréfi Varmalækjar frá 1617 var jörðin 50 hdr en 10 hdr lágu undir kirkjuna í Þórdísarholtum auk 5 hdr engis á Andakílsengjum (BB II, 181). Í Þórdísarholti hefur því verið byggð á 14. öld amk. "Í Þórdísarholti var þurrafólk í þurrabúð kringum 1880. Átti sú byggð skamman aldur."

BB II, 210; Ö-Varmalækur, 1

BO-175:011 heimild vað Hjálmsvað

Á Flókadalsá (?)

Ö-Varmalækur, 2

BO-175:012 heimild brú Brúarfoss

"Þar neðar [en Hjálmsvað] er svo lítill foss, nefndur Brúarfoss, dregur nafn af að þar var sett brú á ána og notuð um hríð."

Ö-Varmalækur, 2

BO-175:013 örnefni stekkur Gamlistekkur

"Norðan undir Kárahjalla, næstum því niður við jafnsléttu, heitir Gamlistekkur."

Ö-Varmalækur, 2

BO-175:014 örnefni lambhús Lambhúslág

"Úr þessum dal [sem heitir Dalur] liggja svo álmur - syðst er Lambhúslág, er bak við melana, liggur út úr Dalnum rétt hjá bænum og er svo samhliða Dalnum ..."

Ö-Varmalækur, 4

BO-175:015 heimild hesthús Gesttóftir

"Nyrst á túni er hóll, sem nefndur er Gesttóftahóll. Þar voru tættur eftir hesthús Gests á Varmalæk."

Ö-Varmalækur, 4

BO-175:016 örnefni Gerði

"Á austurtúninu er Brekka og vestur af henni heitir Kinn, en á hátúninu norðaustan af Brekkunni, heitir Gerði."

Ö-Varmalækur, 4

BO-175:017 örnefni lambhús Lambhústún

"Sunnan við lækinn er tún, sem heitir Lambhústún."

Ö-Varmalækur, 4

BO-175:018 örnefni stekkur Stekkjarás

"Þar niður af [Hádegisgili] er ás, sem heitir Stekkjarás. Hann er skógi vaxinn."

Ö-Varmalækur, 4

BO-175:019 örnefni sel Selhús

Innan við Stekkjarás er Selgil "þar sem það kemur upp, uppi á hálsi, heitir Seldalur, en þar sem það kemur niður á láglandið heita Selfatir. Innan við Selgilið heitir Selhús."

Ö-Varmalækur, 4

BO-175:020 heimild bústaður/sel Ambáttarhóll

"Í Varmalækjarskógi, fram undir Múlastaðamerkjum er allhár hóll. Kallaðist hann fyrrum Selhóll. Guðný Snorradóttir, prests á Húsafelli, bjó á hluta Varmalækjar 1834-1845 og reisti sér bæ á hólnum. Var hún sérlynd í meira lagi og kallaði sig ambátt Guðs. Fékk bústaður hennar og síðan hóllinn nafn af því."

BB II, 209

BO-175:021 heimild bað

Samkvæmt sóknarlýsingu var laug í Þórdísarholtum, sem hafði augljóslega verið útbúin til baða fyrrum, með steinbekki umhverfis laugina

e. Kaalund I, 307

BO-175b Varmalækur (Fossatún)

Fossatún var nýbýli í landi Varmalækjar, stofnað 1808. Örnefnið mun koma fyrir í eldri heimildum - Ö-Fossatún. Fossatún taldist 10 hdr og virðist hafa legið í eyði um miðja 19. öld (JJ, 114).

1918: 21.478 m² = 6 2/3 dagsl. Garðar 294 m² "Varmalækjarmúli er mjög brattur og klettóttur, en rætur hans eru grónar, síðan taka við melabungur, en því næst mýrlendi milli klapparása. Bærinn stendur undir melabungunum á barmi gils, sem klýfur þær og myndar landamerki ... Laxveiði er mikil fyrir Fossatúnslandi." BB II, 177

BO-175b:001 bæjarhóll bústaður

Túnakort 1918

BO-175b:002 heimild heygarður

Túnakort 1918

BO-175b:003 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-175b:004 heimild leið Götás

"... neðan við [Múlasund] er svo langur klettaás, klettabelti mót norðri. Þessi ás heitir Götás. Eftir honum lá vegurinn áður fyrr."

Ö-Fossatún, 1

BO-175b:005 heimild landamerki

"Neðan við túnið í Fossatúni er langt mýrarsund sem vegurinn liggur eftir. Það er nafnlaust. Eftir þessuundi hefur merkjagarðurinn verið sem talað er um 1578, að lá að efsta Tröllafossi og þar í jarðfall ofan að ánni."

Ö-Fossatún, 2

BO-175b:006 örnefni stekkur Stekkjarás

Neðan við sundið sbr. BO-175b:005 "er svo ás sem heitir Stekkjarás ... og þar út við ána er mýri, sem heitir Stekkjarmýri, er neðan við brúna. Stekkjarásinn er þarna neðan við mýrina."

Ö-Fossatún, 2

BO-175b:007 heimild kolagröf Kolhóll

"Skammt vestan við endann á Fauskás [hluti af Stekkjarás] er hóll, sem heitir Kolhóll. Þar hefur verið gert til kola áður fyrr."

Ö-Fossatún, 2

BO-176 Múlastaðir

12 hdr. 1707. Áður Mölustaðir, Maulustaðir eða Mauðlustaðir. Á 17. öld fylgja Múlastaðir Varmalæk í kaupum (Jarðabréf)

1917: 48.987 m² = 14 2/3 dagsl. 1/6 þýft. Garðar 905 m². "Land jarðarinnar er í norðanverðum Varmalækjarmúla, sem er sæmilega gróinn. ... Undirlendið milli hálsins og Flókadalsár er fremur lítið gróið

mólendi og holt utan bæjar, en frammar eru mýrar og móar og holt á milli. Vallendi er með hálsinum, eyrar eru með ánni. Skóglendi var hér fram eftir öldum, en að mestu eytt skömmu eftir 1700. ... Laxveiði er talsverð í Flókadalsá ..." BB II, 200

BO-176:001 bæjarhóll bústaður

"Bærinn stóð áður uppi í brekku, efst í túninu, en 1960 var flutt í íbúðarhús, sem reist var á holti í túnfæti norðvestanverðum." BB II, 200

Túnakort 1917; BB II, 200

BO-176:002 heimild fjós
í hlaði gegnt bæjarhúsum, fjós með hlöðu

Túnakort 1917

BO-176:003 heimild útihús

Túnakort 1917

BO-176:004 heimild hesthús

"Rétt utan og ofan við bæjargirðinguna er hesthúsmelur, en hesthús stóð við götuna í túnjaðrinum að vestanverðu."

Túnakort 1917; Ö-Múlastaðir

BO-176:005 heimild útihús

Túnakort 1917

BO-176:006 tóft smalakofi

"Í Sökkum [austan og neðan við Klakkshæðir] var setið yfir fé áður fyrr og má þar sjá rústir eftir smalakofa."

Ö-Múlastaðir

BO-176:007 tóft stekkur Stekkjarflatir

"Austur með merkjum er gil, sem heitir Stekkjargil. Spölkorn austan við gilið er Stekkjartunga, mýrlend með þýfðum móum á milli. Neðan við Stekkjartungu eru Stekkjarflatir, vallendisflatir með rútum eftir stekk.

Fráfærur hættu um 1920. Frá Múlastöðum og austur á stekk er u.þ.b. 15 mín gangur."

Ö-Múlastaðir

BO-176:008 náttúrumin eyktamark Hádegissteinn

"Spölkorn ofan við bæinn er mannhæðarhár steinn, kallaður Hádegissteinn."

Ö-Múlastaðir

BO-176:009 tóft mylla

"... í Myllulæk ... eru rústir af myllukofa, auk þess liggur þar stórt hjól sem nefnt er Mylluhjól."

Ö-Múlastaðir

BO-176:010 heimild hlóðir

"Ullin var þvegin við Flóku, kveikt var á hlóðum, sem stóðu við árbakkann."

Ö-Múlastaðir

BO-176:011 heimild rétt Réttarholt

"Réttir voru fyrir neðan túnið nálægt lágu holti, sem kallað er Réttarholt."

Ö-Múlastaðir

BO-176:012 heimild mógrafir Mómelur

"Mótekja var fyrir austan og ofan við Hringinn. Var mórinn þurrkaður stutt frá mógröfunum á holti sem kallast Mómelur..."

Ö-Múlastaðir

BO-176:013 heimild mógrafir

"Gamlar mógrafir eru upp undir og austur með Hálsinum, en þar var engin mótekja." (!)

Ö-Múlastaðir

BO-176:014 heimild rista

"Torf og reiðingsrista var í mýrunum austan og neðan við bæinn."

Ö-Múlastaðir

BO-177 Eyri

24 hdr. 1707. Þrætutunga heitir fyrir framan Eyrarland og á að hafa staðið deila um það milli Eyrar og Lundarprests. Fastri búsetu lauk á Eyri 1979 en tún er heyjuð.

1917: 51.683 m² = 16 dagsl. 1/15 þýft. Garðar 264 m². "Hálsinn fyrir ofan bæinn er gróinn, en grýttur með giljaskorningum nokkrum. Á háhálsinum er tjörn, Lómatjörn. Með Flókadalsá eru malareyrar, að mestu grónar, en áin gengur mikið á suðurlandið undan Eyri. Annars er undirlendið að mestu mýrlent með holtum og móum á stöku stað, en vallendi og mói við hálsrætur. Austan bæjar hækkar landið og Flóka fellur í gljúfrum uppi undir hálsinum. Þar verður land þurrara, og ber mest á móagróðri." BB II, 176

BO-177:001 bæjarhóll bústaður

Núv. íb. hús er úr timbri, byggt 1910 - BB II, 176

Túnakort 1917

BO-177:002 heimild útihús

Túnakort 1917

BO-177:003 heimild útihús

Af ljósmynd í BB II, 176 að dæma standa enn útihús á þessum stað

Túnakort 1917

BO-177:004 heimild útihús

Túnakort 1917

BO-177:005 heimild útihús

Túnakort 1917

BO-177:006 heimild útihús

Túnakort 1917

BO-177:007 heimild útihús

Túnakort 1917

BO-177:008 heimild útihús

áföst þessu húsi er sýnd rétt

Túnakort 1917

BO-177:009 tóftir sel

"Útan við Bugðugil tekur við Selhlíð." ... "þar vestur af [Flatasteinsflöt] eru svo rústir eftir sel, ... niður undan gílinu."

Ö-Eyri, 1, 2

BO-177:010 heimild stekkur

"Stekkur er niður við ána, og þar rétt við Rauðalæk byrja Stekkjargljúfur með ánni."

Ö-Eyri, 2

BO-177:011 örnefni lambhús Lambhúshóll

"Lambhúshóll er skammt vestan við núverandi fjárhús, í upptúni."

Ö-Eyri, 4

BO-177:012 heimild vað Vegagilsvað

"... Vegagilsvað er ofan við Vegilsfoss, e.t.v. ofan við Vegagilið, en það er á takmörkum." - á Flókadalsá

Ö-Eyri, 4

BO-662 Andakílshreppur

Óstaðsetjanlegar fornleifar í Andakílshreppi

BO-662:001 sögustaður Laxafit

"Þaðan af hófusk deildir með þeim Óleifi og Hegg; þeir borðusk á Laxafit við Grímsá; þar fellu sjau menn, en Hegg varð sár til ólífis, ok Kvígr fell, bróðir hans." Egils saga 40. kap

Laxafit er ekki þekkt örnefni lengur en SV taldi sig hafa fundið hana sbr BO-169:021 en KE vitnar í Björn J. Blöndal um að hún væri Þingnesmeginn gegnt Hólmavaðskvörn: "Laxafit, sem nefnd er í Egils sögu,

er á móti Hólmavaðskvörn. Í Þingneslandi. Margir telja þá Hólmavaðskvarnirnar tvær, og tvö eru klapparnefin sem skaga Hvítárvallamegin út í ána. Efri takmörk Laxafitar eru á móti efranefinu eða þar um bil." Björn hafði þetta eftir Guðjóni Eiríkssyni, áður kennara á Hvítárbakka en hann skráði örnefni í Þingneslandi. 1965 fóru KE og Sigurður Nordal að skoða staðhætti og vísaði Daniel Fjeldsted læknir þeim á þann stað sem hann taldi vera Laxafit. "Þetta eru grasi grónar grundir, nú í Þingneslandi, en Daniel taldi að þær hefðu áður verið í Varmalækjarlandi. Fitin eða grundirnar eru við neðsta veiðistaðinn í Grímsá, svonefnda Hólmavaðskvörn. Daniel læknir sagði, að þetta væri gamall ádráttarstaður, og trúlegt að þeir frá Heggstöðum og Varmalæk hefðu barist um veiðina, enda væri þetta eini staðurinn við ána sem hægt væri að kalla fit. Allt er þetta sennilegt." - Árbók 1979, 128. ÍF II, 100

Lundarreykjadalshreppur

BO-178 Lundur

Á Lundi var bændakirkja á miðöldum en þar var settur staður 1493 og átti kirkjan auk heimalands og Lundartungu [BO-178b] tvo skógarteiga í Vatnshornshlíð og tilkall til skógar í Háafelli, og laxveiði í Grímsá fyrir Lundalandi (1847: launar varla ómakið). Grundargerði hjáleiga ca. 1660-1702. Lundargrund, þurabúð 1866-71; Hrafnagil, þurabúð 1899-1900; Lundarhólmi grasbýli 1865-69; 1880-89; 1895-1921 á 27 ha úr landi Lundar, nú séreign. Lundur II, loðdýrabú á 6 ha úr Lundarlandi frá 1986. Lundartunga var seld Andakílshreppi 1910.

1918: 91.494 m² = 28 2/3 dagsl. 1/4 þýft. Garðar 1773 m². 1847: "Prestsetrinu Lundi telur prestur til gyldis stóran töðuvöll og grasgefinn, er gefi af sér, í mesta lagi 290 töðuhesta; eingi og beitoland gott og mikið að víðáttu, þó af sér gangi af skriðum." JJ, 119-120 "Hálsinn er brattur og lítt gróinn að sunnanverðu og hið efra. Er þar tjarnir, Hrafnatjarnir, og hin vestri í Lundarlandi að hluta. Hálsinn er aftur öllu grónari að norðan. Hálsrætur eru grónar valllendis- og móagróðri, en undirlendi er ýmist vall- eða mýrlendi. Bærinn stendur undir breiðri bingu allnokkuð frá hálsinum, austarlega í landareigninni. Árið 1981 varð mikið framhlaup úr þessum hjalla, sem braut fjós og drap marga nautgripi."

BO-178:001 bæjarhóll bústaður

Bæjarhúsin voru 1918 fast vestan við kirkjuna nú eru engar byggingar á gamla bæjarstæðinu

Túnakort 1918

BO-178:002 heimild kirkja

LUNDUR Í LUNDARREYKJADAL (B) -Maríu, Lárentsíusi

1195: Þorvarðr Klyppsson prestur býr þar ásamt Hámundi Gilssyni mági sínum;

Íslendingasaga, Sturl, 184; sbr. Sturlusaga, Sturl, 90-91.

c. 1200: Kirknaskrá Páls, DI XII 10

1368: Anno Domini M. ccc. lx. viij. Þa er Othgeir Biskup j Skalhollte kom j sinne visitatione til Lundar j Reykiadal var Þesse kirkiumaldage reiknadur. Kirkia ad Lunde [er] helgud med gude.

Þetta er eins og i Vilchinsbok; Hítardalsbók, sjá 1368, DI III 222

1368: Þar liggja til tiundir af. ij bæium oc. xx.

eins prestz skyld oc greida. iiij. merkur; Máld DI III 249

1397: Anno Domini M. ccc. xc. vij. j annare Visitatione Herra Wilchins biskups aa kirkia þetta vmm framm forna maldaga.

ij. kyr hundradz hest. ijc. vadmala.

portio vmm .iiij. ar sijdan Magnus bondi kom til vjc; Máld DI IV 118-119

5.2.1486: [fjórðungur jarðarinnar metinn á 15 hdr] DI VI, 557

5.11.1489: Ari Magnússon selur Magnúsi Eyjólfssyni Skálholtsbiskupi 'jörðina alla Lund í Lundarreykjadal' fyrir 30 hdr í lausafé 'að auk þeirra 30 hundraða sem biskupinn hafði áður fengið honum fram í greint jarðarverð.' DI VI, 687

4.7.1490: Ari Magnússon viðurkennir að hafa selt Magnúsi biskupi hálfa jörðina Lund í Lundarreykjadal 'með þeim skilmála að Ari skildi þessa sömu jörð Lund undir Gísla Filippusson [mág Magnúsar bps]

eða hans löglega erfingja en afsagði að hún skyldi falla undir kirkju eða biskup.' DI VI, 707-708.
 1493: Stefán Jónsson biskup tekur kirkjuna og heimaland allt undir vernd og frelsi Skálholtskirkju og gefur landið til staðar gegn árelgu afgjaldi til Skálholtskirkju. Skálholtskirkju hafði þá verið dæmdur helmingur jarðarinnar, kaupahlutinn.

1575: Máld DI XV 624-625

1708: Skógalönd á staðurinn í Skoradal, sem kallast Skógartúnga í Háafellsskógi, og önnur Skógartúnga í Vatnshornsskógi. Er kolviður í Háafellsskógi en raftviður í Vatnshornsskógi; brúkast árlega hvorutveggja. JÁM IV, 213

16.11.1907: Lundar- og Fitjasóknir lagðar til Hestþinga; (PP, 123) [lög]

Túnakort 1918

BO-178:003 heimild rétt

Túnakort 1918

BO-178:004 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-178:005 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-178:006 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-178:007 heimild heygarður

Túnakort 1918

BO-178:008 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-178:009 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-178:010 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-178:011 tóft fjós Innra-Hof **Friðlýstar minjar**

"Fyrir ofan kirkjuna og bæinn gamla var brött brekka, upp á henni Hofið, var það skipt og ytri hluti þess nefndur Ytrahof." AV: "Brekkan öll utan frá læk og inn undir læk var með Bláskeggshvammi skipt í Ytra- og Innra-Hof, en hofrústirnar og bæjarrústir fornar eru nærri beint upp af þar sem bærinn stóð, á Innra-Hofi."

*Í Addit. 44 fol. segir Jón Ólafsson frá Grunnavík (í lítilli ritgerð um trú á steina, krossa og lundi), að á Lundi í Lundarreykjadal eigi að hafa verið lundur girtur krossmynduðu gerði. Óákveðnari er frásögn Jóns Ólafssonar um hið sama í ritgerð sinni um fornaldarhauga, en í Antkv. Annaler II 188, þar sem vitnað er í þessa frásögn, er þetta misskilið.

KK 1872: "Lundur stendur í brekkurótum, en neðsti hlutinn er allbrattur sem hjalli, en algróinn eins og ræktuð tún, fyrir framan liggur slétt flöt niður að ánni. Fast fyrir ofan bæjarhúsin er kirkjan og nokkru ofar á stalli efst í túninu eru nokkrar tóftir. Þar er talin vera rúst af gömlu hofi og nefnist Hof. Fyrst kemur aflöng tóft mjög niðurgrafin með breiða vegg, 5-6 faðma löng, inngangur frá suðri mitt á mjóum gafli. Á austurvegg nálægt norðurenda er lítill útbygging miklu minna niðurgrafin og ógreinilegir veggir. Bak við þessa tóft, um það bil í 1 álnar fjarlægð, er önnur ferhyrnd með mjórri og lægri vegg, að innan er allógreinilegt vegna þúfna. Dyr virðast helst hafa verið á miðjum austur- og vesturvegg. Beint fram af dyrum fyrri tóftarinnar um 10 álnum neðar er "blótsteinn", allstór hvassbrýndur steinn, sem er nú að mestu sokkinn í jörð, en áður á hann að hafa sézt betur. Er enginn annar steinn þar í grennd, og er því talið, að hann hafi verið fluttur þangað. Gömul girðing er í boga fyrir ofan tóftirnar, sem má rekja til beggja hliða #, sennilega túngirðing, því að túnið í brekkunni nær allt hingað.* Íslenskir sögustaðir I, 231. (Kaalund I, 311)

SV 1884: "Upp frá bænum á Lundi er há og brött brekka í túninu. Bærinn stendr rétt neðan undir brekkunni. Uppi á brekkunni er fallett og víðsýni mikið, og er sléttlendi þaðan og upp undir hliðina. Rétt upp undan bænum, þar sem brekkan er einna hæst, var tótt mikil og fornleg og ákaflega niðr sokkin, og veggir útflattir mjög og vallgrónir. Tóttin snýr upp og ofan og nær í suðr útsuðr og norðr landnorðr; millumveggr digr var auðsjáanlegr þvert yfir miðja tóttina ofan til, og engar dyr á, og myndaði þannig aðalhús og afhús. Við eystra hliðvegg tóttarinnar sýndist vera afhús út úr aðalhúsinu, og var sem

háflkringlótt fyrir endann, enn var orðin ákaflega útfloft, eins og öll tóttin var, sem fyrir segir. Dyrum sást fyrir úr aðalhúsinu og inn í útbygginguna; glöggar dyr voru á enda aðalhússins, sem ofan að bænum sneri; dyr sýndust vera á vestrhliðvegg á afhúsinu nær gaflinum, enn þær reyndust þó eigi þar, heldr á austrhliðvegg við hornið, og sást þar þó lítill vottr dyra, og sýnir þetta meðal annars, að dyr hafa ekki ætíð verið þar, sem lægð kann að vera komin í vegginn. Þær geta oft verið signar saman, svo að lítið sem ekkert sjáist fyrir þeim, fyrir enn grafið er. ... Tótt þessi hefir verið kölluð hoftótt svo lengi sem menn muna og vita. Hún hefir og fornleg einkenni og ber það með sér, að henni hefir ekki verið breytt á síðari tímum. [teikning af tóftinni er á bls. 159]" Sigurður Vigfússon. (1885, 97-98). Einnig má finna nákvæma lýsingu á uppgrefti sem Sigurður framkvæmdi á bls. 98-100.

Tóftin var grafinn upp af Sigurði Vigfússyni 1884 og þá talin vera hof. Jouko Voionmaa gróf hana aftur upp 1939 og taldi að um mannbústað væri að ræða. Í grein sem birtist 1965 benti Kristján Eldjárn á að tóftin væri mjög áþekk fjósrúst með áfastri hlöðu sem grafin var upp á Gröf í Örafum. Tóft þessi er fast á brekkubruninni og er snarbratt strax þegar komið er útúr henni. Tóftin skiptist í 4 hús. Fremsta húsið er um 13 x 3,5 m og hallar gólfinu undan brekkunni. Eftir húsinu endilöngu er hellulagður flór sem nær um 3 m útfyrir gaflinn, sem hefur líklega verið úr timbri. Veggir eru 1,3 - 2 m þykkir. Inn af þessu húsi er annað lítið og til hliðar við það afhýsi 4,1 x 2,3 að stærð með sérútgangi. Í því voru tvö byggingarstig. Innst er 9,75 x 3 m hús með stoðarsteinum meðfram veggjum og moldargólfi. Þetta hús hefur verið hlaða en fremsta húsið fjós, en óvíst er um hlutverk smáhúsanna tveggja.

Ö-Lundur, 1; Kaalund 1984 I, 231; SV í Árb 1884-85, 97-103; Voionmaa 1943, 171-90; KE í Árb 1965, 102-10; GÓB, 64-69

BO-178:012 tóft

Friðlýstar minjar

Um 30 m norðaustan/ofan við 011 á sama hjallanum

MÞ kom að Lundi 1909 og nefnir skrif Kaalunds og SV og lýsingar þeirra en segir: "Hvorugur þeirra getur þess, að rétt hjá, þarna uppi á brekkunni og innan hins forna túngarðs, eru enn fleiri fornar tóftir. Rétt fyrir norðaustan (landnorðan) hoftóftina er önnur tóft minni, um 8 m. að lengd út á ytri veggbrúnir, og fyrir austan þá tóft er önnur tóft afar-löng, bersýnilega forn bæjartóft með hinu elzta lagi. Hún er um 27 m. að lengd og 7 m. að breidd. Skiftist hún í 4 "hús" og er eitt nokkru breiðara að sjá en aðaltóftin yfirleitt." MÞ Árb. 1909,40 Þetta telur MÞ vera staðinn þar sem "hinn fyrsti bær" hefir verið byggður að Lundi, en vegna veðurágangs hefur hann verið fluttur í skjól undir brekku þar sem hann er nú og kirkjan. Uppi er hins vegar "hinn heiðni fornþær - og hofið".

Tvískipt rúst og er ekki annað eftir af henni en veggjarundirstöður og hellur í gólfi. Stærri húsið er ferkantað, aflangt frá NV til SA, 12 x 4 m og veggjaþykkt 1,2 m. SV langveggurinn er nær alveg horfinn. Dyr eru á NV hlið. Við NA hlið er hringlaga hús og innangengt á milli. Í því er veggjaþykkt 1,5 m. Hellur eru í stærri húsinu norðaustanmeginn en engar í hringlaga húsinu. Voionmaa telur að um fjárhús með hringlaga hlöðu hafi verið að ræða. KE benti hinsvegar á að bygging þessi var alls ólík 011 og sérkennilegt væri að torfveggirnir hefðu horfið svo gersamlega í 012 og 013 en varðveit ágætlega í 011 "Satt best þá segja kemur þetta helt svo fyrir sjónir sem þarna hafi aldrei neinin veggir verið, heldur hafi þessir steinar verið lagðir á jörðina og raðað eins og verið væri að marka fyrir einhverskonar húsum. Manni dettur í hug leikur barna - eða jafnvel fullorðinna, því að sumir steinanna eru ekki barna meðfæri, þótt flestir séu þeir fremur smáir." Telur einnig mögulegt að þarna hafi verið stöðull eða kvíaból. Árb 1964, 109-10 MÞ í Árb 1909, 40; Voionmaa 1943, 174-79; KE í Árb 1964, 109-10

BO-178:013 tóft

Friðlýstar minjar

Á hjallanum fyrir ofan bæinn í Lundi, fast við SA endann á O12

MÞ kom að Lundi 1909 og nefnir skrif Kaalunds og SV og lýsingar þeirra en segir: "Hvorugur þeirra getur þess, að rétt hjá, þarna uppi á brekkunni og innan hins forna túngarðs, eru enn fleiri fornar tóftir. Rétt fyrir norðaustan (landnorðan) hoftóftina er önnur tóft minni, um 8 m. að lengd út á ytri veggbrúnir, og fyrir austan þá tóft er önnur tóft afar-löng, bersýnilega forn bæjartóft með hinu elzta lagi. Hún er um 27 m. að lengd og 7 m. að breidd. Skiftist hún í 4 "hús" og er eitt nokkru breiðara að sjá en aðaltóftin yfirleitt." MÞ Árb. 1909,40 Þetta telur MÞ vera staðinn þar sem "hinn fyrsti bær" hefir verið byggður að Lundi, en vegna veðurágangs hefur hann verið fluttur í skjól undir brekku þar sem hann er nú og kirkjan. Uppi er hins vegar "hinn heiðni fornþær - og hofið". Um er að ræða mjög óverulegar veggjaundirstöður af þrískiptri

byggingu, og var ekkert jarðefni eftir, gólf eða torf, er tóftin var rannsökuð 1939. Voionmaa taldi að um útihús af einhverju tagi væri að ræða. KE benti hinsvegar á að bygging þessi var alls ólík 011 og sérkennilegt væri að torfveggirnir hefðu horfið svo gersamlega í 012 og 013 en varðveit ágætlega í 011 "Satt best þá segja kemur þetta helt svo fyrir sjónir sem þarna hafi aldrei neinir veggir verið, heldur hafi þessir steinar verið lagðir á jörðina og raðað eins og verið væri að marka fyrir einhverskonar húsum. Manni dettur í hug leikur barna - eða jafnvel fullorðinna, því að sumir steinanna eru ekki barna meðfæri, þótt flestir séu þeir fremur smáir." Telur einnig mögulegt að þarna hafi verið stöðull eða kvíaból. Árb 1964, 109-10

Mp í Árb 1909, 40; Voionmaa 1943, 174-79; KE í Árb 1964, 109-10

BO-178:014 garðlag

Friðlýstar minjar

Um 150 m lngur garður, sem liggur eftir hjallanum fyrir ofan bæinn, á milli 'hofsins' (011) og tóftanna 012 og 013. Garðurinn er nú ógreinilegur og sést aðeins á pörtum - GÓB, 68

Voionmaa 1943; GÓB, 68

BO-178:015 heimild

bústaður

Hrafnagil

"Á merkjum Gullberastaða er gil, sem ... heitir Hrafnagil; á vesturbakka gilins var byggt samnefnt tómthúskot yfir Björn Ólafsson, það var upp við háls."

"Rústirnar munu nú komnar í urð vegna landbrots frá gílinu. Á Hrafnagili var búið 1899-1900." BB, 285

Ö-Lundur, 1

BO-178:016 heimild

býli

Grundargerði

"Austasti hluti túnsins vestur af Kotaflóa, nú orðið tún, hét áður Grundir, og þar suðaustur af þeim var kot sem hét Grundargerði, og Lundargrund ... rústir þesara kota hafa sézt til skamms tíma." 1708:

Grundargerde. Eyðihjáleiga heima við túnið, hefur í auðn verið 6 ár, en bygðin varaði hjer um 40 ár.

Landskuld var xl álnir og galst í landaurum. Kúgildi stundum iii, stundum iij. Leigur guldust í smjöri.

Grasnautn var sú ein, sem heimastaðurinn aflagði, og því óvíst hvað meir eður minna fóðrast mætti. Byggja má hjer aftur ef staðarhaldarinn vill afleggja tún og engjar." JÁM IV, 214

Ö-Lundur, 1

BO-178:017 heimild

býli

Lundargrund

"Austasti hluti túnsins vestur af Kotaflóa, nú orðið tún, hét áður Grundir, og þar suðaustur af þeim var kot sem hét Grundargerði, og Lundargrund var byggð í austurjaðri túnsins um 1860-70; rústir þesara kot hafa sézt til skamms tíma."

Einnig Lundarkofi, húsmennskubýli í byggð 1866-71 "Voru tóftir á Grundunum áður en túnrækt og vegagerð komu til." BB II, 286

Ö-Lundur, 1

BO-178:018 dys

legstaður

Bláskeggsleiði

"Milli hofanna uppi á brekkunni var nefnt Bláskeggshvammur og Bláskeggsleiði, það er dys neðan brekkunnar beint niður undan gömlu fjárhúsunum."

Ö-Lundur, 2

BO-178:019 heimild

útihús

Árnaveilahús

"Fyrir utan og neðan túnið eru Árnaveilir og á þeim eru hús sem heita Árnaveillarhús."

Ö-Lundur, 2

BO-178:020 örnefni

hesthús

Hesthúsmelur

"Þegar komið er út fyrir túnið, er þar Hesthúsmelur ..."

Ö-Lundur, 2

BO-178:021 örnefni

mógrafir

Mógrafamelur

"Þegar komið er út fyrir túnið, er þar Hesthúsmelur og annar melur rétt fyrir utan, sem heitir Mógrafamelur ..."

AV: "Mógrafamel heyrði ég aldrei nefndan annað en Mómel." - Guðmundur Þorsteinsson frá Lundi

Ö-Lundur, 2

BO-178:022 dys

legstaður

"Þegar komið er út fyrir túnið, er þar Hesthúsmelur og annar melur rétt fyrir utan, sem heitir Mógrafamelur; þar niður undan neðan við götuna er Dys; þetta er rétt fyrir utan gamla ungmennafélagshúsið, þar er

dysjaður maður sem hengdi sig þar í fjárhúsi og ekki var hægt að fara með lengra en þetta; talið er að í flestum kofum á Lundi hafi eitthvað vofeiflegt gerzt."

Ö-Lundur, 2

BO-178:023 örnefni rétt Réttargil

"Fyrir utan dysina [022] kemur lækur niður, sem heitir Réttargil og kemur úr Húsadalnum." [024]

Ö-Lundur, 2

BO-178:024 heimild fjárhús Húsamelur

"Utan við Húsagil eru Húsadalsbrekkur, niður undan þeim er Húsamelur, og undir þeim mel eru rústir eftir fjárhús; þaðan liggja svo Húseyrar niður að á."

Ö-Lundur, 2

BO-178:025 heimild rista

Lundarhringur er mýri utan við Tjarnarbakka, sem nær út að merkjum. Í Lundarhring er torfrista.

Ö-Lundur, 2, 3

BO-178:026 örnefni vað Tangavað

"...Tangavað ... var alveg utnavert við Lundartún yfir í Lundarhólmann."

Ö-Lundur, 3

BO-178:027 heimild vað Pálseyrarvað

"... yfir í Skarðsnesið var vað, sem hét Pálseyrarvað, yfir eyri sem var þar í ánni."

Ö-Lundur, 3

BO-178:028 heimild vað Breiðavað

"... Breiðavað [er] af Breiðavaðsbökkum yfir í Hörslanesið." - vað á Grímsá

Ö-Lundur, 3

BO-178:029 örnefni leið Vegagil

Vestan við Þrætutungu í norðurhlíð Lundarháls, er Vegagil

Ö-Lundur, 3-4

BO-178:030 heimild vað Vegagilsvað

Vegagilsvað er vað á Flóku fast ofan við Vegagil [029]

Ö-Lundur, 4

BO-178:031 heimild bústaður Björnskot

"Björn Vigfússon frá Gullberastöðum hefur það eftir Ólafi Guðlaugssyni, sem var lengi á Gullberastöðum, að 6-7 kot hafi verið fyrir austan Lund, í Kotakinninni. Var stutt á milli þeirra sumra. Heyrði Björn nefnt Björnskot, nokkuð ofarlega í Kinninni. Þar hafi alizt upp maður, að nafni Björn Hieronymusson. Í þessum kotum bjuggu yfirleitt menn, sem stunduðu sjó á vetrum, höfðu nokkrar kindur. Hrafnagilið mun hafa farið yfir eitthvð af þessum rústum og eytt þeim." Eins víst er að þessi sögn standi í sambandi við húsmennskubýli Björns Ólafssonar, Hrafnagil.

Ö-Lundur, AV

BO-178:032 heimild býli Lundarhólmi

"Lundarhólmi varð til, þegar [Grímsá] braut sér nýjan farveg gegnum nesin fyrr á öldum. Hér var grasbýli frá Lundi 1865-1869, 1880-1889, 1895-1921."

"Við sölu á Lundi 1952 var Lundarhólmi undanskilinn og telst sérstakt býli. Bæjarhúsin stóðu á lágum hól, en í vetrarleysingum getur Grímsá farið yfir allt annað land býlisins."

BB II, 269

BO-178:033 heimild

"Þa platan ovanför "templet" tycks det finnas nedsjunkna väggar av forna ruiner, men det kan inte avgöras utan en ny undersökning."

GÓB, 68

BO-178b Lundur (Lundartunga)

"Milli Syðri-Sandfellskvíslar og Engjadalsár er Lundartunga, fyrrum heimaland frá Lundi, enda áföst hinu eiginlega heimlandi neðst. Engjadalsá skilur þar einungis á milli. Lundartunga var seld Andakílshreppi 1910." BB II, 249 Í eldri vísitazíum kölluð Lundarheiði.

"Engjadalur liggja að meiri hluta á Lundartungu. Þeir eru að miklu leyti flóasvæði með mörgum tjörnum og pollum."

BO-178b:001 heimild rétt Tungurétt

"Lundartungusporður heitir neðsti oddi tungunnar milli Engjadalsár og Flókadalsár. Tungurétt stóð á Réttarmel við Flókadalsá, skammt fyrir neðan fossinn (og hylinn Drang). Tungurétt mun hafa verið byggð skömmu eftir 1840, síðast er sagt þ hafi verið réttað í henni 1885. Við hana voru 13 dilkar. Sér glögg enn til allra veggja."

"Áður en Oddsstaðarétt var byggð [1886] var Tungurétt ... aðalréttin [fyrir Lundarreykjadal, Andakl og Skorradal]. Hún var byggð nokkru eftir 1840, e.t.v. 1842 ... Fyrir daga Tunguréttar áttu Lunddælir sumir að sækja í Valhnúkarétt á Brennistaðahálsi skv. fjallskilareglugerð frá 1792."

GR II, 349; BB II, 251; Ö-Afréttur Lunddæla, 17

BO-178b:002 tóftir sel Gamla-Lundarsel

"Vestan Selflóa er hæð og heitir Selhæð. Sunnan undir Selhæð er Gamla-Lundarsel við Engjadalsá, ... rústir sjást"

Staðurinn á "fjall-land, eigi all-lítið, eptir máldögum, og er þar selstaða sæmileg." - JJ, 120;

Ö-Afréttur Lunddæla, 16

BO-178b:003 tóftir sel Lundarsel

"Vestan Selflóa er hæð og heitir Selhæð. Sunnan undir Selhæð er Gamla-Lundarsel við Engjadalsá, og Lundarsel nokkru neðar. Það mun hafa verið fyrst byggt á dögum sr. Bjarna Sigvaldasonar, fyrir 1870, og stóð fram yfir 1880. Rústir sjást á þessum stöðum báðum."

Ö-Afréttur Lunddæla, 16-17

BO-178b:004 heimild sel Arnþórsholtssel

"Sumir menn segja, að Arnþórsholtssel hafi staðið fram með Flókadalsá, nokkuð fyrir framan Réttarmel. Ekki veit ég af neinum rústum þar."

Ö-Afréttur Lunddæla, 17

BO-179 Gullberastaðir

24 hdr. 1708. Landnámsjörð. Gullberastöðum fylgdi afréttar- og selland, Gullberastaðatunga, milli Grímsár og Lambár og var hún seld Andakílshreppi 1898. Gullberastaðagrund, hjáleiga byggð skamma hríð í kringum 1660. Þurá, afbýli í Gullberastaðahólma 1733. Hlíðarendi, nýbýli í byggð 1847-74. Jörðin á land sunnan Grímsár, Gullberastaðahólma og Gullberastaðanes. Skarð átti selstöðu í Gullberastaðalandi og hestabeit á sumur gegn móskurði í Skarðslandi - JÁM IV, 203, 212

1918: 107.278 m² = 33 2/3 dagsl. Garðar 1310 m². "Vall- og mýrlendi er í brekkurótum, en móar og melar á flatlendi. Gullberastaðahólmi er sundurskorinn af farvegum en vallendiseyrar á milli. Hálsinn er lítt gróinn efra, flatlendur nokkuð og eru þar tvær tjarnir, Hrafnartjarnir. Grónari er hann að norðan, en undirlendi ekki mikið." BB II, 264

BO-179:001 bæjarhóll bústaður

AV: "Björn nefnir það Bæjarhól, þar sem bæjarhúsin standa og hafa lengi staðið. Þó hefur einhvertíma verið byggt fyrir austan lækinn, því að þar voru merki um hleðslur." (Björn Vigfússon f. á Gullberastöðum 1899, bjó þar til 1925). Íb. hús var byggt 1911 - AV, 2

Túnakort 1918

BO-179:002 heimild útihús

á bæjarhólnum

Túnakort 1918

BO-179:003 heimild smiðja Smiðjuhóll

"Fyrir ofan götuna um túnið, vestan við Bæjarlækinn í hlaðvarpanum, er hóll, sem heitir Smiðjuhóll; er nú horfinn og kominn flöt í staðinn fyrir hann og kafli af nýja húsinu nær út í hann." AV: "Björn man ekki eftir að hafa heyrt talað um ... Smiðjuhól." (Björn Vigfússon f. á Gullberastöðum 1899, bjó þar til 1925)

Ö-Gullberastaðir, 1

- BO-179:004** heimild Gullkelda
 "Gullkelda var vestan við Smiðjuhól, hún er einnig horfin og að einhverju leyti komin undir húsið; þar í þessari keldu var gerð leit, líklega að gulli 1823, en fundu lítið."
 Ö-Gullberastaðir, 1
- BO-179:005** heimild túngarður
 "... Nítján álna völlur er upp með grjótagarðinum ..." (í túninu)
 Ö-Gullberastaðir, 1
- BO-179:006** heimild útihús Húshóll
 Fyrir ofan Nítjánálnavöll "vestan við Bæjarlækinn, er Húshóll, þar var gamalt hús efst í túninu." AV:
 "leifar af fjárhúsi voru þar upp úr aldamótunum. Björn telur sig muna eftir þeim 1903." (Björn Vigfússon f. á Gullberastöðum 1899, bjó þar til 1925)
 Ö-Gullberastaðir, 1
- BO-179:007** heimild brunnur Gvendarbrunnur
 "Nokkuð ofan við Nítjánálnavöll var Gvendarbrunnur, það var heilsulin sjúkum. Skriða ... féll 1932 og breytti ýmsu, m.a. hvarf þá Gvendarbrunnurinn."
 Ö-Gullberastaðir, 1
- BO-179:008** heimild Hof **Friðlýstar minjar**
 "Beint austur af miðri Beinrófu, sem fyrr er nefnd, er kallað Hof og Hofflöt í kring um það."
 SV 1884: "Eg kom að Gullberastöðum, sem er næsti bær fyrir framan Lund. Þar er sýnd lítil tótt, sem kölluð er hoftótt. Hún er nokkuð aflöguð og varla rannsóknarverð, einkannlega þegar á betri tóttum er völ." Sigurður Vigfússon. (1885, 96-97)
 "Den exakta placeringen af .. ruin er okänd, men det har sagts att den legat i tunet pa Gullberastaðir cirka 60-70 m öster om det nuvarande stallet. Detta område utjämnades tidigt pa detta arhundrade. Dock torde nagra stenar ha funnits kvar men de avlägnades senare fran tunet (Þorsteinn Kristleifsson, muntlig redogörelse. Þorsteinn föddes 1890 och bodde pa Gullberastaðir fran cirka 1930). Ett resultatöst sökande efter ruinen företogs den 29 juli 1889. Den var borta, troligen utjämnad, som tidigare nämnts, kort efter sekelskiftet. Där platsen anses ha varit, finns en liten sänka, men inget pa ytan ses som kan tyda pa en byggnad." GÓ þykir sennilegt að hin meinta hofrúst hafi verið sama tóft og sú er kölluð var bænhus, sbr Olsen 1965, 175
 Ö-Gullberastaðir, 1; SV í Árb 1885, 96-97; GÓB, 63
- BO-179:009** heimild Gerði
 Dúkar eru hryggir "ofan við Hofið ... og á þeim var einu sinni garður í boga, sem gæti hafa verið byggður til varnar hofinu fyrir skriðufalli."
 AV: "garður þessi var sporöskjulaga og mjög þykkur. Innan hans sást móta fyrir húsarústum, þegar Björn var á Gullberastöðum, meðal annars var Hofið þar. Björn telur trúlegra, að þetta hafi verið víggirðing til forna, vegna lögunar. Ekki er hægt að sjá, að þarna hafi fallið skriður, nefndur Gerði." (Björn Vigfússon f. á Gullberastöðum 1899, bjó þar til 1925)
 Ö-Gullberastaðir, 1
- BO-179:010** heimild Bænhús
 "Aðeins vestan við Hofflötina var Bænhúsið; um það nafn er það að segja, að hvergi fynnst getið bænahúss á Gullberastöðum, en haldið að Jón Jónsson sem var þar fyrir 1678 hafi byggt kofa og nefnt hann þetta, þá líklega í háði. Óvanalegur hugsunarháttur, í það minnsta svo bæri á, á 17. öld." Sbr JÁM IV, 212
 Ö-Gullberastaðir, 1
- BO-179:011** heimild hesthús
 "...Klipplingur er snöggur bali austan við Bæjarlækinn, þar var hesthúskofi, og í honum var hestur, sem hét Klippingur."
 AV: "Björn man eftir kofarúst þar, en engu nafni." (Björn Vigfússon f. á Gullberastöðum 1899, bjó þar til 1925)
 Ö-Gullberastaðir, 1
- BO-179:012** örnefni hesthús Hesthúsvöllur
 "Beint upp af Dúknum [sbr. 009] er Gamlahúsatún og í því er Hesthúsvöllur, næstur Dúknum." AV:

"Hesthústún og Ytra-Húsatún kannast Björn ekki við ... en man eftir hesthúskofa þarna, sem rifinn var upp úr 1920." (Björn Vigfússon f. á Gullberastöðum 1899, bjó þar til 1925) Ö-Gullberastaðir, 2

BO-179:013 örnefni Ytra-húsatún

"Beint upp af Dúknum [sbr. 009] er Gamlahúsatún og í því er Hesthúsvöllur, næstur Dúknum. Þar utar er svo Ytra-húsatún og þar niður af er svo Flöguflöt. Beint upp af fjárhúsunum sem nú eru er Húsabali."

AV: "Gamlahúsatúni man Björn ekki eftir, en hann man eftir fjárhúsrúst vestar og neðar en fjárhúsin eru nú. Hún var sléttuð út, er túnið var gert." (Björn Vigfússon f. á Gullberastöðum 1899, bjó þar til 1925)

Ö-Gullberastaðir, 2

BO-179:014 heimild býli Gullberastaðagrund

"Grundir eru harðar sléttar eyrar sem náðu 1943 þvert yfir túnið neðst, en nú er komið nýtt tún þar enn neðar. ... á Grundunum austarlega var rúst, sem talin var eftir Gullberastaðagrund, en það var eitt sinn býli."

1708: "Gullberastadagrund. Eyðihjáleiga. Hefur í auðn legið yfir 40 ár, byggð að nýju fáum árum fyrr þar sem aldrei hafði bær verið. Varaði byggðin hverki vel nje lengi. Hvað kostir voru minnst enginn, og ei má hjer aftur byggja nema jörðunni til meins." JÁM IV, 213

Ö-Gullberastaðir, 2

BO-179:015 örnefni Þórólfsdys

"... vestan við [Djúpadalsgil/Merkjagil] er smáholt, sem heitir Þórólfsdys."

Ö-Gullberastaðir, 2

BO-179:016 heimild huldufólksbústaður Svartiklettur

"... efst í brún í botni [Djúpadals] er stór klettur, stakur, sem heitir Svartiklettur, hann er á merkjum ... Í Svartaklett fjölmennti huldufólkið til kirkju hér áður fyrr, eftir því sem gamla fólkið sagði."

Ö-Gullberastaðir, 2

BO-179:017 örnefni Torfdalir

"... út undir Bæjargili, eru smáhvosir: Eystri og Vestri Torfdalir."

AV: "Björn hefur aldrei heyrt talað um Torfdali í Gullberastaðalandi. Hins vegar eru Torfdalir í Oddsstaðalandi, ofan við beina línu milli bæjanna, austan við Djúpadalsgilið." (Björn Vigfússon f. á Gullberastöðum 1899, bjó þar til 1925)

Ö-Gullberastaðir, 2

BO-179:018 örnefni kvíar Stöðulbrekkur

"Hallarnir vestan við túnið heita Stöðulbrekkur ..."

Ö-Gullberastaðir, 2

BO-179:019 heimild mógrafir Grafarskurður

"Hallarnir vestan við túnið heita Stöðulbrekkur og vestan við það er svo Grafarskurður, er kenndur við að þar var mór grafinn upp."

Ö-Gullberastaðir, 2

BO-179:020 tóft stekkur

"Fyrir neðan Hnöttinn var Stekkur, nú hruninn að mestu og hvammurinn sem hann er í heitir Stekkjarhvaumur. Niðurundan Stekknum og Hnettinum eru hallandi mýrar, skriðuborið slægjuland ..."

Ö-Gullberastaðir, 3

BO-179:021 örnefni Götur

"Frá Grafarskurði, út að Hellismelum, eru balar, sundurskornir af troðningum og heitir þetta væði Götur."

AV: "Götur eru neðan við Grundirnar. Þær lágu fram í Lundarreykjadal, frá Hellismelum, fyrir neðan Gullberastaðatúnið."

Ö-Gullberastaðir, 3

BO-179:022 tóft rétt Hrafnagilsrétt

"neðan við Hrafnagil að austanverðu eru leifar eftir skilarétt sem hér var eitt sinn og nefnd Hrafnagilsrétt."- Skilarétt áður en Oddsstaðarétt var byggð 1886 - sbr BB II, 250-51

Ö-Gullberastaðir, 3

BO-179:023 heimild vað Kúabrot

"Milli Eyranna og Flóanna er kvísl úr ánni, sem heitir Flóakvísl, er norðan við Eyrarnar. Á henni er vað sem heitir Kúabrot."

Ö-Gullberastaðir, 4
BO-179:024 heimild vað Klettsendavað
"Undan bænum fyrir neðan Eyrarnar er vað á [Grímsá], sem heitir Klettsendavað."

Ö-Gullberastaðir, 4
BO-179:025 heimild vað Hólsvað
"Fyrir austan Gullberastaðahólmann undan túnhorninu er Hólsvað ..." á Grímsá

Ö-Gullberastaðir, 4
BO-179:026 heimild vað Merkjugilsvað
"Fyrir austan Gullberastaðahólmann undan túnhorninu er Hólsvað, og austast undan Djúpadalsgili er Merkjugilsvað ..." á Grímsá

AV: "Merkjugilsvað er á mótis við Merkjugil, sem er landamerki milli Oddsstaða og Gullberastaða. Í því er steinn, nokkuð stór. Eitt sinn björguðust á honum tvö börn frá Arnþórsholti, Guðrún Bjarnadóttir og Ketill, bróðir hennar."

Ö-Gullberastaðir, 4
BO-179:027 heimild býli Þurá
"... 1733 er býlið Þurá í röðinni milli Gullberastaða og Oddstaða, er það í Gullberastaðahólma?"

Ö-Gullberastaðir, 4
BO-179:028 varða Grenvarða
"Norður af Vestri-Hrafnatjarnarhæð, norðan við Hrafnatjarnarsund, er kletta- og urðarhæð, nefnd Grenhæð og uppi á hæðinni er varða, sem heitir Grenvarða."

Ö-Gullberastaðir, 4
BO-179:029 bæjarstæði býli Hlíðarendi
"Eyðibýlið Hlíðarendi er norður af [Hlíðrenda]Höllunum og kringum það er Hlíðarendatún, sér fyrir byggingum, enda var síðast búið þar 1874, og túngarði - vestan við eru rústir eftir fjárhús og heitir þar Húsatún." [!]
"Hlíðarendi eða Undirhlíð var nýbýli með takmarkaðri staðfestingu í landi Gullberastaða í Flókdal, norðan hálsins ... Bærinn stóð í brekkurótum, austan Glúmshús, og sér vel til rústa, m.a. beða í kálgarði. Hlíðarendi var í byggð 1847-1874. Loftur Jónsson og Barnbara Magnúsdóttir hétu stofnendur býlisins, og hélst Barbara þar við bú til 1873." BB II, 285

Ö-Gullberastaðir, 4; BB II, 285
BO-179:030 örnefni mógrafir Mógrafaskurður
"Mómýri var upp með túngirðingu að austan, neðarlega. Mógrafaskurður, í túnmörkum að austan."

Ö-Gullberastaðir, AV
BO-179:031 heimild vað Snartarstaðavað
"Snartarstaðavað liggur skáhallt yfir [Grímsá] neðanvert við Merkjamelsfljót, yfir á Gullberastaðeyrar."

Ö-Gullberastaðir, AV 5
BO-179:032 heimild bústaður
"Rústir voru víða í kringum Gullberastaði, þegar Björn var þar. M.a. var greinileg rúst nokkuð neðarlega á Grundunum, næstum því beint í suður frá bænum. Hún var talin vera eftir býli, sem Björn heyrði nafn á, en man ekki nú. Telur, að það hafi verið kennt við mann. Hann telur að maður nokkur hafi búið þar á síðustu öld, sem ætíð hefði stundað sjó á vetrum, átti nokkrar kindur, hefur því haft einhverja grasnyt." - Tæplega sama og 014 - (Björn Vigfússon f. á Gullberastöðum 1899, bjó þar til 1925)

Ö-Gullberastaðir, AV 6
BO-179:033 heimild
"Rústir voru víða í kringum Gullberastaði, þegar Björn var þar. ... rúst var í túninu, austar á Grundunum [en 032], trúlega eftir peningshús frá þessu koti." [þ.e. 032]. Mögulega sama tóft og 014

Ö-Gullberastaðir, AV 6
BO-179:034 heimild bústaður

"Ein rúst var enn fyrir ofan Þórólfsmýri, eftir bæjarhús."

Ö-Gullberastaðir, AV 6

BO-179:035 heimild sel

1708: "Selstöðu eigna menn [Skarði] í Gullberastaðalandi og brúkast hún um stundir, en í þann stað aftur hestabeit á sumur. Þar á mót brúka Gullberastaðir móskurð árlega í Skarðslandi." 1708: "Móskurð til eldiviðar eigna menn jörðunni í Skarðslandi og brúkast hann árlega. Þar í mót eigna Skarðsmenn sjer selstöðu í Gullberastaðaland, en hún hefur um stundir ekki brúkast." JÁM IV, 203, 212

BO-179b Gullberastaðir (afrétt)

Heiðalönd þau sem fylgdu Gullberastöðum voru seld Andkílingum til afréttar - GR II, 349.

Gullberastaðatunga var milli Lambár og Fossár.

BO-179b:001 heimild bústaður/sel Gullberastaðasel

"Sunnan á Gullberastaðatungu, nærri norðurstefnu frá Reykjum, var Gullberastaðasel." "Austur frá Bringum stóð Gullberastaðasel. Þar var lengi selstaða frá Gullberastöðum, eins og nafnið segir til, og síðan byggð á síðari hluta 19. aldar, fram til 1897. Rústir af fjárhúsum eru á brúnum fyrir ofan Bringurnar, í vestur frá selinu. Tveir smálækir falla um túnið, og sameinast þeir í Sellæk, er fellur í Grímsá rétt fyrir neðan Selfoss."

"Mun hafa verið haft þar í seli frá Gullberastöðum fram yfir miðja 19. öld, en föst búseta (húsmennskubýli) hófst þar 1854 og héslt með nokkrum hléum til 1897. "Í Álfetaklettasundi, sem er djúp lægð vestan Álfetakletta var stundum heyjað frá Gullberastaðaseli -

Ö-Afréttur Lunddæla, 11, 13; BB II, 250

BO-179b:002 örnefni

Skotmannstjarnir

Skotmannstjarnir

- sögn um veiði - HB Sumar, 7

BO-179b:003 garðlag

Í Reyðarvatnsósi (Óstjörn) "er hólmi sem nefnist Óshólmi og myndar tvær kvíslar eða ála með hægum straumi. Norðurállinn er miklu breiðri, um 40 m, og er milli hólmanns og tanga nokkurs. Út frá tanganum gengur garður í átt til hólmanns; hann stendur upp úr vatninu á 10 m kafla, næst tangnum, en 17 m eru á kafi. Milli garðsins og hólmanns er svo 13 m bil þar sem hvergi er steina að sjá."

"Steinarnir sem upp úr standa eru líklega flestir upb. 30x30 sm, vel meðfæri eins manns, en þeir sem eru á kafi eru stærri, flestir upb. 40x60 sm að sjá, og mun hafa þurft tvo til að lyfta þeim. Garðurinn sem upp úr stendur er allt að 2 m á breidd en sá hlutinn sem er á kafi er allmiklu breiðri á kafla. / Suðurállinn er miklu mjórri, um 7-8 m þar sem mjóst er. Í honum miðjum er óreglulegt steinasafn á kafi og um 11 m neðar eru um 20 steinir í röð þvert yfir álinn, hver um 30 x 30 sm, eða nálægt því, og flestir stakir." Árb 1988, 8.

Mikið hefur verið skrifað um garða þessa og er það rakið af HÞ. Niðurstaða hans er sú að mannvirki þetta sé fornt, þ.e. frá miðöldum en að það hafi verið lagað um miðja 19. öld. Hann telur eins og flestir aðrir að garðurinn hafi gegnt því hlutverki að veiða silung og stingur hann upp á því að veiðigildra af einhverri ort hafi verið strengd milli garðendans og hólmanns þegar veiða átti. Getum hefur einnig lengi verið að því leitt hvort hér muni ekki komin ástemma sú í Reyðarvatnsósi sem getið er um í Reykholtsmáldaga frá ca. 1185 og munu það m.a. vera munnmæli í héraðinu. Ekki er neitt vitað fyrir víst um þetta ítak Reykholtskirkju á seinni öldum en munnmæli eru einnig að við Skálahóll sem er skammt frá hafi verið Reykholtssel og jafnvel kallað Snorrasel.

HÞ í Árb 1988, 5-27 sbr. Ö-Afréttur Lunddæla, 9

BO-179b:004 örnefni

Skálahóll

"Neðan við Óstjörnina eru rústir á hól einum. Nefna flestir hann Skálahól og merkja þar af, að þar muni hafa verið veiðimannaskáli, en aðrir segja að hér hafi verið Reykholtssel eða Snorrasel, og þar finnst sauðatað í jörðu, sem bendir til að þar hafi sel staðið. Hlýtur það þó að hafa átt sér skamman aldur, sakir mývargsins, sem þarna er óskaplegur."

"Skálinn" eða 'selið' hefur verið lítið hús, tvískipt, annar hlutinn um 4,50 m langur, hinn um 2,50."

Ö-Afrétt Lunddæla, 9

BO-179b:005 varða

Riðavörður

Riðavík er neðan við Helguvík við Reyðarvatn, "eru grynningar þar í vatninu, nefndar Rið, en Riðavörður eru

smávörður á holti í útnorður frá Riðunum."

Ö-Afréttur Lunddæla, 8

BO-179b:006 örnefni Dauðsmannshóll

"Við rætur Fanntófells að sunnan er melhóll, er nefnist Dauðsmannshóll. Þar á að hafa orðið úti maður endur fyrir löngu."

Ö-Afréttur Lunddæla, 10

BO-179b:007 heimild brú Okvegur

"Í NA frá Álfetaklettum er mýrasund, sem Illakelda nefnist. Liggur Okvegur yfir það, og hefur það verið brúað endur fyrir löngu."

Ö-Afréttur Lunddæla, 10

BO-179b:008 tóftir sel Teitssel

"Skammt austan Lambárgljúfra og samhliða þeim er vallendislaut. Neðrlega í þessari laut eru rústir Teitssels. Ekki er vitað frá hvaða bæ það hefur verið notað. Á lautinni þekkist ekki nafn."

Ö-Afréttur Lunddæla, 12

BO-180 Oddsstaðir

40 hdr. 1708. Getið í Sturlungu. Skálholtskirkjujörð frá 1686 er hún var seld stólnum ásamt hjáleigunni Kleppum og skógarplássi í Skorradal, sөн kallast Oddsstaðatunga - Jarðabréf, 35 (sbr. AÍ VIII, 160). Afréttarland jarðarinnar, Oddsstaðatunga, var seld Lundaarreykjadalshreppi 1930. Kleppar, 8 hdr hjáleiga í byggð frá um 1660 til 1707. Hjáleigan Sádmannsgerði var í eyði 1707. Oddsstaðir II nýbýli á hálfum Oddsstöðum, stöðfest 1952 - beitiland er óskipt.

1918: 79.594 m² = 25 dagsl. 1/3 þýft. + Húsatún 10.993 m² = 3 dagsl. Garðar 1008 m². "Undirlendi er ekki mikið og nær allt ræktað, nema hólmar og eyrar með Grímsá. Hálsinn er brattur og er kki mikið gróinn ofan bæjar, sem stendur í brekkurótum neðarlega í landi jarðarinnar. Er innar dregur, lækkar hálsinn og verður grónari og mörk hans og heiðalandsins ógreinilegri. Þar uppi eru blautir flóar og holt, einnig tvær tjarnir, Reyðartjörn og Kleppatjörn. ... Silungsveiði er einhver í Engjadalsá og laxveiði í Grímsá, sem að mestu er ekki laxgeng fyrir Oddsstaðalandi." BB II, 275

BO-180:001 bæjarhóll bústaður

Túnakort 1918

BO-180:002 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-180:003 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-180:004 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-180:005 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-180:006 heimild útihús í Húsatúni

Túnakort 1918

BO-180:007 heimild heygarður

á bæjarhól, áfastur bæjarhúsum

Túnakort 1918

BO-180:008 þjóðsaga Kerlingafoss

Einn af fosunum í Grímsá heitir Kerlingafoss eða Systkinafoss "Saga segir, að eitt sinn hafi verið þar tvær kerlingar og lent í heitingum. Hröpuðu þær báðar í fossinn og urðu að fuglum, sem synda þar í hringiðunni."

Frásögn Herdísar Árnadóttur á Setbergi á Akranesi, frá Oddsstöðum Í örnefnalýsingu Brennu segir að það sé sögn "að á hylnum syndi tveir fuglar, sem séu systkyni í álögum." -

Ö-Brenna, 10; Ö-Oddsstaðir, 2

BO-180:009 örnefni sel Selmýrar

"Talsvert neðar [en Kerlingafoss] er Selmýrarfoss ..." "Meðfram ánni, fyrir utan [Kálfagil] taka við mýrar,

sem heita Selmýrar." Mögulega er selið sama og selstaðan sem Kleppar byggðust á sbr. 010

Ö-Oddsstaðir, 2

BO-180:010 bæjarstæði býli Kleppar

"Upp af Selmýrum eru svo háir grjóthólar á brúninni og brattrá niður hlíðina; þarna heita Kleppar, og niður undan þeim, út að Kleppagili ... heitir Kleppamýri. Ofan til í mýrinni, beint í norður frá Kleppafossi, eru gamlar bæjarrústir. Það er Kleppakotið ... Þar sér fyrir túni ennþá, og þar voru smíðaðir ljáir."

1708: "Nýbýli bygt á selstöðu frá Oddstöðum fyrir 40 árum, litlu meir eður minna, og hefur síðan stundum í eyði legið, stundum bygst inn til næstliðinna fardaga, að það lagðist enn í auðn. Það er mótmælalaust heimaland af Oddstöðum, og hefur óskiftra notið haganna og annara jarðargæða nema húsa, túns og engja." JÁM IV, 210 Ekki er vitað um byggð þar eftir það. Kleppar töldust 1/5 af Oddstöðum eða 8 hundruð. - BB II, 285

Ö-Oddsstaðir, 2

BO-180:011 tóftir sel Skarðssel

"... í brekku rétt fyrir utan Lambá eru rústir eftir sel; það hét Skarðssel." Skv JÁM IV, 203 átti Skarð selstöðu í Gullberastaðalandi sbr. BO-179:035

Ö-Oddsstaðir, 2

BO-180:012 örnefni Tjaldbrekka

"Þegar fyrir utan Kleppagilið, með ánni, teka við smámelöldur, og austan í einni þeirra, rétt fyrir utan gilið, er brekka, sem heitir Tjaldbrekka." ... "...fyrir neðan Tjaldhól er foss í ánni, sem heitir Lambafoss."

Ö-Oddsstaðir, 2, 3

BO-180:013 örnefni stekkur Stekkvörðuholt

"Þá er holt alveg við ána, sem heitir Stekkvörðuholt, og utan við það er melhóll, sem heitir Böltur."

Ö-Oddsstaðir, 2

BO-180:014 varða Stekkvörðuholt

"Þá er holt alveg við ána, sem heitir Stekkvörðuholt, og utan við það er melhóll, sem heitir Böltur."

Ö-Oddsstaðir, 2

BO-180:015 heimild vað Strengjavað

Neðan við Jötnabru "er svo það, sem kallað er Strengir í ánni og þar er Strengjavað á henni ..."

Ö-Oddsstaðir, 3

BO-180:016 heimild vað Borgarvað

"...er eitt vað ... yfir hólmana í ánni, og heitir það Borgarvað."

Ö-Oddsstaðir, 3

BO-180:017 náttúruvin Jötnabru

Jötnabruarfoss er neðstur af fossunum í Grímsá "Sunnanverðu við hann er eins og slöður í bergið, sem Herdís hafði heyrt nefnt Skessusæti. En engu er líkara en hér hafi verið bogi á ánni og stöplarnir standi eftir, og eru þeir beggja megin ár og heita Jötnabru."

Ö-Oddsstaðir, 3

BO-180:018 tóftir býli Sádmannsgerði

"Við Húsagilið austanvert er gamalt býli, Sádmannsgerði; þar eru nú fjárhús."

1708: "Hámannskot, sumir geta til að heiti Sádmannskot. Fornt gerði hjer í Oddstaðalandi; þar er nú stekkur. Hjer ætla menn að í fyrndinni hafi býli verið, en í margan mannsaldur í auðn legið. Má og aldrei byggja nema jörðunni til skaða, þar með vantar hjer og slægjur." JÁM IV, 212. Jarðab. 1804 minnst á eyðibýlið Sádmannsgerði

Ö-Oddsstaðir, 3

BO-180:019 heimild vað Strákavað

"... milli Hrísbrekknafoss og Jötnabruarfoss er Strákavað á [Grímsá]."

Ö-Oddsstaðir, 3

BO-180:020 heimild manndómsraun Miðlungur

"Í Sádmannsgerði voru til þrír aflraunasteinar, Fullsterkur, Amlóði og Miðlungur. Hann er til enn."

Ö-Oddsstaðir, 3

- BO-180:021** mannvirki rétt Oddsstaðarétt
 Utan við Húsagil "stendur nú skilarétt, sem heitir Oddsstaðarétt. Hún mun hafa verið reist þarna um 1886 ..."- Grjóthlaðin rétt. Ný rétt var byggð nær Oddsstöðum, skammt frá Grímsá 1955 - BB II, 250-51
 Ö-Oddsstaðir, 3
- BO-180:022** örnefni rista Torfdalur
 Torfdalslækur rennur eftir Torfdal í Grímsá
 Ö-Oddsstaðir, 5
- BO-180:023** örnefni kvíar Kvíamór
 Kvíamói "var austan við túnið, er nú trúlega kominn í tún."
 Ö-Oddsstaðir, 5
- BO-180:024** gata leið Kisulágargata
 Frá Kisulág "liggur upp hlíðina gata, sem heitir Kisulágargata."
 Ö-Oddsstaðir, 5
- BO-180:025** varða Vörðuhóll
 Niðri á jafnléttu er hár áberandi hóll milli bæjanna, Vörðuhóll. "Á þessum sandhól er varða."
 Ö-Oddsstaðir, 5
- BO-180:026** heimild traðir
 "Þá koma Eyrstrigrundir og Heimrigrundir, og þar áfram utast, ofan tröðina sem var heim, var Bænhúsvöllur."
 Ö-Oddsstaðir, 5
- BO-180:027** heimild bænhús Bænhúsvöllur
 "Þá koma Eyrstrigrundir og Heimrigrundir, og þar áfram utast, ofan tröðina sem var heim, var Bænhúsvöllur. Þar stóð á dögum Herdísar bænahús, sem ekki mátti rífa. Í því voru geysisterkir eikarbitar, sem börn róluðu sér á." - Herdís Árnadóttir á Setbergi á Akranesi, frá Oddsstöðum
 Ö-Oddsstaðir, 5
- BO-180:028** heimild Valagerði
 "Utast og neðst í túninu var Leggur. Þar niður undan hét Valagerði. Þar var sagt, að væru bæjarústir. Þar niður af var mýri ..."
 Ö-Oddsstaðir, 5-6
- BO-180:029** örnefni brunnur Brunnhóll
 "Ofan og vestan við túnið er hóll, sem heitir Brunnhóll ..."
 Ö-Oddsstaðir, 6

BO-180b Oddsstaðir (afrétt)

"Oddsstaðatunga er á milli Engjadalsár og Lambár. Var hún innsti hluti heimalands Oddsstaða og náði fram að Fanntófalli. Andakílshreppur eignaðist Oddsstaðatungu 1933." - BB II, 249

- BO-180b:001** þjóðsaga tröllabústaður Fanntófell
 Fanntófell er stakt fell sunnan við Ok, vestan við Kaldadalssveg. Tröllabyggð sbr söguna um Egilsáfanga
 HB Sumar,10

BO-181 Brautartunga

12 hdr. 1708. Tunga í Sturlungu, Brauðatunga á 15. öld en Brautartunga síðan. Viðeyjarklaustursjörð 1549, síðar Skálholtsstólsjörð. Nýbýlið Brautartunga II stofnað 1946 en býlin hafa verið sameinuð aftur. Ungmennafélagið Dagrenning á 3 ha land og hitaréttindi hjá bænum og er þar sundlaug og félagsheimili.

1918: 36.296 m² = 11 1/3 dagsl. 1/2 þýft. Garðar 1199 m². "Landið er fremur ófrjótt. Neðst eru eyrar, sem Tunguá flæmdist um og eyddi, uns henni var markaður bás að mestu og eyrnar fóru að gróa upp, en ofar lítt gróin holt og melar með mýrarsundum á milli ... er dálítill laxveiði í Tunguá og Grímsá." BB II, 259

- BO-181:001** bæjarhóll bústaður

Túnakort 1918
BO-181:002 heimild útihús
 Túnakort 1918
BO-181:003 heimild útihús
 Túnakort 1918
BO-181:004 örnefni kvíar Stöðulholt
 "... holt austan við túnið, sem heitir Stöðulholt, og austan við það er mýrarsund, sem heitir Stöðulsund."

Ö-Brautartunga
BO-181:005 örnefni stekkur Stekkjarhóll
 Austan við Stöðulsund, sem er austan við túnið er "Stekkjjarhóll, og austan við hann er Stekkjarsund."

Ö-Brautartunga, 1
BO-181:006 varða Arnarvarða
 "Upp af Stekkjarhól er smáholt; á því er varða, sem nefnd er Arnarvarða."
 Ö-Brautartunga, 1
BO-181:007 varða landamerki Merkjavarða
 Austan við Mjóasund "rétt við ána, er Merkjavarða ... Norður af Merkjavörður er svo Merkjasteinn, stórt bjarg á smáholti ..."

Ö-Brautartunga, 1
BO-181:008 náttúrumin eyktamark Miðmorgunssteinar
 Upp af Sjónarhól "eru svo Miðmorgunssteinar og Miðmorgunshólasund."
 Ö-Brautartunga, 2
BO-181:009 heimild sundlaug Brautartunguhver
 "Bakkavísl var fyrir og um síðustu aldamót kölluð smákvísl úr Tunguá, er féll niður með Túneyrinni, en hún var meðfram túninu. Þessi kvísl rann hjá hvemum. Í henni, fyrir neðan hverinn, var vo kennt sund um aldamótin og fyrir þau og eins á árunum 1912-13, en þá fór áin að falla mestöll þar, svo ekki var hægt að haldast við með sundkennsluna, enda var hún að eyðileggja Brautartunguhver, sem nú er búið að virkja."

Ö-Brautartunga, 2
BO-181:010 örnefni mógrafir Móggrafasund
 "Upp af Djúpadal, suður og niður, er Djúpasund og Móggrafasund þar niður af, nær þó ekki alveg niður að á."

Ö-Brautartunga, 2
BO-181:011 heimild vað Hveravað
 "Hveravað var á Tunguá undan Brautartunguhver, er nú auðvitað ekki notað ..."

Ö-Brautartunga, 3
BO-181:012 örnefni Búðahvammur
 "Búðahvammur er vestur og upp af Breiðasundi."

Ö-Brautartunga, 3

BO-182 Tungufell

16 hdr. 1708. Landnámsjörð, Bændaeign.

1918: 28245 m² = 8 2/3 dagsl. 4/5 þýft. Garðar 672 m². "Múlinn er allhár og brattur og ekki mikið gróin.. Undirlendið er lítið norðan hans, en að sunnan eru flatir flóar og síðan stuttar og brattar vallendisbrekkur, en úr því holt og mýrarsund suður að Tunguá. Vestan til í landareigninni eru gróðurlítill holt og mýrarsund á milli. Laxveiði er í Tunguá, en engin í Grímsá, sem hér er ólaxgeng."

BO-182:001 bæjarhóll bústaður
 Túnakort 1918
BO-182:002 heimild útihús

á bæjarhólnum

Túnakort 1918

BO-182:003 heimild útihús

á bæjarhólnum

Túnakort 1918

BO-182:004 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-182:005 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-182:006 heimild heygarður

á bæjarhólnum

Túnakort 1918

BO-182:007 heimild kolagröf Skógarnef

"Skógarnef ... gengur fram að ánni norðan við fellið. Þar var skógur gerður til kola 1706. Utan við Skógarnefið er málækur, sem rennur í Grímsá og heitir Skógarnefslækur."

Ö-Tungufell, 1

BO-182:008 örnefni Tvívörður

"Utanvert við Kleppagilið eru tvö lítil holt með vörðum á, og heita þau Tvívörður."

Ö-Tungufell, 1

BO-182:009 örnefni Húsasund

"Upp af Hrísmýrinni er kringlóttur, nafnlaus melur, en þar upp af er mýrarsund, sem heitir Húsasund; þar er nú tekinn mór."

Ö-Tungufell, 2

BO-182:010 heimild mógrafir Móholt

"Upp af Hrísmýrinni er kringlóttur, nafnlaus melur, en þar upp af er mýrarsund, sem heitir Húsasund; þar er nú tekinn mór. Sunnan við sunðið er holt, sem heitir Móholt."

Ö-Tungufell, 2

BO-182:011 varða Litlavarða

"Upp af Móholti, niður að túni og upp á móts við Litlurvörðu, heitir Húsás."

Ö-Tungufell, 2

BO-182:012 örnefni Húsás

"Upp af Móholti, niður að túni og upp á móts við Litlurvörðu, heitir Húsás." - sömu hús og 009 ?

Ö-Tungufell, 2

BO-182:013 náttúrumín eyktamark Dagmálaklettur

"Neðan við Hámúlann eru brekkur að sunnanverðu, sem heita Dagmálabrekkur. Uppi í brekkunni er klettur, sem heitir Dagmálaklettur. Þar kom sólin fyrst á morgnana."

Ö-Tungufell, 2

BO-182:014 heimild mógrafir Grafarsund

Grafarsund er utan við Brekkurhorn. "Þar hefur verið tekin mór fyrir ævalöngu síðan. Þetta sund nær að merkjum móti Brautartungu."

Ö-Tungufell, 3

BO-182:015 tóft fjárskýli Byrgi

"Byrgishóll er aðeins nær ánni [en Borgarhólar]. Vestan á honum er Byrgi, sem hætt er að nota fyrir löngu." AV: "Athuga ber, að Byrgi var byggt utan í Barðinu sjálfu, ekki í Byrgishólnum, sem nú er nefndur svo."

Ö-Tungufell, 3

BO-182:016 heimild stekkur

"Utan við [Grænamóa] er Stekkur og innan við hann Stekkjarlæku r. Utan við Stekkinn er Merkjálág, en hún er niður af Grafarsundinu ..."

Ö-Tungufell, 3

BO-182:017 garðlag Langagerði

"Í miðri [Bæjarbrekku ofan við bæinn] er geysimikið garðlag, sem kallað er Langagerði."

Ö-Tungufell, 3

BO-182:018 heimild

Sauðagerði

"Í miðri [Bæjarbrekku ofan við bæinn] er geysimikið garðlag, sem kallað er Langagerði. Fremst á því er kallað Sauðagerði. Þar fennti eitt sinn þrjá sauði."

Ö-Tungufell, 3

BO-182:019 örnefni

Kúagerði

"Í miðri [Bæjarbrekku ofan við bæinn] er geysimikið garðlag, sem kallað er Langagerði. ... Beint niður undan Langagerði er hvilft eða hvammur, sem heitir Kúagerði."

Ö-Tungufell, 3

BO-182:020 mannvirki refagildra

"Á móbergsklettinum Viðbjóði er fornt tófubyrgi. Voru tófurnar veiddar á þann hátt, að æti var haft í byrginu og þær lækkaðar þannig inn í það. Þá var steinn látinn detta fyrir opið."

Ö-Tungufell, AV 2

BO-183 Brenna

16 hdr. 1708. Skálholtskirkjuförð að hálfu

1918: 45.761 m² = 14 1/3 dagsl. Garðar 880 m². "Hálsinner nokkuð gróinn valllendis og móagróðri, en melar, holt og börð á milli. Undirlendi með Grímsá er lítið, en að sunnanverðu hallar landinu niður að Tunguá. Vestan til eru flóar, en annars skiptast á mýrarsund, móar, valllendisbörð og holt. Tunguá sveigir allnokkuð til norðurs skammt fyrir framan Brennubæ og er undirendi þar mjótt með hálsinum ... Laxveiði er nokkur í Tunguá." BB II, 260

BO-183:001 bæjarhóll bústaður

"Bærinn stóð áður nær efst í túni, en var fluttur eftir bruna." - "Skógarlundur er í túni, þar sem bærinn var áður."

Túnakort 1918; BB II, 260

BO-183:002 heimild útihús

á bæjarhól

Túnakort 1918

BO-183:003 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-183:004 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-183:005 áletrun landamerki

"Milli Reykja og Brennu eru landamerki þessi: Í suður stefnu frá Lambárgljúfrum er stór steinn merktur M. (latínuletur) sem stendur á norðanverðum hálsinum..." "Nyrðri merkjasteinninn að austan er u.þ.b. 300 m frá Grímsá." -

Ö-Brenna, 3; Landamerkjaskrá 3.6.1884

BO-183:006 áletrun landamerki

"Milli Reykja og Brennu eru landamerki þessi: Í suður stefnu frá Lambárgljúfrum er stór steinn merktur M. (latínuletur) sem stendur á norðanverðum hálsinum, ræður þá sama stefna í stóran strýtumyndaðan stein, sem er suður á hálsbrúninni, sá steinn er merktur M. (latínuletur)." - "Merkjasteinninn í eystra Laugaskarði er u.þ.b. 450 m ofar en Krosslaug." (009) -

Ö-Brenna, 2-3; Landamerkjaskrá 3.6.1884

BO-183:007 áletrun landamerki Grásteinn

"Milli Brennu og Tungufells eru landamerki: austan til af Leynifitarholti, sem liggur suður við Tunguá beina stefnu í Grástein, sem stendur sunnarlega á svokölluðum Tungufellsflóa. Grásteinn er merktur LM. (latínuletur)..."

"Vestan og ofan við Kringlumel er stakur steinn, sem heitir Grásteinn. Það er merkjasteinn."

Ö-Brenna, 7; Landamerkjaskrá 3.6.1884

BO-183:008 áletrun landamerki

"Milli Brennu og Tungufells eru landamerki: austan til af Leynifitarholtri, sem liggur suður við Tunguá beina stefnu í Grástein, sem stendur sunnarlega á svokölluðum Tungufellsflóa. Grásteinn er merktur LM. (latínulettur) svo eru mrkin í Svartaklett og sömu stefnu norður yfir hálsinn í stóran stein sem stendur skammt fyrir sunnan Grímsá, sá steinn er með sama merki og Grásteinn." Landamerkjaskrá 3.6.1884

BO-183:009 hleðsla bað Krosslaug **Friðlýstar minjar**

"Krosslaug er á merkjum móti Reykjum nokkuð upp frá götunni (u.þ.b. 75 m) í móbarði. Ólafur Þorsteinsson frá Kambhól sagði, að efst í henni væri upphlaðið sæti sem nefnt var Biskupssæti. Ekki sést það nú. (Jón Böðvarsson bóndi í Brennu, f. 6.9.1936 þekkir þetta sæti ekki). Þessi laug er um 3 álnir á veg, lítil og óásjálæg."

SV 1884 "Reykjulaug er ofar í dalnum [en Gullberastaðir] fyrir neðan Reyki, millum þeirra og Brennu. Hún er ekki stór og eru lítil mannaverk á henni. Nú er Reykjulaug kölluð Krosslaug. Það er merkilegt við hana, að Vestanmenn voru þar skírðir, er þeir riðu af þingi, er kristni var lögtekin".

1978: "Krosslaug (Reykjulaug) ásamt rennustokki og kofarúst fast hjá, á merkjum jarðanna Brennu og Reykja." Friðlýsingaskrá, 20.

"Þat sumar var skírðr allr þingheimr, er menn riðu heim; flestir Vestanmenn voru skírðir í Reykjulaugu í syðra Reykjardal." Kristni saga, 11. kap - Bsk I, 25. Við Krosslaug á að hafa verið reistur kross í kaþólskri tíð. Eggert Ólafsson segir, að laugin sé notuð til heilsubaða og hafi fólk á þeim mikla trú- FEB I, 64-65, 109-10. Í lauginni andaðist 1723 Hjörleifur stúdent á Þverfelli, Guðmundsson. Nafnið Krosslaug kemur fyrir í bréfum á 17. öld. -

"Badet är byggt av 3-4 lager stora stenar. Det är det närmste ovalt, cirka 1.2 m brett och cirka 2 m langt. Dess djup är cirka 0.8 m. Det är ingrävd i en sluttning och den norra sidan upp mot badet är cirka 0.6 m högre än badets södra sida. Stora flata hållar täcker badets botten. Inflödet till badet ligger i nordöstra hörnet. Där går en stenbygd kanal upp mot badet i öster. Vid badets sydvästra ände ligger flata stenar som bildar en plan yta. Nedifrån den ligger en stensamling och det tycks som om det där varit en bäckfara från badet. Lämningar av ett skjul som sägs ha legat vid badet är så svara att urskilja att de knappast kan placera med säkerhet ... Under första delen av detta arhundrade drucknade en ung man i badet och en stor skara bröts då i dess södra hörn för att förhindra ytterligare olyckor. Så var förhållandet ända tills 1980, då badet rekonstruerades till sin ursprungliga form."

Ö-Brenna; Ö-Reykir, 14; Árb. 1884-5, 97; GÓB, 72

BO-183:010 örnefni Vörðuholt

"Rétt utan við Stóruflatir (u.þ.b. 200 m) er holt, sem heitir Vörðuholt. Það er rétt utan við ána."

Ö-Brenna, 3

BO-183:011 tóft fjárhús Tóftamýri

"Þegar komið er út fyrir Leitið eru mýrar. Austust er Tóftamýri, hún er nú þurrkuð og ræktuð sem tún. Vestanvert við túnið eru tóftir eftir gömul fjárhús."

Ö-Brenna, 4

BO-183:012 heimild stekkur Fornistekkur

"Ofan við [Tóftamýri sbr. 011], við lítinn læk, er Fornistekkur, hann var líka oft kallaður Gamlistekkur."

Ö-Brenna, 4

BO-183:013 tóft hænsnakofi Gamli hænsnakofinn

"... u.þ.b. 100 m vestar [en Fornistekkur 012] er koafrúst (sést óglögg), er kölluð var Gamli hænsnakofinn."

Ö-Brenna, 4

BO-183:014 heimild vað Markhylsvað

"Markhylur er u.þ.b. 150 m neðar en Túnfoss, og neðan við hann er Markhylsvað." á Tunguá

Ö-Brenna, 5

BO-183:015 heimild vað Litlahylsvað

"Litlihylur er u.þ.b. 100 m neðar en Myrkhylur og neðan við Litlahyl er Litlahylsvað." á Tunguá

Ö-Brenna, 5

- BO-183:016** heimild vað Stekkjarkvarnarvað
 "Um 400 m neðar en Litlahylsvað er pyttur "ekki mjög djúpur, sem heitir Stekkjarkvörn. Hún er kennd við Iðunnarstaðastekk hinum megin ár. Neðar er Stekkjarkvarnarvað."
 Ö-Brenna, 5
- BO-183:017** tóft lambhús Lambhús
 "Rétt efst og austast í [Gamlatúni] eru fjárhúsarústir, hús þessi voru kölluð Lambhús." Sama og 003?
 Ö-Brenna, 5
- BO-183:018** heimild fjárhús Vestastahús
 "Aðalfjárhús jarðarinnar voru áður ... nokkru neðar [en Lambhús 017] (u.þ.b. 50 m) og u.þ.b. 75 m austar. Þau voru þrjú talins, kölluð Vestastahús, ..." Mögulega áfast 019 og 020 og sama og 004 ?
 Ö-Brenna, 5
- BO-183:019** heimild fjárhús Miðhús
 "Aðalfjárhús jarðarinnar voru áður ... nokkru neðar [en Lambhús 017] (u.þ.b. 50 m) og u.þ.b. 75 m austar. Þau voru þrjú talins, kölluð Vestastahús, Miðhús, ..." Mögulega áfast 018 og 020 og sama og 004 ?
 Ö-Brenna, 5
- BO-183:020** heimild fjárhús Austastahús
 "Aðalfjárhús jarðarinnar voru áður ... nokkru neðar [en Lambhús 017] (u.þ.b. 50 m) og u.þ.b. 75 m austar. Þau voru þrjú talsins, kölluð Vestastahús, Miðhús, og Austastahús." Mögulega áfast 018 og 019 og sama og 004 ?
 Ö-Brenna, 5-6
- BO-183:021** heimild rétt Réttin
 "Rétt hlaðin úr grjóti var framan við fjárhúsin [018-020]. Í daglegu tali var hún kölluð Réttin."
 Ö-Brenna, 6
- BO-183:022** tóft hænsnakofi Hænsnakofinn
 "Sunnan við Réttina [021], fast við suðvesturhorn hennar, er rúst, sem nefnd var Hænsnakofinn."
 Ö-Brenna, 6
- BO-183:023** örnefni Tjaldbrekka
 "Útan við Leirgróf, en austan við Leynifit, niður við ána, er brekka, sem heitir Tjaldbrekka."
 Ö-Brenna, 6
- BO-183:024** heimild rista Torfholt
 "Austan og að ofanverðu við Svörtukeldu (löngublettina) er holt, þar sem heyturf var þurrkað, og heitir það Torfholt."
 Ö-Brenna, 6
- BO-183:025** gata leið
 "Torfholt [024] er u.þ.b. 600 m ofar en Grásteinn [007] og austarlega um það lá reiðgata frá Tungufelli."
 Ö-Brenna, 6
- BO-183:026** heimild leið Kindagata*
 "Litlu austar [en Stapadalur] er drag þvert í brúnina, og heitir það Kindagötusund. Um Kindagötusund lá fjár- og reiðgata heiman frá bæ og fjárhúsum."
 Ö-Brenna, 6-7
- BO-183:027** heimild leið
 "Önnur fjár- og reiðgata lá frá bænum ofan við fjárhúsin austur yfir holtið áleiðis að Reykjum."
 Ö-Brenna, 7
- BO-183:028** heimild leið Skágata
 "Enn önnur [fjár- og reiðgata], kölluð Skágatan eða Mógatan, lá frá fjárhúsunum austur og upp hlíðarhallann ofan við holtið fyrir ofan Fornastekk (eða Gamlastekk) [012], upp í Móa."
 Ö-Brenna, 7
- BO-183:029** tóftir sel Brennusel
 "Neðanvert við Hríás er Brennusel, mjög fornt sel. Þar er og Brennusund. Það er slægjuland, sem nær að ásunum, sem eru ofanvert við Grímsá."

BO-184 Reykir

16 hdr. 1708. Getið í Sturlungu.

1918: 30.760 m² = 10 dagsl. 1/5 þýft. Garðar 1280 m². "Að norðanverðu er hálsinn ávalur og flatur hið efra að mestu. Er þar víða mýrlent, en holt og melar á milli. [silungur var í Reykjatjörnum, nú að mestu horfinn] Að sunnan er hálsinn brattur. Skiptast þar á vallendisbrekkur og börð, mýrarsund, holt og melarákir. Undirlendið, sem er í allnokkrum halla, er að mestu mýrlendi og holt, en vallendi á stöku stað. Heimatúnið er í talsverðum halla ... Laxveiði er í Tunguá og silungsveiði í Grímsá." BB II, 277

BO-184:001 bæjarhóll bústaður

"... stóð bærinn áður hátt í túni." Skv. loftmynd í BB II, 277 er enn gamalt timburhús á hólnum. "Bærinn stendur í suðausturhorni landsins, um 400 stikur frá Tunguá, en rösklega rastarveg frá austurmerkjum."

Ö-Reykir, 1

Túnakort 1918

BO-184:002 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-184:003 heimild hesthús

"Hesthúslækur er lítill lækur, sem fellur þvert um túnið (h.u.b. 200 stikur) fyrir austan bæinn og niður á Holtið, eða fyrir austan það, ef hann óx nokkuð. Heitir Hesthústún mjög grýtt svæði fyrir austan hann að öðrum læk, nafnlausum (hann var stundum nefndur Eystri Hesthúslækur S.Á.). Það er smálækur. Stóðu hesthús þar upp undir brekkunni."

Túnakort 1918; Ö-Reykir, 4

BO-184:004 heimild útihús

"Austan við nafnlausa lækinn, á hól einum, voru rústir, efst í túnbletti. Hét þar Draugatóft, þó var ekki vitað um reimleika þar. Þar stendur nú hænsnakofi."

Túnakort 1918; Ö-Reykir, 4

BO-184:005 heimild fjárhús

"Niður frá [hænsna]kofanum [016] er brekka niður að fjárhúsunum. Umhverfis þau er Fjárhústún."

Túnakort 1918; Ö-Reykir, 4

BO-184:006 heimild þvottalaug Bæjarlaug

"Örskammt vestan við bæinn er Bæjarlaug. Hún er rúmlega 40? (47? S.Á.) heit, notuð til uppþvotta. Var úr henni leitt vatn í bæinn árið 1916, en sú leiðsla er nú ónýt, en 1951 var leitt úr henni vatn í nýbyggt fjós, sem stendur SA frá bænum (og 1957 í nýtt íbúðarhús, sem stendur um 100 stikur suður frá bænum). Úr lauginn fellur lækur undir götu, um ræsi vestur frá bænum fyrst, síðan í opnum skurði."

Ö-Reykir, 1-2

BO-184:007 þjóðsaga Lúsahver

"Áður féll Laugalækur um Lúsahver og sameinuðut þá lækirnir rétt fyrir neðan hann ... Lúsahver er talinn draga nafn sitt af því, að kerling ein á Reykjum kembdi lýsnar úr krökkum sínum við hverinn."

Ö-Reykir, 2

BO-184:008 heimild lambhús

"Kaldilækur nefndist áður fyrr Lambhúslækur, að sögn Kristjáns Þorsteinssonar, því sunnan við lækinn, þar sem hann féll suðvestur túnið í gamla farveginum, stóðu lambhús, á hól norðvestur frá Litlahver. Farvegi lækjarins var breytt um aldamót."

Ö-Reykir, 2

BO-184:009 heimild Bröttuflatir

"Milli 1880-1890 voru gerðar tvær beðasléttur í Lugarkinn, sem er afarbrött, og nefnast Bröttuflatir ..."

Ö-Reykir, 3

BO-184:010 örnefni fjós Fjóskinn

"Brekkan austan við djúpu lægðina hafði áður nafn, að sögn Péturs Georgs Guðmundssonar, Fjóskinn

minnti hann, það nafn er nú aldrei notað."

Ö-Reykir, 3

BO-184:011 tóftir kvíar Kvíar

"Skammt frá djúpu lautinni eru rústir af kvíum og annar garður, líklega náthagi, utan um. Þær eru kallaðar Kvíar og á að heita tún."

Ö-Reykir, 3

BO-184:012 tóft rétt Stöðull

Túnblettur upp af Kvíum [011] "heita Réttartún. Hafði áður stundum verið nefnt Stöðull, en fjárrétt stóð neðst og vestast við Réttartún, rétt við Kaldalæk, skömmu aflögð."

Ö-Reykir, 3

BO-184:013 heimild fjós Lambhúshóll

"Beint niður undan bænum er hóll með þremur geysistörum steinum austast. Lambhús stóðu fyrir neðan hóllinn til ársins 1931. Hóllinn nefndist af þeim sökum Lambhúshóll. Þar hafði einhvern tím staðið fjós, að sögn Kristjáns Þorsteinssonar, fyrir hans minni þó."Gæti verið sama og 002 og/eða sami staður og núverandi íb. hús er á

Ö-Reykir, 3

BO-184:014 stífla bað Baðpollur

"Suðvestur frá Lambhúshól [013], vestan Laugalækjar, eru volgar uppsprettur. Þar var um 1935 (mun hafa verið síðar, e.t.v. 1937, S.Á.) grafið niður og gerð uppistaða og notuð til baða, nefnd nú Baðpollur (eða Laugrból)."

Ö-Reykir, 3-4

BO-184:015 heimild leikvöllur Bræðraborg

"Í austur frá Lambhúshól [013] (nokkurn spöl, S.Á.) eru klappir og urðarholt, sem heita Holt (öðru nafni Bræðraborg, S.Á.). Þar var leikstaður barna og þeirra bújörð."

Ö-Reykir, 3-4

BO-184:016 heimild kolagröf Kolholt

"Fyrir austan túnið taka við urðarholt fyrst. Heitir þar Kolholt, við norðausturhorn túnsins. Þar hefur verið gert til kola. Sjást þar viðarkol og gjall."

Ö-Reykir, 5

BO-184:017 gata leið

"Gata liggur rétt ofan við Kolholt. Eru kölluð Hörzl ofan göturnar, klappir og urðir, nokkuð austar en Kolholt ..."

Ö-Reykir, 5

BO-184:018 heimild Bælishóll

"Upp af austurenda Svartamóa er Bælishóll, það er allstór melhóll. Þar voru kvíær bældar ... (Svæði þetta er nú orðið mestallt að túni, S.Á.)."

Ö-Reykir, 6

BO-184:019 heimild mógrafir Mógrafir

"Suður af Ytri-Volgudýjum, og þó heldur vestar, er vallendisflati, hallandi til SV. Þar var tekinn mór áður, og heitir þar síðan Mógrafir. Fyrir sunnan þær er melhóll, sem heitir Torfholt. (Norðvestan þes var pyttur, líkast gömul mógröf, alldjúpur, og nefndist Bleikspytur, eftir hesti, er í hann féll, en varð bjargað. Síðar lentu tvö tryppi í pyttinum samtímis, niður um snjóhellu, en varð borgið. Var hann eftir það, fylltur grjóti."

Ö-Reykir, 6

BO-184:020 varða Borgarvarða

"Hæst á brún [Reykjaborgar] er Borgarvarða, en hvortveggja klettarnir eru nefndir Borgarklettur."

Ö-Reykir, 7

BO-184:021 mannvirki refagildra Tófuklettur

"Uppi á Borginni, norður frá Grímsbolla, er gömul refagildra, kölluð nú Tófuklettur."

Ö-Reykir, 8

BO-184:022 varða Virkið

"Löngubrekkuendi heitir vestast í brekkunni. (Nokkru austar stendur á brúninni lítil, ferskeytt varða, nefnd Virkið, byggð af Magnúsi Ásgeirssyni, S.Á.)

Ö-Reykir, 9

BO-184:023 varða Gíslavarða **Friðlýstar minjar**

"Skriða skilur [Réttarbrekku] frá Vörðubrekku, sem er vestar og ofar. Er grjóthæð á henni, og stendur þar há varða, nefnd Gíslavarða, en ekki veit ég við hvaða Gísla hún er kennd, en hefur tvívegis verið hlaðin upp í manna minnum. Skömmu fyrir aldamót hlóð Pétur Georg Guðmundsson hana upp, síðar bókbindari. Áður var þar smávarða. Sveinn Einarsson í Brautartungu hlóð hana síðar upp, um 1944."

1985. í um 250 m.y.s. um 300 m norðan við bæinn á Reykjum "Varden, som är cirkelformig, är byggd av flata stenar. Den är cirka 2,5 m hög. Vid basen är den cirka 1.5 m i diameter men smalnar något uppåt. Ovanpå är den flat och cirka 1 m i diameter." GÖB, 73

Ö-Reykir, 9; GÖB, 73

BO-184:024 heimild mógrafir Blettir

"Landsvæðið vestur af Reykjaborg, ofan við Löngubrekku og Gíslavörðu og út á Öxl, heitir einu nafni Blettir. Eru þar móar og mýrasund og holt á milli. ... Á Blettum var oft slegið, og mór hefur verið tekinn þar upp fyrir löngu síðan."

Ö-Reykir, 9-10

BO-184:025 heimild sundlaug Hveralækur

"Úr [Reykjahver] fellur Hveralækur í Tunguá. Í læknum var byggð sundlaug, um eða fyrir miðja síðustu öld. Sér þar enn til veggja. Þar kenndi sund Glímu -Gestur (Sund-Gestur) Bjarnason (sögn Kristjáns Þorsteinssonar). Síðar, eftir 1890, var byggð önnur minni laug innan í hinni. Það gerðu þeir Ingólfur og Björn Lárussynir, Bjarnasonar, bónda á Reykjum."

Ö-Reykir, 10

BO-184:026 heimild stekkur Stekkur

"Landnorður af Grænamóa, en vestur af gróðurhúsunum, heitir Stekkur. Hann er nú horfinn, var efni úr veggjunum ekið í gróðurhúsin, þegar þau voru byggð. Stekkjarbarð heitir norður af Stekknum, og standa gróðurhúsin neðst í því."

Ö-Reykir, 11

BO-184:027 örnefni Vörðuholt

Efra og Neðra Vörðuholt eru utan við Flókamýri

Ö-Reykir, 11-12

BO-184:028 tóft

"Laug er í Ytri-Laugamýri, nefnd annað hvort bara Laug eða Laugarmýrarlaug. Rúst er hjá lauginni, óvíst af hverju."

Ö-Reykir, 12

BO-184:029 tóft stekkur Laugarmýrarstekkur

"Upp af Heimri-Laugarmýri eru stekkjarrústir, Laugarmýrarstekkur."

Ö-Reykir, 12

BO-184:030 heimild mógrafir Mógrafir

"Vestur af Öxl, en norður af Höfðanum, er graslendi, sem nefnist Mógrafir eða Mór. Þar var tekinn upp mór fram um 1930. Mógrafasund er mýrarsund upp frá Móum, norðvestur af Blettum, og Mógrafalækur fellur úr Mónum suðvestur í Hrísgil. Í honum er Sörlapyttur, eftir folaldi, sem féll í pyttinn 1916, en varð þó bjargað."

Ö-Reykir, 12

BO-184:031 tóft

Reykjaflöt "er vallendisflöt, ekki alllítill. Á flötinni miðri eru rústir. Kristján Þorsteinsson sagði það vera munnmæli, að þar hefði búið einsetumaður, sem lifað hefði á hrossakjöti, sem honum hefði verið gefið."

Ö-Reykir, 13

BO-184:032 garðlag áveita

"Flóinn vestur frá [Reykjartjörnum] heitir Tjarnarflói [úr Vestustutjörnum] Meðfram læknum

eru sléttir bakkar, er þar oft góð slægja. Var þar um 1926 áveita, hlaðnir garðar nokkuð fyrir neðan Vestustutjörðina og veitt á vatni einu sinni, en svo bilaði garðuinn."

Ö-Reykir, 15

BO-184:033 varða Kristjánsvarða

Frá Tjarnarflóa nær "flói óslitið vestur að alsléttum og allstórum mel norðvestur frá Mógrafasundi, sem heitir Vörðumelur. Varða er á honum, sem heitir Kristjánsvarða."

Ö-Reykir, 16

BO-184:034 gata leið

"Yfir Vörðumel og hrygg [ónefndan sem nær langleiðina fram undir Tjarnarlæk og alllangt til vesturs] liggur gata í átt til Gullberastaðasels."

Ö-Reykir, 16

BO-184:035 tóft smalakofi

"Norðan í hryggnum [sbr. 034], vestan við götuna, er brekka. Sjást þar rústir af litlum kofa undir brekkunni. Er þar kölluð Smalabrekka."

Ö-Reykir, 16

BO-184:036 tóft smalakofi

"Austarlega í melhryggnum [sbr. 034] eru rústir af öðrum smalakofa." [en 035]

Ö-Reykir, 16

BO-184:037 hleðsla þvottalaug Laug

"Niður undir[Grímsá] gegnt Sellæk er volg uppspretta, nefnd Laug, einungis. Hefur hún einhverntíma verið hlaðin upp. Mun fólk í Gullberastaðaseli hafa notað hana til þvotta."

Ö-Reykir, 16

BO-185 Þverfell

12 hdr. 1708. Getið í Njálu og Harðar sögu. Kringla afbýli á stekkjastæði, í byggð tvisvar á 17. öld um skamma hrið. Þvefell II nýbýli 1976, en land óskipt.

1918: 31.601 m² = 10 dagsl. 3/4 þýft. Garðar 364 m². "Undirlendi er takmarkað og jarðgrunnt og að mestu ræktað, sem ræktað verður. Hálsinn er með móa og vallendisbörðum sunnan í móti, en að norðan flóar með melum og holtum á milli. Þverfellið er mjög lítið gróið að vestan og sunnan, en gróðurmeira að norðan og austan. Á fjallinu eru mýrarsund og holtog hæðir á milli með móa- og vallendisgróðri utan í þeim. Silungsveiði er í Reyðarvatni og Uxavatni, sem Þverfell á allt ... Mýbit getur orðið hér til búsifja, því hvorki menn né skepnur haldst við úti í heimalandi, þegar verst lætur." BB II, 283

BO-185:001 bæjarhóll bústaður

Niður af Smáraflöt heita Kinnar "og enn kemur Bæjarhóll. Þar hefur bærinn trúlega staðið lengi eða til 1880. Þá var hann fluttur þangað sem hann er nú."

Ö-Þverfell, 1

BO-185:002 bæjarstæði bústaður

Hús, kálgarður og heygarður á bæjarstæði síðan um 1880

Túnakort 1918

BO-185:003 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-185:004 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-185:005 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-185:006 örnefni Högnahaugur

Uppi á Þverfelli "er annað fell eða hnúkur, sem heitir Högnahaugur."

Ö-Þverfell, 1

BO-185:007 örnefni kvíar Kvíagil

Kvíagil er gilið norðan við tungu þá sem bærinn stendur í

- Ö-Þverfell, 1
BO-185:008 heimild Norðurkinn
 "Efsti hluti túnsins þvert milli giljanna heitir Útgræðsla. Niður af henni meðfram Kvíagili heitir Norðurkinn. Hefur hún verið umgirt miklum garði, sem enn sér fyrir og hefir brekkan trúlega verið sáðland til forna."
- Ö-Þverfell, 1
BO-185:009 örnefni fjós Fjósatunga
 "Suður af Norðurkinn [008] er Leirflöt, og neðst í henni er Fjósatunga."
- Ö-Þverfell, 1
BO-185:010 tóftir
 "Suður af Norðurkinn [008] er hóll með gömlum bæjarrústum. Þar hefir trúlega verið fyrsta byggðin hér og sér fyrir garðlagi."
- Ö-Þverfell, 1
BO-185:011 tóftir Grænimói
 Neðar en Grjótmelur, um miðja tunguna neðan við túnið "er þýfður grasmói nefndur Grænimói. Sér þar fyrir byggingarrústum og allmiklum garðlögum. Hefur verið giskað á, að þar kunni að hafa verið smábýli eða e.t.v. náthagi."
- Ö-Þverfell, 1
BO-185:012 örnefni Vörðuholt
 "Lítið austur [en Ánasteinsholt] er annað holt, sem heitir Vörðuholt."
- Ö-Þverfell, 2
BO-185:013 tóftir býli Kringla
 "Skammt fyrir neðan og austan [Svartaklettsbrekkur] er gamalt eyðibýli, sem heitir Kringla. Er sagt frá því, að þar sé stekkur frá Þverfelli 1708 og hafi þar verið byggð tvisvar í manna minnum. Til skamms tíma hefur verið þar aðrekkstrarrétt."
 1708: "Kringla, stekkurinn frá Þverfelli, hefur tvisvar byggður verið í manna minni, en að fornu hefur hjer aldrei bær verið og aldrei síðan; það og líkast að hjeðanaf aldrei verði, því að flesta vantar hjer ábýlis kosti, en þeir sem voru, voru af Þverfells ábúanda ljeðir sínu eigin býli til rýrðar. Hjer voru framdregin I kýr, iii ær í örbirgð heys og reitíngi." JÁM IV, 207
- Ö-Þverfell, 2
BO-185:014 varða Strákar
 "Uppi á hálsbrúninni austur af Svartaklettsbrekkum eru nokkrar vörður og vörðubrot, em heita Strákar ..."
- Ö-Þverfell, 2
BO-185:015 náttúruimin Grettistak
 "Í hlíðinni niður af Strákabrekkum er stór grágrýttissteinn. Annar minni er ofaná honum, og heitir hann Grettistak."
- Ö-Þverfell, 2
BO-185:016 tóft lambhús
 "Niður af Laugarhnjúk gegnt efri hluta aðaltúnsins er grasblettur, sem heitir Lambhústún. Þar eru fjárhústættur, sem hætt var að nota fyrir löngu sökum snjóflóðahættu úr Laugarhnjúk."
- Ö-Þverfell, 2
BO-185:017 þjóðsaga Gvendarfoss
 "Gvendargil fellur í tveimur fossum niður í Kaldagilið rétt fyrir ofan túnið. Efri fossin er talinn vígður af Guðmundi biskupi góða, enda er hann við hann kenndur og heitir Gvendarfoss."
- Ö-Þverfell, 2-3
BO-185:018 tóft stekkur Gamlistekkur
 "Uppundan [Dýjahvamm] og upp á hálsbrún liggur grasgeiri, sem heitir Gamlistekkur eða Stekkjabrekkur. Þar sér fyrir gömlum byggingarrústum."
- Ö-Þverfell, 3
BO-185:019 heimild refagildra Gildruás

"Upp með Gamlastekk [018] að sunnan er grjótmelur, sem heitir Gildruás, og sunnan við hann er gil, sem heitir Gildruásgil. ... Efst við Gildruásinn að norðan eru grasbrekkur, sem heita Skollabrekkur, dregið af skolla og refagildrum."

Ö-Þverfell, 3

BO-185:020 náttúrumin eyktamark Miðmorgunssteinn

"Á fellsöxlinni austast, austnvert við Skálina, er einstakur klettur, sem heitir Miðmorgunssteinn. Var þar talinn miður morgun frá Þverfelli."

Ö-Þverfell, 3

BO-185:021 heimild mógrafir Grafarkurður

"Ofan við [Hrísmýri] miðja gengur djúpur skurður, Grafarskurður og dregur nafn af mógröfum. ... Á takmörkum [Þverfellseyra] og Hrísmýranna heitir Börkspyttur. Þar er enn grafið fyrir mó. ... Sunnarlega í Hrísmýrinni er annar lækur, sem heitir Syðri-Grafarskurður."

Ö-Þverfell, 3-4

BO-185:022 örnefni skotbyrgi Skothúsmelur

"Upp með [Tunguá] sunnan við [Hrísmýri] er melhryggur, sem heitir Skothúsmelur."

Ö-Þverfell, 4

BO-185:023 varða

Breiðuvörðuholt "Vestur frá Kvíagilsbotnum er holt með vörðubroti á, sem heitir Breiðavörðuholt. Það dregur nafn af lögun vörðunnar."

Ö-Þverfell, 4

BO-185:024 örnefni skotbyrgi Skothúsmelur

Skothúsmelur heitir holt sunnar en Blámelur fram með Reyðarvatni

Ö-Þverfell, 5

BO-185:025 heimild skipsuppsátur Bátstangi

"Norður af Afstapa er smánes út í vatnið, og heitir það Bátstangi [og er annað] helsta bátauppsátur við" Reyðarvatn

Ö-Þverfell, 5

BO-185:026 heimild skipsuppsátur Bátsskurður

"Niður Afstapahálsinn að austan liggur gildrag niður að vatninu og heitir það Bátsskurður [og er annað] helsta bátauppsátur við" Reyðarvatn. AV: "Bátauppsátur var líka á öðrum skurði þar."

Ö-Þverfell, 5

BO-185:027 þjóðsaga Glúmsgil

Niður í Glúmsgilskegra "fellur Glúmsgil. Þar er talið að Þjóstólfur hafi hrundið Glúmi ofaní." Sbr. Njáls sögu. Þar er Glúmsgils ekki getið, en ljóst af sögunni að þeir áttu að hafa undir Þverfelli eftir að hafa komið að því sunnanað.

SV 1884: "... austnorðan til í Þverfelli er Gljúfragil, sem heitir Glúmsgil. Sagan nefnir það ekki, enn óhætt mun að fullyrða, að það dregur nafn af Glúmi, og er til sannindamerkis um, að hann hefir hér verið veginn og fundizt dysjaðr, þar sem það liggir í orðum sögunnar, að hér á þessu svæði hafi þessi viðburður orðið." Árb. 1884-85, 105

Ö-Þverfell, 5

BO-185:028 örnefni sel Selvík

Syðst við Reyðarvatn "þegar ströndin beygir aftur til austurs, heitir Selvík og dregur láglendið þar í kring nafn af víkinni. Þar liggur dalur inn í fellið, sem heitir Seldalur, en hæð vestan við dalinn heitir Selfell. Í Seldal og Selfelli er fjölskrúðugt jurtalíf og gott haglendi ... Selfellið aðskilur Seldalinn, sem er hálendur, frá Selvíkinni, sem er láglend."

Ö-Þverfell, 5-6

BO-185:029 örnefni sæluhús Sæluhúsaflói

Úr Uxavatni fellur Sæluhúsakvísl. Sunnan við Uxahryggina er Sæluhúsaflói. Yfir hann norðanverðan liggur línan." AV: "Sæluhúsaflói er suðaustan við Hryggina, og er línan um vestanverðan flóann."

Ö-Þverfell, 6

BO-185:030 heimild áfangastaður Dagverðareyrar

"Frá nyrðri enda Leggjabrájóts er dálítið slétt undirlendi, sem heitir Dagverðareyrar. Þær eru beggja megin Tunguár. Það er gamall áningarstaður. Þar sagði Davíð, að brekkan er lægi að þeim, hétu Biskupsbrekka og grásteinn stór í þeim, Biskup."

AV: "Dagverðareyrar eru sléttar eyrar, allar norðan Tunguár. Biskupsbrekka er talin í Sæluhúsum (Sæluhúsum) en það heita Selfellsbrekkur. 'Biskup' er villa."

Ö-Þverfell, 7

ÁR-466b Þingvellir (afréttur)

Þingvallakirkja átti afréttinn. Vesturmörk eru sömu og sýslumörk; úr Hróðurkörum við Þórisjökul, þaðan sjónhendinu yfir Sjónarhól, yfir há-Kvígindisfell, þaðan yfir Kjöl norðan Búrfells, þaðan í Skálafell og Moldarbrekkur austarlega á Mosfellsheiði. Árið 1890 keyptu Grímsnesingar vesturhluta Skjaldbreiðar af Þingvallakirkju fyrir jörðina Kaldárhöfða en austurmörk Þingvallaafreittar hafa þar áður verið upb úr Þórisjökli um há-Skjaldbreið um Tindaskaga og í Hrafnabjörg. (GR II, 292). Einnig keyptu Skorrads - og Lundarreykjadalshreppar "alldrjúgan hluta af afrétti Þingvallakirkju til að auka við sín afréttarlönd (1880 eða 1886) - GR II, 296). "Talið er, að Þingvallakirkja hafi átt landið vestur að Drang [í Drangshlíð SV í Leirárhöfða] áður fyrr. Vegna þess, að Þingvallaklerkur vildi losna við vinnslu grenja í Langás, fengu Lunddælir landið til eignar, og hefur svo haldizt síðan." Ö-Afréttur Lunddæla, 3. Sjá enn fremur Ö-Afréttur Lunddæla, 23-25. Óvíst er og raunar ólíklegt að eignartilkall Þingvallakirkju hafi náð alveg að Reyðarvatni eða að Fossá en ekki er vitað um aðra landeigendur sem hefðu getað gert tilkall til þess lands og er það því látið fylgja Þingvallaafreitti hér.

"Mjög eru afréttarlönd þeirra Þingvellinga og Þingvallaland kjarngóð beittlönd, sem kunnugt er. Skiptast þar á heiðar-, skógar-, mýrar- og vallendisgróður." GR II, 253

ÁR-466b:011 örnefni áfangastaður Biskupsbrekka

Biskupsbrekka er norðaustan við Kvígindisfell, vestan við Skjaldbreiðarhraun

'Þar skiptast vegir. Liggur annar [8] vestur Uxahryggi og ofan Lundarreykjadal, en hinn norður Kaldadal til Húsafells eða Kalmannstungu.' Um dauða Jóns Vídalín á þessum stað í ágúst 1720, vísa Jóns 'Herra Guð í himnasal

haltu mér við trúna;
kvíði ég fyrir Kaldadal,
kvölda tekur núna.'

HB Sumar, 7-8

ÁR-466b:012 heimild áfangastaður Brunnar

Brunnar 'efsti áningarstaður, áður en lagt er á Kaldadal. Þar er dálítið stöðuvatn, Brunnavatn og mýrarflákar. Þar var það, [10] sem Jónas Hallgrímsson lagðist fyrir í döggvott grasið um morgun, þegar hann hafði vakað um nóttina og orti kvæðið óviðjafnanlega, Fjallið Skjaldbreiður.

"Brunnar eru gróðurðæld í kringum Brunnavatn. Norður og austur frá Brunnum eru ísnúnar hraunhæðir. Nefnast þær Brunnahæðir og ná norður undir Egilsáfangi."

Ö-Afréttur Lunddæla, 1; HB Sumar, 9-10

ÁR-466b:013 varða

"Vestan við [Miðhól] liggur flóasund, sunnan frá Reyðarlæk og upp að suðurenda Langáss. ... Vestan sundsins er hár hól með vörðu á."

Ö-Afréttur Lunddæla, 2

ÁR-466b:014 heimild sæluhús

"Vestan við [Miðhól] liggur flóasund, sunnan frá Reyðarlæk og upp að suðurenda Langáss. ... Vestan sundsins er hár hól með vörðu á. Hann er í NA frá leitarmannaskála, er stendur á hæð eða bungu við austurenda Reyðarvatns. Hóllinn heitir Selhóll, og er sagt, að sel hafi verið fyrir neðan hólinn. Rúst er þar [015], en sumir segja, að leitarmannaskálinn hfi staðið þar áður, og enn aðrir, að þar hafi verið skáli varðamanna í kláðaverðinum, en það hefur trúlega verið einn og sami kofinn. En eins lengi og menn muna nú, hefur skálinn þó verið þar sem hann er nú. Járnpak var sett á hann 1899."

"Austur af Langás, syðst, er Sjónarhóll ... Tveir hólar eru vestar, suður af austurenda Leirárhöfða,

Miðhóll ... og Selhóll, upp undan leitarannaskála, er lengi stóð við austurenda Reyðarvatns, þar til fyrir nokkrum árum." BB II, 250

Ö-Afréttur Lunddæla, 2-3

ÁR-466b:015 tóft sel Selhóll

"Vestan við [Miðhóll] liggur flóasund, sunnan frá Reyðarlæk og upp að suðurenda Langáss. ... Vestan sundsins er hár hóll með vörðu á. Hann er í NA frá leitarannaskála, er stendur á hæð eða bungu við austurenda Reyðarvatns. Hóllinn heitir Selhóll, og er sagt, að sel hafi verið fyrir neðan hólinn. Rúst er þar [015], en sumir segja, að leitarannaskálinn hafi staðið þar áður ..."

"Austur af Langás, syðst,

er Sjónarhóll ... Tveir hólar eru vestar, suður af austurenda Leirárhöfða, Miðhóll ... og Selhóll, upp undan leitarannaskála, er lengi stóð við austurenda Reyðarvatns, þar til fyrir nokkrum árum ... Að sögn Kristjáns Þorsteinssonar frá Reykjum (1849-1934) stóð þar eitt sinn sel frá Reykholti og nefnt Snorrasel." BB II, 250

Ö-Afréttur Lunddæla, 2-3

BO-199d Reykholt (selland)

Óljóst er um heimildir fyrir sellandi þessu og enn óljósara um takmörk þess. Í lögfestingu frá 1837 var kirkjunni einungis fest landið "austan frá Drangshlíð og útundir Fossárflóa." 1895 keypti Lundarreykjadalshreppur "land við Reyðarvatn" af Reykholtskirkju en þegar Andakílhreppur keypti Gullberastaðatungur 1898 voru þær taldar vera milli Lambár og Fossár. Þetta verður því haft fyrir satt hér þ.e. að Reykholt hafi átt selland sem náði fyrst og fremst yfir Leirárdal en takmarkaðist af Drangshlíð að sunnan og línu rétt norðan við Fossá að norðan.

"Landið vestan Langáss, og þá einkanlega Leirárdalur og Drangshlíð, er vel gróið, en mikið af því er viðkvæmt fyrir beit, því að jarðvegur er víða sandborinn."

BO-199d:001 heimild sel Reykholtssel

"Undir Vestri-Fossárhöfða var Reykholtssel."

Ö-Afréttur Lunddæla, 8

BO-199d:002 bæjarstæði býli Illugabúfa

Austan við Fossá og örskammt frá Reyðarvatni "er lágur ávalur hólhryggur, er nefndur var Fuglabúfa. Þar var reistur bær 1858 eða 1859. Ekki stóð sú byggð nema til 1860. 1863-1868 bjó þar svo Illugi Ásgrímsson, en búskapur hans endaði með heyleysi, og fluttist fjölskyldan suður í Skorradal." - "Vestur af [Ystri-Fossárhöfða] niður að Reyðarvatni, er flatlendi, og neðst í því stóð bær á hól einum um nokkurra ára skeið, fyrir og eftir 1860. Var bær þessi nefndur ýmsum nöfnum, en líklega einna helst Illugabúfa, eftir bóndanum, sem lengst bjó þar."

"Þverfellsbónda þótti kominn vargur í veiðina í vatninu og nefndi býlið í gamni Vargbúfu. Fleiri nöfn voru notuð á býli þessu: Reyðarvatn, Illugabær, Illugakot og jafnvel Fossá."

BB II, 250; Ö-Afréttur Lunddæla, 7

BO-186 Gilstreymi

6 hdr. 1708. 1703: "vi c, Fitjakirkjuland, mun byggt verið hafa forðum. En þá ég var hingað nýkominn og þaug góðu árin yfirstóðu, þá byggði ég þetta eyðipláts í nokkur ár: En nú fyrir nokkrum árum í eyði komið sem áður var." Oddur Eiríksson, JÁM XIII, 89. Í eyði 1708 og hafði svo verið í 8 ár og hafði þá byggðin varað minna en 40 ár. JÁM IV, 206. 1804 var jörðin notuð til beitar frá Englandi. Vörðufell, nýbýli 1880, í byggð til 1901. Vörðufellsland, var selt bændum í Innri-Akraneshreppi til afréttar 1926. SV taldi að bærinn drægi nafn sitt af því að Tunguá hefði áður heitið Baugagil eða Baugsgil sbr. Njáls sögu - Árb. 1884-85, 104.

1918: 17.593 m² = 5 2/3 dagsl. allt slétt. Garðar 232 m². "Ræktunarland er mjög lítið, hefur verið reynd ræktun á fjalli og land fengið frá Englandi. Hróstrugt er næst bænum, en þegar fjör dregur, eru mýrarsund og flóar milli holta og fella og vallendi með ám og lækjum. Veiði er nokkur í Eiríksvatni." BB II, 262

BO-186:001 bæjarhóll bústaður

- Túnakort 1918
BO-186:002 heimild útihús
 á bæjarhól
- Túnakort 1918
BO-186:003 heimild útihús
- Túnakort 1918
BO-186:004 heimild útihús
- Túnakort 1918
BO-186:005 heimild útihús
- Túnakort 1918
BO-186:006 bæjarstæði býli Vörðufell
 "Eiríksvatn er sunnan Vörðufells. Þar á vatnsbakkanum, í brekkurótum, reistu Davíð Snæbjarnarson og Ingibjörg Davíðsdóttir býli 1880. Bjó Davíð í Vörðufelli til 1889, en byggð varaði til 1901. Sér þar vel til rústa. Búskapur hefur stuðst við veiði í Eiríksvatni." - "Vörðufelli tilheyrði fjallland Gilstreymis eða amk hluti þess. Gilstreymisbóndi seldi það bændum í Innri Akraneshreppi 1926, en Gilstreymi hefur endurheimt 2/5 hluta þess." BB II, 286 "Flatirnar, þar sem rústirnar eru, hétu Gíslaflatir, áður en bær var reistur þar."
- Ö-Gilstreymi, 1, 3; BB II, 286;
BO-186:007 varða Varða
 "Frá bæ að sjá lokast sjóndeildarhringurinn af smáhnúk, nærri því í suður. Uðði er smávörðubrot, nefnt Varða."
- Ö-Gilstreymi, 1
BO-186:008 örnefni áveita Veita
 "Vestan við túnið heitir Veita. Það er mýrarsvakki með volgrum." AV: "Veitan er svo nefnd, vegna þess að þarna hefur einhverntíma verið áveita." ; AV 2: "Veitan mun fremur vera sunnan við túnið en vestan."
- Ö-Gilstreymi, 2 + AV
BO-186:009 heimild stekkur
 "Suðaustur af Bæjarfelli er ... lágur hnúkur, sem heitir Stekkjarfell. Niður undan því er Stekkur, rétt ofan við bæ."
- Ö-Gilstreymi, 2
BO-186:010 heimild mógrafir Mógrafir
 Mógrafarlækur kemur úr Brúnum framan við Stekkjarholt, og rennur í Tunguá. "Innan við hann voru Mógrafir."
- Ö-Gilstreymi, 3
BO-186:011 hleðsla Laug
 "Innan við Mógrafirnar er nafnlaus lækur, en þar rétt innar er Laugalækur. Spotta frá ánni er Laug. Hún er lítil, en uphlaðin."
- Ö-Gilstreymi, 3
BO-186:012 dys legstaður Brandsdys
 "Á merkjum Efstabæjar og Gilstreymis við vatnið er Brandsdys. Eru þar nokkrir steinar. Þar á að hafa orðið úti Brandur, sonur hjóna í Gilstreymi (sjá Rauðskinnu)."
- Ö-Gilstreymi, 4
BO-186:013 örnefni mógrafir Mógrafalækur
 "Lækur rennur í Eiríksvatn, sem heitir Mógrafalækur."
- Ö-Gilstreymi, 4
BO-186:014 örnefni sel Selhæðir
 "Upp af Eiríksvatni er Vatnsflói, sem nær frá Kvísl (Selkvísl) að Suðurá og hallar að vatninu. Kvíslin rennur í Tunguá. ... Upp af Kvísl eru Selhæðir, með klettum hér og þar."
- Ö-Gilstreymi, 4
BO-186:015 heimild leið Gatnamótahæðir "Gatnamótahæðir taka við norður af Köstum og Krókaflóa. Þar skiptast á grasledi og hæðir Niður og norður af Blámel er gamli vegurinn. Nafn sitt hafa hæðirnar af því, að þar skiptust leiðir til Gagnheiðar og Uxahryggja. Upp með

Reykjaskvís var farið til Gagnheiðar."

Ö-Gilstreymi, 5

BO-186:016 heimild áfangastaður Dagverðareyrar

Í Kvíslunum eru "Dagverðareyrar, niður af Gatnamótahæðum, með Tunguá. Dagverðareyrarnar munu vera beggja megin við Tunguá, móti Jaðrinum í Þverfelli. Þarna var áningarstaður ferðamanna. Var talin þangað þingmannaleið frá Mannamótsflöt."

Ö-Gilstreymi, 5-6

BO-186:017 tóft sel Reykjaskelshólar

"Vestan við Kvíslarnar eru nokkrir melhólar, sem heita Reykjaskelshólar. Við einn þeirra er rútt, sem gæti verið eftir selið."

Ö-Gilstreymi, 6

BO-186:018 varða landamerki Kvöldvörður

"Kvöldvörður eru á Kvöldvörðuhæð vestan við Kvíngindisfell, milli þess og Veggjadals. Gætu þær verið á merkjum." "Kvöldvörður eru hornmerki milli Stóra-Botns og Gilstreymis, en Stóri-Botn á land lengra austur en Efstibær."

Ö-Gilstreymi, AV 2

BO-187 England

16 hdr. 1708. Nefnd í Laxdælu og Sturlungu. Melakirkjueign frá 1539. Ríkissjóður seldi ábúanda 1957. Í eyði frá 1967

1918: 30.735 m² = tæpl. 10 dagsl. 7/8 þýft. Garðar 577 m². "Undirlendi er að mestu mýrlent, nokkuð skorið sundur af holtum. Hálsinn er allgróinn með móa- og vallendisgróðri í hlíðum. Efra er hann fremur flatur og þar mýrar, melar og holt. ... Laxveiði er nokkur í Tunguá fyrir hluta landsins, fram að Englandsfossi." BB II, 261

BO-187:001 bæjarstæði bústaður

Bærinn hefur tvisvar verið fluttur vegna snjóflóða -

Ö-England, 1; Túnakort 1918

BO-187:002 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-187:003 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-187:004 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-187:005 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-187:006 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-187:007 varða Gvendarvarða

"Og þar ustar [en Hádegissteinn], alveg við Skorragil, er varða, sem kölluð er Gvendarvarða."

Ö-England, 2

BO-187:008 þvottalaug Englandshverir

"Skammt neðan við [Skrínholt] falla tveir heitir lækir í ána, sem heita Eystri- og Vestri-Hveralækur. Eystri lækurinn kemur úr Englandshver, sem er allheitur (um og yfir 90 stig), en sá vestri kemur úr mörgum hverholum, sem stundum eru nefndar Vesturhverir." Englandshverir "voru nýttir til þvotta og brauðbaksturs frá næstu bæjum." BB II, 261

Ö-England, 2; BB II, 261

BO-187:009 stífla sundlaug Vestri-Hveralækur

"Skammt neðan við [Skrínholt] falla tveir heitir lækir í ána, sem heita Eystri- og Vestri-Hveralækur. Eystri lækurinn kemur úr Englandshver, sem er allheitur (um og yfir 90 stig), en sá vestri kemur úr mörgum hverholum, sem stundum eru nefndar Vesturhverir. Við vestri lækinn er sundlaug hlðain úr torfi og grjóti,

sennilega fyrst byggð rétt eftir 1880. Þar hefir sundkennsla oft farið fram á vorin um 30 ára skeið, eða þangað til sundlaug vr gerð í Brautartungu."

AV: "Við Englandshverinn munu hafa verið þrjár sundlaugar alls. Glímu-Gestur Bjarnason mun hafa kennt þar sund um miðja 19. öldina. ... Um 1880 var svo hlaðin upp laug við Englandshver. 1913 var sú laug byggð, sem nú sér fyrir leifum af." Guðmundur Jónsson frá Brennu bar Símon á Iðunnarstöðum fyrir því, að Gestur hafi kennt sund á Englandi. - AV 2

Ö-England, 2; BB II, 261

BO-187:010 náttúrumin manndómsraun Fullsterkur

"Neðst í tungunni [milli Eystri og Vestri Hveralækjar] hafa síðustu 20 árin legið fjórir aflraunasteinar, sem heita Fullsterkur, Hálfsterkur, Amlóði og Örvasi."

Ö-England, 2

BO-187:011 tóft heystæði

"Í holti skammt austan við Hveralautina og ofan við Englandhver er rúst, sennilega gamalt heystæði ..."

Ö-England, 2

BO-187:012 tóft stekkur Stekkur

"Í holti skammt austan við Hveralautina og ofan við Englandhver er rúst, sennilega gamalt heystæði, en upp af Vesturhverunum eru rústir, sem heita Stekkur."

Ö-England, 2

BO-187:013 gata leið

"Við Hveralautina og suðaustur í höllunum lá götuslóði frá Reykjum yfir að Efstabæ."

Ö-England, 2

BO-187:014 örnefni Böðulsfit

Neðar en Klofasteinsbarð eru "fitjar með [Tunguá]. Heitir sú efri Böðulsfit ..."

Ö-England, 2

BO-187:015 örnefni Biskupsfit

Neðar en Klofasteinsbarð eru "fitjar með [Tunguá]. Heitir sú efri Böðulsfit, en sú neðri Biskupsfit."

Ö-England, 2

BO-187:016 heimild mógrafir Mógrafir

"Upp við hallann, vestan við Stekkjargilið, var tekinn mór um skeið. Þar er vallendisbali, sem heitir Mógrafir." AV: "Mógrafir eru talðar vera fyrir austan Stekkjargil, en ekki vestan."

Ö-England, 3

BO-187:017 heimild sel Englandssel

Stekkjargilið kemur "ofan af hásli úr svonefndum Selflóa ..." - "Skammt frá Pétursvirki, í höllunum, er Englandssel."

Ö-England, 3, 5

BO-187:018 tóft stekkur

Stekkjargilið kemur "ofan af hásli úr svonefndum Selflóa og rennur niður um grjóthallana ... en vestanvert við gilið er gamall stekkur á grónu holti neðan við grjóthallana; þetta holt heitir Stekkjarholt."

Ö-England, 3

BO-187:019 örnefni kvíar Kvíatunga

"Kvíagilið ... er lítill lækur, sem myndast í mýrarsundunum upp undir brún og fellur niður með túninu að austanverðu og sameinast þar Bæjargilinu norðaustast í túninu, og tungan milli þeirra heitir Kvíatunga."

Ö-England, 3

BO-187:020 hleðsla rétt

"Á austurbarmi Kvíagils, beint austur af bænum, er fjárrétt."

Ö-England, 3

BO-187:021 bæjarhóll bústaður

"Austast og efst í túninu eru fornar bæjarrústir, austanvert við hesthús, sem nú er þar. Bæjargilið stíflaðist stundum af snjókafla, svo vatnið fær ekki rétta framrás, en flæðir ofan túnið og ber með sér mól og grjót. Um

aldamótin 1500 er sagt í annálum, að bærinn hafi eyðzt af skriðu úr gílinu og allt fólkið farizt nema einn maður, sem var í fjósinu. Um aldamótin 1700 féll önnur skriða, en þá bjargaðist fólkið í fjósið. Þá var bærinn færður þangað sem hann er nú, og tvisvar á þessari öld hafa skriður valdið spjöllum á túni." AV: "Bærinn eyddist af skriðu á öndverðri 16. öld, á biskupsárum Ögmundar biskups."

Ö-England, 3

BO-187:022 heimild fjárhús Húsatún

"Utast, vestast og syðst í túni, er Húsatún. Þar eru fjárhús. Fyrir utan fjárhúsin fellur Húsagil."

Ö-England, 3

BO-187:023 gata leið

"Upp með Bæjargílinu og að vestanverðu við það (í Húsagilssundi) liggur götuslóði suður að Sarpi í Skorradal."

Ö-England, 3

BO-187:024 heimild stekkur Stekkjargeiri

Utar en Leynir "er svo annar [vallendis]geiri, sem heitir Stekkjargeiri. Þar hefir verið stekkur."

Ö-England, 4

BO-187:025 heimild áveita Englandsflói

"Neðanverðu við geirana, alla leið frá túni og út fyrir merki, er mjög blautur flói, sem heitir Englandsflói. Austarlega í flóanum er kelda, og þar hefir verið hlaðinn áveitugarður um 1870."

Ö-England, 4

BO-187:026 heimild samgöngubót Hrísvað

"Neðanverðu við geirana, alla leið frá túni og út fyrir merki, er mjög blautur flói, sem heitir Englandsflói. Austarlega í flóanum er kelda, og þar hefir verið hlaðinn áveitugarður um 1870, og utarlega í flóanum, á þessari keldu, mun Hrísvað hafa verið. Líklega dregið af, að hrís hefir verið sett í hana til að tryggja botninn."

Ö-England, 4

BO-187:027 heimild rauðablástur

"Norður af [Englandsflóa] tekur svo við ávöl melbunga, víða gróin, alla leið frá Bæjargili og út í Iðunnarstaðaland eða út að Iðunnarstaðagili. Þetta svæði dregur nafn af lögun og heitir Beður. Sagt er, að hér sjáist merki eftir rauðablástur. Um miðjan Beð er mýri, sem heitir Hrísmýri."

Ö-England, 4

BO-187:028 örnefni Byrgishvammur

"Ofan við [Laugarfoss], milli hans og Reykjafljóts, er vallendishvammur, sem heitir Byrgishvammur. Dregur líklega nafn af, að hann byrgi fé, sem er þar, eða aðrar skepnur."

Ö-England, 4

BO-187:029 örnefni Vörðuás

á Vörðuás eru merkin móti Iðunnarstöðum

Ö-England, 4

BO-187:030 varða Magnúsarvarða

"Skammt fyrir ofan brún, austan við Bæjargil, er Magnúsarvarða."

Ö-England, 5

BO-187:031 varða Þorlákssvarða

"Skammt fyrir ofan brún, austan við Bæjargil, er Magnúsarvarða. Þar suður af er önnur varða, sem heitir Þorlákssvarða."

Ö-England, 5

BO-187:032 varða Pétursvirki **Friðlýstar minjar**

"Nokkuð austan við Fötustein er hlaðinn stöpull, tæplega mannhæðar hár, en nálega 5 álna langur og nokkrar tröppur upp að ganga. Stöpull þessi er nefndur Pétursvirki. Þetta virki hlóð Pétur Georg Guðmundsson, þegar hann á 11. ári sat yfir 'num á Englandi ...' Byggð 1890 til að fá betra útsýni yfir fjárferðir. Sjá Sigurður Ásgeirsson: 'Pétursvirki.' ÁFÍ 1978, 200-201."

Ö-England, 5: GÓB, 61

BO-187:033 heimild bænhús

1539: Melakirkja eignast jörðina, og þá er hér bænhús,
 1708: "Bænhús hefur hjer að fornu verið og er um lánngan aldur af fallið."
 JÁM IV, 205

BO-188 Iðunnarstaðir

16 hdr. 1708. Fyrst getið 1575 og er þá bændaegn. Eign Saurbæjarkirkju á Hvalfjarðarströnd frá 1772, nú ríkisjörð.

1918: 35.197 m² = 11 dagsl. 7/8 þýft. Garðar 536 m². "Undirlendi er hér fremur ófrjótt, mikið um holt og mela en móaland á milli. Með Tunguá, fram frá bænum, er löng bunga, er Beður nefnist. Milli hennar og hálsins er flói, sem er samfelldasta gróðurlendið undir hálsinum. En hálsinn er mjög grösugur hið efra og gott beitiland ... Laxveiði getur verið sémileg í Tunguá." BB II, 266

BO-188:001 bæjarhóll bústaður
 Túnakort 1918

BO-188:002 heimild útihús
 á bæjarhól

Túnakort 1918
BO-188:003 heimild útihús
 Túnakort 1918

BO-188:004 heimild útihús
 Túnakort 1918

BO-188:005 heimild útihús
 Túnakort 1918

BO-188:006 heimild útihús
 Túnakort 1918

BO-188:007 tóft stekkur Stekkur

"Þegar kemur inn fyrir [Ytra Iðunnarstaðagil], er þar niðri við á rústir, sem heita Stekkur. Þar telja sumir, að eyðibýlið Butraldi sé."

Ö-Iðunnarstaðir, 1

BO-188:008 heimild býli Butraldi

"Þegar kemur inn fyrir [Ytra Iðunnarstaðagil], er þar niðri við á rústir, sem heita Stekkur. Þar telja sumir, að eyðibýlið Butraldi sé."

1708: "Butralde, þriðja fornþýli [í Hólslandi], liggur næst Iðunnarstöðum. Hefur í auðn verið lánngan aldur. Það eigna sjer Hólsmenn og þó ekki tilkallslaust af Iðunnarstöðum. Engin hefur á því lagaskýrsla gjörst. Ekki má hjer aftur byggja, því túnstæði er alt í hrjóstur og mosamó komið." JÁM IV, 204-205.

Ö-Iðunnarstaðir, 1

BO-188:009 varða Vörðuholt

"... rétt utan við túnið er holt með vörðu á, sem heitir Vörðuholt." AV: "Vörðuholtið er fyrir austan og ofan bæinn, á því eru tvær vörður. Það er við Eystra Iðunnarstaðagil."

Ö-Iðunnarstaðir, 2

BO-188:010 gata leið Vegahryggur

Vegahryggur er austurhlið Iðunnarstaðadal. "Eftir honum lá gata, þegar farið var yfir hálsinn."

Ö-Iðunnarstaðir, 2

BO-188:011 heimild sel

Upp með Smyrlatjarnarsundi "norðan merkja, er ás, sem heitir Selás og nær norður undir brún. Þar var sel. Austur af honum var svo flói, sem nær á merki og heitir Markaflói."

Ö-Iðunnarstaðir, 2

BO-189 Hóll

30 hdr. 1708. Fyrst getið 1518 er jörðin var gefin Viðeyjarklaustri í próventu. Afhent Skálholtsstól 1563 en

seld 1791. "1804 segir hér frá eyðihjáleigum, Búrfelli og Almennungi, sem sé hafðar til beitar." JJ, 115. - Báðar í eyði um langan tíma 1708. Byggð í Almennungi var endurreist um skamma hríð um 1860. JÁM getur einnig um Butralda [sjá Iðunnarstaði]. Hólskot tómthús 1871-88. Melgerði, smábýli á 1 ha frá 1976.

1918: 60.281 m² = tæpl. 19 dagsl. 1/2 þýft. Garðar 642 m². "Hálsinn má telja vel gróinn, en undirlendi, sem víðast er ekki breitt, er gróið, valllendi, mýrar og móar með holtum á milli. Laxveiði er í tunguá." BB II, 265

BO-189:001 bæjarhóll bústaður

Túnakort 1918

BO-189:002 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-189:003 heimild rétt

Túnakort 1918

BO-189:004 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-189:005 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-189:006 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-189:007 heimild bústaður Hólskot

"... rétt fyrir neðn bæinn á Hóli. Hést þar við fólk í 17 ár, 1871-1888. Bærinn stóð á austurbakka lækjar í norðnorðaustur af Hólsbænum. Kofarústir voru þar fram undir 1960, er þeim var jafnað út og landið ræktað."

"Skammt fyrir vestan túnið ... er Kotamýri þar skammt frá, en austan við Nóngilið stóð Hólskot, sem nú er orðið slétt tún."

AV: "Hólskot (eyðibýli) var vestan og ofan til í Hólsgrundum. Það var byggt af Sigurði, föður Önnu í Brautartungu. Hann var þar í þurrabúð, hafði ekki grasnyt. Aðrir en hann hafa ekki búið í Hólskoti. Nú er tún, þar sem kotið var." - "Kotamýrin er nú horfin í tún." -

Ö-Hóll, 2 + AV 1; BB II, 285

BO-189:008 heimild býli Búrfell

Löngu komið í eyði 1706. Ekki er vitað um staðsetningu þess en þess getið til að það hafi verið nálægt miðri Hólshlíð, uppi undir Hálsbrún.

1708: "Búrfell og Almennungur heita tvö forn býli hjer í landinu; þau hafa í auðn verið framyfir allra manna minni, undir átölulausri brúkun Hóls ábuenda. Hvorugt má aftur byggja sökum heyleysis. Það vildi og verða jörðunni til stórskaða og rýrðar."

JÁM IV, 204; BB II, 285

BO-189:009 heimild býli Almennungur

"Almennungur stóð á hól í valllendismóa tæpum kílómetra vestan við landamerki Hóls og Iðunnarstaða. Þar er nú sumarbústaður neðan og austan við hólinn."

1708: "Búrfell og Almennungur heita tvö forn býli hjer í landinu; þau hafa í auðn verið framyfir allra manna minni, undir átölulausri brúkun Hóls ábuenda. Hvorugt má aftur byggja sökum heyleysis. Það vildi og verða jörðunni til stórskaða og rýrðar." JÁM IV, 204. Um eða fyrir 1860 var endurreist býli þar af Magnúsi Jónssyni og Guðrínu Jónsdóttur. Búskapur var þar smár og skammær, óskráður en varðveittur í sögnum. -

Vestan við Kotagil "eru stórir steinar á hól niður við á, sem heita Almenningssteinar. Dálítið frá séð virðit þarna vera bær. Á móa vestan við þetta gil, nokkuð ofan við Almenningssteina, sér fyrir rústum, og er það kallað Kot. Gæti það verið Almennungur, sem um getur í Jarðabók ÁM. Þá taka við inn með ánni eyrar, sem heita Almenningsseyrar, sem ná inn að merkjum móti Iðunnarstöðum."

Ö-Hóll, 4; BB II, 285

BO-189:010 örnefni rista Torfholt

"Austar en Tusi og heldur ofar, handan við Mjósundið, er holt, sem heitir Torfholt."

Ö-Hóll, 2

- BO-189:011** tóft fjárskýli Byrgisbali
Byrgisbali er bali við Byrgisbalagil "Í Byrgisbala sér enn fyrir leifum af grjótbyrgi."
Ö-Hóll, 2 + AV, 2
- BO-189:012** varða Digravarða
"Upp af [Breiðasundi], austur af Byrgisbalagili, er Digravörðuholt, og á því er Digravarða."
Ö-Hóll, 2
- BO-189:013** örnefni Vörðubrotsholt
"Austan við Breiðasundið er svo Langholt, og austan við þar er nafnlaust mýrasund, og austan þess er Vörðubrotsholt."
Ö-Hóll, 2
- BO-189:014** tóft Grænatóft
"Neðan við melana, þar sem þær koma saman Tunguá og Grímsá, heitir Hólsnes, og í því er rústarbrot, sem heitir Grænatóft."
Ö-Hóll, 2
- BO-189:015** heimild huldufólksbústaður Byrgishóll
"Klapparhóllinn, sem bærinn stendur á, heitir Byrgishóll. Í honum búa álfar." AV: "Norðaustan við bæinn er Byrgishóll. Bærinn stendur ekki á honum sjálfum." AV 1
Ö-Hóll, 2
- BO-189:016** örnefni smiðja Smiðjuhóll
Uppi á Byrgishól [015] heima við bæ, er Smiðjuhóll, sem er lítill, kringlóttur hóll. AV: "Smiðjuhóll er nú horfinn." AV 1
Ö-Hóll, 2
- BO-189:017** örnefni hesthús Hesthúsvöllur
"Beint vestur af bæ og upp af Vesturkinn heitir Hesthúsvöllur."
Ö-Hóll, 2
- BO-189:018** heimild fjós Fjósatunga
"Suður af fjósinu, sunnan götu, er Fjósatunga, sem nær austur að Bæjarlæk." AV: "Fjósatunga er nú verið veitt austur úr túninu." AV 2
Ö-Hóll, 3
- BO-189:019** örnefni lambhús Lambhúsgil
"Vestan við Lambhúsgil heitir svo efst í túninu Upptún ... Næsti lækur úr hálsinum austan við Nóngil heitir Lambhúsgil, og þar næst er Bæjargil." Gæti verið það sama og 005 eða 006 AV: "Lambhúsgili hefur nú verið veitt austur úr túninu." AV 2
Ö-Hóll, 3
- BO-189:020** örnefni kvíar Stöðulholt
"Þegar Balagilið kemur niður úr hálsinum, dreifist það um mýri, sem heitir Stöðulmýri, nú orðin að túni. Vestan við mýrina, við túnið, er svo Stöðulholt ..."
Ö-Hóll, 3
- BO-189:021** heimild stekkur Stekkur
"Næsti lækur fyrir austan Hrossalæk heitir Stekkjaskurður. Hann kemur upp í tvennu lagi í hlíðinni og sameinast þar neðar. Ofarlega við gilið er Stekkur, og þar niður af, niður undir á, er Litla-Nautholt."
Ö-Hóll, 3
- BO-189:022** örnefni Torfdalur
Við upptök Snasargils "í hálsinum, er klapparstrýta, kölluð Snös, og hvílfín þar upp af, í hálsinum, heitir Torfdalur." - "Torfdalur er svæðið frá Skógargili fram að Torfadalhnúk; það eru lögðir, öldóttar hvílfir."
Ö-Hóll, 3, 5
- BO-189:023** varða
Á Stóra-Nautholti - austan við Snasargil, eru vörðubrot.
Ö-Hóll, 3-4
- BO-189:024** tóft smalakofi

Hjá Almenningssteinum, hjá Kotagili [sbr. 009] er hjásetukofarúst.

Ö-Hóll, 4

BO-189:025 varða eyktamark Nónvarða

"Mitt á milli Lambhúsgils og Bæjargils í brúninni er varða, sem heitir Nónvarða."

Ö-Hóll, 5

BO-189:026 örnefni leið Vegmelur

"Fyrir austan Nónflóa er syðst Vegmelur (sbr. Háafell), og austan við hann tekur við stórt flóaflæmi, sem heitir Breið." Væntanlega leið yfir hálsinn milli Hóls og Háafells

Ö-Hóll, 5

BO-189:027 heimild Þrívarða

"Austan við Balagil er á brúninni kallað Þrívarða, það er að segja, hún var þarna, en er nú horfin."

Ö-Hóll, 5

BO-189:028 varða eyktamark Hádegisvarða

"Í brúninni upp af Lágafjalli er varða, sem heitir Hádegisvarða. Þar suður af, þó heldur til austurs, er Vörðusund þar upp af ..."

Ö-Hóll, 5

BO-189:029 örnefni Tjaldhóll

"Upp af Skógargilinu ... eru hvíltir í brún, sem heita Skógargilsbotnar. Þar nokkru sunnar og ustar er hóll, sem heitir Tjaldhóll ..."

Ö-Hóll, 5

BO-189:030 tóftir

"Rústir eru suðaustan í Torfadalshnúknum, virðist vera eftir bæði bæjr og peningshús. Hugsanlegt er, að þær séu eftir býlið Búrfell." [sbr. 008]

Ö-Hóll, 5; AV, 2

BO-190 Snartarstaðir

16 hdr. 1708. Fyrst getið 1524 við jarðakaup en Viðeyjarklaustur eignaðist hana skömmu síðar, en hún var síðan færð undir Skálholtsstól 1563. Seld 1791.

1918: 45.000 m² = 14 dagsl. 2/5 þýft. Garðar 706 m². "Suðurhálsinn gerist allbrattur og klettóttur fyrir ofan Snartarstaðabæ, en framar er hann ávalari og allvel gróinn. Fyrir framan bæinn er landið bungumyndað og gróið holta-, móa- og mýrargróðri. Við bæinn er landið flatara með valllendi, mýrum og melum." BB II, 281

BO-190:001 bæjarhóll bústaður

Túnakort 1918

BO-190:002 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-190:003 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-190:004 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-190:005 lind brunnur Gvendarbrunnur

Gvendarbrunnur er vestast í Húsamel/Skeiðmel [006] og úr honum rennur Gvendarlækur. Gvendarbrunnur "er uppspretta með mjög góðu vatni og heilnæmu. Er sagt, að Guðmundur hinn góði hafi vígt brunn þennan og vtið hafi lækningamátt, og hafa sumir haft trú á því. Sagt er, t.d., að miðkona Tómasar á Skarði, Ingibjörg, hafi látið sækja sér vatn daglega í þessa lind í fullri trú á lækningamátt þess." Tómas Jónsson bjó á Skarði allan síðari helming 19. aldar og var eignadi Snartarstaða -

Ö-Snartarstaðir, 2, 8

BO-190:006 heimild leið Skeiðmelur

"Frá Grundunum og heim að túni er melur, sem heitir að fornu Skeiðmelur. Eftir honum lá reiðvegurinn til forna, en er nú farið að nefna hann Húsamel."

Ö-Snartarstaðir, 2

BO-190:007 kuml legstaður

"Snartarstaðamelar eru sléttir melar neðan við túnið, þar aðeins austar er ávalur melhóll, þar fannst spjóts-eða sverðsoddur, þegar ofaníbúður var tekinn."

"Árið 1938 fundu veggerðarmenn fornt kuml hjá Snartarstöðum ... Vitneskja er ekki fullnægjandi. Umhverfið er melabungur og móabörð, sundurgráfin af lækjum. Hafa melar þessir áður verið huldir jarðvegi, sem nú er að mestu af blásinn. Þegar fornleifar fundust, var ofurlítið moldarlag ofan á melunum, og lágu þær í því. Nokkurt smáhnúllungagrjót vr uppi á melunum, en þó ekki svo mikið, að rétt væri talið að setja það í samband við kumlið. Leifar fundust af mannsbeinum og hrossbeinum, en um legu þeirra eða afstöðu sín í milli var allt óljóst, og eru líkur til, að kumlinu hafi áður verið raskað af völdum manna eða náttúru. Haugfé: 12493. Spjót falbrotið, verður að teljast til K-gerðar; 12494. Gjarðarhringja óvönduð, af venjulegri gerð." KEKH, 78-79

Ö-Snartarstaðir, 2; KEKH, 78-79

BO-190:008 gata leið Prestagata

"Inn með ánni eru grónar götur og þar sem Klettaendar ... ganga fram að ánni, heitir Klettaendafljót ..." - "Utan við Klettaendana lá gata upp hálsinn, sem nefnd var Prestagata. Það var annexíuvegur Lundarpresta til Fitjakirkju ..." - "Austanvert við Hádegisvörðu er Fötusteinn, er skammt frá veginum ... Prestagata er rétt fyrir neðan steininn."

Ö-Snartarstaðir, 2-4

BO-190:009 tóft stekkur

"Í Klettendum er skarð, sem heitir Stekkjarskarð. Í þessu skarði eru rústir eftir Stekk. Framhjá honum í skarðinu rennur lækur, sem heitir Stekkjarlækur, en vatnið í þeim læk kemur úr Klettaendagili .."

Ö-Snartarstaðir, 3

BO-190:010 heimild samgöngubót Prestavarða

"Fyrir ofan stekkin [009] voru klettarnir nefndir Efriklettur og þar stóð Prestavarða. En hún átti að vísa prestinum veg yfir að Háafelli eftir Prestagötunni." [006]

Ö-Snartarstaðir, 3

BO-190:011 heimild aftökustaður Gálgaskarð

"Í Klettendum á að vera til Gálgaskarð, eiga þar að hafa verið hengdir þeir sem dæmdir voru að þingstaðnum á Lundi."

Ö-Snartarstaðir, 3

BO-190:012 heimild vað Klettendavað

"Klettendavað var fyrir neðan Klettendafljót, farið yfir að Gullberastöðum."

Ö-Snartarstaðir, 3

BO-190:013 þjóðsaga Tötri

Tötragil er á merkjum. "Það dregur nafn sitt af því, að þar er drangur mikill, sem heitir Tötri. Er það nátttröll, er dagaði uppi einn góðan veðurdag."

Ö-Snartarstaðir, 3

BO-190:014 örnefni Grettissteinn

"talsvert upp af [Miðmundarsteini] er stór steinn, sem heitir Grettissteinn."

Ö-Snartarstaðir, 3

BO-190:015 varða eyktamark Hádegisvarða

Á hábrún Hrótagils er Hádegisvarða

Ö-Snartarstaðir, 4

BO-190:016 þjóðsaga Fötusteinn

"Austanvert við Hádegisvörðu er Fötusteinn, er skammt frá veginum. Fylgir honum sú saga, að eitt sinn hafi orðið úti fjósakona frá Lundi og fatan hafi fundizt hjá þessum steini."

Ö-Snartarstaðir, 4

BO-190:017 örnefni hesthús Hesthúslækur

"Hesthúslækur, að nokkru leyti uppsprettur, austan við Skeiðmel."

Ö-Snartarstaðir, AV

BO-190:018 heimild

kvíar

Stöðulgil

"Stöðulgil. Þetta gil mun líka hafa verið nefnt Hrútagil, en telja verður, að Stöðulgil sé réttara, þar sem það rennur rétt fyrir austan túnið og lítil rúst var þar við gilið, til skamms tíma, að þar var brotið land til ræktunar."

Ö-Snartarstaðir, 8

BO-191 Skarð

24 hdr. 1708. Getið í Sturlungu. Skarðskot, hjáleiga í eyði fyrir 1680. Skarð átti selstöðu í Gullberastaðalandi og hestabeit á sumur gegn móskurði í Skarðslandi - JÁM IV, 203. Skarð II nýbýli 1955, beitoland óskipt.

1918: 78.406 m² = 24 3/5 dagsl. Garðar 721 m². "Hálsinn fyrir ofan Skarð er víðast mjög brattur og klettóttur, er utar dregur með djúpum klettagiljum, en gróinn neðan til. Tveir dalslakkar eru í hálsinum fyrir ofan Skarðsbæi, Tötradalur (innar) og Skarðsdalur, báðir grónir. Er hæg gönguleið til Skorradals um Skarðsdal. Með hálsinum eru valllendisgrundir, en neðar var blautur flói, sem hefur verið ræstur fram, en þurrir bakkar og nes með Grímsá, sem hér rennur í stórum bugðum. Laxveiði er góð í Grímsá." BB II 279 "Utast í [túninu] heita Grundir; það er hjá fjárhúsunum, og þar, á þeim Grundum, er nýja íbúðarhúsið byggt. Þar austar heitir Ærhústún, og suður af því er smáblettur, sem heitir Aukatún. Austur af því er smáhóll, sem heitir Sauðhúshóll. Upp af þeim hól, til suðurs, er lítil flöt, Hesthúsfletur, og beint suður af gamla bænum er Kúafletur, og hóllinn hét Bæjarhóll. Austur af honum er Heygarðshóll og austan við hann smáblettur, sem hafði nafn af lögun sinni og hét Alnbogi. Þá í röð austur túnið Kofahóll, Votatunga og Lambhustún [009?] austast. Balarnir suður af gamla bænum heita Dúkar. Grýtt stykki upp af gamla bænum var nefnt Upptún og sléttur halli þar austur með Flatir." Ö-Skarð, 3

BO-191:001 bæjarhóll bústaður

Bærinn var fluttur af gamla bæjarstæðinu 1947, en 1955 var Skarð II byggt þar "Skarð II er byggt á Bæjarhólnum, á þeim stað, sem gamli bærinn var á Skarði." -

Ö-Skarð AV, 2

Túnakort 1918

BO-191:002 heimild útihús

útihús með áföstum heygarði á bæjarhólnum

Túnakort 1918

BO-191:003 heimild útihús

á bæjarhólnum

Túnakort 1918

BO-191:004 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-191:005 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-191:006 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-191:007 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-191:008 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-191:009 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-191:010 garðlag leið

Merkjaholt er neðan við gömlu göturnar, er lágu inn með hálsinum.

Ö-Skarð, 2

BO-191:011 tóft

Stekkjarmýri

"Innan við Krika er "slétt valllendisrúst, sem heitir Ytri-Stekkjargrund. Þar niður og austur af er svo mýri,

sem heitir Stekkjarmýri ... Í Stekkjarmýrinni er rúst."

Ö-Skarð, 2

BO-191:012 örnefni rétt Réttargrund

"Austan við Stekkjarmýri er smágil, sem ... heitir Réttargil og utan við það, í mýrinni, er Réttarholt. ... Innan við Réttargilið er svo valllendissvæði, sem heitir Réttargrund eða Skarðsgrund."

Ö-Skarð, 2

BO-191:013 heimild býli Skarðskot

"Innan við Krika er "slétt valllendisgrund, sem heitir Ytri-Stekkjargrund." - "Niður af Stórugiljum eru Ytri-Stekkjargrundir ... í steknum var býli um 1670, sem hét Skarðsskot."

1708: Hjáleiga hefur hjer verið, þar sem nú er stekkurinn, hefur í auðn verið yfir 30 ár. Nafnið var Skarðskot. Landskuld og kúgildafjölda minnst menn ekki, og ekki má hjer aftur byggja nema til skaða heimajörðunni." JÁM IV, 203; - Grundirnar eru skammt vestan við bæinn á Skarði I, eru þar tóftir - BB II, 286

Ö-Skarð, 2, 3

BO-191:014 örnefni leið Vegagil

Vegagil kemur niður í Skarðsdalinn - "Neðarlega í Skarðsdal austanverðum er kast, sem heitir Vegakast."

Ö-Skarð, 3, 4

BO-191:015 örnefni kvíar Kvíabali

"Kvíabali er fyrir austan túnið á Skarði II, innan girðingar."

Ö-Skarð, AV 1

BO-191:016 örnefni kvíar Stöðulbarð

"Stöðulbarð er vestar, upp af Aukatúni."

Ö-Skarð, AV 1

BO-191:017 tóft bústaður

"Rétt fyrir vestan Réttargil er rúst, trúlega eftir bæjarhús."

Ö-Skarð, AV 2

BO-191:018 heimild traðir

Traðirnar lágu til norðurs frá bænum

Túnakort 1918

BO-191:019 heimild mógrafir

Gullberastaðir áttu móskurð árlega í Skarðslandi

JÁM IV, 203

BO-192 Kistufell

16 hdr. 1708. Fyrst getið 1591. Bændaeign

1918: 27.975 m² = 8 2/3 dagsl. Garðar 248 m². "gengur hálsinn lítilsháttar fram á kafla rétt fyrir austan bæinn. Með hálsinum eru valllendisteygingar, en þar fyrir neðan og niður að ánni er blautur flói, sem hefur verið ræstur fram. Valllendisbakkar eru með Grímsá. Nokkur laxveiði er í Grímsá fyrir Kistufellslandi." BB II, 267

BO-192:001 bæjarhóll

Bærinn var fluttur til vesturs um nokkra tug metra

Túnakort 1918

BO-192:002 heimild útihús

í Húsatúni, vestan við aðaltúnið

Túnakort 1918

BO-192:003 heimild stekkur Stekkur

"Í austur frá bænum, skammt fyrir austan túnið, er gömu l rúst, sem heitir Stekkur, er nú reyndar jöfnuð við jörðu."

Ö-Kistufell, 1

BO-193 Kross

24 hdr. 1708. Krosskot/Litlakot hjáleiga í byggð 1847-49, 1851-97.

1917: 30.382 m² = 9 1/2 dagsl. 2/3 þýft. Garðar 415 m². "Vatnsuppgangur var nokkur í gamla bæjarstæðinu og hætta var nokkur á skriðuföllum úr gili rétt hjá bænum. Hálsinn er hér brattur og klettóttur eins og annars staðar í dalnum neðanverðum. Krossland er votlent austantil, en valllendi er með ánni, melar eru aftur vestan til, Krossmelar ... Laxveiði hefur engin verið í Grímsá fyrir landi jarðrinnar, því veiðistaðir eru engir." BB II, 268

BO-193:001 bæjarhóll útihús

Bærinn stóð dálítinn spöl frá hálsrótunum, en nýtt íbúðarhús hefur verið byggt upp nær þjóðvegi. Á gamla bæjarstæðinu standa þó ýmsar byggingar, ma íb.hús úr timbri frá 1948

Túnakort 1918

BO-193:002 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-193:003 heimild útihús

í Húsatúni

Túnakort 1918

BO-193:004 heimild útihús

í Húsatúni

Túnakort 1918

BO-193:005 heimild útihús

í Húsatúni

Túnakort 1918

BO-193:006 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-193:007 tóft kvíar Kvíar

Litlagil rennur niður Krossdal "rétt vestan við Krossgil og saman við það austan og ofan til við túnið. Er þar rústir af gömlum kvíum og kalla þar Kvíar."

Ö-Kross, 1

BO-193:008 heimild stekkur Stekkur

"Hrafnagil og Axlargil renna saman, þegar kemur niður af fjallinu. Er þar grýttar grundir, sem kallaðar eru Út hjá Stekk og draga nafn af Stekknum."

Ö-Kross, 1

BO-193:009 örnefni Grafardalur

Vestan Krossmela "er Grafardalur. Rennur eftir honum lækur úr Grafargili og kallast Grafarlækur ..."

Ö-Kross, 2

BO-193:010 heimild býli Krosskot

"Rétt fyrir vestan bæinn stóð Krosskot. Túnið umhverfis nefnist Kottún, og lækur sem rennur þar við túnið, heitir Kottúnslækur."

Stóð nokkurn spöl vestan og neðan við gripahúsin á Krossi. Mótar þar enn fyrir bæjarhól. Byggð hélst árin 1847-1849, 1851-1897. - BB II, 286

Ö-Kross, 3

BO-193:011 heimild bústaður Lambhúshóll

Lambhúshóll heitir austan til í túninu. "Örnefnið er þó varla gamalt, því að þar stóð bærinn áður, og sáust rústir hans þar, þegar ég var drengur." (Haraldur Sigurðsson bókavörður)

Ö-Kross, 3

BO-193:012 heimild áfangastaður Ferðamannabali

"Útan túns, ogan og austan bæjarins, var Ferðamannabali, áningarstaður ferðamanna, er heim komu."

Ö-Kross, 3

BO-194 Gröf

12 hdr. 1708. Fyrst getið 1663 í samb. við jarðakaup, bændaeign. Fór í eyði 1956.

1917: 28.728 m² = 9 dagsl. 1/20 þýft. Garðar 440 m². "Bærinn stóð í lægðardragi milli melabunga nærri rótum Skorradalsháls. Bungur þesar eru allmiklar um sig, nefnast Grafarmelar utan við bæinn. Með ánni voru vallendisbrekkur, en síðan flóar og mýrar. Nær hálsinum eru mýrarsund, vallendi og móar. Hálsinn er hér brattur og nokkuð klettóttur, og lítt gróinn hið efra. Fer hann heldur lækkandi til vesturs. ... Laxveiði er góð í Grímsá fyrir Grafarlandi. Einkanlega er Grafarhylur kunnur veiðistaður." BB II, 263

BO-194:001 bæjarhóll bústaður

Skv. loftmynd í BB II, 263 stendur lítið steinhús (/forskalað) á þessum stað

Túnakort 1917

BO-194:002 heimild útihús

Skv. loftmynd í BB II, 263 stendur lútihús úr steini á þessum stað

Túnakort 1917

BO-194:003 heimild útihús

"Á suðausturhorni túnsins stóðu fjárhúsin og hét þar Húsatún."

Túnakort 1917; Ö-Gröf, 3

BO-194:004 varða landamerki Merkjavarða

"Ofan gamla hreppsvegar á klapparhæð er varða, Merkjavarða." - á merkjum við Mávahlíð

Ö-Gröf, 2

BO-194:005 mannvirki rétt Réttarholt

"Suðaustan við túnið er holt, Réttarholt, þar stendur fjárréttin."

Ö-Gröf, 3

BO-194:006 stífla áveita Áveitan

"Þegar grófarbökkum sleppir, taka við Áveitumóar, upp af þeim er Áveitan. Þar hefur að amk til skamms tíma sést fyrir mannvirkjum, (fyrirhleðslugarðar). Áveita þessi mun ekki hafa verið notuð síðan á fyrsta tug þessarar aldar."

Ö-Gröf, 3

BO-194:007 heimild mógrafir Mómýri

"Upp af Steinsvaðsbökkum er floaspilda, sem afmarkast af áveitu að austan en Netholti að vestan, Mómýri, þar var færður upp mór ... [norðurendi Háamels] beygir til austurs og lækkar snögglega í lágt holt, Móholt, þar var þurrkaður mór."

Ö-Gröf, 4

BO-194:008 heimild Netholt

Vestan við Mómýri "er frekar lágt klapparholt, Netholt, þar voru þurkuð net, sem notuð voru við veiðar í Grafarhyl."

Ö-Gröf, 4

BO-195 Mávahlíð

24 hdr. 1708. Fyrst getið 1493, þá Móahlíð. Nafnið Mágahlíð kemur einnig fyrir. 1708 var 'afbýlismaður' í Gröf sem galt 15 álnir í landskuld og hafði 1 kú, 1 vetrung, 4 ær, 8 sauði og 1 hross- JÁM IV, 100. Áður bændaeign en nú á RALA jörðina. Ábúð lauk 1957 en jörðin er nytjuð frá Hesti.

1918: 34.040 m² = 10 2/3 dagsl. 1/3 þýft. Garðar 673 m². "Melabungur nokkrar eru áberandi í landinu. Stóð bærinn uppi á einni þeirra. Hálsinn, sem bærinn stendur undir, fer hér lækkandi og endar í Kýrmúla. Nokkuð er hálsinn brattur og klettóttur, lítt gróinn en vallendisteygingar í brekkurótum. Neðar eru melabungurnar, mýrar og móateygingar, en fló er nær dregur Grímsá og þá vallendisbakkar. Laxveiði er nokkur í Grímsá." BB II, 272

BO-195:001 bæjarhóll bústaður

Túnakort 1918
BO-195:002 heimild útihús
Túnakort 1918
BO-195:003 heimild útihús
2 hús lítil, áföst við sama heygarðinn, á bæjarhólum
Túnakort 1918
BO-195:004 heimild útihús
Túnakort 1918
BO-195:005 heimild útihús
Túnakort 1918
BO-195:005 heimild útihús
Túnakort 1918
BO-195:007 tóft fjárhús
"Heldur innar [en Múlakotsvað] er svo rúst niðri í flóanum, auðsýnilega gömul fjárhúsrúst."
Ö-Mávahlíð, 1
BO-195:008 tóft stekkur Stekkur
"Út með hálsinum er ofan og utan við melana rút eftir gamlan stekk, Stekkur." - "Stekkurinn ... er rétt við Rauðalæk upp undir hálsinum."
Ö-Mávahlíð, 1, 2

BO-196 Múlakot

12 hdr. 1708. Jörð þessi mun upphaflega hafa heitið Múli (sbr. DI V, 237) og verið stærri en nú, m.a. átt niður í sunnið fyrir neðan Fossatún og inn í Hnakkatjörn. Orðin Bæjarkirkjujörð á 14. öld og þá nefnd Múlaland, en hefur væntanlega verið eitt af þeim útlöndum sem lagt var til kirkjunnar um 1180. Var í eyði 1553, en er í byggð 1570-75 og þá nefnt Múlakot. Jörðin var seld með Bæ 1885.

1918: 21.513 m² = 6 2/3 dagsl. Garðar 340 m². "Við hálsrætur mynda melar, móar og mýrardrög allbreiðan, hallandi hjalla og gengur þaðan allstór melabunga til útsuðurs og niður að Grímsá. Vestan hennar er mýrarsund og austan allstór flói, sem nú er orðinn að túni að mestu." Laxveiði í Grímsá - BB II, 274

BO-196:001 bæjarhóll bústaður
Túnakort 1918
BO-196:002 heimild útihús
á bæjarhól
Túnakort 1918
BO-196:003 heimild útihús
Áföst þessu húsi er sýnd 'tóft'
Túnakort 1918
BO-196:004 varða landamerki
Upphlaðin varða á svokölluðum Heylóarbletti
Landamerkjabréf 1890
BO-196:005 varða landamerki
Frá 004 eru merkin sjónhending í vörðu upp á brúninni á hálsinum
Landamerkjabréf 1890
BO-196:006 áletrun landamerki
Merkjasteinn á Litlamel, "merktur með krossi á þeirri hlið er upp snýr"
Landamerkjabréf 1890
BO-196:007 heimild vað Múlakotsvað
Nokkru neðar en Bakkar, "eða nokkurn veginn beint niður undan bænum, breiðir áin nokkuð úr sér og þar verður á henni þrautarvaðið, sem heitir Múlakotsvað."
Ö-Múlakot, 2
BO-196:008 heimild stekkur

Nokkru neðar en Múlakotsvað [007] "við beygju á ánni er eyri, sem heitir Stekkjareyri. Neðan við hna er Stekkjarholt, og upp af því í mýrinni mun hafa verið stekkur."

Ö-Múlakot, 2

BO-196:009 örnefni vað Heyvað

"Næstum v því undan Stekkjareyrinni [008] er Stekkjarstrengur í ánni. Aðeins neðar er brot, sem nefnt er Heyvað;"

Ö-Múlakot, 2

BO-196:010 heimild vað Norðlingavað

"nokkru neðar [en Heyvað - 009 er] vað, sem heitir Norðlingavað. Það var í eina tíð mjög fjölfarið, meðan hestar voru aðalfarartækin. Það er beint undan Götuás (sjá Hest). Þar er eyri í ánni og steinn á henni efst, sem ekki mátti fara í kaf, því að þá var vaðið orðið varasamt."

Ö-Múlakot, 2

BO-196:011 heimild vað Ketilbrot

Fyrir eðan Hellufljót í Grímsá er Ketilbrot, vað

Ö-Múlakot, 3

BO-196:012 heimild Hlaupagarðar

Við Ketilbrot [011] "taka svo við Strengir öðru nafni Hlaupagarðar (nefndir svo í Reykjaholtsmálda)."

Ö-Múlakot, 3

BO-196:013 heimild leið Reiðskarð

"Nokkru fyrir unnan Laxaskarðið er skarð í Melana, sem heitir Reiðskarð. Eftir því liggur reiðvegurinn frá Norðlingavaði upp á Melana."

Ö-Múlakot, 3

BO-196:014 varða

"Fyrir vestan bæinn er grjótholt, nefnt Ásinn. Á honum eru tvær vörður."

Ö-Múlakot, 3

BO-196:015 tóft stekkur Stekkur

"Fyrir vestan bæinn er grjótholt, nefnt Ásinn. ... Sunnarlega á Ásnum er uppgróin, en þó greinileg rút eftir stekk. Kallast það enn Stekkur og þar ætíð nefnt "útí Stekk"."

Ö-Múlakot, 3

BO-196:016 gata samgöngubót Kollusneið

"Við hornið á Múlanum er Kollusneið. Niður hana, utan í brekkunum fyrir Múlann, liggur gata, sem er framhald Sneiðargötu á Skálpastöðum. Þessi sneið hefur verið hlaðin og fjölfarin, þegar farið var út með Múla úr Reykholtssdal og Flókadal og beygt fyrir Múlahornið, ofan við Múlasundið (sjá Fossatún)."

Ö-Múlakot, 3-4

BO-196:017 heimild mógrafir

"Innan við Smalann [holt upp af bænum] í mýrinni eru gamlar Mógrafir."

Ö-Múlakot, 4

BO-196:018 tóft

"... uppi undir Múlanum eru stekkarleifar eða einhverjar aðrar rústir."

Ö-Múlakot, 4

BO-197 Skálpastaðir

30 hdr. 1708. Fyrst getið 1504. Bændaeign. Andróastaðir hjáleiga á 17. öld eða fyrr.

1918: 69.835 m² = 22 dagsl. Garðar 1526 m². "Er hálsinn lítt gróinn hið efra, en móa- og valllendisteyningar hið neðra og berjaland gott. Skriðuhætt er í hálsinum. Hálsræturnar eru grónar vallendis- og móagróðri, víða á skriðujöðrum. Undirlendið var mýri og flóar, en er nú framræst og að mestu samfellt tún." Laxveiði í Grímsá - BB II, 280

BO-197:001 bæjarhóll bústaður

Túnakort 1918

BO-197:002 heimild útihús
á bæjarhól

Túnakort 1918

BO-197:003 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-197:004 heimild útihús

"Norðvesturtúnhornið heitir Húsatún, aðskilið með skurði frá aðaltúninu. Þar mótar enn fyrir hústóft."

Túnakort 1918; Ö-Skálpastaðir, 2

BO-197:005 heimild

Votheysgryfja í túnjaðri

Túnakort 1918

BO-197:006 heimild bænhús

Skjal frá 1504 sbr Ö-Skálpastaðir, 1

BO-197:007 tóft Hringur

Hringur heitir þurrleint svæði, afmarkað af keldu, á merkjum við Arnþórsholt. "Þar er tóft eftir eitthvað, sem merkin eru um. Annaðhvort er það gamalt heystæði eða þar hefir verið býlið Þurá, sem talað er um 1733 í bæjarröðinni milli Arnþórsholts og Skálpastaða."

Ö-Skálpastaðir, 1

BO-197:008 örnefni Byrgismói

Byrgismói er hár flagmóahóll, sem affall úr flóanum hefur myndað jarðfall kringum, við Grímsá, utan við Hring [007]

Ö-Skálpastaðir, 1

BO-197:009 heimild vað Skemmuvað

Vestan við Byrgismóa [008] er Skemmuvaðseyri, sem nær alveg heim undir tún og veginn heim frá ánni, því neðst undan eyraroddanum er Skemmuvað."

Ö-Skálpastaðir, 1

BO-197:010 heimild ferja

"Nokkuð neðar en Skemmuvað, þar sem áin er mjóst, undir háum bökkum, er ferjutaður á ánni ..."

Ö-Skálpastaðir, 1

BO-197:011 heimild vað Grófarvað

"Nokkuð neðar en Skemmuvað, þar sem áin er mjóst, undir háum bökkum, er ferjustaður á ánni; ... Fyrir utan þessu háu bakka er vað, sem heitir Grófarvað."

Ö-Skálpastaðir, 1

BO-197:012 heimild vað Steinsvað

"Út af Töðunefninu gengur slétt eyri fram að ánni, sem heitir Steinsvaðseyri. Undan eyrinni er skábrot á ánni, sem heitir Gunnubrot, en vestast undan eyrinni er Steinsvað á ánni. Við það vað mun það hafa verið, sem Högni í Bæ sat fyrir Þorláki biskupi og neyddi hann til að snúa við með sér að Bæ."

"Riðu Reykhyltíngar þá heim, en biskup fór fram til Grímsár; en undir hennar sandbökkum, við vað þat, er Steinsvað er kallat, sátu þeir Högni ok mágur hans með marga menn. En þegar biskup ok hans menn kómu í lægðina riðu Högna menn fram fyrir þá ok bönnuðu þeim götuna." Þorláks saga, Bsk I, 287.

Ö-Skálpastaðir, 2

BO-197:013 varða landamerki

"Á Hrossakletti er varða, sem merkin eru um."

Ö-Skálpastaðir, 2

BO-197:014 tóftir Gerði

"Stór hóll, sérstakur, er norðan við bæinn. Hóllinn heitir Gerði. Þar eru tættur eftir einhver mannvirki."

Ö-Skálpastaðir, 2

BO-197:015 heimild hesthús Hesthústún

"Túnið næst fyrir austan og neðan bæinn heitir Hesthústún. Þar var rúst þangað til fyrir svona 15 árum."

- Ö-Skálpastaðir, 2
BO-197:016 tóft stekkur Grænistekkur
 "Nokkuð fyrir innan Skriðugil er tóftarbrott, sem heitir Grænistekkur, og holt utan við hann, sem teygir sig niður í flóann, heitir Stekkjarholt."
- Ö-Skálpastaðir, 2
BO-197:017 gata leið Sneiðgata
 "Til forna lá gata út hlíðin, út hallana efst, yfir Stekkjarholtið, og var nefnd Sneiðargata. Er hún trúlega kennd við Kollusneið, við enda (Múlafjalls) Varmalækjarmúlans."
- Ö-Skálpastaðir, 3
BO-197:018 örnefni sel Selslakki
 "Austan við Hnöttinn er allbreiður slakki, sem heitir Selslakki." - Mögulega vísar þetta örn á somu minjar og 019 - að Andróastaðir hafi verið byggðir á selstöðu, eða þar hafi verið sel eftir að heilsársvist lagðist af
- Ö-Skálpastaðir, 3
BO-197:019 tóftir býli Andróastaðir
 Kotatunga er milli Eystra og Ytra Kotatungugils, en þau koma niður úr Selslakka [018] "Niður undan Kotatungu utan til er gamalt eyðibýli, sem nefnt er Andrastaðir eða Andróastaðir eða Eggrúnarstaðir. Þar sér greinilega fyrir byggingum."
 1708: "Andróastader. Forn eyðijörð í Skálpastaðalandi, hefur aldrei bygst í manna minni, en Skálpastaðamenn halda átölulaust og brúka grasnautn alla, þá sem eftir er. Það sýnist að skriða muni þessa bygð eyðilagð hafa, og valla eður ei má hjer aftur byggja, en ef bygt væri, þá vill það aftur rýra jörðina Skálpastaði jafnmikið." JÁM IV, 214-15.
 1397 voru 22 jarðir í Lundarkirkjusókn og en 21 á senni öldum og er sennilegast að Andrastaðir sé sú jörð sem lagðist í eyði. Hún hefur þá verið í byggð á 14. öld.
- Ö-Skálpastaðir, 3
BO-197:020 tóft fjárhús Húsatættur
 "Utan við [Eystra Kotatungu]gilið heita svo Húsatættur. Þar eru gömul sauðahús frá Skálpastöðum; sér vel fyrir veggbrottum."
- Ö-Skálpastaðir, 3, + AV
BO-197:021 heimild vað Hringsvað
 "Hringsvað erundan Hringnum. Er farið þar á ská yfir ána."
- Ö-Skálpastaðir, AV

BO-198 Arnþórsholt

16 hdr. 1708. Fyrst getið 1596 og þá nefnd Handisholt, síðar einnig Handursholt og Andórsholt - Árb 1923, 37. Bændaeign.
 1918: 30.760 m² = 10 dagsl. 1/5 þýft. Garðar 1280 m². "Bærinn stendur framan undir holti, sem gengur fram frá Lundarhálsi, sem hér er lítt gróinn og hætt við skriðuhlaupum ... Í brekkurótum er móa- og valllendisgróður. Undirlendi með Grímsá, þar sem er túnstæði og beitoland, er mýrlent og vatnsuppgangur nokkur í túni." BB II, 258

- BO-198:001** bæjarhóll bústaður
 Túnakort 1918
- BO-198:002** heimild útihús
 Túnakort 1918
- BO-198:003** heimild útihús
 Túnakort 1918
- BO-198:004** heimild útihús
 Túnakort 1918
- BO-198:005** örnefni sel Selslakki
 Helluborgir eru beint upp af bæ. "Vestanvert við þær eru Borgarbrekkur, og slakkinn vestan við þær heitir

Selslakki ..."

Ö-Arnþórsholt, 2

BO-198:006 örnefni stekkur Gamlistekkur*

Helluborgir eru beint upp af bæ. "Vestanvert við þær eru Borgarbrekkur, og slakkinn vestan við þær heitir Selslakki og Gamlastekksbrekkur niður af þeim, utan við Merkjagilið."

Ö-Arnþórsholt, 2

BO-673 Kaldidalur

Óljós eignarhaldskipting er á þessu svæði. Jarðirnar og afréttarlöndin vestan við Ok eru talin eiga land að Kaldadalsvegi hver um sig en merki milli þeirra verða ekki ákveðin austan við Ok. Sömuleiðis er óljóst með upprunalegt eignarhald á svæðinu fyrir sunnan og austan Reyðarvatn. Mögulega er þar um að ræða lönd þau sem Borgfirðingar keyptu af Þingvallakirkju á seinni hl. 19. aldar

BO-673:001 þjóðsaga áfangastaður Egilsáfangi

Egilsáfangi er "dálítið daldrag til vinstri handar við götuna [á Kaldadal] með nokkrum uppsprettum og dýjavætlum, grænbryddum lækjarbökkum og fagurgulum mosaflekkjum." - "Allllangt í norður frá Alngásenda, vestan Kaldadalsvegar, er gróin kvos, með fjölmörgum uppsprettum. Þar eru nyrztu hestahagar með Kaldadalsvegi, sunnan Kaldadals. Blettur þessi heitir Egilsáfangi." "Þetta er nú áfangastaðurinn hans Egils gamla. Ekki hefir hann vorkennt klárnum sínum, þó að hagalítið væri, því að tæplega þætti okkur þar takandi út úr hesti. En karlinn hefur verið þrár, eftir því sem sagan segir. Norðlenzkur var hann og fór "suður" á hverju sumri til skreiðarkaupa. Lá hann þarna ævinlega með lest sína, en missti hest í hvert skipti ofan í einhverja kelduna eða pyttinn, og þótti það ekki einleikið. Skammt er að fjallshöfða miklum er Fanntófell heitir og gengur suður úr Okjökli. Þar var talin tröllabyggð, og voru það engjar þeirra, sem Egill beitti. Þótti þeim illt undir því að búa og tóku ríflega hagatollinn. Gekk svo í 18 sumur, og voru þá tröllin annaðhvort dauð eða uppgefin, nema víst var um það, að 19. sumarið missti karl engann hestinn, en þá hætti hann líka ferðum sínum suður á land." - HB Sumar, 10

Ö-Afréttur Lunddæla, 4

BO-673:002 varða Kerling

"Vestan í Hróðurkötum, fast við við Kaldadalsveg, stendur varða, hlaðin úr móbergshnullungum. Það er Kerling eða Beinakerling og er sennilega kunnasta varða á þessu landi. Oft hefur verið numið staðar við Kerlingu, enda hefur myndast grasblettur í kringum hana. Það mun hafa verið venja, ef menn fóru fleiri saman yfir Kaldadal, að a.m.k. einn úr hópnum skildi eftir visu í hrosslegg. Var venjulega kveðið um einhvern úr hópnum eða mann, sem búizt var við, að færi um skömmu síðar. Ekki mun þessi venja lögð niður með öllu. Hafa margar víur þessar orðið alkunnar, eins og t.d. vísa Sveins Sölvasonar um Hans Wium."

KK 1877: "Sydligst I dalen [þ.e. á Kaldadal] findes en varde, den bekendte Kaldedals "beinakerling" - måske den berømteste af de ikke få sådanne, som Islands fjældveje har at fremvise - , hvor enhver islænder, der kan smedde en vise sammen, finder sig forpligtet til at efterlade en sådan - personlig eller librig, helst sigtende til en bestemt mand, som man venter vil blive den første til at læse visen. Denne skjules I et af de her liggende, som lævninger fra den rejsendes måltider omstreende ben, som derpå indsættes I varden." Kaalund I, 328.

"Óásjálæg vörðuhrúka, hrófað upp af nokkrum móbergssteinum og inn á milli þeirra stungið nokkrum stórgripabeinum, sem nú eru blásin og fornfáleg. Kringum hana er ofurlítill grasblettur." Beinakerlingavísur, dæmi um frá Kaldadal:

'Veri þeir allir velkomnir,
sem við mig spjalla í tryggðum.
Eg kann varla að una hér
ein í fjallabyggðum.' -

'Kerlingin á Kaldadal
kallar hún stórum stórum.

Hún sér þá koma sunnan að,
synda í hlykkjum fjórum.'

- HB Sumar, 13. Og ennfremur

'Sækir að mér sveinaval,
svo sem væru óðir.
Kúri ég ein á Kaldadal,
komið þið, piltar góðir.'

Og

'Herra minn góður Hólum frá,
hafið þér nóg að gera
í sænginni mér að sofa hjá,
svo sem það á að vera.'

-
'Misst hef eg bæði megn og þrótt,
mörgum hafnað vinum.

Eg hef vakað í alla nótt

eftir biskupinum.' e. Pál lögmann Vídalín, kveðið til biskupsins á Hólum - HB Sumar, 14

Ö-Afréttur Lunddæla, 5; HB Sumar, 12; Kaalund I, 328

BO-673:003 örnefni sæluhús Sæluhúsakvís

á Kaldadal skammt frá Sandvatni -

HB Sumar, 14

BO-673:004 örnefni

Bræðravirki

vestan við Kaldadalsveg "Austan í [Oki] rís kambur, allhár og klettóttur, og heitir Bræðravirki. Ekki þekki ég,
hvernig á þeirri nafngift stendur."

Ö-Afréttur Lunddæla, 6

BO-673:005 tóft

"Norðan við Langásenda eru rústir af varðmannaskála frá því, er kláðavörðurinn var haldinn á 7. og 8. tug 19.
aldar."

Ö-Afréttur Lunddæla, 4

BO-673:006 mannabein

Beinabarð

"Beinabarð heitir smábrekka sunnan í melhól, norðan við Langásenda. Eiga þar að hafa fundizt mannabein;
var haldið, að þar hefði orðið úti bóndi frá Englandi."

Ö-Afréttur Lunddæla, 4

BO-673:007 varða

"Uppi á brún [Þórisjökuls], í suðvesturhorni hans, er ævagömul varða."

Ö-Afréttur Lunddæla, 6

Reykholtaldshreppur

BO-199 Reykholt

Skv. Landnámu voru sauðahús Tungu-Odds á Breiðabólstað í Reykjaholti - ÍF I, 192, 193. Staður frá seinni
hl. 12. aldar. Háfur 1708: "Fornt eyðiból í Reykholtssaðareign, byggt með staðar jörðunni Norður-Reykjum
yfir 60 ár." Héraðsskóli frá 1930 (fluttur frá Hvítárvöllum)

1917: 95.726 m² = 30 dagsl. 3/5 þýft. Garðar 5.955 m². 1847: "Prestsetrið er landþraungt og kostalítið
heimavið, töðuvöllur slæmur, þó nokkurn-vegin grasgefinn, og útheyskapur í meðallagi; en í Hælsheiði í
Flókaal er selför góð, og í "Norðurlandi" vetrarþing: JJ, 120. 1884: "Ekkert kalt vatn rennandi fæst í
Reykjaholti, nema í þessum litla læk [við Skriflu], enn þegar hann þrýtr [í þurrkum] og mönnum liggr á köldu
vtni, er það tekið þar úr dýi; annars er Skrifluvatn mjög notað, það er t.d. mikið þægilegt að þvo sér úr því,

þar það hreinsar vatna bezt." SV í Árb. 1884-85, 122 nmgr 1. "Landið er víða mýrlent, en valllendismóar eru með ánum. Sérstaklega í svonefndu Norðurlandi. Grónar eyrar eru með Reykjadalssá." BB II, 332

BO-199:001 bæjarhóll bústaður

1877: "Í sin núværende skikkelse vænder gården sine gavle, og altså også hovedindgangen, mod vest, life mod dalmundingen." - "Bærinn í Reykholti stóð sunnan kirkjugarðs á hæð sunnan undir norðurhálsinum ..." - "Suður af kirkjugarðinum er trjálundur en þar stóð gamli bærinn sem rifinn var á árunum 1933-35."

1253: "Gengu þeir norðan úr kirkjugarði Þórður [Hítnesingur] og hans menn en Bergur [Gunnsteinsson] sunnan frá laugu að suðurdyrum. En er þeir komu að durum hvorumtveggjum voru þær byrgðar rammlega. Þá tóku þeir það ráð að þeir lyftu Böðvari kampa upp á virkisvegginn og dró hann lokur frá hurðum. Gengu þeir þá inn hvorirtveggju og mættust fyrir skáladurum. Þá sóttu þeir eld í eldahús [gengu síðan í skálann, rannsaka litlustofu og loft]." [Aðför Þorgils skarða að Agli Sölmundarsyni í Reykholti] Sturl, 622

SV 1884: "Bærinn snýr nú til vesturs, enn fyrir austan bæinn standa nú mörg úthýsi: skemma, hesthús, fjós, og heygarður; fjósið stendr austast; undir þessum húsum er mikil upphækkun [003]. Samkvæmt því, sem sjá er af Sturlunga sögu, þá stóð hér hinn forni bær beint upp frá lauginni, og er þá eðlilegt samkvæmt þeirri húsaskipan sem þá var, að skálinn hafi staðið fremstr og snúið í austr og vestr, og framhliðin móti suðri, og eftir þeim skýrteinum, sem eg hefi fengið, stóð hér enn hinn gamli bær, enn var fluttr vestr þangað sem hann stendr nú. ... Síra Þórður prófastr, sem hér var næst á undan, færði hið gamla fjós og heygarð þangað, sem það nú er, austr frá bænum [var áður norðan við kirkjugarðinn - 012]. Síra Eggert Guðmundsson, sem hér var prestur, og mun hafa komið að Reykjaholti 1807, færði eitthvað hinn gamla bæ vestr á við, og umbreytti honum; því að eg sá meðal annars í kirkjubókunum í húsauppskrift og afhendingu í Reykjaholti 1783, að hér var þá mikil og gamaldags húsaskipun, t.d. stóra baðstofa, litla baðstofa, skáli, stofa, kalldyr og kvendyr, o.s.fr. Þegar eg kom að Hvanneyri síðar í þessari ferð, talaði eg við frú Ingibjörgu, ekkju séra Þórarins Kristjánssonar, sem var prestur í [116] Reykjaholti. Sagði hún mér, að maðr hennar hefði fært bæinn fram á hlaðið og suðr á við, og fært hann alveg úr stað. Sá bær, sem gamalt fólk vissi um áður [í Reykjaholti, og sem síra Eggert lét breyta, stóð austar enn þessi bær, sem síra Þórarinn færði; hann stóð rétt upp undan lauginni, og þar sem fjós, heygarður og útihúsin standa nú. Þetta skrifaði eg upp eftir Ingibjörgu, og að bæjarflutningnum var hún sjálf sjónarvottur, enn hafði hitt heyrt sagt um hinn gamla bæ, sem var, áður síra Eggert lét breyta." Árb. 1884-85, 115-116.

Á árunum 1987-89 var gerð fornleifarannsókn á gamla bæjarstæðinu í Reykholti og var þá kannaður gangabær frá 18.-19. öld. Einnig komu í ljós byggingaleifar frá miðöldum en þær voru ekki kannaðar.

Kaalund I, 317; Árb. 1884-85, 115-116; Túnakort 1917; BB II, 332; Ö-Reykholt 1995, 5

BO-199:002 heimild kirkja

REYK(JA)HOLT Í REYKHOLTSDAL (B) -Guði, Maríu, **Péttri**, Diónýsusi, Barböru

c. 1050: Þórður Sölvason prestur þar; ÍF VII, 361

f. 1118: Magnús Þórðarson prestur þar; Kristni saga; Bsk I, 29.

c.1165-1185: Páll Sölvason prestur bjó þar; Sturlusaga, Sturl, 90-99.

[um 1185]: Til kirkio ligr i ravkiaholte heimaland með ollom lands nytiom þar fylgia kyr totogu. griþungr tuevetr. xxx. a. oc hundraþ. þar ligr til fim hluter. grimsar alrar en þrir huerfa undan nema þat ek mun nu telia. þat es hlaupa garþr alr. oc þrir hluter arenar fyr norþan miþberg. en fiorgongren huerfr fra. þat fylger oc fiorþongr haorgs hylar siþan es settungr es af teken oc ostemma at rauþa vats ose. þar fylgia hestar þrir enge verre en xiiii aurar. þar huerfr oc til selfor ikior með óveþe þeirre es þar fylger at helfninge oc afretr a hrutafiarþar heþe. oc itoc þau es han a. ifaxa dal. oc geitland með scoge. Scogr isandale niþr fra sclakkagile umb scala tofft. gengr mark fyr neþan or steinom þeim es heita klofningar þeir standa við sandalso. Ok þar up af afialsbrun. þar fúlger oc scogr iþuerarliþ at við þa til sels. torfscurþr isteinþorsstaþaland. Salds

- sæpe niþr fært; Máld DI I 279-280
- c. 1200: Kirknaskrá Páls, DI XII 10.
- [vorið 1206]: her liggja til tíu hundroþ sex alna aura
 ibokom oc imessofotom oc ikirkioskruþe. fyrer utan klukkor
 þeir ero þar. Magnus oc hallfriþr gefa til kirkio roþokross oc lic
 neske þau es standa yfer altara. oc bunengr a plenario. þat es kirkio
 fe um b fram of þat es aþr es talt. kirkiofe fulgia tuer mercr
 vax. oc tottogo. þau liggja lond til kirkio breiþabolstaþr.
 oc ravkia land. oc hogende. her fulgia eN kirkiofe siau
 kugilde i metfe. Sa es bvr iravkia holte skal annaz hafslanð
 oc tuau kvgillde bufiar meþ. þvi fe skal fvlgia kueN gildr
 omage huer missere. oc skal sa haN til taka es i ravkia holte
 bvr. þesse kirkio fe es ero ibokom oc imessofotom oc ikirkio
 skruþe virdo til sextogo. hundraþa vaþmala ihendr Snor
 ra þeir Gizor oc þorþr. oc ketill hermundars. hogne prestr;
 Skrin þat es stendr a altara meþ helgom domom gefa þeir Magnus oc
 Snorre at helfninge huar þeirra. oc es þetta kirkio fe umb fr
 am of þat es aþr es talet; Máld DI I 350-351
- [1224]: / kirkia a eN umfram klukur þer er þau
 Snore 7 hallveig leGia til staðar saung meyar. ii. 7 ii. arna nautar
 en v^{ia} saulmundar nautr en. vi^{ia}. petrs nautr 7 þar með meSo faut en
 besto smelta croSar .ij. ... þessa reka a kirkia i reykiaholti. Under felli ytra
 þriðjung hualreka ok halfr vidreki 7 land halft. Under iðra felli þrið
 ungr hualreka 7 likt iagoða. sem under ytra felli. þriðjung
 huart tveggja iagoða [i] Aunundar nesi fiorðung hualreka.
 Að kambi fiorðung ihualreka. J byrgis vik fiorðung ihualreka; Máld DI I 470-472, 475-477
- 1236: Sturlungar ganga frá messu um morgun; Íslendingasaga, Sturl, 380
- 1253/1255: Þórðr Bersason er prestur þar hjá Agli; Þorgilssaga skarða, Sturl, 622, 684
- 1255: Hljóp Egill Þá upp ... og tók kirkjulykil ... Komst Egill í kirkju og lauk aftur hurðinni. Þorgils gekk
 upp að kirkjudurum. Var Þórður prestur kominn fyrir kirkjudyrin;
- Þorgilssaga skarða, Sturl, 683-684
- 1358: Anno domini M. ccc. l. viij. suo sem herra gyrður var j visitacione var þessi maldagi gior
 kirkiunnar j reykiaholti.
 að hun ä heimalannd allt. breidabolstadi bæða, nordurreyki. häf. hæginndi. kiolvararstadi. hrijs
 hälf. geitland allt. með skogi [+ mikil ítök]; Máld DI III 123
- [um 1360]: Staðarafhending er síra Einar Kolskeggjason tók við af Magnúsi; DI III 136
- [1367]: a heimaland alltt
 Þetta ber og samann við Vilchinsbok. vtann hier nefner. peturs skog j nordurardal j millum
 stackagilz og klofa; Hítardalsbók DI III 222
- 7.6.1392: Ásbjörn Ólafsson afhendir Ólafi Kolbeinssyni, ornamenti, innbú og kvikfé;
 Staðarafhending DI III 481-483
- 1393: veitti herra Þorsteinn abboti Olafui prest Kolbeinssyni Stad aa Iolldurygg ok helld þo
 Reykiholt einu aari fyrr enn Gunnari Gilssyni Reykiaholti; Flateyjarannáll, Isl. Ann, 423
- 26.5.1394: Ólafur Kolbeinsson afhendir Gunnari Gilssyni, ornamenti, innbú og kvikfé;
 Staðarafhending DI III 502-503
- aq1397: a Heimaland allt. Breidabolstadi bæða. Nordur reyki. Häf. Hæginde. Kiolvararstadi. Hrijs half.
 Geitland alltt með skogi [+Pétursskóg, selför, afrétt, torfskurð, beit, viðreka og hvalreka mikla]
- 1397 Jtem yfer þat framm sem forn maldagi seiger. v kyr .c. hestur. cccc ofrijd.
 Portio Ecclesiæ vmm iij är næstu viijc.
 Jtem forn portio er fiell medan síra Olafur hieilt vc. [2 ár]
 Jtem cccc oc mork medann síra Asbiorn hieilt; Máld DI IV 119-120

1429: Vt kuoma herra Ions byskups Ions sonar til Hola ... gisti hann j Reykholtti oc hreinsadi þar kirkju gardinn; Lögmannsannáll, Isl. Ann, 295

1463: [Kúgildi með jörðum Reykholtstaðar:]
 með hofstaudum v. kugillde
 Jtem með norðr Reykium ix. kugillde
 með breidabolstad v. kugillde
 Jtem með grimsstaudum v. kugillde
 með kopa Reykium vj. kugillde
 En kiauluararstader oc hraunsas woru j eyde oc ecki kugillde med. ...
 Jtem luckti einar oddsson greindri reykholttz kirkju v. kugilldi fyrir halfkirkju skyld aa Reykium
 Jtem standa audsstader halfer j pant firir xvij. aura kalek; Máld DI V 399-400
 [1478]: Peturskirkia j reykiahollte a heimaland allt. hofstade. grijmstade. nordurreyke.
 Breidabolstade báda. kopareyke. hraunsás. häf. hogende. kiolvararstade. hrijs half. Geitland allt med skoge. petursskog j nordrardal j millum slackagilz oc klofa. selfor i kior med skogfie. afrett a hrutafiardarheide. torfskurd j steinþorsstada jord. ij. manada beit j faxadal. vnnder ytra felle a strondum haldann vidreka oc þridiung hualreka oc halft landid undir jnnra felle. fiordung hualreka oc slijkt j ägoda sem vnndir ytra felle. þridiung huortt. a munadarnese fiordunng. ad kammbe fiordung i hualreka. j byrgisvijk fiordunng j hualreka.
 ...
 Jtem luckte einar oddsson greindre kirkju j reykia hollte v. kugillde fyrir halfkirkju skyld a reykium.
 Jtem standa j pannti halfer audzstader fyrir kalek þann er biskup jin heitinn steffansson hafdi j burtt frä kirkjunne er vo xvij aura þar til er sijra hrafn borgar kirkjunne aptur annan kalek jafnngodann þa er greind jord kvitt; Máld DI VI 173-174
 1503: Máld DI VII 666-667
 1518: Máld DI VIII 675
 1538: Máld DI X 397-398
 1575: Máld DI XV 623-624
 1708: Ítök:
 - Geldfjárupprekstur og afrett á staðurinn á Geitlandi ... fær hann afrettartoll af Geitlandi, eitt lamb af rekstri, hvort sem eru fleiri eða færri.
 - staðurinn á og afrett á Hrutafjarðarheiði
 - Reka á Ströndum, í Trékyllisvík sem máldagarnir útvísa
 - Selstöðu og land með skógi í Kjarradal og veiði fyrir landinu ... Selstaðan á Kjarradal er örðug yfir máta og langt yfir Hvítá að sækja.
 - Tveggja mánaða beit í Faxadal og brúkast það fyrir selstöðu. Hann liggur fram af Flókadal í Hrísalandi
 - Skóg á staðurinn í sinni jörð Hraunsási, og brúkar staðurinn hann til kolagjörðar og eldiviðar. Raftviður má hjer heita þrotinn.
 - Enn eigna máldagar staðnum skóg í Sanddal til vissra ummerkja.
 - Móskurð til eldiviðar í Steinþórstaðalandi; JÁM IV, 231
 15.9.1844: Auk selfarar í Hælsheiði í Flókadal og 5/8 parta veiðar í Grímsá, telur prestur í bréfi til sýslumanns kirkjuna eiga, eftir máldögum og óátöldum lögfestum:
 - tveggja mánaða beit öllum peningi í Faxadal,
 - Sauðatungur og Þóreyjartungur allar, [BO-199e]
 - land við Reyðarvatn, austan frá Drangshlíð og út undir Fossárflóa, [BO-199d]
 - selför í Kjör milli Skjaldmeyjargils og Rangárgils [BO-199c]
 - og þar með skóg í Þverárhlið
 - Pétursskóg í Sanddal,
 - afrett á Hrutafjarðarheiði,
 - hálf land undir Innra-Felli á Ströndum [St-019], 2 hundruð að dýrleika
 - Geitland allt með skógi [BO-199b]

- hálfa veiði móti Síðumúla í Kjarará "fyrir sellandinu í Kjörinni og einkum í Hnitbjörg."
- þriðjung í hvalreka og hálfa viðreka undir Ytra-Felli á Ströndum
- þriðjung í hvalreka undir Innra-Felli á Ströndum
- fjórðung í hvalreka á Munaðarnesi á Ströndum,
- fjórðung hvalreka á Kambi á Ströndum
- fjórðung hvalreka í Byrgisvík.

Kirkjujarðir eru þessar:	landsk.	Kúg
Breiðabólstaður [BO-200]	1 hdr	3
Kópareykir [BO-204]	1 hdr	3
Kjalvarastaðir [BO-205]	1 hdr	3
Grímsstaðir [BO-227]	1 hdr	3
Hofsstaðir [BO-230]	1 hdr	3
Hægindi [BO-203]	60 al	1
Hrísar [BO-214]	30 al	1
Norðurreykir [BO-232]	90 al	2
Hraunsás [BO-237]	1 hdr	2
Húsafell [MH-001]	1 hdr	4 [síðan 1812]
½ Bolastaðir í eyði	20 al	

Landskuldirnar gjaldast háldar í fríðu en hálfar í peningum, samtals 34 rbd, 64 sk - JJ, 120

1877: "Nord for gården I linje med denne ligger den simple græstørvskirke, som sædvanlig omgivet af den tilhørende firkantede kirkegård. Ved kirken er intet mærkværdigt [utan Sturlungareitur]." - 1884: "Fyrir norðan bæinn stendr kirkjan, og þar mun hún hafa staðið á dögum Snorra. Hún stendr ekki eins vestarlega og bærinn nú, hefir því staðið nær því norður undan hinum gamla bæ. ... [Staðsetning Sturlungareits] er enn sönnun fyrir að kirkjan stendr á sínum gamla stað, þar sem hún stóð á dögum Snorra, enda sést hvergi annarstaðar í Reykjaholti votta fyrir neinum gömlum kirkjugarði eða kirkju." - "Kirkjugarðurinn náði í gamla daga þangað, sem kirkjan er nú. Var svo kirkjan flutt, en var áður þar, sem nú er leiði Guðmundar Helgasonar, en Þorsteinn prestur Helgason var grafinn fyrir kirkjudyrum." Suðurmörk garðsins munu ekki hafa breyst "en fyrst náði hann aðeins þangað norður sem kirkjan stendur nú ... Nú sést móta fyrir grunni gömlu kirkjunnar"

1884: "Í haust, eftir að eg var farinn frá Reykjaholti, var grafinn grunnr undir kirkjuna, sem á að færa nokkuð norðar, ofan í hinar gömlu rústir, sem þar eru [012] ... og þá á að stækka kirkjugarðinn norður á við." SV í Árb 1884-85, 122 1886: Timburkirkja reist, 9 x 6 m að stæðr (Kór: 3 x 3,2 m; forkirkja: 2,5 x 2,2 m)

16.11.1907: Gilsbakka- og Síðumúlasóknir lagðar til Reykholt; (PP, 125) [lög] SV lýsir altaristöflu kirkjunnar í Árb 1884-85, 122-123 og Þór Magnússon hefur ritað grein um legsteina þá í Reykholtskirkjugarði frá 19. öld, sem eru úr smiðju þeirra Húsafellsmanna - Árb 1863, 65-84.

Kaalund I, 1877; Árb 1884-85, 115-16; Túnakort 1917; Ö-Reykholt, 3; 1995, 5

BO-199:003 heimild útihús

1884: Skemma, hesthús, fjós og heygarður

1917: "Heygarð, fjós ofl." aftan við bæinn á bæjarhólnum.

SV 1884: "Bærinn snýr nú til vesturs, enn fyrir austan bæinn standa nú mörg úthýsi: skemma, hesthús, fjós, og heygarður; fjósið stendr austast; undir þessum húsum er mikil upphækkun." SV taldi sig hafa heimildir fyrir að bærinn hafi áður staðið á þessum stað og verið fluttur vestur á fyrri hl. 19. aldar sbr. 001

Túnakort 1917; Árb. 1884-85, 115-16

BO-199:004 heimild útihús

Túnakort 1917

BO-199:005 heimild útihús

Túnakort 1917

BO-199:006 heimild rétt

Túnakort 1917

BO-199:007 heimild fjárhús

"... gömlu fjárhúsin voru austast og efst í túninu."

Túnakort 1917; Ö-Reykholt, 4

BO-199:008 heimild túngarður
"gamall garður" fyrir austur enda túnsins, nyrst

Túnakort 1917

BO-199:009 mannvirki það Snorralaug **Friðlýstar minjar**

"Suður af Kirkjugarðinum [002] og austur af Lögréttunni [013], þar sem nú stendur skólinn, heitir Laugarhóll; er kenndur við Snorralaug, sem er hringmynduð laug, hlaðin upp austan við hólinn, fyrir neðan brekkuna."

1228: "Það var eitt kveld er Snorri sat í laugu að talað var um höfðingja. ... Sturla Bárðarson hafði haldið vörð yfir lauginni og leiddi hann Snorra heim ..." Sturl, 305 1235: "Í Reykjaholti voru

fyrir tvö hundruð manna ... Kom því svo að þeir sem á virkinu voru fundu eigi fyrr en Órækju menn allir voru komnir í húsin og höfðu gengið upp eftir forskála frá laugu." Sturl, 373-74

1241: "Þá var virki öruggt um bæinn í Reykjaholti er Snorri lét gera. ... En þá Órækju bar skjótt að og riðu þeir Órækja í kirkjugarð og settu stiga við dyr þær er þar voru. Sturla reið [442] til þeirra dyra er til laugar voru og settu þeir þar stiga ..." Sturl, 441-42 1252: "En er þeir voru mettir gengu þeir

Þorgils og Þórður til laugar því að hestar voru eigi búnir. En er þeir sátu í laugunni mælti Þorgils: "Þórður, hvað þykir þér ráð að eg haldi sættina?"." Sturl, 602

1253: "Gengu þeir norð an úr kirkjugarði Þórður [Hítningur] og hans menn en Bergur [Gunnsteinsson]

sunnan frá laugu að suðurdyrum." [Aðför Þorgils skarða að Agli Sölmundarsyni í Reykholti] Sturl, 622

1724: "Til er laugin í Reykholti með bekkjum fornaldarmanna, og vindauga því, er útrás vatnsins af lauginni skamtar. Er allt þetta meðalmönnum vorrar aldar svo hæfilegt, sem það hefði fyrir þá gjört verið. Eg vil ekki tala um munnmæli þau, sem sýna einn stein í gólfi laugarinnar, er verið skyldi hafa Guðmundi byskupi til hæfis á að sitja, svo hann hakaði þá vatnið undireins og það náði útrennslinu af því til gjörða vindauga. Eru þeir enn í dag margir menn, er sitjandi á sama steininum haka vatnið svo vel sem Guðmundur byskup, og eru nú 487 ár frá hans andláti." Páll Vídalín: Skýringar yfir fornryði lögbókar, Rv. 1854, 42-43

1748: "Dog er et fornemst at ved Stædet Reikholt er et varm Bad kostelig indrettet af gammeldags Folck I en Runding og temmelig stort. Til dette bad kommer det heede Vand over 40 Fafne under Jorden I udhuggene Steen rindende, hvor det har først sin Opgang og kand mand temperere dette heede Avnd med andet kaalt der og har sit Löb til samme Bad." Arnór Jónsson, Sýslulýsingar 1744-49, 110-111, 117.

1752: "Snorralaug er det I Island for Opbygningens og Alderdommens Skyld meest berönte Bad, som, efter almindeligt Sagn, har faet Navn af den bekiendte Historieskriver Snorre Sturleson, der siges at have sat det i Stand. Man har ingen Vished herom; dog kan sees af Sturluna-Saga, at han har sat Reykholtsgaard i meget got Stand; han var ellers frugtbar paa Opfindelser, meget for Bygninger, og havde Evne nok til at fuldføre dem. Dette Bad brugte han meget: en lang Hvelving var den Tid bygget fra Gaarden lige need til Badet, saa at man kunde gaae frem og tilbage, uden at blive forkiölet. Landnama-saga giver ellers tilkiende, at dette Bad allerede i Tung-Odders Tid, for Aaret 960, da Reikholt endnu ikke var beboet, er ei elleene blevet brugt, men endog agtet som det allerbeste, da der dog fandtes Bade nok, næsten ve hver Gaard I Reykholt-Dalen. - Skribla kaldes en opvældende Kilde, som ligger 40 Skridt fra Snorrelaug, hvorfra denne hentere sit Vand igiennem en opmuuret og oven til lukket Rende: For Aabningen af Renden staaer en med et Rundt Hull igiennemboret Hælde eller flad Steen, hvori sidder en Prop, som kan trækkes ud hver Gang man vil have varmt Vand I Badet. En kold Bæk er ogsaa i Nærværelsen, hvorved Badet kan kiöles, naar det er for varmt. Snorralaug selv er opmuuret, deels af huggen Kampsteen, deels af Concreto thermarum, med Bænke rundt omkring, og Bunden flad. Badet er saa stort, at 50 Mand kunne römmes derinde; Vandet er meget klart og læt, dog er det ei frit for cremore thermrum hvis den faaer Tid til at voxer. Det bruges meget af Gaardens Folk og de næboende, som befinde dem meget vel derved." Reise, 113-114 (sbr. FEB, 67-68, 96, 151)

1810: "The bath is a circular bason, constructed of stones, apparently without any cement, but nicely fitted together. It is about fourteen feet in diameter, and altogether about six feet deep, the water being allowed to fill it to the depth of about four feet. The hot water is brought from a spring about 100 yards distant, by means of a covered conduit, which has been somewhat injured by an earthquake. We were told that cold water had been brought to it, so that, by mixing the hot and cold together, any desired

temperature might be obtained. All round the inside, a little way under the surface of the water, was a row of projecting stones, placed apparently to serve the purpose of steps. Steps were constructed as an entrance to the bath, close to the orifice by which the hot water entered. At present it is not much used, and the bottom is covered with vegetable matter and soil." Mackenzie: Travels in the island of Iceland, 198

1810: "We proceeded to this place for the purpose of examining an ancient bath, which has been constructed here for the reception of the hot water from an adjoining spring. The bath is of very simple construction - a circular bason, 12 or 14 feet in diameter, & 3 or 4 in depth - with one channel for the admission of the hot water from the spring - another for its exit - The temperature of the water, entering into the bath, we found to be 112° - The average temperature of the bath, probably about 100° - The hot spring is 100 yds distant. It affords a considerable stream of water, the level for carrying which to the bath is not ill constructed. - This bath of Reykholt was constructed by the celebrated Snorri Sturluson, nearly 600 years ago. - At the present time it appears to be little used." E. hr Henry Holland í Lbs pr í Árb 1960, 23-25 sbr. ísl. þýð s. 195-96.

1815: "... a subterraneous passage ... communicated with the Snorra-laug, or "Snorri's Bath", situated directly at its base. This bath ... has survived the ravages of nearly 600 years, without requiring any repair ... It is perfectly circular in form, about fifteen feet in diameter, and is constructed of hewn stones which fit each other in the most exact manner, and have been joined together by a fine cement of bolus, and other matter found in the neighbourhood. The floor is paved with the same kind of tephaceous stone which composes the wall, and a stone bench, capable of containing upwards of thirty persons, surrounds the inside of the bath ... On reaching the bason, the hot water is admitted through a small aperture, and when a sufficient quantity has been received, the orifice is closed up with a stone, and the water runs in its common channel down the valley. There is another opening at the bottom of the bason through which the water is suffered to run out, and the bath is by this means rendered perfectly clean. In most of the descriptions we have of this famous bath, it has been affirmed, that a supply of cold water is likewise brought to the bason for the purpose of reducing the temperature; but the statement is inaccurate, as there does not exist any cold water in the vicinity, nor can any other be obtained for economical or domestic purposes than what is brought from the hot springs. Those who avail themselves of it have to wait till the water in the bason is sufficiently cooled, when they descend by a flight of steps, and may have any depth they choose, not exceeding four feet. As the floor recedes from the centre it gradually becomes shallower, and close to the bench it is not deeper than to admit of children standing in it. In former times, it was customary for the whole family, without distinction of age or sex, to go to the bath together, and in some parts of the island it is practised at this day. Owing to the infrequency of its use, I found Snorra-laug rather in a neglected state; the water was muddy, and a quantity of soil had collected at the bottom. Having intimated a wish to bathe in it, the plug was taken out of the draining hole, and the current of hot water from Scribla was suffered to flow freely through it the whole of the night, so that on the morning of the 26th, before dressing, I stepped down to it from my tent, and had an opportunity of enjoying and appreciating to the full the beneficial luxury of the laug." Henderson, Iceland, 141-44

1817: "Snorra Laug Sturlusonar. Laugin síalf er ummáls 21: al Dansk mál, nærfellt krínglótt, í henni eru Steinar af Svoköllum hveragríoti - hvört hæglega má með Öxi höggva, - Botninn er allur steinlagdur. Nockud er Laugin vídhóll, og því að Dýpt framanverdt: 1 al 9 þuml: enn ofan til lídugt 1 al: Setid er ekki umkríng alla Laugina, heldur er audt af því, vart 1 alin að ofann, og rúmt 1 al. að nedann." Fonleifaskýrsla Eggerts Guðmundssonar 25.8.1817

1877: "Sydöst for gården falder tunet af med en stejl banke, tæt under den findes det bekendte varme bad Snorralaug, hvis indretning traditionen tillægger Snorre. Badet består af et kredsrundt bassin, 5-6 al. I tværmaal, opmuret (af "hveragrjót") med lodrette vægge og flad bund; bassinets dybde er 1 1/2-2 al., nederst langs væggenes inderside løber et omtrent 1 kverter bredt og lige så højt stensæde; midt i bassinets bund ligger en stor firkantet sten, i hvilken man vil fortælle, at Snorres "fångamark" (c: bomærke) bestående i lians forbogstaver skal have været indhugget, hertil ses imidlertid intet spor. Bassinet har oftere været opmuret og istandsat, senest 1858 ..."

1884: "Suðr frá bænum gengr brekka mikil, há og brött, sem myndar hól að sunnanverðu, og er hann kallaðr Laugarhóll. Hann er sléttur að ofan, og er þar fallett uppi á; landsunnan undir brekkunni er laugin, og er bratt mjög upp frá henni á þann veg. ... Laugin er kringlótt og um 12 fet í þvermál og um 3 fet á dýpt, allr botninn í

lauginni er steinlagðr úr höggnum grjóti, og er hann hæstr í miðjunni, en lægri utan með; öll laugin umhverfis er laðin upp úr höggnum steini, og er neðst lágt þrep alt í kring, og svo barmarnir hlaðnir þar upp af. úr lauginni má aptr hlaypa vatninu, svo hún verði nær þur. Er þar gat með eirhólk innan, og þar tappi í. Allt þetta er vel gert og haganlega til búið. Vatnið í lauginni má kæla hæfilega, bæði með því að hleypa hinu heita vatni út úr stokknum fyrir ofan lokræsið, eða með því að veita köldu vatni inn í hann, sem þar er auðfengið nema í þurkatið. Laugin liggr mjög lágt, og er einkannlega í skjóli við laugarhólinn bæði fyrir norðri og vestri. Frá lauginni og upp að fjósdryum [003] er stytzt. Það er nær 100 fet; þetta á vel við afstöðu hins forna bæjar frá lauginni [sbr. 001 og 003] og þær dyr, sem sagan talar um. Síra Vernharðr, sem var prestur í Reykjaholti lét gera við laugina 1858. Það gerði Þorsteinn steinsmiðr Jakobsson frá Húsafelli. Hann er nú dáinn. Hér er reyndar ekki fullkunnugt, hversu mikið; enn mest mun það hafa verið það, að hann hreinsaði laugina vel upp, því að jarðvegr hafi myndast kring um hana, sem var fallinn ofan í, og svo mun hann hafa gert eitthvað [117] við barmana, þar sem steinar kunna að hafa verið fallnir úr, og höggvið steina til þess." Árb 1884-85, 116-117

1948: "Snorralaus er undir háum hól, austn við hin forna Reykholtshæ. Í hana er veitt vatni frá Skriflu, um 120 metra vegalengd, í hlöðnu neðanjarðar ræsi. Laugin er kringlótt að lögun, og er yfirborð hennar 3.87 metrar að þvermáli, en dýpi frá botni til barma nokkuð mismunandi. Er það minnst 0.75 metrar, en víðast einn metri ... Þegar séra Vernharður Þorkelsson kom að Reykholti 1855, var Snorralaus komin í hörnunarástand. Þótti presti ekki mega lengi við svo búið standa. Faðir minn, Þorsteinn Jakobsson á Húsafelli, hafði þá fengist mikið við það að höggva grjót bæði í kvarnir og legsteina. Fær prestur hann því til þess að hlaða laugina upp að nýju. Að verkinu loknu vill séra Vernharður láta sín ö einhverju getið fyrir þessar umbætur, því að faðir minn hlóð hana frá grunni, en þó af sömu stærð og gerð og áður var. Lét prestur færa stein á laugarbarminn, og á þann stein hjó faðir minn eftir fyrir mælum prests "V.Th. 1858" Stafirnir V.Th. eru fangamark séra Vernharðs. Hann skrifaði sig Þorkelsson." Kristleifur Thorsteinsson: Úr byggðum Borgarfjarðar II, 200-201

1959: (Árið 1959 fór fram viðgerð og endurbygging að hluta á Snorralaus. Þorkell Grímsson hafði umsjón með verkinu fyrir hönd Þjóðminjasafns. Í grein um viðgerðina í Árb 1960 gerir hann grein fyrir eldri lýsingum á lauginni og kemst að því að mögulegt sé að laugin hafi verið þrengd aðeins við viðgerðina 1858, úr um 4,20 m í um 3,8 m. Hinsvegar telur hann að laugin hafi alltaf verið jafndjúp og staðið á sama stað með sama lagi. Hann telur jafnframt líklegt að hellulögnin í botni laugarinnar sé mjög gömul og hafi ekki verið átt við hana í viðgerðum síðari alda. Hveragrjót mun nú ekki finnast í Reykholtssandi, þó ekki sé loku skotið fyrir að það hafi verið til þar áður og notað allt í veggheðslur. Nú mun það nærtækast í landi Úlfstaða og Kópareykja. Af teikningu sem gerð var af lauginni áður en viðgerð hófst 1959 sést að laugarbarmarnir voru "skörðóttir, misháir jafnvel á löngum köflum, og sums staðar farnir að slúta vegna þrýstings utan frá. Þar sem þeir voru hæstir, voru 5 hleðslulög, fæst voru þau 3. Veggheðin, mæld frá botni, var 54-84 sm, botnsetið var 18-22 sm á br., hæð þess 15-20 sm, þvermál laugarinnar 3.70-3.90 m. Þá var botninn mishár, eins og hann hefur sjálfsagt verið lengi, en annars lítt skemmdur. Tröppurnar, sem hafa eftir heimildum að dæma, alltaf verið næst aðrennslisopinu, höfðu hrunið. Í lýsingu Kálunds segir, að í þeim séu fjögur þrep. Vorið 1959 var tæpast hægt að tala um tröppur í lauginni, en tvær tilhöggnaðar hveragrjótshellur voru á tröppustæðinu, báðar lausar. Lá önnur á botni, en hinni var tyllt ofan við hana. á barminum beint upp af þeim lá blágrýtishella. Þegar neðstu hellunni var lyft frá botni, sást undir henni blágrýtishella, tilhöggvin og regluleg í laögun, auðsjáanlega neðsta þrep úr tröppum, en sokkin í laugarbotninn. Steinn sá, s em séra Vernharður lét meitla í fangamark sitt og ártlið 1858, var á sínum stað, yfir aðrennslisbarminum, fangamark og ártal vel glögg, og leifar af rauðri menju eða málningu í stöfunum. Ekki sást neitt af þeim lokuútbúnaði, sem eldri lýsingar geta um, en þarna kvað hafa verið hella með opi og tappa, - mun það löngu horfið. Engin mrki um, að hús hafi verið yfir lauginni, eru nú sjáanleg." (s. 42) Þorkell telur að vel geti staðist að laugin hafi verið hlaðin frá grunni 1858, þrátt fyrir orð SV um hið gagnstæða. "Lítið sem ekkert virtist hafa verið gert við laugina á þeim liðlega hundrað árum, sem liðin voru, nema hvað menn höfðu slett steinsteypu í sprungum að stöku stað. Frá yfirfallsopinu lá járnþipa gegnum vegginn og undir jörðu niður að frárennslisstokknum; var hún fest við vegginn með steinsteypu." (s. 42) Við viðgerðina 1959 voru grafin ræsi, fram úr gangagólfinu niður undir laug og tengdur frárennslisstokknum, og annað frá aðrennslisstokknum, meðfram lauginni að norðan og vestan að opi frárennslisstokksins. Opið var byrgt með járnrist. Einnig var gert ræsi frá aðrennslisstokknum að austanverðu og niður að opi frárennslisstokksins. "Í botn allra skurðanna var sett gróf möl, og í þá, sem

umlykja laugina, voru auk þes lagðar hellur, þvert yfir þá og rétt ofan við malarlagið, en heyjatorf yfir hellurnar. Þegar viðgerðinni á laugarveggnum var að ljúka, voru skurðirnir byrgðir með lauam jarðvegi. Alls staðar þar sem grafið var, komu menn miður á eitilharða móhelli, jafnvel þétt við veggina. En uppi við barmana var laus mold." (s. 43) Laugin mun hafa staðið tóm í frostum oftar en einu sinni og telur ÞG að það geti skýrt afhverju veggirnir voru farnir að slúta og efstu steinarnir lausir eða horfnir. "Botninn var að jafnaði hæstur í miðju, þó mun hæsti bletturinn vera úti við set." en ÞG telur mögulegt að frostverkun hafi aflagað botninn og geti það skýrt afhverju hann var hæstur í miðju. "Þann 15. júní hófst vinnan við sjálfa laugina. Upphaflega hafði ekki verið ráðgert að eiga við neitt nemabarmana og tröppurnar, en Snorralaus leyndi á sér, hún var verr farinn en nokkurn hafði grunað. Steinarnir voru margir mjög tærðir, efstu fjögur hleðslulögin að metu ónýtt og níu steinar í neðsta laginu. Hins vegar var setið í allgöðu lagi og botnhellurnar yfirleitt heilar. Fór svo, að mestallur laugarveggurinn var rifinn. Þá kom í ljós, að hvergi var troðinn leir milli steinanna (sjá lýsingu Hendersons), og að neðsta lagið, sem mönnum hafði sýnt, að væri úr mjög þykkum steinum, var í rauninni hlaðið úr hellum, fremur þunnum, reistum á rönd. Auk þess sást, að botnhellurnar eru allar úr hveragrjóti. Það, sem nýtilegt þótti af steinum, sem rifnir voru úr hleðslu, var höggvið til á ný, en það var tiltölulega fátt og varð ódrjúgt. Loks vantaði þrjá steina í botnsetið, við skörðin að norðan og sunnan. Tröppurnar þurfti að endurnýja, og óhjákvæmilegt var að hækka laugarbarmana, en upprunalegri tölu hleðslulaganna var haldið. (Nýtt grjót var tekið í landi Úlfsstaða og Kópareykja) ... Þegar ekki vantaði nema eitt lag ofan á hinn endurgerða laugarvegg, var teypt á bak við hann til að styrkja hann og þétta. Steinarnir í efsta laginu, og hinir nýju í botnssetinu og tröppunum, voru einnig festir með steypu. Tröppurnar voru ekki færðar úr stað; voru höfð í þeim tvö þrep, eins og síðast, og blágrýtishella lögð við barminn ... Fremsti hluti aðrennslisstokksins var hlaðinn á ný, úr sama grjótinu, en nýhöggvin hveragrjótshella sett á barm opsins. Þá var yfirfallið fært 4 sm ofar; er það nú í 70 sm hæð frá botni á sama stað. Umhverfið var lagfært. Var ekið mold í laugarhvilftina og sléttu úr ójöfnum, síðan tyrft yfir hana. Var stefnt að því að viðhalda hinu sérkennilega skálarlagi hennar. ... Botn [laugarinnar] var ekki hreyfður, svo að í rauninni er mishátt upp á barma, en þeir liggja í nákvæmlega sama fleti. Vegghæðin er mest við suðurhluta laugarinnar, eða 87 sm." (s. 44-45) - Þorkell Grímsson í Árb 1960, 34-45.

FF, 287; Kaalund I, 317; Árb 1884-85, 116-20; Túnakort 1917; Ö-Reykholt, 3; Árb 1960, 19-45.

BO-199:010 laug Skrifla

Hver í austurjaðri túnsins, neðan við Skriflumýri

1752: "Skríbla kaldes en opvældende Kilde, som ligger 40 Skridt fra Snorrelaus, hvorfra denne hentere sit Vand igiennem en opmuuret og oven til lukket Rende." Reise, 113-14 1815: "The water is supplied from a hot spring fountain, called Scribla, which is situated about 500 feet in a northerly direction, in a hot morass, where numerous boiling springs make their appearance." Henderson, Iceland, 141-44. 1817: [sjá einnig 009 og 011] "Framann til við hverinn, og lægra enn hann, er audsiánleg býrgdt gat eitthvört, með þétt í feldu grióti, og hveraleir á milli, hefur þar líklega verid eitt gat hversins, er menn hafa býrgdt, til þess þarmed, að vilia auka vatnsmegn hversins. á hver þessum, - sem kalladur er Skrifla - er eckert gat svo stórt, að með Baugfíngursgildri spýtu, verdi nidurumm komist; hann er allur í Botninn Steinlagdur, og ei dýpra vatnid, þar sem dýpst er, enn 6 þuml. - eg meina á sléttu vatni. Þessi [288] mörgu og smáu augu, hefi eg ej gétað fundid á neinum hver, hér í dal, ödrum." Fornleifaskýrsla Eggerts Guðmundssonar 25.8.1817

1884: "Í austr landnorðr, langt upp frá lauginni, er hver, sem heitir Skrifla og þar nálægt annar, sem heitir Dynkr. Í báðum er sjóðandi vatn" SV í Árb 1884-85, 116

Túnakort 1917

BO-199:011 mannvirki

veitustokkar frá Skriflu í Snorralaus

1748: "Til dette bad kommer det heede Vand over 40 Fafne under Jorden I udhuggene Steen rindende, hvor det har først sin Opgang og kand mand temperere dette heede Vand med andet kaalt der og har sit Løb til samme Bad." Arnór Jónsson, Sýslulýsingar 1744-49, 110-111, 117. 1752: "Skríbla kaldes en opvældende Kilde, som ligger 40 Skridt fra Snorrelaus, hvorfra denne hentere sit Vand igiennem en opmuuret og oven til lukket Rende: For Aabningen af Renden staaer en med et Rundt Hull igiennemboret Hælde eller flad Steen, hvori sidder en Prop, som kan trækkes ud hver Gang man vil have varmt Vand i Badet. En kold Bæk er ogsaa i Nærværelsen, hvorved Badet kan kiöles, naar det er for varmt." Reise, 113-14.

1810: "The hot water is brought from a spring about 100 yards distant, by means of a covered conduit, which has been somewhat injured by an earthquake. We were told that cold water had been brought to it, so that, by mixing the hot and cold together, any desired temperature might be obtained." Mackenzie, Travels, 198.

1815: "... Scribla, ... is situated about 500 feet in a northerly direction ... [The water] is conveyed by means of a subterraneous aqueduct, constructed of stones, which are cemented together in the same way as those which form the bath. In the year 1733, this conduit was deranged by an earthquake, and again repaired by the Reverend Dean Finn Jonsson, afterwards bishop of Skalholt; but it has since been broken at different places." Henderson, Iceland, 141-44.

1817: [sbr 009 og 010] "Frá Lauginni eru 5 al: 18 þuml: af rennunni óbýrgdt, so er býrgdar af henni, með þétt samsettum samslags steinum, og i lauginni eru, 141 al 18 þuml. þá eru ad hvernum óbýrgdar 51 al: 15 þuml: - Jarðvegur þickur, er ofann á öllu því sem býrgdt er af rennunni. Nálægt miðunni af þessum 51 al: 15 þuml. er giördt skard, so diúpt, ad þá úr því er alt tekid, rennur úr rennunni til baka allt vatn, og þannig má hreinsa burt, öll Saurindi úr þessum opna parti rennunnar, út um Skard þetta." Fornleifaskýrsla Eggerts Guðmundssonar 25.8.1817

1877: "Bassin [009] har oftere været opmuret og istandsat, senest 1858; derimod skal ledningerne, der fører vandet til, og fra badet, være urörte. Vandet til Snorralaus kommer fra den, 150-200 al. herfra, omtrent i lige linje med gården [318] liggende hver Skrifla. Fra denne er der et kort stykke i kiselgrunden udhugget en åben rende for vandet, derpå fortsætte renden under jorden, til dels ikke ubetydelig under overfladen, indtil den i nærheden af Snorralaus igen bliver åben og sluttelig udmunder i denne noget under bassinets øverste rand; på højre side af renden fører fire trappetrin ned til bassinets bund. Afløbet fra badet finder sted gennem et hul eller rør, der er anbragt ved grunden af bassinets og går gennem væggen i sydlig retning; ved i højere eller mindre grad at tilstoppe dette kan man holde vandet i forskellig højde i bassinets, dog bliver det på grund af tilløbsrendens plads aldrig mere end totredjedel fuldt. Når basinet nylig er fyldt fra Skrivla, er vandet så hedt, at man kun med nød tåler at holde en finger i det; dog har man vistnok aldrig haft en koldt vandsledning til at temperere det med ... Derimod har man formodentlig ladet vandet i Snorralaus afkøles ved nogen tid for benyttelsen at stanse tilstrømningen. Dette kan ske ved enten at spærre rendens munding, hvorved vandet løber ud gennem en anden kunstig rende, der forbinder hovedrenden med bækken fra afløbsrøret, eller ved at bryde et hul på den Skrivla omgivende af græstørv og hveragrjót opbyggede væg, hvorved afløbet fra denne hver foregår her igennem." Kaalund I, 317-18.

1884: "... úr Skriflu gengr lokræsi undir jörðinni; það er allt úr höggnum steini, sem maðr getr séð; frá Skriflu ofan í laug er 175 álnir, þar af eru 30 álnir frá miðju hversins að lokræsinu; það er að segja, vatnið rennr fyrst úr hvernum í opnum stökk, þangað til það kemr í lokræsið." SV í Árb. 1884, 116 "Við lokræsið hefir aldrei verið neitt gert. það menn vita." Sama, s. 120 "... þegar kæla skal vatnið í [lauginni] hæfilega, og kalda lækjarsprænan þýtr [122] í miklum þurkum, þá er þannig um búið, að lokræsið er opið rétt við laugina, svo sem 8-9 fet, þar skiftist það í tvent, og liggr annað út úr, og má þar í hleypa vatninu með því að stemma það, er í laugina gengr, og láta þannig vatnið í henni kólna. Líka má hleypa vatninu út úr Skriflu, enn stemma lokræsið eða stökkinn upp frá við hverinn, og gjörir það sömu verkun." Sama 121-22

1929: "Við jarðrask nokkurt í Reykholti sumarið 1929 fannst önnur grjótredda [en sú, sem liggur frá Skriflu til Snorralausar] með hverahrúðursteinum yfir; voru þeir íhvolfir að neðan. "Tel ég vafalaust, að þetta hafi verið gufuleiðsla frá Skriflu til bæjar," skrifar séra Einar Pálsson [í bréfi til Þjóðminjavarðar 16.11.1929], um leið og hann sendi einn af steinum til Þjóðminjasafnsins. Enn fremur skrifaði hann: "Rennan kom fram rjett við norðvesturhorn hlöðunnar, sem byggð var hjer í sumar, og stefnir skáhallt við hlöðuna, til suðvesturs og norðausturs, en hlaðan snýr austur og vestur. Tel jeg líklegt, að eystri endi rennunnar beygi bráðum við í áttina til Skriflu. Hina leiðina kannaði jeg með stöng nál. 2 m; heldur rennan þar beinni stefnu, en er mjög fyllt með hveraleðju." Ekkert var kunnugt áður um þessa rennu eða leiðslu, og er sennilegt, að hún sje forn."

Matthías Þórðarson: 'Reykholt' Morgunblaðið 20.07.1947 Í Safnaukaskrá Þjóðminjasafns segir svo um steinninn, Þjms. 10584: "Leiðslusteinn, eins konar, hluti af rennu eða pípu, sem hveragufa eða - hiti hefur verið leidd eptir inn í baðklefa eða stofu í Reykholti. Fannst þar steinn þessi, sem er úr hverahrúðri, ásamt fleiri slíkum steinum, er þar var verið að grafa fyrir húsi. Er steinninn ílangur og óreglulega lagaður, um 44 cm að l. og 26-33 að br. og um 20 að þykkt, og höggvin eptir honum, langsum, annars vegar, ca. 15 cm. breið skora,

svo sem helmingur væri af sívalri pípu, dýptin um 7.5. Eru sýnilega mannaverk á henni. -- Þessi leiðsla var svo neðarlega í jörðu, að hún virðist kunna að vera frá Sturlungaöldinni. Hún virðist hafa staðið í sambandi við Snorralaug."

1959: "Nú á dögum er hvergi lækur í nánd við Snorralaug [sbr. lýsingar um kalt vatn til að kæla laugina]. Hins vegar er breið lág niður eftir túninu, skammt austan við hana, liggur hún niður frá hverasvæðinu og minnir á þornaðan, uppgróinn lækjarfarveg. Ef til vill hefur eitt sinn runnið lækur úr blautri mýri, sem verið hefur ofan við hverasvæðið, áður en túnið var stækkað austur og norður eftir, en þess sér engin merki, og er það sízt undarlegt, því all skonar jarðrask hefur átt sér stað í kringum hverina í sambandi við virkjun Skriflu. Vatnið sem rennur úr henni í Snorralaug, er nú látið kólna í lauginni. Er að- og frárennsli (nema við yfirfall að sjálfsögðu) stöðvað, þegar laugin er full. Er nú pípa fremst í aðrennslistokknum og vatnshani á. Laugin er mjög hæfilega heit, þegar staðið hefur í henni yfir nótt eða svo. ...

Aðrennslistokkurinn er nú alls staðar byrgður, bæði tilhöggnum steini og jarvegi, nema allra fremst, þar stendur hann upp úr og eru lausir steinar þar yfir honum. Enginn virðist muna eftir stokk þessum öðruvísi, en sumu m fullorðnum mönnum er í fersku minni, þegar ... hliðarstokkur [sá sem Kaalund og SV minnst á] var í notkun. Komu leifar hans greinilega í ljós, þegar grafið var kringum laugina sumarið 1959." Þorkell

Grímsson í Árb 1960, 41

1964: Haustið 1964 komu í ljós tveir neðanjarðarstokkar þegar verið var að grafa fyrir skolpleiðslu. Þorkell Grímsson vann síðan við rannsóknir á þessum stokkum í um sjö vikur. Voru grafnir sex skurðir á ýmsum stöðum milli Skriflu og Snorralaugar og komu í ljós tveir vatnsstokkar milli hversins og laugarinnar, og er annar eldri og óvirkur. Norðan við þessa stokka var sá þriðji sem hefur verið gufustokkur, en það er merkt af því að hann liggur upp í bæjarhólinn og engin merki eru um að vatn hafi nokkurntíma runnið í honum. Uppgriftarskýrsla er í Árb 1987, 99-110.

1984: Það haust var enn grafið fyrir holræsi í Reykholti og fór skurðurinn í gufuleiðsluna og eyðilagði hana á um 14 m kafla. GÓ og ÞG rannsókuðu ummerki og er uppgraftarskýrsla í Árb 1987, 110-113.

GÓ og ÞG telja hugsanlegt en ekki líklegt að gufan hafi verið notuð við matargerð. Sömuleiðis telja þeir mögulegt en ekki líklegt að gufan hafi verið notuð til upphitunar, enda endar stokkurinn talsvert fyrir austan bæjarhúsin. Líklegast þykir þeim að gufustokkurinn hafi verið fyrir þurrabað og að það hafi verið í notkun fyrir 17. öld, líklega á miðöldum. Árb 1987, 114-18 FF, 287; Kaalund I, 317-18;

Túnakort 1917; Árb 1987, 99-122.

BO-199:012 heimild útihús

1884: "Fyrir norðan kirkjugarðinn eru margar rústir. Þar var áður hið gamla fjós og heygarðr og fleiri úthýsi.... Síra Þórðr prófastr, sem hér var næst á undan, færði hið gamla fjós og heygarð þangað, sem það nú er, austr frá bænum [þ.e. 003]."

SV 1884: "Í haust, eftir að eg var farinn frá Reykjaholti, var grafinn grunnr undir kirkjuna, sem á að færa nokkuð norðar, ofan í hinar gömlu rústir, sem þar eru, og áður eru nefndar, og þá á að stækka kirkjugarðinn norðr á við; þá segir síra Þórhallr mér þannig "Fyrir norðan kirkjugarðinn, 20 fet frá honum, þar sem rústir eru eftir fjós, hesthús og heygarð, fannst mykjuskán, og að allra dómi er við vóru, flór (fjósflór), á 5-6 feta dýpt; þar hafa auðsjáanlega lengi verið peningshúsin, enda fyrst færð fyrir fáum árum."

SV Árb. 1884-5, 115-116, 122

BO-199:013 heimild

Lögrétta

"Fyrir framan gamla bæinn var stykki í túninu, sem nefnt var Lögrétta, þar sem nú er skrudgarður prestsins, og eins og á miðja flöt fyrir framan skólann."

"Eggert Guðmundsson (1817) segir í fornleifaskýrslu að í Reykholti "sést lióslega til Dómrings þess er menn seigia hér hafi verid. er hann nærfelt krínglóttur, af Torfi, eingin steirn i midiu, enn Dýrnar sínaz ad hafa verid móti austri." FF, 288

Kaalund segir þannig frá hringnum: "Einnig í Reykholti verður fyrir eitt lögréttunafnið, svo nefnd "Lögrétta", sem er ekki hústöft, heldur hringmynduð girðing, sem lítur nú út eins og garðbútur svo sem hringbogi í túninu fyrir framan bæinn, en bæjarhlaðið hefur skorið nokkuð af honum." (Ísl. sögust. I, 236; Kaalund I, 319)

Árið 1884 var Sigurður Vigfússon í rannsóknarferð um Borgarfjarðarhérað og gerir svipaða lýsingu á þessari tött. "Vestr undan bænum í Reykjaholti eru leifar af gamalli girðingu, sem kölluð er lögrétta; hún er þó fullkomlega hálf af brotin af hlaðinu fyrir framan bæinn eða tröðunum; þvermálið þar sem þessi hringr er af brotinn af traðarveggjunum, er, að því er mælt verður, 40 fet, enn dálítill hóll í norðrarmi hálfhringsins gjörir

mælinguna nokkuð óvissa,..." (Árb 1884-85,121)

Ekki hafa fundist yngri heimildir um þessar minjar, en nú eru þær horfnar með öllu. Stæði gamla bæjarins í Reykholti hefur verið sléttað og ekki vottar fyrir rústum hans, tröðunum eða lögréttunni á yfirborði. Vestan bæjarins er nú vegur og kann hálfhringurinn að hafa lent í vegastæðinu. Loftmyndir voru teknar af Reykholti 3. júlí 1990, en ekki sást votta fyrir minjum á þessu svæði. Guðrún Sveinbjarnardóttir (pers.com.) segir jafnframt að ekki séu neinar minjar þar sjáanlegar. Ekki er ólíklegt að lögréttan hafi verið horfin fyrir árið 1930, því þá friðaði Matthías Þórðarson aðrar minjar í Reykholti. Hann nefnir ekki hringgarðinn, þrátt fyrir að vísa oft til skrifta Sigurðar Vigfússonar í friðlýsingaskjölum." Dómhringar 1

"Ekkert er vitað um nafnið Lögrétta. Ég man ekki til að hafa heyrt það notað í daglegu tali og V.E. kannast ekkert við það." Jón Þórisson 1995 í svari v. spurningum Örnefnastofnunar V.E.: Vilhjálmur Einarsson

Ö-Reykholt, 3; Dómhringar 1

BO-199:014 heimild legstaður Sturlungareitur

1877: "... det nordvestlige hjørne af kirkegården bærer navnet "Sturlungareitr" (reitr - ager, mark, afdelt jordstykke); på grund af navnet siges denne plads at have nydt en vis anseelse, så at mere fremragende mænd jævnlig skal have ladet sig jorde her; dog er det ikke let at vide, hvorledes det forholder sig med navnets ægthed, om Snorres grav har ingen tradition bevaret sig, og påfaldende nok skal den tilsvarende del af kirkegårdene på Sidemule og Gilsbakke bære samme navn." - "Sturlungareitur er af sumum talinn hafa verið fyrir norðan við gömlu kirkjudyrnar, og þá sunnan við þær nýju." - "talið er að norðvestur af dyrum [kirkjunnar] sé Sturlungareitur og þá suðvestur af dyrum kirkjunnar sem nú stendur í garðinum."

Kaalund getur þess einnig að séra Þorsteinn Helgason hafi talið sig hafa fundið legstein Snorra við rask í kirkjugarðinum 1837, og hafi nafnið verið letrað á steininn með rúnum - ÍB 157 8vo og bréf Jónasar Hallgrímssonar til Finns Magnússonar 1840. SV vitnar í Ingibjörgu, ekkju séra Þórarins Kristjánssonar "að Sturlungareitr heiti í kirkjugarðinum, á vinstri hönd þegar gengið er inn úr sáluhliðinu, þar fram við garðinn, enn ekki nær hann innar að kirkjunni.". SV. telur þetta "enn sönnun fyrir, að kirkjan stendr á sínum gamla stað, þar sem hún stóð á dögum Snorra, enda sést hvergi annarstaðar í Reykjaholti votta fyrir neinum gömlum kirkjugarði eða kirkju."

Kaalund I, 317; Árb 1884-85, 116; Ö-Reykholt, 3; 1995, 5

BO-199:015 heimild Virki

1817: "Výrki það sem, - eptir Sturlunga sögu - skal hafa verid hér, sést nú ej enn nockrir hólar eru hér í kringum stadinn, sem menn meina sieu leifar þess." Fornleifaskýrsla Eggerts Guðmundssonar 25.8.1817

1815: "... I had my tent pitched on the summit of the virki, a circular mound of earth, forming the most eminent remains of the fortification, which, in former times, surrounded the farm ... The extent of the wall may yet be traced, but it is nowhere so conspicuous as here, where a watch-tower seems to have stood, and through which a subterraneous passage has communicated with the Snorra-laug ... situated directly at its base." Henderson, Iceland, 141

KK 1877: "Snorre havde på Reykholt ladet indrette et stærkt virke, hvoraf der imidlertid nu lige så lidt her som andetsteds, hvor sådanne befæstninger omtales, er noget spor tilbage. Det synes at have omgivet bygningerne og haft en indgang, der vendte mod nord ud til kirkegården (med hvis gærde virket måske var sammenbygget), en anden, der vendte mod syd ud mod laugen." Kaalund I, 319

1235: "Í Reykjaholti voru fyrir tvö hundruð manna ... Var þar skipað mönnum í virki [374] um allan bæinn en Órækju menn gengu um virkið og varð ekki að sótt. ... Kom því svo að þeir sem á virkinu voru fundu eigi fyrr en órækju menn allir voru komnir í húsín og höfðu gengið upp eftir forskála frá laugu." Sturl, 373-74

1242: "Þá var virki öruggt um bæinn í Reykjaholti er Snorri lét gera. ... En þá Órækju bar skjótt að og riðu þeir Órækja í kirkjugarð og settu stiga við dyr þær er þar voru. Sturla reið [442] til þeirra dyra er til laugar voru og settu þeir þar stiga og gengu þar upp fylgdarmenn hans og komu þeir jafnsnemma að uppgöngunni í virkið Ingjaldur Geirmundarson og Klængs menn þer er út ætluðu ... Fóru þeir Sturla þá upp á húsín og sáu inn í ljórana." Sturl, 441-42

1253: "Gengu þeir norðan úr kirkjugarði Þórður [Hítnesingur] og hans menn en Bergur [Guðnnsteinsson]

sunnan frá laugu að suðurdyrum. En er þeir komu að durum hvorumtveggjum voru þær byrgðar rammlega. Þá tóku þeir það ráð að þeir lyftu Böðvari kampa upp á virkisvegginn og dró hann lokur frá hurðum. Gengu þeir þá inn hvorirtveggju og mættust fyrir skáladurum..." [Aðför Þorgils skarða að Agli Sölmundarsyni í Reykholti] Sturl, 622

FF, 288; Kaalund I, 319

BO-199:016 örnefni

Stöðull

"Suður af Skriflu, er smáhæð, sem nefnist Stöðull. Þar standa nú gróðurhús ..." - "Sannast sagna kannast nú enginn við þetta nafn. Ekki V.E. Ég man ekki betur en að þar sem gróðurhúsin stóðu væri smáhæð. Hvort þar var einhver slétt flöt man ég ekki. Þessi hæð er í mínum huga Stöðull. Engar heimildir um mjaltir." Jón Þórisson í svari v. spurningum Örnefnastofnunar V.E.: Vilhjálmur Einarsson

Ö-Reykholt, 2

BO-199:017 heimild

Svínatóft

"... austan við túnið, þar sem nú eru fjárhúsin sunnan við Dynk, var tóft, sem nefnd var Svínatóft."

"Svínatóft sást fram á fjórða áratug þessarar aldar en er nú horfin. Ég tel mig hafa heyrt að þar hafi verið höfð svín og sama segir V.E." Jón Þórisson í svari v. spurningum Örnefnastofnunar V.E.: Vilhjálmur Einarsson

Ö-Reykholt, 2

BO-199:018 heimild

mógrafir

Reykholtsgrafir

"Suðvestur frá Reykholti í mounum niður við á eru gamlar mógrafir ... eru nefndar Reykholtsgrafir." "Í mounum vestur og norður af Bæjareyrinni eru mjög djúpar mógrafir er nefnast Reykholtsgrafir."

Ö-Reykholt 1995, 3 "Mógrafirnar voru djúpar. V.E. minnir að þær hafi verið 16 stungur en telur þó að það kunni að vera eitthvað oftalið. Ég man að þær voru mjög djúpar. Mórinn var talinn vondur og hætt að taka hann þegar gert var yfir Skriflu og gufa leidd hei í gamla bæinn, líklega árið 1924 segir V.E." Jón Þórisson í svari v. spurningum Örnefnastofnunar, V.E.: Vilhjálmur Einarsson

Ö-Reykholt, 2

BO-199:019 heimild

stekkur

Stekkjareyri

Utan við Reykholtsgrafir 018 "er Stekkjareyri meðfram ánni. Þar var stekkur, en nú er þar nýbýlið Akur." - SV af Bæjareyri

"Á fyrrihluta fjórða áratugar þessarar aldar var stofnað hér hlutafélg, sem hafði kornrækt á stefnuskrá sinni. Var Stekkjareyrin og mýrarnar norður af henni notaðir við þá tilraun. Þá voru rústir af mannvirkjum austast á eyrinni og var ekki hreyft við þeim. Talið var að þær væru leifar af stekknunum. Nú eru þær horfnar í ána ... Í mounum norður af Stekkjareyrinni voru og eru nokkrar lautir. A.m.k. tvær þeirra hurfu þegar landinu var umbylt vegna kornræktarinnar."

Ö-Reykholt, 2

BO-199:020 heimild

vað

Tíðavað

"... af Tíðaeysi yfir á Kópareykjaeyri er Tíðavað." á Reykjadalssá. "Þetta vað er í Grímsstaðalandi en hefur sennilega áður verið austan merkja og hefur þá ekki komið yfir á Kópreykjaeyri heldur á aðra eyri í Kópareykjalandi sem heitir Grjóttfit."

Ö-Reykholt 1995, 3; Ö-Reykholt, 2

BO-199:021 gata

leið

Tíðagata

"Upp af Stekkjareyri er Tíðamelur, en utan við hann er Tíðaeysi og er þá komið út á meki. Frá Tíðavaði, sem er á Tíðaeysinni [020], voru svo tvær götur, Tíðagata, sem lá heim að Reykholti." "Af Tíðaeysinni er gata, Tíðagata sem liggur upp (þ.e. ANA) á og yfir Tíðamel. Lítill melur vestan Vesturmýrar."

"Tíðagatan ... liggur af Tíðamel til N.A. og norðan 'gamlatúns' enda var heimreiðin að Reykholti áður að norðan. Ef haldið er af Tíðamel eftir Tíðagötu er efri hluti Vesturmýrar á hægri hönd. Skammt vestan gamlatúns mætast Tíðagata og Grjótagata." - Tíðagatan mun ekki hafa heitið því nafni lengra austur en gatnamótin "þótt beint framhald hennar liggi norðan við gamlatúnið vestan og norðan við túnið á Breiðabólstað og inn (þ.e. austur Hálsasveit."

"Tíðagata liggur frá Tíðavaði yfir Tíðamel og a.m.k. heim að gamla túngarði. Hvort heimreiðin að Reykholti hefur talist til hennar fer tvennum sögum og verður ekkert fullyrt um það. ... Eftir að vegur var lagður inn dalinn var í daglegu tali talað um að Tíðagata næði aðeins frá Tíðavaði upp á Tíðamel. Ef talað er

um tvær götur af Tíðaeeyri getur ekki verið um aðra götu að ræða en götu sem lá með ánni. SA á Stekkjareyri og er því hluti af þeim götum sem farnar voru þegar menn fóru Bugana eins og það var kallað og gatan því nafnlaus. ... Tíðagata og Grjótagata sjást enn." Jón Þórisson í svari v. spurningum Örnefnastofnunar

Ö-Reykholt, 2; Ö-Reykholt 1995

BO-199:022 heimild vað Úlfsstaðavað

"Af Stórueyri yfir á Hægindakotseyri er Úlfsstaðavað ..." - "Vestur af Stórueyri er vað á ánni yfir á Hægindakotseyri, sem heitir Úlfsstaðavað."

Ö-Reykholt 1995, 2; Ö-Reykholt, 2

BO-199:023 heimild vað Kirkjuvað

"... af Bæjareyrinni yfir á Hægindakotseyri er Kirkjuvað" á Reykjadal á. "Sumir eldri menn tala um efra og neðra Kirkjuvað og eru um 100 metrar á milli þeirra."

Ö-Reykholt, 2; + 1995, 3

BO-199:024 heimild vað Stekkjarvað

"... austur af Stekkjareyri er Stekkjarvað á " Reykjadal á

Ö-Reykholt, 2

BO-199:025 gata leið Grjótagata

"Tíðagatan hefur verið nefnd fyrr [021], heimreiðin var fyrir ofan tún, og þar mættust þessi gat og önnur, sem hét Grjótagata ..."

"Skammt vestan gamaltúns mæstast Tíðagata og önnur gata úr NV sem heitir Grjótagata. Talið er að hún hafi áður verið fjölfarin og náði allt vestur að Hurðarbaki. Þegar vegur var lagður eftir dalnum 1914 mun umferð um hana hafa lagst af að mestu eða öllu."

"Tíðagata og Grjótagata sjást enn. Grjótagata lá víða um grýtt land og víst leiðinleg yfirferðar og mun hafa hlotið nafn sitt af því." Jón Þórisson í svari v. spurningum Örnefnastofnunar

Ö-Reykholt, 2; Ö-Reykholt 1995, 4

BO-199:026 örnefni smiðja Smiðjuvöllur

"Vestur af Lögréttunni [013] er Smiðjuvöllur, einnig ofan við veginn heim." - "Nokkuð hefur verið á reiki hvar hann nákvæmlega var en talið er að vegurinn heim að skólanum að vestan liggja yfir Smiðjuvöll og nokkur hluti hans sé sunnan vegarins."

"Engar heimildir eru um að Smiðja hafi verið á Smiðjuvelli og fáir kannast við þetta nafn." Jón

Þórisson 1995 í svari v. spurningum Örnefnastofnunar V.E.: Vilhjálmur Einarsson

Ö-Reykholt, 2; Ö-Reykholt 1995

BO-199:027 mannvirki göng

"Snorragöng eru jarðgöng, er fundust, þegar grafið var fyrir leikfimiðhúsi skólans 1937, og sanna söguna um leynigöng Snora."

1235: "Í Reykjaholti voru fyrir tvö hundruð manna ...Kom því svo að þeir sem á virkinu voru fundu eigi fyrr en Órækju menn allir voru komnir í húsin og höfðu gengið upp eftir forskála frá laugu." Sturl, 373-74

1752: "Dette Bad brugte [Snorri] meget: en lang Hvelving var den Tid bygget fra Gaarden lige need til Badet, saa at man kunde gaæ frem og tilbage, uden at blive forkiølet." Reise, 113 1815: "The extent of

the [virkis] wall may yet be traced, but it is nowhere so conspicuous as here, where a watch-tower seems to have stood, and through which a subterraneous passage has communicated with the Snorra-laug ... situated directly at its base." Henderson, Iceland, 141 1884: SV var ekki trúður á jarðgöng frá lauginni eða að

forskálinn sem getið er í Sturl, 374 hafi verið slík göng. "Eg skal geta þess hér, að sumir hafa haldið, að gangr hafi verið frá lauginni og í gegnum laugarhólinn; enn þetta er ekki annað en ómerkileg munnmæli, því að, sem oft er áður sagt, er hóllinn allr vestar í stefnu frá hinum gamla bæ. Gat því bæði þess og annars vegna ekki átt sér stað. Enn þetta mun þó að nokkru leyti bygt á því, að upp í laugarhólnum sá móta fyrir hleðslu, að þeim sýndist, sem samansigin göng, og lét síra Vernharðr tyrfa yfir það. Enn hér er aðgætandi, að þar upp frá hefir verið siðr sumstaðar, að grafa jarðhús inn í hóla, til að geyma í eldivið, og mun þetta hafa verið eitt; enda sést hér upp af eins og skarð í hólinn, og mótar fyrir dæld þar fyrir ofan; er þar mold laus og holur ofan í. Þar við bætist, að þetta var vestr frá lauginni og nær efst í hólnum. Þetta alt tekr af tvímælin um þetta málefni."

SV í Árb, 120 nmgr. 1

1948: "Flestir munu fullyrða, að á dögum Snorra hafi laugin verið yfirbyggð og hlaðin hafi verið göng frá henni til bæjar. Hleðsla úr þessum göngum kom greinilega í ljós, er hóllinn var rofinn og grafið fyrir undirstöðu skólahússins, sem byggt var í Reykholti 1930." Kristleifur Þorsteinsson: Úr Byggðum Borgarfjarðar II, 200-201.

1959: "Þegar þjóðminjavörður og [Þorkell Grímsson] konu í Reykholt í maílok 1959, var sá hluti hinna fornu jarðganga, sem gert hafði verið yfir 1947, að miklu leyti hruninn. Þakgrindin hafði fúnað og látið undan torf- og moldarlaginu, einnig var grjóthleðslan orðin bágborin, bæði í göngunum og kömpunum framan við dyrnar. Mun vatnspípa hafa sprungið undir húsunum efst í brekkunni, vatnið fætt fram í göngin og borið aur út um laugarhvilftina og ofan í sjálfa lagina." (s. 41-42) "...steinveggirnir inni í [göngunum] voru endurhlaðnir að verulegu leyti og töluverðar lagfæringar gerðar á svæðinu milli gangadyranna og laugar, kamparnir hlaðnir á ný, úr grjóti og sniddu, en gangstétt úr blágrýtishellum lögð frá lauginni upp að dyrum." Þorkell Grímsson í Árb 1960, 41-42, 45.

"Þegar grafið var fyrir fimleikahúsi skólans haustið 1931 (ekki 1937) var komið niður á jarðgöng með stefnu NV frá lauginni ... Árið 1947, í tilefni af komu Ólafs Hákonarsonar krónprins Noregs og afhjúpun Snorrastyttunnar, var grafið niður á göngin norðan leikfimiðhússins og sáust þau þá greinilega á um það bil þriggja metra dýpi."

Ö-Reykholt, 3; Ö-Reykholt 1995, 5

BO-199:028 heimild býli Háfur

Austan við Hestaklett er Rauðilækur "sem er nokkuð vestan við eyðibýlið Háf." - "Í miðju Norðurlandinu er eins konar hóll. Að sumrinu er hann áberandi grænni en æandið í kring, þarna var áður býli sem hét Háfur og eru þetta rústir býlisins sem fór í eyði 1918." "Guðni Ísleifsson bjó þar síðastur."

Háfs er getið í Reykholtsmáldaga, en er talinn meðal jarða staðarins í 14. aldar máldögum Reykholtskirkju. Óvíst er hvort hér hefur verið um gamalt býli að ræða, sem kirkjan eignaðist milli 1226 og 1358 eða nýbýli í heimalandi frá því tímabili.

1708: "Fornt eyðiból í Reykholtssstaðareign, byggt með staðar jörðunni Norður Reykjum yfir 60 ár. Dýrleiki óviss. Landskuld hjer af xxx álnir í öllum landaurum. Kúgildi ii. Leigur gjaldast í smjöri heim til staðarins. Nota. þetta áðurtalið fornbýli samanlagt við bygða bólið Norður Reyki, er með fyrrsögðum kostum, en má ei sjer í lagi aftur byggjast, því það getur ekki almennan löbýla þunga, væri og Norður Reykjum til afdráttar en heimastaðnum til бага." JÁM IV, 240 Háfur hefur verið hafður til beitar frá Norður-Reykjum fram á 19. öld en telst nú hluti af Reykholtsslandi. "Í Háfi var húsmennskubýli árin 1913-1919, reist fyrst af Árna Oddssyni og Helgu Sigurðardóttur. Var býlið í vallendisbrekku norðaustast í Norðurlandi Reykholtss." BB II, 352

Ö-Reykholt, 4; 1995, 6; JÁM IV, 240

BO-199:029 heimild Eggertsflöt

"Í tungunni þar sem Tíðagta og Grjótagata koma saman heitir Eggertsflöt, sem mun eiga nafn sitt að rekja til hins veglega brúðkaups Eggert Ólafssonar lögmanns árið 1767 en þar var tjaldstæði brúðkaupsgesta. Nú er þar skógarlundur ..."

Ö-Reykholt 1995, 4

BO-199:030 heimild rista Vesturmýri

"Torfrista var í Vesturmýri og torfið notað mest á hús og hey."

Jón Þórisson í svari v. spurningum Örnefnastofnunar

BO-200 Breiðabólstaður

20 hdr. 1708. Landnámsjörð. Getið í Harðar sögu og í Hænsa-Þóris sögu, en samkvæmt henni og Landnámu voru tvennir Breiðabólstaðir. Reykholtskirkjujörð frá því um 1200, seld 1909. Tvö býli um skeið (amk 1358 og 1397), en Litli eða Forni Breiðabólstaður var löngu farinn í eyði 1708. Sjá 007 og 013. Allmörg íbúðarhús, bifreiðaverkstæði, verslun ofl hafa risið í landi jarðarinnar sunnan þjóðveggar, fast við Reykholtssmerki.

1917: 63.187 m² = 20 dagsl. 1/12 þýft. Garðar 658 m². "Landið efra er mýrar, móa- og melaland, smátjörn, Breiðavatn, er á merkjum Breiðabólstaðar og Úlfsstaða. Undirlendið er með svipuðu gróðurfari, en neðan við þjóðveg vallendi nokkurt og áreyrar. ... tekjur af Laxveiði í Reykjadalssá."

BO-200:001 bæjarhóll bústaður

Íb. hús frá 19. öld stendur enn og hefur verið gert upp og er notað sem sumarhús.

Túnakort 1917

BO-200:002 heimild útihús

á bæjarhól, vestan við bæinn

Túnakort 1917

BO-200:003 heimild útihús

Túnakort 1917

BO-200:004 heimild útihús

Túnakort 1917

BO-200:005 heimild útihús

Túnakort 1917

BO-200:006 heimild útihús

Túnakort 1917

BO-200:007 bæjarhóll bústaður Stekkjarhóll

"Austast í [túninu], næst Stekk og Stekkjarlæk, er Stekkjarhóll, gamalt bæjarstæði með miklum öskuleifum."

Stekkarhóll er u.þ.b. 100 m austan við bæinn og er 27 x 24 m og rís um 1,5-2 m yfir túnið í kring, en við suðurhlíð hólins er dæld í túnið og er þar allt að 4 m frá rótum hólins upp á topp. Í hólinn eru tvær dældir, en jafnað hefur verið ofaná honum þannig að ekki sjást byggingaleifar. Á Hkorti er þessi hóll merktur sem Litli-Breiðabólstaður

Ö-Breiðabólstaður, 2; GÓB, 76-77

BO-200:008 tóft rétt Réttareyri

"... eyrin hér við ána heitir Réttareyri; trúlega hefur Rauðsgilsrétt, sem nú er, verið hér áður fyrr.

Réttarleifarnar eru í móahorni nokkuð frá ánni. Þetta hefur verið torfrétt, og sér enn vel fyrir dilkum og almenningi. Um Réttareyrin eru merkin á móti Úlfsstöðum."

Ö-Breiðabólstaðir, 1

BO-200:009 heimild vað Selvað

"Austast af Stórueyrinni er Selvað og svo Breiðavað ..." á Reykjadalásá

Ö-Breiðabólstaðir, 2

BO-200:010 heimild vað Breiðavað

"Austast af Stórueyrinni er Selvað og svo Breiðavað upp á Stutthalann frá Vilmundarstöðum." á

Reykjadalsá

Ö-Breiðabólstaðir, 2

BO-200:011 2 tóftir býli Forni Breiðabólstaður **Friðlýstar minjar**

"Út á merkjum eða við merkin er smámóí neðanvert við túnið, sem heitir Eyvindarmóí, er rétt hjá því sem Matthías Þórðarson vill telja Litlu Breiðabólstaði." Það er kenning Sigurðar Vigfússonar að tóftir þessar séu leifar Litlu Breiðabólstaða - sjá einnig 007.

1708: "Forne Breiðabólstaður. Eyðiból gamalt í heimalandi Reykholtssstaðar, kallað öðru nafni Litlu Breiðabólstaðer, hefur aldrei bygt verið í nokkur 100 ár; má og ekki byggja, því það vildi gjöra staðnum óbærilega landkreppu." JÁM IV, 230.

KK 1877: "Neden for halsen i udkanten af det flade land ses imellem Bredebolstad og Reykholt tomterne af Lille eller Gamle Bredebolstad. Denne ødegård ligger i Reykholt land og så nær, at de to gårde ikke vel vilde kunne bestå side om side; det er derfor rimeligt at antage, at Lille Bredebolstad straks, da Reykholt opbyggedes og gjordes til hovedgården, er sunken ned til en hjåleje." Kaalund I, 320.

SV 1884: "Beint niður undan Breiðabólstað, vel 200 faðma, eru fornar rústir heldr nær Reykjaholti, ef nokkuð er, enn dálítið út úr beinni línu milli bæjanna; eru rústirnar jafnhátt í hlíðinni, og túngarðrinn fyrir ofan og norðan tún í Reykjaholti. Þannig verða þær í norð-austr frá Reykjaholtshæ. Þessar rústir eru nú kallaðar Litli Breiðabólstaðir. Þær eru í hálfþurru mó, í mýraflatneskjunni; upp af mólum er slétt melr er getr verið upplásið tún. Rústirnar standa rétt við lækinn, sem kemr niðr vestanvert við Breiðabólstaðartún og er bæjarlær þar; þær eru ekki svo skýrar á parti, enn að minnsta kosti so skýrar, að ekki verðr á því vilzt, að hér eru gömul mannaverk. Tvær sýnast vera aðal-tóftir; eystri tóttin snýr lítið eitt vestar enn að vera beint frá suðri til norðs, það er að segja, alveg upp og niðr hallann, sem hér er annars lítill. Hún lítr svo út, að það er

ekki annað enn þráðbein skora eða lægð, þ.e. að tóttin er svo mjög samfallin, ...enginn er hér þverveggr yfir og við báða enda stórfellt þýfi. Fyrir vestan þessa tótt, fast við hana að kalla, er önnur tótt skýrari og greinilegri, og alveg samhliða hinni. Lengd eystri tóttarinnar er 44 fet, breidd 12-14 fet ; vestri tóttin virðist nú vera lítið eitt lengri. Hún er 48 fet, breidd 16-17 fet. Hún er í þremur hólfum að kalla jafnstórum." Árb 1884-85, 114.

GÓ 1989: "Ruinerna är idag mycket tydliga ... Det om nu ses på ytan förefaller vara lämningar av stora stall. De ligger i tunet och marken runt dem har utjämnats. En elkabel tycks ha grävts ned genom delar av ruinerna." GÓB, 76

JÁM IV, 230; Kaalund I, 320; Árb 1884-85, 113-114; GÓB, 76

BO-200:012 örnefni mógrafir Móflöt

"Neðan túns, en heldur austar [en Eyvindarmói - 011] er Auðunarlág, og austast er Móflöt."

Ö-Breiðabólstaður, 2

BO-200:013 örnefni stekkur Stekkur

"Upp með túninu að austanverðu er Stekkur, og upp af honum er Stekkjarlág. Vestan við Stekkinn er Stekkjarlækur, en austan við hann er Stekkjarbarð." [Stekkjahóll - 007 - er hinsvegar innan túns]

Ö-Breiðabólstaður, 2

BO-200:014 örnefni Gerði

"Efst uppi í túni hér Gerði ..."

Ö-Breiðabólstaður, 2

BO-200:015 örnefni rista Torfholt

"Fyrir ofan túnið er holt, sem heitir Torfholt, ..."

Ö-Breiðabólstaður, 3

BO-200:016 örnefni mógrafir Grafarbörð

"Vestur af [Breiðavatni] er melur, sem heitir Kirkjumelur, og suðaustur frá honum eru Grafarbörð. Þau ná heim undir tún."

Ö-Breiðabólstaður, 3

BO-201 Steindórsstaðir

24 hdr. 1708. Getið í Sturlungu og Reykholtsmáldaga, en Reykholtskirkja átti torfskurð í Steinþórsstaðalandi, en svo er nafn jarðarinnar skrifað á miðöldum. Bændaeign. Daltún nýskeð í eyði 1708 en Þórisgerði / -hóll var þá einnig talið fornt eyðibýli, og um Móakot er getið í örn.lýs. Steindórsstaðir eiga nú hálf fjallland Búrfells.

1917: 74.218 m² = 23 dagsl. "Hefur allt verið sljettað, en er nú að byrja að þýfast aftur." Garðar 838 m².

"Undirlendi jarðarinnar er fremur takmarkað, skiptist þar á mýr-, mó- og valllendi með melabungum og áreyrum. Fjalllendið er víðáttumikið. Að baki bæjarins er Steindórsstaðaöxl. Aðalhluti landsins er þar suður og suðaustur af, blautir flóar, jökulruðningsbungur, melar, tjarnir, móar og valllendisteygingar, nær land upp í Oköxl, en er að mestu með tiltölulega jöfnum halla. ... Lítilsháttar laxveiðitekjur eru af Reykjadalásá." BB II; 344

BO-201:001 bæjarhóll bústaður

Túnakort 1917

BO-201:002 heimild útihús

Túnakort 1917

BO-201:003 heimild útihús

Túnakort 1917

BO-201:004 heimild rétt

Túnakort 1917

BO-201:005 heimild útihús

Túnakort 1917

BO-201:006 heimild brunnur

Túnakort 1917

BO-201:007 heimild leið Okvegur

"Vestanverðu við Ok eru hryggir, sem nefndir eru Okhryggir. Norðarlega á þeim, austan við veginn, sem hér liggur og nefndur er Okvegur, liggur hann af Kaldadalsvegi og vestan Oks, skiptist svo úr honum grein niður með Reuðasgili, annars liggur hann niður hjá Giljum í Hálsasveit."

Ö-Steindórsstaðir, 1

BO-201:008 örnefni Tjaldhóll

"Sunnan við [Tjaldhólskvísl] er melhóll, sem heitir Tjaldhóll." (við Okveg)

Ö-Steindórsstaðir, 2

BO-201:009 varða Varða

"Neðan til á [Tjaldhólsmel, sem er NV af Tjaldhól - 008] er stór steinn. Á hann hefir verið hlaðið mörgum smásteinum, er það nefnt Varða."

Ö-Steindórsstaðir, 2

BO-201:010 tóftir sel Valhnúkasel

"Norðvestan við Sandvatn eru leifar eftir Valhnúkasel." - "Einar telur að Valhnúkasel sé ekki til á þessum slóðum."

Ö-Steindórsstaðir 4, AV, 2

BO-201:011 örnefni rista Torfgil

"Úr Tjarnarstæðinu ... kemur gil, sem heitir Torfgil. Það rennur svo sunnan við Tófuklettinn niður hallana og í Rauðsgil neðanhallt við Rauðsgilsbæinn. Meðfram Torfgili uppi er svo Torfgilssneið, en þar suðvestur af heita Sund, sem ná út að merkjum." - "Torfgilið rennur norðan við Tófuklettinn, ekki að sunnan."

Ö-Steindórsstaðir 4, AV, 2

BO-201:012 örnefni kvíar Kvíahæðir

"Beint upp af bænum eru hæðir upp undir skriðurnar. Þær heita Neðri-Kvíahæðir og Efri-Kvíahæðir. Þetta er mikið graslendi og nokkuð af mosabæmum." - "Þar sem skógræktarreitunin er nú, heitir Kvíahæð, og fyrir ofan reitinn er önnur hæð, sem nefnd er Efri-Kvíahæð. Milli þeirra er lægð."

Ö-Steindórsstaðir, 6, AV, 3

BO-201:013 heimild býli Þórishóll

"Vestan við Torfgilið [011] móti Rauðsgilsbæ er hár, áberandi hóll, grasi vaxinn. Hann heitir Þórishóll, mun upphaflega hafa heitið Steinþórishóll, eftir þeim, sem hér bjó. Þar voru hagahús. Einnig mun hafa verið búið hér löngu fyrir 1708, því að þá er túnstæðið allt komið í mosa." "Þórersgerde, öðru nafni Þórershooll, heitir í Steinþórsstaðalandi; ætla nokkrir þar hafi að fornu bygð verið. Engin vita menn rök til þess nema nafnið og girðingaleifar. Túnstæði alt er í mosamó fallið, og má hjer ei aftur byggja nema til rýrðar og skaða Steindórsstöðum." JÁM IV, 229 "Þórishóll er fram við Rauðsgil, útsunnan til við Rauðsgilsrétt. Þar voru fjárhús frá Steindórstöðum fram yfir 1930." BB II, 353 "Þórishóll var alltaf nefndur Húsahóll, og er það væntanlega enn."

Ö-Steindórsstaðir, 6, AV, 3

BO-201:014 örnefni Þórðargerði

"Austur af bænum kemur svo lækur, sem heitir Lambhúslækur, ofan úr dýjunum. Austan við hann er svo Þórðargerði, austur af fjárhúsunum, sem nú eru."

Ö-Steindórsstaðir, 6

BO-201:015 heimild vað Móavað

"Vað á [Reykjadalsá] nokkuð neðar [en Bergþórsmói] en beint undan bænum er Móavað. Það er rétt ofan við það sem brúin er, og þar á bakkanum, þar sem syðri stöpullinn er hefir verið Móakot."

Ö-Steindórsstaðir, 7

BO-201:016 heimild býli Móakot

"Vað á [Reykjadalsá] nokkuð neðar [en Bergþórsmói] en beint undan bænum er Móavað. Það er rétt ofan við það sem brúin er, og þar á bakkanum, þar sem syðri stöpullinn er hefir verið Móakot. Mátti sjá þess merki."

Ö-Steindórsstaðir, 7

BO-201:017 heimild býli Daltún

Vestast í túninu er Daltúnslækur "Austur af honum utast í túninu heitir Daltún. Er það lægðin upp úr og niður úr. Þar hafði verið býli til forna og var enn byggt um tíma nálægt 1708 ... Daltún er fyrir vestan hólinn sem bærinn stendur á." "Daltún stóð útsuður af bænum á Steindórsstöðum, efst í túninu. Nú er þar hóll, sem rústirnar voru." - "Vestast í túninu heitir Daltún; fyrir vestan það rennur Daltúnslækur. Efst í Daltúni er smáhóll eftir gamalt býli, sem mun hafa heitið Dalur."

1708: "Bygt í heimalandi Steindórsstaða á fornu eyðibýli. Hafði sá bólstaður í auðn verið langt yfir allra núlifandi manna minni. Bygðin varaði 5 eður 6 ár, og hafði það eina gott, er heimajörðin aflagði. Landskuld var xx eður xxv álnir og galdst í öllum aurum til heimabónða. Leigukúgildi i að menn ætla, og guldust leigur sem um landskuld segir. Fóðrast kunni það eitt, sem heimajörðin misti, og ei má hjer aftur byggja nema heimajörðunni til skaða." JÁM IV, 229 "Býlið, sem Daltún er kennt við, hét Dalur. Daltún er niður með Daltúnslæk, nokkuð fyrir vestan bæjarhúsin."

Ö-Steindórsstaðir, 7; AV, 3; BB II, 351

BO-201:018 örnefni lambhús Lambhúsmýri
"... stykkið fyrir austan Miðvöll var áður mýri, nefnd Lambhúsmýri, en er nú tún og er alltaf nefnd Lambhústún, nær austur að Lambhúslæk og Langamel." - "Lambhústúnið er fyrir austan Miðvöllinn og kringum fjárhúsin."

Ö-Steindórsstaðir, 8; AV, 4

BO-201:019 þúst legstaður Steinþórsleiði
"... niður af fjósinu er þúfa í túninu, sem nefnd er Steinþórsleiði." - "Í [Fjósatungu] var Steinþórsleiði, ávöl þúfa."

Ö-Steindórsstaðir, 8; AV, 4

BO-201:020 tóft stekkur Grænarúst
"Grænarúst er vestanvert við Bergþórsmóa. Hún er eftir stekki."

Ö-Steindórsstaðir AV, 3

BO-201:021 stífla áveita Guðjónsgarður
"Guðjónsgarður er flóðgarður, fyrir sunnn Grænarústina [020]. Hann var hlaðinn upp úr 1920. Guðjón Eiríksson hlóð hann eitt sinn."

Ö-Steindórsstaðir AV, 3

BO-201:022 heimild mógrafir Grafarbarð
"Grafarbarð er fyrir ofan síkin, Forarsíki og Vatnssíki [en þau eru upp frá Reykjadalssá úti á merkjum við Vilmundartaði]. Þar voru mógrafir."

Ö-Steindórsstaðir AV, 3

BO-201:023 tóft mylla
"Í [Daltúnslæk] var mylla, þar sem malað var korn, og sést fyrir rústum ag henni."

Ö-Steindórsstaðir AV, 4

BO-201:024 heimild traðir
"Upp af bænum og upp að Kvíahæðinni lá gamla tröðin heim."

Ö-Steindórsstaðir AV, 4

BO-201:025 heimild legstaður
"... eru uppi tilgátur um, að á Steindórsstöðum hafi verið kirkja, en þar hefur fundist grafreitir úr kristnum sið."

BB II, 293

BO-202 Vilmundarstaðir

24 hdr. 1708. Fyrst getið 1550. Bændaeign. Getið er um húsmennskubýli um og eftir 1670, og einnig eru sagnir um hjáleigu á Koteyri.

1917: 68.610 m² = 21 1/3 dagsl + Húsatún 9358 m² = 3 dagsl. Samtals 77.968 m² = 24 1/3 dagsl. Garðar 775 m². "Meginhluti landsins er í hálsinum milli [Reykholtsdals og Flókadals], sem að sunnan er með jöfnum halla, skiptast þar á melabungur, móar, vallendisbörð og mýrarflákar, undirlendið í Flókadals er að mestu votlendi. ... Hálsinn er fremur flatur og breiður, gróðurfar líkt og í hlíðinni að sunnan ... Hálsinn að norðan er miklu brattari, klettóttur vestan til og grónari, mýrlent er að norðanverðu, en valllendi og malareyrar og

bungur nær ánni ... Laxveiðihlunnindi eru í Reykjadalssá og silungsveiði var um tíma í Valhnúkavatni." BB II, 349

BO-202:001 bæjarhóll bústaður

íb. hús steipt, byggt 1911

Túnakort 1917

BO-202:002 heimild útihús

Túnakort 1917

BO-202:003 heimild útihús

Túnakort 1917

BO-202:004 heimild útihús

Túnakort 1917

BO-202:005 heimild útihús

merkt sem 'tóft'

Túnakort 1917

BO-202:006 heimild útihús

Túnakort 1917

BO-202:007 heimild útihús

í Húsatúni. "Skriðugilið er upp undan Húsatúni; þar eru beitarhús."

Ö-Vilmundartaðir, 2; Túnakort 1917

BO-202:008 heimild útihús

í Húsatúni. "Skriðugilið er upp undan Húsatúni; þar eru beitarhús."

Ö-Vilmundartaðir, 2; Túnakort 1917

BO-202:009 tóftir bústaður Koteyri

"Utast með [Reykjadalsá] er eyri, sem heitir Koteyri. Þar eru leifar af rúst að fara í ána; þarna mun hafa verið kot, sem talað er um í jarðabók Á.M."

Það er alls ekki ljóst af JÁM að húsmennskubýlið ónafngreinda sem þar um getur hafi verið á Koteyri. Af því að það var nafnlaust er raunar líklegra að það hafi ekki verið sérstakt bæjarstæði.

Ö-Vilmundarstaðir, 1

BO-202:010 örnefni mógrafir Grafir

"Austur af [Nesi] er svo enn með ánni eyri, sem nefnd er Fljótseyri, og upp af Fljótseyrinni eru Grafir. Nú hafa þær verið sléttaðar, en eru þó nefndar þessu nafni."

Ö-Vilmundarstaðir, 1

BO-202:011 heimild vað Koteyrarvað

Koteyrarvað er yfir Reykjadalssá af Koteyrinni.

Ö-Vilmundarstaðir, 1

BO-202:012 heimild vað Selvað

Annað vað á Reykjadalssá er Selvað, "farið af Hringnum. Það hefur verið notað þegar farið var suður í Reykholtssel á Faxadal."

Ö-Vilmundarstaðir, 2

BO-202:013 heimild leið

Breiðavað [BO-200:013] var aðalvaðið á Reykjadalssá fyrir Vilmundarstaðalandi "var farið upp á Stutthala, framan við Svartabakkann, af Gröfunum og Fljótseyrinni."

Ö-Vilmundarstaðir, 2

BO-202:014 örnefni kvíar Kvíaflöt

Vestur af Leyni, ofan við Harðhaus er Kvíaflöt

Ö-Vilmundarstaðir, 3

BO-202:015 örnefni smiðja Smiðjuvöllur

"Völlurinn vestan við húsið, sem nú er, heitir Smiðjuvöllur, þar sem nú er fjós og hlaða."

Ö-Vilmundarstaðir, 3

BO-202:016 tóft mylla Mylla

Niður af Höllum "rétt fyrir ofan túnið, er Mylla, það eru rústir eftir Myllukofa."

Ö-Vilmundarstaðir, 3

BO-202:017 gata leið Selgötur

"Upp úr Sökkunum eru brattar brekkur, sem nefndar eru Selkleif, eru upp af Grásteini; þar liggja upp gamlar götur, sem nefndar eru Selgötur."

Ö-Vilmundarstaðir, 3-4

BO-202:018 örnefni eyktamark Miðmundavörður

"Upp af [Kotabotnasundum] eru háir hnúkar, sem heita Miðmundavörður."

Ö-Vilmundarstaðir, 3-4

BO-202:019 örnefni Þjófaborg

Pétursbyrgi er á merkjum og "er við endann á Þjófaborgarflóa, en Þjófaborg er hér urðarhæð á hálsinum á merkjum á móti Brennistöðum."

Ö-Vilmundarstaðir, 4

BO-202:020 heimild rétt

Við Valahnúkavatn var "eða í hnúkunum, skilarétt um langan aldur, sem ekki finnst gróm af eftir."

Ö-Vilmundarstaðir, 4

BO-202:021 örnefni Vörðuhóll

"Vestur af Gömlubúfu er flói, semheittir Vörðufloí, og suður af flóanum er Vörðuhóll."

Ö-Vilmundarstaðir, 5

BO-202:022 tóftir sel Vilmundarstaðasel

Suður af Vörðuhól eru Selmelar "Austan við Vörðufloa eru Selhólar. Vilmundarstaðasel var beint í suður frá bæ og klukkutíma ferð frá Vilmundarstöðum. Það var sunnan undir Gömlubúfu; dálítill mýri var milli þess og Geirsár, og ofan við Selið var nefnt Litlilfloi. Sunnan undir Selmelum rann Sellækur, er rann úr Valhnúkavatni og renn í Geirsá sunnan við Selið, en Vörðufloí var austan við Selið. Nú hefur þessi lækur verið tekinn og virkjaður til ljósa, vatnið stíflað."

"Í brekkurótum Flókadalsmeginn er Vilmundarstaðsel, þar var fólk frá Vilmundarstöðum veturinn 1918-1919 til þess að nýta landið og hey, sem þar höfðu aflast."

Ö-Vilmundarstaðir, 5

BO-203 Hægindi

Reykholtskirkjujörð frá því um 1200 og getið í máldögum til 1478, en hefur lagst í eyði eftir það en byggð hófst að nýju eftir 1650. Taldist þá og síðar hluti af heimalandi Reykholts. Reykholtskirkja átti sérstaklega hrossabeit í Kirkjutungum. Seld 1909.

1917: 52.155 m² = 16 1/3 dagsl. 1/3 þýft. Garðar 817 m². "Hálsinn fyrir ofan bæinn er brattur og klettóttur, en gróinn, hið efra eru melabungur, holt og mýrarsund, undirlendi að mestu mýrlent, en vallendi nokkuð, sérstaklega með Reykjadalssá, þar sem eru malareyrar. ... hlunnindi eru af laxveiði í Reykjadalssá." BB II, 319

BO-203:001 bæjarhóll bústaður

"Bærinn stóð uppi í brekku, ofarlega í túni fram til 1950, er hann var fluttur niður undir ána ..."

BB II, 319; Túnakort 1917

BO-203:002 heimild fjós

Túnakort 1917

BO-203:003 heimild brunnur

Túnakort 1917

BO-203:004 heimild útihús

Túnakort 1917

BO-203:005 heimild útihús

Túnakort 1917

BO-203:006 heimild útihús

Túnakort 1917

BO-203:007 heimild útihús
Túnakort 1917

BO-203:008 heimild útihús
Túnakort 1917

BO-203:009 örnefni stekkur Stekkjarmói
"Þvert yfir [Hægindakotsnes] er mjó laut, sem heitir Stekkjarlaut, neðan við það er grasrimi, Stekkjarrimi."
AV: "Stekklarlaut er rangt nafn, heitir Stekkjarsund ... Stekkjarmói er austan til í Hægindakotsnesi, móbunga."

Ö-Hægindi, 1 + AV 1-2

BO-203:010 örnefni rista Torfmelur
"utar og ofar en Stekkjarsund er lítill melur, sem heitir Torfmelur."

Ö-Hægindi, 1

BO-203:011 tóft skotbyrgi Grænatóft
"Upp með merkjum [við Vilmundarstaði] er gömul rúst, enfn Grænatóft eða Skotmannsbyrgi."
"Byrgislækur heitir lækurinn, sem rennur framhjá Grænatóft. Það er lækurinn sem kemur úr Hrossagiljunum." AV, 2

Ö-Hægindi, 1

BO-203:012 heimild túngarður
"Út við túngarðinn efst, beint út af gamla bænum, var jarðfall, sem nefnt var Grýlubæli."

Ö-Hægindi, 2

BO-203:013 örnefni Gerði
"Gerði er ílöng flöt austan við Bæjarlækinn, en vestan við hann er Þríhyrna:"

Ö-Hægindi, 2

BO-203:014 örnefni útihús Húsatún
"Austast og syðst í túni er Húsatún, og þar upp af á hæð er Lambalind."

Ö-Hægindi, 2

BO-203:015 örnefni sel Selbunga
"Út við Selgilið [sem er á merkjum] er hæð, sem heitir Selbunga, er fyrir neðan aðalhálsinn." Seinna ertalað um Seltungu og á við sama stað, en ekki verður séð hvort er réttara

Ö-Hægindi, 2

BO-203:016 tóft þvottastaður Hægindakotshver
"Rétt neðan vegarins austan bæjarins Hægindis er hver. ... Aðaluppsprettan er næst veginum ... Um 10 m neðar og um 2 m austar er önnur uppspretta. ... Í þessari austustu uppsprettu hefur verið komið fyrir járnþotti um 50 cm í þvermál. Ofan í honum er svo annar minni. Hann var lægri, fyllti vel út í og hafði tvö eyru. Skammt frá lá svo kúpt lok sem tilheyrði líklegast pottinum. Potturinn var notaður til að seyða brauð. Allt þar í kring voru fataræflar, eða tætlur úr fúnum fataleifum. Í kringum efstu uppsprettuholurnar þrjár hefur verið raðað einfaldri steinaröð svo vatnið myndar fyrst dálítinn poll. Fast vestan við eru tóftir af torfkofa." Skoðað 9.8.1979

Tryggi Þórðarson; Varmalindir, 29 með afstöðumynd

BO-204 Kópareykir

20 hdr. 1708. Getið í Landnámu og Egilssögu (Efri Reykir - annað bú Geirs auðga í Geirshlíð). Varð eign Reykholtskirkju 1397x1463 og er nú ríkisjörð. Kópareykir II nýb. 1954 á 20 ha, beitiland er óskipt, búskapur lagðist af 1972 og land nytjað frá Kópareykjum I. Nýbýlið Akur - hjá Reykholti - fékk 6,7 ha af beitilandi ámörkum Kópareykja og Hægindis.

1917: "35.310 m² = 11 dagsl. 1/3 þýft. Garðar 336 m². "Hálsinn er nokkuð gróinn ofantil með holtum og mýrarsundum, hlíðin algróin. Undirlendið er mest norðaustantil í landinu, skiptast þar á móar, mýrar og eyrar með ánni ... Laxveiði er lítillsháttar í Reykjadalá." BB II, 326

BO-204:001 bæjarhóll bústaður
"Bærinn stóð áður ofar í túni, en var fluttur 1948, og stendur á hjalla, landnorðan undir Hyrnu." BB II, 326,

Aftan við bæinn er merkt 'tóftir' áfastar honum

Túnakort 1917

BO-204:002 heimild útihús

á bæjarhól

Túnakort 1917

BO-204:003 heimild útihús

Túnakort 1917

BO-204:004 heimild útihús

Túnakort 1917

BO-204:005 heimild útihús

Túnakort 1917

BO-204:006 heimild útihús

Túnakort 1917

BO-204:007 örnefni mógrafir Móeyri

"Vestur af Kóparykjaeyri er Móeyri, upp af henni eru kallaðar Veitur ..."

Ö-Kóparyrkir, 3

BO-204:008 heimild vað Móvað

"Af Móeyrinni er Móvað yfir í Grímsstaðanes."

Ö-Kóparyrkir, 3

BO-204:009 heimild vað Stekkjarvað

"Stekkjjarvað er af Kóparyrkjareyri austur yfir." Þetta er annað Stekkjjarvað en er skráð undir Reykholti - það er af Hægindakotseyri

Ö-Kóparyrkir, 3

BO-204:010 heimild leið Kirkjugata

Þar sem hálsinn milli Reykjadal og Flókadals er kallaður Hyrna er gömul leið yfir hann, Kirkjugata - BB II, 326

BO-205 Kjalvararstaðir

20 hdr. 1708. Getið í Landnámu. Varð Reykholtskirkjueign síðan milli 1226 og 1358. Var í eyði 1463, DI V, 399-400. Seld 1909

1917: 61.784 m² = 19 1/3 dagsl. 1/3 þýft. Garðar 746 m². "Undirlendi milli hálsins og Reykjadalár er ekki ýkja breitt, því hálsinn gengur hér fram með tiltölulega jöfnum halla ... Hálsinn er allgróinn, mó - eða mýrlendi, klettóttur nokkuð vestan til. Undirlendið er að mestu orðið að túni, en annars skiptast á mýri, vallendi, móar og malreyrar. Beitoland er gott í hálsinum. ... Hlunnindi eru lítilsháttar af laxveiði í Reykjadalá." BB II, 321

BO-205:001 bæjarhóll bústaður

Túnakort 1917

BO-205:002 heimild útihús

Túnakort 1917

BO-205:003 heimild útihús

Túnakort 1917

BO-205:004 heimild útihús

Túnakort 1917

BO-205:005 þjóðsaga Hrafnseyri

Niður undan Hrafnnesi er "Hrafnseyri. Var það á dögum Odds Gottskálkssonar í Reykholti, að maður spurði hann, hvað hrafn væri að tala, er sat þar í gluggatóft. Oddur sagði, að hann segði manninn feigan. En maður þessi druknaði í Reykjadalá og rak á þessa eyri."

Ö-Kjalvararstaðir, 1

BO-205:006 heimild vað Vellisvað

Rétt hjá hvernum Velli eða Árhver "var vað úr Vellisnesi og í Hrafnnes, sem heitir Vellisvað" - "Vellisvað

eða Vellisnesvað var úr Vellisnesi í Kjalvararstaðalandi yfir í Reykjanes fremra (sem einnig virðist hafa verið kallað Vellisnes) í Sturlureykjalandi." AV, 1

Ö-Kjalvararstaðir, 1

BO-205:007 heimild vað Djúpavað

"... af Hrafnanesinu austur í Skáneyjarnes er Djúpavað."

Ö-Kjalvararstaðir, 1-2

BO-205:008 heimild vað Hyrnubakkavað

"Úr Skáneyjarnesi yfir á Bæjareyrina er vað, sem heitir Hyrnubakkavað ..."

Ö-Kjalvararstaðir, 2

BO-205:009 heimild vað Grímsstaðavað

"Vaðið af Bæjareyrinni austur yfir heitir Grímsstaðavað ..."

Ö-Kjalvararstaðir, 2

BO-205:010 tóft beitarhús Hagahús

Innan við Giljatungur "eru Sneiðgil. Austur undir því eru rústir eftir beitarhús, Hagahús." Þar sem heitir Hálfnaðarklettur eða Hálfnumarklettur austan við Melkot "var talin hálfnað leið út í beitarhúsin."

Ö-Kjalvararstaðir, 2

BO-205:011 tóftir býli Melkot

"heldur innan við [Hagahús - 010] eru rústir eftir kot, sem hét Melkot."

Ö-Kjalvararstaðir, 2

BO-205:012 örnefni smiðja Smiðjuás

"Nokkuð fyrir neðan Nónbundu ... er ás í hlíðinni, sem heitir Smiðjuás."

Ö-Kjalvararstaðir, 2

BO-205:013 örnefni leið Vegahryggur

"Þvert yfir, fyrir austan Nónborgarsund, er Vegahryggur ..."

Ö-Kjalvararstaðir, 3

BO-205:014 örnefni kvíar Stöðull

"Að austanverðu við [Bæjargil] heitir Kinn, en fyrir vestan Kvíastallur [fyri ofan bæinn] Fyrir neðan Kvíastall er Stöðull ..."

Ö-Kjalvararstaðir, 4

BO-205:015 tóftir bústaður Ballatóftir

"Fyrir ofan brekkuna [ofan við bæinn] er Bæjarbrún. Uppi á henni eru rústir, sem heita Ballatóftir. Þar mun hafa verið um tíma í húsmennsku Balvin Jónsson, sem síðar bjó að Grenjum í Álfthaneshreppi."

Ö-Kjalvararstaðir, 4

BO-205:016 örnefni brunnur Brunnsból

"Fyrir neðan Kvíastall er Stöðull [014], og rétt fyrir neðan hann er Brunnsból."

Ö-Kjalvararstaðir, 4

BO-205:017 heimild vað Móhelluvað

"Fyrir neða túnið, Niðurtún, eru tvö vöð á ánni yfir á Barðseyri. Heitir efra vaðið Móhelluvað ..."

Ö-Kjalvararstaðir, 4

BO-205:018 heimild vað Sandvað

"Fyrir neða túnið, Niðurtún, eru tvö vöð á ánni yfir á Barðseyri. Heitir efra vaðið Móhelluvað, en hið neðra Sandvað."

Ö-Kjalvararstaðir, 4

BO-205:019 örnefni stekkur Stekkur

"Langistallur er fyrir neðan Löngubrekku og Stekkur fyrir neðan hann í norðaustur."

Ö-Kjalvararstaðir, 4-5

BO-205:020 heimild smiðja

1817: "Smídiu sindur, er fannst í Jörðu, og var stíkkid umm 2 pund að vigt, á Kjalvararstöðum; hvört nú er til grunna geingid." Fornleifaskýrsla Eggerts Guðmundssonar 25.8.1817

FF, 288

BO-206 Snældubeinsstaðir

30 hdr. 1708. Bændaeign. Logaland félagsheimili, b. 1909, Samtún nýbýli 1952 á öllu ræktarlandi sunnan þjóðveggar og hálfu beitolandi óskiptu. Berg, garðyrkjubýli á 6 ha 1962. Íbúðahverfi á 2,4 ha, land leigt af hreppnum.

1917: 42.941 m² = 13 1/2 dagsl. 1/3 þýft. Garðar 745 m². "Undirlendið er með nokkuð jöfnum halla, valllendi með ánni, en ofar mýrar, melaflákar, móar og klapparholt, sérstaklega vestast. Hálsinn er mjög brattur og hömróttur, en gróinn að ofan með móum og mýraflákum ... Lítilsháttar hlunnindi eru af laxveiði í Reykjadalssá." BB II, 341

BO-206:001 bæjarhóll

"Bærinn var árið 1932 fluttur að vesturmörkum landsins ..." BB II; 341. "Gamli bærinn á Snældu var uppi við hálsinn neðan við svokallaða Bæjarkletta."

Ö-Snældubeinsstaðir AV, 1; Túnakort 1917

BO-206:002 heimild útihús
Túnakort 1917

BO-206:003 heimild útihús
Túnakort 1917

BO-206:004 heimild útihús
Túnakort 1917

BO-206:005 örnefni stekkur Stekkjarmelur
"Upp og austur af Útnesinu er melur, sem heitir Stekkjarmelur ..."

Ö-Snældubeinsstaðir, 1

BO-206:006 heimild vað Reykjavað
"Upp og austur af Útnesinu er melur, sem heitir Stekkjarmelur. Hjá honum er vað yfir í Reykjanesið í landi Sturlureykja, sem hét Reykjavað. Það er fyrsta vað, þegar svonefndir Bugar v oru farnir, en þá var riðið með ánni og yfir hana jafnvel 18 sinnum fram að Úlfsstöðum. Bugar voru alfaraleið eftir dalnum. A.m.k. 10 vöð eru fram að Reykholti, og Reykjavað er fyrsta vaðið af þeim."

Ö-Snældubeinsstaðir, 1

BO-206:007 heimild leið Bugar
"Upp og austur af Útnesinu er melur, sem heitir Stekkjarmelur. Hjá honum er vað yfir í Reykjanesið í landi Sturlureykja, sem hét Reykjavað. Það er fyrsta vað, þegar svonefndir Bugar voru farnir, en þá var riðið með ánni og yfir hana jafnvel 18 sinnum fram að Úlfsstöðum. Bugar voru alfaraleið eftir dalnum. A.m.k. 10 vöð eru fram að Reykholti, og Reykjavað er fyrsta vaðið af þeim. Næsta vað er svo aftur úr Reykjanesi yfir í Eystranesið. Það vað heitir Grafarvað. Síðasta vaðið í Snældulandi er úr Eystranesinu yfir í Vellines, og er austur og niður undan Sturlu-Reykjum. Þetta vað heitir Steinsvað."

Ö-Snældubeinsstaðir, 1

BO-206:008 heimild vað Grófarvað
"Bugar voru alfaraleið eftir dalnum. A.m.k. 10 vöð eru fram að Reykholti, og Reykjavað er fyrsta vaðið af þeim. Næsta vað er svo aftur úr Reykjanesi yfir í Eystranesið. Það vað heitir Grafarvað." "Grófarvað hét það, ekki Grafarvað, enda kennt við bæinn Gróf handan árinna." AV 1 Sbr. þó Ö-Gróf: "Grófarmýri var yfirleitt (og er enn) nefnd Grafarmýri, undan henni er Grafarvað á ánni."

Ö-Gróf AV, 1; Ö-Snældubeinsstaðir, 1

BO-206:009 heimild vað Steinsvað
"Bugar voru alfaraleið eftir dalnum. A.m.k. 10 vöð eru fram að Reykholti, ... Síðasta vaðið í Snældulandi er úr Eystranesinu yfir í Vellines, og er austur og niður undan Sturlu-Reykjabæ. Þetta vað heitir Steinsvað."

Ö-Snældubeinsstaðir, 1

BO-206:010 tóft stekkur Stekkjarflöt
"Þar sem ungmennafélagshúsið var reist [1909] hét Stekkjarflöt Út frá Stekkjarflötuppi í eða upp við hálsinn liggur klettabelti, sem heitir Stekkjarklettur. Uppi á þeim heitir Stekkjarsund." - "Neðan við

Bjaragarásinn er annar ás, sem heitir Stekkjarás. Hann er heldur ofar en Stekkjaklettarnir." - "Á Stekkjarflöt var stekkur, sem notaður var fram á síðasta tug 19. aldar. Veggirnir stóðu að nokkru leyti." AV, 2 Stekkjarás gæti verið skakkt, og mun heita Vörðuás sbr. 015

Ö-Snældubeinsstaðir, 2, 3

BO-206:011 varða eyktamark Miðmundavarða

"Þar sem Bjargarásinn endar að vestan er lægð, sem heitir Miðmundakriki. Þar eru landamerkin. Þar er Miðmundavarða efst, ofan við Miðmundakrika."

Ö-Snældubeinsstaðir, 3

BO-206:012 örnefni kvíar Kvíasund

"Uppi á Bæjarklettum austur af Bæjarsundi er mýrarsund, nefnt Kvíasund." "Kvíasund. Þar voru fastar kvíar, svo lengi sem fært var frá (um 1905). Jón sat yfir kvíaánum eftir fráfarur uppi í hálslendinu, þar sem m.a. heita Sökkur, austan og ofan við Björgin. Jón byrjaði að sitja yfir á 10. ári og sat yfir fram að fermingu." AV, 2

Ö-Snældubeinsstaðir, 3

BO-206:013 náttúrumin Kjalvör

Í Giljatungum er "einn steinn dökkur á lit í mýrarsundi, sem er á merkjum og heitir Kjalvör. Er það nátttröll, sem þarna hefur séð erkióvin sinn sólina á örlagastund."

Ö-Snældubeinsstaðir, 4

BO-206:014 tóftir

"Í Útnesinu í nánd við Stekkjarmel, nær ánni, voru gamlar tóttir, mjög fallnar, en ekki vitað, hvað það var."

Ö-Snældubeinsstaðir AV, 1

BO-206:015 örnefni Vörðuás

"Vörðuás er austan til og neðan við Bjargarás."

Ö-Snældubeinsstaðir AV, 2

BO-206:016 heimild vað Tvíbakkavað

"Annað vaðið [á Bugaleið] hét Tvíbakkavað úr Reykjanesi í Framnes í Snældubeinsstaðalandi. Nafnið mun vera kennt við nokkuð háa bakka, sem vaðið var nærri, ofan við vaðið í Sturlureykjalandi en neðan við það í Snældubeinsstaðalandi."

Ö-Bugaleiðin

BO-207 Kleppjárnsreykir

8 hdr. 1708. Getið í Heiðarvíga sögu. Skálholtskirkjujörð, nú ríkisjörð. Læknissetur Borgarfjarðarhéraðs 1924-78, barnaskóli Borgarfjarðar norðan Skarðsheiðar síðan 1956. Allmörg garðyrkjubýli hafa verið reist í landi Kleppjárnsreykja síðan 1942.

1917: 40.105 m² = 12 1/2 dagsl. Garðar 200 m². "Hálsinn fyrir ofan er brattur og hömróttur, nokkuð gróinn, undirlendi var ða mestu mýri, en móar og holt þegar nær dró hálsinum, og valllendismóar með Reykjadalásá. ú eru mýrarnar að mestu komnar undir tún og býli." BB II, 322

BO-207:001 bæjarhóll bústaður

Túnakort 1917

BO-207:002 heimild útihús

Túnakort 1917

BO-207:003 heimild útihús

Túnakort 1917

BO-207:004 heimild vað Hveravað

"Á móts við stórt skarð fyrir neðan Tunguhver er vað á ánni, sem heitir Hveravað (Kvararvað og Kvararnes er nefnt í landamerkjabréfi 1884)."

Ö-Kleppjárnsreykir

BO-207:005 örnefni mógrafir Grafarbarð

"Fyrir neðan við ána var nefnt Grafarbarð, og þar upp af hét Dýjakelda."

Ö-Kleppjárnshreykir, 1
BO-207:006 dys legstaður Dysið
 "Dysið er grjóthruga ofan við gamla veginn rétt við hann. Þar er talinn dysjaður Eyjólfur Kolgrímsson, er 1538 var þarna á ferð með Ögmundi biskupi. Hann rak sig í spjót af leikaraskap og var grafinn þarna."
 "Ýmist var sagt Dysið eða Dysin - Jón [Ívarsson] sagði Dysin. Hún er út undir Hamramelum ofan við veginn." AV 1
 Ö-Kleppjárnshreykir, 1
BO-207:007 örnefni sel Selhvammur
 "Utan við [Sund] er hvammur, sem heitir Selhvammur."
 Ö-Kleppjárnshreykir, 2
BO-207:008 heimild þvottalaug Kleppjárnshreykjahver
 "Aðalhverinn er sunnan við skólann og vestan við Snældubeinsstaði." - "Hverinn mun hafa verið nýttur áður fyrir bæði til þvotta og brauðgerðar."
 Tryggvi Þórðarson: Varmalindir, 39-41

BO-208 Hamrar

24 hdr. 1708. Bændaeign. Ásgarður nýbýli 1944 og Bali nýbýli 1965 en byggð lagðist af 1985 og var land þess þá lagt til Ásgarðs sem nú á mestanhhluta Hamralands. Búskapur hefur ekki verið á Hömrum frá 1965 en tún eru nýtt af öðrum.

1917: 38.984 m² = 12 dagsl. 1/3 þýft. Garðar 925 m². "Meginhluti landsins er í Litlakropps múla og á breiðum stalli, sem myndast fram af honum. Er landið fremur hrjóstrugt, klettur og melar með móa og mýrargróðri á milli. Landið undir hálsinum er bungumyndað og lítt til ræktunar fallið." BB II, 316

BO-208:001 bæjarhóll bústaður
 "Bærinn stóð áður ofarlega í túni upp undir hálsinum á allhárri melabungu, en var fluttur niður að þjóðvegi" 1952

Túnakort 1917; BB II, 316

BO-208:002 heimild útihús

Túnakort 1917

BO-208:003 heimild útihús

Túnakort 1917

BO-208:004 heimild útihús

Túnakort 1917

BO-208:005 heimild rétt

Túnakort 1917

BO-208:006 heimild útihús

í Húsatúni

Túnakort 1917

BO-208:007 heimild bænhús

aftekið e. 1600; (PP, 125) PP, 125

BO-208:008 heimild vað

"Eftir Stekkjarnesi liggur vegur niður að Reykjadalssá að vaði, sem þar er og vantar nafn á."

Ö-Hamrar, 1-2

BO-208:009 tóft stekkur Stekkjarnesrúst

"Upp af Stekkjarnesinu í flóanum er rústeftir stekki, Stekkjarnesrúst." Upp af Stekkjarnesi er Stekkarrústin "talsverður hóll"

Ö-Hamrar 2; HS, 1

BO-208:010 heimild vað Málubrot

"... í Hveranesi, rétt við merkin, er brot á ánni nefnt Málubrot. Þetta er klapparhryggur þvert yfir ána, um 2 fet á breidd. Þar fór Málfríður, kona Davíðs á Snældubeinsstöðum, yfir ána, og dregur vaðið nafn af því."

- Ö-Hamrar, 2
BO-208:011 áletrun Spjótalág
 "Innan við merkin, í Kleppjárnreykjalandi, er dys. Upp á melnum hér fyrir ofan gamla veginn er steinn, sem á er klappað Ó. Þangað áhinn deyjandi maður að hafa beðið um að vera borinn og klappað þennan staf með spjótsoddi sínum. Af þessum sökum hefir síðari tíminn viljað nefna Hamralág Spjótalág."
 Ö-Hamrar, 3
BO-208:012 örnefni hesthús Hesthússtallur
 "Neðsti klettastallurinn heitir Hesthússtallur."
 Ö-Hamrar, 3
BO-208:013 örnefni sel Selhvammur
 "Upp undir urðinni fyrir ofan sundin heitir Selhvammur. Það er lítill hvammur. Stundum er talað um Selhvamma enda eru graskvompur þarna nafnlausar."
 Ö-Hamrar, 3
BO-208:014 varða eyktamark Nónvarða
 "Upp og austur af Lambasundsbrún eru Nónhólar. Þeir eru hæstu klettabeltin, og á þeim er Nónvarða í landsuður frá Hömrum, en nón á henni er líklega frá Snældubeinsstöðum."
 Ö-Hamrar, 4
BO-208:015 varða eyktamark Dagmálavarða
 "Háihnúkur er suður á hálsi, skammt vestur af Dagmálavörðu."
 Ö-Hamrar, 4
BO-208:016 tóft kvíar Kvíamói
 "Smástallur ... móti Hesthússtalli heitir Kvíastallur, aðeins utan við [Merkjagil]." - "... að vestanverðu við gilið eru gamlar kvíar, byggðar úr stórgryti, í kring Kvíamói, þar upp af er hár klettur, Kvíastallur." Ö-Hamrar 4; HS, 2
BO-208:017 tóft Rústin
 Upp af Mjóanesi "er smáhóll, gömul bygging, kölluð Rústin."
 Ö-Hamrar HS, 1
BO-208:018 örnefni mógrafir Móggrafabörð
 Móggrafabörð eru inn af Stekkjarnesrústin milli Miðness og Hveraness
 Ö-Hamrar HS, 1
BO-208:019 örnefni kolagröf Kolapúfa
 "Innan til við mitt [Hveranes] er dök þúfa, heitir Kolapúfa."
 Ö-Hamrar HS, 1

BO-209 Litli Kroppur

16 hdr. 1708. Fyrst getið 1542 er jarðir Ögmundar biskup voru teknar af konungi. Varð síðan Skálholtsstólsjörð en seld aftur 1785.

1917: 43.888 m² = 13 2/3 dagsl. 1/5 þýft. Garðar 873 m². "Hálsinn er þurrlendur og heldur hrjóstrugur, undirlendið skiptist af lítt grónum ási, en er annars að mestu mýrlent og meðfram Borgarfjarðarbraut báðum megin er allgott ræktunarland, sem þarf framræslu. Beitiland er sæmilegt." BB II, 330

- BO-209:001** bæjarhóll bústaður
 Túnakort 1917
BO-209:002 heimild útihús
 Túnakort 1917
BO-209:003 heimild útihús
 Túnakort 1917
BO-209:004 heimild útihús
 Túnakort 1917
BO-209:005 varða eyktamark Hádegisvarða
 "Í suður frá bænum, á ásnun, er varða, sem heitir Hádegisvarða."

Ö-Litli Kroppur, 1
BO-209:006 tóft Rúst
 "Austan við [Bjarnarholt] er rúst, sem er nefnd Rúst, og þar niðri við ána er Hrossaklettur."
 Ö-Litli Kroppur, 1
BO-209:007 tóft stekkur
 "Þá er eyri fram í ána, sem heitir Teitseyri, og virðist þar vera merki eftir stekk."
 Ö-Litli Kroppur, 2
BO-209:008 tóft fjárhús Þórðarhús
 "Í [Miðnesi] er melur, sem heitir Miðnesmelur, og við þann mel eru tættur, Þórðarhús. Þar hafði Þórður, afi Þórðar á Hæli, fjárhús."
 Ö-Litli Kroppur, 2
BO-209:009 örnefni rista Torfbugur
 "Vestur af Miðnesmel, við ána, er Torfbugur og Torfbughvammur, en það er slægjuland upp að Torfbugsmel."
 Ö-Litli Kroppur, 2
BO-209:010 örnefni mógrafir Grafir
 "Mið hlíðinni frá Klofasteinum heim heitir Grafarmýri og Grafabrekkur upp af henni. Neðan við Grafirn ar er Móholt, það er melur, en bæjarmegin við Grafirnar, og aðallega Grafabrekkurnar, er dalverpi, sem heitir Húsadalur ..."
 Ö-Litli Kroppur, 3
BO-209:011 örnefni kvíar Kvíabrekka
 "... austan við bæinn heitir Kvíabrekka." "... er suður af Þembu upp af heimreiðinni."
 Ö-Litli Kroppur, 3
BO-209:012 tóft stekkur Stekkjarmýri
 "Túnið Stekkjartún er fyrir neðan tún, hét áður Stekkjarmýri. Austan og ofan við það heitir Þemba ..." -
 "Stekkjartún var aðskilið frá túninu áður. Þar hjá er rúst eftir stekk." AV
 Ö-Litli Kroppur, 3

BO-210 Geirshlíð

20 hdr. 1708. Landnámsjörð. Bændaeign. Upphaflega 30 hdr jörð en hjáleigan Geirshlíðarkot (nú Giljahlíð) [BO-211] taldist 20 hdr. en landi þeirra var skipt 1943. Þrándarholt talið landnámsbýli í landi Geirshlíðar og þar hefur verið aðgreind landareign 1390 því það ár eru tilgreind landamerki milli Þrándarholts og Hæls - IOD, 104 sbr. DI III, 483.

1917: 45.919 m² = 14 dagsl. 2/5 þýft. Garðar 760 m². "Í Bláinnsvatni vr dálítill silungsveiði, lítt stunduð, en Þrándarvatn var fisklaust ... Hálsinn, sem Geirshlíðarbær stendur sunnan undir, er þurrlendur, allgróinn, undirlendið norðan Geirsár mýrlent, sunnan árinna er ýmist misgróið þurrlendi eða mýrar ... Ræktunarland er mikið, en þarf framræslu. Beitoland er allgott." BB II, 312

BO-210:001 bæjarhóll bústaður
 Túnakort 1917
BO-210:002 heimild útihús
 Túnakort 1917
BO-210:003 heimild útihús
 Túnakort 1917
BO-210:004 heimild útihús
 Túnakort 1917
BO-210:005 heimild túngarður
 "gamall túngarður" í SA horni túnsins
 Túnakort 1917
BO-210:006 örnefni mógrafir Grafarflói
 "Fyrir utan túnið er allmikill flói, sem nefndur er Grafarflói."

Ö-Geirshlíð, 1

BO-210:007 örnefni stekkur Fornistekkur

"Bæjarmegin við [Fögrubrekku] heitir Fornistekkur, það eru hábörð." Stekkstapi heitir einnig einn stapanna í Grafarflóa

Ö-Geirshlíð, 1

BO-210:008 tóftir býli Þrándarholt

Útsunnan í Þrándarholti var býlið, þar var síðar stekkstæði en nú er þar sumarbústaður. - BB II, 312, 353
"Suður af [Grænakletti] er Bræðrasund; þar er mýrarsund norðan í Þrándarholti, sem er stórt holt. Sagan segir, að einu sinni hafi búið þrjú systkini í Þrándarholti, og þegar þau voru við heyskap á Bræðrasundi, jöguðut þau svo, að þau hlupu sitt í hvert vatn, Þrándur í Þrándarvatn, Bláfinnur í sitt og hún í Laugutjörn. Sunnan við Þrándarholt sjást greinilegr rústir eftir býlið, hvort það er Þrándarholtsstekkurinn, sem Guðný í Ambáttarhól sagði, að í væri afturganga, er ekki gott að segja."

"Þrándarholtt forn eyðijörð í Geirshlíðarlandi, aldrei bygt í manna minni; þó eru hjer ljós byggíngamerki. Túnstæði er mjög í hrjóstur komið og ei má hjer aftur byggja, nema menn vildu rýra jörðina Geirshlíð um so mikið." JÁM IV, 221 "Rústirnar í Þrándarholti sjást nú ekki lengur, því að fyrir tveimur árum var bggður þarna sumarbústaður og rústunum þá ýtt út." AV, 2 (skr. 1971)

Ö-Geirshlíð, 2

BO-210:009 tóft stekkur Stekkjareyri

"Aðeins vestar [en Stóraeyri], að sunnanverðu við ána, er svo eyri, sem nefnd er Stekkjareyri. Þar er rúst eftir stekk, sem áin er nú að brjóta niður."

Ö-Geirshlíð AV, 2

BO-210:010 heimild brú

"Fyrir utan næstu beygju á ánni [en Stekkjareyri] var einu sinni brú á ánni. Eru þar stórir steinar í ánni, sem hafa verið notaðir fyrir stöpla. Hún mun hafa verið aflögð fyrir aldamót, an afi Péturs [Jónssonar f. 1917], Pétur Þorsteinsson, notaði hana, er hann hafði beitarhús í Þrándarholti. Hann rak féð yfir hana, því Geirsá getur orðið alófær, ef hún er í vexti. Við þennan stað, herna megin við ána, er stórþýfður mói, sem heitir Brúarmói. Hann er svo stórþýfður, að ekki er reitt um hann."

Ö-Geirshlíð AV, 2

BO-210:011 heimild beitarhús

"[Brúin 010] mun hafa verið aflögð fyrir aldamót, an afi Péturs [Jónssonar f. 1917], Pétur Þorsteinsson, notaði hana, er hann hafði beitarhús í Þrándarholti. Hann rak féð yfir hana, því Geirsá getur orðið alófær, ef hún er í vexti."

Ö-Geirshlíð AV, 2

BO-211 Geirshlíðarkot

10 hdr. 1708. Hjáleiga frá Geirshlíð og var landi endanlega skipt 1943 en nafninu breytt í Giljahlíð 1944.

1917: 28.782 m² = 9 dagsl. 1/2 þýft. Garðar 395 m². "Landið er að mestu gróið, áhálsinum eru mýrar, valllendisbörð og ógrónir melar. Undirlendið er að mestu mýri. Í landinu sunnan Geirsár, sem er mjög blautt, er lítill tjörn, Laugutjörn." BB II, 313

BO-211:001 bæjarhóll bústaður

"Bærinn stóð áður á bakka gils, sem skilur lönd Giljahlíðar og Geirshlíðar, í brekkurótum, en var fluttur austur undir Brennistaðamerki 1963. Þar voru mestir ræktunarmöguleikar."

Túnakort 1917; BB II, 313

BO-211:002 heimild útihús

Túnakort 1917

BO-211:003 heimild útihús

Túnakort 1917

BO-211:004 heimild útihús

Túnakort 1917

BO-211:005 heimild túngarður

"gamall túngarður" á mörkum túna Geirshlíðar og Geirshlíðarkots. Sama og BO-210:005

Túnakort 1917

BO-211:006 heimild útihús

hús með aðskilinn túnblett í kring sunnan við aðaltúnið og bæjarstæðið

Túnakort 1917

BO-211:007 varða landamerki Spóavarða

"Við ána að norðan er á merkjum móti Brennistöðum Spóavarða ..."

Ö-Giljahlíð, 1

BO-211:008 þjóðsaga Kvenhóll

"Í stefnu frá á Geirshlíð er lágur, sléttur hólhryggur, sem heitir Kvenhóll. Þeim hól fylgir sú saga, að þar á að hafa orðið úti kona, sem ætlaði í fjós til mjalta."

Ö-Giljahlíð, 2

BO-212 Brennistaðir

16 hdr. 1708. Fyrst getið 1594. Bændaeign. Tvíbýli 1963-67

1917: 42.753 m² = 13 1/3 dagsl. 2/5 þýft. Garðar 448 m². "Hálsinn er að mestu gróinn efra, mosavaxnir melahryggir með mýrar- eða flóaflákum, hlíðin með vallendisrimum og börðum, mómum og mý rarsundum, undirlendi með ánni votar mýrar. Undirlendi, sem nýtt verður til túnræktar nærri bæ, er nær þrotið. Gott beitilandi fyrir sauðfé og hross. Vatnsból getur brugðist í langvarandi þurrkum og frostum." BB II, 308

BO-212:001 bæjarhóll bústaður

Íb.hús, steyp, b. 1914

Túnakort 1917

BO-212:002 heimild útihús

Túnakort 1917

BO-212:003 heimild útihús

Túnakort 1917

BO-212:004 heimild útihús

Túnakort 1917

BO-212:005 heimild útihús

Túnakort 1917

BO-212:006 heimild túngarður

"Gamli túngarðurinn" niður austurhlið túnsins en austan við hann voru 1917 nokkrar litlar túnspildur

Túnakort 1917

BO-212:007 heimild brunnur

Túnakort 1917

BO-212:008 bæjarstæði býli Fornu-Brennistaðir

"Innan við bæinn eru gamlar rústir, sem eru nefndar Fornu-Brennistaðir; er talið, að þar hafi bærinn verið og fluttur þaðan vegna snjóflóðahættu." - "Utan við Brennistaðagil neðarlega eru rústir eftir Gömlu-Brennistaði."

1708: "Fornu Brennestader heitir hjer I landinu, þar eru ljós byggíngamerki. Enginn veit þar hafi byggt verið, og ætla flestir bærinn hafi þaðan færður verið undan snjóflóðum eður fannlögum þangað sem nú er hann. Ekki má hjer aftur byggja nema til að eyðileggja heimaörðina." JÁM IV, 220

Ö-Brennistaðir, 1, 3

BO-212:009 örnefni mógrafir Móeyri

"Utan við Brennistaðalæk er eyri, sem heitir Móeyri. Bæjarlækurinn rennur utan við túnið og heitir Brennistaðalækur og fellur í ána rétt ofan við Móeyrina." Móholt heitir smáholt ofan og innan við Móeyrina

Ö-Brennistaðir, 2

BO-212:010 tóft fjárhús Grænutóftir

"upp á [Berghylsbrekku] eru Grænutóftir; þar voru fjárhús, en nú er þar tún í ræktun.

- Ö-Brennistaðir, 2
BO-212:011 örnefni rista Torfholt
 "Rétt ofan við Móeyrina eru tvö smáholt, sitt hvoru megin við Brennistaðalæk, Torfholt að utan og Móholt [009] að innan."
- Ö-Brennistaðir, 2
BO-212:012 tóft stekkur
 "Hjá Berghyl [í Geirsá ofan við þar sem Brennistaðalækur fellur í hana] er gamall stekkur."
- Ö-Brennistaðir, 2-3
BO-212:013 örnefni leið Götufoss
 "Niður undan túninu er foss, sem heitir Litlifoss, og við eystra túnhornið Götufoss." - "Norður frá bænum og að Brennnistöðum lá Brennistaðagata norður yfir Hælsás og yfir Geirsá. ... Flúð í Geirsá, skammt fyrir framana vaðið, heitir Litlifoss, en við suðausturhorn Brennistaðatúns, spölkorn framar, er heldur myndarlegri foss, er Götufoss heitir. Var farið fram hjá honum, þegar riðið var til Reykholtskirkju."
- Ö-Hæll, 9: Ö-Brennistaðir, 3
BO-212:014 örnefni skemma Skemmubrekka
 "Vestan í túninu vestan við Bæjarlæk er Lindarhóll, móti honum er brekka, sem heitir Sekmmubrekka."
- Ö-Brennistaðir, 3
BO-212:015 heimild kvíar Kvíabrekka
 "Austan við nafnlausa lækinn er svo efst í túni Kvíabrekka, þar voru torfkvíar."
- Ö-Brennistaðir, 3
BO-212:016 varða Selvarða
 Á Selhöfða er varða, sem heitir Selvarða, en mun nú hruginn
- Ö-Brennistaðir, 4
BO-212:017 tóftir sel Brennistaðasel
 "Niður af [Selhöfðanum] í hlíðinni er Brennistaðasel, og þar niður við á eru stórgerðar þúfur, er vel gætu verið byggingaleifar."
- Ö-Brennistaðir, 4
BO-212:018 tóft smalakofi Smalakofi
 "Vestur af Rauðufossum er rúst eftir gamaln smalakofa, sem heitir Smalakofi."
- Ö-Brennistaðir, 4
BO-212:019 tóft fjárskýli Gvendarbyrgi
 "Vestanvert við Þjófaborgarflóann er gamalt byrgi úr urð, sem heitir Gvendarbyrgi."
- Ö-Brennistaðir, 4
BO-212:020 heimild leið Vegahryggur
 Vestan við Mjóasund "er svo Kirkjusundshryggur, og Kirkjusund liggur þvert yfir hálsinn vestan við Kirkjusundshrygg, og þetta sund er upp af túninu á Brennistöðum. Og þá er það Vegahryggur, sem kirkjuvegurinn lá eftir yfir hálsinn frá Brennistöðum."
- Ö-Brennistaðir, 5
BO-212:021 varða Þrívörður
 "Rétt ofan við Brennistaðatún niður af Kirkjusundi eru Þrívörður."
- Ö-Brennistaðir, 5
BO-212:022 varða Grenvarða
 "Suður af Kjalvararstaðasandhól er Grenvarða."
- Ö-Brennistaðir, 5

BO-213 Hæll

24 hdr. 1708. Fyrst getið 1390. Bændaeign

1917: 66.918 m² = 21 dagsl. 1/6 þýft. Garðar 969 m². "Land jarðarinnar er um 9 km á lengd og um 2 km þar, sem það er breiðast. Mest ber á lítt grónum ásum, bungum og holtum með misblautum flóum og mýrum á milli. Vallendi er lítið, helst með Geirsá á norðurmörkum jarðarinnar. Víðir er að koma upp víða á heiðinni, í

móum og mýrum, en þaðan hvarf hann að mestu um og eftir 1940. Heiðarlandið er allstórt, en full blautt til þess að geta talist gott beitiland fyrir fé af vestfirskum stofni. Land, sem helst yrði nú tekið til ræktunar, er alllangt frá bæ, á vesturmörkum. Silungsveiðivon er í Skógarvatni, sem Hæll á land að á stuttum kafla." BB II, 320

BO-213:001 bæjarhóll bústaður
Túnakort 1917

BO-213:002 heimild lambhús
"Suðvesturhluti gamla túnsins hét Húsatún. Stóðu þar fjárhús á þremur stöðum. Eru fjárhúsin nú efst í Húsatúni, áður voru þar lambhús, ærhús voru aðeins sunnar og austar, en sauðhús neðst í túninu, hesthús var svo vestur af lambhúsunum."

Ö-Hæll, 8-9; Túnakort 1917

BO-213:003 heimild útihús
"Suðvesturhluti gamla túnsins hét Húsatún. Stóðu þar fjárhús á þremur stöðum. Eru fjárhúsin nú efst í Húsatúni, áður voru þar lambhús, ærhús voru aðeins sunnar og austar, en sauðhús neðst í túninu, hesthús var svo vestur af lambhúsunum."

Ö-Hæll, 8-9; Túnakort 1917

BO-213:004 heimild útihús
"Suðvesturhluti gamla túnsins hét Húsatún. Stóðu þar fjárhús á þremur stöðum. Eru fjárhúsin nú efst í Húsatúni, áður voru þar lambhús, ærhús voru aðeins sunnar og austar, en sauðhús neðst í túninu, hesthús var svo vestur af lambhúsunum."

Ö-Hæll, 8-9; Túnakort 1917

BO-213:005 heimild útihús
"Suðvesturhluti gamla túnsins hét Húsatún. Stóðu þar fjárhús á þremur stöðum. Eru fjárhúsin nú efst í Húsatúni, áður voru þar lambhús, ærhús voru aðeins sunnar og austar, en sauðhús neðst í túninu, hesthús var svo vestur af lambhúsunum."

Ö-Hæll, 8-9; Túnakort 1917

BO-213:006 heimild hálfkirkja
um 1500: Mál DI VIII, 61-62.

1708: "Hjer hefur að fornu verið hálfkirkja og sjást þess glögg merki. Enginn minnst þar hafi tíðir veittar verið."

JÁM IV, 219

BO-213:007 heimild stekkur
1390: merki milli Þrándarholts og Hæls er keldudrag úr Laugatjörn í Geirsá fyrir neðan lambakró í neðan verðri Hælsjörðu er Skúli af Hæli hafði

"Sunnan í Fjóshólnum [í austur frá bænum] austarlega, mun kirkjan hafa staðið. Nokkru fyrir 1940 byggði Guðmundur, bóndi á Hæli, þar jarðeplageymslu og kom þá niður á hellu, og er hann tók hna upp, var þar kringlótt hola undir með hellu í borni. Aðra holu fann hann eins um bún. Þvermál holunnar mun hafa verið tæpt fet. Má vera, að burðarstöðir kirkjunnar hafi staðið þar."

Ö-Hæll, 8; IOD, 105 sbr. DI III, 483

BO-213:008 heimild mylla Myllulækur
Hæslækur heitir heitir Myllulækur á örstuttum kafla "uns Heimrilækur fellur í hann, þar var kornmylla einhverntíma stuttu fyrir aldamótin, að haldið er."

Ö-Hæll, 5

BO-213:009 tóft stekkur Gamlistekkur
"Vestarlega á Jöðrum [út undir Skógavatni] er valllendisbali, eru þar stekkjarrústir fornar og heita Gamlistekkur."

Ö-Hæll, 6

BO-213:010 heimild huldufólksbústaður Huldufólkssteinn
"Í brekkum er allstór steinn, er líkist nokkuð húsburst og heitir Huldufólkssteinn, og var talið, að það nafn væri ekki ástæðulaust."

- Ö-Hæll, 6
BO-213:011 tóft smalakofi Smalaskáli
 "Upp frá Skógavatni er hvammur í ásin, þar hefur kofi staðið, og heitir hvammurinn Smalaskáli og Smalaskálalind lindarsytra, er sprettur þar upp og rennur í Skógvatn."
- Ö-Hæll, 6
BO-213:012 heimild býli Móakot
 "Á suðurmörkum Hringsins eru móabörð, sem kölluð eru Rústir. Sögn er, að þar hafi einhvern tíma verið býli, sem Móakot hafi heitið. Vera mætti, að þar hafi staðið lambakró sú, sem Skúli, bóndi á Hæli, hafði og getað er um í landamerkjaskránni frá því um 1390."
- Ö-Hæll, 6-7
BO-213:013 tóft stekkur Nýistekkur
 "Upp af Votakrók, fast við Hælsásinn, er Nýistekkur. Þar var rekið að fé um skeið, uns byggð var (um 1912?) ný fjárrétt austast á Móholti við tún ..."
- Ö-Hæll, 7
BO-213:014 varða eyktamark Miðaftansvarða
 "Uppi á háásnum, vestur af bænum, stendur Miðaftansvarða, eyktamark frá Hæli ..."
- Ö-Hæll, 7
BO-213:015 varða Gvendarvarða
 "Uppi á háásnum, vestur af bænum, stendur Miðaftansvarða, eyktamark frá Hæli, og Gvendarvarða í norðaustur frá henni."
- Ö-Hæll, 7
BO-213:016 hús leikvöllur Garðshorn
 "Sunnan í háásnum, rétt við þjóðveg, er örlítill bali. Þar höfðu börn bú, og var reistur kofi, sem enn stendur. Kallast staðurinn Garðshorn."
- Ö-Hæll, 7
BO-213:017 heimild leikvöllur Guddutóft
 "Austarlega í mýrinni, í vesturátt frá bænum, var tóftarbrot, sem kallað var Guddutóft, kennt við Guðríði Þorsteinsdóttur á Hæli (fædd 1861), sem flutti þangað torfusnepla úr heygarði til þess að byggja sér leikkofa. Tóftin er nú horfin."
- Ö-Hæll, 8
BO-213:018 örnefni kvíar Kvíatún
 "Norður frá bænum er Norðurkinn austur að Kvíatúni, örgrunn lægð er á milli."
- Ö-Hæll, 8
BO-213:019 örnefni mógrafir Móholt
 "Austan Kvíatúns var Móholt, þangað var færður mór til þurrkunar."
- Ö-Hæll, 8
BO-213:020 heimild fjós Fjóshóll
 "Í austur frá bænum var lág hólbunga og nefnd Fjóshóll. Ef til vill hefur verið heygarður á þeim hóli áður fyrr, en um skeið voru þar tvær súrheysgryfjur, sem síðar voru fylltar með grjóti." sbr. 007
- Ö-Hæll, 8
BO-213:021 brunnur brunnur
 "Niður frá Fjósatungu eru Brunnflatir, vestan brunnsins, sem enn er þar."
- Ö-Hæll, 8
BO-213:022 heimild leið Brennistaðagata
 "Norður frá bænum og að Brennnistöðum lá Brennistaðagata norður yfir Hælsás og yfir Geirsá. ... Flúð í Geirsá, skammt fyrir framana vaðið, heitir Litlifoss, en við suðausturhorn Brennistaðatúns, spölkorn framar, er heldur myndarlegri foss, er Götufoss heitir. Var farið fram hjá honum, þegar riðið var til Reykholtskirkju." sbr. BO-212:013
- Ö-Hæll, 9
BO-213:023 heimild leið Kúagata
 "Út frá Brennistaðagötu [022] lá önnur gata til norðausturs, Kúagata, í áttina að Mógrofum [024 .. fyrir

norðan á sinn. Mórinn var fluttur eftir þessari götu."

Ö-Hæll, 9

BO-213:024 heimild mógrafir Mógrafir

"Út frá Brennistaðagötu [022] lá önnur gata til norðausturs, Kúagata [023], í áttina að Mógröfum og Móggrafamýri fyrir norðan á sinn. Mórinn var fluttur eftir þessari götu."

Ö-Hæll, 9

BO-213:025 örnefni kvíar Kvíalaut

"Kvíalaut er grasi gróinn kriki í norðaustur frá bænum í stefnu yfir Móholtið. Lautin er í hverfi frá bænum. Þaðan var um tíma leitt vatn til bæjarins."

Ö-Hæll, 9

BO-213:026 tóftir sel Kötlusel

"Austan við Hælhálsinn taka við flóar, sem ná frá Geirsá og suður að Heimrilæk fyrir neðan Kötlusel. Kötlusel er stór kvos með keldu í botni. Keldan kallast Kötluselskelda. Í Kötluseli sér til seltófta, ævagamalla. Engin veit, við hvaða Kötlu selið hefur verið kennt. Kötluselsbotnar heitir fresmt í kvosinn og hallinn upp frá henni. Þar eru upptök keldunnar, sem verður að Heimrilæk, þegar niður úr kvosinni kemur, móts við seltóftirnar."

Ö-Hæll, 10

BO-213:027 varða

Stóri-Einbúi er hóll með vörðu á austan við Rennur

Ö-Hæll, 10

BO-213:028 tóft smalakofi

Örskammt frá Einbúagreni, sem er urð efst í hallanum austan Víðilækjar, eru rústir smalakofa

Ö-Hæll, 10-11

BO-213:029 tóftir sel Jónssel

Bungnakeldulækur rennur ofan í Seldali, sem er löng og fremur grunn lögð sunnan undir Heimribungu, og þar breytir hann um nafn og heitir Seldalalækur. "Suðvestast í Bungnakelduholti og efst í Seldölum er Jónssel. Sjást apr fornlegar rústir. Sumir hafa getið sér til, að það sé kennt við Jón Símónarson, er fæddist og bjó á Hæli (til 1843), en engin rök eru fyrir því. Sennilega eru rústirnar miklu eldri. Af Jónsseli taka Seldalir nafn. Í Seldölum var heyjað áður fyrr."

Ö-Hæll, 12

BO-213:030 heimild Atpyttur

"Atpyttur nefnist pyttur lítill nokkru austan Melhóla, þangað var sótt litarefni áður fyrr. Pytturinn er nú horfinn, því lækjarsytra, sem frá honum rann suður í Hælslæk, grófst niður."

Ö-Hæll, 13

BO-213:031 tóft

"Sauðhóll er fast við [Hælslæk] að norðan, allnokkuð neðan Langabarðs. Vestan í honum er brekka, og sést þar til rústar, líklega af lambakró eða þess háttar."

Ö-Hæll, 13

BO-213:032 tóft stekkur Skysár

"Vestan Kaplabletts, fast við lækinn, rétt eftir, að hann hefur beygt til suðvesturs, er hvammur, er nefnist Skysár. Efst í hvamminum eru stekkjarrústir ..."

Ö-Hæll, 14

BO-213:033 tóft fjárskýli Lambaborg

"Vestan Kaplabletts, fast við lækinn, rétt eftir, að hann hefur beygt til suðvesturs, er hvammur, er nefnist Skysár. Efst í hvamminum eru stekkjarrústir og lambaborg, mun það mega teljast örnefni. Hvammi þessum var spillt með fyrirhugaðri vegagerð sem ekki varð af."

Ö-Hæll, 14

BO-213:034 varða eyktamark

"Í norðnorðaustur frá [Dagmálflóa] er grjóthóll áberandi og vaðra á. Þar voru haldin dagmál frá Hæli og heitir því Dagmálahóll, það er suðasutur frá Grenjalág."

Ö-Hæll, 14-15

BO-213:035 varða Þorsteinsvarða
"Út af [Saurteigsflóa] að norðasutan gengur móa- og melanef, á því er varða, er heitir Þorsteinsvarða."

Ö-Hæll, 14-15

BO-214 Hrísar

8 hdr. 1708. Landnámsjörð. Reykholtskirkja hafði eignast hálf Hríis (svo á miðöldum) fyrir 1358 en Bæjarkirkja eignaðist hinn helminginn eftir 1397. Þóreyjartungur munu upphaflega heyrt til Hrísum (sbr IOD, 105; DI III, 483) en töldut síðan séreign Reykholtskirkju. Reykholtskirkjuhlutinn var seldur 1914 en Bæjarkirkjuhlutinn 1930

1917: 38.733 m² = 12 dagsl. 1/2 þýft. Garðar 842 m². "Landið er langt og mjótt að tiltölu. Ber mest á lítt grónum holtum og hólum í landslagi, víða eru móa- og mýrardældir, annars skiptast á mýrar, melar og móar, valllendi dálítið með ánni og lækjum. Víðir vex víða á heiðarlandi. Ræktunarmöguleikar eru helstir á flötum flóum. Beitiland var talið gott í Hrísum fyrir fé. Flókadalsá er laxgeng aðeins skamman veg með Hrísalandi ... " BB II, 317

BO-214:001 bæjarhóll bústaður
Túnakort 1917

BO-214:002 heimild útihús
Túnakort 1917

BO-214:003 heimild útihús
Túnakort 1917

BO-214:004 heimild útihús
Túnakort 1917

BO-214:005 heimild útihús
Túnakort 1917

BO-214:006 heimild útihús
Túnakort 1917

BO-214:007 örnefni rista
Torfholt "Austan við Sjónarhól, austan við Bríkina, er mýrarsund, sem heitir Torfholtssund, og austan við það er Torfholt." - "Heytorf var rist í Torfholtssundi, þurkað á Torfholti." Svör nr. 3
Ö-Hrísar, 1

BO-214:008 varða
"Austan við Sjónarhól, austan við Bríkina, er mýrarsund, sem heitir Torfholtssund, og austan við það er Torfholt; á því er vörðubrot."
Ö-Hrísar, 1

BO-214:009 heimild vað Vegagilsvað
"Á brún Litlafoss [í Flókadalsá] er Vegagilsvað á ánni." - "Vegagil fellur úr suðri í Flóku á Vegagilsvaði, og eru þar landamerki Eyrar og Lundar. meðfram gílinu er hesta- og gönguleið milli Flókadals og Lundarreykjadal." Ö-Hrísar, 2; Ö-Svör nr. 7

BO-214:010 heimild vað Heybandsvað
"Neðan við Gljúfrin er hvammur, sem heitir Heybandshvammur, og er þar vað á [Flókadalsá], sem heitir Heybandsvað." - "Um Heybandsvað var flutt hey af Eyrarblettum að Hrísum." Ö-Hrísar, 2; Ö-Svör nr. 8

BO-214:011 tóft stekkur Blautistekkur
"Nokkuð asutan við Vegagilsvað [009], með [Flókadalsá], er svokallaður Blautistekkur." - "Blautistekkur er stekkarrúst, þar er votlent. Skammt frá er Stekkjarbrot í ánni."

"Í Hrísum var síðast fært frá sumarið 1927. Samli var Jón Pálsson frá Sólmundarhöfða á Akranesi, þá níu ára gamall (f. 8. okt. 1917). Með honum sátu hjá til skiptis Sigurbjörn Björnsson nú bóndi í Hrísum, þá 6 ára (f. 22. mars 1921) og frændi hans (þeir systkinasynir) Sigurbjörn Tómasson þá 8 ára (f. febr. 1919)."

- Ö-Hrísar, 3; Ö-Svör nr. 10, 32.
BO-214:012 heimild sel Hríssasel
 "Norðan í Traðarlæk rennur lækur, sem heitir Sellækur. Milli hans og Traðartungunnar, eða réttara Traðarlækjarins, er Hríssasel. Þar var lengi haft í seli, og þar bjó og dó Ólöf Jónsdóttir, kona Jóns. Hún bjó þar með Grími syni sínum, meðan Jón bjó með Herðísi, hjákoni sinni, heima í Hrísum."
- Ö-Hrísar, 4
BO-214:013 tóftir sel Reykholtssel
 Vestan við Saurveitnaholt "er löng spilda, sem er melar og mosar og hafa ekki nöfn, alla leið niður í Reykholtssel, en það er djúpur valllendisdalur, og í Kaldalæk.
 "Reykholtssel: selrústir í norðanverðum Faxadal sem er valllendisdalur, eftir honum rennur Faxalækur sem fellur í Kaldalæk. Þarna var haft í seli frá Reykholti á þeim tíma sem Reykholtskirkja átti hálfa Hrísa. Þá myndaðist sú rangfærsla að kenna bæði dalinn og lækinn við selið."
- Ö-Hrísar, 5
BO-214:014 varða Hríssavarða
 "Í suðvestur frá Dagmálaflóa eru holt, sem heita Hríssavörðuholt. Þau ná austur á mótis við Selflóann ... Á suðurhorni Hríssavörðuholta er varða, sem heitir Hríssavarða, ..." "Vörðurnar sjást, hálfhrundar. Ekki er hægt að fullyrða um tilgang þeirra sérstaklega en vörður voru kunnugum kennileiti er áttu leið um landið t.d. í þoku og snjókomu."
- Ö-Hrísar, 6; Ö-Svör nr. 27
BO-214:015 varða Digravarða
 "Í suðvestur frá Dagmálaflóa eru holt, sem heita Hríssavörðuholt. Þau ná austur á mótis við Selflóann ... Á suðurhorni Hríssavörðuholta er varða, sem heitir Hríssavarða, og rétt sunnar er önnur varða, sem heitir Digravarða.
 "Vörðurnar sjást, hálfhrundar. Ekki er hægt að fullyrða um tilgang þeirra sérstaklega en vörður voru kunnugum kennileiti er áttu leið um landið t.d. í þoku og snjókomu."
- Ö-Hrísar, 6; Ö-Svör nr. 27
BO-214:016 heimild rétt
 "... fyrir ofn túnið heitir Grjót. Þar hlóð Jón Jónsson rétt, einu sinni og sagt var, að hann hafi gert það um sláttinn." - "Grjótin eru stórgrýttur melur. Réttin stendur enn."
- Ö-Hrísar, 6; Ö-Svör nr. 28
BO-214:017 heimild túngarður
 Jón Jónsson bóndi á Hrísum hlóð "vegg um túnið, að norðan úr grjóti, en vestan úr torfi." Á Túnakorti 1917 er túngarðurinn ekki sýndur, en virðist sýna vírgirðingu að vestan, sunnan og austan.
- Ö-Hrísar, 6
BO-214:018 varða Flóðabarðavörður
 "Tvö vörðubrot eru á Flóðabörðunum [ofan við túnið], sem kallaðar eru Flóðabarðavörður."
 "Vörðurnar sjást, hálfhrundar. Ekki er hægt að fullyrða um tilgang þeirra sérstaklega en vörður voru kunnugum kennileiti er áttu leið um landið t.d. í þoku og snjókomu."
- Ö-Hrísar, 6; Ö-Svör nr. 27
BO-214:019 örnefni Vörðuhóll
 "Sunnan við Krókalág er holt, sem heitir Vörðuhóll." - "Á Vörðuhól er vörðubrot, tilgangur óljós."
- Ö-Hrísar, 7; Ö-Svör nr. 30
BO-214:020 tóft stekkur Gamlistekkur
 Utan við Litlaholt "er Gamlastekksmelur, og sunnan undir honum er Gamlistekkur."
 "Gamlistekkur er stekkjarrúst. Síðan voru til Blautistekkur [011, og þrír aðrir 029-031] í Hrísum var síðast fært frá sumarið 1927. Samli var Jón Pálsson frá Sólmundarhöfða á Akranesi, þá níu ára gamall (f. 8. okt. 1917). Með honum sátu hjá til skiptis Sigurbjörn Bjönsson nú bóndi í Hrísum, þá 6 ára (f. 22. mars 1921) og frændi hans (þeir systkinasynir) Sigurbjörn Tómasson þá 8 ára (f. febr. 1919)."
- Ö-Hrísar, 7; Ö-Svör nr. 32.
BO-214:021 heimild vatnsból Gullbrunnur
 Sunnan við Gamlastekksmel er dý, sem heitir Gullbrunnur. "Sagt er, að 1881, þegar allt vatn þraut og fraus,

hafi vatn verið sótt í þetta dý, og þótt sérstaklega gott."

Ö-Hrísar, 7

BO-214:022 bæjarstæði bústaður

"Þar sem þýfið er mest, er kallað Hólar á túninu. Þar hefir bærinn verið, og þar fannst mikið smiðjusindur, þegar sléttað var."

Ö-Hrísar, 7

BO-214:023 heimild

"Upp af bænum er snarbrött brekka, sem enfd er Brekka. Þar var stórgert þýfi, og hefði mátt ætla þar einhverjar byggingar, e.t.v. hof, en nú hefir öllu verið bylt."

Ö-Hrísar, 7

BO-214:024 tóft fjárhús

"Austur á brekkunni [upp af bænum] eru tættur eftir fjárhús. Þar hafði Loftur í Hlíðarenda fjárhús, því hann var hér í húsmennsku um tíma."

Ö-Hrísar, 7-8

BO-214:025 heimild smiðja Smiðjflöt

"Smiðjuflöt er flöt, bæjarmegin við skurðinn." sbr. smiðjusindur sem fannst í Hólum í túninu - 022 "Smiðja stóð við Smiðjuflöt en er löngu horfin."

Ö-Hrísar, 8; Ö-Svör nr. 34

BO-214:026 heimild mógrafir Vesturmýri

"Mór var tekinn upp í Vesturmýri og ýmsum stöðum sem nú eru orðnir að túni. Síðast 1939."

Ö-svör nr. 3

BO-214:027 varða

"... utan við Traðarlæk er hóll, sem heitir Ketilhóll." "...ílangur hóll, gróinn með vörðubroti, milli Selflóa og Traðarlækjar."

Ö-Hrísar, 3; Ö-svör nr. 14

BO-214:028 heimild smalakofi

"Á brekkubruninni ofan við [Reykholtsel - 013] byggðu sér smalakofa Björn Sigurbjarnarson í Hrísum, Júlíus Bjarnason og Helga Bjarnadóttir á Hæli."

Ö-svör nr. 23

BO-214:029 heimild stekkur

"stekkur sunnan í Brekkunni fyrir austan tún." - "Í Hrísum var síðast fært frá sumarið 1927. Smali var Jón Pálsson frá Sólmundarhöfða á Akranesi, þá níu ára gamall (f. 8. okt. 1917). Með honum sátu hjá til skiptis Sigurbjörn Bjönsson nú bóndi í Hrísum, þá 6 ára (f. 22. mars 1921) og frændi hans (þeir systkinasynir) Sigurbjörn Tómasson þá 8 ára (f. febr. 1919)."

Ö-Svör nr. 32.

BO-214:030 heimild stekkur

"stekkur á Grashól milli sjónarhólssunds og Torfholtssunds." - "Í Hrísum var síðast fært frá sumarið 1927. Smali var Jón Pálsson frá Sólmundarhöfða á Akranesi, þá níu ára gamall (f. 8. okt. 1917). Með honum sátu hjá til skiptis Sigurbjörn Bjönsson nú bóndi í Hrísum, þá 6 ára (f. 22. mars 1921) og frændi hans (þeir systkinasynir) Sigurbjörn Tómasson þá 8 ára (f. febr. 1919)."

Ö-Svör nr. 32

BO-214:031 heimild stekkur

"Stekkur í Hyljabrekku." - "Í Hrísum var síðast fært frá sumarið 1927. Smali var Jón Pálsson frá Sólmundarhöfða á Akranesi, þá níu ára gamall (f. 8. okt. 1917). Með honum sátu hjá til skiptis Sigurbjörn Bjönsson nú bóndi í Hrísum, þá 6 ára (f. 22. mars 1921) og frændi hans (þeir systkinasynir) Sigurbjörn Tómasson þá 8 ára (f. febr. 1919)."

Ö-Svör nr. 32

BO-214:032 heimild fjárhús Neðstahús

"Neðstahúsflöt fyrir neðan túnið í Hrísum, norðan við veginn. Þar stóð fjárhús sem kallað var Neðstahús."

Ö-Svör

BO-199e Reykholt (Þóreyjartungur)

"Þóreyjartungur eru á milli Syðri-Sandfellskvíslar og Flókadalsár, og upp að Háamel og Oki. Syðri-Þóreyjartunga er á milli Syðri- og Nyrðri-Sandfellskvísla. Hana hafði Þórður á Hæli (d. 1920) alltaf kallað Þrætutungu, og sagði þá sögu til nafnsins, að Lundarprestur og Reykholtsprestur hefðu hvor um sig viljað eigna sinni kirkju tunguna, og hafði Reykholtsprestur betur. Þóreyjartungur voru, nú í seinni tíð, taldar báðar eign Reykholtskirkju, og af henni keypti Lundarreykjaldshreppur þær um 1890. Sumir Flókdælir nefna syðri tunguna enn Þrætutungu, en nyrðri tunguna Þóreyjartungu. Í DI eru nefndar Þóreyjartungur." - Ö-Afréttur Lu nddæla, 17 Skv. merkjabréfi frá 1392 voru Þóreyjartungur taldar tilheyra Hrísl- IOD, 105 sbr DI III, 483 en helmingur þeirrar jarðar var eign Reykholtskirkju og virðast Þóreyjartungur þannig hafa komist undir Reykholt.

BO-199e:001 heimild sel Teitssel

"Þóreyjarhöll er melhöll, fast við Flókadalsá ... SA við hólinn var Teitssel. sagt er, að það hafi byggt Teitur frá Hæli, Símonarson, er hann bjó á Litla-Kroppi, en þaðan fluttist hann að Hvanneyri 1834. Teitsselslækur kemur ofan úr Þóreyjarflóa og fellur austan Þóreyjarhóls og vestast um Teitsselsflóa og í Sandfellskvísl." Þetta er annar staður en Teitssel við Lambá í Gullberastaðatungu - BO-179b:008

Ö-Afréttur Lunddæla, 19

BO-215 Skógar

12 hdr. 1708. Bændaeign. Ábúð lauk 1970 en tún eru slegin og hús notað sem sumarbústaður 1917: 30.169 m² = 9 1/2 dagsl. 1/3 þýft. Garðar 607 m². "Hér var skógur allt til loka 17. aldar. Nú ríkir hér mýrar- og móagróður, melablettir eru á víð á dríf um landið. Eyrar eru með Flókadalsá ... Bláfinnsvatn er í útnorðurmörkum, og Skógavatn, sem að mestu er í Skógalandi, er á mörkum Hæls og Skóga. Í þessum vötnum var stunduð veiði, einkanlega Skógavatni. Í Flókadalsá er nokkur laxveiði. ... Ræktunarmöguleikar stíðir, því framræsla er erfið og hætt við vatnssuppgangi." BB II, 339

BO-215:001 bæjarhöll bústaður
Túnakort 1917

BO-215:002 heimild útihús
Túnakort 1917

BO-215:003 heimild útihús
Túnakort 1917

BO-215:004 heimild útihús
Túnakort 1917

BO-215:005 heimild útihús
Túnakort 1917

BO-215:006 heimild brunnur
Túnakort 1917

BO-215:007 örnefni Mjalteyri
Mjalteyri er meðfram Flókadalsá suðvestur frá bæ Ö-Skógar, 1

BO-215:008 heimild kvíar Kvíaeyri
"Fram af bæ var ... eyri ... sem hét Kvíaeyri, þar sem nú er hlið, er vísar niður að á. Á þessari eyri voru kvíar, og sáust merki þeirra lengi. Nú er þetta allt orðið tún." Ö-Skógar, 1-2

BO-215:009 heimild mógrafir Grafir

"Ofan við Stóreyrarmóa er melur, sem heitir Mómelur. Vestan við Rjóður er sund, sem heitir Grafarsund og nær lla leið upp að Bláfinnsvatni. Syðst í sundinu, næst eryunum, eru mógrafir, nefndar Grafir. Þar hefur verið tekinn upp mór."

- Ö-Skógar, 2
BO-215:010 heimild áveita Dýjaslakkar
 Niður af Grafadýjum [sbr. 009] "eru Dýjaslakkar niður að Brúsholtslæk. Þar gerði Júlíus Björnsson áveitu og gerði skurð úr Bláfinnsvatni á vesturhluta Grafarsunds."
- Ö-Skógar, 2
BO-215:011 örnefni rista Torfkelda
 Meðfram Skógavatni "og við suðurenda þess er smámelbarð, sem heitir Torfholt. ... [Torfkelda er keldudrag úr vesturenda Skógavatns og nær niður að túninu] vestur af Torfkelsu eru Syðri-Torfmelur og Nyrðri-Torfmelur."
- Ö-Skógar, 3
BO-215:012 örnefni Húsamelur
 "Austan við Torfkeldu [011] fyrir ofan túnið var melur sem nefndur var Húsamelur."
- Ö-Skógar, 3
BO-215:013 örnefni stekkur Stekkjareyri
 "Austan við Höfðann, meðfram læknum, er eyri, sem heitir Stekkjareyri."
- Ö-Skógar, 3
BO-215:014 heimild kvíar
 "Uppi á Húsamel upp af túni [012] voru kvíar..."
- Ö-Skógar, 4
BO-215:015 varða Kvíavarða
 "Uppi á Húsamel upp af túni [012] voru kvíar [014] og þar sem melurinn var hæstur, var smáhnúkur nefndur Kvíavarða."
- Ö-Skógar, 4
BO-215:016 gripir legstaður
 tvær nælur fundust um aldamótin á uppblásturssvæði í landi Skóga
 "Árið 1903 fékk [þjóðminja]safnið tvær kúptar nælur frá Skógum. Þær höfðu fundizt saman á uppblásturssvæði og munu því vera úr kumli, þótt nánari vitneskju skorti. Nælurnar eru eins, með stórskornum Ásubergsstíl, Berdalsgerð. Samkvæmt aldursgreiningu Jans Petersens ættu þær að vera frá fyrri hluta 9. aldar, með elztu forngripum sem fundizt hafa á Íslandi."
 KEKH, 79

BO-216 Brúsholt

16 hdr. 1708. Bændaeign. Litla-Brúsholt, húsmennskubýli rétt eftir 1870.
 1917: 35.092 m² = 11 dagsl. 2/5 þýft. Garðar 905 m². "Á mörkum að norðan og asutan eru Þrándarvatn og Bláfinnsvatn. Fiskur er í þessum vötnum, en veiði ekki mikið stunduð, en allgóð hlunnindi eru af laxveiði í Flókadalsá. Brúsholtið, sem bærinn stendur sunnan undir er lítt gróið. Vestur frá því er grýttur ás, annars skiptast á mýrarsund, melar og mólendi, eyrar eru með ánum. Erfitt er með ræktun, en mýrarsundin eru aðkreppt og ógreið til framræslu. Hér var skóglendi til forna, en var þrotið í upphafi 18. aldar. Löngum var hér erfitt með neysluvatn..." BB II, 309

- BO-216:001** bæjarhóll bústaður
 Túnakort 1917
- BO-216:002** heimild útihús
 Túnakort 1917
- BO-216:003** heimild útihús
 Túnakort 1917
- BO-216:004** heimild útihús
 "Vestast í túninu heitir Lambhúshóll ..."
 Túnakort 1917; Ö-Brúsholt, 2
- BO-216:005** heimild útihús
 Túnakort 1917

- BO-216:006** heimild útihús
Túnakort 1917
- BO-216:007** heimild útihús
Túnakort 1917
- BO-216:008** heimild vað Skógarvað
Á Flókadalsá "er vað rétt ofan við Síki, sem heitir Skógarvað."
Ö-Brúsholt, 2
- BO-216:009** tóft stekkur Björnsstekkur
"Í flóanum [við túnið] er holt, sem heitir Björnsstekkjaholt. Þar niður af er gamall stekkur, Björnsstekkur ...
Norður af Björnsstekkjaholti er Stekkjarsund."
Ö-Brúsholt, 2
- BO-216:010** örnefni þvottastaður Þvottasund
"Upp af Klöppunum [niður við á] er mýrarsund, sem heitir Þvottasund."
Ö-Brúsholt, 2
- BO-216:011** örnefni leið Reiðgötuhol
"Suðaur af túninu er holt, sem ... heitir Reigötuhol."
Ö-Brúsholt, 2
- BO-216:012** örnefni kvíar Kvíabrekka
"... upp af bænum er brekka, sem heitir Kvíabrekka."
Ö-Brúsholt, 2
- BO-216:013** örnefni mógrafir Gömlugrafir
"... austur og norður af bæ, innan túns, eru Gömlugrafir."
Ö-Brúsholt, 2
- BO-216:014** örnefni refagildra Gildruholt
"Ofan við Efrilágarnar, sem fyrr eru nefndar, er holt, sem heitir Gildruholt."
Ö-Brúsholt, 3
- BO-216:015** heimild býli Litla-Brúsholt
"Austan við Skollhól er Sveinskot eða Litla-Brúsholt. Þar bjó Sveinn Björnsson, faðir Sveinbjarbar í Geirshlíðarkoti, 1880-1890." - "Bærinn stóð á hól norðvestan Brúsholtsins ..."
"Hjónin Sveinn Björnsson og Eirný Guðmundsdóttir resitu sér bæ í Brúsholtslandi 1873, dvöldust þau þar til 1875 a.m.k. en þá lést konan. Ekki er ljóst, hvort grasnyt fylgdi býlinu eða um þurabúð var að ræða. ... Nefndist bærinn svo eða Sveinskot eða Sveinkakot í munni manna, en Litla-Brúsholt í prestþjónustubók."
Ö-Brúsholt, 3-4; BB II, 352
- BO-216:016** örnefni mógrafir Sveinsgrafir
"Suður af Sveinskoti [015] eru Sveinsgrafir."
Ö-Brúsholt, 4

BO-217 Steðji

8 hdr. 1708. Eign Bæjarkirkju frá því fyrir 1358 og líklega eitt af útlöndum þeim sem lögð voru til Bæjarkirkju um 1180. Seld 1923

1917: 25.536 m² = 8 3/4 dagsl. 1/3 þýft. Garðar 593 m². "Land jarðarinnar er fremur lítið gróið.

Skiptast á holt, mýrarsund, melabungur og flatir melar ... Veiðihlunnindi eru allgóð af laxi í Flókadalsá, sem rennur í gljúfrum á löngum kafla. Í þessum gljúfrum fyrir Steðjalandi eru enn örlitlar leifar af fornum skógi í Flókadal. Ræktunarland er takmarkað, annað en melar. Beitoland þótti sæmilegt, en mun lítills metið nú." BB II, 343

- BO-217:001** bæjarhóll bústaður
Túnakort 1917
- BO-217:002** heimild útihús
Túnakort 1917

BO-217:003 heimild vað Hjálmsvað
"Ofan við [Hjálmsfoss] er Hjálmsvað á [Flókadalsá], og undir fossinum er hylur, sem heitir Hjálmshylur. Allt á þetta að vera kennt við einhvern Hjálm, sem fór í ána, en vaðið var rétt á fossbrúninni."

Ö-Steðji, 2

BO-217:004 heimild brú
"Á gljúfrinu, spölkorn fyrir neðan Hjálmsfoss [sbr. 003] var byggð trébrú yfir ána árið 1894 og lagður vegur að henni ... Þessi brú á Flóku var rifin vorið 1934, þegar ný brú hafði verið byggð á Strákavaði haustið 1933, en stöplarnir að henni sjást enn, svo og vegurinn (brúin) yfir sundið."

Ö-Steðji, 2

BO-217:005 vegur leið Brúarsund
"Á gljúfrinu, spölkorn fyrir neðan Hjálmsfoss [sbr. 003] var byggð trébrú yfir ána árið 1894 og lagður vegur að henni yfir mýrarsund, sem þar er fyrir austan, og var eftir það kallað Brúarsund, ef til vill af brúnni á ánni, en líklega frekar af veginum yfir sundið, brú þá í merkingunni vegarspotti yfir mýrarsund. Annars þræddi hestavegurinn mela upp að Steðjanum og austur með honum ofan við mýrarsund norðan klettsins á Skeiðmel í Brúsholtislandi. Þessi brú á Flóku var rifin vorið 1934, þegar ný brú hafði verið byggð á Strákavaði haustið 1933, en stöplarnir að henni sjást enn, svo og vegurinn (brúin) yfir sundið."

Ö-Steðji, 2

BO-217:006 tóft stekkur
"Neðan við þann stað, þar sem ... trébrú [004] var á Flóku á árunum 1894-1934 eru tveir litlir hvammar við ána. Stærri hvammurinn (víðari og grynri) er norðan Stekkjarkletts og heitir Stekkjarhvatn. Stekkurinn, sem kletturinn og hvammurinn bera nafn af, var norðan Stekkjarkletts. (Var kletturinn notaður fyrir annan hliðarvegg.) Sést stekkurinn vel enn, bæði réttin og lambakróin."

Ö-Steðji, 2-3

BO-217:007 heimild vað Strákavað
Brúin sem byggð var 1933 er á svonefndu Strákavaði. "Nafnið dregið af því, að vaðið þótti slæmt eða helzt ekki nema fyrir stráka að nota, áin þar staksteinótt og hálur klappir á botni, nokkuð djúp."

Ö-Steðji, 3

BO-217:008 varða landamerki Merkjavarða
"...norður undir Geirsá, en norðan Mýrarinnar, er lágt holt, sem heitir Vörðuholt. Á því er varða, sem heitir Merkjavarða. Eru þar merki milli Steðja og Stórkroppss."

Ö-Steðji, 5

BO-218 Stóri Kroppur

40 hdr. 1708. Bændaeign, en kirkjan á Stóra-Kroppi átti 10 hdr í landi jarðarinnar. Kirkjan var hálfkirkja á 14.-16. öld en hafði áður verið prestskýldarkirkja. Runnar nýb. 1943 á hálfu landi jarðarinnar. Ábúð lauk 1977 en tún eru nytjuð.

1917: 85.921 m² = 27 dagsl. 1/10 þýft. Garðar 1472 m². "Landið er breytilegt að gróðurfari, lítt grónir melar, móar, mýrar og þurrlendi og vallendisbakkar með ánum ... Beitoland þótti gott fyrir stórgripi, en létt fyrir sauðé. Laxveiði er í Reykjadalssá." BB II, 345

BO-218:001 bæjarhóll bústaður
Túnakort 1917

BO-218:002 heimild útihús
Túnakort 1917

BO-218:003 heimild útihús
Túnakort 1917

BO-218:004 heimild útihús
Túnakort 1917

BO-218:005 heimild útihús
Túnakort 1917

BO-218:006 heimild útihús

Túnakort 1917

BO-218:007 þjóðsaga

Signýjarlæg

"Útan við það sem [mýrarsundið] Ruddi endar, er greiðfær graslaut niður með enda á klettholti, sem liggur meðfram Rudda að neðanverðu. Hún heitir Signýjarlæg. Nafn þetta mun gamalt, og á þar að hafa borið út barn sitt stúlka, er Signý hét, og þar á oft að hafa heyrt útburðarvæl áður fyrr. Ekki hef ég þó þekkt neinn, er hafi heyrt það. En þar eru nokkrar afætur (kaldavermsl) nærri, og þar gætu keldusvín gefið hljóð af sér, og einnig gætu oft hafa verið þar fálkar með sín ámáttlegu grimmdarhljóð."

Ö-Stóri Kroppur, 2

BO-218:008 heimild leið

Grasflöt við Geirsá heitir Straumseyri "Yfir hana lá ásínum tíma leið rjómapóstanna, er fluttu rjóma að rjómaþúinu við Geirsá, en leið þá valdi sá rjómapósturinn, er lengst var við það starf, Sigurður Björnsson, sem oft nefndi sig "straum". Þegar farið var af Straumseyri á leið til búsins, var farið yfir Geirsá og komið yfir ána á Vilmundareyri. Hún er kennd við Vilmund á Mófellsstöðum, sem var þar um skeið einn við slátt."

Ö-Stóri Kroppur, 3

BO-218:009 örnefni

Þrælagrund

"Næsta eyri fyrir utan Vilmundareyri er lítil, harðslæg eyri, er fékk nafnið Þrælagrund." - "Nafnið Þrælagrund er "líklega úr okkar fórum." (Þórður Kristleifsson) AV, 2

Ö-Stóri Kroppur, 3

BO-218:010 heimild leikvöllur Glímuflöt

Upp með Geirsá, sem rennur af lúðum ofan við Neðstafoss "er lítill grasbali undir grasbrekku innan við ána, og heitir sá bali Glímuflöt. Dregur hún nafn af því, að þar voru í nokkur sumur haldnar glímuæfingar unglinga af þremur til fjórum bæjum flesta sunnudaga, er gott veður var um sláttinn." "Einar og Þórður Kristleifssynir glímdu á Glímuflöt." AV, 2

Ö-Stóri Kroppur, 4

BO-218:011 heimild

Rjómaskáli

"Skálamói er allur samfelldi móinn innan við Rjómaskálann, en svo nefnist enn staðurinn, þar sem skálinn stóð. Skálapyttur er djúpur neðan og utan við skálann. Skálalækur er innan við Skálamóann. Skálamelur er allhár melur innan við Skálalækinn."

Skálamýri er mýrablettur neðst við gljúfrin sem Geirsá rennur um "Þar var jafnan rist torf til stíflugerðar í sambandi við rjómaþúið og í kælikofa þess." - "Bændur sendu smjörið, sem framleitt var í rjómaþúinu, til Leeth. Garðar Gíslason var víðkunnur umboðsmaður þar í borg. Hann seldi smjörið. Smjörpeningarnir voru gott búsilag. ... Rjómaþúið var fyrst í landi Bæjar í Bæjarsveit, en alveg niðri undir Hvítarbakka. Þar gekk búið fyrir áveituvatni úr skurði úr Blundsvatni. Þórður var rjómapóstur, þegar búið var í Bæ 1903. Rjómaþúið var eitt ár í Bæ og var flutt að Stóra-Kroppi 1904. Stundum unnu þrjár stúlkur í þúinu. Það var lagt niður 1912. Páll Zóphóníasson byggði íbúðarhús á Kletti 1914 og fékk þá meðal annars timbur úr rjómaskálanum." AV, 2

Ö-Stóri Kroppur, 4

BO-218:012 tóftir sel Selið

Selbugur er svæðið sunnan við Kroppsmela og að Geirsá. Þar heitir Skollapollur og inn af honum Skollapollseyri "og Selið. Þar leyna sér ekki rústirnar af selinu, sem bugurinn er við kenndur, en nú er Geirsá að brjóta bakkana þar smám saman." - "Yst í Selbugnum er móahorn, sem heitir Reyrmói; þar vex reyrgresi."

Ö-Stóri Kroppur, 4

BO-218:013 heimild vað Laugarvað

"Á gamla þjóðveginum hjá Runnum er vað, sem heitir Laugarvað" á Geirsá

Ö-Stóri Kroppur, 5

BO-218:014 heimild vað Peningsvað

"Nokkru neðar en Runnar er Peningsvað [á Geirsá], alveg fyrir neðan, þar sem brúin er nú á ánni." "Peningsvað: Þegar fé var smalað eða rekið að og þurfti að fara með það yfir ána, var farið yfir á Peningsvaði." AV, 3

Ö-Stóri Kroppur, 5

BO-218:015 heimild vað Rolluvað
"Rolluvað er neðst frá Vermslunesinu yfir í Votabug," á Geirsá. "Rolluvað er miklu neðar með ánni [en Peningsvað 014]. Kvíaærnar voru ávallt reknaðar yfir Geirsá á Rolluvaðinu." AV, 3

Ö-Stóri Kroppur, 5
BO-218:016 heimild vað Neðstavað
"Neðstavað [á Geirsá] er úr Æðarodda á Stekkjareyri í ármótunum, þar sem Geirsá rennur í Reykjadalssá."

Ö-Stóri Kroppur, 5
BO-218:017 heimild rista Votamýri
"Innsti hluti Vermlunesmels (austast á honum) heitir Torfmelur. Á honum var heytorfið breitt til þerris. Fyrir neðan Torfmel, í Votumýri, voru torfristukeldur gríðarlega víðfeðmar."

Þvílík ósköp þurftu bændur ár hvert af heytorfi, meðan hreint öll heyin frá sumrinu stóðu úti. Það er ekki óratími liðinn, síðan tekið var að reisa hlöður yfir hey á landi hér. Áður taldist það til landkosta ósmárra að hafa upp á að hlaupa góðar torfristumýrar. Allt þetta þurfti mikla kunnáttu og á sína vísu fyrirhyggju (eiginlega vísindi). Getur nokkur maður nú ímyndað sér, að torfmelur, þ.e.a.s. melur til þess að breiða á torf forblautt úr flaginu til þerris, hafi heyrt til landkosta. Skyldi torfrista - fjöldi af torfum sumar hvert - hafa verið út í bláinn? Þúvísindi í þá daga voru þau, að eina torfu þyrfti á hvern kapal (hestburð í garði), og engum heilvita bónda kom til hugar að tyrfa hey sín með torfi upp úr flaginu. Reyslan, fyrirhyggjan og nauðsyn, sem að kallaði hverju sinni, var hinn mikli og bráðnauðsynlegi skóli vinnuvísinda á þesu tímaskeiði. Í hugulir menn, sem kynna sér fræði af þessu tagi, kunna að spyrja sem svo: "Gat þessi Votamýri, mýrin fyrir neðan Barðið, þolað alla þessa torfristu í áranna raðir?" Undirristaður (Þ. Kr.) hefur fylgt með því, að torfgrafir gróa upp á ótrúlega skömmum tíma. Að tveim til þrem árum liðnum mátti því rista torf á ný á sama stað og fyrr í góðum torfristumýrum." AV b.v.: "Torf var þurrkað á Torfmel. Rist var á mýrarflæmi í nánd við melinn Í torfristukeldunum í Votumýri var rist ár eftir ár." AV, 3-4

Ö-Stóri Kroppur, 5-6
BO-218:018 heimild vað Klettsvað
"Neðst af Pálsfit, aðeins ofan við ármótin Geirsár og Reykjadalssár, er vað á Reykjadalssá. Það heitir Klettsvað."
"Ármótavað, sem nefnt er í Sturlungu, er það sama og Klettsvað. Það er nú talið ófært, en var farið 1922-26."

Ö-Klettur, 2; Ö-Stóri Kroppur, 6
BO-218:019 heimild mógrafir Gömlugrafir
"Uppi í mýrinni fyrir ofan Pálsfit (miklu ofar) voru uppgrónar mógrafir fornar, sem þegar hefur verið breytt í tún. Þær nefndust Gömlugrafir. Þar inn af vottar enn fyrir mógröfum síðari tíma."

Ö-Stóri Kroppur, 7
BO-218:020 örnefni Akurmelur
"Austur undir emrkjum, ofan við veginn, er fallegur hvammur grasi vaxinn. Hann heitir Akurdammur. Akurmelur er ofan túns á Stóra-Kroppi, og Framtúnið nær á kafla upp að honum. Í hlíðum Akurmelsins eru prýðilegar lyngi grónr lægðir. Síðla sumars eru þar ákjósanlegir berjaakrar." "Akurmelur er hár og rismikill melur, berjabrekkur voru í honum. Akurlág var berjasæl." AV, 4

Ö-Stóri Kroppur, 9
BO-218:021 heimild leikvöllur Lautin
Tveir hólar eru upp og suður af bænum "Þessir hólgarnar hafa í faðmi sér skínandi fallega laut, Lautina, þarna alveg í næsta nágrenni bæjarins. Lautin var eggslétt og setti svip á túnið, meðan kargi var umhverfis. Báðir voru hólarirnir glæsilegir ásýndar og Lautin milli þeirra var skínandi góður leikvangur. Ef heimafolk mátti allt í senn um frjálst höfuð strjúka á tyllidögum, t.d. í töðugjaldaveizlu og oftast, þá hópaðist það allt saman upp í Laut. Var þá hlaupið í skarðið, farið í hringdansa með söng, og tók Kroppsmúli hressilega undir. Gestir, aldrið að árum, sem lentu í þessum ærlum í Lautinni fögru, lifðu í endurnýjungu lífdaganna. Man ég (Þ. Kr.) vel enn, er öldruð heiðurs- og sómakona úr Reykjavík, prúðbúin, flaugst á við mig í galsanum."

Ö-Stóri Kroppur, 10

- BO-218:022** heimild leikvöllur Norðurpóll
 "Ofan við Lómagnúp [upp og suður af bænum] er Norðurpóll. Þar byggði Jón Helgason kaupmaður í Reykjavík, þá barn að aldri, sér "bæ" og nefndi hann þessu nafni."
 Ö-Stóri Kroppur, 10
- BO-218:023** garðlag
 "Á mörkum gamla og nýja túnsins, sér fyrir tveim garðlögum, hvoru sínu megin við Lautina [021]."
 Ö-Stóri Kroppur, 10
- BO-218:024** garðlag túngarður
 "Vörslugarður forn, tvíhlaðinn úr stórgrýti og haggast hvergi, er fyrir hluta framtúnsins." Þetta sýnist vera annað en garðlög 023 en það er þó ekki alveg ljóst
 Ö-Stóri Kroppur, 10
- BO-218:025** heimild brunnur Brunnurinn
 "Brunnurinn á Stóra-Kroppi var sunnanvert við Bæjarlækinn. Voru unglingar ekki öfnundsverðir af því að sækja gnægð vatns í bæ og að vetrinum til í fjós, meðan þannig stóðu sakir, Vatnið var borið í tveimur allmiklum fötum í senn, og voru á fyrri árum í sjálfu sér allþungar tréfötur. Til að gjöra burðinn af tveimur sneisafullum vatnsfötum bærilegri var höfð vatnsgrind ferhyrnd, og auðveldaði slíkt vatnsburðinn. En haustið 1914 var gjörð á þessu sú búningsbót, að völundurinn Árni Þorsteinsson á Brennistöðum í Flókadal lagði vatnsleiðslu í bæ og fjós." - "Við [Litlarnir] var brunnurinn. Seinna var vatn úr Múlanum leitt inn í bæ og fjós." AV, 4
 Ö-Stóri Kroppur, 11
- BO-218:026** heimild kvíar Kvíaklettur
 "Örfáum skrefum neðan við brunninn [025] sjáum við tilkomumikinn klett. Hann nefnist Kvíaklettur. Sá má muna fífil sinn fegri, því að þar var kvíaból, stöðull, líkleg ár og aldir, með makindalegum kvíaám tvisvar sinnum dag hvern, jórtrandi með rósemdaryfirbragði og hlýddu á mas mjaltakvenna, meðan mjólkurbunurnar hjöluðu notalega við föturnar."
 "Brunnur var hjá Kvíakletti. Gott var að setja upp hey við klettinn. Sett var mikið hey þar 1909, þá spratt mikið. Símaxtaur er á Kvíakletti. Komnar voru færiskvíar, er Þórður sat hjá kvíaám."
 Ö-Stóri Kroppur, 11-12
- BO-218:027** heimild rétt Sauðfjárréttin
 "Nokkrum skrefum sunnar en Kvíaklettur [026] var Sauðfjárréttin, hlaðin úr allmiklu stórgrýti, og var hið efra notast við vellagaðan stóran klett." - "Réttarklettur er utar en Kvíaklettur. Undir honum er fjárréttin (Sauðfjárréttin). Réttin var byggð á seinni árum Þórðar [Kristleifssonar] á Stóra-Kroppi."
 Ö-Stóri Kroppur, 11-12
- BO-218:028** heimild legstaður
 "Kvíakletturinn [026] er utan túns, suður af bænum, undan vígðum heimagrafreit."
 Ö-Stóri Kroppur, 12
- BO-218:029** heimild fjárhús
 "rétt utan við túnið eru gamlar fjárhústættur. Utan við Réttarklett og rétt hjá afgangi fjárhústóttunum er klettur, sem heitir Hótel. Kringum hann er Hótelsmói."
 Ö-Stóri Kroppur, 12
- BO-218:030** örnefni stekkur Stekkjarholt
 "Eftir Flögunni liggja þrjár klettaraðir norður undir Geirsá, og heita þeir einu nafni Stapar. ... Í miðröðinni er Stekkjarholt ... Eyrin beint á móti bænum í Kletti heitir Stekkjareyri, og að henni liggur Laugarholtið [í syðstu/vestustu klettarröðinni] ... Stekkjareyrin breiðir úr sér við Reykjadalssá, niður að Klettfljóti, og liggur alveg að því."
 Ekki er ljóst hversu langt er milli Stekkjarholts og Stekkjareyrar og hvort hér gæti hafa verið um tvo stekki að ræða "Ekki sást stekkur á Stekkjareyri." AV, 5
 Ö-Stóri Kroppur, 13-14
- BO-218:031** heimild fjárhús
 "Norðan við [Stekkarholt - 030] í Stöpunum voru gömul sauðahús."
 Ö-Stóri Kroppur, 13

BO-218:032 heimild rétt Hestarétt
Hestarétt var í túninu austan við fjóshlöðuna
Ö-Stóri Kroppur, 114-15

BO-218:033 heimild smalakofi Yfirsetuklettur
"Eftir Flögunni liggja þrjár klettaraðir norður undir Geirsá, og heita þeir einu nafni Stapar ... í miðröðinni er Yfirsetuklettur ..." - "Við Yfirsetuklett byggði Þórður eina húsið, sem hann hefur byggt um dagana. Hann var þá átta ára og sat yfir kvíaánum. Frá klettinum sást vel yfir kvíaærnar."
Ö-Stóri Kroppur, 13 + AV, 5

BO-218:034 laug þvottalaug
"Eyrin beint á móti bænum í Kletti heitir Stekkjareyri, og að henni liggur Laugarholtið ... Þar er heit laug, og með vatni úr henni er íbúðarhúsið í Kletti heitað upp." - "Farið var í laugina við Stekkjareyri til að þvo frá Kletti og víðar að."
Ö-Stóri Kroppur, 13 + AV, 5

BO-218:035 heimild hálfkirkja Kirkjuflöt
STÓRI KROPPUR Í REYKHOLTSDAL (B) -Þorláki, Katrínu - HÁLFKIRKJA
c. 1200: Kirknaskrá Páls, DI XII 10
[1367]: a xc j heimalande
les Vilchinsbok; Hítardalsbók DI III 222
1397: a xc i heimalanndi; Máld DI IV 121
[c.1463-1470]: Máld DI V 400
{1598: hálfkirkja; AM 263 fol. bl. 69}
1708: "Hjer hefur að fornu hálfkirkja verið, og er hún fyrir löngu niðurfallin, þó sjást enn nú hennar merki, og heitir hjer enn Kirkjuflöt." JÁM IV, 233

BO-219 Klettur

8 hdr. 1708. Hjáleiga frá Deildartungu, byggð um 1660. Einnig kölluð Pétursel og Fljótsbakki. Fylgdi Deildartungu fram á þessa öld, en var þó talin lögbýli 1847.
1914: 13.252 m² og það ár var stækkað um 4410 m² = 1 1/3 dagsl. 1915 vr bætt við 1388 m² = 1/3 dagsl. 1917-18 var bætt við 8950 m² = 2 2/3 dagsl. 1919: 28.000 m² = 8 2/3 dagsl. Þýft 3344 m², slétt 24.656 m². Garðar 689 m². "Landið er mishæðalítið, að mestu þurrlendi og mór með smá melum á stöku stað. Mýrlendi er, þegar dregur frá ánum og upp eftir tungunni. Beítland er sæmilegt, en skjóllítið. ... Dálítill hlunnindi eru af laxveiði í Reykjadalssá." BB II, 324

BO-219:001 bæjarhóll bústaður
Páll Zóphóniasson sem túnakortin gerði bjó í Kletti og byggði þar íbúðarhús 1914 úr timbri m.a. úr rjómaskálanum sem staðið hafði í landi Stóra-Kropp. - Núv. íbúðarhús er steipt, byggt 1916. Ö-Stóri Kroppur AV. Túnakort 1919

BO-219:002 heimild útihús
Túnakort 1919

BO-219:003 heimild býli Litlatunga
"Flóinn ofantil í landinu heitir Hríslói, og ofarlega í honum eru hólar á merkjum, sem heita Litlutunguhólar. Þar mun hafa verið býli, sem hét Litlatunga."
"Litlatunga heitir örnefni hjer í landinu; það eru munnmæli að bær hafi hjer að fornu verið og sjást enn nú tóftaleifar. Túnstæði mestalt í flög, hrjóstur og mýri komið og má hjer ei aftur byggja." JÁM IV, 238
"Litlatunga var vestur á svonefndri Tungu, þar sem nú eru landamerki Klett og Deildartungu, ekki ýkjlangt í landnorður frá Kletti." BB II, 352
Ö-Klettur, 2; JÁM IV, 238

BO-219:004 heimild rista Torfmelur
"Torfmelur, melur sem liggur suður af Litlutunguhólum [003]. Þar var þurkað torf."
Ö-Klettur, 3

BO-219:005 heimild fjárhús Hagahús

"Hagahús, fjárhús í norðvestur frá bæ. Þar er nú bústaður Hermanns Jónassonar."
Ö-Klettur, 3

BO-220 Deildartunga

60 hdr. 1708 en af því töldust 10 hdr til Tungukots, 8 hdr. til Kletts [BO-219] og 12 hdr til Brekkukots [BO-221]. Getið í Sturlungu og Grettis sögu. Bændaeign. Hálfkirkja var í Deildartungu. 1708 voru einnig Lambhagi og Litlatunga eyðihjáleigur. Tungukot lagðist aftur til heimajarðarinnar á 18. öld en Klettur og Bakkakot töldust lögbýli 1847. Skipt í tvö býli 1956 og fóru landaskipti fram 1973. Víðigerði garðyrkjubýli á 1 ha 1938. Tunguhlíð smábýli á 1 ha. Auk þess spilda kringum Deildartunguhver tekin eignarnámi af ríkisstjórn Íslands 1979.

1918: 121.531 m² = 38 dagsl. 1/7 smápýft. Garðar 868 m². + Hamarsgeiri 42.251 m² = 13 1/3 dagsl + Húsatún 21.634 m² = 7 dagsl. Samtals 185.416 m² = 58 1/3 dagsl. "Landið er að mestu flatt nema austan til, þar sem eru holt, grónir melar, móar og mýrlendi, annars skiptast á mýri, mói og vallendi með stöku melaflákum ... veiðivon í Reykjadalssá og Hvítá." BB II, 310

BO-220:001 bæjarhóll bústaður

íb. hús byggt 1892

Túnakort 1917

BO-220:002 heimild hálfkirkja

DEILDARTUNGA Í REYKJADAL (B) - HÁLFKIRKJA

c. 1165-1174: Þórir Þorsteinsson prestur hinn auði bjó þar (d. í suðurför 18.3.1177), tengdasonur Páls Sölvasonar í Reykholti; Sturlusaga, Sturl, 90-91

{1598: hálfkirkja; AM 263 fol. bl. 71}

1708: "Hjer hefur að fornu hálfkirkja verið og stendur húsið enn. Enginn minnst hjer tíðir hafi veittar verið."

JÁM IV, 236

BO-220:003 heimild útihús

Fjós, hlaða og rétt auk áfasts útihúss og hringlaga byggingar (lík heygryfju) í hnapp á bæjarhól

Túnakort 1918

BO-220:004 heimild útihús

merkt 'tóft'

Túnakort 1918

BO-220:005 heimild útihús

merkt 'tóft'

Túnakort 1918

BO-220:006 heimild túngarður

garðspotti milli 004 og 005 í austurhlið túnsins, sunnan við veg

Túnakort 1918

BO-220:007 heimild útihús

Túnakort 1918

BO-220:008 heimild hesthús

Skv. Túnakorti heitir hlið á túngirðingunni rétt sunnan við þetta hús Hesthúshlið. Það gæti þó vísað á Helgahesthús sbr. 024 sem gæti verið sama og þetta.

Túnakort 1918

BO-220:009 heimild túngarður

garðspotti fyrir suðurhlið suðvestur túnálmunnar

Túnakort 1918

BO-220:010 heimild túngarður

Garður meðfram vesturhlið túnsins

Túnakort 1918

BO-220:011 heimild útihús

í Húsatúni

- Túnakort 1918 (III)
BO-220:012 heimild útihús
 í Húsatúni
- Túnakort 1918 (III)
BO-220:013 heimild útihús
 í Húsatúni
- Túnakort 1918 (III)
BO-220:014 heimild útihús
 í Húsatúni, merkt 'tóft'
- Túnakort 1918 (III)
BO-220:015 tóft þvottastaður Grófarhver/Kársneshver
 Í Kársnesi er hver "sem heitir Kársneshver, þar sér fyrir rúst. Líklega hefur verið byggð þarna einhverntíma í fyrndinni." - "Hverinn liggur undir gömlum rofabakka um það bil á miðju nesinu ... Hverinn ber heiti af bænum Gróf [Grófarhver = Kársneshver], enda þvegið í honum af þeim bæ áður fyrr."
 Ö-Deildartunga, 1; Tryggvi Þórðarson: Varmalindir, 47
- BO-220:016** tóft stekkur Stekkjarnes
 Í Stekkjarnesi eru gamlar stekkjarrústir
 Ö-Deildartunga, 2
- BO-220:017** tóft fjárhús Fjárhúsnes
 "Vestan við Stekkjarnes er Fjárhúsnes, þar eru gamlar fjárhústættur."
 Ö-Deildartunga, 2
- BO-220:018** tóft stekkur
 "Næsta nes [fyrir vestan Fjárhúsnes - 017] er frekar lítið, það heitir Hamarsgeiri. Í honum er lítillfjörleg stekkjarrúst; þar hefur nú verið ræktað land og girt með fjárhústúni, sem er um 1200 metra frá bæ og heitir Fjárhús." Fjárhúsið er yngra en 1918
 Ö-Deildartunga, 2; Túnakort 1917 (II)
- BO-220:019** tóftir býli Lambhagi
 Vestan við Hamarsgeira eru "Háubakkar og nes þar vestur af er nokkuð stórt, heitir Lambhagi. Hér eru tóftarbrot, enda er sagt, að hér hafi verið byggð, sem lagðist niður vegna ágangs Reykjadalsár ..."
 "Lambhage var hjer hjáleiga, gjörð fyrst í voru minni. Varaði bygðin fáein ár og gat ekki við haldist fyrir Reykjadalsár yfirgáangi. vað kostir voru vita menn ei." JÁM IV, 238 "Lambhagi var í landsuður frá gömlu fjárhúsunum í Deildartungu, en útnorður frá Ásgarði, skammt frá ánni. Þarna er landsvæði sem heitir Lambhagi." BB II, 352
 Ö-Deildartunga, 2; JÁM IV, 238
- BO-220:020** örnefni vað Helluvaðsstapar
 "... við ána eru klettur, sem heita Leynisklettur, og austan við þá eru Helluvaðsstapar, kenndir við vað, sem hér var fyrir löngu á Hvítá og ekki verður nú sagt hvar var."
 Ö-Deildartunga, 2
- BO-220:021** tóftir sel Selmur
 Norðan við Vatnsstapa "er lítill melur, sem heitir Selmur, nú stundum nefndur Kringlumelur. Nyrzt við þennan mel eru rústir eftir sel."
 Ö-Deildartunga, 3
- BO-220:022** þjóðsaga Góuþrælar
 "Smáhólar eru í flóanum milli [fjár]húss og bæjar, sem nefndir eru Góuþrælar; þar eiga að hafa orðið úti menn."
 Ö-Deildartunga, 3
- BO-220:023** tóft Tumatótt
 "Neðst í túninu austast er gamall kofi, Tumatótt; þar mun hafa verið einsetukofi."
 Ö-Deildartunga, 3
- BO-220:024** tóft lambhús Lambhústún
 "Vestast og neðst [í túninu] hét Lambhústún; þar hefir líka verið byggð [eins og Tumatótt - 023]." Gæti verið

það sama og 007 eða 008. "Helgahesthús er rúst, suðvestur á túni. Var vinnumannahesthús, byggt upp úr gömlu lambhúsi."

Ö-Deildartunga 3; AV, 2

BO-220:025 heimild túngarður Björnsgarður

"Garðurinn norðan við gamla túnið hét Björnsgarður, hlaðinn af Birni, föður Þorskabíts."

Ö-Deildartunga, 3

BO-220:026 varða landamerki Þrívörður

"Merkismelur er á merkjum móti Brekkukoti, svo liggur línin eftir ásnúm, og við Þrívörður eru merki milli Deildartungu, Grafar, Hurðarbaks og Brekkukots."

Ö-Deildartunga, 3

BO-220:027 heimild býli Tungukot

"Bærinn stóð skammt suðaustur af Deildartungubæ í sama túni."

1708: "Tungukot, hjáeiga lengi í bygð. Dýrleiki x c af heimajörðunni ... Landskuld lxxx álnir." JÁM IV, 237

1860 var reistur á þessum stað bær yfir Deildartunguhjón, Jón Jónsson og Helgu Jónsdóttur, er þau höfðu sýkst af holdsveiki.

JÁM IV, 237; BB II, 353

BO-220:028 örnefni skemma Skemmuvöllur

"Skemmuvöllur er vestn við Bolablett, við heimreið ..."

Ö-Deildartunga AV, 1

BO-220:029 örnefni Digravarða

"Í holtinu milli Grófar og Deildartungu er Digravarða og Digravörðublettur. Er það vallendisblettur í holtinu, þýfður."

Ö-Deildartunga AV, 2

BO-220:030 heimild mylla Myllutangi

"Myllutangi er, þar sem lækirnir koma saman. Þar var kornmylla. Ekkert sér þar fyrir henni lengur, en er stungið var upp landið þar, var komið niður á trjégólf."

Ö-Deildartunga AV, 2

BO-220:031 tóft þvottastaður Hverakofi

"Hverakofi er rúst norðaustan undir Hverahólnum, en svo nefnist hóllinn sem hverinn er í."

(Deildartunguhver). Eggert Ólafsson og Bjarni Pálsson lýsa hvern um og geta þess að hann hafi verið notaður til þvotta, þæfingar og matargerðar.

Ö-Deildartunga AV, 2; FEB I, 102; Tryggvi Þórðarson: Varmalindir, 49-53

BO-220:032 heimild mógrafir Gömlugrafir

"Gömlugrafir eru mógrafir, þar sem áin beygir til suðurs meðfram Stekkjarnesi, við endann á bökkunum vestur frá Hverahól. Þar hefur verið tekinn mikill mór."

Ö-Deildartunga AV, 2-3

BO-220:033 heimild mógrafir Mógrafir

"Mógrafir eru svo fyrir austan gamlan þjóðveg, þar sem landinu tekur halla niður í Stekkjarnes."

Ö-Deildartunga AV, 3

BO-220:034 heimild vað Ferðamannavað "Ferðamannavað er á [Reykjadalsá], þar sem gamli vegurinn lá yfir dalinn."

Ö-Deildartunga AV, 4

BO-220:035 örnefni hver Sláturhver

"Sunnan undir bakkanum eða hólnum [Hverahól sbr. 031] er mikill hver sem nefndur er Sláturhver (eða Sláturpollur). Nafnið Bolahver er líka til á þessum hver."

Lúðvík S. Georgsson o.fl.: Jarðhitakönnun í utanverðum Reykholtssdal, 21-22

BO-221 Brekkukot

12 hdr. 1708 og var þá hjáeiga frá Deildartungu og hafði verið lengi. Talin lögbýli 1847

1918: 34.074 m² = 10 2/3 dagsl. 1/4 þýft. Garðar 478 m². + húsatún 5143 m² = 1 2/3 dagsl. "Bærinn

stendur suðvestan undir lítt grónum melabungum, sem ná yfir mestallan austurhluta jarðrinnar. Melarnir vestan þjóðveggar, þar sem bærinn stendur hafa verið græddir upp. Annars er land jarðarinnar að mestu jafnlendar mýr, sem ræstar hafa verið fram, með holtum og vallendis - og móateygingum inn á milli og eyrar með Hvítá ... Silungsveiði í net er í Hvítá." BB II, 307

BO-221:001 bæjarhóll bústaður
Túnakort 1918

BO-221:002 heimild heygarður
á bæjarhól

Túnakort 1918
BO-221:003 heimild útihús
á bæjarhól

Túnakort 1918
BO-221:004 heimild útihús
á bæjarhól

Túnakort 1918
BO-221:005 heimild útihús
Túnakort 1918

BO-221:006 heimild útihús
Túnakort 1918
BO-221:007 heimild útihús

í húsatúni
Túnakort 1918 (II)
BO-221:008 heimild ferja Ferjugróf

Efst af grófunum vestast og syðst við Hvítá er "Ferjugróf. Ofan við hana var ferjað frá Brúarreykjum."

Ö-Brekkukot, 1
BO-221:009 örnefni Vörðuás
Þrír ásar í röð, liggja samhliða frá norðri til suðurs og heitir sá austasti Vörðuás
Ö-Brekkukot, 1

BO-221:010 heimild huldufólksbústaður Tröllakirkja
Tröllakirkja er austan við Vörðuás [009] "það eru tveir stakir klettar. Þykir þar vera huldufólksbústaður, og strokkljóð þaðan daglegur viðburður."
Ö-Brekkukot, 1

BO-221:011 örnefni sel Selmelar
"Selmelar eru frá Vörðuás að Langás, neðan við Sveinsás, því hann nær ekki eins langt niður í flóann."

Ö-Brekkukot, 2
BO-221:012 þjóðsaga Peningsskarð
Bæjarás er næsti ás austan við Vörðuás "neðst í honum er Peningsskarð, þar á að vera grafinn sjóvettlingur fullur af peningum."

Ö-Brekkukot, 2
BO-221:013 varða landamerki Skjóðu-Jónsvarða
"Austur af Bæjarás eru Sandhólar, og Skjóðu-Jónsvarða er á merkjum móti Deildartungu."

Ö-Brekkukot, 2
BO-221:014 heimild stekkur Stekkurinn
"Stekkurinn var neðst í Vörðuás, í vestur frá Tröllakirkju."

Ö-Brekkukot AV, 1
BO-221:015 tóft rétt
"Hlaðin steinrétt stóð fyrir vestan túnið, Hún stendur enn að miklu leyti."

Ö-Brekkukot AV, 1

BO-221:016 tóft beitarhús

"Tröllakirkj er móts við syðsta endann á Vörðuás, í Húsatúni. Þar voru áður beitarhús, nú rústir." Mögulega sama og 007

Ö-Brekkukot AV, 1

BO-221:017 hús hesthús

"Vestasti hluti brekkunnar, upp af fjárhúsunum, sem nú eru, nefnist Hesthúsbrekka. Þar er gamalt hesthús, heldur nær bæ en fjárhúsin."

Ö-Brekkukot AV, 1

BO-222 Hurðarbak

24 hdr. 1708. Skálholtsstólsjörð að hálfu en bændaeign að hálfu. Getið í Sturlungu. Hurðarbakskot hjáleiga á seinni hl. 17. aldar, og Melskarðs er getið sem eyðihjáleigu 1804. 1917: 78.019 m² = 24 2/3 dagsl. 1/6 þýft. Garðar 765 m². "Land jarðarinnar nær nokkuð inn fyrir [Hurðarbaksfell] að norðan og upp á vatnaskil og síðan vestur fyrir hálsendann. Fellin eru klettótt mjög, en gróin á milli. Melar eru austan og vestan til í landinu, en undirlendið er að mestu leyti mýri, en móar inn á milli. Víða eru háir malarbakkar með Hvítá, en annars litlar vallendis- og malareyrar. ... Veiðivon er í Hvítá." BB II, 318 "Flóinn vestan við bæinn er fullur af hrísi og birkiröftum. Þar hefur greinilega verið mikill skógur einhverntímann." Ö-Hurðarbak AV, 3

BO-222:001 bæjarhóll bústaður

Íbúðarhús, hlaðið, byggt 1890. 1917 var fjós áfast því að sunnan og enn eru útihús þar

Túnakort 1917

BO-222:002 heimild útihús

Túnakort 1917

BO-222:003 heimild útihús

Túnakort 1917

BO-222:004 heimild útihús

Túnakort 1917

BO-222:005 heimild heygarður

Túnakort 1917

BO-222:006 heimild brú Kljáfoss

Kljáfoss "er rétt upp og norður af Stöpunum. Þar er brú og mun hafa verið einhver tegund brúar þegar á Sturlungaöld."

1241: [í Norðurárdal] riðu þeir þá frá Órækja og Sturla við átta tigu manna en öðru liði stefndu þeir til móts við sig til brúar. Þeir riðu í Síðumúla ... Þeir Klængur höfðu hestvörð við brú og öll vöð á Hvítá ..." Sturl, 441.

1242: "Er nú fundur lagður við Hvítárbrú er þeir Órækja koma suður ... En um morguninn riðu þeir allir til brúar [menn ganga og ganga ekki fram og til bak yfir brúna] Svarthöfði Dufgusson gekk eigi lengra en að brúarsporðinum og latti Órækju að ganga. En er þeir komu yfir ána og viku upp frá brúinni þá hlaupa þeir Gissur og Ormur fyrir brúarsporðinn með allan flokk sinn ..." Sturl, 542-53 sbr. 459.

1752: "Sú brú var byggð yfir Hvítá á þeirri tíð, og henni var haldið við af byggðarmönnum. Nú er hún þó eyðilögð, og það fyrir nokkur hundruð árum síðan; er það mjög til skaða og óhagræðis, bæði fyrir héraðsbúa og ferðamenn. Þessi brú var gjörð af timbri, og var austr frá Deildartungu, þar sem áin er mjóst millum Síðumúla og Reykjaholts." Reise, bls. 371.

SV 1884: "Undan Hurðarbaki, eða litlu neðar í stefnu, heitir nú Kljáfoss á Hvítá. Bjarni bóndi á Hurðarbaki fylgdi mér þangað. Þar [125] ganga klappir út í ána beggja megin, hvor á móti annari. Klöppin að sunnanverðu er lengri, og nær langt út í ána, enn er lægri en sú að norðanverðu. Áin fellur á þessum stað í þrengslum, og eru þar klettar niðri í. Myndðast þar nokkur hallandi foss; fyrir neðan einkannlega slær áin sér mjög út aftr, og er þar ákaflega breið. Á milli klappanna hefir verið mælt með færi þegar áin var lögð ísi, og eru það 17 álnir, að Bjarni sagði mér. Hér er því frá náttúrunnar hendi eitt hið hentugasta brúarstæði." - "Hér var á síðari tímum haför kláfr á ánni, og þar af er nafnið komið, sem síðan hefir haldizt; enn ekki hefir það

verið í þeirra manna tíð, sem nú lifa. Enn til sannindamerkis eru sýndar holur, sem klappaðar hafa verið ofan í bergið, og settir þar í járnútar eða krókar til að festa í kaðlana. Eg sá 2 holur að sunnanverðu, er mannaverk sýndust á vera; að norðanverðu kom eg ekki, því að eigi verður þar komizt yfir ána. Eg sá og á einum stað, þar sem grasblettur var, votta fyrir gömlum götum, sem lágu þvert að ánni að sunnanverðu frá." SV reið upp með Hvítá og sannfærðist um, að þar væri hvergi brúarstæði fyrr en kæmi að Barnafossi - Árb. 1884-85, 124-6

"Fossinn heitir Kljáfoss, ekki Kláffoss. S.Þ. veit ekki til að kláfur hafi verið þar, þarna eru skessukatlar í berginu við fossinn, en ekki holur gerðar af mönnum, þarna er ekkert af mannavöldum. S.Þ. man eftir póstkorti með mynd af fossinum (var ca. 6-8 ára), á myndinni var trébrú yfir ána. Sú brú var rifin 1920, á kortinu stóð Kljáfoss. Fossinn er u.þ.b. 1 km frá bænum og brún í fossinum þegar áttin snýst úr sunnanátt í norðanátt. Talað var um um, að kominn væri norðanátt þegar heyrðist í fossinum (sbr. kljásteynar í vefstól)." AV, 1 (S.Þ. er Sveinbjörn Þorsteinsson f. 18.3.1914. og alinn upp að Hurðarbaki)

Ö-Hurðarbak, 1; Árb 1884-85, 124-26

BO-222:007 heimild mógrafir

nafnlausar mógrafir eru meðfram Hvítá millFossness og Síðumúlaness. "Mótekja u.þ.b. 3-4 stungur niður, nokkuð góður mór."

Ö-Hurðarbak 1; AV, 3

BO-222:008 örnefni sel Selgil

Ofan við Síðumúlanes kemur í Hvítá "gil, sem heitir Selgil."

Ö-Hurðarbak, 1

BO-222:009 heimild býli Melskarð

"Upp af Krókalæk við merkin heitir Melskarð." Skv. Jarðab 1804 var í Hurðarbakslandi eyðihjáleigan Melskarð - JJ, 116

Ö-Hurðarbak, 1

BO-222:010 örnefni eyktamark Miðaftansvarða

Við Hvítá, nokkuð frá henni, heita Stapar. Á þeim er Miðaftansvarða - getið í bréfi 1503

Ö-Hurðarbak, 2

BO-222:011 heimild Kóngsvöllur

"... ofan við bæinn er í túni Kóngsvöllur, þar voru kofaleifar."

Ö-Hurðarbak, 2

BO-222:012 heimild býli Hurðarbakskot

í túni. 1708: "Hurðarbakskot var hjáleiga hjer í túninu, bygð fyrst fyrir innan 50 ár, en aldeilis í auðn fallin fyrir 12 árum."

JÁM IV, 239

BO-222:013 tóft stekkur

"Stekkur, sjáanlegar grjótrústir ca 500 m f. austan tún, upp undir hlíðinni. Ekki fært frá eftir að S.Þ. man eftir." S.Þ. er Sveinbjörn Þorsteinsson f. 18.3.1914. og alinn upp að Hurðarbaki

Ö-Hurðarbak AV, 1

BO-222:014 náttúrumin Álfakirkja

"Álfakirkja er stór steinn sem hrúnið hefur úr fjallinu, suðvestan við bæinn, fyrir utan tún, ca 2 m á hæð, lík kirkju í lögun, með göflum og risi. S.Þ. telur að lögun hafi ráðið nafngiftinni. Þekkir ekki sagnir um kirkjuna." S.Þ. er Sveinbjörn Þorsteinsson f. 18.3.1914. og alinn upp að Hurðarbaki Ö-Hurðarbak AV, 2

BO-222:015 álagablettur

"Dý eru við Ytrihver. Í Dýjunum er þúfa, sem ekki mátti slá, end hættulegt að reyna að komast þangað. Þúfan grænkaði oft fyrr en annað á vorin - og kindur sem sóttu í hanna drukknuðu í dýinu."

Ö-Hurðarbak AV, 2

BO-222:016 heimild leið Tíðaskarð

"Upp og út brúnirnar fyrir ofan bæinn er það svo Framfell, þau skiptast um um skörð, Tíðaskarð" er fyrst "farið ar um Tíðaskarð, þegar farið var gangandi til kirkju í Reykholti."

Ö-Hurðarbak, 2; AV, 3

BO-223 Gröf

16 hdr. 1708. Fyrst getið 1660 og hefur líklega byggst úr landi Sturlureykja. Bændaeign. Einnig Grafarkot en Gróf mun algengara í seinni tíð. Búskapur lagðist af 1984 en tún nýttuð af öðrum 1917: 24.857 m² = 8 dagsl. 1/10 þýft. Garðar 670 m². "frekar landlítil, og er landið að mestu í halla. Undirlendi er að mestu mýr- og mólendi og vallendisbakar með ánni. Uppi í hálsinum eru klapparholt, melar, móar og mýrarsund ... Hlunnindi eru óverulega af laxveiði í Reykjadalssá." BB II, 315

BO-223:001 bæjarhóll bústaður
við bæinn er áfastur heygarður skv. túnakorti

Túnakort 1917

BO-223:002 heimild útihús

Túnakort 1917

BO-223:003 heimild útihús

Túnakort 1917

BO-223:004 heimild útihús

Túnakort 1917

BO-223:005 heimild útihús

Túnakort 1917

BO-223:006 heimild útihús

Túnakort 1917

BO-223:007 örnefni stekkur Stekkjarmýri

Upp af Veitu, sem er mýri neðan við túnið, "og heldur austar er Stekkjarmýri, niður af henni er smámelur, sem heitir Stekkjarmelur ... uppaf Stekkjarmýri er dalur, sem heitir Stekkjardalur."

Ö-Gröf, 1

BO-223:008 varða Bæjarvörður

"Uppi á brún fyrir ofan bæinn eru vörður, sem heita Bæjrvörður."

Ö-Gröf, 1

BO-223:009 varða landamerki Merkjavarða

Digravarða er uppi á hálsi. "Digravörðu hefur Einar alltaf heyrt nefnda Merkjavörðu. Hún er á merkjum móti Sturl-Reykjum, og mælingamenn herforingjaráðsins hlóðu hana." Einar Sigmundsson f. 1903 í Gróf

Ö-Gröf AV, 1

BO-223:010 heimild vað Hringsvað

"Hringar var svæðið nefnt niður undir ánni, vestan vegar ... Hringavað er á Reykjadalssá, undan Hringunum."

Ö-Gröf AV, 1

BO-224 Sturlureykir

30 hdr. 1708. Fyrst getið 1463 og þá kölluð Reykir. Nafnið var einnig stundum Gullsmiðsreykir á 16.-18. öld. Bændaeign. Á Sturlureykjum var hálfkirkja. Reykjakot og Hrutatún voru hjáleigur í eyði 1708, en Gröf hefur líklega upphaflega byggst úr landi Sturlureykja. Sturlureykir II, garðyrkjubýli á 6 ha 1953. Laugavellir nýbýli 1955 á austurhelmingi Sturlureykjalands. Hefðbundinn búskapur er að mestu úr sögunni á býlum í Sturlureykjalandi, en hross geymd á Laugavöllum og Sturlureykjum I.

1917: 125.600 m² = 39 dagsl. 1/7 þýft. Garðar 2157 m². "Land eiga Sturlu-Reykir frá Reykjadalssá og norður á hálsinn, sem hér er mishæðóttur, hæstur vestast í svonefndum Hurðarbaksfellum, en flatari, þegar austar dregur. Undirlendið var blautur flói, en móar og vallendi nær ánni. Hálsinn er víða mýrlundur, en melar, móar og klapparholt á milli. ... Hlunnindi eru og af laxveiði í Reykjadalssá." BB II, 346 (Austurhluti landsins, Laugavellir:) "Með ánni er vallendi og móar, ofar flóaland, en mýrlendi með melum, móum og klapparholtum á milli, í hálsinum fyrir ofan." BB II, 329

BO-224:001 bæjarhóll bústaður
Túnakort 1917

BO-224:002 heimild fjós
á bæjarhól

Túnakort 1917
BO-224:003 heimild útihús
Túnakort 1917

BO-224:004 heimild útihús
Túnakort 1917

BO-224:005 heimild útihús
Túnakort 1917

BO-224:006 heimild útihús
Túnakort 1917

BO-224:007 heimild útihús
Túnakort 1917

BO-224:008 heimild útihús
Túnakort 1917

BO-224:009 heimild útihús
Túnakort 1917

BO-224:010 heimild útihús
Túnakort 1917

BO-224:011 heimild hálfkirkja

STURLUREYKIR Í REYKHOLTSDAL (B) - HÁLFKIRKJA (REYKHOLTSPÍNG)

1463: Ítem luckti einar oddsson greindri reykholts kirkiu v. kugilldi fyrir hálfkirkiu skyld aa

Reykium; Máld [Reykholts] DI V 399-400

[1478]: Ítem luckte einar oddsson greindre kirkiu j reykia hollte v. kugillde fyrir hálfkirkjuskyld a reykium;
Máld [Reykholts] DI VI, 173-74

1708: "hjer hefur að fornu hálfkirkja verið og stendur húsið enn. Ekki minnst menn hjer hafi tíðir veittar
verið." JÁM IV, 234

BO-224:012 heimild býli Reykjakot

1708: "Reykjakot. Hjáleiga. Bygt í manna minni allnær túni, á fjárhússtæði, þar sem aldrei hafði fyrr bygð
verið. Hvað kostir voru minnst menn ei. Eru 40 ár eður því nær síðan þetta lagðist aldeilis í eyði og ekki má
hjer aftur byggja nema jörðunni til rýrðar og stórskaða."

Ekki er vitað hvar Reykjakot var, en Kotbarð heitir suðaustur af Sturlureykjabæ, niður við þjóðveg."

BB II, 352 " ... neðsti hóllinn í túninu heitir Kotbarð, og þar hjá er Svínhóll"

Ö-Sturlureykir, 2; JÁM IV, 235

BO-224:013 bæjarstæði býli Hrutatún

"Fyrir austan bæinn, ofan vegar, er svo Hrutatún. Þar sést greinilega fyrir bæjarrútum, útihúsum og leifum af
túngarði."

1708: "Hrutatun, önnur hjáleiga. Bygð í fornu gerði í Sturlu Reykja landi. Enginn veit nafn á gerðið
að segja, það sem gamalt sje, en ætla þetta nafn af því, að við þetta fjárhússtæði hafi hrútar haldið sig. Bygt
fyrst innan 30 ára, og eru nú 12 ár síðan það eyðilagðist aldeilis. Landskuld var xx álnir í öllum aurum.

Kúgildi ekkert. Ekki má hjer aftur byggja nema heimajörðunni til meins og skaða." JÁM IV, 235;

"... var austnorðaustur af Sturlureykjabænum, nær miðja vega milli túngirðingar, sem nú er, og
Birkihlíðarlands. Þar er nú land Laugavalla. Eru rústirnar greinanlegar vestan við nátthaga, sem var girtur
með garðhleðslu og sést enn."

BB II, 352; JÁM IV, 235; Ö-Sturlureykir, 2

BO-224:014 laug bað Baðlaugar

Hringar eru upp af Merkjálág en þar "nokkuð vestar frá ánni eru Baðlaugar, og kringum þær er tún, sem heitir
Baðlaugatún." Nýbýlið Laugavellir stendur nokkru neðan þjóðveggar, "suðaustur frá Sturlureykjabænum,
við svonefndar Baðlaugar. Eru munnmæli um, að hér hafi verið baðkofi fyrir holdsveika, en þess sér engin

merki."

BB II, 329; Ö-Sturlureykir, 1

Tryggvi Þórðarson skoðaði Baðlaugahver 10.8.1979 og lýsir honum í Varmalindir, 38. Ekki virðast þar hafa verið gömul mannvirki

BO-224:015 örnefni mylla Mylluflöt

Hveralækur rennur um túnið "Meðfram honum er flöt, sem heitir Mylluflöt ..." Mögulega sama og 010

Ö-Sturlureykir, 2

BO-224:016 garðlag Nátthagi

"Upp af Hrutatúni [013] er svo Nátthagi. ... Á Nátthagnum er líka lækur, sem kemur undan melunum og heitir Nátthagalækur." " ... var girtur með garðhleðslu og sést enn."

Ö-Sturlureykir, 2; BB II, 352

BO-224:017 heimild mógrafir

"Þegar kemur upp fyrir melana er nokkuð stór mýri, sem heitir Gálgamýri. Vestast í henni eru mógrafir."

Ö-Sturlureykir, 3

BO-224:018 örnefni Gálgi

"Þegar kemur upp fyrir melana er nokkuð stór mýri, sem heitir Gálgamýri. ... En upp af og austur af eru klettur, sem heita Stóir- og Litligálgi. Litligálgi er á merkjum, er nefndur Eystrigálgi á Skáney, en Stórigálgi er algjörlega í Sturlureykjalandi. Sunnan undir klettunum er svo Gálgatagl. ... Norður ag Gálgataglinu ... liggur hlíð til suðvesturs frá norðaustri, sem heitir Gálgahlíð."

Ö-Sturlureykir, 3

BO-224:019 mannvirki refagildra

"Á því felli, sem er milli Tíðaskarðs og Miðskarðs, er tófugildra gömul, en í lagi."

Ö-Sturlureykir, 3

BO-224:020 varða Þórðarvarða

"Sunnan við flóann, vestur af Gálga, er fell, sem heitir Þórðarfell. Á því er Þórðarvarða, kennd við Þórð Erlendsson, sem hlóð hana 1916 og klappaði nafn sitt á klöpp."

Ö-Sturlureykir, 4

BO-224:021 varða landamerki

Á Bláberjakletti "eða vestan við hann er merkjavarða."

Ö-Sturlureykir, 4

BO-224:022 heimild sundlaug

Sundlaug var um tíma í Hveralæknum

BB II, 346

BO-224:023 hús bað

"... enn stendur laugarhús þar, sem fyrrum mun hafa verið jarðbað, þ.e. heit klöpp í gólfi." KK 1877:

"her er den underjordiske varme taget I lægekunstens tjeneste, og man har indrettet en badstue, der med meget held benyttes mot gigtsvaghed. Det hertil benyttede lille hus ligger i tunet og er bygget over en stor flad sten midt i gulvet, hvorfra al heden kommer; luften er aldeles tør, intetsteds kommer damp e. d. l. frem, men ikke destomindre hersker her en temperatur af 20-30 gr. R., og stenen er så hed, at man neppe kan holde hånden på den; her redes sæng for gigtsvage, hvor de med nogle dages mellemrum hvile en halv times tid, til de er komne i sved; den gavnlige virkning skal hurtig kunne spores."

Kaalund I, 315; BB II, 346

1883: "Lidt højere oppe i Dalen paa Elvens nordlige Side findes kogende Kilder ved Sturlureykir, tæt ved Gaarden. Ved Vægen af en lav Hytte findes to kogende og tudende Damphuller, hvoraf der kun udkastes nogle Vanddraaber. Dampen har en Temperatur af 80°; selve Hytten har Gulv af Stenplader og benyttes som Dampbad af Gigtsvage; 2 á 3 Fod nedenfor disse Damphuller findes en "hver" med 98 1/2° Varmer i Overfladen; for den er bygget en aaben Rende til et Basin, hvor Vandet afkøles og bruges til Bad." Þorvaldur Thoroddsen: 'De varme Kilder paa Island, deres Fysisk - geologiske Forhold og geogrfiske Udbredelse.' Det kongelige danske Videnskabers Selskabs Forhandlingar 2 (1910), 224-25.

BO-225 Skáney

60 hdr. 1708 með Austurkoti (20 hdr) og Vesturkoti (10 hdr). Þessir þrír bæir voru allir í sama túni. Vesturkot lagðist í eyði á 18. öld. Austurkot (BO-226) var lögbýli til 1909 og þar var húsmennska til 1925. Einnig var Hallvarðsstaðir/Sudda gamalt eyðibýli/sel. Getið í Landnámu og Gunnlaugs s. Skáney var bændaeign og þar var hálfkirkja sem átti 10 hdr í heimalandi. Nes nýbýli 1937 á um 1/3 af Skáneyjarlandi. Birkihlíð nýbýli 1943 á u.þ.b. 1/3 úr Skáneyjarlandi. Endanleg landaskipti fóru fram 1978.

1917: 58.651 m² = 19 dagsl. Garðar 2464 m². (Í Skáneyjarkoti var tún 36.000 m² = 11 dagsl. 1/4 þýft. Garðar 324 m² og var það þá nytjað frá Skáney.). "Nær hálft land Skáneyjar er fyrir norðan bunguna, Norðurland. Þar skiptast á móar, melar, mýrar og vallendi. Beitiland er þar gott ... Landið sunnan undir bungunni er að miklu leyti ræktað, en þar voru mýrar, holt og melar ... Laxveiðitekkur af Reykjadalssá ... Vatnsból hefur löngum þrotið í langvarandi þurrkum og frostum." BB II, 338 (Nes:) "Nær 2/3 landsins eru ræktaðir, en það var áður mýrar, móar, vallendi og áreyrar, hallalítið." BB II, 331 (Birkihlíð:) "landi sunnan við Skáneyjarbungu ... hallar móti suðri, og eru þar móar, melar, holt og mýrarsund ... Næst Hvítá eru melaflákar, en er ofar dregur til Skáneyjarbungu, skiptast á holt, vallendismóar og mýrarsund." BB II, 302

BO-225:001 bæjarhóll bústaður

Túnakort 1917

BO-225:002 heimild útihús

Túnakort 1917

BO-225:003 heimild hálfkirkja

SKÁNEY Í REYKHOLTSDAL (B)-Maríu HÁLFKIRKJA

[1367]: a xc j heimalande eina ku.

suo sem Vilchinsbok avijsar; Hítardalsbók DI III 222

24.5.1384: Seljandi jarðarinnar Árni Gunnlaugsson sagði þessa skyld í jörðina - at kirkian ati tiu hundrut i heima landi en skildi af ser um fyrnd aa kirkju alla skildaga; DI III 376

1397: a xc j heimalandi ... Margrietar lykneski af Nordnesi; Máld DI IV 121

{1598: hálfkirkja; AM 263 fol. bl. 69}

aftekin e. 1600; (PP, 125)

BO-225:004 heimild stekkur Reynisstekkur

"Í suður frá bæ er klettur, sem heitir Reynisstekkur, er það við merkin." Reynisstekkur er um 150 m vestan ið merkin - Aths. Magnúsar Bjarnasonar í Birkihlíð. "Rústir sjást við Reynisstekkk."

Ö-Skáney, 1-2; Svör nr. 1

BO-225:005 heimild stekkur Eiríksstekkur

"Í suður frá [Reynisstekkk - 004] er annar stekkur, sem heitir Eiríksstekkur, sem er efst í Eiríkssundi."

Ö-Skáney, 2

BO-225:006 heimild brú Stuttivegur

"Norður af [Miðholt] er slakki, sem heitir Saurdæld. Yfir hana syðst er farið; þar var lögð brú til forna yfir sundið og er enn nefnd Stuttivegur."

"Saurdæld var mjög blautt foræði. Stuttivegur var upphleyptur vegspotti á heimreiðinni að Skáney. Ekki lengur í notkun." Svör nr. 5.

Ö-Skáney, 2

BO-225:007 náttúrumin Hundagálgi

"austan við [Rauðalæk] og suðvestur undan Saurdæld er klettadrangur hár, um mannhæð; er hann nefndur Hundagálgi."

Ö-Skáney, 2

BO-225:008 örnefni mógrafir Grafarklettur

"Austanvert á mel austur f bænum, þar em nú eru fjárhús, heitir melurinn ekki neitt, en Grafarklettur eru asutast á þessum mel ..."

Ö-Skáney, 2

- BO-225:009** örnefni Grjóttóft
 "Austur frá túninu var neðst Grjóttóft og upp af henni Grjóttóftarflati ..."
 "Upp úr 1900 bjó þarna Sigurður Jónsson (Siggi skytta - grenjask). Safnaði yrðlingum og ól þá grjóttóft sem þarna var (horfin)." Svör nr. 11.
 Ö-Skáney, 3
- BO-225:010** garðlag Skriðugarður
 "Beint upp af Skáneyjarbæ var hlaðinn gríðarmikill garður, sem nefndur var Skriðugarður, og í vesturenda hans hét Skriðuklettur."
 "Garðurinn var lagður þvert á brekkuna ofanvið túnið til þess að taka á móti aurkriðum sem oft munu hafa runnið þarna niður. Síðast rann spýja niður hasutið 1959. Ekki vitað hversu gamall garðurinn er." Svör nr. 12.
 Ö-Skáney, 3
- BO-225:011** örnefni Gerði
 "... efst og vestat í Skáneyjartúni hét Gerði ..."
 Ö-Skáney, 3
- BO-225:012** örnefni Laukabrekkur
 "... í miðju túni efst héttu Laukabrekkur. Þetta nafn er drá dögum Lassa í Skáney, sem vr hér á 16. öld. Brekkan náði tæplega vestur á móti bæ." "Þarna óx mikið af graslauk, hefur horfið úr túninu en finnst ennþá ofar í hlíðinni. Hefur sennilega borist þangað frá klausturmunkunum sem voru í Bæ í Bæjarsveit." Svör nr. 13
 Ö-Skáney, 3
- BO-225:013** heimild mógrafir Grafarsund
 "Norður af Gálganum er mjótt, krappt og lítið sund, sem heitir Grafarsund. Þetta er ekki gamalt nafn. Því stutt er síðan þar var farið að taka mó." Einnig kallað Mógrafasund. Þá er Mógrafatjörn slýtjörn norðan við Mógrafasund, ca. 200 m austan við Sturlureykjamerki. Aths. Magnúsar Bjarnasonar í Birkihlíð "Í Grafarsundi var allgóður mór (Fauskamór) en ekki meir en 3-4 stungur. Mór síðast tekinn um 1931." Svör nr. 19
 Ö-Skáney, 4
- BO-225:014** örnefni Húsadalur
 "Í vestur af Bungunni sjálfri er dalverpi, grunnur dalur eða mýrarsund, sem heitir Húsadalur." - "Engar húsarústir sjást í Húsadal." Svör nr. 22
 Ö-Skáney, 4
- BO-225:015** varða Þrívörður
 "Vestur af [Húsadal] sunnanverðum eru holt með þremur vörðum. Þetta holt heitir Þrívörður." Svör nr. 23
 Ö-Skáney, 4
- BO-225:016** mannvirki refagildra Gildruás
 "Uppi á háhæðinni upp af Skáneyjarbæ er Gildruás, þar er gömul gildra." Svör nr. 24
 Ö-Skáney, 4
- BO-225:017** heimild stekkur Byrgisásar
 "Skammt austur af Grásteini eru Byrgisásar neðan við hlíðina. Það eru klettabelti; neðan við það er flóasund og láglendi." - "Í Byrgisás undir einum klettinum er gamall stekkur." Svör nr. 24
 Ö-Skáney, 5
- BO-225:018** tóftir sel Selfatir
 "Skammt austur af Grásteini eru Byrgisásar neðan við hlíðina. Það eru klettabelti; neðan við það er flóasund og láglendi. Þar eru Selfatir og þar rétt við þær, upp undir ásnúm, eru rústir." Svör nr. 25
 Ö-Skáney, 5
- BO-225:019** heimild vað Fróðastaðavað
 "Neðan til við [Geldinganesmela], vestan til í nesinu, er Fróðastaðavað, sem nú er ófært, en niður að því lá Vaðgróf." Svör nr. 26
 Ö-Skáney, 5
- BO-225:020** tóftir Húsatættur

"Vestur undir Stóru-Þúfuhlíð eru Húsatættur." (í NV-horni landsins). "Hefi heyrt að þarna hafi verið sauðahús." Svör nr. 29

Ö-Skáney, 5

BO-225:021 bæjarstæði bústaður/sel Sudda

"Vestast og austur af [Smástöpum, norður af vestri enda Stóru-Þúfuhlíðar] er eyðibýlið Sudda eða Hallvarðsstaðir, sem um er getið í Heiðarígasögu." - "Bæjarrústir eru þar á dálitlum hól. Allt í kringum hann eru mjög blautar mýrar. Suddulaug er skammt frá hólnum (ca. 50-70 m) í N-V. Hún er um 63? heit og rennur úr henni lítill lækur. Suddugrófir er dálítill slakki þar sem lækurinn rennur í ána - Engar mógrafir þar."

1708: "Hallvarðsstaðir, öðru nafni Sudda er fornt eyðiból í Skáneyjarlandi, og brúkað um langvarandi aldur fyrir selstöðu frá heimajörðunni. Á þeirri selstöðu vat býli gjört hjer um fyrir 50 árum. Var það stundum bygt og stundum í auðn, inntil þess að fyrir xii árum eyðilagðist það til fulls. Landskuld var xl álnir, og tók landsdrottinn, so að heimabændur höfðu sömu kosti. Kúgildi voru ii, og guldust leigur til landsdrottins. Þrengdi þetta býli svo mjög að heimajörðunni, að það lakaði alla hennar kosti, og ei má hjer aftur byggja nema henni til fordjörfunar." JÁM IV, 234 1882-1908: Húsmennskubýli með grasnyt nefnt Sudda eða Laugaból. Byggt öll árin nema 1900-1901. Stofnendur voru Bjarni Loftsson og Valgerður Jónsdóttir. ... Heit laug er skammt frá bæjarrústunum. - BB II, 353 Hallvarðsstæða er getið í Heiðarvíga sögu - ÍF III, 284, 288.

"[Laugin] Sudda er samnefnd gömlu eyðibýli, sem enn sjást tóftir af. Hún liggur sunnan Hvítár gegnt bænum Þórgautsstöðum, neðarlega í hlíðum Skáneyjarbungu. [24] Handan Hvítár má sjá Suddu sem grænan blett í hlíðinni. Græni liturinn stafar af tóftunum og miklu dýjasvæði næst uppsprettunum. Vegir liggja ekki að henni, en styst mun að ganga frá endurvarpsstöðinni á Skáneyjarbungu. Dýin, sem umleika Suddu, ná yfir allstórt svæði. Umhverfis þau er landið stórþýft." Skoðað 4.7.1979 - Tryggi Þórðarson, Varmalindir, 23-24, afstöðumynd á s. 25.

Ö-Skáney, 5; Svör nr. 30

BO-225:022 heimild býli Skáneyjarkot vestra

Stóð þar skammt frá sem nýbýlið Birkihlíð hefur verið reist. Skáneyjarkot vestra var líka kallað Vesturkot og Ytrakot. Það var talið 10 hdr af heimajörðinni og hefur farið í eyði á 18. öld.

BB II, 302; JÁM IV, 233

BO-225:023 álagablettur legstaður Gullhóll

"Brekkan náði tæplega vestur á móti bæ. Neðanvert við suðurhorn brekkunnar er Gullhóll."

"Gullhóll - lágur ávalur hól. Álög. Ekki mátti grafa í hólinn, þá brynni bærinn. Eitt haustið átti ég að útúa geymslu fyrir kartöflur. Gróf ég þá holu í hólinn fyrir kartöflurnar, en hætti þegar ég kom niður á mannabein, sem voru þar í hrúgu (bærinn brann ekki)." Svör nr. 14.

MÞ 1934: fundist höfðu "mannabein í hól í túninu á Skáney, svo-nefndum Gullhól; [hafði] verið grafin gryfja í hólinn, til að geyma í jarðepli, en því verki frestað óloknu, er beinin komu í ljós. - Fór ég upp að Skáney 10. [september 1934] og athugaði þetta um kvöldið og næsta morgun. - Hóll þessi er lág, slétt bunga, 35 m. fyrir noraðn blómgarð þann, sem er milli íveruhúss og útihúsa. Hóllinn er um 8 m. að þverm. nú og um 1/2 m. að hæð, en hefir verið dálítið hærri að sögn, áður en hann og umhverfið var sléttað. Gryfjan, sem nú hafð verið grafin í hann, var ofan-í hann norðanverðan; hún var um 1 m á hvorn veg og nær 1 m að dýpt. Beinanna hafði orðið vart neðst og syðt í henni; voru þar hellur og klöpp undir og óhreyfð jörð. Lét ég nú taka þau bein upp, er fundizt höfðu, og stækka gröfina um 1 m. suður á við. Undir grasrót og gróðurmold tók við blönduð mold með nokkrum steinum í, en austast var nokkru þéttara lag neðst, mjög blandað ösku og kolaögnum. Um 3/4 m. niðri kom höfðukúpa í ljós og brot af annari alveg hjá, en undir voru mannaleggir úr höndum og fótum; hafði þessum beinum verið varpað þarna í gryfju í hólnum. Beininn voru flest ljósleit og ekki mjög fúin. Hryggjarliði og smábein, rif o.fl. vantaði flest. Sum beinin voru brotin eða höfðu ekki verið heil, er þau höfðu verið látin þarna niður. Þau virðast vera flest úr 2 fullorðnum karlmönnum, öðrum um sjötugt, hinum um fimmtugt, og 1 litlu barni. Þau beinin, sem virðast vera úr yngra manninum, eru raunar líklega úr tveim mönnum, því að lærleggirnir eru dálítið misjafnir að lengd, og sköflungarnir sömu leiðis; eru lærleggirnir 46, 47 og 48 cm. að lengd; virðast þessir menn því hafa verið um 168-173 cm háir. Gryfjan, sem þessi bein hafa verið látin í, virtist eftir moldinni að dæm, hafa verið um 1 m. á hvorn veg. - Er gröfin var hreinsuð vandlega að innan, kom þetta bezt í ljós, og sömuleiðis lagskiptingin í hólnum umhverfis. Beininn

höfðu flest verið látin nær því niður við óhreyfða, harða og fasta jörð og all-slétta klöpp. Á klöppinni og því jarðlagi var umhverfis um 10 cm. þykkt moldarlag, all-hreint, sennilega forn gróðurmold, en þar næst var gólfskán, mjög blönduð kolmylsnu og dökkleit, og ofan-á henni var svipað lag með kolaögnum í og mjög blandað; þetta lag og gólfskánin var um 25 cm. að þykkt. Þá tók við lag, álíka þykkt, af rofamold, og efst var um 30 cm. þykkt lag af vejulegri gróðurmold, en rúmir 90 cm voru frá yfirborði og niður á klöpp og fasta aurmold. - Virðist hér hafa verið kofi í öndverðu, þar sem eldur hafi verið kynntur, en löngu síðar myndaður hóll úr rústinni, og enn síðar grafin gryfja í hólinn og beinin látin í hana. - Í gröfnni fundust 2 hvít leirilátabrot, annað með skrautverki á. Þau virðast varla eldri en frá fyrri hluta 19. aldar. Hafa þau að líkindum farið ofan-í gröfina, er beinin voru grafin í henni. ... Það er ekki ólíklegt, að bein þessi, er fundust í Gullhól, hafi fyrir löngu komið upp úr hinum forna kirkjugarði hér við einhvern gröft, og þá verið grafin aptur niður í Gullhól. Þau munnmæli voru um Gullhól, að þar væri fólgið gull í jörðu, og þau álög á, að bærinn á Skáney brynni, væri grafið í hólinn eptir gullinu. Ef til vill hafa þessi munnmæli staðið í sambandi við þennan beinagröft í hólnum, en allt er þó óvíst um það. Beininn voru flutt til þjóðmenningarsafnsins."

Sögn Magnúsar Bjarnasonar f. 2.2.1918 í Skáney; Ö-Skáney, 3; Svör nr. 14; Árb 1933-36, 44-45.

BO-225:024 heimild rista

"Torfrista var allgöð kringum Dýjalæk. Notað á torfhús og yfir hey í tóftum."

Ö-Skáney, Svör nr. 19

BO-225:025 örnefni Byrgishóll

Neðan til í Skáneyjarflóa er hóll, sem heitir Byrgishóll; þar er nú bærinn í Nesi

Ö-Nes, 1

BO-225:026 heimild mógrafir

"Austan við Hylslækin eru Mógrafir og Krókakeldur, sem eru frá túni út að Hylslæk."

Ö-Nes, 1

BO-225:027 heimild leið Bugagatan

"Bugagatan, reiðvegurinn gamli, lá þvert yfir Nesið, frá Hestakrók yfir á Stóruveyri."

Ö-Nes AV, 1

BO-225:028 heimild rétt

á korti m. örnefnaskrá er sýnd rétt vestan við Húsadal en austan við Einbúa og eru merki milli Skáneyjar og Birkihlíðar þar um

BO-225:029 heimild legstaður

"[Tungu-Oddr] tók sótt mikla, ok er at honum tók at þröngva, mælti hann við vini sína, at þeir myndi flytja hann upp á Skáneyjarfjall, þá er hann væri dauðr, ok kvazk þaðan vildu sjá yfir tunguna alla, ok svá var gort." Hænsa-Þóris saga, 17. kap

1817: "Þá á hér einhvörstadar að vera jaldsetningarstadar, Túngu Odds, er hér var mikill höfðingi, og sagði: "að hann vildi láta grafa sig, þar hædst væri Túngann, svo hann sæi því giörr útyfir hana." enn ej er þess géti, að haugur hafi orpinn verid yfir hann, hvörki i Landnámu né hænsna Þóris sögu, það eg til man. eg hefi leitad, þar sem mér hefur þótt líklegast, og ej fundid -" Fornleifaskýrsla Eggerts Guðmundssonar 25.8.1817, FF, 288

1877: "I övrigt er ingen tradition om Tune-Odds hvilested I Skånøbunge bevaret ..." Kaalund I, 316 Sjá Giljar 015

ÍF III, 46

BO-226 Skáneyjarkot eystra

20 hdr. 1708, hjáleiga frá Skáney. "Afdeilt býli fyrir vort minni." lögbýli til 1909 og síðan húsmennskubýli með nokkra áhöfn til 1925, er jörðin fór endanlega í eyði og lagðist að fullu til Skáneyjar. Merki eru ekki kunn en austasti hluti Skáneyjarlands, sunnan Skáneyjarbungu fylgdi kotinu, og hét Kotflói austan við læk, nú neðan þjóðvegur.

1917: 36.000 m² = 11 dagsl. 1/2 þýft. Garðar 324 m².

BO-226:001 bæjarhóll bústaður

Skáneyjarkot var austast í Skáneyjartúni, milli bæjar og fjárhúsa sem nú eru

Túnakort 1917		
BO-226:002	heimild	úti hús
Túnakort 1917		
BO-226:003	heimild	úti hús
Túnakort 1917		
BO-226:004	heimild	úti hús
Túnakort 1917		

BO-227 Grímsstaðir

20 hdr. 1708. Reykholtskirkjueign síðan eftir 1397. Getið í Sturlungu. Kirkjujarðasjóður seldi jörðina 1911. Skógrækt ríkisins á 4,7 ha. Grímsstaðakot hjáleiga í 5-6 ár um 1670; Barð húsmennskubýli 1872-1928.

1917: 51.339 m² = 16 dagsl. 1/8 þýft. Garðar 1158 m². "Hús á Grímsstöðum standa uppi í brekku móti suðri, en hálsinn er hér breiður, lágur og flatur, allmýrlendur, en melar víða, brekkan mó- og mýrlend, undirlendið mest mýri, en vallendi nokkurt og áreyrar. ... Hlunnindi eru af laxveiði lítilsháttar í Reykjadalssá." BB II, 314

BO-227:001	bæjarhóll	bústaður
Túnakort 1917		
BO-227:002	heimild	úti hús
Túnakort 1917		
BO-227:003	heimild	úti hús
Túnakort 1917		
BO-227:004	heimild	úti hús
Túnakort 1917		
BO-227:005	heimild	úti hús
Túnakort 1917		
BO-227:006	heimild	úti hús
Túnakort 1917		
BO-227:007	heimild	úti hús
Túnakort 1917		

BO-227:008 örnefni mógrafir Mómelur
"Mómelamir eru tveir, Neðri-Mómelur og Efri-Mómelur. Þeir ná niður að á, við bugðuna á henni og upp undir veg, ná niður að svonefndri Grímsstaðaeysi."

Ö-Grímsstaðir, 1

BO-227:009 heimild býli Barð
Í Grímsstaðanesi er Barðslaut "og hringurinn sem myndast utan um hana heitir Barð. Þar vestan við var einu sinni býli, sem hét Barð, og eyrin þar vestur að ánni heitir Barðseyri."

Barð eða Móbarð "nefndist húsmennskubýli, sem Björn Eggertsson og Þorbjörg Ólafsdóttir reistu 1872 í landi Grímsstaða, niður undir Reykjadalssá, skammt austan landamerkjanna við Skáney (nú Nes). Sumir ábúendur höfðu nokkra grasnyt. Byggð stóð í Barði 1872-1903 og 1913-1928. Rústirnir eru nú horfnar." BB II, 351

Ö-Grímsstaðir, 2

BO-227:010 heimild vað Sandvað
Úr Grímsstaðanesi er vað yfir Reykjadalssá vestur yfir, sem nefnt er Sandvað

Ö-Grímsstaðir, 2

BO-227:011 gata leið Grjótagata
"Upp af [Túnmýri] heitir austan túns Hlíð, eftir henni liggur Grjótagata til Reykhólts."

Ö-Grímsstaðir, 2

BO-227:012 varða landamerki Merkjavarða
"Háls er upp af bæði Grímsstöðum og Reykholti; í honum er varð, Merkjavarða, sem nú er reyndar hrúnin."

Ö-Grímsstaðir, 2
BO-227:013 varða eyktamark Miðmorgunsvaða
"Á Hálsinum eru tvær vörður, sem heita Miðmorgunsvaða og Dagmálavaða."

Ö-Grímsstaðir, 2
BO-227:014 varða eyktamark Dagmálavaða
"Á Hálsinum eru tvær vörður, sem heita Miðmorgunsvaða og Dagmálavaða."

Ö-Grímsstaðir, 2
BO-227:015 tóft Geitnahóll
"Fyrir neðan neðstu Botnabrekkuna og utar er hóll, sem heitir Geitnahóll. Þar sér fyrir rústum á hólum, hefur það verið hlaðið úr stógrýti."

Ö-Grímsstaðir, 3
BO-227:016 örnefni lambhús Lambhúsmýri
Niður af urðarmel, neðan við Fögrubrekku "er mýri, sem heitir Lambhúsmýri."

Ö-Grímsstaðir, 3
BO-227:017 heimild kvíar Kvíaklettur
"Uppi í túni er Kvíastykki, og þar er Kvíaklettur. Við hann voru kvíarnar í gamla daga."

Ö-Grímsstaðir, 4
BO-227:018 örnefni lambhús Lambhúshóll
"Uppi í túni er Kvíastykki, og þar er Kvíaklettur. Við hann voru kvíarnar í gamla daga og hóll þar hjá, heitir Lambhúshóll."

Ö-Grímsstaðir, 4
BO-227:019 heimild býli Grímsstaðakot
kotið var innan túns, en hvar er ekki vitað

1708: "Grímsstaðakot var hjer hjáleiga bygð fyrst fyrir 30 árum rúmliga innangarðs, þar sem aldrei hafði bygð fyrir verið. Varaði býlið fimm eður 6 ár. Hafði það eitt, sem heimabóndinn aflagði. Vita menn ógjör hvörjir kostir voru, því það voru bræðra skifti. Ekki má hjer aftur byggja nema til rýrðar og skaða heimajörðunni."

JÁM IV, 232

BO-681 Reykholtisdalshreppur

Fornleifar á fleiri en einni jörð

BO-681:001 heimild leið Bugaleið
"Þegar [Reykjadalsá] er komin nokkru lengra en á móts við Reykholt er rennsli hennar í mörgum krókum eða bugðum um miðbik dalsins, nær alla leið á móts við bæinn á Snældubeinstöðum. Þessi hluti dalsins meðfram ánni var frá fornu fari og fram yfir 1914 ætíð nefndur Bugarnir og eftir þeim var alfaraleið að sumarlagi og kölluð Bugaleið. Að vetrarlega var farið beggja vegna árinna hvort sem farið var gangandi eða ríðandi. Bugaleiðin þótti þá góð og skemmtileg og mörg tækifæri á henni til þess að láta gæðingana spretta úr spori á sléttum eyrum með ánni. Bugarnir náðu ... frá Snældubeinstöðum að Reykholti. Á þeirri leið var farið níu sinnum yfir Reykjadalssá á vöðum." Vöðin voru þessi að vestan: 1. Reykjavað (BO-206:006); 2. Tvíbakkavað (BO-206:016) - Ö-Snældubeinsstaðir hefur Grófar- eða Grafarvað BO-206:008; 3. Steinsvað (BO-206:009); 4. Vellinesvað (BO-205:006); 5. Djúpavað (BO-205:007); 6. Hyrnubakkavað (BO-205:008); 7. Sandvað (BO-227:010); 8. Grímsstaðavað (BO-205:009); 9. Tíðavað (BO-199:020). Stundum virðast vöðin vera talin 10 sbr. Ö-Snældubeinsstaðir

Ö-Bugaleiðin

Hálsasveit

BO-228 Búrfell

24 hdr. 1708. Eign Ögmundar biskups á fyrri hl. 16. aldar, en komst undir konungseins og aðrar eignir hans.

Svor eignaðist Skálholtsstóll Búrfell en seldi það síðan 1686 og er jörðin síðan bændaeign. Helmingur fjallands jarðarinnar var selt Steindórsstöðum 1877, en það er svæði norðan og austan Rauðsgils. Lengi þingstaður Hálsasveitar.

1917: 27.548 m² = 8 2/3 dagsl. 1/2 þýft. Garðar 734 m². "Undirlendið með Reykjadalssá er að mestu þurrhent, og eru þar víða melar og grónar eyrar. Fellið bak við bæinn er allbratt, en nær algróið. Fjalllendið, sem hækkar eftir því sem nær dregur Oki, er með mörgum ávölum bungum og blautum flóum á milli, en melar einnig víða, einkum sunnan og vestan til ... Laxveiðivon er í Reykjadalssá." BB II, 368

BO-228:001 bæjarstæði bústaður

AV: "1924 var bærinn færður þangað sem hann er nú." sbr. 012

Túnakort 1917

BO-228:002 heimild útihús

Túnakort 1917

BO-228:003 heimild útihús

Túnakort 1917

BO-228:004 lind landamerki Krummalind

"... heima við tún er uppsprettulind, sem heitir Krummalind. Hún er ið túngarðinn, og við hana eru miðuð merki Uppsala og Hofstaða."

Ö-Búrfell, 1

BO-228:005 heimild túngarður

"... heima við tún er uppsprettulind, sem heitir Krummalind. Hún er við túngarðinn ..."

Ö-Búrfell, 1

BO-228:006 heimild skotbyrgi Skothúskofi

"Við Krummalind [004] er svo Skothúskofi, var þar legið fyrir öndum."

Ö-Búrfell, 1

BO-228:007 örnefni rista Ristumýri

"... austur af [Fljótseyri] og Hringnum er mýri, sem heitir Ristumýri, og upp af henni á merkjum lágur, flatur melur, sem heitir Torfbrekkumelur, og utan í honum er brekka, sem heitir Torfbrekka."

Ö-Búrfell, 1

BO-228:008 heimild stekkur Fornistekkur

"Austur við merkin upp af melunum er svo Fornistekkur."

Ö-Búrfell, 2

BO-228:009 varða Sökkvarða

"Upp af Fylgilshlíð heitir brúnnin Sökkubrún, og á henni er Sökkvarða."

Ö-Búrfell, 2

BO-228:010 tóft stekkur Stekkur

"Austast í [Hrísmýri] er gamall stekkur, nefndur Stekkur."

Ö-Búrfell, 3

BO-228:011 heimild sel Búrfellssel

"Búrfellssel er sunnan undir Stórafelli, sem er vestasta fellið ..."

Ö-Búrfell, 3

BO-228:012 bæjarhóll bústaður Tóftartún

"...neðst og austast í túninu er Tóftartún. Þar var bærinn í tíð Snorra, þá var það í eyði í 10 ár og svo byggði Jakob Snorrason, þar sem bærinn er nú."

Ö-Búrfell, 3-4

BO-228:013 örnefni Ullarhvammur

"Upp af Túnbökkunum við Tóftartún heitir Ullarhvammur."

Ö-Búrfell, 4

BO-228:014 örnefni þingstaður Þinglaut

"Austan við túnið er svo laut, sem heitir Þinglaut." AV: "Þinglaut, sem áður var nefnd Þinglág, er sundurgráfin af vatni nú."

Ö-Búrfell, 4
BO-228:015 tóftir Þorp
 "gamlar rústir austan við bæ eru nefndar Þorp." AV: "Þorp, húsarústirnar, eru nú horfnar."
 Ö-Búrfell, 4
BO-228:016 heimild Náttthagi
 "Ofan við túnið er svo Náttthagi ..."
 Ö-Búrfell, 4
BO-228:017 heimild kvíar
 "kvíar voru ofan við túnið."
 Ö-Búrfell, 4
BO-228:018 tóftir sel Hofstaðasel
 "Norður af Nyrðri-Grenhöfða í Skammárdal, eða Skammárdölum er venjulega sagt, er Hofstaðasel. Norðan við Fremri-Selhöfða er selið." Einnig talið að þessar tóftir gætu verið sk. 'Gamlasel' -
 Ö-Steindórsstaðir, 9. Óvíst er hvort þessar tóftir séu í raun eftir Hofstaðasel sbr 019 og 020.
 "Hofstaðasel mun vera skammt frá Skammá, sunnan við Efri-Selhöfða ... Selið við Selhöfða var oft nefnt Gamlasel."
 Ö-Steindórsstaðir AV, 1 "Einar [Pálsson] telur Hofstaðasel hafa verið fyrir norðan Nyrðri-Grenhöfða."
 Ö-Steindórsstaðir, 8; AV, 3
BO-228:019 tóftir sel Ólafssel
 "Þá er Ólafssel, ... með Rauðsgili nokkuð fyrir neðan Gathamarslæk ... Sumir segja að Hofstaðasel hafi verið við Gathamarslæk. Verður erfitt að skera úr um staðsetningu á því, þar sem um mörg sel er að gera."-
 "Ólafssel var ætíð nefnt Magnúsarsel."
 Ö-Steindórsstaðir 9; AV, 1
BO-228:020 tóftir sel Monthóll
 "Monthóll er í krikanum milli Fellanna. Þar eru miklar rústir efti gamalt sel. Líklega hefir Hofstaðasel verið hér ... Samson gaf Monthól þetta nafn, þegar Eyjólfur stjúpson hans fór að byggja þar."
 "Hjá Monthól eru miklar rústir, þar er nefnt Sel. Þar hefur verið byggt áður en Eyjólfur byggði þar."
 "Rústirnar milli Fellanna telur [Einar Pálsson], að séu eftir fjárhúsin, sem Eyjólfur byggði þarna. Hann ólst upp í Rauðsgili hjá Samson og ætlaði svo að byggja þarna nýbýli."
 Ö-Steindórsstaðir 9, AV, 2
BO-228:021 tóftir kvíar Kvíar
 "Kvíar eru við Gathamarslæk, sunnan við hann neðan til. Þar eru rústir."
 Ö-Steindórsstaðir AV, 1
BO-228:022 heimild
 1708: "Gerði fornt er á stekkjarstæðinu, enginn veit hvört þar hafi nokkur tíma byggð verið eður aldrei. Ekki má hjer aftur byggja nema jörðinni til skaða." Etv sama og 008 eða 010
 JÁM IV, 247

BO-229 Rauðsgil

10 hdr. 1708. Landnámsjörð. Ein af jörðum Ögmundar biskups á fyrri hl. 16. aldar, síðan konungsjörð og svo Skálholtsstóls, en var seld 1787.

1917: 28.322 m² = 9 dagsl. Garðar 556 m². "Land jarðarinnar, sem er að mestu á hjalla vestur af Búrfellum og upp með Rauðsgili, er nokkuð gróið, en melar eru á víð og dreif. Flóar nokkrir eru með Rauðsgili í suðurhluta landsins, en eyrar eru með Reykjadalásá, sem brotnar hafa verið til ræktunar. Laxveiðivon er í Reykjadalásá." BB II, 379

BO-229:001 bæjarhóll bústaður
 Túnakort 1917
BO-229:002 heimild útihús
 Túnakort 1917

- BO-229:003** heimild útihús
Túnakort 1917
- BO-229:004** heimild útihús
Húshóll heitir upp af fjárhúsunum
Túnakort 1917; Ö-Rauðsgil, 3
- BO-229:005** heimild útihús
Túnakort 1917
- BO-229:006** örnefni stekkur Stekkjarhóll
Langamýri "er vestur af Stekkjarhól, sem er [rétt við ána] vestur af Köstunum ..." AV: "Stekkkjarhóll er nokkurn spöl frá ánni."
Ö-Rauðsgil, 2, 3
- BO-229:007** mannvirki rétt Rauðsgilsrétt
"Á Eyrinni fyrir neðan túnið er Rauðsgilsrétt."
Skilarétt fyrir allt svæðið milli Hvítár og Flókadalsár. "Haustið 1876 var Rauðsgilsrétt endurreist frá grunni, færð lítið eitt úr stað og dilkar stækkaðir. Öll er hún hlaðin úr vatnsbörðu blágrýti ... Fjöldi manns lagð þar hönd á plóginn, og var því verki lokið eftir aðeins þrjá daga." GR II, 344 Miklum sögum fer af gleðskap og vökum nóttina fyrir réttarhaldið og var glímt á sléttri grund fyrir neðan réttina "Þessari vökuhátið á Rauðsgilseyju, en svo nefnist þessi staður, var með öllu lokið um 1880."
Líklega hefur dregið úr umfangi réttarhalds við Rauðsgil um þetta leyti vegna þess að þá var farið að reka fé úr Reykholtssdal og Hálsasveit norður yfir Hvítá á Arnarvatnsheiði
Ö-Rauðsgil, 2; GR II, 344-45
- BO-229:008** garðlag varnargarður
"Þegar [Rauðs]gilið braut sér leið milli túns og réttar, hlóð Samson Jónsson garð úr stórgrýti fyrir það. Þótti það mikið afrek þá."
Ö-Rauðsgil, 2
- BO-229:009** örnefni mógrafir Mómýri
"...Mómýri er ofan við Kringlóttunýri, en nær bæ ..."
Ö-Rauðsgil, 3
- BO-229:010** örnefni refagildra Gildruholt
"Út af Merkjahnjúk er svo Gildruholt. Það er upp af Köstunum ... á hálsbrúninni og liggur eins og Langimelur."
Ö-Rauðsgil, 3
- BO-229:011** álagablettur Blómabrekka
"Rétt innan við bæinn er í gilinu fallegur hvammur, sem ekki má slá." - "Í hvamminum ... er brekka, sem heitir Blómabrekka. Það er Blómabrekkan sem ekki má slá."
Ö-Rauðsgil, 3 + AV

BO-230 Hofsstaðir

20 hdr. 1708. Getið í Landnámu. Reykholtskirkjueign eftir 14. öld. Kirkjujarðasjóður seldi 1911. Trútsstaðir, hjáleiga í eyði lengi 1707. Hofstöðum tilheyrði um skeið hálft eyðilandið Bolastaðir milli Refstaða og Signýjarstaða. Hellubær, nýbýli 1962 á hálfri jörðinni.
1917: 62.098 m². 1/3 þýft. Garðar 947 m². "Undirlendið er fremur mjótt, malareyrar eru með Reykjadalasá, mó- og vallendi ofar. Austur frá bænum eru Hofsstaðamelar Hálsinn er nokkuð gróinn, en þar eru víða melar, holt og háar bungur og mýrarsund. Dalverpi er í hálsinum ofn bæjarins, Vatnsdalur, með vatni, sem ræst hefur verið að nokkru fram Fleiri tjarnir eru á hálsinum ofan Hofsstaða ... Laxveiði er lítilsháttar í Reykjadalasá." BB II, 371

- BO-230:001** bæjarhóll bústaður
Nýtt íbúðarhús úr steini var byggt 1910 neðar í túninu, og virðist gamla bæjarstaðið nú alveg yfirgefið.
Túnakort 1917
- BO-230:002** heimild útihús

á bæjarhólnum, merkt sem 'tóft'

Túnakort 1917

BO-230:003 heimild heygarður

á bæjarhólnum

Túnakort 1917

BO-230:004 heimild útihús

Merkt sem 'Hús og tóft'

Túnakort 1917

BO-230:005 heimild útihús

Túnakort 1917

BO-230:006 heimild útihús

2 lítil hús tengd með rétt í túnjaðri

Túnakort 1917

BO-230:007 heimild útihús

Túnakort 1917

BO-230:008 heimild útihús

Túnakort 1917

BO-230:009 heimild leið Reiðskarð

"Vestan við Gilmóa er ... Reiðskarð í melana, þar sem gamli vegurinn lá, og þar vestur af er Aurbrekka."

Ö-Hofstaðir, 1

BO-230:010 heimild stekkur Stekkur

"Upp af Löngumýri vestar er ... Stekkjarbrekka, hún er bæjarmegin við Kringluflötina ... Í Stekkjarbrekku er svo Stekkur. Þar upp af eru blettir, nefndir Stekkjarblettir..."

Ö-Hofstaðir, 2-3

BO-230:011 varða

Vestan við Kotstapamýri "er stapi með vörðu á, sem heitir Kotstapi."

Ö-Hofstaðir, 3

BO-230:012 heimild býli Trútsstaðir

Vestan við Kotstapamýri og suðvestan við Kotstapan [011] er brekka, sem heitir Torfabrekka og nær að Koti, sem er á merkjum. Þetta kot er haldið, að hafi heitið Trútsstaðir eða Rútsstaðir, hefir verið í eyði mörg hundruð ára. Kringum það eru valllendisbörð og mýrar, og niður að veginum fyrir neðan Kotið neðan við köstin er svo Reiðskarð [009]."

1708: "Trutstader, fornt eyðiból. Hefur í nokkur hundruð ár í auðn verið. Það liggur miðja vega millum Hofstaða og Úlfstaða. Brúka báðar jarðirnar að helmíngi grasnautn alla átölulaust fram yfir manna minni. Ekki má hjer aftur byggja nema báðum jörðunum til skaða." JÁM IV, 245

Ö-Hofstaðir, 3

BO-230:013 tóftir Hofklettur **Friðlýstar minjar.**

"... Illugi [rauði] fór þá at búa á Hofstöðum í Reykjardal, því at Geitlendingar áttu að halda uppi hofi því at helmingi við Tungu-Odd. ... Sigríðr [kona Illuga] hendi sig í hofinu, því at hon vildi egi mannakaupin."

Landnáma (S 41, H 29).

"Austur frá bænum og upp frá því er hæð, sem einu nafni er nefnd Kastali; þar í er einstakur klettur, sem nefndur er Hofklettur; þar sér móta fyrir gömlum hleðslum. Upp af honum er Hofið, það eru gamlar rústir."

KK 1877: "Om dette hov er der kun bevaret uklare og fantastiske traditioner; dog er navnet knyttet til en klippe "Hofklettr" i en temlig brat affaldene højde i tunet." Kaalund I, 321

SV 1884: "... hér sjást nú lítil vegsummerki. Fyrir austan eða framan bæinn á Hofsstöðum gengr eins og rani; þar á hofið að hafa staðið, enn alt komið í þýfi, og orðið mjög óglögt; sá eg því ekki til neins hér við að eiga; þar sem hér er hæst er kallaðr kastali. Hofklettr heitir og dálítill klettr hér niðr undan.. "Árb. 1884-85, 123.

BJ 1889: "Þorsteinn bóndi Arnason á Hofsstöðum, vitr maðr og vel að sér, sýndi mér hofrústina

sumarið 1889. Hún er austan til í túninu undir brekku mót suðri; lítr hún út sem þúfnabarð, enn með því að stinga niðr járnteini, má finna grjótlögin þar sem veggirnir hafa verið. Fyrir dyrum sér líka, og snúa mót suðri.

Fram undan dyrunum, litlu neðar í brekkunni, er stór steinn kallaður "Hofklettr". Í honum eru 2 einkennilegar holur, sem virðast mannaverk. Önnur er þríhyrnd, niðrmjókkandi og eigi yfir 3 þuml. á dýpt, enn að ofan er hún [80] nál. 5 þuml. á einn veginn, enn nærfelt 3.25 þuml. á hina tvo. Hin holan er kringlótt, nál. 1 þuml. í þvermál, enn um 30 þuml. á dýpt, og liggr nokkuð skáhalt niðr. Til hvers þær hafa átt að vera, er vant að segja." Árb 1893, 79-80. GÓ rannsakaði staðinn 1989: "Ruinerna var mycket svåra att urskilja och var delvis eroderade. I de eroderade partierna skymtade spridda stenar och delar av väggar. Ruinerna står I en sluttning och det är mycket svårt att skilja dem från varandra. Teckningen är därför I viss mån en tolkning av det intryck som tuvbildningen gav, när teckningen ritades.

Det är inte möjligt att urskilja ett komplett hus utan det förfaller snarare kunna vara lämningar av 3 ovanpå varandra byggda hus. Den översta ruinen (A), cirka 14 m lång och cirka 7.5 m bred, ger intrycket av att vara störst. Den norra gaveln och östra långsidan skymtar. Den västra sidan och södra gaveln är till största delen försvunna. Två rader med tuvor tycks ligga längs med huset.

Från mitten av denna ruin och ned och något till väster om den tycks finnas delar av en annan ruin (B). Dess södra del är tämligen synlig, men dess norra del är till största delen försvunnen. På de eroderade jordpartierna kan dock urskiljas stenväggar där den västra ingången varit. Ruinens storlek förefaller att varit cirka 10 m 7.5 m sålunda att de knappast kan ha varit samtida, men det är svårt att avgöra vilken som är äldst.

Den tredje och nedersta ruinen är tydligast och till största delen eroderad. Dess storlek ha varit cirka 10 m x 6 m, men dessa mått er osäkra. Den östra långsidans stenväggar skymtar där den eroderat. Den södra gaveln tycks vara halvcirkelformig. Den västra sidan är svår att urskilja. Där finns en cirka 0.5 m bred mur som kan vara lämningar efter väggar, men detta kan inte med säkerhet avgöras. Invändigt är ruinen mycket eroderad.

Tempelklippan ligger cirka 5 m nedanför och söder om den nedersta s.k. tempelruinen. Den är knappt 3 m lång och 1.5 m bred. Ovanpå klippan finns två gropar, som ansågs var huggna av människor. Groparna undersöktes inte närmare 1989 ..." GÓ telur að líklegra sé að rústir þessar séu eftir útihús en hof.

ÍF I, 78, 79; Ö-Hofstaðir, 3; Árb 1893, 79-80; GÓB, 94-96

BO-230:014 heimild brunnur Brunntunga

"Brekkan vestur af Kastalanum heitir Kinn; milli Kastalans og Kinnarinnar gekk svo tunga, sem heitir Brunntunga, grasgeiri neðan við brunninn."

Ö-Hofstaðir, 3; GÓB, 96

BO-230:015 heimild kvíar Stöðull

"Upp af Kastalanum var svo Kvíaslakki, og þar neðar voru torfkvíar við Stöðulinn."

Ö-Hofstaðir, 3

BO-230:016 heimild traðir Kvíatröð

Frá Stöðlinum 015 "lá svo Kvíatröð heim að bæ, veggjatröð hlaðin úr grjóti. Þar upp af henni, neðst á Brunntungu [014], var Sigguhóll [austan við það sem gamli bærinn stóð - 001]"

Ö-Hofstaðir, 3

BO-230:017 þjóðsaga Djöflareitur

"Neðst og austast í túninu var svo Djöflareitur. Sagan sagði, að einu sinni hefði komið maður að Hofstöðum, sá var á leið fram að Húsafelli og ekki erindisleysu; hann hafði með sér draug, er Snorri klerkur skyldi koma fyrir. En meðan maðurinn skrapp inn að fá góðgerðir, tjóðaði hann drugsa við klyfberabogann. Ekki skal meira sagt um þessa sögu nema það, að stykkið var kargaþýft, og skeð gæti, að kaupamaður leiður á slættinum hafi samið söguna."

Ö-Hofstaðir, 3-4

BO-230:018 garðlag túngarður

"Den gamla 1 m höga tuninhägnaden, byggd av sten och torv, ligger cirka 10-20 m öst och norr om ruinerna [013]"

GÓB, 96

BO-230:019 tóft beitarhús

Í Vatnadal "er Hofstaðavatn, sem Hofstaðagilið kemur úr, og í botni dalsins eru beitarhúsarústir." Það hefur verið í þessum húsum sem Hofstaðamóri [025] gekk aftur

Ö-Hofstaðir, 4

BO-230:020 varða Húsavarða

"Upp af beitarhúsunum í botni Vatnsdals er Húsavarða norðan við dalinn."

Ö-Hofstaðir, 4

BO-230:021 örnefni rista Torfholt

"Vestur af húsarústunum í [Vatnsdal - 019] er bunga út úr eða hæð, sem heitir Torfholt, nafnlausir mýrarjaðrar eru svo með vatninu."

Ö-Hofstaðir, 4

BO-230:022 örnefni mógrafir Grafarmýri

"Vestur af húsarústunum í [Vatnsdal - 019] er bunga út úr eða hæð, sem heitir Torfholt, nafnlausir mýrarjaðrar eru svo með vatninu. Vestasti hluti jaðranna í dalnum heitir Grafarmýri."

Ö-Hofstaðir, 4

BO-230:023 örnefni skotbyrgi Skothúsholt

"Vestan við dalsmynni [Vatnsdals] vestan við lækinn er Skothúsholt."

Ö-Hofstaðir, 4

BO-230:024 heimild huldufólksbústaður Rjómaklettur

"Rjómaklettur er ... spölkorn fyrir vestan Hofstaðagil, nokkurn veginn í austur frá Úlfsstaðabæ. Þar á að hafa búið huldufólk. Er sú sögn til, að manni einum hafi eitt sinn verið rétt rjómakanna út úr steininum."

Ö-Hofstaðir, AV

BO-230:025 heimild draugur Hofstaðamóri

"Beitarhús eru inn á Vatnsdal norður frá Hofstöðum í Hálsasveit [019]. Þar hengdi sig sauðamaður bónda sem hafði neytt hann til að leita að týndum sauð í hríðarbyl að næturlagi. Sauðamaður gekk aftur með reipi um háls og tunguna út út öðru kjaftviki. Hann reyndi margsinnis að kyrkja bónda í svefni og tókst að lokum. Eftir það var einkum reimt í beitarhúsunum og var hann því nefndur Húsamóri. Eyjólfur Gíslason fór að búa á Hofstöðum 1887. Hann hitti Móra í Beitarhúsunum og spurði hann að nafni. Kvaðst hann heita Hákon Bergur. Eftir það varð hns ekki vart." ÍV, 64; Þjóðsögur og munnmæli, 376-78.

BO-230:026 öskuhaugur Sigguhóll

SV 1884: "Fyrir framan bæinn á Hofstöðum er dálítill hóll aflangr, sem kallað er Sigguhóll, og munnmæli um, að Sigríður [sú er hengdi sig í hofinu sbr. Landn] eigi að liggja þar í. Eg gjörði það rétt að gamni mínu, að prófa þesi munnmæli, því það var ekki stundar verk; lét eg grafa hól þennan, og sannfærðist um, að þetta er gamall öskuhóll."

"...upp af [Kvíatröðinni - 016], neðst á Brunntungu [014], var Sigguhóll [austan við það sem gamli bærinn stóð - 001]"

1889: Þorsteinn Árnason bóndi á Hofstöðum sagði BJ að hann hefði verið að greftrinum með SV "Segir hann þetta satt vera, að hóllinn reyndist öskuhaugur; enn í þeim haug, nokkuð neðrlega, hafi þeir þó fundið örpunt moldarlag svart, svo langt og breitt, sem svara mundi meðalstórum kvenmannslíkma, og þar í beinaleifar á tveim stöðum, sem molnuðu, er við var komið. Um þetta segir Þorsteinn, að Sigurður hafi sagt á þá leið, að vel gæti það verið lifar f líki; enn óhugsandi og ósamboðið fornmönnum, að slík höfðingskona, sem Sigríður var, hafi verið dysjuð í öskuhaugi, og því muni hann eigi geta um þetta á prenti. Það hefir hann heldr ekki gert. Þorsteinn segist þó ekki geta verið S.V. samdóma um, að það hefði verið fornmönnum ósamboðið, að dysja Sigríði í öskuhaugi, því auk þess sem sjá mætti, að hún hefði eigi verið elskuð né virt af Illuga, er vildi selja hana, og því síðr af Starra, er hún var sjálf fráhverf, og þeir því naumast skoðað hana sem höfðingskonu, þá væri þetta ekki vottr um annað, enn að formenn hafi fyrirletið sjálfsmorðingja. Þætti sér því engin ástæða til að dylja hið sanna um gröftinn, hvað sem menn kynni að segja ummunnmælin."

Árb 1893, 80; SV í Árb 1884-85, 123 nmgr. 1; Ö-Hofstaðir, 3

BO-231 Úlfsstaðir

12 hdr. 1708. Skv. Landnámu var Úlfr eða Úlfar á Úlfsstöðum sonur Rauðs landnámsmanns á Rauðsgili. Ein jarða Ögmundar biskups sem lenti undir konung um miðja 16. öld og síðan Skálholtsstól. Seld 1787.

1917: 45.455 m² = 14 dagsl. 1/5 þýft. Garðar 1172 m². "Undirlendi er ekki breitt framan við bæinn, en breikkar nokkuð litlu neðar. Er þar vall- og mólendi, en malareyrar með ánni. Hálsinn er aflíðandi, skiptist þar á valllendi, móar, mýrar og melar. Hlunnindi eru hér lítil af laxveiði í Reykjadalssá ..." BB II, 385

BO-231:001 bæjarhóll bústaður

"Bærinn stóð áður efst í túni, hátt í brekku móti suðri, en hefur verið færður neðar." BB II, 385. Af loftmynd að dæma eru engar byggingar á gamla bæjarstæðinu. Bærinn brann 1951 og var þá nýtt hús byggt utan og neðan við gamla túnið -

Ö-Úlfsstaðir, 1; Túnakort 1917

BO-231:002 heimild útihús

Túnakort 1917

BO-231:003 heimild útihús

Túnakort 1917

BO-231:004 heimild rétt

Túnakort 1917

BO-231:005 heimild býli Kot

"Beint austur undan bænum í hlíðinni er kot, sem heitir Kot, er það gamalt eyðibýli." Sama og Trútsstaðir sbr. Hofsstæði ?

Ö-Úlfsstaðir, 1

BO-231:006 heimild leið Skjónuskarð

"Fyrir neðan túnið eru melar gegnum landareignina, og heita þeir einu nafni Kast; eftir þessum melum liggur vegurinn. Þar sem gamli vegurinn lá upp í þá, hét Skjónuskarð."

SV 1884: "Á Úlfsstaðaeysrum taldi eg eitthvað um 60 götur gamlar og mjög svo vallgrónar, og sýnir þetta, að fjölfarið hefir verið hér í gamla daga." Árb. 1884-85, 113. - Það virðast vera þessar götur sem liggja síðan upp í Skjónuskarð (?)

Ö-Úlfsstaðir, 1

BO-231:007 tóftir Réttartóftir

"... utast í landi jarðarinnar er á merkjum eyri fram að ánni, sem heitir Réttareyri; þar á henni eru svo Réttartóftir, sem eru á merkjum. Upp af eyrinni er Réttareyrarmói ..." AV: Réttareyri er nú komin í tún

Ö-Úlfsstaðir, 1

BO-231:008 heimild mógrafir Grafarkelda

"Austan við Breiðabólstaðarvatn er bleytuflói; í honum er blautasti kaflinn nefndur Grafarkelda, er kenndur við mógrafir."

Ö-Úlfsstaðir, 2

BO-231:009 varða

"Austur af Grafarkeldu [008] er melhóll með vörðu á, sem heitir Grafarhóll." AV: Grafahóll en ekki Grafar-

Ö-Úlfsstaðir, 2

BO-231:010 heimild býli

Upp af Þríhólum er hlíð, sem snýr mót norðvestri [á merkjum móti Signýjarstöðum] "Niðri í þessari hlíð er gamalt eyðikot."

Ö-Úlfsstaðir, 2

BO-231:011 örnefni stekkur Stekkjarbrekka

Stekkjarekka er næst túni

Ö-Úlfsstaðir, 2

BO-231:012 örnefni Biskupstunga

"... upp að gamla bænum heitir Biskupstunga [í túninu]"

Ö-Úlfsstaðir, 2

BO-232 **Norður Reykir**

12 hdr. 1708. Reykholtskirkjueign frá því um 1200, seld á 19. öld. 1708 og 1804 var Háfur hafður til beitar, en Háfsland er nú talið með Reykholti. Arnheiðarstaðir nýbýli á hluta lands 1960. Hýrumelur, nýbýli á 3 ha 1973. Hálsahreppur keypti hluta landsins 1980 ásamt Norðurhver. 1917: 59.496 m² = 18 2/3 dagsl. Garðar 1189 m². "Land jarðarinnar er fremur mishæðalítið. Skiptast þar á móar, valllendi og melar, en uppblástur var hér allmikill, og eyddist sérstaklega land norðan bæjarins og norðvestan meðfram Hvítá, en þar eru annars malar- og valllendiseyrar. Upp og suður frá bænum er allmikið hallandi mýrlendi, allt suður undir Breiðavatn á merkjum." BB II, 378

BO-232:001 bæjarhóll bústaður
Túnakort 1917

BO-232:002 heimild útihús
Túnakort 1917

BO-232:003 heimild útihús
Túnakort 1917

BO-232:004 heimild útihús
Túnakort 1917

BO-232:005 heimild útihús
Túnakort 1917

BO-232:006 heimild brú
Túnakort 1917

BO-232:007 heimild vað Bjarnarvað
Á Hvítá "rétt vestur við merki er vað, sem heitir Bjarnarvað, á því vaði druknaði Samson Jónsson 1850."

Ö-Norður-Reykir, 1

BO-232:008 tóft stekkur
Nokkru ofar en Stóraeyri, við merkin við Háfsland "gengur hvammur upp í bakkana, sem nefndur er Stekkjarhvammur; í honum eru gamlar stekkjarrústir."

Ö-Norður-Reykir, 1

BO-232:009 heimild Torfmelur
Rétt upp af Hrískrika "vestur undir merkjum, er Torfmelur; þangað hefir torf verið flutt til þurrkunar áður fyrr."

Ö-Norður-Reykir, 1

BO-232:010 heimild leið Kirkjumelur
"Suðaustur frá Hrískrika á háhálsinum er melur, sem heitir Kirkjumelur, á merkjum. Um hann liggur kirkjuvegurinn til Reykhólts. Hann er í stefnu á Breiðabólstað frá N-Reykjum."

Ö-Norður-Reykir, 1

BO-232:011 tóftir Tættur
Skjólsteinn er suður á mýrinni, heldur austar en hásuður [frá bænum ?]. Vestan undir honum eru "sigrænar, fornar rústir, Tættur."

Ö-Norður-Reykir, 1

BO-232:012 heimild kolagröf
"Hæðin upp af [bænum] er kölluð Háls og sést víða, að í honum eru gamlar kolagrafir. Hefir víða verið gert til kola, t.d. milli Signýjarstaða og Refstaða."

Ö-Norður-Reykir, 1-2

BO-232:013 heimild sundlaug Hveraækur
"Hveralækur rann vestur úr túninu. Þorvaldur, faðir Stefáns [bónda á N-Reykjum] stíflaði lækinn og bjó þar til sundlaug."

Ö-Norður-Reykir, 2

BO-232:014 heimild bústaður Þorbjarnartættur
"Suðvestast í túni er klettur, sem heitir Þorbjarnarklettur, og við hann eru Þorbjarnartættur, kenndar við Þorbjörn þorskábit, er bjó þar í tvö ár sem lausamaður, áður en hann fór til Ameríku."

Ö-Norður-Reykir, 2
BO-232:015 heimild rétt
"Rétt utan túns er svo klettur, þar var byggð rétt, er nú orðið innnan túns."
Ö-Norður-Reykir, 2

BO-233 Signýjarstaðir

40 hdr. 1708. Getið í Landnámu og Harðar sögu. Bændaeign. Signýjarstaðir áttu hrossabeit í Sámstaðaland á sumardag fyrir 12 hross gegn eldiviðartaki, en 1708 hafði beitin ekki brúkast í 40 ár og eldiviðartakið ekki í 20 ár - JÁM IV, 242. Bolastaðir eru 1804 taldir hér undir - sjá Refsstaði. Hólakot húsmennskubýli 1866-82, 1886-1907, 1910-11, 1912-36.

1917: 60.608 m² = 19 dagsl. 1/4 þýft. Garðar 447 m². "Hér var skógur í landi fram undir 1700, en þá gjöreyddur. Uppblástur var allmikill í landinu norðanverðu. Eru víða blásnir melar suður frá Hvítá, en annars mýrar, móar og vallendi. Eru þar víða lyng- eða hrísmóar. Undirlendi er hér allbreitt og jafn halli upp undir hálsinn, sem hér er með stöllum og borgum. Er það land að mestu gróið, en melar á stöku stað. Þurrrent víða, en mýrarflákar á milli. Tjarnir nokkrar eru á hálsinum." BB II, 382

BO-233:001 bæjarhóll bústaður
"Bærinn stóð á hæð uppi í hálsinum, en var fluttur niður á flatlendi ... árið 1952." - "Bærinn sjálfur stóð á háum hól, er hallaði af til allra vega." -
Ö-Signýjarstaðir, 1; Túnakort 1917; BB II, 382

BO-233:002 heimild útihús
Þrjú hús í þyrpingu á bæjarhól

Túnakort 1917
BO-233:003 heimild útihús
á bæjarhól

Túnakort 1917
BO-233:004 heimild útihús
á bæjarhól

Túnakort 1917
BO-233:005 heimild útihús
Túnakort 1917

BO-233:006 heimild útihús
Túnakort 1917

BO-233:007 heimild traðir

Túnakort 1917
BO-233:008 varða eyktamark Miðmundavarða

"Suður af Ásnum [suður af bænum] er Miðmundahæð, og á henni varða, sem heitir Miðmundavarða."

Ö-Signýjarstaðir, 1
BO-233:009 örnefni Byrgisklettur
"Suður af Miðmundahæð [008] er klettur, sem heitir Byrgisklettur, og vetan við Byrgisklett eru Úlfsstaðatjarnir."

Ö-Signýjarstaðir, 1
BO-233:010 bæjarstæði býli Hólakot
"Vestur af Borgunum er svo eyðibýlið Hólakot." - "Í suðvesturhorni landsins í hólum, sem verað norðvestur af Signýjarstaðahálsi, þar sem hann lækkar mjög til vesturs. Landsnýtjar voru litlar. Hús eru öll löngu rifin eða fallin." 1917 var bæjarhús með áföstu útihúsi og annað útihús í túnjaðrinum austan við
"Þurrabúð, síðar húsmennskubýli ... sem var í nokkuð samfelldri byggð 1866-1936 (1866-1882, 1886-1907, 1910-1911, 1912-1936) og á tímabili tvíbýli." Túnið var 6819 m² = 2 dagsláttur. Garðar 208 m²

Túnakort 1917; Ö-Signýjarstaðir, 2; BB II, 387
BO-233:011 tóft stekkur Fornistekkur

"Í Grófum ofarlega er Fornistekkur." - Grófir eru norðan við Rima, sem er langt barð vestan við túnið, niðri í flóanum

Ö-Signýjarstaðir, 2

BO-233:012 gata leið

Krókur heitir lítill flói milli Gránumels og Borganna "þar er við gömlu götuna stór steinn, sem heitir Stóristeinn."

Ö-Signýjarstaðir, 2

BO-233:013 heimild rista Signýjarstaðanes

Fyrir neðan Signýjarstaðamela, "við ána, heitir Signýjarstaðanes. Það er nokkuð gróið land, og áttu Sámstaðir þar 1398 torfskurð og tveggja hesta beit ..."

Ö-Signýjarstaðir, 2

BO-233:014 tóft stekkur

"Bæjar megin við [Signýjarstaðagil] heitir Stekkur og Stekkjartún í kringum hann. Fyrir neðan stekkin er gilið kallað Stekkjargil ..."

Ö-Signýjarstaðir, 2

BO-233:015 heimild vað Snagavað

"Nokkuð austur [en Grófarlækur] eru svo brekkur, sem heita Snagavaðsbrekka og er á móti Sámstaðahúsum. Þar fram af var gamalt vað á ánni, hét Snagavað."

Ö-Signýjarstaðir, 3

BO-234b Bolastaðir

8 hdr. 1708. 12 hdr. 1708. Bolastaða [einnig Bólstaðir] er fyrst getið 1590 sem eyðikots, og 1675 selur Henrik Bjelke hálfa Bolastaði, en þá hefur hann fengið frá konungi. Sami jarðarhelmingur var seldur nokkrum sinnum á seinni hl. 17. aldar (Jarðabréf, 32, 34). Hinn helminginn átti Reykholtskirkja og skipti Bolagil jarðarhlutunum. "Voru oft í eyði, en er talið, að þeir hafi verið betri jörð en Refsstaðir." Ö-Refsstaðir, 1. Fóru endanlega í eyði í Móðuharðindunum. "Hafði hún legið undir miklum skemmdum af völdum uppblásturs og sandfoks. Sögur eru um, að reimleikar hafi bundið enda á búskap þar." BB II, 387. Reykholtskirkjuhlutinn fylgdi síðan Hofsstöðum til 1938 að Refsstaðir keyptu hann.

"Undirlendi er hér að mestu lítt grónir melar, en hálsinn er víðast gróinn, vall- og mólendi með mýrum á stöku stað. Bolastaðavatn, sem er stærsta vatn í sveitinni, er hér uppi á hálsinum." BB II, 387 "Austur af Gæsatjörnum eru Leirblettir, en það er aðalslægjulandið frá Bolastöðum, það er mýrarstykki." Ö-Hofsstaðir, 5

BO-234b:001 bæjarstæði býli Bolastaðir

"Bolastaðir voru nokkurn veginn mitt á milli Signýjarstaða og Refsstaða við svonefnt Bolastaðagil. Sér þar enn til rústa austan við gilið upp í brekkuhalla." - "Austan við gilið neðarlega í [Bolastaðahlíð] eru leifar hins gamla býlis." - "Upp við hlíðina austan gilsins eru gömlu bæjarrústirnar, og heitir þar Bolas taðatún."

BB II, 387; Ö-Hofsstaðir, 5; Ö-Refsstaðir, 2

BO-234 Refsstaðir

12 hdr. 1708. Fyrst getið 1258 í máld Stóra Áskirkju. Varð konungseign á 18. öld en seld 1827. Bolastaðir allir (BO-234b) heyra til Refsstöðum, en helmingurinn var keyptur af Hofsstöðum 1938 1917: 27.641 m² = 8 1/2 dagsl. 2/3 þýft. Garðar 900 m². "Land hefur hér blásið upp eins og á öðrum bæjum meðfram Hvítá á allbreiðu svæði í norðanverðri Hálsasveit og eru þar nær örfoka melar, sem er nú frið að græða upp. Land Refsstöða nær suður á miðjan hálsinn, sem skiptir sveitinni og fer lækkandi, þegar austur dregur, og er hér víðast gróinn, er þar mest mýrlendi, víða með kvisti." BB II, 380

BO-234:001 bæjarhóll bústaður

Bærinn hefur verið fluttur

Túnakort 1917

BO-234:002 heimild útihús
Túnakort 1917
BO-234:003 heimild útihús
Túnakort 1917
BO-234:004 heimild túngarður
Merkt 'Gamalt garðlag.'
Túnakort 1917
BO-234:005 heimild kolagröf
"Hlíðin er ekki brött, hefir til forna verið skógi vaxin, því víða sjást þess merki, að mikið hefur verið gert til kola hér áður fyrir."
Ö-Refsstaðir
BO-234:006 örnefni Lífgrasahóll
"Neðanverðu við gamla túnið er melhóll, en heitir Lífgrasahóll. Nú er mikill hluti túns meðfram hólnum."

Ö-Refsstaðir, 2
BO-234:007 heimild stekkur
"Vestan við Lífgrasahól [006] er Stekkjarlækur ... Vestan við Stekkjarlækinn er Stekkur ..."
Ö-Refsstaðir, 2-3
BO-234:008 örnefni Þrívörðuholt
Stekkarlækur "kemur vestan við Þrívörðuholt[sem er] Vestur af Sjónarhól [009]"
Ö-Refsstaðir, 2-3
BO-234:009 örnefni stekkur Stekkarhóll
"Fyrir ofan tún í suðvestur frá bæ er nærri brún Stekkjarhóll. Þaðan er mjög víðsýnt, svo stundum hefur hann verið nefndur Sjónarhóll."
Ö-Refsstaðir, 2

BO-235 Sigmundarstaðir

16 hdr. 1708. Skv. Landnámu hét hér fyrst Stafngrímsstaðir, eftir Grími sonarsyni Gríms landnámsmanns við Grímmsgil. Bændaeign. Deila hefur verið milli Sigmundarstaða og Stóra Áss um landamerki
1917: 46.250 m² = 14 1/2 dagsl. 1/3 þýft. Garðar 195 m². "Undirlendi er hér nokkuð, einkanlega malareyrar með Hvítá, er þar ýmist þurrlendi, mýri eða mlar. Með ánni má sjá skógarrunna á stöku stað, þar sem land er varið af girðingum. Fjölbreyttur gróður var á Sigmundarstaðaeeyrum, lyng- og víðigróður, starartjarnir og mólendi til skiptis. Ofan þjóðveggar verður brekka eftir landinu endilöngu ... Ofan brekkunnar er land hallalítið. Skiptist þar á þurrlendi, mýrar og melar." BB II, 381

BO-235:001 bæjarhóll bústaður
"Stóð bærinn ofarlega í brekkunni, hátt í túni, um 1 km fyrir austan Refsstaði, en hefur verið fluttur austar og neðar, nær þjóðvegi." BB II, 381. Íbúðarhús byggt 1916, úr timbri á steypum kjallara.
Túnakort 1917
BO-235:002 heimild útihús
Túnakort 1917
BO-235:003 heimild útihús
Túnakort 1917
BO-235:004 heimild útihús
Túnakort 1917
BO-235:005 heimild útihús
í Húsatúni.
Túnakort 1917; Ö-Sigmundarstaðir, 1
BO-235:006 heimild útihús
í Húsatúni
Túnakort 1917; Ö-Sigmundarstaðir, 1

- BO-235:007** heimild kvíar Kvíaból
 "Sunnan við Húsatún er Kvíaból, austan lækjar."
 Ö-Sigmundarstaðir, 1
- BO-235:008** örnefni sel Selfatir
 "Frá Múlagili fyrir ofan Melaköstin eru Selfatir ..."
 Ö-Sigmundarstaðir, 2
- BO-235:009** örnefni fjárhús Fjárhúsmýri
 "Frá Múlagili fyrir ofan Melaköstin eru Selfatir og vestur af þeim Fjárhúsmýri heim að túni."
 Ö-Sigmundarstaðir, 2
- BO-235:010** örnefni stekkur Gamlistekkur
 "Norður af austurenda Hærrihlíðar er í Melaköstunum vallgróinn hóll, sem heitir Gamlistekkur."
 Ö-Sigmundarstaðir, 2
- BO-235:011** varða eyktamark Miðaftansvörður
 "Skammt vestur af Múlagili eru tveir hólar á Múlanum með börðum, sem heita Miðaftansvörður, eyktamörk frá Stóra-Ási."
 Ö-Sigmundarstaðir, 3
- BO-235:012** þjóðsaga legstaður Miðaftansvörður
 "Skammt vestur af Múlagili eru tveir hólar á Múlanum með börðum, sem heita Miðaftansvörður, eyktamörk frá Stóra-Ási. Gömul munnmæli herma, að Eiður Skeggjason, bóndi að Stóra-Ási, sé heygður þar."
 Ö-Sigmundarstaðir, 3
- BO-235:013** varða Digravarða
 "Alllangt vestur af Miðaftansvörðum, suðaustur af Litladal, er hóll með vörðu, sem heitir Digravarða."
 Ö-Sigmundarstaðir, 3
- BO-235:014** örnefni refagildra Gildruholt
 "Suður undan Múlagilsklofum er grjóthóll, sem Ásverjar nefndu Litla-Nónholt, en Sigmundarstaðamenn Gildruholt. Beint vestur af því holti, skammt frá, liggur langt holt til austurs og vesturs, sem Ásverjar nefndu Gildruholt, en Sigmundarstaðamenn Langaholt."
 Ö-Sigmundarstaðir, 3
- BO-235:015** örnefni landamerki Merkjavarða
 "Í norður frá Markhól er lítið melholt, sem nefnt er Merkjavarða, norður af því er Merkjalækur, sem ræður merkjum milli Refsstaða og Sigmundarstaða til Hvítár."
 Ö-Sigmundarstaðir, 4
- BO-235:016** örnefni eyktamark Miðmundavarða
 "Suður af Lækjarlág er lítill hóll, sem nefndur er Miðmundavarða."
 Ö-Sigmundarstaðir, 4
- BO-235:017** heimild skotbyrgi
 Austur af Langastokk er Tjarnarbarð með skothúsi, og er þá komið að Bæjartjörn.
 Ö-Sigmundarstaðir, 4

BO-236 Stóri Ás

40 hdr. 1708. Getið í Landnámu og Þórðar sögu hreðu. Kirkjan átti þriðjung í heimalandi. Vatn/Vatnskot hjáleiga í eyði 1707; Jb 1804 getur einnig um eyðihjáleigu, Áskot.

1917 [túnakort vantar] "Undirlendi með Hvítá er ekki breitt, vallendisgrundir, malareyrar og melar, hálsinn hið efra er lágur og flat, mýrlendur víða með holtum og melum og tjörnum, en í Ásfjalli móar, mýrardrög, melar og holtahryggir. Í landinu austanverðu er skóglendi." BB II, 383

BO-236:001 bæjarhóll bústaður
 "Bær og kirkja stóðu áður á brekkubrún." BB II, 383

Austan við bæjarlækinn "efst í túninu heitir Kinn ogan og austan við kirkjugarðinn. Þar við

kirkjugarðinn ofanvert stóðu bæjarhús til 1953 ásamt útihúsum. Öll merki um byggingar þar hafa verið afmáð nú (1993). Bæjarhús og fleiri byggingar voru flutt ofan á jafnsléttur á Eysrigrund." - "Vestur af kirkjugarði, fast við hann, er gamli bæjarhóllinn (að nokkru búið að ýta honum út)."

Ö-Stóri Ás, 9

BO-236:002 heimild kirkja

"Bær og kirkja stóðu áður á brekkubrún." BB II, 383

"Kirkjan stóð spökorn suðaustur af kirkjugarðinum, neðst í Kinninni, en 1965 var hún flutt niður á jafnsléttu skammt norðaustur af íbúðarhúsinu." Kirkjan var norðan við bæjarhúsin (Kaalund I, 322)

STÓRIÁS Í HÁLSASVEIT (GILSBAKKAÞING) (B) -Guði, Maríu, Andrési, Blasíu erkibiskupi, öllumheilögum (REYKHOLTSANNEÍA til 1605 og frá 1812, HÚSAFELLSANNEÍA milli 1605 og 1812)

26.8.1258: Þriðvngur j heima lande [liggr] Þar til kirkiv oc heimamanna tivnd

tivnd af .vij. bœivm. af avgastoðvm. fra gilivm oc kollslæk. halse oc vatne. af sigmvndarstoðvm. oc refstoðvm. af þessvm bœivm ollvm er oc at giallda .vi. alner til kirkiv a hveriv are oc halfer lyse tollar. en halfer til gilsbacka kirkiv

Þar er skylt at syngia hvern helgan dag fra gilsbacka oc alla ymbrv daga. jola tiðer. oc hina efstv vikv. paska vikiv alla. [ok] hina helgv vikv.

en bonde sa er þar byr skal giallda iiij merkr kavps preste. þeim er þangat syngur oc fæða annat hvart mann eða hest með honvm þegar vetr kemr

Heimilis prestr skal þar vera. ef bonde sa vill er þar byr. eða eigi hann þriðvngur j bve kirkiv hlvtu Þenna maldaga setti Sigvarðr biskvp þa er hann vigðe kirkivna .ij. nottvm epter Bartolomevs messo oc skylt at hallda af ollvm þeim bœivm sem vnder liggia. fyrir vtan navðsyniar; Máld DI I 594

[1367]: alltt suo sem vilchinsbok jnnehelldur; Hítardalsbók DI III 222

1397: Þridiungur i Heimalanndi liggur Þar til kirkiu oc heimamanna tiund oll.

iiij kugilldi oc tiund af vij bæiumm. Af Angastodumm. fra Gilium oc Kollslæk. Halsi oc Watni. af

Sigmundarstodumm oc Refstodumm.

Af þessum bæium ollum er oc ad giallda vj alner til kirkiu a hveriu äre oc halfer lysistollar. enn halfir til

Gilsbackakirkiu.

Þar er skylt ad syngia hvern helgan dag af Gilsbacka oc alla ymbrudaga. Jolatijder oc hin efstu viku.

paskaviku. alla hina helga viku. enn bondi sa sem þar byr skal giallda iiij merkur kaups prestis þeim er þangad syngur oc fæða annadhvort mann edur hest með honum þegar vetur kiemur.

Heimilisprestur skal þar vera ef bondi vill sa er þar byr. edur eigi hann þridiungur i bui kirkiu hluta.

Þenna maldaga sette Sigverdur biskup þa er hann vygdí kirkiuna tveim nottum epter Bartholomeus messo og skylt ad halda af ollumm þeim bæiumm sem vnder liggia firir utan naudsyn.

kirkian a [ornamenti fá]

Jtem lagdi Gisl bondi til kirkiunnar [ornamenti]; Máld DI IV 124-125

[1440? amk eftir 1397]: Máld DI VII 3-4

1575: Máld DI XV 623

1605: Stóri-Ás er annexía frá Húsafelli; (PP, 127)

21.8.1812: Húsafellsprestakall lagt niður og varð Stóri-Ás annexía frá Reykholti. Húsafellskirkja var einnig lögð niður og var sóknin lögð til Stóra-Áss; (PP, 125) [konungsbréf] Núverandi kirkja var byggð 1897 en 1965 var hún flutt af gamla bæjarstæðinu niður á grundirnar neðan við núverandi bæ í Stóra-Ási

Ö-Stóri Ás, 9

BO-236:003 heimild ferja Biskupsbakki

"Um það bil 500 metra neðan við ós Ásgils við Hvítá er Biskupsbakki, sandsteinsbakki, sem áin brýtur mikið af. Á síðari hluta síðustu aldar var ferja á Hvítá neðan við Biskupsbakka

Ö-Stóri Ás

BO-236:004 heimild stekkur

Niður af Fremriðýjum er "Stekkjast neðan vegar Vestan undir því er Stekkur og Stekkjareyri þar vestur af meðfram Hvítá."

Ö-Stóri Ás, 2

BO-236:005 heimild vað Hraunárvað

"Hraunárvað er á Hvítá ögn neðar en á móts við Hrauná, sem er norðan ár."

Ö-Stóri Ás, 2

BO-236:006 tóft rétt Grjótrétt

"Vestast á Hlíðarbrúnum er gömul fjárrétt, kölluð Grjótrétt."

Ö-Stóri Ás, 2

BO-236:007 örnefni þvottastaður Þvottaskarð

"Við ána, niður af túninu austarlega, er skarð í árbakkann, sem heitir Þvottaskarð."

Ö-Stóri Ás, 2

BO-236:008 örnefni stekkur Steinastekkur

"Vestan vegar og Rollugils er klapparholt, sem heitir Steinastekkur. Sunnan, vestan og norðvestan við Steinastekk hefur verið ræktað tún."

Ö-Stóri Ás, 3

BO-236:009 varða eyktamark Nónholtakerling

"Varða var á [Stóra-Nónholti], sem hét Nónholtakerling, nú að mestu hrunin."

Ö-Stóri Ás, 3-4

BO-236:010 varða Digravarða

"Suðaustur af Nónholtakerlingu er Digravarða, spölkorn vestan þjóðveggar. Skammt frá henni til suðausturs hefur verið ræktað tún ..."

Ö-Stóri Ás, 4

BO-236:011 tóftir býli Vatnskot

"Vatnskot var suðvestur af bænum í Stóra-Ási, langt nokkuð vestur af Brennuvatni, nánast á beinni línu milli bæjanna Gilja og Stóra-Áss." BB II, 388. "Vestur af Einstökuborg, ca. 400 m, er eyðibýlið Vatnskot. Hefur það verið byggt nokkuð lengi og þá líklega nefnt Vatn ... Örskammt suðaustur af Vatnskoti er lítil tjörn, kölluð Vatnskotstjörn."

BJ 1900: "Vatnskot heitir ... rúst, sem er skammt suðaustur frá tjörninni fyrir framan Stóra-Ás. Það er að vísu stekkjarrúst, sem nú sést þar, en er auðsjáanlega bygð ofan á eldri rústir, sem vera munu rústir kotsins."

Árb. 1900, 27

Vatn var einn sjö bæja sem tíundir voru lagðar frá til Stóra-Ás þegar þar var vígð sóknarkirkja 1258. Vatn er einnig talið í 14. aldar afskriftum af sama máldaga en býlið hefur fyrir löngu verið komið í eyði 1708:

"Vatnskot. Gerði hjer í landinu gamalt, sem menn ætla fornþýli hafi verið. Enginn veit til þess að segja nema gátur einar og munnmæli. Ekki má hjer aftur byggja nema jörðunni Stóraási til meins og skaða." JÁM IV, 251

Ö-Stóri Ás, 4

BO-236:012 varða

Sveinshóll er við þjóðveginn þar sem vegurinn að Augastöðum greinist frá honum. Varða er á Sveinshól.

Ö-Stóri Ás, 4

BO-236:013 heimild kvíar Kvíar

"Ofan við túnið er Kvíahæð, á henni vestarlega eru Kvíarnar. Austur af henni og upp af suðausturhorni túnsins er Kvíalaut."

Ö-Stóri Ás, 4

BO-236:014 þjóðsaga Áslaugar

Áslaugar "eru á miðjum hálsinum um 1,5 til 2 km frá bænum ... Þjóðsögurnar segja, að Skrifla hafi hvílt sig við Áslaugar á leið úr Geitlandinu til Reykhólts."

Ö-Stóri Ás, 4

"Til skamms tíma hafa Áslaugar verið notaðar til þvotta af bænum Hraunsási. Mun því hafa verið hætt nokkru fyrir 1961. Aðstöðu til fjárbaða var komið upp í fjárkláðafaröldrum á seinni hluta nítjándu aldar."

Skoðað 29.6.1979 og núverandi ástandi og mannvirkjum lýst af Tryggva Þórðarsyni, Varmalindir, 16-17.

BO-236:015 heimild Laugalækur

"Lækurinn úr [Ás]Laugunum rann fyrrmeir austur í Ásgil en Bjarni Jónsson, sem bjó í Stóra-Ási frá 1817 til 1835, veitti Laugalæknum heim, austan við Laugarvörður, Ólafsvörðu og um Vatnsskógsgrund ofan í Dalinn

...Síðari hluta síðustu aldar var læknum veitt í nýjum farvegi frá Vatnsskógssundi ofan á Kvíahæð og þar fram af Kastinu. Þá var lækurinn látinn snúa kornmyllu, sem þar var komið fyrir [016]. Árið 1928 var lækurinn tekinn í pípur ofarlega í Kvíahæðinni og leiddur í þeim að rafstöð, sem komið var fyrir neðan undir bæjarhólnum. Sú stöð var notuð þar til 1973."

Ö-Stóri Ás, 4-5

BO-236:016 heimild mylla

"Síðari hluta síðustu aldar var læknum [015] veitt í nýjum farvegi frá Vatnsskógssundi ofan á Kvíahæð og þar fram af Kastinu. Þá var lækurinn látinn snúa kornmyllu, sem þar var komið fyrir."

Ö-Stóri Ás, 5

BO-236:017 heimild stekkur Stekkur

"Suðaustur af [Efri og Neðribörðum] er nokkuð há klettaborg, sem enfnist Stekkjarklettur. Skammt norðaustur af þeim er Stekkur."

Ö-Stóri Ás, 5

BO-236:018 varða Prestsvarða

"Austur af Töflusteinholti er stór varða, sem heitir Prestsvarða ..."

Ö-Stóri Ás, 5

BO-236:019 varða Ólafsvarða

"Austur af Töflusteinholti er stór varða, sem heitir Prestsvarða, og nokkurn spöl þar fyrir austan er Ólafsvarða."

Ö-Stóri Ás, 5

BO-236:020 örnefni rista Torfdalur

"...suðvestur úr Dalnum, suður af Harðamel, er lítill dalur upp úr aðaldalnum, sem nefnist Torfdalur."

Ö-Stóri Ás, 5

BO-236:021 heimild mógrafir

"Þar sem lækurinn kemur fram úr Vatnsskógssundi, heitir Lækjarbotnar. Þar hjá eru gamlar mógrafir."

Ö-Stóri Ás, 5

BO-236:022 varða Addavarða

"Norðan við Vtnsskógssund er hálfhrunin varða á melhól, sem nefnd er Addavarða."

Ö-Stóri Ás, 5

BO-236:023 tóft beitarhús Húsatóftir

"Skóglendið milli Laugalækjar og Ásgils heitir Fjárhústunga. Það svæði hefur nú verið skipulagt sem sumarbústaða- og útivistarsvæði. Vestan við Fjárhústungu eru Húsatóftir, sem eru rústir af beitarhúsum, sem var hætt að nota um eða fyrir miðja síðustu öld."

Ö-Stóri Ás, 6

BO-236:024 varða Laugavörður

"Í norður frá Áslaugum eru þrjár vörður í röð með stuttu millibili og stefna frá suðaustri til norðnorðvesturs; þær heita Laugavörður og standa hver á sínu klapparholtinu."

Ö-Stóri Ás, 6

BO-236:025 varða Steinkuvörður

"Í vestur frá Áslaugum, ca. 5-6 hundruð metra, eru tvær vörður á klapparholtum; þær eru í stefnu frá norðaustri til suðvesturs, nefndar Steinkuvörður."

Ö-Stóri Ás, 6

BO-236:026 örnefni leið Kirkjusund

"Suður af Steinkuvörðum [025] er mýrarsund, sem nær alveg suður að Reykjadalssá; það nefnist Kirkjusund. Vafalítið hefur leið Augastaðafólksins legið þar um, þegar það fór til kirkju."

Ö-Stóri Ás, 6

BO-236:027 tóftir sel Sel

"Sunnan við Rótarmel er Selskógur. ... Vestur af Selskógi eru Sellækir, en suður af Selskógi er Selmýri og sunnan hennar Selflatir ... Austan við mitt [Ásfjall] rennur Selgilið niður, austan við Selflatir og í ásgil ofan við Selskóg. Austan við Selgil, neðan undir fjallsrótunum, er hóll, nefndur Sel. Þar sést fyrir rústum af

byggingum."

1567 braut Ásgil sér nýjan farveg yfir þveran Selskóg, þar sem það hafði aldrei áður verið, var fyrr austan við skóginn - DI ATH:

BJ 1908: [BJ í leit að rústum Hranastaða, hafði áður stungið upp á 040] En í sumar var mér bent á annað fornbýli, sem ef til vill er enn líklegra til þess. Þar heitir nú Ássel, því þar var á sínum tíma selför frá Stóra-Ási. Er þar seltóft eigi fornleg. En sé vel að gætt, má sjá merki til fornrar rústar út undan endum hennar. Þessi staður er í beinni línu milli Augastaða og rústarinnar við Grímmsgil (nú Hringsgil) og hefir því verið í landnámi Gríms föður Hrana og Þorgils's auga. Er óneitanlega líklegast, að þeir bræður hafi búið í landnámi föður síns. Og sé Ássel raunar Hranastaðir, þá hefir eig verið langt milli þeirra og Augastaða." Árb 1908, 19

Ö-Stóri Ás, 7; Árb 1908, 19

BO-236:028 örnefni Hulduhvammar

Við beygjuna á Skeiðvallagili eru grasi vaxnir hvammar, Hulduhvammar eða Draugahvammar.

Ö-Stóri Ás, 7

BO-236:029 tóft smalakofi Gestaglenna

"Vestarlega á Selbrún sést fyrir hleðslu af yfirsetukofa, Gestaglenna, sem að mestu var hlaðin úr hellugrjóti. Jón góði hlóð, en Björn á Augastöðum gaf þetta nafn í háði."

Ö-Stóri Ás, 7

BO-236:030 örnefni fjós Fjósatunga

"Vestan við Kinnina, við neðri endann á Kastinu, nefnist Fjósatunga. Austast í henni er lítill hóll, Fjósatunguhóll."

Ö-Stóri Ás, 9

BO-236:031 brunnur brunnur Gvendarbrunnur

"Neðan við Fjósatungu, við bæjarlækin, er Gvendarbrunnur."

Ö-Stóri Ás, 9

BO-236:032 þjóðsaga legstaður Skegghóll

"Beint niður af kirkjugarði, efst á jafnsléttunni, er Skegghóll. Talið er að Miðfjarðar-Skeggi hafi verið grafinn þar."

"Fór Skeggi suður í Ás til Eiðs sonar síns, ok andaðisk þar. Var hann heygður fyrir ofan garðana. Þar má sjá bein hans í Náttmálavörðunni. Eiður bjó í Ási til elli ..." Þórðar saga hreðu KK 1877: "Stedet for Skegges høj kendes nu ikke; nord for gården ligger kirken, og nord for denne I tunet er en lav lille høj kaldet Skegghóll; måske er det denne, som I E.O. (s. 259) nævnes Skeggia-Haugr." Kaalund I, 322

Ö-Stóri Ás, 9;

BO-236:033 örnefni hesthús Hesthúsvöllur

"Efst og austast [í Húsatúni] er slakki móti Kastinu, nefnist Hesthúsvöllur."

Ö-Stóri Ás, 9

BO-236:034 tóft mylla Myllukofi

"Efst og austast [í Húsatúni] er slakki móti Kastinu, nefnist Hesthúsvöllur. Neðst í honum, við lækin, var Myllukofi (þar sjást vel rústir)."

Ö-Stóri Ás, 9

BO-236:035 örnefni bústaður Kottún

"Brekkuþrúnnin við lækin neðan við Hesthúsvöll [033] heitir Kottúnsenni, og þar niður og vestur af nefnist Kottún."

Þetta örn. vísar mögulega á staðsetningu Áskots, sem var eyðihjáleiga 1804

Ö-Stóri Ás, 9

BO-236:036 heimild leið Giljagata

"Frá Myllukofa [034] lá áður gata upp hallann og á brekkubrúnninni vestan við Hesthúsvöllinn [033] til suðurs, nefndist hún Giljagata; hún sést ekki lengur."

Ö-Stóri Ás, 9

BO-236:037 örnefni lambhús Lambhúslækur

"Vestan við Húsatúnið og austan við Lágumýrartún er Lambhúslækur. Hann rennur um tíma gegnum túnið, en síðan niður í Grundarskarð."

Ö-Stóri Ás, 9

BO-236:038 heimild túngarður

"Hlið á túngirðingunni höfðu hver sitt nafn: Austurhlið er austur frá kirkjugarðinum [002]. Kvíahlið var á Kastbrúninni vestast í Kinninni, þar sem leiðin lá upp á Kvíar [013]. Húsahlið er vestur úr Húsatúninu, ofan til við mitt túnið. Grundarhliðið er, þar sem heimreiðin var um Grundarskarð. Kvíahlið er nú aflagt en hin eru enn í notkun."

Ö-Stóri Ás, 9

BO-236:039 þjóðsaga Gulltjörn

"... traditióin er: að Eyður Skeggiason, - eða þó eins vel Skeggi fadir hans - hafi grafið Gull sitt, í svonefndri Gulltjörn, hia Stóraási hvar Eyður bió, enn Skeggi fór gamall til hans."

Fornleifaskýrsla Eggerts

Guðmundssonar um Húsafells og Stóraássóknir 16.8.1820

FF, 269

BO-236:040 heimild bústaður/sel

1900: Rúst "er mitt á milli Augastaða og Sigmundarstaða í beinni línu. Þar eru miklar rústir, mjög fornlegar og gegnar út í þýfi; sér þó enn á þeim grænan lit. Fyrir túngarði sér þar líka. Nafn á rúst þessi ekki nú, nema stundum er henni ruglað saman við Vatnskot."

Ekki er alveg víst að þessar rústir séu í Stóra-Áslandi. Þær gætu líka verið í landi Sigmundarstaða eða Kollslæks. Þetta er þó ekki sami staður og Kollslækjarstekkur (Háls) eða Vatn því BJ getur þeirra í sömu grein. Í Árb 1908, 19-20 færir hann rök fyrir því að þessi staður gæti verið býlið Hálsar, og að Hálsasveit dragi nafn af því.

Árb. 1900, 27; Árb 1908, 19-20

BO-237 Hraunsás

20 hdr. 1708. Nefnd í Landnámu. Varð Reykholtskirkjueign milli 1397 og 1463. Var í eyði 1463, DI V, 399-400.

1917: 41.822 m² = 13 dagsl. 1/20 þýft. Garðar 492 m². "Landið er að mestu í 100 metra hæð yfir sjó eða meir, suður frá bænum er nokkuð jafnlent, eru þar mýrar og holt á milli, en einnig töluvert skóglendi. Er ofar dregur, skiptast á mórar, valllendisteygingar, mýrar og holt, en efst ógróið land."

BO-237:001 bæjarhóll bústaður

Núv. íb. hús er stept, byggt 1912

Túnakort 1917

BO-237:002 heimild útihús

Túnakort 1917

BO-237:003 heimild útihús

Túnakort 1917

BO-237:004 heimild útihús

Túnakort 1917

BO-237:005 garðlag Nátthagi

Í Skolladal "miðjum er gamalt gerð kallað Nátthagi."

Ö-Hraunsás, 1

BO-237:006 gata leið

"Áður fyrr lá reiðvegur um Skolladal, meðfram síkinu og í sneiðingu upp á hjalla þann, er bærinn stendur á, sést enn móta fyrir götunni." - "Frá mynni Skolladals neðan við Dalhaus lá vegurinn í brattri Sneiðingu upp á ásin, sá hluti vegarins nefndist Sneið."

Vegur um Skolladal mun hafa lagst af einhverntíma á árunum eftir 1864. Skolladalur mun vera sami dalur og kallaður er Melrakkadalur í Landnámu, en um hann átti Hvítá að hafa runnið áður en Músa-Bölverkr veitti henni í núverandi farveg - ÍF I, 83

Ö-Hraunsás, 1, 2

BO-237:007 heimild túngarður

"Einhverntíma á árunum eftir 1864 var bætt við túnið til vesturs og hlaðinn túngarður neðan frá Keldu og upp á ásbrún, þessi viðbót var nefnd Aukatún."

Ö-Hraunsás, 1
BO-237:008 heimild fjárhús Fjárhúshóll
"Skammt frá túngarði, ofan götu, stóðu fjárhús og hlaða. Ofan og utan við þann stað er ávöl bunga, brött neðan til nefnd Fjárhúshóll."

Ö-Hraunsás, 1
BO-237:009 gata leið Brúargata
"Á móts við Barnafossbrú er troðningur upp hlíðina nefndur Brúargata."

Ö-Hraunsás, 2
BO-237:010 örnefni stekkur Fornistekkur
"Vestan við [Sléttamel] er melbunga og grasivaxin skál niður í hana meðfram ánum er nefnist Fornistekkur."

Ö-Hraunsás, 2
BO-237:011 örnefni Torfholt
"Í austur frá bænum gegnt Fornastekk er lítið holt er nefnist Torfholt."

Ö-Hraunsás, 2
BO-237:012 tóftir kvíar Kvíar
"Gegnt bænum, sunnan Keldu, er hæðardrag, sem nefnt var Kvíahæð, nú í daglegu tali bara hæð. Norðan í Hæðinni undir smá klettabrík, voru kvíar og fjárrétt, æfinlega nefnt Kvíar, en þegar hætt var að nota þær sem slíkar, færðist nafnið yfir á réttina og hefur síðangengið undir nafninu Rétt. Nú hvorttveggja hálfgerðir forngripir."

Ö-Hraunsás, 2
BO-237:013 heimild brú Brú
"Milli bæjar og kvía [012] hafði verið borið grjótt í Kelduna svo fært væri, og nefndist þetta Brú, og gengur enn undir því nafni þó að vegagerðin hafi verið endurbætt."

Ö-Hraunsás, 2
BO-237:014 varða Vörðuholt
Fyrir sunnan Kvíalaut "og nokkru hærra er aflangt holt, nefnt Vörðuholt. Á því eru tvær vörður, sú eystri nefnist Digravarða en sú vestari er nafnlaus eða nafnið glatað."

Ö-Hraunsás, 2
BO-237:015 varða eyktamark Miðmundavarða
"Í beinu framhaldi af Vörðuholti og nokkru vestar er klapparhóll, sem nefnist Miðmundahóll. Á honum er varða nefnd Miðmundavarða."

Ö-Hraunsás, 3
BO-237:016 örnefni stekkur Stekkjarhóll
"Spölkorn frá Miðmundavörðu [015], "í sömu stefnu, er allstór hóll, nefndur Stekkjarhóll."

Ö-Hraunsás, 3
BO-237:017 gata leið Eystri-götur
"Frá fornu fari liggja tveir götuslóðar frá Kvíunum og suður undir fjall, nefndir Eystri og Ytrigötur. Eystrigötur liggja upp með Klauf að vestan, suður Sigríðarholt og Gildruásmóa, yfir Gildruás, austan við Stekkjarás og enda á Eystri-Stekkarásflötum."

Ö-Hraunsás, 3
BO-237:018 gata leið Ytrigötur
"Frá fornu fari liggja tveir götuslóðar frá Kvíunum og suður undir fjall, nefndir Eystri og Ytrigötur. ... Ytrigötur liggja á milli Vörðuholts og Miðmundahóls vestan við Gildruásmóa, yfir Stekkjarás og Kaldalæk, austan Jarðfalls og enda á Ytri-Stekkarásflötum."

Ö-Hraunsás, 3
BO-237:019 tóft stekkur Stekkur
"Við vesturenda Hraunsássins á hlíðarbrúninni er grasivaxinn blettur nefndur Stekkur. Þar sést móta fyrir tóftum. Þetta svæði er að meirihluta skógivaxið."

Ö-Hraunsás, 3
BO-237:020 þjóðsaga Barnafoss

"Þá var brú á ánni uppi hjá Bjarnafossi ok lengi síðan." Heiðarvíga saga, 28. kap

"Munnmæli herma, að þar hafi verið steinbogi yfir ána, og fólkið í Hraunsási hafi farið til aftansöngs að Gilsbakka og skilið börnin eftir heima. Er börnunum fór að lengja eftir fólkinu hafi þau ætlað á eftir því, en fallið út af steinboganum og druknað í ánni og síðan sé fossinn nefndur Barnafoss."

Sbr Sögu Borgarfjarðar I, 138-39. sbr. Kaalund I, 323; ÍF III, 297;

Ö-Hraunsás, 3; Sbr. ÞJÁ II, 102-103

BO-237:021 varða eyktamark Miðaftanvarða

"Á milli Lágumýrar og vestari hluta Hraunsássins og áfastur honum er melur er nefnist Miðaftansmelur.

Austast á honum, upp af enda Síkisins er vörðubrot nefnt Miðaftansvarða."

Ö-Hraunsás, 4

BO-237:022 varða Slóðavarða

"Næstum því frá Krókmel og heim undir Kvíahæð eru raðir af smá holta og klappanibbum upp úr mýrinni.

Nefnast þetta Slóðar. Næst bænum á litlu holti, er vörðubrot nefnt Slóðavarða."

Ö-Hraunsás, 4

BO-237:023 varða Tjarnarstæðisvarða

"Litlu austar [en Tjarnarstæðishólar] er varða á klapparbungu nefnd Tjarnarstæðisvarða."

Ö-Hraunsás, 5

BO-237:024 örnefni refagildra Gildruás

"Fyrir sunnan Illukeldu tekur við Gildruásmói, nær hann frá Deildargili, út að Ytri-götum og suður að Gildruás, sem er brattur melás, nær frá Deildargili, út undir Ytri-götur."

Ö-Hraunsás, 5

BO-237:025 tóft stekkur Stekkur

"Fyrir sunnan Kaldalæk, á móts við austurenda Stekkjaráss eru Eystri-Stekkarflatar ... Í suðvesturhorni [þeirra] er gömul rúst nefnd Stekkur."

Ö-Hraunsás, 5

BO-237:026 tóft sel Selhóll

"Beint upp af [Stekknun - 025] er Selhóll, ofan við hann sést móta fyrir tóftum."

Ö-Hraunsás, 5

BO-237:027 tóft smalakofi

Austast á hjalla, sem er ofan við brekku við austurendann á Selmýri, er klappartunga og utan í henni smá kofarúst nefnd Yfirsetukofi. Gamall smalakofi.

Ö-Hraunsás, 6

BO-237:028 gata leið Ástargata

Þegar ungmennafélagsfólk var á heimleið frá samkomum í húsi Brúarinnar (b. 1910) hjá Stóra-Ási, og komið yfir vaðið á Ásgili, lágatan upp nokkuð bratt melkast frá vaðinu. Neðan undir þessu melkasti var allþéttur skógur og gegnum hann stígur eða troðningur að mestu orðinn til fyrir umferð búfjár, en þessi troðningur sameinaðist svo aðalveginum, þar sem göturnar greindust, brúargatan að Barnafossbrú og gatan fram að Húsafelli. Nú kom það stundum fyrir, eins og eðlilegt verður að teljast, að karl og kona vildu vera út af fyrir sig, að þau völdu þennan stíg og létu skóginn skýla sér fyrir augum samferðafólksins. Því hlaut stígurinn nafnið Ástargata."

Ö-Hraunsás, AV

BO-237:029 örnefni áfangastaður Kossavellir

"Þar sem götunar greindust [til Barnafoss og Húsafells] er þurr vallendisblettur, og þar mun oft hafa verið áð og stigið af baka af hestunum. Þar skildu leiðir, og þar var kvaðst. Því hlaut bletturinn nafnið Kossavellir."

Ö-Hraunsás, AV

BO-237:030 heimild virki

"Þórarin [Hallkelsson] vá Músa-Bolverkr, er hann bjó í Hraunsási; þá lét hann gera þar virki ok veitti Hvítá í gegnum ásin, en áðr fell hon um Melrakkadal ofan. Illugi [svarti] ok Tindr sóttu Bolverk í virkit." Landnáma (S 43; H 31)

Músa-Bolverkr var mágur Illuga rauða, sem hafði búið áður í Hraunsási sbr. ÍF I, 78, 79. Þetta hefur

átt að vera fyrir miðja 11. öld - Melrakkadalur er nú Skolladalur - Kaalund I, 322-23; Árb 1904, 15-16. "Ekki sjást nein merki eftir af virki Bólverks." BJ í Árb 1904, 16. Um veitingu Hvítar sjá ÁFÍ 1954, 77.

ÍF I, 83

BO-237:031 gripir

"Í Hraunsási í Hálsasveit var í fyrri (1906) sléttuð brekka í túninu fyrir ofan bæinn. Í þúfu einni varð fyrir tór steinn og við aðra hlið hans hlaðin þró af smásteinum og hella lögð yfir. Þróin var full af sauðkindavölum. Eigi voru þær rotnari en svo, að vel sást, að þær voru flestar eða allar úr fullorðnu fé. Klaki var í jörðu, og grófu finnendur ekki nema niður að honum. Varð því eftir nokkuð af þrónni og þar úr voru völnar eigi teknar. Vissu þeir því ógjörla hve mikið var af völnum, en gizkað á að í hið minnsta hefðu þær verið fult skeffumál. Ekki voru þær hirtar og urðu í moldinni." BJ 1907: "Óvíst er hvernig á þessu völusafni hefir staðið. Heila búskapartíð og hana eigi stutta hefir þurft til að safna svo miklu af völlum af eigi stærri jörð en Hraunsás er. Þetta er því naumast eftir börn. Líklegra er að húsráðendur hafi haft einhverja trú á völnum og því safnað þeim árlega í langan tíma á þennan afvikna stað."

Árb 1907, 43

BO-238 Augastaðir

20 hdr. 1708. Getið í Landnámu. Stóra-Áskirkjueign

1917: 51.541 m² = 16 dagsl. 1/6 þýft. Garðar 221 m². "Noðrur frá bænum, sunnan Reykjadalssár, eru lítt grónir melhólar ... Norður og vestur frá bænum eru annars mýrar, en ofar og austur þurrlendi nokkuð gróið, mýrlandi er aftur víða upp með svonefndu Valagili ... Veðursamt er í Augastöðum í suðaustanátt og oft getur verið þar úrkomusamt. Veldur þar einkum nálægð Oksins ..." BO II, 367

BO-238:001 bæjarhóll bústaður
Túnakort 1917

BO-238:002 heimild útihús
á bæjarhól

Túnakort 1917
BO-238:003 heimild útihús
Áföst þessu húsi er sýnd 'tóft'
Túnakort 1917

BO-238:004 heimild útihús
Túnakort 1917

BO-238:005 heimild útihús
Túnakort 1917

BO-238:006 heimild útihús
Túnakort 1917

BO-238:007 heimild útihús
Túnakort 1917

BO-238:008 heimild rétt

BO-238:009 varða Klofavarða

"Vestur af Dýjadölum heitir Klofavörðubrún, það er klettabrún, og á brúninni er varðan, sem gefur henni nafn, Klofavarða."

Ö-Augastaðir, 1

BO-238:010 varða Hábrúnarvarða
Frá Bæjargili og út að Valagili "er Hábrún, og á henni er vo Hábrúnarvarða."

Ö-Augastaðir, 2

BO-238:011 örnefni kvíar Kvíalág
"Vestan við túnið er ... Kvíalág ..." - "Kvíalág heitir nú ætíð Kúalág, hvað sem áður hefur verið." - A V

Ö-Augastaðir, 2

BO-238:012 varða Stekkjarvarða

"Fyrir vestan Hellugil, neðan við túnið norðvestanvert, er Stekkjarholt, og á því er varða, sem heitir

Stekkjavarða ..."

Ö-Augastaðir, 2

BO-238:013 örnefni stekkur Fornistekkur

"Fyrir vestan Hellugil, neðan við túnið norðvestanvert, er Stekkjarholt, ... norðan í holtinu er brekka, sem heitir StekkjARBrekka. Vestan við holtið er Fornistekkur, en norðan við holtið er svo Stekkjarmýri."

Ö-Augastaðir, 2

BO-238:014 heimild kvíar Kaupstaður

"Ofan við túnið við Bæjarlækin er smábakki, sem heitir Kaupstaður; eru ef til vill gamlar kvíar. Og þar utan við lækin er Kvíabarð, og í því er Nónsteinn."

Ö-Augastaðir, 2-3

BO-238:015 varða eyktamark Nónvarða

"Nónvarða er á melhæð suður af Skjónulágarmel, en hann er austur af Miðaftanskletti."

Ö-Augastaðir, 3

BO-238:016 varða eyktamark Dagmálavarða

"Einna vestast í Borgarklettum er svo Dagmálholt, og á því er Dagmálavarða. Hún er út við Valagil."

Ö-Augastaðir, 3

BO-238:017 heimild vað Hrísvað

"Þar sem Valagil kemur í Reykjadalssá, heitir Valaeyri, og þar sem Borgarmýrin kemur að ánni, heitir Leynifit, og þar er Hrísvað á ánni."

Ö-Augastaðir, 3

BO-239 Giljar

16 hdr. 1708. Bændeign

1917: 36.374 m² = 11 1/3 dagsl. 1/10 þýft. (engir garðar). "Undirlendi er hér fremur lítið og afmarkast af ánni og brekkunni. Neðan til, nær Reykjadalssá, er þurrlendisgróður að mestu, ofar, er kemur í mitt landið, er mest mýrlendi, syðst eru blautir flóar með tjörnum." BB II, 369

BO-239:001 bæjarhóll bústaður

Íbúðarhús, steipt, byggt 1911

Túnakort 1917

BO-239:002 heimild útihús

Tvö hús, samföst, á bæjarhól

Túnakort 1917

BO-239:003 heimild útihús

Túnakort 1917

BO-239:004 heimild útihús

Túnakort 1917

BO-239:005 tóftir sel Selhvammur

"Svæðið milli Spottagils og suður að Bæjargili, eða tungan milli þeirra, heitir Spotti, og í Bæjargili er Selhvammur. Þar sést fyrir ógreinilegum rústum."

"Ég hef aldrei getað séð rústir í Selhvammi, en ofar í gili, hjá Selkleðu, er hvammur nafnlaus og í honum líkt því, að séu rústir." AV, 2 (Jóhannes Geirsson f. á Giljum 1928)

Ö-Giljar, 2

BO-239:006 örnefni hlaða Hlöðuhvammur

"Niður með [Valagili], rétt ofan við bæ, er gil, sem heitir Hlöðugil. Það rennur í Valagil, og í þessu gili er hvammur, sem heitir Hlöðuhvammur."

"Hlöðuhvammur er venjulega kallaður bara Hlaða." AV, 2 "Ég hef enga skýringu á nöfnunum Hlöðugil og Hlaða. Það er ekki og hefur aldrei verið heyhlaða þar nálægt." AV, 5 - Jóhannes Geirsson, f. á Giljum 1928.

- Ö-Giljar, 2
BO-239:007 heimild leið Okvegur
 "Ennfremur má telja með örnefnum gamlan veg upp með Valagili og upp á Okhryggi, þessi vegur heitir Okvegur."
- Ö-Giljar, 3
BO-239:008 heimild fjárhús Húsamýri
 "Upp af túni er ... mýri, sem heitir Húsamýri."
 "Húsamýri hefur líklegast fengið nafnið af fjárhúsunum, sem eru skammt fyrir neðan mýrina og hafa líklegast alltaf verið nálæg." AV, 3
- Ö-Giljar, 1
BO-239:009 þjóðsaga legstaður Oddshnúkur
 "Bæjargilið kemur upp á milli Miðmundahnúks og hnúksins, sem er austan við hann og heitir Oddshnúkur eða frekar Hádegishnúkur."
 "Oddshnúkur er annað nafn á Hádegishnúk og hefur aldrei verið notað, eftir að ég man. Það, sem ég heyrði um nafnið, var, að hér hefði búið maður að nafni Oddur, sem hefði látið jarða sig uppi á hnúknum og að mig minnir einhver auðæfi með sér, sem hann átti. Þetta hefur þá átt að vera fyrir kristnitöku, en ekki þykir mér þetta sennilegt. Mig minnir, að móðir mín segði mér frá þessu, og hefur hún þá heyrt það einhvern tíma. Ég man ekki að hafa heyrt þetta nema hér á Giljum og engan annars staðar kannast við þetta nafn á hnúknum. Ég vil að síðustu nefna, að efst á hnúknum er aflöng þúfa, í lögun eins og leiði." AV, 4 - Jóhannes Geirsson, f. á Giljum 1928. [Skv. Hænsa-Þóris sögu var Tungu-Oddr heygður á Skáneyjarbungu en engar sagnir eða ummerki eru um haug þar] her i egnen har endog dannet sig et andet sagn om, at denne hövding skulde være jordet i den østligste af de tre Giljahnuke, oven på hvilken der ses en lille højde af form som en gravhøj."
- Kaalund I, 316; Ö-Giljar, 2
BO-239:010 örnefni skotbyrgi Skothúsmelur
 "Ekki veit ég til, að skothús hafi verið á Skothúsmel, og engin merki sjást um það (lítil hola á einum stað; gæti verið kolagröf). Nafnið bendir þó til skothúss einhvern tíma." Jóhannes Geirsson f. 1928 á Giljum
- Ö-Giljar AV, 5
BO-239:011 tóft kvíar Kvíahvammur
 "Að vestanverðu við [Bæjargil] rétt fyrir ofan fossinn, er hvammur á gilbrúninni, sem heitir Kvíahvammur." - "Kvíar voru í Kvíahvammi, og sjást þar rústir Færikvíar voru víst til síðustu ár fráfærna. Enn eru til spýtur úr þeim í réttargrind. Ég held, að fráfarur hafi lagzt niður einhvern tíma kringum 1910." Jóhannes Geirsson f. 1928 á Giljum
- Ö-Giljar AV, 5
BO-239:012 heimild stekkur Stekkjarbali
 "Stekkur var á Stekkjarbala, alllangt vestur frá [Kvíahvammi - 011]. Þar man ég eftir rústum, sem voru sléttaðar, þegar hluti af Barðstúni var ræktaður." Jóhannes Geirsson f. 1928 á Giljum
- Ö-Giljar AV, 5
BO-239:013 heimild rista Húsamýri
 "Torf var rist á Húsamýri og í Laugamýri. Ég man aðeins eftir því. Það var notað á hey og húspök og víst líka undir klyfbera á hesti." Jóhannes Geirsson f. 1928 á Giljum
- Ö-Giljar AV, 5
BO-239:014 heimild rista Laugamýri
 "Torf var rist á Húsamýri og í Laugamýri. Ég man aðeins eftir því. Það var notað á hey og húspök og víst líka undir klyfbera á hesti." Jóhannes Geirsson f. 1928 á Giljum
- Ö-Giljar AV, 5

BO-240 Kollslækur

16 hdr. 1708. Getið í Landnámu. Nafnið er einnig Kornslækur (16. öld), Kolslækur, Kotslækur og Holtslækur (18. öld). Háls hefur verið sjálfstætt býli á 13. öld, en þess er getið í elstu máldögum Stóra Áskirkju (1258, 1397) en var löngu komið í eyði 1708, þá nefnt Hálsar og ekki talið byggt síðan á landnámstíð.

1917: 28.168 m² = 9 dagsl. 1/2 þýft. Garðar 170 m². "Landið er að mestu gróið, en melar á stöku stað, einkum við austurmörkin, þar er og mýrlendi mest. Með Reykjadalssá eru grónar malareyrar. Laxveiði er lítil í ánni ..." BB II, 376

BO-240:001 bæjarhóll bústaður

Túnakort 1917

BO-240:002 heimild útihús

Túnakort 1917

BO-240:003 tóftir býli Háls **Friðlýstar minjar.**

Háls er norðaustur frá Kollslæk "Beint austur af bænum er Rúst, er jafnvel haldið að þar séu rústir eftir býlið Hálsa"

BJ 1900: Rúst skammt fyrir austan Kollslæk "Þar heitir Kollslækjarstekkur, og er stekkurinn byggður ofan á bæjarrúst; en fáum fetum ofar er önnur rúst, sem auðsjáanlega er af fjósi og heystæði. Túngarðsbrot sést þar fyrir ofan. Hér hygg eg hafi verið afbýli frá Kollslæk." Árb 1900, 27

Háls var tíundarkyldur bær skv. málð Stóra Áskirkju 1258 - DI I, 594, og í afskrift hans í Vilchinsbók frá 1397 - DI IV, 124. 1708: "Halsar, gamalt eyðiból hjer í Kollslækjarlandi, sem nú er stekkarstæði, hefur frá landnámatíð ekki bygt verið, og ómögulegt er hjer að byggja, nema þar með sje heimajörðin eyðilögð." JÁM IV, 244 Kaalund taldi að Hálsar væru sama land og það Hálsaland sem Tungu-Oddur gaf systur sinni ásamt með hálfum Breiðabólstað í heimanfylgju - Kaalund 1984 I, 233; sbr ÍF I, 77. BJ í Árb 1908, 19-20 tók undir þá skoðun. Örnefnið Háls virðist hafa verið týnt um síðustu aldamót, og stakk BJ í Árb 1908, 19-20 t.d. upp á því að Háls gæti verið þar sem rústirnar BO-236:040. JÁM virðist þó taka af allan vafa um þetta atriði, og hefur því verið fylgt síðan. Árin 1988 og 1989 hófst uppgröftur á minjunum, en rannsóknunum er ekki lokið og munu þær eiga að hefjast að nýju sumarið 1996. Rannsóknin hefur leitt í ljós íbúðarskála, 3 útihúsbyggingar, túngarð og merki um járnvinnslu. Ágrip af uppgráftarskýrslu frá 1988 er í GÓB, 115-16.

GÓB, 115-16

BO-240:004 örnefni kvíar Kvíabarð

"Upp af Eyrinum í átt til bæjar er svo barð, sem heitir Kvíabarð, ..."

Ö-Kollslækur, 1

BO-240:005 örnefni útihús Húsamýri

"Upp af Eyrinum í átt til bæjar er svo barð, sem heitir Kvíabarð, og aðeins austanvert við barðið er mýri heiman frá túni og niður eftir, sem heitir Húsamýri."

Ö-Kollslækur, 1

BO-240:006 varða Vörðumelur

"Frá Markhól og heim að Rústinni [003] heitir Jaðar, sem er sunnan undir flötum mel, sem heitir Vörðumelur; á þessum mel eru vörður, sem hann dregur nafn af."

Ö-Kollslækur, 2

BO-240:007 örnefni Beinhóll

"Ofan við Markhól er ... annar hóll, ofan við Markhólssund, sem heitir Beinhóll, hann er grasi vaxinn með stórgrýti efst."

Ö-Kollslækur, 2

BO-240:008 örnefni stekkur Steinastekkur

"Suður af Rústinni [003], sem fyrr er nefnd, er hæð, sem heitir Stekkjarleiti. Niður af þeim er svo Steinastekkskelda, sem er bæjarmegin við Vörðumel [006]. Enn nær er svo holt, sem heitir Steinastekkur, og enn nær er svo Steinastekksmýri, og milli hennar og túns er hálgróinn melur."

Ö-Kollslækur, 2

BO-240:009 varða Bæjarvarða

"Vestur undan bæ er holt, á því er vörðubrot, sem heitir Bæjarvarða."

Ö-Kollslækur, 2

BO-240:010 varða Draugavarða

"Utan við [Keldulæk] nokkuð ofan við eyrnar, er Draugavarða."

Ö-Kollslækur, 2

BO-240:011 þjóðsaga Draugalág
 "Utan við [Keldulæk] nokkuð ofan við eyrnarnar, er Draugavarða. Hjá vörðunni er Draugalág. Hér bjó eitt sinn galdramaður og kom einhverjum kynstrum af draugum fyrir þarna í láginni."
 Ö-Kollslækur, 2

BO-240:012 varða landamerki Merkjavarða
 "... úti á eyrunum er varða, sem ekki sét og heitir Merkjavarða."
 Ö-Kollslækur, 2

BO-241 Uppsálir

12 hdr. 1708. Getið í Harðar sögu. Ein af jörðum Ögmundar bikups, sem varð konungs- og síðar Skálholtsstólsjörð. Seld 1791. Dalur, eyðibýli 1707.
 1917: 39.604 m² = 12 dagsl. Garðar 764 m². "Malareyrar eru með Reykjadalsá, sem brotnar hafa verið til ræktunar, brekkur mót suðri eru að mestu grónar og þurrlendar, en ofar skiptast á melar, mýrr og móar með flóasundum á milli." BB II, 384

BO-241:001 bæjarhóll bústaður
 "Bærinn á Uppsölum var áður uppi á Hálsinum, um miðbik landsins austanvert, og bar nafn með réttu. Árið 1952 var hann fluttur niður í brekkurnar að þjóðvegi." BB II, 384

Túnakort 1917
BO-241:002 heimild útihús
 á bæjarhóli

Túnakort 1917
BO-241:003 heimild útihús
 Túnakort 1917

BO-241:004 heimild útihús
 Tvö hús samföst við rétt í túnfæti
 Túnakort 1917

BO-241:005 heimild útihús
 Túnakort 1917

BO-241:006 heimild býli Dalur
 1708: "Dalur heitir örnefni í þessarar jarðar landi. Aldrei hefur byggð verið um nokkur hundruð ár, en ljós eru hjer girðingamerki. En ekki má hjer aftur byggja nema jörðunni til meins og fordjörfunar." Sama og Húsadalur í Hofstaðalandi?
 JÁM IV, 245

BO-241:007 örnefni Lambabyrgi
 "Talsvert upp af eyrinni [meðfram Reykjadalsá] er svo Lambabyrgi á merkjum ..."
 Ö-Uppsálir, 1

BO-241:008 örnefni Fjárhúsmelur
 Fjárhúseyrar heita grasi vaxnar eyrar meðfram Reykjadalsá og vestur af Lambabyrgi [007] "er bungumyndaður melur, sem heitir Fjárhúsmelur. Fyrir neðan túnið gamla og vestan við melinn var laut, sem nefnd var Fjárhúslaut. Hún er grasi vaxin lægð milli melsins og túnsins."
 Ö-Uppsálir, 1

BO-241:009 heimild stekkur Runkastekkur
 "Vestan og ofan við Bringurnar utan túns, er holt, sem heitir Heimra-Stekkjjarholt, en það er út við Stekkjarlæk." Austan við Stekkjarlæk er Stekkjarblettur og Runkastekksýri niður af honum. Runakastekkur er utan við melkast utan við Gunnubrekku, upp við melinn ofan við Runkastekksýri. "Fyrir austan Stekkjarlæk, uppi í hlíðinni, er svo Ytra-Stekkjjarholt og vestur af því er Stekkjarmói. Þar upp og austur af er svo Stekkjarsund. En fyrir utan og neðan Stekkjarmóann, upp af Sandenginu, er Stekkjarlaut."

Ö-Uppsálir, 2
BO-241:010 varða landamerki

Á Litla-Skálarholti er klettur "sem heitir Merkjaklettur; á honum er varða."

Ö-Uppsafir, 3

BO-241:011 örnefni Tvívörðuholt

"... suður af [Krummatjarnarsundi] er Tvívörðuholt, sem ber við loft frá bæ séð."

Ö-Uppsafir, 3

BO-241:012 örnefni Þrívörðuholt

"Í norðri austan við [Tvívörðuholt - 011] er Þrívörðuholt, og norðan við það er Þrívörðusund. Er það suður af Mjóadalnum austast."

Ö-Uppsafir, 3

BO-241:013 örnefni rista Torfsund

Hrossabeinasund liggur vestan "frá Stekkjarsundi og austur að Torfsundi, en það er norðan við Torfholt, sem er austur af Hjallholti upp við Hnausana."

Ö-Uppsafir, 3

BO-241:014 örnefni kvíar Kvíamýri

"Austan við túnið, lægra, er svo Kvíamýri."

Ö-Uppsafir, 3

BO-242 Auðsstaðir

16 hdr. 1708. Getið í Landnámu og Haraðar sögu. Bændaeign. Nafnið Aursstaðir kemur einnig fyrir á 17. öld. Skógarsel, sumarhús og skógræktargirðing á 42,5 ha úr landi Auðsstaða.

1917: 54.035 m² = 16 1/2 dagsl. 1/3 þýft. (engir garðar). "Undirlendið og fellið norðanvert eru allgróin, þurrlendis- og móagróðri. Í hlíðinni er víða lyng og kvistlendi. Þar eru og víða lág klettabelti. Í fjallendinu, sem kallast Auðsstaðafjall, eru víða votlendir flóar, en lítt grónar bungur og melar á milli. Þar er lítið vatn. Sandvatn. ... Laxveiði er lítil í Reykjadalssá." BB II, 366

BO-242:001 bæjarhóll bústaður

Bærinn var fluttur niður á flatirnar eftir 1944

Túnakort 1917

BO-242:002 heimild útihús

Túnakort 1917

BO-242:003 heimild útihús

Túnakort 1917

BO-242:004 heimild útihús

Túnakort 1917

BO-242:005 varða landamerki Litlavarða

"... utast á merkjum móti Búrfelli, er niðri við ána á mýrarbarði varða, sem heitir Litlavarða."

Ö-Auðsstaðir, 1

BO-242:006 örnefni rista Ristumýri

"Upp af [Litluvörðu] er mýri, sem er í báðum löndum og heitir Ristumýri. Ofan við þessa mýri eru svo melar; þesir melar eru yfirleitt nafnlausir, en hér heitir hann Torfbrekkumelur, og utan í honum er Torfbrekka."

Ö-Auðsstaðir, 1

BO-242:007 örnefni lambhús Lambhúsflói

"... vestan við efra túnhornið, eru jarðföll, sem heita Skurðir, og fast við túnið er lítill, sléttur flóablettur, sem heitir Lambhúsflói."

Ö-Auðsstaðir, 1

BO-242:008 örnefni stekkur Fornastekksholt

"Þegar upp fyrir [Torfbrekkumelinn - 006] kemur, er Merkjakelda, og upp af henni, út við merkin, er holt, sem heitir Fornastekksholt."

Ö-Auðsstaðir, 1

BO-242:009 örnefni þvottastaður þvottagil

"Skammt austan við túnið og fjárhúsin koma saman tvö smágil. Það vestra heitir Þvottagil og það eystra Húsagil."

Ö-Auðsstaðir, 2

BO-242:010 örnefni útihús Húsatún

Austan við Þvottagil og Húsagil er Siggubali og beint austur af honum "heitir Húsamelur, og austan við hann er Húsatún. Niður undan Húsamel er svo Húsakelda og austan við hana vallengisbali, Húsabali, og þar autar var Húsaflói, sem nú er að verða að sáðsléttu."

Ö-Auðsstaðir, 2

BO-242:011 tóft mylla Myllumelur

"Með Þvottagili neðst undir börðunum er gamall myllnukofi, og vestan í Börðunum milli Þvottagils og Húsagils er Myllumelur."

Ö-Auðsstaðir, 2

BO-242:012 varða legstaður Auðarvarða

"Austarlega uppi á Börðunum [sem eru ofan við Húsatún og austur undir Fremstagil] er Auðsvarða." "Hjá Auðarvörðu á sá, sem hér bjó fyrst að vera heygður." - "Heimafólk á Auðsstöðum nefnir vörðuna Auðarvörðu, ekki Auðs-" AV, 2

Ö-Auðsstaðir, 2 + AV, 1

BO-242:013 örnefni mógrafir Grafarmýri

"Næst [Reykjadalsá], innan við [Fremstagil] er svo Grafarmýri, sem nær austur að jarðfalli, sem heitir Grafarskurður."

Ö-Auðsstaðir, 2

BO-242:014 örnefni Byrgismói

"Að vestanverðu, upp af [Grafarmýri -013] er svo grámói, sem heitir Byrgismói."

Ö-Auðsstaðir, 2

BO-242:015 örnefni leið Breiðagata

"Austur af [Grafarmýri - 013] er svo melur, sem heitir Breiðagata."

Ö-Auðsstaðir, 2

BO-242:016 örnefni mógrafir Giljagrafir

"Upp undan [Grjótpollseyri] vestanverðri er lítill hvammur fast við merkin, sem heita Giljagrafir."

Ö-Auðsstaðir, 3

BO-242:017 heimild fjárskýli Byrgisklettur

"Niður undan vestasta Vatnskletti og vestur af Efstagili er stór klettur, nefndur Byrgisklettur eða Geldingaklettur, þar var byrgt fé."

Ö-Auðsstaðir, 4

BO-242:018 tóftir sel Selhóll

"Suður og vestur af Sandvatni er lágur flói beggja megin við Sellæk, þó aðallega fyrir austan hann, sem heitir Selkelda. Vestur og suður af flóanum eru svo tveir eða þrír melhólar, sem heita Selhólar. Vestan í vestasta hólnum, við bugðu á Sellæk, eru svo tóftir eftir Sel, og heitir sá hóll Selhóll. Fyrir ofan Selið og hólana og Selkelduna hækkar landið, og heitir þar vestur að Sellæk einu nafni Selfell ..."

Ö-Auðsstaðir, 5

BO-242:019 örnefni kvíar Kvíar

"Ofan við túnið, austan við Skurði, eru Kvíar." - "Kvíar eru austan við Skurði. Kvíalækur rennur í sveig ofan og austan við Kvíar." AV, 2

Ö-Auðsstaðir, 6

BO-242:020 örnefni smiðja Smiðjuvöllur

Smiðjuvöllur heitir í túninu vestast við girðinguna

Ö-Auðsstaðir, 6

BO-242:021 örnefni Þingflöt

"Neðst í túninu vestast er Þingflöt."

Ö-Auðsstaðir, 6

BO-242:022 heimild Tóftarhóll

"Niður undan bænum er Tóftarhóll, það er þúfnareitur ..."
Ö-Auðsstaðir, 6

MH-001 Húsafell

Fyrst getið á 12. öld (Laxdæla; máld). Staður síðan 1152x76. Landið varð lénsjörð Reykholtsprests þegar kirkjan var lögð niður 1812. Deildargil ræður merkjum að vestan, Hvítá að norðan, Geitá að austan og Ok að sunnan en jörðin er talin ná svo langt upp á Kaldadal sem efstu grös. "Gilsbakki átti til forna allt skógarhögg í Húsafellsskógi vestan við Hagagarð [MH-001:022], en Húsafell átti ítak í laxveiði í Kjarrá. Nú er hvorttveggja gengið til baka." Þrífýli 1960 og var þá landi skipt, en Húsafell I var síðar lagt af. Húsafell II á land austan Bæjargils og þjóðvegur um skóginn, en Húsafell III á vestan. Síðan 1852 hefur Húsafell verið í Hálsahreppi í Borgarfjarðarsýslu.

1917: 101.620 m² = 31 1/2 dagsl. Garðar 1592 m². "Segja má, að Húsafell sé í dal milli Tungunnar að norðan og Útfjalls. Bæjarfells og Selfjalls að sunnan, en opnum til austurs og vesturs ... Í dalbotninum er skógivaxið hraun, grundir, sem bærinn er á, uk mýra og forns hrauns vestur undir Hvítá. Sæmilegur skógur er milli Deildargils og Hringsgils, Reyðarfellsskógur. Í Bæjarfelli var góður raftskógur á 18. öld, umdeildur, því Skálholtsmenn kölluðu til hans, nú horfinn. Hlíðarnar ofan bæjar eru grónar með melum og urðum í brúnum, en víðáttumikið haglendi uppi á Útfjalli og Framfjalli." BB II, 373

MH-001:001 bæjarhóll bústaður

"Bæjarstæðið á Húsafelli var uppi undir fjalli, niður undan Bæjargili. Ný íbúðarhús voru reist nær Kaldá." BB II, "Hóllinn, sem bærinn stendur á, heitir Bæjarhóll, stundum stytt í Hóll." Íbúðarhús 1908 hlaðið úr hraungrýti. 1910: "Á Húsafelli var nýlega bygt íveruhús og kjallari undir. Þá er grafið var fyrir honum, varð á einum stað fyrir hvítleitt lag, svo sem 1 1/2 al. langt, um 10 þml. breitt og frá 3 til 6 þml. þykt. Þyktina var raunar ekki hægt að ákveða nákvæmlega, því hún var mjög ójöfn, og að ofanverðu var þetta hvítleita efni moldarblandið. Lengdin er aðeins talin eftir því sem í ljós kom: En raunar gat hún verið miklu meiri, því ekki var grafið fyrir annan endann. Efnið var hreint í miðjunni, þar var það hvítt, mjúkt og næstum þvalt. Því miður var það ekki hirt. Þykir einna líklegast að búrhylla með smjörnhullungum á hafi þar orðið undir rústum, er bærinn hafi fallið, annaðhvort í landskjálfta ellegar hann hafi staðið mannlús eftir Svartdauða og fallið er viðhald vantaði." Árb 1911, 33. "Hóllinn er sléttður nú, og hans sér ekki lengur stað." AV 3

Túnakort 1917; Ö-Húsafell, 5

MH-001:002 heimild kirkja

"Framan við húsdynnar er hinn forni kirkjugarður. ... Næst bæ á Heimri-Grundum voru þúfur nefndar Kirkjubúfur. Þær voru neðn við Kirkjutóft." - "Frá Brekkunni er Kirkjuvöllur og Kirkjuflöt heim undir Kirkjugarðinum." - "Draugsleiði ... var í Kirkjugarðinum, en hefir nú verið sléttað." - "Kirkjubúfur. Horfnar þúfur, horfið örnefni; var þó við lýði 1930-1940." AV, 3

HÚSAFELL Í HVÍTÁRSÍÐU (B) -Maríu, Cecilíu

aq 1170: Þorgils het madr, hann tok fotarmein mikit, ... Honum var fylgt til Husafellz til Þorarins ok Brandz, þvíat hann var frændi þeirra. ... Guðrún Ospaksdóttir modir Brandz hafði mikla virðing aa Cecilíu ok let heilagt dagh hennar ok fastadi fyrir. Þa var eigi logheilagr dagrinn. Þar skyldi syngia messu um daginn, þvíat þar var þa eigi heimilisprestr; Cecilíu saga meyjar, Heilagr m. sögur I, 294-295

[um 1170]: Brandr Þorarinsson leggr til kirkio husafells land oc annat land er þar fylgir

Þar scal avallt vera heimilis prestr. þar scal syngia otto song oc messo hvern helgan dag

Klængr biskup lofaþe at grafa þar at kirkio heima menn. þa er þar andasc

Þar scal fylgia kvenngildir omage avallt kirkio fiam þessom. sa er brandr Þorarins son vil taka or sino kyne. eþa synir hans

Brandr Þ[orarins] s[on] scal varðveita kirkio fe þesse meþan hann vill. en þa synir hans meþan þeir vilia. taka þeir mann til varþveizlo ef þeir vilia fra raþasc. en ef þeir eigo eigi erfingia þa er forraþ kunne. Þa scal taka mann til or kyne þeirra. at varþveita kirkio fen. þann er biscope þicir vel til fallinn. þeim er fyrir raþe i Skala

hollte

En sa scal abyrgiasc kirkio oc buning hennar allan við elde oc ollom scopom er kirkio fe varpveitir; Máld DI I 217-218

[um 1170 og síðar]: Máld DI VII 1-2

pq 1170: Hallbjörn bóndi í Hvammi í Hvítársíðu veikist og fer í Húsafell að ráði Ceciliu að láta Brand Þórarinsson gera að sér - En Brandr reis upp at hringia til tida ... vaknadi Hallbjörn ... ok geck ut til kirkju. Þa geck kona nockur inn i skalann ok vakti Sigvat prest ok sagdi at Hallbjörn var heill ordinn. Sidan fer hann til kirkju ok fagnar Hallbjörn honum vel. Prestr spurði (Hallbjörn hvað gerst hafði); Ceciliu saga meyjar, Heilagra m. sögur I, 296-297.

c. 1200: Kirknaskrá Páls, DI XII 10

1253: Sigmundur prestur bjó þar; Þorgilssaga skarða, Sturl, 603

[1367]: a heimaland alltt vj kyr og v. asaudar kugilldi. iij kugilldi j geldfie

alltt epttir vilchinsbok; Hítardalsbók DI III 222-223

1397: aa heimalannd allt.

þar skal vera kvenngildur omagi iafnann.

Portio Ecclesiæ vmm iij ár medann sira Olafur hieilt xviii. alner; Máld DI IV 123

1504: Máld DI VII 737-738

[1553-54]: Máld DI XII 666-667

1575: Máld DI XV 622

1605: Stóri-Ás er annexía frá Húsafelli; (PP, 127)

21.8.1812: Húsafellsprestakall lagt niður. Húsafellskirkja var lögð niður og var sóknin lögð til Stóra-Áss; (PP, 125) [konungsbréf] Kirkja sú er nú stendur var vígð 1973. Mögulega er úr Húsafellskirkjugarði ættaður legsteinn með rúnalettri yfir Ívar Valgarðson o.fl. - Skýrsla um Forngripasafn I, 70

Ö-Húsafell, 5, 7

MH-001:003 tóftir býli Hlíðarendi **Friðlýstar minjar.**

Hlíðarendarústir eru í þrennu lagi og er skammt á milli þeirra. Þær eru upp með Geitá, vestan við þar sem Lambá rennur í hana, sitthvorumegin við Kaldadalsveg BJ 1889: "Frá Húsafelli liggir enn löng hlíð til austrs. Þar sem hún endar, nærri mótum Lambár og Geitár við Kaldadalsveg, hefir enn verið bær, og heitið Hlíðarendi. Þar eru tvær rústir og skamt á milli. Eystri rústin hefir fornlega lögun; hver tóftin af enda annarar og millidyr á milli, enn útidyr á hliðveggnum. Vestri rústin er nýlegri: tóftirnar hver við hliðin á annari. Þó er skipun þeirra óglögg, meðfram af því, að á fjár [78] kláðatímanum var þar bygð varðmannakofi. Þegar séra Snorri Björnsson var prestur að Húsafelli, dó þar hjá honum gömul sveitkerling, er hafði fæðzt á Hlíðarenda. Svo lengi hélt bygðin þar." Árb. 1893, 77-78

1708: "Hliðarende. Eyðihjáleiga, bygð í heimalandi hjer um fyrir 40 árum, þar sem ei hafði áður bygð verið, og varaði bygðin 3 eður 4 4 ár, síðan í auðn. Ekki vita nálægir með hverjum kostum þetta býli hafi byggt verið, ætla þó mjög litla verið hafa; má og ei aftur byggja fyrir vetrarríki, heyskaparleysi og átroðningi af norðlensku ferðafólki s uður reisir." JÁM IV, 257.

BJ segir að meðan Snorri Björnsson var prestur á Húsafelli hafi dáið þar gömul kona sem var fædd í Hlíðarenda. Hann lýsir þeim sem tveimur rústum og að sú eystri sé af gammali gerð þar sem hólfin liggja í röð og dyr á milli og útgangur á langvegg. Vestari rústin sé yngri og séu hólfin í hnapp en ógreinilegri þar sem sauðfjárveikivarnakofi var byggður ofan í þær á 19. öld. Árb 1893, 77-78.

GÓ skoðaði staðinn 1990 og gerði af honum uppdrátt. Hann lýsir 5 tóftum auk túngarðs. Vestustu tóftaþyrpinguna telur hann vera bæjarhús með 7 herbergjum. Það austasta er 1 m djúpt og er gengið inn í það frá norðri. Bæjardyrnar voru austaná þyrpingunni og innaf þeim herbergi í hverju var 1 m djúp gryfja frá seinni tímum. Innaf þessu herbergi var annað sem GÓ telur hafa verið baðstofu eða eldhús. Vestan við hana er 0,6 m djúpt hól með dyr í vestur, mikið samfallin. Vestan við þetta hól er einhverskonar upphækkun og norðan við hana og vestan við tóftaþyrpinguna ógreinilegar veggjaleifar. Tóft 2 er á lækjarbakka um 100 m vestan við (1). Hún er opin í norður en vesturlanghliðin er byggð inn í brekkuna, en austurlanghliðin er samfallin og engin merki sáust um suðurg afl. Fast norðan við (2) er tóftaþyrping (3) með 4 hólum sem sýnast vera frá mismunandi tímum. Tóft 4 er um 150 m norðaustan við (3) niðri á eyrinni þar sem Lambá fellur í Geitá. Hún er 0,7-0,8 m djúp og 3x2 m lægð í hól. Engar dyr sáust. Túngarðursendinn er um 20 m sunnan við

tóft (4). Garðurinn er úr torfi og víða mjög ógreinilegur. Hann liggur í sveig í SSA og endar við fjallsræturnar. Kaldadalsvegur liggur yfir hann. Um 30 m austan við (4) er stekkjartóft fast við ósinn þar sem Lambá rennur í Geitá. Hann er niðurgraffinn í náttúrulegri lægð. Norðurgaflinn er hlaðinn úr grjóti en austurhlið og suðurgafl eru úr torfi. GÓ telur að rústir þessar séu frá tímabilinu 1300-1700 en ekki getur hann um hvervegna svo eigi að vera.

Árb 1893: 77-78; 1909: 41-43; 1910: 33-36; Ö-Húsafell, 39; GÓB, 110-112.

MH-001:004 heimild leið Engimýrargata

"Upp með [Sel]gilinu og upp skriðurnar liggur gata, sem heitir Engimýrargata. Hún liggur upp á Engimýrina ..." [MH-001:020]

Ö-Húsafell, 41

MH-001:005 örnefni Skúlaskeið

Skúlaskeið er nyrsti hluti Kaldadals - Skúlaskeið örn. á Kaldadal sbr. kvæðið - rutt af Fjallvegafélaginu - HB Sumar, 16

MH-001:006 varða Klofavarða

"Hátt uppi í Deildargilsdrögum heitir Klofavarða." - "Um hana veit Jón í Hraunsási."

Ö-Húsafell, 23

MH-001:007 heimild Syðstiskáli

"Í Deildargilsdrögum eða nágreinni þeirra var Syðstiskáli. ... Í þessum kofa héldu til fimm varðmenn.""Sá eini, sem mundi finna hann nú með vissu, er Sigurður í Hraunsási."

Ö-Húsafell, 23

MH-001:008 hola kolagröf Ólafsgrof

"Mitt á milli Kiðár og Langáss er gömul kolgröf, sem kennd er við Ólaf Pálsson og heitir Ólafsgrof. Hún er nú horfin ..." Um sumarmál 1887 var Ólafur Pálsson þarna við kolagerð með deng frá Húsafelli, en 7 ára piltur sem með þeim var brá sér frá þeim og druknaði í Kaldá

Ö-Húsafell, 28

MH-001:009 varða Rindilsvarða

"Á Holukletti eða heldur austar var varða, sem hét Rindilsvarða. Þar týndist í hríðarbyl 1865 mórauður hvolpur með þessu nafni."

Ö-Húsafell, 29

MH-001:010 tóftir bústaður/sel Kaldárbotnatættur Friðlýstar minjar.

"Við Kaldárbotna hefir eitt inn verið býli. Er það nefnt Kaldárbotnatættur. Brot af túngarði sem er eftir, heitir Kaldárbotnagarður."

BJ 1889: "Önnur bæjarrúst er í Kaldárbotnum; hún hefir forna lögun, enn er þó græn og gænt kringum hana; mun því bygð hafa haldizt þar nokkuð lengi fram eftir öldum, enn eyðt af því, að skriða úr svo nefndu Selgili hefir umrótað mestöllu túninu. Munnmæli segja, að þetta sé Karlstaðir, og kemr það heim við orð Landn.: að þræll Kára "hljóp suðr um hraun" frá Brennu, er hann drap Karla." Árb. 1893, 77

BJ 1910: "Enn heldur Selgil áfram að brjóta Karlstaða-túnstæðið í leysingum. Var mér sagt í sumar á Húsafelli, að nú væri það farið að brjóta bæjarrústina. Fór eg því þangað til að sjá vegsummerki. Og þau leyndu sér ekki. Nú var í burtu meira en helmingur af norðvesturveggnum. - Rústin liggur nf. frá landnorðri til útsuðurs. - Hefir útsuðurendi veggjarins fyrst brotnað af, og eru nú aðeins 5 fðm. eftir af honum. Suðausturveggurinn er 12 fðm. langur; en útsuðurendi hans hverfur í bakkann, svo líklegt er, að af honum hafi brotnað. Miðgafl er og horfinn. Önnur rúst minni (af fjósi og hlöðu?), er dálítið austar á túnstæðinu. Hún er nál. 8 fðm. löng frá norðvestri til suðausturs og skiftist í 2 tóftir. Miðgaflinn, sem skilur þær, sýnist vera dyralaus. Suðausturtóftin er 5 fðm. löng og hefir dyr út úr norðausturhlið við miðgaflinn (fjósíð?). Hin tóftin er 3 fðm. löng og eru dyrnar á norðvesturendanum (hlaðan?). Túnstæðið brotnar óðum, og er eigi annað fyrir að sjá, en að innan skamms verði ekkert eftir af því annað en það, sem legið hefir upp á hraunrúnina fyrir ofan. Þar eru leifar af túngarði, og verð þær líklega eina merkið um Karlstaði, sem sjá má er stundir líða." Árb 1910, 34

Stungið hefur verið upp á að rústir Karlstaða sem getið er í Landnámu (ÍF I, 82) væri að finna í Kaldárbotnum (BJ í Árb, 1893, 77; 1910, 33-34). Rústasvæðið er mjög eytt af landbroti af völdum Kaldár en

þar sáust 1989 amk. 4 hús í röð byggð ofan á eldri rústum, grjóthlaðinn túngarður og ein eða tvær dysjar/vörðubrot.

Ö-Húsafell, 30-31; GÓB, 107-109

MH-001:011 heimild leið Skagfirðingavegur

"Austan við Húsafellsskóg er Fláki. Eftir þessum fláka liggur Skagfirðingavegur frá Fjárhól og suður að hlíð eða á Mógilsflöt ..."

Ö-Húsafell, 31

MH-001:012 hola kolagröf Þorsteinsgröf

"Rétt norðan við Selgilið norðan við götuna fram með hlíð er Þorsteinsgröf. Hún er kennd við Þorstein, er nefndur var garmur. Hann gerði þar til kola fyrir sr. Þórð í Reykholti 1879."

Ö-Húsafell, 37

MH-001:013 örnefni Tjaldbrekka

"Neðst við fjallið [Selfell] mót vestri er brekka, sem heitir Tjaldbrekka."

Ö-Húsafell, 37

MH-001:014 heimild áfangastaður Skagfirðingaflöt

"Neðst við Mógilsflöt er Skagfirðingaflöt. Þetta er sem næst undir miðri hlíðinni. Þar áðu Skagfirðingar í skreiðarferðum sínum áður fyrir."

"Skagfirðingavegur ... er vegur sá alla jafna nefndur, sem þeir fóru frá Kalmannstungu suður á Mógilsflöt. Þessi vegur var ekki farinn af öðrum en þeim, en þeir fóru oft með langar skreiðarlestir af Suðurlandi á hverju vori allt fram til 1880. Eftir það lögðust slíkar ferðir niður. En götuslóðin sést, og nafnið er til minja um þessi löngu og erfiðu ferðalög."

Ö-Húsafell, 38

MH-001:015 heimild fjárskýli Lambabyrgi

Innstaflöt er þar sem Engimýrarlækur kemur niður innst á Hlíðarendanum. "Smáblettur á Innstaflöt heitir Lambaflöt. Við flötina er Lambaklettur og Lambabyrgi er undir klettinum."

Ö-Húsafell, 39

MH-001:016 heimild Björnsskáli

"Í Hlíðarendanum heldur herra eru smástallar, sem nefndir eru Hlíðarendastallar, Rétt við fresmtu flötina var Björnsskáli. Þarna var Björn frá Gautsdal 1875 með Jakobi Halldórsyni frá Reykjum á Reykjaströnd til að handsama fé, er það slyppi við Deildargil."

Ö-Húsafell, 40

MH-001:017 tóftir sel Neðrasel

"Neðri-Selhóll er aðeins neðar en móts við Teitsgil, en Efri-Selhóll er ofar og herra uppi. Brekkan niður að gílinu frá neðri hólum heitir Neðrasel. Þar sjást tættur ..."

Ö-Húsafell, 41

MH-001:018 heimild sel Efrasel

"Neðri-Selhóll er aðeins neðar en móts við Teitsgil, en Efri-Selhóll er ofar og herra uppi. Brekkan niður að gílinu frá neðri hólum heitir Neðrasel. Þar sjást tættur, en Efrasel er innundir melbarði rétt hjá fossinum, en hann heitir Selfoss. Hann er mitt á milli Teitsgils og þess, er Selgilið beygir til suðurs."

Ö-Húsafell, 41

MH-001:019 náttúrumin Grettistak

"Upp af skriðum og seljum heitir efsta brúnin Hlíðarbrúin, og hæsta hæðin á Selfjalli heitir Grettishæð. Þar á er gríðarstór steinn, sem heitir Grettistak, og frá Efraselinu gengur Grettislág upp á Grettishæð."

Ö-Húsafell, 42

MH-001:020 heimild náttstaður Leirgerðarstaðir

"Bak við Selfjallið eða suður af því og ofan við Hlíðarbrúin er stór mýrarfláki frekar blautur og fúinn, sem heitir Engimýri. Henni hallar austur og er afrennsli hennar Engimýrarlækurinn, sem rennur niður hjá Hlíðarenda. Vestast á mýrinni heita Leirar. Norðan við miðja mýrina er tjaldstaður, sem nefndur er Leirgerðartaðir. Annar er beint á móti, sunnan hennar, sem heitir Bollastaðir. Leirgerðartaðir er gamalt tjaldstæði engjafólks frá Húsafelli, og hefir nafnið tvenns konar merkingu. Þar dró fólk af sér leirug plögg,

þegr það kom úr þesum fúakeldum. Í öðru lagi var þar tundum látið fjúka í kveðlingum, og átti það skylt við þá ljóðagerð, sem leirburður er nefndur." "Engimýrin nær ekki norður að Lambá. Engimýrin var heyjuð allt til ársins 1928. Þar var ekki hægt að þurrka, en var bundið votaband og flutt heim á tún. Það þótti hæfilegt að fara þrjár ferðir á dag með letina."

Ö-Húsafell, 42; AV, 13

MH-001:021 varða samgöngubót Klofavarða

"Upptök Lambár eru nefnd Nyrðri-Lambárdrög og Syðri-Lambárdrög. Þetta eru mýrar og uppsprettur. Milli draganna er varða, sem heitir Klofavarða." - Lambárdrög 'Grasið og lindirnar [þar] ... er fyrsta verið norðan dalsins.' - HB Sumar, 19

Ö-Húsafell, 43

MH-001:022 garðlag Hagagarður

"Neðsti hluti Húsafellsskógar heitir Hagaskógur. Hann er vestan við Hagagarð, sem liggur frá Kiðárbotnum og að Hvítá. Sést fyrir honum enn alla leið. Var hann hlaðin þvert yfir frá Kiðárbotnum að Geitá."

Ö-Húsafell, 27-28

MH-001:023 heimild vað Klettavað

Innstafllót heitir á Hlíðarenda þar sem Engimýrarlækur kemur niður. "Af Innstufllót er Klettavað á Geitá."

Ö-Húsafell, 39

MH-001:024 bæjarstæði býli Reyðarfell **Friðlýstar minjar**

"Hefir verið stórbýli, trúlega aðaljörðin, meðan þar var og hét. Þar sjást rústir, og er talið, að bærinn hafi staðið undir felli nokkru fyrir utan Húsafell." Ö-Húsafell, 1. "Stóð það uppi í brekku utarlega undir Útfjalli." BB II, 388. "Vestan við Nóngil, neðan við Litlaskarð, er Reyðarfellstún. Stundum er það nefnt Stekkur eða Stekkjartún, vegna þess að síðar hefir verið búinn til stekkur í rústunum." Ö-Húsafell, 18 "Reyðarfellstún var oftast nefnt Stekkur." AV, 7

BJ 1889: "Beint undan [líparít-hnjúknum Reyðarfelli] eru rústir bæjarins Reyðarfells neðantil í hlíðinni. Þær eru margar og stórar; virðist þar hafa verið stórbýli, ef ekki fleirbýli. Þar er graslendi, og eru rústirnar grænar; að því er séð verður eru þær eigi fornlegar; mun bygd hafa haldizt þar nokkuð lengi, enn eyðt af skriðum, er fallið hafa á túnið. Nokkurn veginn glöggst sér þar fyrir kirkjutóft og kirkjugarði. Fyrir neðan er slétt grund, sem liggur undir allri hlíðinni inn til Húsafells." Árb 1893, 77

MÞ 1909: "Þessar 'kirkju og kirkjugarðs-tóftir' eru inst (næst Húsafelli); fyrir neðan þær í hlíðinni er lítill tóft, en fyrir ofan þær er stór tóft með garði (heygarði líklega) fyrir ofan. Næst þar fyrir utan er aðal bæjartóftin, og fyrir ofan hana er enn ein tóft, peningshústóft. Rétt fyrir utan bæjartóftina er bæjarlækurinn, dálítið gil ofan úr fjallinu, og fyrir utan hann er á háum hól dálitill tóft, sem munnmælin segja að hafi verið smiðjutóft [073, einnig um steðjasteininn 065] ... Enn utar en smiðjan er ofurlitill smátóft á litlum hól. Sagt er að 16 hurðir hafi verið hér á jörnum, en þau munnmæli munu eiga við hið rétta Reyðarfell [MÞ taldi að þessar tóftir væru Grímmsgil]. Tóftir þessar, einkum bæjartóftin, eru grænar eins og Br. J. tekur fram, og honum virðast þær ekki fornlegar, en það kemur alt heim við það, sem síra Jónas segir [SSB], að hér hafi verið stekkur um 1842." Árb 1909, 42

BJ 1910: "Bæjartóftin sést raunar ekki; hún hefir verið tekin upp í stekk. Sér [36] neðri brún hennar fyrir neðan stekkjartóftina. Þar er grænn blettur. Litlu neðar og austar er kringlótt girðing, nál. 18 föm. í þvermál, norðvestur hluti hennar hefir verið tekinn upp í dálitinn stekk, sem þar er neðantil við. Þar er líka grænn blettur. Annars er hér allsstaðar móagróður. - Í miðju hinnar kringlóttu girðingar er d'lítill tóft, er snýr dyrum vestur. Þetta hafa menn álitð kirkju og kirkjugarð. - Og hvað gæti það verið annað en kirkja og bænahús? - En það er þá frá 11. öld og eldra en Húsafellskirkja. Heimreiðargötur eru margar upp að kirkjunni og bænum. Túnstæðið er á 3 böllum, nokkuð breiðum, er liggja ofan hlíðarbrekkuna og lækjardög á milli. Á efri enda hvers bala eru fleir eða færri formtóftir, flestar án efa peningshús. Hefir svo verið til ætlað, að frá þeim bærast áburður ofan eftir túnböllum. Eigi þekkist nú smiðjutóftin frá öðrum tóftum. Er 3 tóftir, sundurlausar, á efri enda þess balans, sem steðjasteinninn hefir oltið ofan af. Fyrir neðan túnið er alfaravegur, ágætur til reiðar. Bærinn hefur þó ekki verið kendur við reið, eins og t.d. Reiðskarð?" Árb 1910, 35-36

Reyðarfells er getið í Landnámu - ÍF I, 72 sbr. ÍF III, 4. Einnig í Grettis sögu, ÍF VII, 48-56 og

Sturlungu, 603-604. Álitamál hefur verið hvort leifar Reyðarfellsbæjarins sé að finna við Grímmsgil eða undir Útfjalli. JÁM getur Reyðarfells en á stað sem á betur við um Gríms gil - JÁM IV, 255 Hinsvegar segir þar: 1709"Hjáleiga segir munnmæli að verið hafi þar sem nú er stekkur frá heimajörðunni, og sjást þar enn nokkrar tóftaleifar, en ei hefur hjer bygð verið í næstu 100 ár eða lengur. Ekki má hjer aftur byggja nema til rýrðar og saða heimajörðunni." JÁM IV, 257. 1842: "Skamt vestur frá Húsafelli, þar sem nú er stekkurinn, segja menn hafi verið Grímmsgil og að þar hafi kyrkja verið, en eyðst af skriðuhlaupi úr fjallinu. ... Ekki verður nú upplýst hvörsvegna eða hvönær þessar jarðir hafa lagst í eyði." SSB, ÍB 19 fol.

Á árunum 1960-65 fór fram fornleifauppgröftur á rústunum undir Útfjalli og voru þær þá kallaðar Reyðarfell og er því fylgt hér. Uppgreftinum var ekki lokið en í ljós kom að undir tveimur fjárhúsum voru leifar bæjarhúsa, skáli (9 x 3,8 m) með eldstæði, tvískiptur og stofa (3,9 x 3,6 m)hvert af annars enda og göng (1,2 m breið) á milli þeirra og við enda ganganna ónstofa (3 x 2.8 m). Við austurenda stofunnar var skemma sem snéri timburgafla fram á hlað (5,6 x 3,6 m).

Porkell Grímsson: "Miðaldabyggð á Reyðarfelli." Minjar og Menntir, 565-76.

MH-001:025 heimild kirkja Reyðarfell

Aflögð fyrir 1422 - PP, 127.

BJ 1889: Nokkurn veginn glöggst sér þar fyrir kirkjutóft og kirkjugarði - Árb 1893, 77

MP 1909:

"Hér er bent á kirkju og kirkjugarð, sem víst ladrei hafa hér verið; bænhús hefir getað verið hér máské, þótt ólíklegt [42] sé, því héðan er ekki meira en kortérgangur að Húsafelli, þar sem kirkjan var. Þessar "kirkju og kirkjugarðs-tóftir" eru innst (næst Húsafelli)" en bæjartóftin er utar og ofar í hlíðinni - Árb 1909, 41-42

BJ 1910: "Litlu neðar og austar [en bæjartóftin í Reyðarfelli] er kringlótt girðing, nál. 18 föm. í þvermál, norðvestur hluti hennar hefir verið tekinn upp í dálítinn stekk, sem þar er neðantil við. Þar er líka grænn blettur. Annars er hér allsstaðar móagróður. - Í miðju hinnar kringlóttu girðingar er dálítill tóft, er snýr dyrum vestur. Þetta hafa menn álitit kirkju og kirkjugarð. -Og hvað gæti það verið annað en kirkja og bænahús? - En það er þá frá 11. öld og eldra en Húsafellskirkja." Árb 1910, 36

PP, 127

MH-001:026 heimild útihús

"Hús og hey"

Túnakort 1917

MH-001:027 heimild útihús

Túnakort 1917

MH-001:028 heimild útihús

Túnakort 1917

MH-001:029 heimild útihús

Túnakort 1917

MH-001:030 heimild útihús

Tvö hús og tóft áföst við annað þeirra og garður á milli

Túnakort 1917

MH-001:031 mannvirki refagildra Gildran

"Rétt ofan við veginn, sem er fyrir ofan túnið, er í gilinu hvammur, sem heitir Gildruhvammur. Ofan við hann er melbarð allmikið, sem nefnt er Gildrukast. Uppi á Gildrukasti er Gildran. Má vel vera, að vafi sé, hvort þetta skuli teljast örnefni, því hún getur horfið. En þá mega allar vörður þurrkast úr. Þessi gildra er eins og hún var, þegar hún var notuð, búin til úr hellum."

AV: "Gildran er sennilega hlaðin af Þorsteini Jakobssyni, Snorrasonar. Svo mikið er víst, að hann var mikill refaveiðimaður og veiddi meðal annars í gildrur. Þessi gildra var í góðu lagi allt fram yfir 1950, og væri það hlurverk fræðimanna að teikna hana og lýsa." AV 1-2

Ö-Húsfell, 3

MH-001:032 þjóðsaga Mórauðastráksskúti

"Ofanvert við Gildruhvamminn [031] er í gilinu skúti, sem heitir Mórauðastráksskúti. Dregur hann nafn af draug þeim, er átti að halda til í Bæjargilinu og var nefndur Mórauðistrákurinn. Fram yfir miðja 19. öld þóttust sumir Húsfellingar sjá draug þennan á heygarðinum í landsynningisofviðrum. Sat hann þá á

heyjunum og gætti þess, að ekki rífi af þeim torfið. Þetta var því meinleysisskinn, sem lét gott eitt af sér leiða. Rétt ofar í gílinu er Draugahvammur. Sést í hann frá bæ. Er hann kenndur við þann sama heiðursdraug. Draugaskútinn er því á milli Gildruhvamms og Draugahvamms." - "Skútinn hét Mórauðastráksskúti en ekki Draugaskúti í mínum uppveiti (1930-1940)." AV 2.

Ö-Húsafell, 3

MH-001:033 heimild túngarður
"gamall grjótagarður" í SV horni túnsins 1917

Túnakort 1917

MH-001:034 tóft kvíar Snorrakvíar
Niður með Bæjargilinu, innan við túnið eru "á sléttri grund Snorrakvíar. Þær voru byggðar um 1760 af sr. Snorra á Húsafelli, og hefur ekki verið hróflað við þeim síðan. Er þeim skipt með grjótagarði eftir miðju, og er með ólíkindum, að einn maður hafi hreyft suma steinana. Í kringum kvíarnar er slétt valllendisflöt, sem nefnd var Kvíaból eða Stöðull, en nú Kvíar. ... Það þótti ... knálega gert að koma [Kvía]hellunni upp á stóra steininn í norðurvegg kvíanna. Á stein þann er höggvið nafnið Snorri."

"Snorrakvíar. Þetta örnefni var alltaf haft Kvíar eftir 1930. Kvíaból og Stöðul heyrði eg aldrei nefnd, aðeins Kvíar, sem var notað bæði um grjótkvíarnar sjálfar og flötina í kring." - "Þetta Snorranafn er höggvið af Snorra Þorsteinssyni, Jakóbssonar, og er því ekki frá dögum séra Snorra."

Ö-Húsafell, 4

MH-001:035 náttúrumin manndómsraun Kvíahellan
"Á Kvíabólinu [034] er aflraunahellan, Kvíahellan, sem Snorri færði að veggnum og lét gesti sína reyna sig á. Þótti það vel gert að taka steininn á brjóst og bera hann kringum kvíarnar. Var sagt, að Snorri hefði gert það, enda er það engu meira þrekvirki en að koma sumum steinunum fyrir, sem eru í kvíaveggjunum. Það þótti einnig knálega gert að koma hellunni upp á stóra steininn í norðurvegg kvíanna."

Ö-Húsafell, 4

MH-001:036 tóft geitakofi Geitakofar
"Rétt ofan við kvíarnar, og heldur utar heitir Geitakofar. Það eru rústir eftir geitahús Snorra." - "Aldrei heyrði ég þess getið, að séra Snorri hefði haft þarna geitakofa. Hins vegar hafði Þorsteinn bóndi Þorsteinsson þarna geitakofa á árunum 1925-1929. Gæti ég trúað að það örnefni lifði ekki rústina." AV 2

Ö-Húsafell, 4

MH-001:037 tóft Úlfstóft
"Suður frá bæ á Heimri-Grundum er tóft, sem hét Úlfstóft." - "Úlfstóft er enn við lýði og er alls ekki lítil þúfa, heldur greinileg rúst." AV, 3

Ö-Húsafell, 5

MH-001:038 heimild Grundarhús
Á Ytri-Grundunum [sem eru með allri vesturhlíð túnsins] var Grundarhús, sem nú er horfið og er vitað var var." - "Grundarhús var á Heimri-Grundinni; er horfið, en glögg vitað hvar það var." AV, 3

Ö-Húsafell, 5

MH-001:039 garðlag túngarður Björnstúngarður
"Ofan við Beðin [syðst á túninu, hét þar áður Túnmýri] er garður, sem heitir Björnstúngarður."

Ö-Húsafell, 6

MH-001:040 heimild rétt Réttargerði
"Fremri-Dúkar ná niður í norðausturhorn túnsins. Þar vestur af með túngarði heitir Réttargerði. Ekki þarf að fara í grafgötur með, af hverju það nafn er dregið, því að í Réttargerðinu var Draugaréttin. Hún var hringmynduð, og þar er sagt, að Snorri sálugi hafi komið fyrir um 70 draugum."

Ö-Húsafell, 6-7

MH-001:041 heimild leikvöllur Glímuflöt
"Norðan við fjósið er flöt, sem heitir Glímuflöt. Þar var föst venja að fara í bændaglímu sunnudaginn í 22. viku sumrs. Það kvöld voru allir komnir hér, sem áttu að leita Geitlandið og Húsafellsland." - "Glímuflöt er týnt örnefni ..." AV, 4

Ö-Húsafell, 7

MH-001:042 heimild Einsetumannskofi

- "Einsetumannskofi var á Dúkunum" en þeir voru austur frá bænum og norðan við götuna.
Ö-Húsafell, 7
- MH-001:043** heimild traðir
"... var tröð heim."
Ö-Húsafell, 7
- MH-001:044** gata leið Votagata
"Yfir [Harðvallarmýri, ofan við túnið] er gata heim að bænum, nefnd Votagata."
Ö-Húsafell, 7
- MH-001:045** varða Kláusarvarða
"Rétt utar [en Votgata], nokkuð utan túns, er steinhruða á stökum mel, sem nefnd er Kláusarvarða. Hún er neðan við veginn út með hlíðinni." - "Kláusardý nefnist mýrarspilda neðan vörðunnar og nær ofan að túninu. Þar eru uppsprettur og dý upp við hólinn, sem varðan er á."
Ö-Húsafell, 7-8
- MH-001:046** heimild rista Þorleifssund
"Utan og ofan við Kláusarvörðu [045] er Þorleifssund. Er það kennt við Þorleif Gíslason frá Augastöðum, er risti þar torf 1879."
Ö-Húsafell, 8
- MH-001:047** heimild fjárhús
"Neðan við fjárhúsin var mói, sem hét Fjárhúsmói. Hann er nú horfinn og er kominn í tún."
Ö-Húsafell, 8
- MH-001:048** tóftir bústaður
"Hjá [Ytra-Höfða utan við Höfðalág, utan við NV-horn túnsins] eru Bæjarrústir [með ánni]."
Ö-Húsafell, 8
- MH-001:049** örnefni Dyseyri
"Heiman við Höfðann (Heimri-Höfða) með ánni er eyri heima við tún, austur frá Höfðanum, sem heitir Dyseyri."
Ö-Húsafell, 8
- MH-001:050** heimild mylla Efrimylla
"Myllulækurinn [sem rennur úr Þórðarpytti] hefir nafn sitt af því, að í honum voru myllur. Voru þær tvær, eða tvö myllustæði. Efrimylla var þar, sem Bullan [lind, sem kemur undan kletti við beygju á læknum] er. Hitt, sem var miklu neðar, var kallað Gamlamylla. Það efra vr skúfuhjól, en í Gömlumyllu var yfirfallshjól."
Ö-Húsafell, 9
- MH-001:051** heimild mylla Gamlamylla
"Myllulækurinn [sem rennur úr Þórðarpytti] hefir nafn sitt af því, að í honum voru myllur. Voru þær tvær, eða tvö myllustæði. Efrimylla var þar, sem Bullan [lind, sem kemur undan kletti við beygju á læknum] er. Hitt, sem var miklu neðar, var kallað Gamlamylla. Það efra vr skúfuhjól, en í Gömlumyllu var yfirfallshjól."
Ö-Húsafell, 9
- MH-001:052** heimild brú Steinbrú
"Yfir [Myllu]lækinn rétt hjá Efrimyllunni [050] var brú, sem hét Steinbrú."
Ö-Húsafell, 9
- MH-001:053** heimild stekkur Gamlistekkur
"Þar sem graslendi tungunnar [milli Myllulækjar og Kaldár] slitnar í sundur og móarnir hætta, heitir Stekkjarvík." - "... þar var stekkur fyrir eina tíð." - "Gamlistekkur er rétt við Stekkjarvíkið milli Myllulækjar og Kaldár."
Ö-Húsafell, 9, 12, 44
- MH-001:054** örnefni stekkur Hraunstekkur
"Strax þegar komið er yfir Myllulækinn niður við [Kaldá], heitir þar Hraunstekkur."
Ö-Húsafell, 10
- MH-001:055** örnefni stekkur Stekkjarlækur

"Útan við Myllulækinn milli Grundarlækjar og Stekkjarlækjar, sem hér kemur ofan úr flóanum og hlíðinni, heitir Stekkjareyri. Á eyrinni er hólmi, sem ber herra og er grasi vaxinn. Heitir hann Kiðlingahólmi."- "Útan við Laugakelduna ofarlega er Stekkjargrund ... Hún er austanvert undan Reyðarfellstúni [og um hana rennur] Stekkjarlækur."

Ö-Húsafell, 10
MH-001:056 þjóðsaga Vilmundarsteinn
"Rétt utan við Myllulækinn er steinn, sem heitir Vilmundarsteinn. Það er hár klettur með gati svo víðu, að unglingar geta skriðið þar í gegn. Munnmæli herma, að þar hafi einn hellismaðurinn verið drepinn og beri hann nafn eftir honum."

Ö-Húsafell, 10-11
MH-001:057 heimild Sortupyttir
"Ofar og heimar en Vilmundarsteinn [056] eru Sortupyttir. Þar var tekið at eða sorti til litunar, áður en fatalitur var allur keyptur í búðum."

Ö-Húsafell, 11
MH-001:058 hleðsla Eldgrímur
"Norður og vestur af Vilmundarsteini [056] er hraundrangi, sem hlaðið hefur verið á. Hann heitir Eldgrímur og er rétt utar en Sortupyttirnir [057]."

Ö-Húsafell, 11
MH-001:059 tóftaþyrping útihús Árnestættur Friðlýstar minjar.
"Í [Árnesi sunnan við þar sem Kaldá rennur í Hvítá] við Hraunlæk eru tættur eftir gamalt býli, sem heita Árnestættur."

SSB 1842: 1842: "Skamt vestur frá Húsafelli, þar sem nú er stekkurinn, segja menn hafi verið Grímmsgil ... Spölkorn vestar og nær Kaldá, eru fornar húsatóftir, sem kallast Árnes ... Ekki verður nú upplýst hvörsvegna eða hvönær þessar jarðir hafa lagst í eyði." SSB, ÍB 19 fol.

BJ 1889: "Þar sem [Hvítá og Kaldá] koma saman, heita Ámót. Þar er fornleg bæjarrúst á grundinni. Eigi vita menn, hvort bær sá hefir heitið Ámót eða eitthvað annað. Ef til vill er þetta rúst Hranastaða, sem Landn. nefnir, enn óvíst er hvar verið hafa." Árb 1893, 77

GÓ lýsir þessum minjumsem 5 samhliða húsum byggðum utan í hraunhól og eru veggirnir úr hraungrjóti, 10-20 cm háir. Óvíst er hvort öll húsin eru frá sama tíma. Tún hefur verið sléttað fast upp að rústunum og er mögulegt að fleiri rústir hafi lent undir því.

Ö-Húsafell, 12; BJ í Árb 1893, 77; 1900, 19; GÓB, 105-106
MH-001:060 heimild vað Sesselíuvað
Þar sem Hraunlækur rennur í Hvítá er "Sesselívað á Hvítá, alveg við Árnestættarnar." - "Þarna hét Sesseljúbrot eftir 1930, enda ekki fært vað þar." AV, 6

Ö-Húsafell, 12
MH-001:061 tóft heygarður Stakkgarður
"Ofan við [mel þann sem liggur í sveig utan um Hríssund] eru Stakkgarðsmýrar, og í þeim er gamall heygarður, sem heitir Stakkgarður."

Ö-Húsafell, 12
MH-001:062 heimild leið Neðrivegur
"Neðrivegur ... liggur frá Stakkgarðinum [061], en hann er á mýrunum mitt milli árinna og vegarins, yfir Hraunlæk og Myllulæk á Ytribrú [063] ... Síðan liggur hann heim móana og heim hjá fjárhúsunum [fram hjá Stekkjarvíki - 053]."

Ö-Húsafell, 12
MH-001:063 heimild brú Ytribrú
"Neðrivegur ... liggur ... yfir ... Myllulæk á Ytribrú, sem var hellubrú yfir lækinn"

Ö-Húsafell, 12
MH-001:064 náttúruvin Grásteinn
"Nokkru utar en Krummalækur stendur Grásteinn á hlóðum."

Ö-Húsafell, 13
MH-001:065 gripir Steðjablökk

"Heldur innar [en Grásteinn- 064] liggur Steðjablökkinn frá Reyðarfelli niður við veginn, en ekki getur það talist með nöfnum, því vel er hægt að fara með steininn burt." - "Þarna var eins gott örnefni og hvert annað og nefndist Steðjasteinn." AV, 6

MÞ 1909: "Fyrir neðan þenna hól, Smiðjuhólinn [073], alveg við götuna inn með hlíðinni, er sýndur steðjasteinninn frá smiðjunni; honum hefir verið velt niður af hólum. Það er hraungrýtishnullungur nær kringlóttur, um 200 pd. að þyngd og um 1 fet að þykkt, flatur dálítið, þverm. 53 og 63 sm. Í hann er klöppuð ferhyrind hola um 12x9 sm. efst og um 12 sm. að dýpt; í henni hefir steðjinn staðið." Árb 1909, 42

Ö-Húsafell, 13; Árb 1909, 42

MH-001:066 örnefni rista Torfristumelur

"Utan við Bleikkollukeldu og neðan við Grástein [064] er melur, sem heitir Torfristumelur. Utan við melinn er mýrarsund, sem heitir Kringlóttamýri."

Ö-Húsafell, 13

MH-001:067 álagablettur Hvarf

"Neðan við Reyðarfellstún er blettur á veginum, sem heitir Hvarf eða Þórðarfall. Sumarið 1877 voru þeir á ferð vinirnir, sr. Þórður í Reykholti og Steingrímur Thorsteinsson skáld. Féll þá hestur Þórðar, svo að hann, sem var bæði stór og feitur, fór fram af. Þegar báðir voru staðnir upp, prestur og hestur, og sr. Þórði hafði ekki orðið meint af, sagðist Steingrímur hafa verið byrjaður á eftirmælum eftir klerk, meðan hann lá undir hestinum á götunni. Var upphafið á þessa leið: "Hálsbrotaði á hörðum stein/heljarmennið fríða." Lengra komst hann ekki, því þá reis Þórður upp, aðeins smámarinn á höfði, annars heill. Allt frá bernskudögum var Kristelifur varaður við þessu mstað og sagt, að þar mætti róða með gætni, því þar mundi eitthvað á seyði. Fáum föðmum ofar hafði vinnumaður frá Húsafelli orðið úti á 18. öld, og þótti reimt síðan."

Ö-Húsafell, 13-14

MH-001:068 dys Sesseliúvarða

"Nokkuð utar [en Hvarf - 067] er tór melhóll, sem heitir Sesseliúhóll. Á honum er stór dys eða grjóthrúga, sem heitir Sesseliúvarða. Hér sést fyrst heim að Húsafelli þegar komið er neðan úr byggðum. Er sagt, að nunna ein hafi verið hér á ferð og orðið svo glöð, er hún sá til bæja, að hún hafi látið hlaða þessu grjóti saman til mynja um þann stað, er hún sá bæinn fyrst."

"Frá Sesseliúvörðu sást fyrst kirkjan á Húsafelli, en líklega ekki að bænum, a.m.k. ekki að húsi því, er notað var 1908-1964." AV, 6

Ö-Húsafell, 14; ÞJÁ II, 73-74

MH-001:069 örnefni Vörðuhóll

Þar sem heitir Skeið eða Stefánskeið meðfram veginum út frá Húsafelli eru hólar, "sem heita Sandhólar. Þeir eru þrír eða fjórir beggja megin við veginn. Einn þeirra er fyrir neðan, og heitir sá Vörðuhóll."

Ö-Húsafell, 15

MH-001:070 varða Pétursvarða

Vestan við Bæjargilsbotn "tekur við Bunga. Á þessari bungu stóð varða, sem hét Pétursvarða. Hún er kennd við Pétur Guðmundsson, sem va vinnudrengur á Húsafelli og hlóð hana 1876. Hann drukknaði af Akranesi vorið 1877."

Ö-Húsafell, 16

MH-001:071 varða eyktamark Nónvarða

"Í brún upp af Hvarargili eru tveir smáhnúkar, sem heita Nónhnúkur og Nónvarða. Nónhnúkurinn er utar og er upp af Hvarargili. Nónvarðan stendur á fjallsbrúninni austan við Nónskarð og ber þar við himin frá bæ séð. Hún var hlaðin um miðja 19. öld af Jóni Sigurðssyni, sem þá var vinnumaður á Húsafelli. Eitt sinn fauk varðan í aftakaveðri og var þá byggð upp aftur af sr. Magnúsi Þorsteinssyni, sem þá var orðinn prestur að Selárdal. Þótti honum brúnin hafa breytt mjög um svip og misst eitthvað af tign bernskudaganna, þegar varðan var horfin. Ekkert ofviðri hefur getað haggð henni síðan."

Ö-Húsafell, 17

MH-001:072 heimild huldufólksbústaður Hulduklettur

"Utan við Nónskarð er Litlaskarð í brúninni, og aðeins utan við það er stór svartur áberandi klettur, sem heitir Hulduklettur. Þangað heimsótti Kristleifur og systkini hans oft huldufólkið í draumum sínum."

Ö-Húsafell, 18

MH-001:073 tóft smiðja Smiðjuhóll

"Austan við Krummalæk í Reyðarfellstúni er nokkuð hár hóll, sem heitir Smiðjuhóll. Þar sést Smiðjutóftin enn, og þar var smiðjusteinninn þar til eftir miðja 19. öld, að honum var velt niður að vegi."

MÞ 1909: "Rétt fyrir utan bæjartóftina [á Reyðarfelli - 024] er bæjarlækurinn, dálítið gil ofan úr fjallinu, og fyrir utan hann er á háum hól dálítill tóft, sem munnmælin segja að hafi verið smiðjutóft. Fyrir neðan þenna hól, Smiðjuhóllinn, alveg við götuna inn með hlíðinni, er sýndur steðjasteinninn frá smiðjunni [065]; honum hefir verið velt niður af hólnum." Árb 1909, 42

BJ 1910: "Eigi þekkt nú smiðjutóftin frá öðrum tóftum. Eru 3 tóftir, sundurlausar, á efri enda þess balans, sem steðjasteinninn hefir oltið ofan af." Árb 1910, 36

Ö-Húsafell, 19; Árb 1909, 42

MH-001:074 heimild leið Hringssneið

"Frá Krummalæk er hestavegur út og upp fjallið, sem heitir Hringssneið. Hún liggur þar upp skriðurnar."

Ö-Húsafell, 19

MH-001:075 náttúrumin Grettistak Friðlýstar minjar

"Út við Hringsgil móts við Nónskarð er hvammur, sem heitir Bolli. Grettistak, sem hér var, er hrúnið."

BJ 1889: "Beint upp af Reyðarfells-rústunum, uppi á hjallabrúninni, er steinn, sem kallaðr er Grettistak. Hann stendr á 3 steinum, sem allir eru ílangir, og standa allir upp á endann. Svo eru þeir háir, að vel kemst hundr undir steinninn milli þeirra. Grettir á að hafa sett hann upp á þá ... stuðlarnir eru settir utan í malarbrún og hefir steinninn að líkindum staðið upp á heni áðr; mátti þá með lagi hrinda honum fram á stuðlana, eða jafnvel grfa svo undan honum, að hann félli á þá fyrirhfnarlítið; vindrinn gat svo á löngum tíma sorfið brúnina jafna aftr. Á hinn bóginn er mjög ólíklegt að steinninn sé af tilviljun kominn eða þeir undir hann ..." Árb 1893, 78

BJ 1910: "Nú nýlega hefir melurinn runnið undan einum fætinum, svo hann hefir fallið flatur og steinninn steypst niður. Hann er því ekki hið sama, einkennilega, Grettistak, sem hann var áður." Árb 1910, 36. Stakt bjarg, uþb 2 m hátt og 1,5 m breitt.

BJ í Árb 1893, 78; 1910, 36

MH-001:076 bæjarstæði býli Grímmsgil Friðlýstar minjar.

Nokkru neðar en Hrossadalir "eða móts við vestri enda [Miðmundamýrar] er eyðibýlið Grímmsgil ..." Rústirnar eru í um 270 m.y.s.

1842: "Uppi á fjallinu útnorðan í Reiðarfelli hefir að sögn staðið bærinn Reiðarfell ... Ekki verður nú upplýst hvörsvegna eða hvönær þessar jarðir hafa lagst í eyði." SSB, ÍB 19 fol.

BJ 1889: Hringsgil er öðru nafni stundum nefnt Grímmsgil. "Langt upp með gílinu, næstum upp undir Reyðarfelli, er bæjarrúst mjög fornleg, enn þó allglögg; því þar er þunnr jarðvegur og grjótmelr undir, svo hún hefir eigi getað sokkið mjög niðr. Það er ein skálatóft, tvískift með miðgafl, og eru dyr á honum, enn útidyr á suðrhliðvegg. Öll rústin er hér um bil 14 faðma löng. Fyrir túngarði sést á báða vegu út frá endum hennar. Þessi bær hefir staðið hærra en aðrir bær þar nálægt. Þó má þar hafa verið vel byggilegt til forna, því enn þykir þar hgasælt; er þó nú mjög blásið þar víða og enginn skógr, sem án efa hefir verið í fornöld.

Athugavert er, að rústin er norðanvert við gilið, og því fyrri utan takmörk þessa landnáms, sem Land. tileinkar Grími. Enn það mun eigi vera nákvæmt ..." Árb. 1893, 79

Þetta eru sömu rústir sem áður voru taldar af Reyðarfelli (JÁM IV, 255; SSB; MÞ í Árb 1910, 41-43) en í seinni tíð hefur þeim verið gefið nafnið Grímmsgil eftir Landnámu og Þórðar sögu hreðu, en örnefnið er annars ekki þekkt (BJ í Árb 1911, 34-36; Þorkell Grímsson 1976, 565-67).

1709: "Reiðarfell, fornt eyðiból í heimalandi Húsafells, skamt frá landamerkjum milli Hraunsáss og Húsafells uppi á fjallinu og sjást hjer enn byggíngamerki. Ætla menn að þessi jörð hafi eyðilagst fyrir heyskaparleysi og vetrarríki, og fyrir því má hjer ekki aftur byggja. En landið á og brúkar Húsafell." JÁM IV, 255.

BJ sem kom hingað 1889 lýsir aðeins skálarúst en GÓ sem rannsakaði Grímmsgil 1989 lýsir amk 5 rústum auk túngarðsstúfs. Stærsta rústin var grafinn upp af enskum fornleifafræðingum 1961 en niðurstöður þeirra eru ekki þekktar sbr. GÓB, 98-101

Ö-Húsafell, 21; Árb 1893, 78-79; GÓB, 98-101

- MH-001:077** heimild rista Reiðingsvik
 "Hringskelda liggur í bugðum um Hringinn, og rétt við gilið austan við kelduna er nefnt Reiðingsvik. Þar var reiðingsrista í gamla daga."
 Ö-Húsafell, 21
- MH-001:078** gata leið Tæpagata
 "Niður við Hvítá, rétt út við Deildargil, er stór hóll, sem heitir Katrínarhóll. Utan í honum með ánni, liggur vegurinn nú nokkuð tæpt, og heitir þar Tæpagata. Það er á Nyrðriveginum svonefnda."
 Ö-Húsafell, 22
- MH-001:079** heimild Pataskáli
 "Utan við Katrínarhól stóð Pataskáli. Þar voru í kláðaverðinum 1875 tveir menn, Jakob Benjamínsson norðan úr Skagafirði og félagi hans Guðmundur, er síðar varð geðveikur. Skálinn er svo nefndur eftir honum og nefndur Pataskáli."
 Ö-Húsafell, 22
- MH-001:080** heimild Pálsskáli
 "Ofan við [Sjónarhól] stóð Pálsskáli. Í verðinum 1875 var bústaður varðmanna við Deildargil. Voru þar fjórir saman. Fyrirliði þeirra hét Páll og var talinn bóndi norðan úr Skagafirði."
 Ö-Húsafell, 23
- MH-001:081** örnefni Húsinn
 "... heima í túni heitir framhald af Brekkunni við Húsin Húsabrekka."
 Ö-Húsafell, 25
- MH-001:082** heimild vað Oddavað
 "Allra neðst í Norðuroddanum [sem er þar sem Norðlingsfljót kemur í Hvítá] er hóll, sem heitir Oddahóll. Við hann er Oddavað á Hvítá."
 Ö-Húsafell, 26
- MH-001:083** heimild vað Fljótsós
 "Rétt ofan við þar sem Norðlingafljót kemur í [Hvítá] er vað, sem heitir Fljótsós." - "Vaðið Fljótsós hélt ég vera á Norðlingafljóti." AV, 8
 Ö-Húsafell, 26
- MH-001:084** heimild vað Hestavað
 "Rétt ofan við þar sem Norðlingafljót kemur í [Hvítá] er vað, sem heitir Fljótsós. Ofar er vað, sem heitir Hestavað."
 Ö-Húsafell, 26
- MH-001:085** heimild vað Hundavað
 "Rétt neðan við þar sem Norðlingafljót fellur í Hvítá er foss, sem heitir Hundafoss. Rétt þar ofar er Hundavað. Sagt er, að Grímur Thomsen skáld hafi eitt sinn ætlað frá Gilsbakka til Húsafells, en hætt við, þegar hann frétti, að hann átti að fara Hvítá á Hundavaði." - "Hundavað er ofan við Hundafoss." AV, 8
 Ö-Húsafell, 26
- MH-001:086** heimild vað Hiskotavað
 "Á Kiðá er vað, sem heitir Hiskoatavað. Dregur það nafn af manni, sem fór eitt sinn yfir hana. Vildi hann ekki blóta, en ef hann þurfti að leggja áherslu á eitthvað, sagði hann alltaf hiskoti."
 Ö-Húsafell, 27
- MH-001:087** heimild vað Askvað
 "Neðst á Stuttá var vað niður við Kaldá, sem hét Askvað. Það er nú ófært." - "Askvað. Stuttá er alls staðar fær, en Askvaðið mun vera horfið. Það var svo nærri ósi Stuttár við Kaldá, að sú síðarnefnda hefur nú grafið það sundur." AV, 8
 Ö-Húsafell, 27
- MH-001:088** örnefni fjárhús Fjárhúslind
 "Í Kiðárnesinu [milli Kaldár, Kiðár og Hvítár] er Fjárhúslind ..."
 Ö-Húsafell, 27
- MH-001:089** tóftir rétt Kiðaréttir
 "... norðan við Kiðá í skóginum eru grjótréttir, nefndar Kiðaréttir. Þær eru margar og dreifðar hingað og

þangað um skóginn."

Ö-Húsafell, 27

MH-001:090 heimild vað Litlutnguvað

"Við endann á Sveltinu ... var Litlutnguvað." á Hvítá - "Litlutnguvað var á Geitá, en eftir að Kalmannstungumenn veittu Hvítá í Geitá ofan við Sveltið, er vaðið á Hvítá." AV, 9

Ö-Húsafell, 28

MH-001:091 gata leið Lutlutungugata

"Gegnum skóginn að [Litlutnguvaði] liggur gata frá Húsafelli, sem heitir Litlutungugata."

Ö-Húsafell, 29

MH-001:092 gata leið Kalmannstungugata

"Kalmannstungugata er vegurinn frá Húsafelli að Kalmannstungu gegnum skóginn. Er hann nokkru austur en Litlutungugata [091]."

Ö-Húsafell, 29

MH-001:093 heimild vað Skollhólsvað

"... á móts við Skollhól í Kalmannstungulandi er Skollhólsvað." - "Skollhólsvað heyrði ég aldrei nefnt (1930-1940). Talað var aðeins um Neðravað og Efravað á leiðinni að Kalmannstungu. Það fyrnefnda var á Hvítá neðan Skollhóls, en hitt á Geitá neðan við Fremri-Fjánhólinn [sbr. 093]." AV, 9

Ö-Húsafell, 29

MH-001:094 heimild vað Skagfirðingavað

"Framar [en Skollhólsvað - 093], fram á móts við Kalmannstungu hjá Fjánhól, er Fjánhólsvað eða Skagfirðingavað." - "Talað var aðeins um Neðravað og Efravað á leiðinni að Kalmannstungu. Það fyrnefnda var á Hvítá neðan Skollhóls, en hitt á Geitá neðan við Fremri-Fjánhólinn. Efravaðið var það sama og Fjánhólsvað eða Skagfirðingavað." AV, 9

Ö-Húsafell, 29

MH-001:095 varða Hrútavarða

"Syðst í [Háuhólum] eða sunnan til er varða, sem heitir Hrútavarða. Þar kræktu ig eitt sinn saman hrútar á hornunum og drápust."

Ö-Húsafell, 30

MH-001:096 örnefni kvíar Kvíahóll

"Suður af Reynishólum er Kvíahóll, beint norður af Þrengslum ... Austur af Kaldárbotnaás ... eru Kvíahólsflatir."

Ö-Húsafell, 30

MH-001:097 heimild kolagröf Árnahóll neðri

"Austan við Kaldárbotna og sunnan við Kaldárbornaás eru tveir hóla, Árnahóll neðri og Árnahóll efri. Sá fyrnefndi er kenndur við Árna Egilsson, sem eitt sinn var bóndi að Refsstöðum, um og eftir miðja 19. öld. Hann gerði til kola við þennan hól síðasta árið, sem hann bjó að Refsstöðum. en sveið aldrei þá tilgerð. Sáust hennar merki lengi síðan."

Ö-Húsafell, 31

MH-001:098 heimild kolagröf Árnahóll efri

"Austan við Kaldárbotna og sunnan við Kaldárbornaás eru tveir hóla, Árnahóll neðri og Árnahóll efri. ... Árnahóll efri er kenndur við Árna Brendsson, sem gerði hér til kola. Hann bjó í Geirshlíðarkoti og síðar að Háreksstöðum og varð þar úti í aftakabyl í nóvember 1892."

Ö-Húsafell, 31

MH-001:099 heimild Legsteinanáma

"Neðst að austanverðu í eða við [Bæjargil] er klettur, sem heitir Hrafnaklettur. Utan við hann er rauð skriða, sem heitir Legsteinanáma. Þaðan var mikið tekið af grjóti til að smíða úr legsteina á 19. öld og ýmsa aðra muni. Líklega er Rauðaskriða enn eldra nafn á þessum stað."

Ö-Húsafell, 32

MH-001:100 heimild þvottastaður Kvíalækur

"Niður á móts við Kvíarnar er smálækur. Austan við þær heitir Kvíalækur. Hann mun hfa verið búinn til, til þess að þvo þar ílát."

- Ö-Húsafell, 32-33
MH-001:101 heimild rétt Réttareyri
 "Á Eyrnum neðarlega er Rétt. Frá henni heitir Réttreyri. Þetta er vestan við Kalmannstungugötu og alveg út við Bæjargil, þar em það fer í Kaldá."
- Ö-Húsafell, 33
MH-001:102 örnefni skotbyrgi Skothúsmelur
 "Odan við Náthagann tekur við melur, sem heitir Skothúsmelur."
- Ö-Húsafell, 33
MH-001:103 tóftir Kaldárbotnaoddi
 "Selgilið ... rennur í Kaldá og móts þau heitir á Eyrnum Kaldárbotnaoddi. Þar sjást menjar einhverra mannvirkja."
- Ö-Húsafell, 33
MH-001:104 örnefni Byrgi
 "... Byrgi hjá Hringsgili."
- Ö-Húsafell, 44
MH-001:105 náttúrumin Grettistak
 "Grettistak er á brún Útfjallsins skammt austan Hringssneiðar. Þetta er stór steinn eða bjarg, sem ber við himin frá Húsafelli, og holur sjást í það, sem sagðar eru vera fingraför Grettis."
- Ö-Húsafell, 45
MH-001:106 náttúrumin Grettistak
 "Grettistak er á barmi Bæjagils vestan og neðan við Drangsteinabrúnina."
- Ö-Húsafell, 45
MH-001:107 heimild býli Oddakot
 Eyðibýli: "Oddakot. Neðst í tungunni milli Hvítár og Kaldár."
- Ö-Húsafell, 1-2
MH-001:108 heimild býli Hranastaðir
 "Grímr hét maðr, er nam land et syðra upp frá Giljum til Grímshlíð og bjó við Grímshlíð; hans synir váru þeir Þorgils auga á Augastöðum og Hrani á Hranastöðum, faðir Gríms; er kallaðr var Stafngrímr. Hann bjó á Stafngrímsstöðum; þar heitir nú á Sigmundarstöðum." Landnáma (S 39; H 27)
 Ekki er vitað um staðsetningu Hranastaða og er ekki víst að þeir hafi verið í Húsafellsskiðum;
 Hraunsás, Stóri-Ás, Sigmundarstaðir og Augastaðir koma einnig til greina. Þá hafði ýmsar getgátur um staðsetningu Hranastaða. Í Árb 1893, 77 stakk hann upp á því að Árnesrúst [059] gæti verið Hranastaðir. Í Árb 1900, 27 segir hann frá bæjarrúst miðja vegu milli Sigmundarstaða og Augastaða sem kæmi til greina sem Hranastaðar [BO-236:040] og loks, í Árb 1908, 19, hallaðist hann að því að Ássel [BO-236:027] væri þar sem Hranastaðir hefðu verið. ÍF I, 76;
 Ö-Húsafell, 2
MH-001:109 heimild býli Hringur
 SSB 1842: "Uppi á fjallinu útnorðan í Reiðarfelli hefir að sögn staðið bærinn Reiðarfell og litlu vestar við Hringsgil. Hringur. ... Ekki verður það upplýst hvörsvegna eða hvönær þessar jarðir hafi lagst í eyði." Um rústir með þessu nafni er hvergi getið annarsstaðar
 ÍB 19 fol
MH-002:110 hleðsla þvottalaug Teitsgilslaug
 "Selgil liggur austur af bænum Húsafelli. Áin sem rennur niður gilið kallast Kaldá, ... Selgilsfoss er ofarlega í ánni og upp af honum í suður er Teitsgil. ... Í vesturhlíð Teitsgils neðarlega er Teitsgilslaug. Hún er 4 lindir í beinni línu nokkuð samsíða botni gilsins ... [Önnur] lind á línunni [að sunnan] er í sjálfu Teitsgili. Um það bil 2 m fyrir neðan hana hefur verið hlaðin ferhyrmd þró, ca. 1.5 m x 2 m og 0,5-1 m á dýpt.
 Að sögn Kristleifs Þorsteinssonar mun hafa verið sel austan til í Teitsgili [MH-001:017 og 018] og er þróin líklega leifar þvottakofa er notaður hefur verið af fólkinu þar. Nú er hún tóm. Hún er nokkuð heilleg, en í einni hlið hennar utanverðri hefur verið skorðuð jártunna á hliðinni og steinum hlaðið að. Tunnan gegnir hlutverki safnþróar og liggja að henni plaströr frá þremur efstu lindunum. Vatnið úr tunnunni er svo leitt í plaströri niður í Húsafellsskóg og notað þar til að kynda allmörg sumarhús og sem vatn í sundlaug." - Í

landi Húsafells II, skoðað 26.6.1979
Tryggvi Þórðarson: Varmalindir, 9

BO-199b Reykholt (Geitland)

Tungan milli Hvítar og Geitár - eign Reykholtskirkju frá 12. öld ank. Hrólfr í Geitlandi, sonur Úlfs sonar Gríms háleyska er Skallagrímur gaf land milli Andakílsár og Grímsár og bjó á Hvanneyri. ÍF I, 71 (S 30 og Þ(M)). "Úlfr, son Gríms ens háleyska ok Svanlaugar, dóttur Þormóðar af Akranesi, systur Bersa, hann nam land milli Hvítar ok suðurjokla ok bjó í Geitlandi. Hans synir váru þeir Hrólfr enn auðgi, faðir Halldóru, er átti Gizurr hvíti, þeira dóttir Vilborg, er átti Hjalti Skeggjason. Annarr son [78] hans var Hróaldr, faðir Hrólfs ens yngra, er átti Þuríði ... þeira born váru þau Kjallakr at Lundi í Syðradal ... [og] Solvi í Geitlandi, faðir Þórðar í Reykjaholti, foður Solva, foður Þórðar, foður Magnúss ... Þriði son Hrólfs var Illugi enn rauði, er fyrst bjó í Hraunsási ... Þann bústað gaf Illugi Bolverki [mági sínum], en Illugi fór þá at búa á Hofstoðum í Reykjadal, því at Geitlendingar áttu at halda uppi hofi því at helmingi við Tungu-Odd." ÍF I, 77-78 (S 41) sbr ÍF I, 79 (H 29). + saga um Karla Konálsson á Karlstoðum leysingja Hrólfs í Geitlandi ÍF I, 82 (S 42, H 30). Reykholtsmáldagi c. 1185: "Geitland með skógi" DI I, 280. ATH Árb 1893: 76; ÁFÍ 1954: 95; JÁM; Jónas Hallgrímsson Rit 3, 154 (1989 II, 414-15); ÞJÁ I, 662; II, 112-13; Kaalund I, 326-27; ÞT Ferðabók III, 11-12. Þjóðsaga um að Reykholt hafi upphaflega verið í Geitlandi en að hverinn Skrifla sem þar var hafi tekið sig upp og flutt þangað sem Reykholt er nú. Var bærinn fluttur á eftir - ÞJÁ I, 659. Jónas Hallgrímsson taldi að bærinn hafi orðið undir hrauni að hluta. Geitland var um aldir notað sem afrétt Borgfirðinga sunnan Hvítar en hætt var að reka þangað um 1875 - GR II, 345

BO-199b:001 tóft óþekkt Þjófakrókur

"Á uppdrætti herforingjaráðsins er Þjófakrókur sýndur suður af Geitlandi inn við Langjökul. Þar eru tvö fell, sem heita Hádegisfell, og milli þeirra fann Jakob Guðmundsson á Húsafelli tóttarbot, eitt sinn er hann var í smalamennsku, en hafði ekki tíma til að rannsaka það nánar." ÚAT, 59 Í þætti sínum um Fjalla-Eyvind segir Gísli Konráðsson að Eyvindur og Halla hafi hafist við á Arnarvatnsheiði eftir að Skagfirðingar hröktu þau af Hveravöllum, en að lokum hafi þau flutt byggð sína í Þjófakrök, sem sé á milli Eiríksjökuls og Baldjökuls eða uppi undir Geitlandjökli. Eyvindur á að hafa stolið kvígu geldri og nokkrum geldingum frá Snorra presti Björnssyni, sem þá var nýlega kominn að Húsafelli, og hafi Snorri þá riðið einn saman upp í Þjófakrök, eftir að njósn hafði borizt um hreysi þeirra þar, og skipaði þeim að færa byggð sína og hafi þau þá slangrað norður að Arnarvatni. Kristleifur á Kroppi (Úr b. Borgarfj. II, 300-10) telur óvíst hvar Þjófakrókur hafi verið og er því mögulegt að nafnið á uppdrættinum sé aðeins ályktun útfrá sögu Gísla.

ÚAT, 59

BO-199b:002 þjóðsaga Þórisdalur

Þórisdalur er nú talinn milli tveggja hæstu fjallshryggjanna í miðju skarðinu milli Geitlandsjökuls og Þórisjökuls

"Um haustit fór Grettir í Geitland ok beið þar til þess, er bjart veðr kom. Þá gekk hann upp á Geitlandsjökul ok stefndi í landsuðr eptir Joklinum ok hafði með sér ketil ok eldsvirki. Þat ætla menn, at hann hafi farit at tilvísan Hallmundar, því at honum hefir verit víða kunnigt. Grettir fór þar til, er hann fann dal í joklinum, langan ok heldr mjóvan, ok lukt at joklum ollum megin, svá at þeir skúttu fram yfir dalinn. Hann komsk ofan í einhverjum stað; hann sá þá fagrar hlíðir grasi vaxnar ok smákjorr; þar váru hverar, ok þótti honum sem jarðhitar myndi valda, er eigi lukðusk saman joklarnir yfir dalnum. Á lítill fell eptir dalnum ok sléttar eyrar báðum megin. Lítill var [200] þar sólargangr, en þat þótti honum ótal, hve margr sauðr þar var í dalnum; þat fé var miklu betra ok feitara en hann hafði þvílíkt sét. Grettir bjósk nú þar um ok gerði sér skála af þeim víði, sem hann fekk þar til. Tók hann sér nú sauði til matar; var þar betri einn sauðr til niðrlags en tveir annars staðar. Ein ær mókollótt var þar með dilki, sú er honum þótti mest afbragð í vera fyrir vaxtar sakar. Var honum forvitni á at taka dilkinn, ok svo gerði hann ok skar síðan dilkinn; hálf vætt mors var í dilkinum, en hann var þó ollu betri. En er Mókolla missti dilks síns, fór hon upp á skála Grettis hverja nótt ok jarmaði, svá at hann mátti enga nótt sofa; þess iðraðisk hann mest, er hann hafði dilkinn skorit, fyrir ónáðum hennar. Hvert kveld, er hálfrokkvit var, heyrði hann hóat upp í dalnum, ok þá hljóp féit allt til ins sama bóls hvert kveld. Svá hefir Grettir sagt, at fyrir dalnum hafi ráðit blindingr, þurs einn, sá er Þórir hét, ok í hans

trausti hafði Grettir þar verit; við hann kenndi Grettir dalinn ok kallaði Þórisdal. Dætr kvað hann Þóri eiga, ok hendi Grettir gaman at þeim, enda tóku þær því vel, því at þar var eigi margkvæmt. En þá er fastat var, gerði Grettir þá minning, at þá skyldi eta mor ok lifrar um langafostu. Ekki bar þar til tíðenda um vetrinn. Þá þótti Gretti [201] þar svo daufligt, at hann mátti þar eigi lengr vera; fór hann þá í brott ór dalnum ok gekk suðr þvers af joklinum ok kom þá at norðan at miðjum Skjaldbreið. Reisti hann upp hellu ok klappaði rauf ok sagði svá, ef maðr legði auga sitt við raufina á hellunni, at þá mætti sjá í gil þat, sem fellr ór Þórisdal." ÍF VII, 199-201.

Um helluna sjá Árb 1910, 40-41. Heimildir um Þórisdal sem í þjóðs er stundum einnig kallaður Áradalur sjá skýrslu prestanna sem fundu dalinn 1664 í HH; Björn Gunnlaugsson í Skírni 1835: 104-107; og í Sunnanpóstinum II (1836): 113-24; Bjarna Eggertsson í Þjóðólfi, 7. nóv 1902; Petermanns Mitteilungen 1910 II (m. uppdrætti e. L. Wunder); Björn Ólafsson í Eimreiðinni 1918: 206-17; Helga Hjörvar e. frásögn Hauks Eyjólfssonar í Vísi 19.8.1924; og eftir heimild Björns Ólafssonar í Vísi 26.8.1924; Hauk Eyjólfsson í Lögréttu 4., 11. og 18. nóv. 1924; Ásgeir Magnússon í Íðunni 1931: 277-84 og Tryggva Magnússon í Lesb. Morgunbl 19.5.1935. Áradalur var upphaflega talinn staðsettur í norðanverðum Vatnajökli en Jón lærði bendlaði hann við Þórisdal og kvað um í Áradalsóði

Grettissaga

BO-199b:003 hleðsla rétt Trússárbotnarétt
Trússárbotnar eru neðst og nyrst á Geitlandi gegt Kalmannstungu en Trússá rennur í Hvítá austan við Tunguna

"[Borgfirðingar sunnan Hvítár] réttuðu þar fé sínu við Trússárbotna, og stendur rétt sú að nokkru enn sem minjar frá liðnum öldum og nefnist hún Trússárbotnarétt." Rekið var á Geitland til um 1875 -

GR II, 345

BO-199b:004 tóftir bústaður/sel Hamraendar **Friðlýstar minjar**
Hamraendar eru skammt fyrir norðan Geitá, undir brattri brekku

BJ 1889 "... bæjrrústir sjást þar fyrir víst á tveim stöðum. Eigi er hægt að lýsa þeim, því bæði eru þær óglögvar, og svo er fjalldrapi vaxinn yfir þær. Vestri rústin er skamt fyrir austan Geitá, - sem rennr sunnanmegin Geitlandsins. Sá bær er nefndr Hamraendar; er þar hamragarðr við bæjarlækinn. Rústirnar eru undir brattri brekku, allfagri; sjást fremr óglögg dieli á þeim, nema einni tóft, sem er sérstök og mjög auðkend. Hún hefir dyr á norðvestrenda, enn afhús við suðaustrendann. Það gæti verið hoftóft; enn þá ætti hún að vera elsta tóftin, og er merkilegt, að hún skuli þá vera glöggust. Það gæti líka verið stekkjartóft; hefði t.a.m. þessi bærinn lagzt í eyði fyr enn hinn, er eigi ólíklegt, að hér hefði síðan verið hafðr stekkr frá þeim bænum sem eftir var. Lögun tóftarinnar bendir líka fremr til þess; enn stór má sá stekkr þó hafa verið."

GÓ skoðaði staðinn 15.08.1989 og gerði af honum uppdrátt 17. og 20.08.1990. Hann lýsir alls 8 tóftum auk túngarðs og tveggja garðspotta. Tóft 2 mun vera ungleg fjárhúsrúst og 3 mun heldur ekki vera gömul. GÓ telur að rústir 4 og 8 gætu verið mjög gamlar. Tóft 5 er þyrping af kofum sem munu hafa verið fjárhús. Tóft 6 er fjárhús með hlöðu eða heytóft frá yngri tímum en tóftir 7 og 8 eru ógreinilegar. Hann gefur ekki mál á tóftunum og ekki er skali á uppdrættinum.

Árb 1893, 76; GÓB, 85-88

BO-199b:005 tóftir bústaður/sel Kot **Friðlýstar minjar.**
Norðan við Geitá, austar en Hamraendar

BJ 1889: "... bæjarrústir sjást þar fyrir víst á tveim stöðum. Eigi er hægt að lýsa þeim, því bæði eru þær óglögvar, og svo er fjalldrapi vaxinn yfir þær. ... Eystri rústin er þar skammt frá [Hamraendum]. Þar heitir nú "Kot". Þar eru þó stærri og glöggvari tóftir, og mun á sínum tíma hafa verið stórbýli. Þar mótár fyrir kirkjugarði og kirkju. Mun þetta hafa verið höfuðbólið Geitland, enn fengið nafnið "Kot" af því að síðast mun byggð þar hafa verið orðin fátægleg. Þykir líklegast að byggðin í Geitlandi hafi lagzt niðr fyrir þá skuld, að Geitá hefir smátt og smátt eyðilagt engjarnar, sem munu hafa verið á sléttunum fyrir neðan bæina; enn þar er nú alt þakið mól eftir ána. Enn líka kenna munnmæli því um, að horfið hafi vatnsbólið í "Koti". Á það hafa verið hver, sem hafi flutt sig og komið upp þar, sem nú er hverinn Skrifla hjá Reykholti. Sjá má, hvar vatnsbólið hefir verið í "Koti". Það er lítil lind uppi í túnbrekku, og hefir verið hlaðin innan. Lítið er vatn í henni, enn virðist hafa verið meira áðr. Eigi er hún sárköld, og steinarnir eru í henni með hvítu skán. Þó er eigi útlit fyrir, að þar hafi verið hver." Árb 1893, 76

1709: "Geitlandskot, fornt eyðiból á landsplátsi því, sem Geitland heitir og liggur á milli Geitár og Hvítár. Þar hefur ei bygð verið í manna minni, feðra þeirra eður föðurfeðra en ljós sjást hjer byggingamerki af tóftarústum og girðingaleifum. Landið á Reykholtstaður og brúkar þangað upprekstur fyrir lömb og geldfje. Ekki má hjer bygð reisa fyrir vetraríki og heyskaparleysi." JÁM IV, 258.

GÓ rannsakaði staðinn 1989. Rústasvæðið er um 250 m langt og 200 m breitt. Að vestan takmarkast það af Jökulhlaupi en túngarður er allt um kring. Stærsta tóftaþyrpingin (1) er um 32 m á lengd og um 18 m á breidd. Hún skiptist í 10 hólf sem ekki sýnast öll vera samtíma. 5 syðstu hólfín líta út fyrir að vera elst. Nyrðri hólfín fannst GÓ erfiðara að túlka en hann telur þó að fremri hlurinn hafi upphaflega getað verið skáli með afhýsi en allt er þetta óljóst vegna síðari breytinga og viðbóta. Fast sunnan við (1) eru nokkur fjárbyrgi að hluta til byggð inn í brekkuna. Tóft (2) er langhús, snýr N-S. Mál hennar er um 29 x 11 m. Bakhús hefur verið byggt við það á syðri hluta eytri langveggjar sem er upb 9 x 5. Dyr eru á vestari langhlið um 8 m sunnan við norðurgafli. GÓ sýnist tóftin lík víkingaaldarskála með bogadregnum veggjum og breiðust um miðji en mjókkar út til endanna þar sem hún er 8 m breið. Um 11 x 5 m og 0,8 m djúp lægð er ofan í tóftina, trúlega frá seinni tímum. Talsvert ofar í brekkunni er tóft (3) og er um að ræða 15 m langt langhús og er það 8 m breitt um miðjuna. Það er mjórara um endana. Dyrnar eru á syðra langvegg, um 6 m frá vesturgafli. Skilveggur með dyraopi skiptir tóftinni í tvennt í austurendanum. Prufuskurður var tekin í miðja tóftina og komu viðarkolaleifar í ljós á 0,5 m dýpi. Merki um eldri byggingar koma undan göflum þessarar byggingar. Upp að þessari byggingu liggur 70-80 m langur upphlaðinn stígur eða traðir með 0,6 m breiddum og 0,2 m háum veggjum langseftir. Um 25 m neðan við tóft (3) er um 15 x 6 m ferköntuð lægð sem GÓ telur merki um ræktun. Í brekkunni milli (2) og (3) er uppspretta og seytlar lækur frá henni en hverfur á móts við tóftir (2) og (9). Túngarðurinn sem umlykur allt svæðið er úr torfi og grjóti, allt að 3 m þykkur og 0,4-0,5 m hár. Á tveimur stöðum eru 30-35 m bil í garðinn þar sem hann hefur blásið. Við norðvesturenda túnsins er tvískipt hólf umgirt utanvið hann en merkin þarum eru ógreinileg. (6) og (7) eru litlar tóftir sambyggðar við túngarðinn. Að auki eru 3 minni tóftir (9), (10) og (11) sem GÓ telur vera eftir útihús, neðst og vestast á rústasvæðinu. GÓ telur að um leifar býlis frá miðöldum sé að ræða.

Árb 1893, 76; GÓB, 89-92

BO-199b:006 örnefni

Prestatindur

Ýmist Prestatindur - hn(j)úkur eða - hn(j)úkar. Öxl eða smáfell sem gengur út úr Geilandsjökli og er fyrir vesturenda Þórisdals. Örn. í Þórisjökli - kenndur við prestana Helga Grímsson og Björn Stefánsson sem fundu Þórisdal 1664, skýrslur þeirra sjálfra pr. í Hrakningum og heiðavegum - s. 16-18 'komu þeir loks á móbergshrygg nokkurn, og tók þá að halla austur af. Mun það vera höfði sá, er síðan heitir Prestatindur. Gengu þeir eftir honum, þangað sem hann er hæstur, og skyggndust um. [og sáu þaðan Þórisdal]'

HB Sumar, 17

BO-199b:007 heimild

fjárhús

Tvær fjárhústóftir sunnarlega í Geitlandi

'Þó hefur sagt mér [Hirti Björnssyni] greinargóður maður, er kunnugur var um þessar slóðir, að sunnarlega í Geitlöndum sæjust tvær fjárhústóftir fornar. Hafi húsin verið einstæð og um 90 feta löng, svo að útlit er fyrir, að þar hafi verið hýst margt fjár. Með öllu er nú óvíst, hverjir þar hafa verið að verki.' HB Sumar, 21 - Þetta getur verið sama og Kot eða Hamraendar

HB Sumar, 21

BO-199b:008 heimild

"Kvarnasteinanáma var upp undir Hafrafelli, og þangað sóttu menn efni í kvarnir sínar víða að á þeim tímum, sem korn var enn malað í heimahúsum." - "Kvarnarnáma var mikil í [Geitlandshrauni] fyrir eina tíð og miklar ferðir farnar að sækja þær víðs vegar að. ... Síðar voru kvarnir teknar við Hádegisfell."

Ö-Geitland AG, 3; ÞÐ, 3

BO-199b:009 heimild

leið

Kvarnarvegur

"Kvarnarnáma var mikil í [Geitlandshrauni] fyrir eina tíð og miklar ferðir farnar að sækja þær víðs vegar að. Þessar ferðir myndurðu slóða gegnum hraunið og Geitlandið sem nefndist Kvarnarvegur. Leiðin lá austur Sandan, yfir Kotlækinn, svo til norðausturs, yfir Svartá fyrir austn hávaða, en Svartá er víða ófær vegna kletta, svo upp með henni að austan og austur að Hafrafelli."

"Götur lágu austur yfir Sandana, yfir Kotlækinn, og þá yfir Jökulhlaupið nálægt Koti. Þaðan lágu

Þessat götur til norðausturs og norður yfir Svartá og síðan upp með henni, upp undir Hafursfell. Göturnar nefndust Kvarnarvegur."

Ö-Geitland ÞB, 3; Ö-Geitland AG, 3

6. Heimildir

Adolf Friðriksson & Orri Vésteinsson: 'Dómhringa saga. Grein um fornleifaskýringar.' *Saga*.

Tímarit Sögufélags XXX (1992): 7-70.

Árbók: *Árbók hins íslenska fornleifafélags*.

Árni Magnússon: *Chorographica Islandica*, (Safn til sögu Íslands, 2. Flokkur), Reykjavík 1955.

BB: *Byggðir Borgarfjarðar II. Borgarfjarðarsýsla og Akranes*, [án útgst] 1989.

Björn J. Blöndal: *Vötnin stöng*, Reykjavík 1972.

Brynjúlfur Jónsson: 'Nokkur bæjanöfn í Landnámu í ofanverðri Hvítársíðu og Hálsasveit.'

Árbók 1893, 74-80.

Brynjúlfur Jónsson: 'Athugasemd við Árbók Fornl.fél. 1893.' *Árbók* 1900, 27.

Brynjúlfur Jónsson: 'Rannsókn í Þverárþingi sumarið 1903.' *Árbók* 1904, 1-17.

Brynjúlfur Jónsson: 'Fornleifafundir.' *Árbók* 1907, 39-43.

Brynjúlfur Jónsson: 'Rannsókn fornleifa sumarið 1907.' *Árbók* 1908, 9-31.

Brynjúlfur Jónsson: 'Ýmsar greinar.' *Árbók* 1910, 28-47.

Bsk: *Biskupasögur gefnar út af Hinu íslenska bókmenntafélagi* I, Kaupmannahöfn 1858.

DI: *Íslenzkt fornbréfasafn* I-XVI, Kaupmannahöfn/Reykjavík 1857-1976.

FEB: *Ferðabók Eggerts Ólafssonar og Bjarna Pálssonar og Bjarna Pálssonar um ferðir þeirra á Íslandi 1752-1757*, samín af Eggert Ólafssyni, Reykjavík 1943.

Fornleifaskrá. Skrá um friðlýstar fornleifar, Ágúst Ó. Georgsson tók saman, Reykjavík

- 1990.
- FF: *Frásögur um fornaldarleifar 1817-1823 I-II*, Sveinbjörn Rafnsson bjó til prentunar, Reykjavík 1983.
- GÓB: Guðmundur Ólafson: *Fridlysta fornlämningar i Borgarfjörðurs hérað. Island*, Uppsala 1991.
- GR: *Göngur og réttir II. Árnessýsla - Mýrasýsla*, Bragi Sigurjónsson bjó til prentunar, önnur útgáfa, Akureyri 1984.
- Hannes Þorsteinsson: 'Rannsókn og leiðrjettingar á nokkrum bæjanöfnum á Íslandi.' *Árbók* 1923, 1-96.
- Haraldur Sigurðsson: *Borgarfjarðarsýsla*, (Árbók Ferðafélags Íslands 1954), Reykjavík 1954.
- Helgi Þorláksson: 'Miðstöðvar stærstu byggða. Um forstíga þéttbýlismyndunar við Hvítá á hámiðöldum með samanburði við Eyrar, Gásar og erlendar hliðstæður.' *Saga* 17 (1979): 125-64.
- Helgi Þorláksson: 'Mannvirkið í Reyðarvatnsósi.' *Árbók* 1988, 5-28.
- Henderson, Ebenezer: *Iceland; or the Journal of a Residence in that Island, during the years 1814 and 1815*, Edinburgh 1819.
- Héraðssaga Borgarfjarðar I-II*, Reykjavík 1935-38.
- Hjörtur Björnsson: *Sumar á fjöllum*, Reykjavík 1943.
- ÍF: *Íslensk fornrit I-*, Reykjavík 1933 - .
- ÍV: *Íslenskt vættatal*, Árni Björnsson tók saman, Reykjavík 1990.
- Jarðabréf frá 16. og 17. öld. Útdrættir*, Gunnar F. Guðmundsson bjó til prentunar, Kaupmannahöfn 1993.
- JÁM: *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalín IV*, Kaupmannahöfn 1925 og 1927; XIII. *Fylgiskjöl*, Reykjavík 1990.
- JJ: *Jarðatal á Íslandi, með brauðalýsingum, fólkstölu í hreppum og prestaköllum, ágripi af búnaðartöflum 1835-1845, og skýrslum um sölu þjóðjarða á landinu*, Gefið út af

- J. Johnsen, Kaupmannahöfn 1847.
- Jón Eyjólfsson: 'Ferðasaga úr Borgarfirði vestur að Ísafjarðardjúpi sumarið 1709, ásamt lýsingu á Vatnsfjarðarstað og kirkju.' *Blanda. Fróðleikur gamall og nýr* 2: 225-39.
- Jón Jóhannesson: *Gerðir Landnámabókar*, Reykjavík 1943.
- Jónas Hallgrímsson: *Ritverk II. Bréf og dagbækur*, Reykjavík 1989.
- Kaalund, Kristian: *Bidrag til en historisk-topografisk Beskrivelse af Island I-II*, Kjøbenhavn 1877-82.
- KEKH: Kristján Eldjárn: *Kuml og haugfé úr heiðnum sið á Íslandi*, [Akureyri 1956].
- Kristján Eldjárn: 'Athugasemd um fornar tóftir á Lundi í Lundarreykjadal.' *Árbók* 1964, 102-110.
- Kristján Eldjárn: 'Laxafit við Grímsá.' *Árbók* 1979, 128.
- Kristleifur Þorsteinsson: *Úr byggðum Borgarfjarðar I-III*, Reykjavík 1940-60.
- LM: Landamerkjabók Borgarfjarðarsýslu, Sýslumannsembættið Borgarnesi.
- Lúðvík S. Georgsson, Haukur Jóhannesson, Guðmundur I. Haraldsson og Einar Gunnlaugsson: *Jarðhitakönnun í utanverðum Reykholtssdal. Deildartunga - Kleppjárnsreykir. Klettur - Runnar*, (Orkustofnun, Jarðhitadeild. Fjölrit), Reykjavík 1978.
- Matthías Þórðarson: 'Smávegis. Um nokkra staði og fornmenjar, er höf. Athugaði á skrásetningarferð um Borgarfjarðar- og Mýrasýslu í júlímánuði 1909.' *Árbók* 1909, 40-49.
- Matthías Þórðarson: 'Rannsókn nokkurra forndysja, o.fl.' *Árbók* 1933-36, 28-46.
- Páll Sigurðsson: *Svipmyndir úr réttarsögu. Þættir um land og ögu í ljósi laga og réttarframkvæmdar*, Reykjavík 1992.
- Páll Sigurðsson: *Fjallvegafélagið. Ágrip af sögu þess*, Reykjavík 1994.
- Páll Vídalín: *Skýringar yfir fornryði lögbókar þeirrar er Jónsbók kallast*, Reykjavík 1854.
- Smith, Kevein P.: 'Landnám: The Settlement of Iceland in Archaeological and Historical Perspective.' *World Archaeology* 26 (1995): 319-47.

- Sigurður Vigfússon: 'Rannsókn í Borgarfirði 1884.' *Árbók 1884-85*, 61-138.
- Sigurður Vigfússon: 'Rannsókn í Borgarfirði 1884. (Framhald).' *Árbók 1886*, 1-51.
- SSB: Sýslu- og sóknalýsingar Hins íslenska bókmenntafélags, Hdrd. Lbs., ÍB 19 fol. e.
- Sturl: *Sturlunga saga*, Reykjavík 1988.
- Tryggvi Þórðarson: *Varmalindir. Hvítársíða, Hálsasveit og innanverður Reykholtisdalur. Náttúruverndarkönnun*, (Fjölrit Náttúruverndarráðs nr. 10), Reykjavík 1981.
- Voionmaa, Jouko: 'Lundur. Borgarfjarðarsýsla.' *Forntida gærdar i Island*, Marten Stenberger ed., København 1943, 171-190.
- ÞJÁ: *Íslenzkar þjóðsögur og ævintýri* I-VI, Safnað hefur Jón árnason, Reykjavík 1954-61.
- Þorkell Grímsson: 'Gert við Snorralaus.' *Árbók 1960*, 19-47.
- Þorkell Grímsson: 'Miðaldabyggð á Reyðarfelli.' *Minjar og menntir. Afmælisrit helgað Kristjáni Eldjárni*, Reykjavík 1976, 565-76.
- Þorkell Grímsson, Guðmundur Ólafsson: 'Fornar leiðslur í Reykholti í Borgarfirði.' *Árbók 1987*, 99-122.
- Þorvaldur Thoroddsen: 'De varme Kilder paa Island, deres Fysisk - geologiske Forhold og geografiske Udbredelse.' *Det kongelige danske Videnskabers Selskabs Forhandlinger* 2 (1910)
- Þór Magnússon: 'Legsteinar í Reykholtskirkjugarði.' *Árbók 1963*, 65-84.